

UDK:101.

Азизбек АБДУЛХАЕВ,
Преподаватель, Наманганского государственного университета
E-mail: Aabdulhayev12@gmail.com

д.п.н., доцент Замилова Р. на основании отзыва

ФИЛОСОФСКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ СЛУЖЕНИЯ ОТЕЧЕСТВУ И ПАТРИОТИЗМА

Аннотация

В статье рассматриваются процесс формирования готовности к самоотверженному служению Отечеству и патриотизма у военнослужащих, уровня развития их национального самосознания. Анализируются философско-теоретические основы воспитания патриотизма, любовь к Отечеству и готовность пожертвовать своими личными интересами во благо. Патриотическое сознание и поведение – это снова формирования воинского долга по защите Отечества, готовность к любым жертвам и подвигам во имя интересов своей Родины, готовности выполнять свой гражданский долг и конституционные обязанности по защите интересов своей страны.

Ключевые слова: Патриотизм, патриотическое сознание, патриотический идеал, долг, подвиг, национальное самосознание, герой, героическое, самоотверженность.

VATANGA XIZMAT VA VATANSEVARLIKGA TAYYORLIKNI SHAKLLANTIRISHNING FALSAFIY-NAZARIY ASOSLARI

Аннотация

Maqolada harbiy xizmatchilarda Vatanga fidokorona xizmat qilishga shaylik va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish jarayoni, ularning milliy o'zligini anglash darajasi muhokama qilinadi. Vatanparvarlik, Vatanga muhabbat, o'z shaxsiy manfaatlarini ezgulik yo'lida qurbon qilishga tayyorlik tuyg'ularini tarbiyalashning falsafiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi. Vatanparvarlik ong va xulq-atvori yana Vatanni himoya qilish uchun harbiy burchni shakllantirish, o'z Vatani manfaatlari yo'lida har qanday fidoyilik va ishlarga tayyor bo'lish, o'z yurti manfaatlarini himoya qilish bo'yicha o'z fuqarolik burchi va konstitutsiyaviy burchlarini bajarishga tayyor bo'lishdir.

Kalit so'zlar: Vatanparvarlik, vatanparvarlik ong, vatanparvarlik ideali, burch, jasorat, milliy o'zlik, qahramon, qahramonlik, fidoyilik.

PHILOSOPHICAL AND THEORETICAL FOUNDATIONS FOR FORMING READINESS TO SERVE THE HOMETLAND AND PATRIOTISM

Annotation

The article discusses the process of formation of readiness for selfless service to the Fatherland and patriotism among military personnel, the level of development of their national identity. The philosophical and theoretical foundations of the education of patriotism, love for the Fatherland and the willingness to sacrifice one's personal interests for the good are analyzed. Patriotic consciousness and behavior are again the formation of a military duty to defend the Fatherland, readiness for any sacrifices and deeds in the name of the interests of one's Motherland, readiness to fulfill one's civic duty and constitutional duties to protect the interests of one's country.

Key words: Patriotism, patriotic consciousness, patriotic ideal, duty, feat, national identity, hero, heroic, selflessness.

Введение. Процессы глобализации, вхождение Узбекистана в глобальное социальное пространство делают вопросы патриотического воспитания особенно актуальными. Наша задача - не утрачиваться в космополитических настроениях, а патриотическими установками нацелить каждого человека, особенно молодое поколение, на служение своей Родины, активное деятельностное творчество во имя Родины.

Анализ литературы по теме. В эффективном осуществлении в стране демократических реформ и динамичных процессов модернизации общества и патриотического воспитания значима роль молодежи. Как отметил в своем выступлении Ш.Мирзиёев, «Молодежь – наша надежда, наше будущее. Поэтому в центре внимания государства и общества и впредь будут находиться вопросы предоставления молодым широким возможностей, обеспечения их потребностей и интересов, реализации способностей и таланта, содействия в

обретении своего места в жизни, выдвижения на ответственные должности» [1].

Воспитание высокопрофессиональных, преданных воинскому и патриотическому долгу, самоотверженных и храбрых военнослужащих является одним из важнейших условий защиты независимости и территориальной целостности Республики Узбекистан.

Методология исследования. Концепция военно-патриотического воспитания молодежи и повышения эффективности духовно-просветительской работы в системе Вооруженных Сил Республики Узбекистан осуществляется ширококомасштабная работа по воспитанию всесторонне развитой, эрудированной, преданной народу и делу служения Родине молодежи; воспитания всесторонне развитого, физически здорового и духовно зрелого молодого поколения, обладающего высоким интеллектуальным потенциалом с современным мышлением и мировоззрением, готового самоотверженно защищать интересы и суверенитет государства [2].

Для того чтобы достичь цели, необходимо осмыслить современное состояние социально-гуманитарного познания по проблемам патриотизма, дифференцировать исследовательские подходы и выработать понимание патриотизма, актуальное для современного Узбекистана. Установлено, что для успешного развития страны необходима идеология государственного патриотизма, поддержка традиционных ценностей, национально-религиозных и светских патриотических настроений. На идеалах и ценностях патриотизма реально выстроить социальное согласие и готовность служения Отечеству.

Формирование идеала добросовестного служения Отечеству не просто отображают жизнь людей, их подвиги в установлении социальной справедливости, в торжестве добра и порядочности, но и воздействуют на эстетические чувства личности, формируют у нее человеколюбие, чувство ответственности, нравственного идеала.

В основе патриотизма лежит направленность социального поступка, которая проявляется в повседневных практических делах личности. Патриот хорошо знает, куда и ради чего направляет свои действия, поступки. Некоторые исследователи направленность рассматривают как духовно-нравственную характеристику социально-исторической деятельности личности, ее мировоззрения [3]. Поэтому патриотизм не может быть результатом мгновенных мотивов, побуждений и эмоций, он является выражением социального бытия человека, свободно выбранной им видом и формой активности. Патриотизм проявляется не только в исключительных, героических поступках, в повседневном труде, в отношении своему народу, в военной жизни, в процессе педагогической работы или возведения дорог, домов, общественных зданий.

Патриотизм как социально-философская категория выполняет мировоззренческую, методологическую, воспитательную, ценностную функции. В структуре патриотизма как социального феномена необходимо выделить патриотическое сознание, как часть общественного сознания, отражающего отношения к Отечеству, патриотическое идеи; патриотическая деятельность – все виды материального и интеллектуального труда на благо Родины. Патриотизм и патриотическая устремленность основная черта узбекского национального характера. Патриотизм представляется как национальная ценность отечественной культуры. Любить Родину, понимать ее жизнь можно только при условии глубокого уважения к ее истории. Принципы историзма, диалектики позволили бы изучить феномен патриотизма в единстве и многообразии его проявлений в истории Узбекистана.

Необходимо формирование ценностных отношений к военной службе на основе исторических примеров и традиций верного и добросовестного служения Отечеству. Патриотизм Сохибкирана Амира Темура может служить идеалом самоотверженного служения отчизне, образцом патриотического воспитания молодежи. Особенно сейчас, когда идет интенсивная созидательная деятельность по укреплению независимости Республики Узбекистан и построению демократического общества с одной стороны, необходимость формирования национальной идеи в сознании и образе жизни людей - с другой, требуется целенаправленная работа по патриотическому воспитанию молодежи [4]. В этих условиях особенно необходимо умение - патриотически решать возникшие проблемы в сфере воспитания молодежи, работать творчески, демократично и целеустремленно и вести за

собой молодежь. Успех здесь неразрывно связан с упрочнением политического сознания молодежи, с активным вовлечением ее в общественную и государственную жизнь, воспитанием у нее непримиримости к проявлениям несправедливости, стяжательства, коррупции и всему тому, что мешает нам строить гражданское общество и правовое государство.

Глубокая идейная убежденность, высочайшая гражданская ответственность за судьбу и будущее страны, моральная чистота – эти требования сегодня с особой остротой предъявляются каждому человеку, особенно молодежи. Таким образом, без преувеличения можно сказать, что формирование патриотизма и гражданской культуры есть залог построения гражданского общества и правового государства в Узбекистане.

Реформы, проводимые в Узбекистане, требуют действенного участия личности в делах государства и общества, умения брать на себя ответственность, проявлять самоотверженность. Жить и работать для блага народа, людей – это жизненное кредо креативной личности. Экстравертивно-альтруистические качества включают в себя самоотверженность, подвиг, энтузиазм, мобилизации своих сил и возможностей для улучшения жизни людей. Жизнь полна тревог, забот, несовершенства, даже зла и подлости. Деструктивность, девиантные явления встречаются на каждом шагу, плохо то, что они иногда совершаются разумными людьми. Поэтому только экстравертивно настроенные, альтруистические личности, готовы совершать подвиги и могут искоренить все плохое, злое и девиантное.

Анализ и результаты. Феномен героизма различается по роду социальной деятельности личности, профессиональной направленности ее поведения, выполнения ею своего общественного долга. Жизнедеятельность сотрудников МЧС, органов внутренних дел, военных ведомств и противопожарных учреждений, медиков, по сути, является экстравертивно-альтруистической. Можно вспомнить героизм старшего лейтенанта отдела внутренних дел Кибрайского района Азизжона Турсунова смело вступившего в бой с террористами, старшины Кадыра Рахмонова, сотрудника отдела внутренних дел Шайхнтаурского района, Эркина Саидова и Мухитдина Омонова из ОВД Мирзо Улугбекского района города Ташкента, прикрывших своим телом безвинных людей от нападения преступников, предателей Родины [5].

Действительно, военная служба связана с риском, самоотверженностью и самопожертвованием. Люди, которые работают в этой сфере, почти ежедневно сталкиваются с опасностью, с несправедливостью и, рискуя своей жизнью, вступают в схватку с преступниками. Предотвратить опасность, несправедливость, обезоружить и поймать преступников – это патриотизм и героизм.

Значит, экстравертивно-альтруистические мотивы являются неперенным условием, атрибутом подвига, поступков героических личностей. Их помыслы и намерения направлены на улучшение жизни других людей, на то, чтобы сделать их жизнь эстетичной, привлекательной и радостной. Служа другим, обществу они служат себе, своей семье.

Заключение. Обеспечение территориальной целостности страны и неприкосновенности границ, сохранение мира и стабильности в обществе, гарантия спокойной жизни каждого человека - основные задачи Вооруженных Сил Узбекистана. Правительством нашей страны разработана и внедрена в практику концепция военно-патриотического воспитания молодежи. В качестве основного ее содержания определено воспитание

граждан Узбекистана истинными патриотами, привития важнейших понятий, жизненных и профессиональных навыков, связанных с сохранением Родины. Это многоуровневая, системная, целенаправленная и скоординированная деятельность государственных органов, общественных объединений и других организаций, направленная на формирование у молодежи чувства преданности Отчизне, воспитание юношей и девушек личностями, способными выполнять свой

гражданский долг и конституционные обязанности, защищать интересы общества и государства [6].

Глубокая идейная убежденность, высочайшая гражданская ответственность за судьбу и будущее страны, моральная чистота – эти требования сегодня с особой остротой предъявляются каждому человеку, особенно молодежи. Таким образом, без преувеличения можно сказать, что формирование патриотизма и гражданской культуры есть залог построения гражданского общества и правового государства в Узбекистане.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выступление Шавката Мирзиёева на торжественном собрании, посвященном 28-й годовщине государственной независимости Республики Узбекистан, 31 августа 2019 года <http://uza.uz/ru/politics/vystuplenie-prezidenta-shavkata-mirziyeeva-na-torzhestvennom-31-08-2019>.
2. Постановление Президента Республики Узбекистан, от 28.06.2019 г. № ПП-4375.
3. Жўраев Н. Тарих фалсафасининг назарий асослари. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 125 б.
4. Азизхонов А. Т., Ефимова Л. П. Теория и практика строительства демократического общества в Узбекистане. – Ташкент: НУУ им. М. Улугбека, 2005.
5. Жизнь на основе высокой духовности и верховенства закона, формировать преданность Родине и народу, чувство справедливости, честность и высокую культуру общения. – Ташкент: Академия МВД Уз., 2015. – 496 с.
6. Толибжон Мадумаров (заместитель председателя Комитета Сената Олий Мажлиса по вопросам обороны и безопасности). Истоки преданности Отчизне. Народное слово, 2022.

UDK:101.

Dilbarxon ABDURAXMANOVA,
NamDU tadqiqotchisi

P.f.d, dots R.Zamilova taqrizi asosida

QO'SHIQLARNI KOMMUNIKATIV ASOSLAR BO'YICHA TASNIFLASH

Аннотация

Maqolada turli davr va uslubdagi qo'shiqlarning ularda aks ettirilgan muloqot holatlariga va muayyan kommunikativ maqsadlarga erishish uchun foydalaniladigan lingvistik vositalarga muvofiq metodik jihatdan ahamiyatli va qulay tasnifini yaratishdan iborat.

Kalit so'zlar: Kommunikativ, asos, qo'shiq, institut, qo'shiq, monolog, til, funktsiya, xulq-axloq, muloqot.

КЛАССИФИКАЦИЯ ПЕСЕН ПО КОММУНИКАТИВНОЙ ОСНОВЕ

Аннотация

Цель статьи – создать методологически значимую и удобную классификацию песен разных периодов и стилей по отраженным в них ситуациям общения и языковым средствам, используемым для достижения тех или иных коммуникативных целей.

Ключевые слова: Коммуникативная, основа, песня, институт, песня, монолог, язык, функция, поведение, общение.

CLASSIFICATION OF SONGS ACCORDING TO COMMUNICATIVE BASIS

Abstract

The purpose of the article is to create a methodologically significant and convenient classification of songs of different periods and styles according to the situations of communication reflected in them and the linguistic tools used to achieve certain communicative goals.

Key words: Communicative, basis, song, institution, song, monologue, language, function, behavior, communication.

Kirish. Bizning tadqiqotimiz maqsadlaridan biri turli davr va uslubdagi qo'shiqlarning ularda aks ettirilgan muloqot holatlariga va muayyan kommunikativ maqsadlarga erishish uchun foydalaniladigan lingvistik vositalarga muvofiq metodik jihatdan ahamiyatli va qulay tasnifini yaratishdan iborat.

Asosiy qism. Biz I.A.Sterninning rus qo'shig'i deyarli rus muloqoti kabi kommunikativ funktsiyalar to'plamiga ega, bu bizga uni kommunikativ janr sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi, degan fikriga qo'shilamiz [Sternin 2004: 6].

Shuning uchun, biz izlanishlarimizda, birinchi navbatda, A.A.Akishina va N.I.Formanskayalar tomonidan aniqlangan muloqot maqsadlari va ular bajaradigan funktsiyalarga muvofiq nutq odob-axloq shakllarining 15 guruhiga tayanamiz. Bularga quyidagilar kiradi:

- 1) murojaat qilish va e'tiborni jalb qilish;
- 2) salomlashish;
- 3) tanishish;
- 4) taklifnoma;
- 5) iltimos, maslahat, taklif;
- 6) so'rov va taklifga javoban rozilik va rad etish;
- 7) suhbatdoshning fikriga rozilik va norozilik;
- 8) kechirim so'rash;
- 9) shikoyat;
- 10) tasalli, hamdardlik, hamdardlik bildirish;
- 11) iltifot, ma'qullash;
- 12) norozilik, qoralash;
- 13) tabriklar, tilaklar;
- 14) minnatdorchilik;
- 15) vidolashuv [Akishina, Formanovskaya 1983].

Bundan tashqari, biz o'quv maqsadlarida mavjud qo'shiq tasniflarini hisobga oldik. Masalan, ingliz metodistlari Hubbard, Jones, Thornton, Wheeler quyidagilarni ko'rsatadilar: 1) alohida sanalar va bayramlarga to'g'ri

keladigan qo'shiqlar; 2) o'quvchilarning o'yin faoliyatini kuzatib borish va ta'minlash uchun mo'ljallangan vokal asarlar; 3) raqsarlar va ochiq o'yinlar bilan birga keladigan qo'shiqlar; 4) "hikoya" qo'shiqlari, tarix qo'shiqlari; 5) chet tilini o'rganishda materialni o'zlashtirishni osonlashtirish uchun maxsus yaratilgan o'quv qo'shiqlari [Hubbard, Jones, Thornton, Wheeler 1991: 93].

Metodlar va o'rganilish darajasi. G'oyasi Ye.B.Patrakeyeva qo'shiqlarning janr xususiyatlarini ularning mazmuni va lingvostilistik xususiyatlari bilan yagona tasnifda birlashtirdi. U quyidagilarni alohida ko'rsatadi: 1) voqeahodisalarga boy bo'lgan qo'shiq-hikoya, til jihatidan esa neytral va so'zlashuv lug'ati, birinchi shaxs bayoni, monolog va dialog birikmasi; 2) sehrli va mifologik syujetlar va personajlar, shuningdek, so'zlashuv va stilistik turdagi lug'atni o'z ichiga olgan qo'shiq-ertak; 3) tegishli janrning asosiy belgilari: salomlashish, xayrlashish, adresatga to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilish, mulohazalar va baholarga taqlid qiluvchi qo'shiq-maktub; 4) dialoglar va to'g'ridan-to'g'ri nutq orqali ifodalangan hikoya va falsafiylikni o'zida mujassamlashgan qo'shiq-ballada; 5) mulohaza va she'riy lug'at ustunlik qiladigan qo'shiq-romans; 6) lirik, xayoliy kayfiyat va yuksak uslubdagi emosional lug'at bilan ajralib turadigan qo'shiq-elegiya; 7) alohida muhim voqealar bilan mazmunli bog'langan, yuqori uslubdagi til vositalarini o'z ichiga olgan yoki aksincha, satirik xarakterga ega qo'shiq-madhiya [Patrakeyeva 2014].

Shubhasiz, bu tasnif ona tilida so'zlashuvchilar bilan ishlash uchun ko'proq mos keladi. Chet tillarni o'rgatish uchun uni nutq vaziyati va muloqot maqsadini hisobga olgan holda o'zgartirish kerak.

M.A.Yer'ykina Ye.B.Patrakeyevaning g'oyasini rivojlantirdi va uchlik "Qo'shiq matnlarining janr tipologiyasi"ni yaratdi [M.A.Yer'ykina 2017: 104-105].

Birinchisi, umumiy darajada, haqiqiy vokal asarlar matnning funksional turiga ko'ra tasniflanadi: narrativ (rivoyat), deskriptiv (tavsiflovchi), argumentli-insitativ (buyruq, ko'rsatma), eksplikativ (tushuntirish), impressiv (his-tuyg'ularni uyg'otishga qaratilgan), ekspressiv (his-tuyg'ularni ifodalashga qaratilgan).

Ikkinchi bosqichda qo'shiq matnining janrlari ajratiladi: narrativ turi doirasida - qo'shiq-hikoya, qo'shiq-maktub, qo'shiq-ballada, qo'shiq-ertak, qo'shiq-suhbat, qo'shiq-hazil; insitativ turda - qo'zg'atuvchi qo'shiq va qo'shiq-madhiya; deskriptiv turga qo'shiq-elegiya, argumentativga qo'shiq-mulohaza, eksplikativga qo'shiq-izoh mos keladi. Bundan tashqari, parodiya qo'shiq janri matnning barcha funksional turlariga mos keladi va M.A.Yerıkinaning fikriga ko'ra, axborot turi qo'shiq nutqida yo'q.

Uchinchi, o'ziga xos daraja, har bir qo'shiq janri uchun xarakterli mazmun va lingvostilistik xususiyatlarni ajralib turadi. Masalan, salomlashish yoki xayrlashish, adresatga murojaat qilish, har qanday xatti-harakat, ishlarga chaqiruvning mavjudligi, vatanparvarlik tuyg'ularini uyg'otish va boshqalar.

Bizning fikrimizcha, M.A.Yerıkinaning tasnifi ma'lumotli va lingvistik. Biroq, rus tilini chet tili sifatida o'qitish nuqtai nazaridan, tasniflash kommunikativ vaziyatni, shuningdek, niyatni ham aks ettirishi kerak. Bu qo'shiq materialini muayyan didaktik maqsadlar uchun qulay tarzda tarqatishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqot vazifalarini hal qilish uchun qo'llash orqali biz rus tilini chet tili sifatida o'qitishda foydalanish uchun qo'shiqlarning bunday tasnifini ishlab chiqdik. U vokal asarida yoki uning video jo'rligida aks ettirilgan nutqiy vaziyatni, kommunikativ niyatni, aniq til vositalari va o'rganish maqsadlariga nisbatan qo'shiqning pragmatik salohiyatini hisobga olishga qaratiladi.

Ushbu xususiyatlardan kelib chiqib, qo'shiqlarning 8 ta asosiy kommunikativ turi aniqlandi:

1) manzilli murojaat qilingan monolog; 2) tavsiflovchi monolog; 3) appelyativ monolog; 4) baholovchi monolog; 5) hikoya qiluvchi monolog; 6) aniq dialog;

7) yashirin dialog; 8) ichki dialog.

Tahlil va natijalar. Ko'rgazmalilik uchun tasnifning har bir bo'limida ushbu turga tegishli bo'lgan bir nechta eng xarakterli qo'shiqlarning nomlari berilgan.

1. Manzilli murojaat qilingan monolog ("e'tirof qo'shig'i").

Vaziyat: "Men o'z his-tuyg'ularim, hissiyotlarim, kayfiyatim, kechinmalarim haqida to'g'risini aytaman". Muloqotning maqsadi: o'z holatini, qabul qiluvchiga shaxsiy munosabatini bildirish, "so'zlash". Til vositalari: umumiy foydalaniladigan qismli lug'at, eng muhimi - shaxs olmoshlari, sifat, miqdor qo'shimchalari, holat toifasidagi so'zlar, his-tuyg'ular va hislar fe'llari, sabab va shartlarning ergash gaplar qo'shilgan murakkab jumlar. Oddiy namunalar: «Starıy klyon» (musiqi Aleksandra Paxmutova, she'r Mixail Matusovskiy), «Yesli ty udyosh» (musiqi Vyacheslav Dobrynin, she'r Leonid Derbenyov), «Tri goda ty mne snilas» (musiqi Nikita Bogoslovskiy, she'r Aleksey Fatyanov), «Ya prosto srazu ot tebya uydu» (musiqi Igor Matviyenko, she'r Olga Rovna), «Ya fotografiyu beru» (shahar folklori) va boshqalar. Pragmatik salohiyat: talabalar orasida ko'pchilikni tashkil etuvchi yoshlar uchun shaxsiy munosabatlar mavzusining alohida ahamiyati tufayli yuqori motivatsiya va o'zlashtirish darajasi.

2. Tavsiflovchi monolog ("qo'shiq-ekskursiya, qo'shiq-taqdimot").

Vaziyat: "Men sizga ko'rganlarimni aytib beraman". Muloqotning maqsadi: qabul qiluvchi hozirda ko'ra olmaydigan muhim voqealarning tasviri va taassurotini so'z

bilan yetkazish. Til vositalari: barcha shakllardagi ot va sifatlar, geografik ob'ektlarning nomlari, ko'rsatish olmoshlari, baholovchi iboralar, nominativ gaplar va qo'shma kesimlar. Oddiy namunalar: «Videli noch» (musiqi va she'r Viktor Soya), «Luchshiy gorod Zemli» (musiqi Arno Babadjanyan, she'r Leonid Derbenyov), «A na mensheye ya ne soglasen» (Nikolay Noskov), «Kak prekrasen etot mir, posmotri» (musiqi David Tuxmanov, she'r Vladimir Xaritonov), «U morya, u sinego morya» (musiqi Ya.Miyagav, she'r Leonid Derbenyov), «Nikuda ne nado» (gruppa «Zveri»). Pragmatik salohiyat: bunday qo'shiq materiallari tavsifga asoslangan turli nutq janrlarini rivojlantirishga yordam beradi.

3. Appelyativ monolog ("qo'shiq -chaqiruv, qo'shiq -so'rov").

Vaziyat: "Sizdan iltimos qilaman". Muloqotning maqsadi: qabul qiluvchini so'zlash faoliyatiga undash. Til vositalari: shaxs olmoshlari, buyruq fe'llari, bilvosita kelishdagi otlar, kuchaytiruv yuklamalari, kesimlar, to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita so'rovlarning nutq formulalari, undov gaplar, ritorik savollar. Oddiy namunalar: «Prosnis i poy» (musiqi Gennadiy Gladkov, she'r Vladimir Lugovoy), «Pozvoni mne, pozvoni» (musiqi Maksim Dunayevskiy, she'r Robert Rojdestvenskiy), «Kto tebe skazal?» (musiqi Vyacheslav Dobrynin, she'r Leonid Derbenyov), «Davayte vosklyas» (Bulat Okudjava), «Yesli drug okazalsya vdrug» (Vladimir Vysoskiy), «Vozvrashaysya» (musiqi Igor Kornelyuk, she'r Reginy Lisis), «Smaylik» (Verka Serdyuchka). Pragmatik salohiyat: ushbu qo'shiq materiallari tegishli chastotali muloqot holatlarida samarali muloqot qilish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni egallashga yordam beradi.

4. Baholovchi monolog ("Nima yaxshi, nima yomon").

Vaziyat: "Men o'z didim va afzalliklarim haqida gapirib beraman". Muloqotning maqsadi: muayyan shaxsga, ob'ektga, joyga sub'yektiv munosabat bildirish. Til vositalari: shaxs olmoshlari, baholovchi lug'at, nutq va ruhiy holat fe'llari, bir bo'lakli gaplarning barcha turlari. Oddiy namunalar: «Eto znayet vsyakiy» (musiqi Yevgeniy Krıyatov, she'r Yuriy Entin), «Koroleva krasoty» (musiqi Arno Babadjanyan, she'r Anatoliy Goroxov), «Yesli dobroty ty» (musiqi Boris Savelyev, she'r Mixail Plyaskovskiy), «A on mne nravitsya» (musiqi Vladimir Shainskiy, she'r Aleksandr Jigarev). Pragmatik salohiyat: bahoni va shaxsiy fikrni ifoda etishning turli usullarini o'zlashtirish.

5. Hikoya qiluvchi monolog ("hayotdan olingan qo'shiq").

Vaziyat: "Men sizga hayotimdagi qiziqarli voqeani aytib beraman". Muloqotning maqsadi: qabul qiluvchi guvoh bo'lmagan voqealar haqida xabar berish. Til vositalari: otlar, fe'llar, qo'shimchalar, har xil turdagi sodda va murakkab gaplar. Oddiy namunalar: «Rıjıy kloun» (musiqi Vyacheslav Dobrynin, she'r Simon Osiashvili), «Moya lyubov na pyatom etaje» (bit-kvartet «Sekret»), «Den rojdeniya» (musiqi Denisa Klyavera, she'r Stanislava Kostyushkina), «Rozovıye rozy» (musiqi Petra Slobodkina, she'r Natalii Prostorovoy), «Krasivo» (musiqi va she'r Konstantin Meladze). Pragmatik salohiyat: nutqning bayon turini o'zlashtirish.

6. Aniq dialog ("Qo'shiq-dialog, qo'shiq-suhbat, qo'shiq-munozara").

Vaziyat: "To'g'ridan-to'g'ri ma'lumotlar, fikrlar almashinuvi". Muloqotning maqsadi: o'zini ifoda etish va qabul qiluvchining javobini eshitish. Til vositalari: so'zlashuv lug'ati, olmosh, ot, fe'l, ergash gap, murojaat, har xil turdagi bir bo'lakli gaplar. Oddiy namunalar: «Rasskaji, Snegurochka, gde byla» (musiqi Gennadiy Gladkov, she'r Yuriy Entin), «Dialog u novogodney yolki» (musiqi Sergey Nikitin, she'r Yuriy Levitanskiy), «Milenkiy ty moy» (xalq qo'shig'i),

«Milyu, mne ochen grustno bylo» (musiqa Igorъ Kornelyuk, she'r Regina Lisis). Pragmatik salohiyat: dialogik konstruksiyalar va intonasiyalarni rivojlantirish.

7. Yashirin dialog ("qo'shiq-yarim dialog", "ko'rinmas suhbatdosh bilan qo'shiq-dialog").

Vaziyat: "Bunday qo'shiqlarda biz undash, muloqot qilish uchun turtki, takroriy savollar, audio qabuldan tashqarida bo'lgan suhbatdoshning so'zlariga javoblar hisoblanuvchi muloqot mavzusining iboralarini eshitamiz" [Potapenko 2008b: 4]. Muloqot maqsadi va til vositasi: aniq dialogga o'xshash. Oddiy namunalar: «Privet» (musiqa Maksim Leonidov, she'r Dmitriy Rubin), «Telefon» (musiqa va she'r Yuriy Vizbor), «Skaji mne pravdu» (musiqa Vyacheslav Dobrynin, she'r Igorъ Koxanovskiy), «Rasskaji mne, mama» (musiqa Viktor Drobysъ, she'r Anastasiya Slanevskaya). Pragmatik salohiyat: dialogik konstruksiyalar va intonasiyalarning rivojlanishi nutq va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish bo'yicha ishlar bilan to'ldiriladi, chunki matnni tushunish uchun matnda rasman ifodalangan muloqotning ikkinchi ishtirokchisining nusxalarini ixtiro qilish va og'zaklashtirish kerak.

8. Ichki dialog ("qo'shiq-mulohaza").

Vaziyat: "O'zingiz bilan yurakdan suhbat". Muloqotning maqsadi: muhim muammoning yechimi, undan chiqish haqida o'ylash va topish. Til vositalari: turli uslubdagi lug'at, bahsli konstruksiyalar, so'roq gaplar. Oddiy misollar: «Kak na svete bez lyubvi projit?» (musiqa Mark Fradkin, she'r Nikolay Dorizo), «Kogda molchim vdvoym» (musiqa Petr Slobodkin, she'r Leonid Derbenyov), «Serdse, tebe ne xochetsya pokoya» (musiqa Isaak Dunayevskiy, she'r Vasiliy Lebedev-Kumach), «Mojet, net, a mojet, da» (musiqa Eddi Rozner, she'r Vladimir Mass va Mixail Chervinskiy), «Zachem i o chyom govorit?» (musiqa Aleksandr Suxanov, she'r Ivan Bunin). Pragmatik salohiyat: fikrlash va argumentasiya bilan bog'liq nutq janrlarining rivojlanishi.

Xulosa va tavsialar. Qo'shiqlarni kommunikativ asoslarga ko'ra tasniflash shuni ko'rsatadiki, qo'shiq

materiallari yordamida nutqning barcha turlarini monolog va dialog shaklida samarali o'zlashtirishni tashkil etish mumkin. Biz bilamizki, u faqat asosiy, eng tipik va uslubiy jihatdan ahamiyatli qo'shiq guruhlarini aks ettiradi. Bundan tashqari, sinkretik asarlar juda tez-tez uchraydi, ular turli guruhlarga kiritilishi mumkin. Bizning fikrimizcha, bu holat qo'shiq materiallari ijodiy mehnat qilayotgan o'qituvchiga qo'shimcha imkoniyatlarning ko'pligidan dalolat beradi.

Bizning kuzatishlarimizga ko'ra, qo'shiqlarni kommunikativ asosda tasniflash vokal asarlarning o'quv matnlari sifatidagi imkoniyatlarini aniqlashtiradi va o'qituvchiga didaktik materiallarni tanlashda yordam beradi, bu esa talabalarning kommunikativ kompetentligini fonetik va leksik-grammatik mavzularni o'rganish, faollashtirish va takrorlashni rivojlantirish bilan uyg'unlashtirishga imkon beradi. Bizning tasnifimizga murojaat qilish o'qituvchiga qo'shiq matnini o'qimay turib, u haqida vokal asarida aks etgan kommunikativ vaziyatning asosiy xususiyatlari va lingvo-stilistik tavsif ma'lumotlarini tezda olish imkoniyatini beradi.

1-ildovada (3-jadval) biz dissertasiyamiz natijalarini amaliyotchi o'qituvchilarga qanday taqdim etish mumkinligini ko'rsatishga harakat qildik. Vokal asarining asosiy metodik tavsiflari berilgan. Shu bilan birga, bizning kommunikativ tasnif ma'lumotlari matnda aniqlangan nutq etikasi funksional shakllarining nomlari bilan to'ldirilgan (A.A.Akishina va N.I.Formanovskayaga ko'ra). Ammo, bu shakllar hamma qo'shiqlarda ham uchramaydi. To'rtinchi ustunda asarlarning tez-tez uchraydigan yoki aniq ifodalangan fonetik, leksik va grammatik xususiyatlar misollar bilan keltirilgan. Oxirgi, beshinchisi, ularning asosiy lingvokommunikativ dominantlari - turli xil muloqot holatlarida o'xshash funksiyalarda ishlatilishi mumkin bo'lgan nisbatan avtosemantik qismlar berilgan.

Bizning fikrimizcha, bunday metodik izohlar o'qituvchiga qo'shiqni to'g'ri tanlab, darsga tayyorlanishini osonlashtirish uchun yaratilgan.

ADABIYOTLAR

1. Sternin 2004: 6
2. Hubbard Jones, Thornton, Wheeler 1991: 93

UDK:51:37-3

Abdimumin ABDIRAXMANOV,

QarDU Algebra va geometriya kafedriyasi dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

E-mail: abdirahmonov.abdimumin@mail.ru

Professor, psix. f. D. A. Jabborov taqrizi asosida

MATEMATIK MASALALAR YECHISH VA TEOREMALARNI ISBOTLASHDA ANALITIK METODNI O'RNI

Аннотация

Matematik masala va misollar yechish hamda teoremlarni isbotlashda kuzatish va tajriba, analiz va sintez ilmiy izlanish metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Umuman analiz va sintez metodi matematikani o'rganishda ayniqsa misol va masalalarni yechishda teoremlarni isbotlashda muhim ahamiyatga egadir. Bu metodlar matematik ta'lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Kuzatish, tajriba, analiz, sintez, metod, o'qitish, fikrlash, tafakkur, masala, misol, teorema, isbotlash, burchak, fermert, tezlik, vaqt.

РОЛЬ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЕТОДА В РЕШЕНИИ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ И ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕ ТЕОРЕМ

Аннотация

При решении математических задач и примеров и доказательстве теорем целесообразно использовать методы наблюдения и эксперимента, анализа и синтеза научных исследований. В целом метод анализа и синтеза важен при обучении математике, особенно при доказательстве теорем при решении задач и примеров. Эти методы важны в процессе математического образования.

Ключевые слова: Наблюдение, опыт, анализ, синтез, метод, обучение, мышление, мышление, задача, пример, теорема, доказательство, угол, фермерт, скорость, время.

THE ROLE OF THE ANALYTICAL METHOD IN SOLVING MATHEMATICAL PROBLEMS AND PROVING THEOREMS

Annotation

When solving mathematical problems and examples and proving theorems, it is advisable to use the methods of observation and experiment, analysis and synthesis of scientific research. In general, the method of analysis and synthesis is important in teaching mathematics, especially when proving theorems in solving problems and examples. These methods are important in the process of mathematical education.

Key words: Observation, experience, analysis, synthesis, method, learning, thinking, thinking, task, example, theorem, proof, angle, ferm, speed, time.

Har bir inson o'zi yashab turgan atrof muhitni kuzatadi va tabiatda yuz berayotgan qonuniyatlar, o'zgarishlarni sezadi va sezish orqali tafakkur qiladi.

Ta'rif jamiyatda, tabiatda sodir bo'layotgan ayrim obyektlarning, voqelikning munosabatlari, hissalarini tabiiy holatidagi belgilarini, ko'rinishlarini, sodir bo'lishlarini o'rganish metodiga kuzatish deyiladi.

Kuzatish o'zini strukturasi bo'yicha qabul qilishda keskin farq qiladi. Chunki qabul qilishda bizni sezgi organlarimizga ta'sir etishi natijasida biz shu voqelikni yonimizda tasvirini ko'ramiz va qabul qilamiz. Kuzatishda bu jarayon sodir bo'ladi lekin u tamom bo'lmaydi, davom etadi, u shu bilan ham farq qiladi. Matematikani o'qitish jarayonida biz ayrim yuzalarni hisoblashda amallarni bajarishda avval uni kuzatamiz, so'ngra umumlashtirishga harakat qilamiz.

Tajriba – bu shunday o'rganish metodini biz tabiiy holatga sun'iy sharoit yaratish orqali aralashamiz, so'ngra sun'iy ravishda bo'laklarga ajratamiz, so'ngra uni boshqa obyektlar bilan bog'laymiz yoki taqqoslaymiz. Natijada tajriba orttiramiz. Kuzatish esa bevosita tajriba orttirishni yo'li uslubi sifatida ham qatnashadi. Masalan biz o'quvchiga yangi mavzuni tushuntirgandan so'ng uni qanday tushunganini bilish maqsadida kuzatamiz va tushunmagan momentlarini aniqlaymiz va o'zimizga tajriba to'playmiz. Ma'lumki, kuzatish va tajriba metodi matematika o'qitishda markaziy

metodlardan bo'lmasa ham matematikani o'rganishda va unda qonuniyatlarini ochishda muhim ahamiyatga egadir. Matematikani o'qitishda analiz va sintez metodi juda ko'p metodlardan iborat bo'lib u masala va misollarni yechishda teoremlarni isbotlashda juda muhim ahamiyatga egadir.

Analiz – fikrlashni butunlikdan bo'laklarga olib o'tuvchi metoddir, boshqacha qilib aytganda fikrlashni noma'lumdan ma'lumga olib o'tish jarayoniga analiz deb aytilishini qayd qilish mumkin.

Masalan, $\forall a, b \in \mathbb{R}^+$: $(a+b)/2 \geq \sqrt{ab}$ ni qarasa bunda kichikmaslik belgisi noma'lum deb qarasa .

$$(a+b) \geq 2\sqrt{ab} \Rightarrow a - 2\sqrt{ab} + b \geq 0 \Rightarrow (\sqrt{a})^2 - 2\sqrt{ab} + (\sqrt{b})^2 \geq 0 \Rightarrow$$

$(\sqrt{a} - \sqrt{b})^2 + b \geq 0$. Ya'ni rostligi o'zaro bir qiymatli aniqlanadigan tengsizlikka kelindi. Matematikada fikrlashni bunday ketma-ketlikda olib borilishi analiz (tahlil) deb qaraladi. Sintez – bu fikrlashni butunlikdan yaxlitlikka yoki ma'lum komponentlardan noma'lumga o'tishiga aytiladi.

Sintez $\Rightarrow (\sqrt{a} - \sqrt{b})^2 + b \geq 0 \Rightarrow a - 2\sqrt{ab} + b \geq 0 \Rightarrow (a+b) \geq 2\sqrt{ab} \Rightarrow (a+b)/2 \geq \sqrt{ab}$ ni hosil qilishini ma'lumdan noma'lumga borishga yoki bo'laklardan umumiylikka borishga olib o'qituvchi fikrlar majmuini ko'rish mumkin.

Analiz va sintez metodlari masala va misollarni yechishda juda muhim ahamiyatga egadir, chunki bu metodlar ayniqsa masalalarni yechish rejasini tuzishda katta yordam beradi. Ayrim psixologlarni fikriga qaraganda analiz yoki sintez alohida ideal holatga uchramaydi, chunki fikrlash jarayonida inson u sintez qilsa unga analizga suyanan holda yoki analiz qilsa sintezga suyanan holda amalga oshiradi. Shuning uchun S.L.Rubenshteyn fikriga analiz sintez orqali amalga oshirilishi qayd qilinadi, ya'ni a) analiz <<filtr>> sifatida b) analizni sintez orqali amalga oshirishi yoki sintez orqali analiz qilish.

Analiz <<filtr>> sifatida – bunda inson har bir narsani <<taxmin>>larga suyanib hal qilish yo'llarini izlaydi va shu izlanish jarayonida haqiqatga to'g'ri kelmaydiganlarni chiqarib tashlaydi va oqibat natijada maqsadga erishadi.

Sintez orqali analiz - bunda fikrlash jarayonida inson tafakkuri yangi-yangi ma'lumotlari bilan bog'lanadi va buning natijasida tafakkurlarning yangi sifatlarini kashf qiladi, yangi mazmun yangi hissalarini yoki ularning boshqa tomonlarini qarashda unda o'ziga yangi xulosalarni chiqarishga o'rganadi. Buning natijasida tafakkur o'zining yangi sifatlarini namoyon

qiladi va o'zi bilan yangi bilim ko'nikma va malakalarni tashishga harakat qiladi.

Analiz va sintez metodlarini masala va misollarni yechishda teoremlarni isbotlashda muhim ahamiyatga egaligini ko'rish mumkin.

Teorema: Uchburchak ABC ning ichki burchaklarining yig'indisi 180 gradusga tengdir. Isboti (analitik yo'l bilan). Ma'lumki, istalgan aniq burchak 2d ga teng (2d=180 gradus). Shuning uchun uchburchakning uchala burchagini ham bitta yoyiq burchakka joylashtirish mumkinligini ko'rsatamiz. Buning uchun:

ΔABC ni B uchidan $AC \parallel ND$ ni o'tkazsak u holda $\angle 2 - \angle o'zi$ yoyiq burchak ichida qoladi. Parallel to'g'ri chiziq kesganda hosil bo'ladigan xossalarga asosan $\angle 3 = \angle 5$ va $\angle 1 = \angle 4$ bo'lib $\angle 4 + \angle 2 + \angle 5 = \angle 1 + \angle 2 + \angle 3 = 180$ gradus ekani kelib chiqadi.

Sintetik metod N D II AC o'tkazamiz. Bunda $\angle 1 = \angle 4$ va $\angle 3 + \angle 5$ ichki almashinuvchi burchaklar bo'lgani uchun $\angle 4 + \angle 2 + \angle 5 = 2d$ yoyiq burchak bo'lgani uchun, bundan $\angle 1 + \angle 2 + \angle 3 = \angle 4 + \angle 2 + \angle 5 = 180$ gradus.

Misol. Agar $a, b \in R^+ : a/b + b/a \geq 2$ isbotlang.

Isboti: Analitik uslub $\frac{a}{b} + \frac{b}{a} \geq 2 \Rightarrow a^2 + b^2 \geq 2ab \Rightarrow a^2 - 2ab + b^2 \geq 0 \Rightarrow (a - b)^2 \geq 0$	Sintetik uslub $a > 0, b > 0 \Rightarrow (a - b)^2 \geq 0 \Rightarrow a^2 + b^2 - 2ab \geq 0 \Rightarrow a^2 + b^2 \geq 2ab \Rightarrow a/b + b/a \geq 2$
---	--

Ma'lumki, ayrim misol va masalalarni yechishda yoki isbotlashda analiz va sintez aralashib yoki sintez orqali analiz tez yordamga keladi.

Misol. $1/1x^2 + 1/1x^3 + \dots + 1/n(n+1) < 1 \quad n \in N$ isbotlang.

Isboti: Buning uchun $1/n(n+1)$ ni tahlil qilamiz va tahlilni sintez orqali amalga oshirsak $1/n - 1/(n+1) = (n+1 - n)/n(n+1) = 1/n(n+1)$ ni hosil qilib $1/1x^2 + 1/1x^3 + \dots + 1/n(n+1) = 1 + 1/n + 1 < 1$ ekaniga ishonch hosil qilamiz.

Ayrim hollarda analizni olib borishda zavqlanib ko'tarinkilik bilan amalga oshiramiz. Odatda bunday analizni fikrlashni zavqlantiruvchi analiz orqali amalga oshirish metodi deb yuritiladi. Bunda fikrlash qandaydir rostligi bir qiymatlik moslikda oldindan hal qilingan fikrlarga tayangan holda amalga oshirilishi tushuniladi. Bunday analiz metodi fikrlash jarayonida doimo qiyoslanishga asoslanuvchi taqqoslanishga suyanuvchi fikrlarning uzluksiz zanjirini eslatadi va shu asosda qo'yilgan maqsadga erishiladi. Bu esa o'z navbatida agar A jumla rost bo'lishi uchun B jumlaning rost bo'lishi yetarlidir – degan fikrga asoslanadi. Analiz va sintez metodlari tekstli masalalarni yechishda juda ko'p qo'llaniladi.

Masala. Jamoa xo'jaligidagi mavjud bo'lgan kombaynlar birgalikda ishlab, hosilni bir sutkada yig'ishi mumkin. Reja bo'yicha birinchi soatda bitta, ikkinchi soatda ikkita, uchinchi soatda uchta kombayn ishlagan va hokazo. Faqat hosil yig'imi tugashiga bir necha soat qolgandagina barcha kombaynlar birga ishlagan. Agar beshta kombayndan tashqari barcha kombaynlar yig'im-terim boshidan ishlaganida edi, reja bo'yicha ish vaqti 6 soatga qisqargan bo'lar edi. Jamoa xo'jaligida necha kombayn bo'lgan?

Yechish. Jamoa xo'jaligida n ta kombayn bo'lsin, ularning har biri bir soatda hosilning $1/x$ qismini yig'ishtira olsin. U holda barcha kombaynlar birgalikda bir sutka ishlab barcha hosilni yig'ishi mumkin. Shuning uchun

$$\frac{24n}{x} = 1 \tag{1}$$

tenglamani hosil qilamiz.

Amalda esa birinchi soatda bitta kombayn ishlab hosilning $1/x$ qismini yig'ishtirgan, ikkinchi soatda ikkita kombayn ishlab hosilning $2/x$ qismini yig'ishtirgan va hokazo. n soatda n ta kombayn ishlab hosilning n/x qismini yig'ishtirgan. Keyinchalik bir necha soat davomida (faraz qilaylik, m soat) barcha kombaynlar ishlab, shu m soatda

hosilning qolgan nm/x qismini yig'ishtirishgan. Shuning uchun

$$\frac{1}{x} + \frac{2}{x} + \dots + \frac{n}{x} + \frac{nm}{x} = 1 \tag{2}$$

tenglamani hosil qilamiz.

Kombaynlar hammasi b'olib $(n+m)$ soat ish vaqtida barcha hosilni yig'ishtirishgan. Agar $(n-5)$ ta kombayn ishlaganda edi, u holda ular hosilni $(n+m-6)$ soatda yig'ishtirgan bo'lar edi. Shuning uchun

$$\frac{(n-5)(n+m-6)}{x} = 1 \tag{3}$$

tenglamani hosil qilamiz.

Demak, biz quyidagi uch noma'lumli uchta tenglamalar sistemasiga ega bo'ldik.

$$\begin{cases} 24n = x, \\ \frac{1}{x} + \frac{2}{x} + \dots + \frac{n}{x} + \frac{nm}{x} = 1, \\ (n-5)(n+m-6) = x. \end{cases} \tag{4}$$

(4) tenglamalar sistemasi berilgan matnli masalaning matematik modeli deyiladi. Bu sistemani yechish uchun, uning ikkinchi tenglamasiga arifmetik progressiya hadlari yig'indisini topish formulasini qo'llab uni

$$\begin{cases} 24n = x, \\ \frac{(n+1)n}{2} + nm = x, \\ (n-5)(n+m-6) = x. \end{cases} \tag{5}$$

ko'rinishiga keltiramiz. Bu sistemadan x ni yo'qotib va ekanligini e'tiborga olib, ushbu

$$\begin{cases} m + \frac{n+1}{2} = 24 \\ (n-5)(n+m-6) = 24n \end{cases}$$

(6)

sistemani hosil qilamiz.

(6) sistemadan m ni yo'qotish natijasida ko'rinishdagi n ga nisbatan kvadrat tenglamaga kelamiz. Bu tenglamani yechib, va ildizlarni topamiz. Jamoa xo'jaligidan kombaynlar soni n bo'lgani uchun bo'lishi kerak. Shunga ko'ra, masala shartini faqat qanoatlantiradi.

Yayov yurilgan yo'l
 $134,7 - 132 = 2,7$ km

Barcha yo'l
 $134,7$

Yayov yurish tezligi
 $4,5$ km

Avtobusda yurilgan yo'l
 $55 \times 2,4 = 132$ km

Avtobusning tezligi
 55 km/s

avtobusning harakat vaqti
 $2,4$ soat

Bu sxematik analiz va sintez o'quvchilarda masala yechishni mantiqiy algoritmini aniqlashga o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman analiz va sintez metodi matematikani o'rganishda ayniqsa misol va masalalarni

Masala: Fermer o'zini uyidan $134,7$ km uzoqda joylashgan zavodda bo'lishi uchun soatiga 55 km/s tezlik bilan yuruvchi avtobusda $2,4$ soat yurdi va qolgan yo'lni $4,5$ km/s tezlikda bosib o'tgan bo'lsa, fermer yayov qancha vaqt yurgan?

Agar masalani yechishda analitik va sintetik metodlarni birgalikda ishlatsa, u holda masalani yechishni quyidagi sxematik ko'rinishi yuzaga keladi.

Fermerning yayov yurgan vaqti

$$2,7 : 4,5 = 0,6 \text{ soat}$$

yechishda teoremlarni isbotlashda muhim ahamiyatga ega bo'lar ekan. Bu metod o'quvchilarning matematikani tushinishida, o'rganishida muhim ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR

1. Методика преподавания математики в средней школе (общ.метод.)/ сос.: Р.С.Чернасов – М.: 1985 г.
2. Методика преподавания математики в средней школе (част.мет.)/ сос Мышин В. – М.: 1987 г.
3. Методика преподавания математики в средней школе (общ.метод.)/ М.Ю.Колягин и др. – М.: 1975 г.
4. Ачилов М. Нравственное формирование будущего учителя – Тошкент: Укитувчи. – 1979ю -328 бет
5. Математика укитиш методикаси . С.Алихонов. Тошкент.: „Укитувчи” 1962 й
6. Математикадан практикум. Т.Тологанов, А.Норматов. Тошкент.: „Укитувчи” 1989 й

Xalida AVILOVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti Ingliz tili metodikasi kafedrasida mustaqil izlanuvchisi

E-mail: khalida72@mail.ru

O'zDJTU katta o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori Gulyamova M.X. taqrizi asosida

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF IMPROVING READING SKILLS BASED ON AUTHENTIC TEXTS

Annotation

In the era of rapid development of science and technology, reading plays a very important role in spreading the news in the world. Most of the information related to any field is acquired through reading. Therefore, studying a foreign language should be purposeful and effective for language learners. The problems of improving reading skills on the basis of authentic texts have been carefully studied by language experts in the world methodology. Relying on existing scientific considerations, this article highlights the current problems of reading based on authentic texts and ways to overcome them.

Key words: Authentic texts, text language, level of text complexity, reading strategies, language learners' vocabulary, narrow reading, principles of text selection.

ТРУДНОСТИ И ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАВЫКА ЧТЕНИЯ НА ОСНОВЕ АУТЕНТИЧНЫХ ТЕКСТОВ

Аннотация

В эпоху бурного развития науки и техники, чтение играет очень важную роль в том, чтобы быть в курсе происходящего в мире. Большая часть информации, связанной с разных сфер, приобретает посредством чтения. Поэтому изучение иностранного языка должно быть целенаправленным и эффективным для изучающих язык. Проблемы совершенствования навыков чтения на основе аутентичных текстов тщательно изучались лингвистами в мировой методике. Опираясь на существующие научные соображения, в данной статье освещаются актуальные проблемы чтения на основе оригинальных текстов и пути их преодоления.

Ключевые слова: Аутентичные тексты, язык текста, уровень сложности текста, стратегии чтения, словарный запас изучающих язык, узкое чтение, принципы выбора текста.

ASLIYATDAGI MATNLAR ASOSIDA O'QISH KO'NIKMASINI TAKOMILLASHTIRISHNING QIYINCHILIK VA IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Hozirgi ilm-fan va texnika jadal suratlar bilan rivojlanib borayotgan davrda, o'qish dunyoda ro'y berayotgan voqea xodisalaridan xabardor qilishda juda muhim o'rin egallaydi. Barcha sohaga ta'luqli axborotlarning aksariyat qismi o'qish orqali o'zlashtiriladi. Binobarin, xorijiy tilda o'qish til o'rganuvchilar uchun maqsadli va samarali bo'lishi lozim. Asliyatdagi matnlar asosida o'qish ko'nikmasini takomillashtirishning muammolari jahon metodikasida til mutaxassislari tomonidan sinchkovlik bilan tadqiq etilgan. Mavjud ilmiy mulohazalarga suyanib, ushbu maqolada asliyatdagi matnlarga asolangan holda o'qish masalasining dolzarb muammolari va ularni bartaraf etish yo'llari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Asliyatdagi matnlar, matn tili, matn murakkablik darajasi, o'qish strategiyalari, til o'rganuvchilarning so'z boyligi, tor doirada o'qish, matn tanlash tamoyillari.

Kirish. Til o'rganuvchilar xorijiy tillarni o'rganishda turli maqsadlarni ko'zlaydi, biroq ularning asosiy maqsadi o'rganilayotgan tilda til sohiblari bilan muloqotga kirish va mazkur tilda bayon etilgan yozma ma'lumotlarni tushunishdan iborat. Shu nuqtai nazardan, asliyatdagi materiallardan o'qish jarayonida foydalanish til o'rganuvchilarga tilni xaqiqiy xayotiy vaziyatlarda to'g'ri foydalanish imkonini berishi bilan alohida o'rin tutadi deyishimiz mumkin. Albatta, bunday matnlardan o'qish jarayonida foydalanishning bir qancha murakkabliklari mavjud, jumladan, talaba nuqtai nazaridan qaraladigan bo'lsa, matn tilining murakkabligi, talabalarning yetarlicha so'z boyligigiga ega emasligi, talabalarning mavzuga aloqador bilim zahirasidan yetarlicha foydalana olmaslik, o'qish strategiyalaridan to'g'ri foydalana olmaslik; shu bilan birga, o'qituvchilar tomonidan talab darajasidagi materiallarni topish, matn o'qitishga qaratilgan topshiriqlarning yaratish bilan bog'liq qiyinchiliklar shular jumlasidandir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yuqorida sanab o'tilgan muammolar asliyatdagi matnlardan foydalanishda bir qancha muxim jixatlarni inobatga olish lozimligini ko'rsatadi.

Matn tilining murakkablik jixatiga to'xtalib o'tsak, asliyatdagi matnlar til bilish darajasi VI darajadan boshlab o'tish lozimligi xaqida bir qancha olimlarning fikrlari mavjud. S. Alvstad va A. Kastrolarning fikricha autentik matnlar, jumladan badiiy asarlar til o'rganuvchilar uchun murakkab xisoblanadi. Bunday matnlardagi ma'lumotni talqin qilish tili o'rganilayotgan mamlakat madaniyati va urf-odatlariga haqida xabardorlikni talab etadi. Natijada yozuvchi tomonidan ilgari surilgan g'oya kitobxon tomonidan noto'g'ri talqin qilinishi mumkin [1]. Yuqoridagi fikrga qo'shilgan holda I. Bernxard "badiiy asarlar juda dudmal, metafora va matn bilan bog'liq boshqa intertekstual munosabatlarga (Intertekstual munosabatlar matnda yozuvchi tomonidan foydalanilgan iqtibos, kalka, tarjima, parodiya kabi kompozitsion strategiyalardan foydalangan holda matn ma'nosini boshqa matn orqali shakllantirish) to'la bo'lganligi sababli xorijiy til o'rganuvchilar uchun murakkab sanaladi" degan fikrni tasdiqlaydi [2]. Shuningdek I.S. Neyshin autentik badiiy adabiyotlarni mustaqil o'qish uchun 8000-9000 miqdorda so'z oilalari bazasiga ega bo'lishi lozim deb biladi [3]. Ushbu olimlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra til

o'rganuvchilarga o'z ona tilida tanish bo'lgan janrlar tanlansa, matn bilan ishlash jarayoni osonroq kechishi va matn mazmunini anglashdagi qiyinchiliklarni yengillatish mumkin [7].

Bizning fikrimizcha asliyadagi matnlarning murakkablik darajasi, bunday materiallardan foydalanishda bir qancha omillarni inobatga olinishini talab etadi. Tanish mavzu, matn tuzilishidan bohabarlik, hamda topshiriqlarning o'quvchilarning til bilish darajasiga e'tibor bergan holda yaratilishi yuqoridagi muammoni bartaraf etishga yordam beradi.

Asliyadagi matnlar mutolaa jarayonida duch kelinayotgan asosiy muammolardan yana biri xorijiy til o'rganuvchilarning so'z boyligi bilan bog'liqdir. Albatta, chet tilida yozilgan matnlarni tushunish o'quvchilardan kerakli xajmdagi so'z miqdoriga ega bo'lishni taqozo etadi. Ushbu qiyinchilik bo'yicha ish olib borgan olimlar, N.Shmit [8] va A.Veb [9]. fikriga ko'ra matnda uchraydigan notanish so'zlarni o'rganishda ulardan matn bilan ishlash jarayonida takroriy foydalanish (8-10 marta) so'zlarni kontekstda o'rganish imkoniyatini kengaytiradi. Katta xajmdagi matnlar (roman, xikoya, maqolalar) o'qishda so'zlarning takror ishlalishi ko'p uchraydi va bu o'z o'rnida ma'lumotni qabul qilish jarayonini osonlashtiradi.

Asliyadagi matnlar bilan ishlashda til o'rganuvchilarning so'z boyligi masalasi bo'yicha S. Kveon va X.Kimlar [12] xam ilmiy ish olib borgan.Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra matnda keng foydalaniladigan so'zlar (high-frequency words)til o'rganuvchilar tomonidan osonroq esda qolganligi va shu bilan birga matnda kam uchragan (low-frequency words) biroq muxim va mazmunga ta'sir qiluvchi so'zlar xam yaxshi o'zlashtirilganligini ko'rsatdi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, talabalarning asliyadagi matnlar bilan ishlash jarayonida matn xajmiga e'tibor bergan holda til o'rganuvchilarning so'z boyligini kegaytirish va matn mazmunini anglash jarayonini osonlashtirish mumkin. Shuningdek, katta xajmdagi matnlar nafaqat dars jarayonida balki darsdan tashqari mustaqil o'qish bilan integratsiyalangan tarzda mutolaa qilinishi kerak. Asliyadagi matnlardan foydalanish jarayonida yengib o'tishi talab etiladigan muammolardan yana biri talabalarning mavzuga aloqador bilim zahirasidan yetarlicha foydalana olmaslik holatidir. Xorijiy tilda o'qish ko'nikmasini takomillashtirish uchun mo'ljallangan darsliklarning aksariyatida matn mutolaasidan oldin bajariladigan topshiriqlar (pre-reading tasks) ishlab chiqilgan. Bunday adabiyotlarning aksariyatida mavzuga oid rasmlar, savollar va matnda uchraydigan ayrim so'zlar bilan ishlashga oid topshiriqlardan tashkil topgan. Autentik matnlar o'rganilayotgan til madaniyati, urf-odatlar kabi til o'rganuvchilarga mavxum xarakterdagi ma'lumotlar mavjud. Matnda keltirilgan bu kabi ma'lumotlarni tushuntirish talabalar e'tiborini real voqelikka qaratishning samarali vositasi sanaladi, madaniyatlararo kompetensiyaning shakllanishiga ko'maklashadi, qiyoslash va xos so'z – realiyalardagi umumiylik va tafovutni topish imkonini beradi, talabalarning shaxsiy-emotsional holatiga ta'sir ko'rsatadi. Demak, yuqorida sanab o'tilgan topshiriqlar matn bilan ishlashning ilk bosqichlarida kamlilik qiladi. Talabalarning mavzuga oid lingvomadaniy bilimlari, matn tuzilishidan bohabarlik darajasi qancha yuqori bo'lsa matndagi axborotni tushunish darajasi shuncha yuqori bo'ladi. O'rganilayotgan til

Jadval 1.

Matn mazmuni va tiliga qo'yiladigan talablar

	Matn mazmuni qo'yiladigan talablar
1.	Matn tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lishi kerak (ma'naviy tarbiya berishga qaratilgan matnlar tanlanadi).
2.	Matn hayotiy bilimlarni oshirishga xizmat qilishi lozim (Bilishga moyillik rag'batlantirishiga axamiyat berilishi kerak).
3.	Matn mazmuni ilmiy jihatdan sifatli, ya'ni undagi ma'lumotlar voqelikni aks ettirgan bo'lishi talab qilinadi.

va talabning ona tilidagi matnlar tuzilishidagi tafovutlar o'qish jarayonini qiyinlashtiradi. I.Chu, J.Svafar va D.Charney [14] fikriga asosan matn tuzilishidagi nomuttanosiblik matn mutaolasini qiyinlashtiradi. Bunday xollarda matn tuzilishini tushunishga qaratilgan topshiriqlar yaratilishi talabalarning ma'lumotni tushunish jarayonini osonlashtirishga olib keladi.

Mazkur muammo bo'yicha I.Erten va S.Razi [17] olib borgan tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, talabalarga autentik matnlar o'qishda o'rganilayotgan til madaniyatini yoritib berishga qaratilgan topshiriqlardan foydalanishga xam yetarlicha vaqt sarflanishi lozim. Bu o'z o'rnida talabalarning bilim zahiralari faollashtiradi va asliyadagi matnlar mutoala jarayonini osonlashtiradi. Albatta talabalar tomonidan o'rganilayotgan til sohiblarining ijtimoiy-madaniy hayotidan bohabarlik darajasi ortib borishi, o'qish jarayonidagi mavxumlikni kamaytiradi. Masalan, ingliz oilasidagi odatiy nonushta qilish jarayoni haqidagi gazeta maqolasi o'qish jarayonini olib qarasa, albatta ingliz tilini xorijiy til sifatida o'rganayotgan talabalar uchun ayrim tushunmovchiliklar kelib chiqishi tabiiy. Bunday vaziyatda, talabalarning notanish madaniyatdan bohabarlik darajasini oshirish maqsadida o'qituvchi o'rganilayotgan mamlakat ijtimoiy-madaniy hayot tarzini o'z ichiga olgan ma'lumotlar berib borishi talab etiladi.

Asliyadagi matnlarni o'qish nafaqat til o'rganuvchilar uchun qiyinchiliklar keltirib chiqarishi balki o'qituvchilar xam bir qator murakkab vaziyatlarga duch kelishi mumkin. Talab darajasidagi autentik materiallarni topish va bunday matnlarni o'qitishga qaratilgan topshiriqlarni yaratish bilan bog'liq qiyinchiliklar shular jumlasidandir. Xorijiy til o'qituvchilariga ayonki, asliyadagi matnlar tanlash, saralab olish va topshiriq yaratish jarayoni uzoq vaqt va mashaqqatli mehnatni talab etadi. J.Xovard va S.Matsuo [19] autentik materiallar tanlash va topshiriqlar yaratish jarayoni jamoaviy tarzda tashkil etilsa maqsadga muvofiq degan taklifni ilgari suradi. Xozirgi kunda gazeta va jurnal maqolalari, badiiy adabiyot namunalari, turli e'lonlar, internet materiallarining soni kundan kunga ortib bormoqda. Biroq, bunday materiallarning ayrimlari ya'ni badiiy asarlar autentik material sifatida tanlanganda, ulardan bir necha bor takroriy foydalanish mumkin. Biroq, kundalik hayotga oid yangiliklar haqidagi matnlar bilan ishlanganda ulardan takroriy foydalanish imkoni yo'q, ular tezda yaroqsiz va qiziqarsiz materiallarga aylanadi. Shu nuqtai nazardan, asliyadagi matnlar xorijiy til o'qitish maqsadlaridan kelib chiqqan holda saralab olinishi va dars jarayoniga mos topshiriqlar tizimi yaratilishi lozimligi haqida bir qancha fikrlar mavjud. Xorijiy tildagi matn o'qitishga bo'lgan munosabat haqida g'arb olimlari ikki xil fikrni bildiradi. An'anaviy o'qitish asosida matn obekt (text as an object viewpoint) nuqtai nazaridan qaralgan. Bunda o'quvchi matnda keltirilgan axborotni qabul qiluvchi retseptient hisoblanadi. Bunday mutolaa jarayoni xuddi bir taraflama transport xarakteriga o'xshaydi. Biroq, so'ngi yillarda xorijiy tillarni o'qitishga oid materiallarning ortib borishi natijasida o'qish ko'nikmasiga matn obekt (text as an object viewpoint) nuqtai nazaridan emas balki matn jarayon (text as a process viewpoint) nuqtai nazaridan qarala boshlandi va bu jarayonda o'quvchi va matn bir birlari bilan muloqotga kirishadi.

O'zbek metodist olimlaridan J.Jalolov, D.Xudoyberganova, S. Misirovlar [19] xam xorijiy tilda qo'shimcha matnlar tanlash bo'yicha o'z ilmiy qarashlarini bayon etganlar. Jumladan, matnlarni tanlash va tuzish juda dolzarb metodik masala ekanligini ta'kidlagan holda, metodik talablar matn mazmuni va tiliga qarab ikki guruhga ajratilgan.

4.	Tanlanayotgan matn o'quvchi yoshiga mos tushishi talab etiladi. O'quvchi ehtiyojini qondirish chet tilda nutqiy faoliyatga undashning muxim chorasidir.
	Matn tiliga qo'yiladigan talablar
1.	Matndagi til materiali dasturiy o'quv miniumiga muvofiq bo'lishi kerak, ya'ni leksik va grammatik xodisalarning tegishli kurslar bo'yicha metodik taqsimoti inobatga olinishi kerak
2.	Matnni o'qish oldidan unda mavjud texnikaviy va lisoniy qiyinchiliklarning bartaraf etilishi zarur.
3.	Matn tilining uslubiy tomoniga qo'yiladigan talabga ko'ra hozirgi zamon adabiy til me'yorlari saqlanishi kerak.

Asliyatdagi matnda milliy madaniyat faktarlari va xususiyatlari aks etgani bois, bunday matnlar milliy madaniyat ko'zguisi sanaladi. Matn orqali talabalar o'rganilayotgan til sohiblarining madaniyati, qadriyatlar va shu bilan birga yangi bilimlarni egallaydi. Matn mutolasi orqali madaniyatlararo kompetensiyani shakllantiriladi. Bundan tashqari, autentlik – matn javob berishi kerak bo'lgan talablardan biridir, chunki xorijiy tillarni o'qitish uchun matn tanlashda asliyatdagi yoki autentik matnlarni o'rni beqiyosdir. Ye.Nosonovich va R.Milrud autentlikning quyidagi mezonlarini ko'rsatib o'tgan:

Madaniy autentlik shu tilda so'zlashuvchi mamlakatlar madaniyati, ularning turmush tarzi va mentaliteti bilan tanishlikni ko'zda tutadi. Bu chet tili o'qituvchisi oldida turgan muhim vazifani – ingliz tili va madaniyatini o'rgatish vazifasini amalga oshirish imkonini beradi.

Informatsion autentlik – har qanday matn taxmin qilinadigan respipientni qiziqtirishi kerak bo'lgan ma'lumotni o'zida aks ettiradi. Matndagi axborotlarning turli-tumanligi talabalarning chet tiliga qiziqishini oshiradi.

Situatsion autentlik – o'quvchiga o'qilayotgan tildagi matnni tabiiy jarayon orqali namoyish etilishini, ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlar aholisining matndagi muammoga qiziqishini, uning muxokamasi tabiiyligini nazarda tutadi. Retsepiet kundalik hayotdan o'ziga tanish matn turini o'rganishi uchun tuziladi. Bular – reklama, hikoya, ilmiy-ommabop va mamlakatshunoslikka oid matnlar.

Milliy mentalik autentligi – ingliz tili chet tili sifatida o'qitiladigan mamlakatlarga xos tanlangan o'quv materiali. Odatda, matn muallifi va respieptn farqli ijtimoiy stereotip va qadriyatlarga ega bo'lgan turli madaniyat vakillaridir. Buni o'quv jarayonini tashkil etishda hisobga olish lozim.

Matnga qo'yilgan topshiriqlar autentligi – autentik topshiriqlar matn bilan o'zaro ta'sirni yanadi kuchaytiradi, ular talabalar o'qishdan tashqari muxitda axborot manbaalari bilan ishlaganlarida bajaradigan operatsiyalarga asoslangan.

Xulosa va takliflar. Bizning fikrimizcha tili o'rganilayotgan mamlakatlar hayotidan olingan yoki ularning madaniyatida qabul qilingan nutqiy normalarga muvofiq tarzda tuzilgan materiallardan tabiiy jonli tilni o'rgatish mumkin. Shu bilan birga, qo'shimcha autentik matn o'qitish ta'lim jarayonidagi ba'zi kamchiliklarni bartaraf etishga ko'maklashadi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan ma'lumotlarni umumlashtirsak, asliyatdagi matnlardan foydalanish orqali:

Til muhitini yaratish va ingliz tilida so'zlashuvchi aholining real nutq namunasini dars jarayonida namoyish etish;

Xorijiy tildagi namunaviy autentik yozma nutqni idrok etish;

Matn jarayon nuqtai nazaridan qarash va o'quvchilarning oldingi bilim zahirasi, so'z boyligi, umumiy intellektual salohiyati, matn tuzilishidan bohabarlik darajasini inobatga olish;

Asliyatdagi matnlar ta'lim jarayonida bajaradigan vazifalar va autentlik mezonlarini inobatga olgan holda matnlar tanlash;

Matndagi axborotni qabul qilish va uzatishni o'rgatish jarayonini individuallashtirish va jadallashtirish;

O'rganilayotgan xorijiy tilning leksik-grammatik, pragmatik va sotsiolingvistik jihatlarini inobatga olgan holda topshiriqlarni puxta yaratish;

Ingliz tilida so'zlashuvchilarning etalon nutqiy xulqiga "tayanish" imkoniga ega emasligi bois ularga o'z fikrlarini mantiqan bog'lash, fikrlarni chuqur va to'liq bayon qilish, chet tilda iboralarni uslubiy va kompozitsion nuqtai nazardan to'g'ri qurishda ko'maklashish;

Lingvistik, pragmatik va sotsiolingvistik kompetensiyalarini takomillashtirishga erishiladi.

Demak, asliyatdagi matnlardan foydalanish yuqorida qayd etilgan me'yorlarga asoslangan holda amalga oshirilsa til o'rganuvchilarga yaxshi natija beradi.

ADABIYOTLAR

1. Alvstad C., and A.Castro. Conceptions of literature in university language course. The modern language journal, 93(2), 2009. Pp:170-184
2. Bernhardt E.B., Research into the teaching of literature in a second language: What it says and how to communicate it to graduate students? Second language acquisition and the literature classroom: Fostering dialogues 2002, pp: 195-211. Boston: Heinle.
3. Nation I.S. How large a vocabulary is needed for reading and listening? Canadian Modern language Review, 63, 59-82
4. Weyers J. R. The effect of authentic video on communicative competence. The modern language journal, 83 (3), 339-349
5. A. Gilmore. "I prefer not text": Developing Japanese learners' communicative competence with authentic materials. Language learning, 61(3), 786-819
6. H. Maxim. A study into feasibility and effects of reading extended authentic discourse in the beginning German language classroom. Modern language journal, 86, 20-35
7. Eve Zyzyk and Charlene Polio, Authentic materials myths, University Michigan Press, 2017, p:18
8. Kang E. (2015). Promoting L2 vocabulary learning through narrow reading. RELC Journal, 46(2), 165-179.
9. Krashen, S. (2004). The case for narrow reading. Language magazine 3(5), 17-19.
10. Schmitt N. (2008). Review article: Instructed second language vocabulary learning. Language teaching research, 12 (3), 329-363
11. Webb A. (2014). Repetition in incidental vocabulary learning. In C. Chapelle (ed.), Encyclopedia of applied linguistics (pp. 1-6) Oxford, U.K.: Wiley-Blackwell.
12. Kweon, S.O., & Kim H.R. (2008). Beyond raw frequency: Incidental vocabulary acquisition in extensive reading. Reading in a foreign language, 20 (2), 191-215
13. Gardner, D. (2008). Vocabulary recycling in children's authentic reading materials: A corpus-based investigation of narrow reading. Reading in a foreign language, 20 (1), 92-122.
14. Eve Zyzyk and Charlene Polio, Authentic materials myths, University Michigan Press, 2017, p:61

14. Rojers M.P.' & Webb, S. (2011). Narrow viewing: The vocabulary in related television programs. *TESL Quarterly*, 45 (4), 689-717.
15. Chu H.J., Swaffer, J., & Charney, D.H (2002). Cultural representations of rhetorical conventions: The effects of reading recall. *TESOL Quarterly*, 36 (4), 511-541.
16. Erten I.H., & Razi, S. (2009). The effects of cultural familiarity on reading comprehension. *Reading in a foreign language*, 21 (1), 60-77.
17. Keshavarz M.H., Atay, M.R., & Ahmadi, H. (2007) Content schemata, linguistic simplifications, and EFL readers' comprehension recall. *Reading in a Foreign Language*, 19 (1), 19-33.
18. Жалолов Ж., Д.Худойберганава, С. Мисиров. Қўшимча матнларни ўқувчи камолотига таъсири.

UDK:37.01

Muxammadjon AZIMOV,

Respublika manaviyat va marifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-manaviy tadqiqotlar instituti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: azimov6494@mail.ru

F.f.n. dos., Respublika manaviyat va marifat markazi huzuridagi ijtimoiy-manaviy tadqiqotlar instituti milliy g'oya va manaviy-marifiy ishlarni metodik taminlash bo'limi boshlig'i Sh.N.To'rayev taqrizi asosida

CREATING THE "IMAGE OF THE EDUCATIONAL EDUCER" IN THE IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF LIFELONG SPIRITUAL EDUCATION IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Annotation

In this article, for building an enlightened society, one of the important factors is the improvement of the system of preschool education, the correct organization of the educational process by educators, the effective organization of the process of improving their qualifications.

Key words: Organizations of preschool education, reforms, national economy, educational service, educator-teacher, "Image of a modern educator".

СОЗДАНИЕ «ОБРАЗА ВОСПИТАТЕЛНИКА» В РЕАЛИЗАЦИИ КОНСПЕЦИИ НЕПРЕРЫВНОГО ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ.

Аннотация

В данной статье для построения просвещенного общества одним из важных факторов является совершенствование системы дошкольного образования, правильная организация образовательного процесса воспитателями, эффективная организация процесса совершенствования их квалификации.

Ключевые слова: Организации дошкольного образования, реформы, народное хозяйство, образовательная услуга, воспитатель-педагог, «Образ современного воспитателя».

UZLUKSIZ MA'NAVIY TARBIYA KONSEPSIYASINI MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA AMALIYOTGA JORIY ETISHDA "TARBIYACHI IMIDJI"NI YARATISH.

Annotatsiya

Ushbu maqolada ma'rifatli jamiyat qurish yo'lida Maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish, barkamol avlod ta'lim-tarbiya jarayonining tarbiyachilar tomonidan to'g'ri tashkil etilishini ta'minlashda tarbiyachilarning kasbiy mahorati hamda ularning malakasini oshirish jarayonini samarali tashkil etish muhim omillardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim tashkilotlari, islohotlar, milliy iqtisodiyot, ta'limiy xizmat, tarbiyachi-pedagog, "Zamonaviy tarbiyachi imidji".

Kirish. Mamlakatimizda so'ngi yillar ichida barcha maktabgacha yoshdagi bolalarni bog'cha ta'lim tizimi bilan to'liq qamrab olish masalasi bugunning dolzarb vazifalaridan biri. Islohotlar jarayonida bugungi kunda maktabgacha ta'lim sohasidagi muhim vazifalarni quyidagilar o'z ichiga oladi: Milliy iqtisodiyot taraqqiyotiga mos va taraqqiyotni rag'barlantiruvchi darajadagi ta'limni joriy etish, ta'lim muassasalari va ta'limiy xizmat iste'molchilari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, iste'molchi va ta'lim muassasasi o'rtasidagi raqobatbardoshlikni yanada kuchaytirish va bola tarbiyasiga ijtimoiy jamoatchilikni jalb etish orqali amalga oshiriladi. Yuqoridagi vazifalarni hal etishda albatta, milliy ta'lim modelining muhim tarkibiy qismi bo'lgan tarbiyachi-pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi alohida o'rin tutadi. Tarbiyachi-pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi, tarbiyachi-pedagog kadrlar tomonidan yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish, bilim, ko'nikma va malakalar olishning bosh manbai hisoblanadi. Shu bois, mazkur tizim, ma'lum ma'noda, ta'lim tizimi xodimlarining sohada amalga oshirilayotgan rivojlanish jarayonlariga tayyorligi uchun mas'ul va shu bois unga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Davlat rahbari tomonidan ilgari surilgan "Yangi O'zbekiston taraqqiyoti strategiyasi" o'zida 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini

keltirishimiz mumkin. Mazkur strategiyaning «Ta'lim va fan sohasini rivojlantirish» yo'nalishida uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish va ushbu muassasalarda bolalarning har tomonlama intellektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash, tarbiyachi-pedagog va mutaxassislarining malaka darajasini yuksaltirish kabi vazifalar alohida belgilab berilgan.

Adabiyotlar va manbalar tahlili. Ushbu maqolada Davlat rahbari Sh.M.Mirziyoyev tomonidan yozilgan Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz nomli asari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-sonli Farmoni, Andriadi I.P. Основы педагогического мастерства nomli pedagogik qo'llanma, Kodjaspirova G.M. Pedagogika: qo'llanma, Andreev V.I. Pedagogika nomli o'quv uslubiy qo'llanma, Azarov Yu.P. Masterstvo vospitatelya asari, N.Azixodjaevaning Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat o'quv qo'llanma, R.Djuraev va O'.Tolipov boshqalar. Pedagogik atamalar lug'ati, Ziyomuhammadov B. Pedagogika: Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma, - Lixachev B.T. Pedagogika ma'ruzasi, Slastenin V., Isaev I. Va boshqalar Pedagogika: o'quv qo'llanmasi, Yakusheva S.D. Основы педагогического мастерства qo'llanma, Yakusheva

S.D., Melnikova V.N. "Teoreticheskie aspekty pedagogicheskogo tvorchestva kak osnovy professionalnogo masterstva vospitatel'ya detskogo sada" nomli asarlari nazariy va ilmiy jihatdan o'rganilgan.

Mavzuning tahlili. Tezkor rivojlanayotgan davrda ta'limni insonparvarlashtirish tarbiyachi-pedagog oldiga ulkan vazifalarni yuklaydi, ya'ni bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalarida faoliyat olib boruvchi "Zamonaviy tarbiyachi imidji" kamol toptirish, ularni axloqiy-ma'naviy jihatdan yetuk, ijtimoiy faol, ijodiy faoliyatga moyillik yangicha kasbiy dunyoqarash shuningdek, o'zgarayotgan zamon talablariga moslasha olish qobiliyatiga ega bo'lishlari talab etiladi. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda, uzluksiz ta'limning ilk bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim muassasalarida faoliyat olib boruvchi tarbiyachilarga ulkan mas'uliyat yuklanadi. Bugungi kun tarbiyachisi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning eng samarali yo'llarini tanlay olish mahoratiga ega bo'lishi ustuvor vazifa sifatida ilgari surildi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyachi-pedagoglar bolalarda nafaqat qoida va xulq-atvor me'yorlari, balki barcha ijobiy fazilatlar shakllantirish amaliyotini horij tajribalari va milliy tarbiya berish usullarining hamohanglini ta'minlash zaruratini keltirib chiqarmoqda. Buning uchun tarbiyachida pedagogik mahorat shakllangan bo'lishi lozim. Pedagogik mahorat inson tarbiyasini amalga oshiruvchi o'quv-tarbiya ishlarining samarali bo'lishiga ta'sir etuvchi muhim omillardan hisoblanadi. Bunda pedagogika asosiy o'rinda turadi, chunki u insonning eng muhim ehtiyojlaridan birini qondirishga harakat qiladi. Pedagogika inson va uning tabiati ya'ni uning qalbini takomillashtirishga xizmat qiladi. Bu fanning asosiy maqsadi mukammal shaxsni shakllantirishdan iborat. Pedagogik mahorat pedagogik san'at bilan uzviy bog'liq bo'lib, pedagogik mahoratning eng yuqori darajada namoyon bo'lishidir. Ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik nafaqat to'g'ridan-to'g'ri, balki dialektik jihatdan ham bog'liq. San'at barcha amaliy faoliyatning turlariga dahldor bo'lib, u mohirona va mahorat bilan amalga oshiriladi. Ya'ni, biror ish yoki kasbni mohirona amalga oshirishdir. San'at ijodni namoyon bo'lishi, amaliy faoliyatning har qanday shakli hisoblanadi. Mahorat barcha kasb egalari faoliyatida namoyon bo'ladi, masalan, aktyor, yozuvchi, pedagog, shifokor, duradgor va boshqalar. Avvalo, mahorat pedagog shaxsining ijodkorligi bilan bog'liq ravishda rivojlanadi. Tarbiyachi faoliyatda esa kreativ yondashuv asosiy omil hisoblanadi. Kreativlik (ijodiylik) – qandaydir yangi, betakror narsa yarata olish layoqati, badiiy shakl yaratish, fikrlash, g'oya va yechimga olib keluvchi aqliy jarayon tarbiyachi mahorat nazariy bilimlari bilan cheklanib qolmasdan uni aniq begligan faoliyat dasturi doirasida amalga oshirish orqali erishiladi. Pedagogik va tarbiyaga doir adabiyotlarda tarbiyachi pedagogik mahorat turlicha talqin qilinadi. Mahorat kasbiy ko'nikmalarning yuksak darajada rivojlanishi, shaxsning kasbiy sifatleri, san'at darajasidagi mahorat, pedagogik mohirlik, bilimdonlik va yetaklovchilik hislatlari alohida e'tibor beriladi. Tarbiyachi mahorati pedagogik jarayonni bilish, uni tashkil eta olish, harakatga keltira olish (A.S.Makarenko), pedagogik jarayonning yuqori samaradorligini belgilovchi shaxsning ish sifati va xususiyatlarining sintezi sifatida talqin qilinadi. Demak, tarbiyachi mahoratni doimiy ravishda mukammalashib boruvchi, har bir pedagog-tarbiyachi uchun qulay bo'lgan ta'lim-tarbiya berish "san'ati" desak adashmagan bo'lamiz. Shuningdek, Zamonaviy tarbiyachi kasbiy mahorati pedagogik faoliyatning eng yuqori darajasifatida e'tirof etiladi. Demak, mahorat pedagogik faoliyatning eng yuqori cho'qqisi bo'lib, muayyan vaqt mobaynida natijaga erishish sanaladi. Pedagogik mahorat tarbiyachi shaxsining o'ziga xos xususiyatlar majmui bo'lib, kasbiy faoliyatning mustaqil tashkil etishni ta'minlovchi, refleks asosida amalga oshiruvchi

jarayon hisoblanadi. Tarbiyachining mukammal ijodiy kasbiy vazifasini bajarish pedagogik mahorat sanaladi. Tarbiyachi kasbiy mahorati har bir shaxsning rivojlanishidagi ma'naviy muhit, uning cho'qqilarni zabt etish ruhini o'zida mujassamlashtirib, o'zining «MEN»ligini ko'rsatib, insoniyat qadriyatidagi kuchlarni yig'ib, o'zining yolg'iz emasligini his qilibgina qolmasdan, ma'naviy boy bo'lishni ham ta'minlaydi. Tarbiya berish jarayonini pedagogik mahorat darajasida amalga oshirish lozim. V.I.Andreev fikricha, mahorat inson faoliyatining bir turi sifatida namoyon bo'ladi. U pedagogik mahorat belgilarini quyidagicha tasniflaydi:

- muammoli vaziyatlarni bartaraf eta olish va ijodiy yondashuv;
- jamiyat va shaxs rivojlanishiga ijtimoiy va shaxsiy jihatdan ta'sir ko'rsatish;
- shaxsiy sifatlarini namoyon etish, bilim, ko'nikma, malaka, ayniqsa ijobiy motivatsiyalar, tarbiyachining ijodiy qobiliyati;
- yangilikni ta'lim jarayoniga samarali tatbiq etish va natijaga erishish. Pedagogik mahorat murakkab jarayon bo'lib, ta'lim tizimida integrativ xarakterga ega hisoblanadi.

Buning mohiyati shundaki, avvalambor, pedagogning tashkilotchiligi, tashabbuskorligi, intiluvchanligi, yangilikka bo'lgan intilishning yuqoriligi, bilan birgalikda tarbiya beruvchining xulq-atvori hamda maxsus bilim va ko'nikmalari o'rin egallaydi. Bularsiz hech bir pedagog yaxshi tarbiyachi bo'lishi mumkin emas. Agarda pedagog nutqi ravon bo'lmasa, bola bilan har qanday vaziyatda muloqot qilishda qiyinchilik tug'iladi. Agarda kasbga xos malaka va ko'nikmaga ega bo'lmasa, talab darajasidagi tarbiyachi bo'la olmaydi.

Buning uchun tarbiyachi pedagogik texnikaga ega bo'lishi, ovoz toni, mimika, yuz qarashlarini ifoda eta olishi, jismoniy holati, ruhiy ahvoli hamda kayfiyat ham hamohang bo'lishi talab etiladi. Tarbiyachi bolalar bilan ishlash jarayonida tashkilotchi, hazil mutoyibaga moyil, quvnoq, zukko, shu bilan birga talabchan ham bo'lishi lozim. Izlanishlar natijasi shuni ko'rsatadiki, tarbiyachilarning o'quv faoliyatidagi ishtiroki va xatti-harakatlarini kuzatish natijalaridan kelib chiqib, aynan oliy o'quv yurtlaridagi yetishib kelayotgan tarbiyachi-pedagoglarni pedagogik mahorat, pedagogik texnologiyani samarali o'rgatish, shuningdek, pedagogik texnikani (nutqi va gavda harakati, qiyofasi, mimika) namoyon etish bo'yicha ko'nikma, malakalarni shakllantirish bilan birgalikda ularning jismoniy jihatdan yetukligiga ham alohida e'tibor berishni taqozo etadi. Bugungi raqamli davrda kishilarning ruhiy holatiga sezilarli ta'sir o'tkazayotganligi tufayli pedagog tarbiyachilarni saralash va tayyorlash jarayonida ularning ruhiy holatiga ham alohida e'tibor qaratish, kelajakda sodir etilishi mumkin bo'lgan ko'ngilsiz holatlarni ham bartaraf etishini unutmasligimiz lozim. Bolalarga ta'lim-tarbiya berish samarasi pedagog shaxsiga bog'liq. Tarbiyachi-pedagogning shaxsiy sifatleri, ya'ni bolalarga muhabbat, ularni tushuna olish qobiliyati, optimist bo'lish va tarbiyaning ta'sir kuchiga ega ekanligiga ishonishdan va bolani ham o'z qobiliyatlariga ishonтира olishdan iborat bo'lishi kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida faoliyat olib boruvchi zamonaviy tarbiyachi imidjiga qo'yilgan sifatlar quyidagilar kiradi:

- Bolajonlarga bo'lgan mehr-muxabbat,
- Kasbini sevvish,
- Hushmuomalalik tabassum qilish,
- Irodali va qat'iyatli bo'lish,
- Kasbga ma'suliyat va jiddiy yondashishi
- Salohiyat, kirishuvchanlik,
- Yangilik izlashdan to'xtamaslik,
- Izlanuvchanlik,
- Mashg'ulotlarga kreativ yondashuv,
- Bola qalbiga kirib bora olish qobiliyati,

Jismoniy sog'lomlik va yuzida samimiylikni ifoda eta olish kabi sifatlar o'zida mujassam etishi zarur. Tarbiyachi mahorati kategoriyalariga esa bilimli bo'lish talabchanlik, ijodkorlik, insonparvarlik va pedagogning faollik kabilarni tashkil topgan. Bolajonlar bilan faoliyat olib borish jarayonida tarbiyachi o'zining xulqatvori, hissiyotlari, kayfiyati, ijtimoiyperseptiv qobiliyati, nutq madaniyatini boshqara olishi zarur. Ko'pchilik tarbiyachilar tashkiliy va kommunikativ faoliyat jarayonida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu esa ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga halal beradi. Tarbiyachining bunday qiyinchilikka uchrashining asosiy sababi yaratuvchanlik ko'nikmasini yetarli emasligi hamda oldindan mashg'ulot jarayonini loyihalashtira olmaslikdir. Tarbiyachilar muntazam ravishda bolalar psixologiyasi va maktabgacha ta'lim sohasiga oid ma'lumotlardan xabardor bo'lish va ularni amaliyotga qo'llash malakasiga ega bo'lishlari lozim.

Xulosa va takliflar. Tarbiyachi kasbiy mahorati tufayli murakkab pedagogik vaziyatlarda o'z bilimlari, pedagogik masalalarni hal etishda tarbiyalanuvchilarga ta'sir etish usullari, uslublari va vositalarini mohirona qo'llay oladi. Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqib, tarbiyachi pedagogik mahoratining o'ziga xos jihatlarni tizimlashtiramiz:

- tarbiyachi tomonidan o'quv jarayonining maqsadga yo'naltirilishi;
- ta'lim natijalariga ko'ra yaratuvchanlik qobiliyatiga ega bo'lish;
- muloqotchanlik malakasiga ega bo'lish;
- eng qulay samarali o'qitish usullari va vositalarini tanlay bilish;
- o'quv faoliyati natijasiga ko'ra bo'lg'usi mashg'ulotga ijodiy yondashgan holda tayyorgarlik ko'rish maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisi pedagogik mahoratni muntazam ravishda oshirib borishi zarurdir. Chunki, ular oldida barkamol avlodni tarbiyalashdek ulkan vazifa turadi. Xulosa o'rinda zamonaviy tarbiyachida tashabbuskorlik, mustaqillik, mas'uliyatlik, har qanday muammoli vaziyatga tayyor turish va pedagogik qobiliyatni amaliyotga tatbiq eta olish mahorati tarbiyachining kasbiy darajasini belgilab beradi. Tarbiyachining kasbiy mahorati asosida pedagogik qadriyat tashkil qilishini, tarbiyachi axloqiy, aqliy, huquqiy, estetik va boshqa sifatlarga ega bo'lishi, tarbiyalanuvchilarga ta'sir ko'rsatish, o'zining shaxsiy qarashlarini rivojlantirishi orqali zamonaviy tarbiyachi imidjini kamol toptirish mumkinligini unutmashimiz zarur. Zero, bu farzandlarimiz tarbiyasida xatoga va tanaffusga bir zum ham haqqimiz yo'q.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2018. – Б.89
2. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 29 августдаги «Таълим тўғрисида»ги 464-сонли Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармони. Мактабгача таълим / дошкольное образование замонавий таълим / современное образование 2017,
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармони.
5. Андриади И.П. Основы педагогического мастерства: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. - М.: «Академия», 1999. -С. 160.
6. Андреев В.И. Педагогика. Учебный курс для творческого саморазвития. 2-е изд. - Казань: 2000.
7. Азаров Ю.П. Мастерство воспитателя. - М.: «Просвещение»,1971.-С. 126.
8. Азизходжаева. Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. - Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2003. -175-б.
9. Джураев Р., Толипов Ў. ва бошқалар. Педагогик атамалар луғати. - «Фан», 2008. -196-б.
10. Зиёмухаммадов Б. Педагогика: Олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланма. - Т.: «Турон-Иқбол», 2006. -58-68-б.
11. Коджаспирова Г.М. Педагогика: учебник. - М.: «Гардарика», 2004. -С. 528.
12. Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекций: учебное пособие. - М.: «Юрайт», 2001.
13. Слостенин В., Исаев И. и др. Педагогика: учебное пособие. - М.: «Школа-Пресс», 2007.
14. Якушева С.Д. Основы педагогического мастерства: Учебник. 3-е изд. - М.: «Академия», 2010. -С. 256.
15. Якушева С.Д., Мельникова В.Н. Теоретические аспекты педагогического творчества как основы профессионального мастерства воспитателя детского сада. // «Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии». Сб. ст. по матер. IV междунар. науч.-практ. конф. № 4. Часть I. – Новосибирск: СибАК, 2011.

UDK: 37.091.31:331

Sitora AZIMOVA,

Jizzax Politehnika instituti "Arxitektura va qurilish" fakulteti yoshlar bilan ishlash bo'yicha dekan muovini

E-mail: dgpi_info@edu.uz

JDPU "Umumiy pedagogika" kafedrasini mudiri, p.f.n., dots. N.X.Hushvaqov taqrizi ostida

OLIV TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING MA'NAVY-AXLOQIY SIFATINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZIMLARI VA PEDAGOGIK MODELI

Аннотация

Maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarida ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirish uchun ustuvor bo'lgan tamoyillar - milliy qadriyatlar va umumbashariy qadriyatlarga tayangan holda talabalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishning indikativ modeli ishlab chiqilgan va ilmiy asoslangan tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Determinanta, ilmiylik, tarixiylik, jismoniy faollik, innovatsion yondashuv, pedagogik texnologiya.

МЕХАНИЗМЫ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ДУХОВНО-ЭТИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ ВУЗА

Аннотация

В статье разрабатывается ориентировочная модель формирования духовно-нравственных качеств у студентов, опирающаяся на принципы, которые являются приоритетными для развития духовно-нравственных качеств у студентов высших учебных заведений – национальные ценности и общечеловеческие ценности, и даются научно обоснованные рекомендации.

Ключевые слова: Детерминанта, наука, историзм, физическая активность, инновационный подход, педагогическая технология.

MECHANISMS AND PEDAGOGICAL MODEL OF THE DEVELOPMENT OF SPIRITUAL AND ETHICAL QUALITY OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation

The article says that education is an important moral and ethical quality, as well as sustainability, as a rule, a nationally significant and universal, respected spiritual and moral, moral quality, focused on the development of an indicative model and science based on the recommendations.

Keywords: Determinanta, science, historicism, physical activity, innovation approach, pedagogical technology.

Jamiyat rivojlanishining zamonaviy bosqichida talabalarining ma'naviy axloqiy sifatlarga e'tibor ayniqsa, kuchaydi. Bu jamiyatning oliy o'quv yurtitayorlaydigan mutaxassislarning sog'lig'i va ularning kasbiy tayyorgarligi jarayonida, keyinchalik ish qobiliyatining pasayishi bilan kasalliklarning o'sishi xususida tashvishlanishi bilan bog'langan. Yoshlar salomatligining holati millat salomatlik kuchining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shuning uchun talabalar salomatligini saqlash va rivojlantirish hamda ularda ma'naviy axloqiy sifatlarni shakllantirish bugun birinchi darajadagi ahamiyatga ega masaladir [1].

Yoshlarning ma'naviy axloqiy sifatlarni rivojlantirish, hozirgi davrda ularning sog'lom-turmush tarziga amal qilishlariga chambarchas bog'liq, talabalar, yoshlar qatlami orasida ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirish bilan, yetakchilik pozitsiyasida bo'lishlari zarur. Shundaygina ular davlat va jamiyatimizning tayanchi bo'la oladi.

Texnika oliy ta'lim muassasalarida, jismoniy madaniyat o'quv kursida talabalarining ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirishni ilmiy asosda o'rganish dunyo va O'zbekiston Respublikasi umumiy pedagogika, pedagogika tarixi va ta'limi fani olimlarining doimiy tadqiqot obyekti bo'lgan. Bu muammo ijtimoiy o'sish jarayonining o'ta muhim jihatlarini, xususiyatlari hamda turli ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar bilan bog'liq qonuniyatlarini o'zida aks ettirishi tufayli turli 1-жадвал.

tarixiy davrlarda pedagoglarning diqqat markazida bo'lib kelgan [3].

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida yoshlarning ta'lim-tarbiya sohasidagi o'rni, ularning ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirish asosida komillikka erishtirishni, yoshlarning yetakchilik qobiliyatlarini shakllantirish yordamida, ularning hayotda o'z o'rnini topishlariga ko'maklashishga qaratilgan chora-tadbirlar aks ettirilgan bo'lib, bu o'z navbatida, hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan davrda yoshlarning o'zini anglashini, haqiqatni yuzaga chiqara olishini, o'z muammolarini tizimli hal qila olishini, qiyinchiliklarga sabr bardoshligini, hayotda tejamkorligini, tashqi yot ta'sirlarga beriluvchanligini, yuzaga kelgan muammolarni hal qilishdagi mustaqilligini va tadbirkorligini, atrof-muhitni kuzatuvchanligini, yoshlarning fe'l-atvorlarini, har qanday vaziyatda o'zini tuta olishini, muloqat olib borish madaniyatini, salomatligini, shaxsiy ichki imkoniyatlarini rivojlantirishni nazarda tutilgan. Shundan kelib chiqib, mafkuraviy mental eksplikatsiyasida oliy ta'lim tashkilotlari talabalarining ma'naviy-axloqiy sifatlarni implitsit rivojlanishini tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy tadqiqotlarimizning tahlilidan shaxs ma'naviyati, ruhiyati, mental tafakkuriga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan bir qator determinantalar qaror topganligini aniqladik (1-jadval).

Determinantalar	Qisqacha tavsifi	Qaysi maqsadga qaratilgan
Ma'naviy boyliklar	kishilik jamiyati taraqqiyoti jarayonida ko'plab avlodlar tafakkuri va aql-zakovati bilan yaratilgan ma'naviy meros	Taraqqiyot etish, jamiyat va har bir fuqaro gullab-yashnashiga erishish

Ma'naviy burch	Insonga xos bo'lgan yuksak ma'naviy fazilat	Burch kishining jamiyat, davlat va odamlarga nisbatan munosabati, ular oldidagi majburiyatini ifodalaydi
Ma'naviy jasorat	Insonning o'z ma'naviyatini o'stirish va yuksaltirishga bag'ishlash	Har qanday faoliyat bilan ma'naviy jihatdan alohida namuna ko'rsatish
Ma'naviy ta'sir	Yuksak ma'naviyatni tarbiyalash vositasi	Muayyan shaxs, jamoa, muayyan guruh, jamiyat, millatda jismoniy barkamollik, ruhiy, axloqiy, ma'naviy yetuklik kabi sifatlar shakllantiriladi
Ma'naviy vorislik	Milliy-ma'naviy qadriyatlar, urf-odatlar, an'ana, g'oyalar, tajriba, bilimlarning avlodan-avlodga meros bo'lib o'tishi	Bu jarayon insoniyatning taraqqiyoti davomida to'plangan ma'naviy boyliklarni, yaxlit holda avlodlarga uzatish, kishilarning dunyoqarashi, ma'naviy saviyasi, bilimi va ma'naviyatining boyishiga xizmat qiladi.
Ma'naviy madaniyat	Insonning ma'naviy xususiyat va hislatlari	Jamiyatning madaniy darajasini aks ettirishga xizmat qiladi

Milliy ong har bir millat yoki elatning uzoq tarixiy taraqqiyoti turmush tarzi, ma'naviy diniy e'tiqodi, madaniy rivoji jarayonida shakllangan dunyoqarashi, tafakkuri e'tiqod va ishonch tuyg'ularini ifodalovchi tizim

Milliy ongning ana shu tufayli insonda mas'uliyat tuyg'usi shakllanadi. U o'zining ma'lum millat vakili ekanini his etgan holda uning manfaatlarini ongli ravishda himoya qiladi va shu yo'lda fidoyilik namunalari ko'rsatadi.

Jadvalda ifodalanganidek, ma'naviy mental determinantalar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, insonning ruhiyati, ijodiy tafakkuri ilmiy, badiiy, axloqiy va boshqa qadriyatlarga asoslanib, ushbu determinantalar talabalarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirishda muhim bo'lib hisoblanishi, tadqiqotlarimiz davrida aniqlandi [2].

Talabalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish uchun tarbiyaning asosiy prinsiplariga tayanish zarur. Ular quyidagilar:

ilmiylik;

tarixiylik;

aniqlik va tezkorlik;

muntazamlilik;

faollik;

ta'lim va tarbiya ishlarining uyg'unligi;

tarbiya jarayonining izchilligi;

Erishilgan ijobiy natija va yutuqlarga tayanish [2,3].

Darhaqiqat, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarning kelgusida nafaqat yetuk mutaxassis, balki o'z ona yurtini sevuvchi faol fuqaro sifatida tayyorlash, ularning vatanparvarligini rivojlantirish jamiyatimiz, millatimizning har qanday xavf va tahdidlarga bardosh bera olishini ta'minlash demakdir. Bu ishga ta'lim va tarbiya ishlarining uyg'unligi, ilmiylik va tarixiylik prinsiplari asosida yondashish muhim ahamiyat kasb etadi.

Talabalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishda etnopedagogik omillardan foydalanish sifatida indikativ (vositachi) modellardan foydalanish muhim bo'lib hisoblanadi (1-rasm).

1-rasm. Talabalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirishning indikativ (vositachi) modeli.

Ta'lim muassasalari talabalarida ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirish modelining tashqi omillar bilan aloqalari axloqiy kategoriyalarni chuqur tahlil etish lozimligini bildiradi. Shu jihatdan olganda, biz indikativ modelning bu qismida talabalarda manaviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishni deontologik munosabatlarga mo'ljallangan komponentlarni o'rganish vazifalarini amalga oshirishni maqsad qildik:

“talaba - shaxs” bog'liqligidagi mazmunli tushunchani tanlash;

motivatsiyali – talabalar qiziqishini oshirish o'quv-tarbiyaviy jarayon ishtirokchilari orasida shaxslararo munosabatlarni tartibga solish;

maqsadni shakllantiruvchi-birgalikdagi faoliyat imkoniyatlarini kengroq miqyosda ochib berish.

Talabalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish uchun didaktik metodlardan tashqari, tarbiyaviy metodlardan ham [4,5] foydalanish samarali natija berishi, kuzatuvlarimizdan aniqlandi. Bular:

ishontirish;

mas'ul qildirish va mustaqil ishlash;

kuzatish;

rag'batlantirish;

o'rnatilgan ko'rsatish va shaxsiy namuna. Biz bularga qo'shilgan holatda, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishda bir qator pedagogik metod, usul, vositalarni quyidagi turkumlash

asosida foydalanilganda samarali metodik natijalarga olib kelishini ta'kidlamoqchimiz (1-rasm).

Talabalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishda didaktik jarayonlardagi o'quv materiallari tushunish, tushuntira olish, tasvirlash, aniqlash, muhokama qilish, shakllantirish, namoyish qilish, illyustratsiya kabi kategoriyalar yordamida muvaffaq bo'linadi. Bilim olishga yo'naltirilgan vazifalar saf tortish, qurol-aslahani yig'ish, muammoni yechish, rejalashtirish, tushuntirish, ko'rsatish, tajribadan o'tkazish, jismoniy mashq bajarish, qo'llash, o'qitish, namoyish etish va boshqalar asosida shakllantirildi.

Xulosa o'rnida oliy ta'lim muassasalari talabalarida ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish uchun ustuvor bo'lgan tamoyillar - milliy qadriyatlar va umumbashariy qadriyatlarga tayangan holda, mamlakatimizning Taraqqiyot strategiyasi ma'no-mazmunini anglashlari uchun har haftada ma'ruzalar tashkil qilish uchun maxsus tarbiyaviy Dasturlar ishlab chiqish zarur.

Ta'limiy modellar sifatida talabalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantiruvchi maqsadlarni oydinlashtirish va ta'limiy hamda tarbiyaviy metod va vositalardan, resurslardan oqilona foydalanishga mo'ljallangan - nazariy va amaliy (refleksiv, vositachi, baholovchi) modellarni ishlab chiqish va ta'lim muassasalarining pedagogik amaliyotiga tatbiq etish lozim.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сонли Фармони – Т.; Маърифат газ. 2019. 64–сон. 26 б.
2. Абдуллаева Ш.А. “Ўспиринларнинг тарбияланганлик даражасини диагностика қилиш ва хулқидаги нуқсонларни коррекциялаш”. Монография.-Т.; “Фан ва ахборот технологиялар”, 2016.-184 б.
3. Azimova S.Yu. Sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya bilan shug'ullanuvchi talabalar salomatligi darajasini o'rganishning ilmiy asoslari // Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi. 4-son. Namangan-2022 y. 657-661 b.
4. Олимов Ш. Талабаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда фанлараро алоканинг аҳамияти. Узлуксиз таълим. Илмий – услубий журнал. // -Т. № 5. 2005. -79 б.
5. Azimova S.Yu. Jizzax politexnika instituti talabalarning ma'naviy axloqiy sifatlarini ekspleset rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari // Том 3 № 1 (2023): scienceproblems.uz - Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук (ISSN 2181-1342). 67-71 st.

УДК:159.9

Ra'no ALIMARDANOVA,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

Termiz davlat pedagogika instituti dotsenti M.A.Norbosheva taqrizi asosida

MAMLAKATIMIZDA OILA MASALALARIGA RESPUBLIKAMIZNING PSIXOLOG OLIMLARI TOMONIDAN OLIB BORILGAN IZLANISHLAR

Аннотация

Ushbu maqola mamlakatimizda oila masalalariga respublikamizning psixolog olimlari tomonidan olib borilgan izlanishlar haqida so'zlangan. O'zbek oilasining hayoti, turmush tarzi va madaniyati, undagi o'zaro munosabatlar, urf-odatlar, an'analar, qadriyatlar hamda mehnat shart-sharoitlari ijtimoiy fan sohalarida jiddiy ilmiy muammolar sifatida XX asrning 60-70 yillaridan e'tiboran o'rganila boshlandi.

Kalit so'zlar: Oila, psixolog, izlanish, O'zbek, hayot, turmush, madaniyat.

ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМ СЕМЬИ В НАШЕЙ СТРАНЕ ПСИХОЛОГАМИ НАШЕЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация

В данной статье речь идет об исследованиях, проведенных психологами нашей республики по проблемам семьи в нашей стране. Быт, образ жизни и культура узбекской семьи, ее взаимоотношения, обычаи, традиции, ценности и условия труда тщательно изучались с 60-70-х годов 20 века как серьезные научные проблемы в области обществоведения.

Ключевые слова: Семья, психолог, исследование, узбек, быт, быт, культура.

RESEARCH ON FAMILY ISSUES IN OUR COUNTRY BY PSYCHOLOGISTS OF OUR REPUBLIC

Annotation

This article is about the research conducted by psychologists of our republic on family issues in our country. The life, lifestyle and culture of the Uzbek family, its mutual relations, customs, traditions, values and working conditions have been carefully studied since the 60-70s of the 20th century as serious scientific problems in the fields of social science.

Key words: Family, psychologist, research, Uzbek, life, life, culture.

Kirish. Hozirgi paytda nikoh va oilaviy munosabatlarda muhim o'zgarishlar yuz berayotganini rad etish qiyin. Bular kengroq ijtimoiy o'zgarishlarni o'zida ifodalamoqdi. Ilmiy izlanishlarning guvohlik berishicha "baxtli oila" va "farovon turmush"ni ta'minlovchi muhim jihatlari to'g'risidagi o'spirinlar tasavvuri bilan oilalilar tasavvuri o'rtasida keskin farq mavjud. Bu holat ayniqsa oilaning ma'naviy va moddiy hayoti to'g'risidagi tasavvurlarda yorqin namoyon bo'ladi. Nikohdan keyingi hayot yosh kelin-kuyovning o'z turmush tarzi va tajribalari yordamida o'zlarining baxtli oilalarini qurishga undaydi va bu ijtimoiy voqealarni ular real tushuna boshlaydilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek oilasi psixologiyasi, oila-nikoh munosabatlari, oiladagi o'zaro munosabatlar, unda ziddiyatlarning shakllanish sabablari, ajralishlar va uning oqibatlarini keyingi yillarda psixologiya fanining keng tadqiqot ob'ektiga aylanib bormoqda. Bu sohada psixolog olimlardan G'.B.Shoumarov, E.G'oziev, V.M.Karimova, M.Mamatov, A.M.Jabborov, S.A.Oxunjonova, R.S.Samarov, Z.A.Rasulova, O'.B.Shamsiev, N.A.Sog'inov, A.Shojalilov, T.M.Adizova, E.Usmonov, X.Karimov, Sh.Sh.Jo'raeva, O.Shamieva, N.Salaeva, F.R.Ro'ziqulov, M.X.Fayzieva, H.U.Abdusamatov va boshqalar olib borayotgan ilmiy tadqiqot ishlari diqqatga sazovordir.

Tahlil va natijalar. Taniqli psixolog olim G'.B.Shoumarov o'z tadqiqotlarida oilaning mustahkam bo'lishi, er-xotinning baxtiyor hayot kechirishlari va tinchtotuv yashashlari ularning o'zaro qovushishi mohiyatiga ko'p jihatdan bog'liq [1] deb ko'rsatadi. U o'zaro qovushuvlarni shartli ravishda 3 tarkibiy qismga bo'linishini e'tirof etadi.

Ular: 1) biologik qovushuv, 2) psixologik qovushuv, 3) sotsial qovushuv.

Ba'zi hollarda xulq-atvorning ba'zi jihatlari bilan kelin-kuyovlar mos kelmasa-da, lekin ular orasidagi hissiyot kuchi, psixologik-pedagogik bilim saviyasi, oilaviy hayotni mustahkamlashga intilish, tarbiya va madaniy saviya darajasi, o'zaro munosabat maromlari ularning o'zaro qovushishini, ya'ni, oiladagi sog'lom psixologik muhitni ta'minlay oladi.

Kelin-kuyovlarda alturizm (mehr-muhabbat) xudbinlikdan ustun bo'lsa, har qanday tafovut, kelishmovchilik oilaviy turmush uchun xavf tug'dirmaydi [1]. Shuningdek, psixologik qovushuvda markaziy o'rinni shaxs psixologiyasining tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan fe'l-atvor va xarakter egallashi alohida ta'kidlanadi.

Muallif tadqiqotlarida oilada er bilan xotin orasida yuzaga keladigan kelishmovchiliklarni psixologik tahlil qilib, ularning asosiy sabablari kelin-kuyovning oila qadr-qimmatini o'lchashlari va unda etakchilik mavqei qo'lga kiritish uchun kurashish, bir-birini psixologik xususiyatlarini tushunib etmaslik, uy-ro'zg'or ishlarini bajarishga tayyor emaslik, jinsiy tarbiyaga oid bilimlarning etarli emasligi, bolalarni tarbiyalashdagi kelishmovchiliklar, mijozlarining mos kelmasligi, jinsiy masalalarda kelisholmaslik, farzandsizlik, rashk va ishonchsizlik ekanligini ko'rsatib o'tadi. Shuningdek, oila barqarorligiga salbiy ta'sir etadigan eng muhim omillardan yana biri – bu qaynona-kelin orasidagi kelishmovchiliklar ekanligi haqida to'xtalib, buning muhim sabablari: qizlarda nikohgacha oilaviy hayotga, qaynonaga va qaynona kelin munosabatlariga nisbatan salbiy tasavvurlarning shakllanganligi; qaynona va kelinning dunyoqarashlari, o'y-ro'zg'or tutishlari orasida kelishmovchiliklarning paydo

bo'lishi; ba'zi kelinlarning kelinlik va onalik vazifalarini bajarishga tayyor bo'lmashligi; ayrim hollarda qaynona-kelin bolalar tarbiyasi masalasida kelisholmay qolishlari: ba'zan katta xonadonlarda ovsinlar qaynona iltifoti uchun bir-biri bilan kelisholmasligi; qaynona-kelinning yosh xususiyatlari, qiziqishi, orzu-havaslari, ishlashi yoki o'qishini hisobga olinmasligi; ayrim kelinlarning yangi oilaga moslashishining qiyin kechishi [1] bilan uzviy bog'liqligi izohlangan.

Respublikamizning etakchi psixolog olimlaridan E.G'oziev o'z tadqiqotlarida oilada yuzaga keladigan ziddiyatlar va oila buzilishlari haqida ham alohida to'xtalib, uning muayyan sabablari: er-xotinning xarakter jihatidan mos tushmaganligi, farzand ko'rmaslik, kelinning ma'naviy va jismoniy jihatdan haqoratlanganligi, moddiy ta'minotdagi kamchiliklar, tarbiyaviy qashshoqlik, oilada ortiqcha an'ana va marosimlarning mavjudligi, ichkilikka ruju qo'yish, rashk, madaniy hordiq chiqarish imkoniyatining yo'qligi, qarindosh-urug'chilikdagi ko'ngil buzar ishlar kabi omillar mavjudligini ko'rsatib o'tadi. Bularning har biri o'zbek oilalarida yosh kelin-kuyov o'rtasida nosog'lom psixologik munosabatlar shakllanishiga olib kelishi ijtimoiy-etnik xususiyatlarga ko'ra izohlangan[2].

Mamlakatimizda ijtimoiy psixologiyaning etakchi vakili V.M.Karimova o'zbek yoshlarida oila to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlar shakllanishining milliy-madaniy xususiyatlari, o'zbeklar oilaviy psixologiyasining o'ziga xos tomonlari haqida salmoqli tadqiqot ishlarini olib borgan. Muallif tadqiqotlari davomida o'zbek xalq og'zaki ijodida, islom dinining muqaddas manbalarida, sharq mutafakkirlari asarlarida, taniqli pedagog va psixolog olimlar asarlarida nikoh va oila, oilaviy hayot muammolariga doir materiallarni izchil o'rganib, psixologik tahlillari asosida bir qator ilmiy g'oyalarni ilgari surgan.

Muallifning fikricha, oilaviy ijtimoiy tasavvurlar murakkab va ko'p komponentli psixologik tizimlar bo'lib, ularning tarkibiga oilaning umumiy qadriyatlarini, shaxslararo munosabatlarga xos tasavvurlar, erkak va ayol fazilatlarini, ularning oilaviy munosabatlardagi o'rni, ahamiyati to'g'risidagi, oilaviy rollar va ularni amalga oshiruvchi ijtimoiy ustanovkalar, reproduktiv tasavvurlar va boshqa ijtimoiy-psixologik tushunchalar kiradi [3].

V.M.Karimova tadqiqotlarida oilaviy ijtimoiy tasavvurlar shakllanishida bola shakllanayotgan oila va undagi o'zaro munosabatlar xarakteri muhim ahamiyat kasb etishi, ya'ni oilaning katta yoki kichikligi, to'liq yoki noto'liqligi, undagi rollar, jinsiy o'zaro munosabatlar haqida va reproduktiv tasavvurlar xarakterini belgilashi va shaxsiy ijtimoiy ustanovkalar yo'nalishida aks etishi aniqlangan.

M.G.Davletshin tadqiqotlarida o'zbek oilasining etnopsixologik muammolari keng qamrovli o'rganilgan, shuningdek, ta'lim tizimida o'quv-tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda etnopsixologik omillarni e'tiborga olish masalalari, etnopsixologik xususiyatlarning O'zbekiston psixologiya fanida o'rganilganlik darajalari nazariy yo'nalishda tahlil qilinadi [4].

N.A.Sog'inov o'z tadqiqot ishlarida o'zbek oilalarida kuzatiladigan ajralishlarning etnopsixologik xususiyatlari, ajralishga olib keluvchi muhim omillar, uning motivlari va sabablarini ilmiy asoslashga harakat qilgan. Muallif, oila

buzilishining umumiy sabablariga to'xtalar ekan, o'zbek milliy-madaniy muhitida ana shu sabablarning qaysi birlari kuchliroq ta'sirga ega ekanligini o'zbek qishloq va shahar oilalari misolida hamda erkak va ayollarda qanday kechish holatini aniqlashga erishgan.

U.B.Shamsiev oilaviy xolding – bola ijtimoiylashuvining psixologik mexanizmi mavzusidagi ilmiy izlanishlarida, ona xolding tajribasi sifatlarini, onaning shaxsiy jihatlariga aylangan ijtimoiy ustanovkalarni nazarda tutadi. Ijtimoiy-psixologik muhit va individuallik a'zosi sifatida bola rivojlanishiga ta'sir qiluvchi sifatlar tayanch manba sifatida xizmat qiladi. U.B.Shamsiev ona xolding tajribasi sifatlari ta'sir mexanizmini aniqlash uchun ona sifatlari ta'sir mexanizmi affektiv, kognitiv va operatsional komponentlarga ega bo'lgan ijtimoiy ustanovkalar sifatida o'rganadi. Onalarning ijtimoiy maqom ko'rsatkichlari bola ijtimoiylashuv jarayonining turli davrlarida turlicha ta'sir ko'rsatishini kuzatadi.

Z.A.Rasulova o'zbeklarda oila-nikoh an'analarning ijtimoiy va etnik psixologiyasi sohasida ilmiy izlanishlar olib borib, oila-nikoh an'analarni ilmiy-psixologik o'rganishning asosiy yo'nalishlari (psixologik antropologiya, qiyosiy-madaniy psixologiya, din psixologiyasi, etnopsixologiyavistika, etnosotsiologiya)ga xos yondashuvlarni o'zbek milliy-madaniy muhitida tadqiq etishning integrativ (konnektiv, funksional, regulativ) imkoniyatlarini asoslab bergan[8].

H.U.Abdusamatov nikohdan tashqari munosabatlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari mavzusida olib borgan tadqiqotlarida nikohdan tashqari munosabatdagi juftliklarning xulq-atvoriga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni, nikohdan tashqari munosabatlarga moyilligi bor shaxslarning psixologik tiplarini va bunday holatlarning oila mustahkamligiga ta'siri kabi muammolarni nazariy va empirik o'rganishga harakat qilgan.

U o'z tadqiqotlarida o'zbek oilalarida nikohdan tashqari munosabatlarni keltirib chiqaruvchi sabab va omillarni empirik tahlil qilib, nikohdan tashqari munosabatlarni yuzaga kelishida gender xususiyatlarga ko'ra ayollarda boshqa jins vakiliga nisbatan hissiy yaqinlik, erkaklarda esa tasodifiy vaziyatlar kabi mezonlar va jinsiy yaqinlik ustunlik qilar ekan. Eng muhimi, nikohdan tashqari munosabatlarni yuzaga kelishi va son jihatdan keskin oshishi davriy xarakterga ega bo'lib, ko'proq yosh oila davriga xosligi alohida ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, tadqiqotchi tomonidan er-xotin munosabatlaridagi nizoli vaziyatlar, er-xotinning jinsiy munosabatlardagi bilimi, ko'nikma va malakalari o'rtasidagi tafovutlar yoki jinsiy munosabatlardagi madaniyatsizlikning mavjudligi nikohdan tashqari munosabatlarni keltirib chiqaruvchi yetakchi omillar ekanligi alohida qayd etilgan [9].

Xulosa. Shuni alohida ta'kidlash joizki, oilaviy turmush masalalari, oila-nikoh muammolari, undagi o'zaro munosabatlar bo'yicha tadqiqot ishlari qanchalik keng miqyosda olib borilmasin, hali ham uning etarli darajada tadqiq etilmagan tomonlari mavjud. Ana shunday muammolar qatoriga "Yosh kelin-kuyov o'rtasidagi sog'lom psixologik munosabatlarni ta'minlashning ijtimoiy-etnik asoslari"ni ilmiy o'rganish tadqiqotlar vazifalari qatoriga kirmagan.

ADABIYOTLAR

1. Шоумаров Ф.Б., Шоумаров Ш.Б. Мухаббат ва оила. - Тошкент: Ибн Сино, 1994. 2-нашри. - 120 б.
2. Узоқов Х., Ғозиев Э., Тожиёв А. Оила этикаси ва психологияси. -Т.: Ўқитувчи. 1992.- 128 б.
3. Каримова В.М. Ўзбек ёшларида оила тўғрисидаги ижтимоий тасаввурлар шаклланиши: Психол. фанл. докт. ... дисс. Фарғона, 1994. -322 б.
4. Салаева Н. Хоразм оилаларининг этнопсихологик хусусиятлари: Психол. фан. номз. ... дис. - Тошкент: ЎзМУ, 2002. – 162 б.
5. Файзиёва М.Х., Жабборов А.М. Оилавий муносабатлар психологияси. –Т.: “ Зар қалам”,2007.-124 б.

6. Шамсиев Ў. Б. Оилавий холдинг – бола ижтимоийлашувининг психологик механизм. Психология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. Т.: 2019, -26 б.
7. Расулова З. А. Ўзбекларда оила-никоҳ анъаналарининг ижтимоий ва этник психологияси. Психология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. Т.: 2018, -32 б.
8. Абдусаматов Х. У. Никоҳдан ташқари муносабатларнинг ижтимоий-психологик хусусиятлари. Психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Т.: 2019, -24 б.
9. Алимарданова Р.Н //Диссертация// “Ёш келин-куёвлар ўртасидаги соғлом психологик муносабатларни таъминлашнинг ижтимоий-этник асослари” 2022. 01.11. УДК: 317.018.1
10. Alimardanova, R. (2023). Interpersonal normal indicator in establishing healthy psychological relationships between young bride and groom in uzbek families. World Bulletin of Social Sciences, 18, 11-14.

Zafar ALLAYEV,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti "Xorijiy tillar" kafedrasida stajyor o'qituvchisi

E-mail: zafarallaev@webster.edu.

TISUning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD N.Saloxitdinova taqrizi asosida

TANQIDIY O'QISH STRATEGIYALARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada til o'rganuvchilarga matnlarni qanday o'qish va ularni tanqidiy tahlil qilishda yordam beradigan bir qator o'qish strategiyalari muhokama qilinadi va umumlashtiriladi va o'qishni tushunishni yaxshilash uchun foydali strategiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: O'qish strategiyalari, o'qishni tushunish, matn tuzilishi, jurnalni yuritish, eslatma.

КРИТИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ ЧТЕНИЯ

Аннотация

В этой статье обсуждается и обобщается ряд стратегий чтения, которые помогают изучающим языки читать тексты и критически анализировать их, а также предлагаются некоторые полезные стратегии для улучшения понимания прочитанного.

Ключевые слова: Стратегии чтения, понимание прочитанного, структура текста, ведение журнала, конспектирование.

CRITICAL READING STRATEGIES

Annotation

This articles discusses and summaries a number of reading strategies that helps language learners how read texts and analyze them critically, and suggests some useful strategies to improve reading comprehension.

Key words: Reading strategies, reading comprehension, text structure, keeping journal, note-taking.

It is very important for second language learners to know how to use critical reading strategies when they engage with text, because at present time there is a plethora of information on internet and social media platforms. The information on these sites can be trustable or untruthworthy, that is why readers need to have good critical reading strategies to approach with text with critical eye not only to construct meaning from texts, but also to be able to critically analyze the information presented to them. "Reading strategies can be defined as the cognitive processes involved when readers purposefully attempt to understand a text" (Barnett, 1989, p. 66). In order to develop critical reading strategies on L2 learners teachers need to identify the key strategies which can be very handy tools for them to foster critical reading skills and they introduce these strategies to readers and practice them in the classroom so that they can effectively make use of them in real texts.

Belenky and Nokes-Malach (2012) believe that teachers need to encourage interpretive knowledge whereby students can autonomously apply strategies to new texts, rather than simply replicating what they learned during guided practice sessions. Most experts state that through critical reading strategies teachers can evaluate whether the students can understand the texts they read or not. By constantly training to use critical reading strategies will make the students more understandable about the texts they read. If readers can make use of good reading strategies, they can communicate with texts directly without any obstacles and challenges and by adopting critical reading strategies, learners can navigate authentic texts to identify the author's purpose, persuasive elements, and bias to read and respond with an informed perspective. As Malcolm Larking says "By identifying the critical reading strategies students do not adequately use, and explicitly teaching such strategies, students will be able to read and evaluate authentic sources

independently and with confidence"(2002,p,52). In this article, based on the survey results, this paper identifies a number of critical reading strategies that need greater attention in the classroom, and describes best practice for teaching them.

What is critical reading?

Learning how to read critically involves becoming actively engaged in what you read by first developing a clear understanding of the authors' ideas, then questioning and evaluating the arguments and evidence provided to those arguments. "Critical reading is an investigation into, and critique of the validity of arguments expressed in reading passages" (Malcolm Larking cited from Walz, 2017). Critical reading means that a reader applies certain process, models, questions, and theories that result in enhanced clarity and comprehension. The term critical reading has different meaning, but it can be widely divided into two separate traditions:

- 1) reading for academic success;
- 2) reading for social engagement.

According to Ryland and Ruthburn, Manarin, and Carey (2015, p, 4) reading critically for academic success includes following key skills:

1. Identifying patterns of textual elements;
2. distinguishing between main and subordinate ideas;
3. Evaluating credibility;
4. Making judgment about how a text argued;
5. Making relevant inference about the text.

Reading critically for social engagement intends to understand how a text can be utilized to attain social purposes, for instance, addressing gender and income disparity. To learn and understand critical reading, readers need to be aware of how literacy is utilized for social purposes, how an author might write to achieve their personal ends, and how one should treat their own reflection on a text's meaning with a sense of social purpose. "The tradition of critical reading for

social purposes adheres to critical theory's questioning of, "inequalities and injustices that persist in society and how literacy instruction may become a site for contesting the status quo" (Siegel & Fernandez, 2000, p. 140).

Apart from these, there are a number of suggested steps that facilitate second language learners to be a critical reader.

1. Get ready to become a member of the writer's audience.

This means that before reading texts second language learners should learn about authors, the history of the author and the text, and also the author's anticipated audience.

2. Get ready to read an open mind.

Every reader seek knowledge, they do not copy a work to suit their own personalities. Their task as enlightened critical reader is to read what is on the page, giving the writer a fair chance to develop ideas and allowing yourself to reflect thoughtfully and objectively on the text.

3. Consider the title.

This may seem clear, but the title may provide clues to writer's attitude, goals, personal viewpoint or approach.

4. Read slowly.

Again, this approach obvious, but it is factor in "close reading". By slowing down, you will make more connections within the text.

5. Make notes.

While reading texts readers are advised to make marginal notes, underline and highlight important points, and note down the useful ideas to note-book, also they should do whatever works for themselves. Writing while reading facilitate readers' memory in many ways, especially by making a link that is unclear in the text concrete in their own writing.

6. Keep a reading journal.

In addition to note-taking, it is often helpful to regularly record your response and thought in a more permanent place that is your to consult. By developing a habit of reading and writing, both skills will improve.

Critical reading strategies.

Critical reading strategies are strategies that facilitate readers to comprehend and approach critically the text they read. Critical reading are the strategies utilised for activating students' critical thinking; at the same time they help readers to assess some information needed in reading text. Many critical reading strategies which can be utilized by the reader have been recommended by the experts. According to Jurnal Buana Pendidikan cited from Hudson (2010, p. 102) states that critical reading requires the students to be able to analyze, synthesize, and evaluate what have been read. Many of the studies that examined thinking of proficient readers suggested seven or eight effective critical reading strategies utilized constantly by proficient readers. These strategies can be introduced by second language teachers in implementing critical reading. They are monitoring comprehension, understanding text structure, predicting, generating questions, answering questions, using mental image (visualizing), and summarizing.

1. Monitoring comprehension.

Monitoring comprehension means that readers identify how well they understand the text and what to do when their comprehension breaks down. Frequently, readers are baffled when or where they do not understand. They just continue reading. Here they must know that reading always make sense. When their comprehension breaks down, it is vital to address appropriate fix-up strategy. Readers need to identify whether a word has been incorrectly decoded or whether a word or sentence has been misunderstood in the given context. They also need to review whether they understand how the text is organized. Losing interest or concentration during the reading

has negative impact on comprehension. These key elements help readers to monitor the text successfully.

2. Understanding the text structure.

To become successful and effective reader students need to deal with wide variety of text, because different texts are organized different way that readers have to know that the story will have a beginning, a middle and an ending. Every text have at least one problem and solution and consists of one or more characters. The students should know about setting, plot, and main idea.

3. Using Prior Knowledge/Predicting.

Predicting occurs before, during, after the reading. Readers address the knowledge from their own knowledge base to comprehend what they are reading. This personal knowledge base contains personal knowledge, knowledge of reading, and general knowledge about the world. Readers can understand better new ideas and data presented in the text. As we know everybody has diverse experiences in their life and they bring their own ideas to the text being read. This diversity make their understanding of the different that is why each readers personalizes the text.

4. Generating questions.

While students read the text, generating or asking question can be a very effective tool for them to clarify their thinking and understand better the text that they are reading. It is often observed that effective readers ask themselves question to clarify the meaning, make speculation about the text, identify writing style of the author of the text which helps them to make sense the text well.

5. Answering questions.

During the reading process responding questions from teacher, other students in the class or their peers can also be very beneficial for students to be a critical reader, because thinking about answers or listening to other students' explanations facilitate readers to make full comprehension of the text. Here it is very vital for teachers not only to ask quires from students but also teach them how to find the answers.

6. Using mental image (visualizing).

Visualizing refers to the capacity of readers' mind that helps to imagine what the authors are suggesting via their words on the page. Through the visualization and mental images, readers can relate what they are reading to something concrete a visual image, a feeling, a sound, a smell, or a taste.

7. Making summary.

Summarizing strategy is imperative to develop student comprehension and oral language proficiency. When students summarize the text, they can analyze what is crucial from they have read, relate what they have read to their personal experiences. Summarizing strategy facilitate students to improve their grasp of the main idea which is considered an important skill in comprehension. All of the critical reading strategies mentioned above are considered the best ones among others, if students tries to implement these skills, they can achieve their goal in reading without any doubt, because researchers discovered that these strategies are often utilized by proficient readers.

As we can see above, reading in a second or foreign language is such a challenging process that second language learners encounter various kind of obstacles until they become proficient readers. To reach proficient stage students enrich their minds not only with specific knowledge but also general knowledge about world that we live, because this knowledge to help them to develop reading comprehension. Moreover, skills and different reading strategies suggested and explained thoroughly can give students good assistance to be a proficient reader. That is why second language learners are advised to employ and develop these critical reading strategies when read text, and they make progress towards proficiency stage in reading.

REFERENCES

1. Eka Sustri Harida, M.Pd (2016). Using critical one way for assessing students' reading comprehension. Proceedings of the Fourth International Seminar on English Language and Teaching (2016).
2. Rosdiana.(201). An overview of critical reading strategies to EFL students. About Print. Cambridge: MIT press.
3. Malcolm Larking. (2017). Critical Reading Strategies in the Advanced English Classroom. APU Journal of Language Research Vol.2, 2017.
4. Maslakhatin. (2011). Critical reading strategies to foster students' critical thinking. Jurnal Buana Pendidikan Tahun XII, No. 22. Oktober 16.
5. Barnett M. A. (1989). More than meets the eye: Foreign language reading theory in practice. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall Regents.
6. Belenky, D. M., & Nokes-Malach, T. J. (2012). Motivation and transfer: The role of mastery – approach goals in preparation for future learning. Journal of the Learning Sciences, 21, 399-432.
7. Anderson, R. C., & Pearson, P. D. (1984). A schema-theoretic view of basic processes in reading comprehension. In P. D. Pearson (Ed.), Handbook of reading research. New York: Longman.
8. Mikulecky B. S. (2008). Teaching reading in a second language. Retrieved from <http://www.longmanhomeusa.com/content/FINAL-LO%20RES-Mikulecky-Reading%20Monograph%20.pdf>.
9. Zimmermann, S. (1997). Masaic of thought: Teaching comprehension in a readers' workshop. Portsmouth New Hampshire's: Heinemann.
10. Hudson T. (2007). Teaching second language reading. Oxford: Oxford University Press.
11. Nasrollahi, M. A. (2015). Process of implementing critical reading strategies in an Iranian EFL classroom: An action research. International Education Studies. 8 (1), 9-16. Retrieved from <http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1060779.pdf>.

UDK:373.091.3:911(575.1)

Mavjuda ATABAYEVA,
UrDU akademik litseyi Geografiya fani o'qituvchisi
E-mail: atabayevamavjuda@gmail.com

g.f.f.d. (PhD) A.Raximov

**O'ZBEKISTON TABIIY GEOGRAFIYASI KURSIDA "ICHKI SUVLARI VA SUV BOYLIKLARI" MAVZUSINI
INTERFAOL O'RGANISHDA KLASTER USULIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI**

Аннотация

Ushbu maqolada "O'zbekiston tabiiy geografiyasi kursi"da "O'zbekiston ichki suvlari va suv boyliklari" mavzusini interfaol o'rganishda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini klaster metodi asosida rivojlantirish haqida ma'lumot berilgan, geografiya ta'limida darslik matnidagi manbalarni tez va oson o'rganishda klaster metodining afzalliklari haqida so'z yuritilgan. "O'zbekiston tabiiy geografiyasi kursi"ni o'rganishda klaster metodining qo'llanilishi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Klaster, pedagogik texnologiya, tanqidiy fikrlash ko'nikmasi, geografiya ta'limi, tabiiy geografiya.

**ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КЛАСТЕРНОГО МЕТОДА В ИНТЕРАКТИВНОМ ИЗУЧЕНИИ
ВНУТРЕННИХ ВОД И ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В КУРСЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ УЗБЕКИСТАНА**

Аннотация

В данной статье представлена информация о развитии навыков критического мышления на основе кластерного метода в интерактивном изучении темы "Внутренние воды и водные ресурсы Узбекистана" в курсе "Физической географии Узбекистана", рассказывается о преимуществах кластерного метода в быстром и легком изучении источников в тексте учебника по географическому образованию. Дана информация о применении кластерного метода при изучении курса "Физической географии Узбекистана"

Ключевые слова: Кластер, педагогические технологии, навыки критического мышления, географическое образование, физическая география.

**THE SIGNIFICANCE OF USING THE CLUSTER METHOD IN THE INTERACTIVE STUDY OF THE INLAND
WATERS AND THE WATER RESOURCES IN THE COURSE OF NATURAL GEOGRAPHY OF UZBEKISTAN**

Annotation

This article provides information on the development of critical thinking skills on the basis of the cluster method in interactive study of the topic "internal waters and water resources of Uzbekistan" in the course of "Natural geography of Uzbekistan", talks about the advantages of the cluster method in quick and easy study of sources in the text of the textbook in geography education. Information about the application of the cluster method in the study of the course of "Natural geography of Uzbekistan" is given.

Key words: Cluster, pedagogical technology, critical thinking skills, geography education, natural geography.

Kirish. Zamonaviy o'quvchini bilimli olishga, axborot va kommunikatsiya maydonida yo'l, maqsad izlash faoliyatiga motivatsiya qilish juda qiyin. Bu shuning evaziga sodir bo'lmoqdaki, bolalar barcha maktab fanlari bo'yicha o'quv materiallarini qabul qilishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Buning sababi avvalo, tanqidiy fikrlashning yetarli darajada rivojlanmaganidir.

Tanqidiy fikrlash-baholovchi refleksiya bo'lib, berilgan fikrga qarshi shaxsiy fikrlashni anglatadi. Bu shaxsiy hayot tajribasiga yangi ma'lumot kiritish orqali rivojlanayotgan aqidani qabul qilmaydigan ochiq fikrlashdir. Bu tanqidiy fikrlash va ijodiy fikrlash o'rtasidagi farq bo'lib, u baholashni ta'minlamaydi, lekin ko'pincha hayot tajribasi, tashqi qoidalar va qoidalardan tashqariga chiqadigan yangi g'oyalarni ishlab chiqarishni o'z ichiga oladi. Biroq, tanqidiy va ijodiy fikrlash o'rtasida aniq chegara qo'yish qiyin. Aytish mumkinki, tanqidiy fikrlash ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun boshlang'ich nuqtadir, bundan tashqari, tanqidiy va ijodiy fikrlash sintezda o'zaro bog'liqdir [1].

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasining maqsadi bolalar uchun keyingi hayotda zarur bo'lgan aqliy qobiliyatlarni rivojlantirishdir (muvozanatli qarorlar qabul qilish, axborot bilan ishlash, asosiy va ikkinchi darajali ajratish, hodisalarning turli tomonlarini tahlil qilish qobiliyati).

Ushbu texnologiyaning dolzarbligi shundaki, u darslarni maqbul rejimda o'tkazishga imkon beradi, bolalarda ishlash darajasi oshadi, darsda bilimlarni o'zlashtirish doimiy qidiruv jarayonida sodir bo'ladi.

Oddiy darsni yorqin, samarali qilish, o'qishni ta'lim bilan birlashtirish va psixologik qulaylik muhitini yaratishga yordam beradigan ko'plab yangi, zamonaviy shakllar paydo bo'ladi.

O'quvchining tanqidiy fikrlash texnologiyasidan foydalangan holda tashkil etilgan geografiya darsi an'anaviy darsga nisbatan bir qator afzalliklarga ega, chunki bu texnologiya kognitiv pedagogik maqsadlarga alohida e'tibor beradi:

- 1) bilim (ishlatilgan atamalar, aniq faktlar, tushunchalar);
- 2) tushunish (o'rganilgan faktlar, materialni talqin qilish);
- 3) qo'llash (yangi vaziyatlarda tushunchalarni ishlatish);
- 4) tahlil (faktlar va fikrlar, sabablar va oqibatlar o'rtasidagi farqni amalga oshirish);
- 5) sintez (ijodiy ish yozish, tadqiqot rejasini tuzish);
- 6) baholash (materialni yaratish mantiqini baholash).

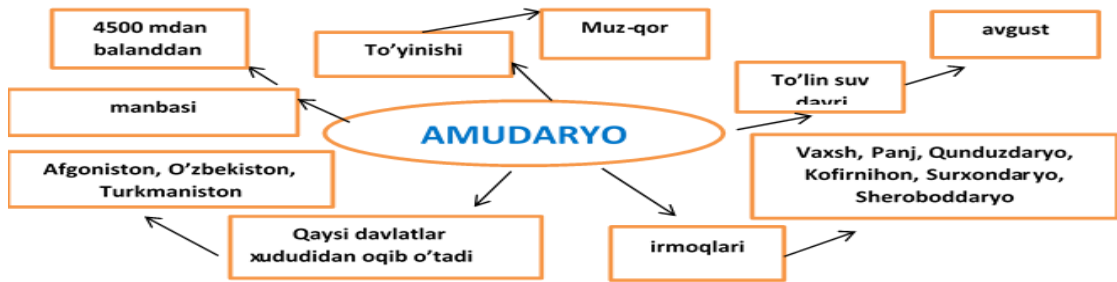
Adabiyotlar tahlili va metodlar. Ushbu samarali vositalardan biri - amerikalik o'qituvchilar J. Steele, K.

Meredit, Ch. Templ va S. Uolter tomonidan ishlab chiqilgan o'qish va yozish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik texnologiyasidir[2].

Ushbu metodlar haqida Hayitov A., Boymurodov N., Mavlonova R, To'raeva O, Xoliqberganov K., Yo'ldoshev J. G., Usmonov S.A., Vahobov H., Zaynutdinov A. Tolipov O', Usmonboeva M.lar o'zlarining pedagogik faoliyati davomida yaratgan ilmiy asarlarida batafsil to'xtalib o'tib bu metodlarning afzalliklari, qanday foydalanish kerakligi haqida aytib o'tganlar. Bu texnologiyada olib borilgan darslarning ahamiyati shundaki, ular o'qituvchiga talabalar uchun zarur bo'lgan umumiy ta'lim va ko'nikmalarni shakllantirishga va

boshqa maktab fanlarini o'rganishga, "o'rganishni o'rgatishga" imkon beradi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi taklif – anglash – tahlil qilish sxemasi bo'yicha darsni tashkil qilishni taklif qiladi va bir qator texnika va strategiyalarni taklif etadi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun maxsus uslubiy vositalarni yaratish va qo'llash kerak.

Natijalar va muhokama. Geografiya darslarida qo'llaydigan tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasining usullari va strategiyalariga batafsil to'xtalsak. "O'zbekiston tabiiy geografiyasi" kursida ayrim murakkab mavzularni tez va oson o'zlashtirishda klaster metodiga murojat qilish mumkin:

Rasm-1. Amudaryo klasteri.

Agar o'lkamiz daryolari haqidagi manbalarni umumlashtirmoqchi bo'lsak quyidagi klasterda aks ettirsak yanada qulay o'zlashtiriladi:

Rasm-2. Daryolarning to'yinish tiplari

Xuddi shu kabi boshqa daryolarni ham klasterga joylashtirsak bo'ladi.

Bundan tashqari, ko'llar haqidagi barcha ma'lumotlarni klasterga joylashtirsak, manbalarni tahlil qilish yanada osonlashadi:

Rasm-3. Tabiiy o'lkalardagi asosiy ko'llar.

Orol dengizi haqidagi barcha manbalarni esa quyidagi klasterga joylasak bo'ladi.

Rasm - 4. Orol dengizi klasteri.

"O'zbekiston tabiiy geografiyasi" kursida "O'zbekiston ishki suvlari va suv boyliklari" mavzusida

O'zbekiston daryolariga oid manbalar juda keng qamrovligini hisobga olib, daryolar haqidagi manbalarni quyidagi klasterlarda aks ettirsa yanada osonroq bo'ladi.

Har bir daryo haqidagi manbalarni o'rganish qulay bo'lishi uchun quyidagi murakkab klasterga joylasak yanada oson o'zlashtiriladi.

Xulosa va natijalar. Demak, klasterlardan dars jarayonida foydalanish orqali bir vaqtning o'zida fikrlar xilma-xilligiga ega bo'lish va tanqidiy fikrlashni o'stirishga ham erishish mumkin. Pedagogik texnologiyaning eng muhim metodlaridan biri ham dars jarayonida o'quvchilarga bilim berish va olingan bilimlarni mustahkamlash uchun turli

interfaol metodlardan samarali foydalanishdan iborat, shunday ekan klaster metodidan foydalana turib biz darsni qiziqarli tashkil qilish, dars jarayonida erkin fikrlashni o'stirish va kutilgan natijaga erishishimiz mumkin.

Bugungi kunda ta'lim jarayoniga kuchli e'tibor qaratilayotgan bir paytda Prezidentimiz aytganlaridek "Ko'p millatli jonajon O'zbekistonimizda har bir farzandni "bu mening farzandim, ertangi kunimning poydevori, zamini," deb tarbiya qilsak, albatta, natijaga erishamiz"[3]. Kelajak avlodimiz bo'lmish yoshlar tarbiyasida xatoga yo'l qo'ymasligimiz kerak.

ADABIYOTLAR

1. Муштавинская И.В. Дарса ва ўқитувчи тайёрлаш тизимида танкидий фикрлашни ривожлантириш технологияси [матн]/ И.В. Муштавинская. – М.: Каро, 2009. - 144 б
2. Загашев И., Заир-бек С. Танкидий фикрлаш: ривожланиш технологияси [матн]/ Санкт-Петербург.: "Скифия" ва "Альянс Дельта", 2003. - 284 б.
3. 29-декабр. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Xalqaro kongress markazida o'qituvchilar bilan bo'lgan uchrashuvidagi nutqidan.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga qilgan Murojaatnomasi.
5. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent-"O'zbekiston"-2016y. B 14
6. 29-декабр. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Xalqaro kongress markazida o'qituvchilar bilan bo'lgan uchrashuvidagi nutqi.
7. Абдуллаев З.А. География фанида ноанъанавий дарс усулларидан фойдаланиш. -Навоий., 2003. - 108 б.
8. Вахобов Х., Зайнутдинов А. География ўқитиш методикаси. 1-қисм Маърузалар матни. -Т.: Университет, 2000.
9. Ro'ziyeva D., Usmonboeva M., Xoliqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi. T.: TDPU, 2013.
10. Hayitov A., Boymurodov N. Ta'limda noan'anaviy darslar va interfaol usullaridan foydalanish. -T.: Yangi asr avlodi, 2006.
11. J.G'Yo'ldoshev. S.A.Usmonov "Pedagogik texnologiya asoslari". T.: O'qituvchi, 2004.
12. R.Mavlonova, O.To'raeva, K.Xoliqberganov. Pedagogika. T.: O'qituvchi, 2001.
13. Tolipov O'.Q., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tanqidiy asoslari. –T.: Fan, 2006.
14. Муштавинская И.В. Дарса ва ўқитувчи тайёрлаш тизимида танкидий фикрлашни ривожлантириш технологияси [матн]/ И.В. Муштавинская. – М.: Каро, 2009. - 144 б
15. Загашев И., Заир-бек С. Танкидий фикрлаш: ривожланиш технологияси [матн]/ Санкт-Петербург.: "Скифия" ва "Альянс Дельта", 2003. - 284 б

УДК: 37.03

Рануша АТАЕВА,

Университет общественной безопасности Республики Узбекистан Доктор философии по филологическим наукам (PhD), Старший преподаватель кафедры изучения языков
E-mail: ataeva.r.r@gmail.com

Рецензент – декан факультета романо-германских и славянских языков Андижанского государственного института иностранных языков доктор филологических наук (DSc), доцент Попов Д.В.

PEDAGOGICAL COMMUNICATION AS ONE OF THE EFFECTIVE FORMS OF INTERACTION BETWEEN A TEACHER AND CADETS

Abstract

This article discusses the most effective methods of teaching Russian as a foreign language in higher military educational institutions, in particular, verbal teaching methods as basic teaching methods in the formation of the communicative competence of cadets.

Key words: Communication, pedagogical communication, verbal teaching methods, communicative environment, communicative competence.

PEDAGOGIK MULOQOT O'QITUVCHI VA KURSANTLAR O'RTASIDAGI O'ZARO MUNOSABATLARNING SAMARALI SHAKLLARIDAN BIRI SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada oliy harbiy ta'lim muassalarida rus tilini chet tili sifatida o'qitishning eng samarali usullari, xususan, kursantlarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda asosiy o'qitish usullari sifatida og'zaki o'qitish usullari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Muloqot, pedagogik muloqot, og'zaki o'qitish usullari, kommunikativ muhit, kommunikativ kompetentsiya.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБЩЕНИЕ КАК ОДНА ИЗ ЭФФЕКТИВНЫХ ФОРМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПЕДАГОГА С КУРСАНТАМИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются наиболее эффективные методики обучения русскому языку как иностранному в высших военных образовательных учреждениях, в частности словесные методы обучения как базисные методы обучения при формировании коммуникативной компетенции курсантов.

Ключевые слова: Общение, педагогическое общение, словесные методы обучения, коммуникативная среда, коммуникативная компетенция.

Введение. В настоящее время особую актуальность приобретают работы, связанные с проблемами, появившихся на стыке нескольких наук. Одной из таких областей науки принято считать методику обучения русскому языку как иностранному. Известно, что работа педагога требует знаний, умений и навыков не только в области лингвистики, но и педагогики и психологии. Обучение иностранному языку представляет собой сложный процесс, при котором тесное взаимодействие педагога с обучающимися является ключевым. В педагогике такое взаимодействие принято называть педагогическим общением. На наш взгляд, педагогическое общение – это компонент действий педагога, создающий атмосферу всестороннего развития личности учащегося, а также атмосферу формирования умов и необходимых компетенций, в частности речевой и коммуникативной.

Обзор литературы по теме исследования. Проблема педагогического общения начала разрабатываться в работах Л.С. Выготского, который считал, что учитель должен быть «организатором всей учебно-воспитательной среды, регулятором и контролером ее взаимодействия с каждым учеником» [1, с.192]. Обзор работ по педагогике показал, что на сегодняшний день существует большое количество определенных терминов педагогического общения.

Сравним: Педагогическое общение – профессиональное общение преподавателя с учащимися в целостном педагогическом процессе, развивающееся в двух направлениях: организация отношений с учащимися и управление общением в детском коллективе [2]. Педагогическое общение – это многоплановый процесс организации, установления и развития коммуникации, взаимопонимания и взаимодействия между педагогами и учащимися, порождаемый целями и содержанием их совместной деятельности [3].

Педагогическое общение, как считает В.А. Кан-Калик [4], имеет достаточно сложную структуру и состоит из нескольких этапов: прогностического, «коммуникативной атаки», управления общением, анализа общения. Здесь отметим, что решающую роль в становлении и развитии педагогического общения играют личность, профессионализм и мастерство преподавателя.

Методология исследования. Методика обучения русскому языку традиционно предполагает два направления: обучение русскому языку как родному и как иностранному. Соответственно существование двух различных аспектов подразумевает свою методологию, систему методов и понятийный аппарат. Методика обучения иностранному языку – это наука, исследующая цели, содержание, методы, средства, организационные формы обучения, а также способы учения и воспитания на

материале изучаемого языка. Будучи педагогической наукой, она имеет признаки, присущие любой науке, а также особенности, обусловленные сущностью предмета этой науки (в нашем случае – иностранного языка). Применительно к преподаванию языка принято разграничивать общую методику, которая занимается изучением закономерностей процесса обучения языку независимо от условий обучения. Частная методика, исследующая закономерности и особенности процесса обучения языку применительно к конкретным условиям и контингенту обучения. Специальная методика, которая исследует особенности обучения конкретному виду речевой деятельности, аспекту языка либо компоненту системы обучения» [5].

Анализ и результаты исследования. Анализ зарубежного и отечественного передового опыта показал, что педагогическое общение рассматривается как коммуникативная сторона педагогической деятельности преподавателей иностранного языка в соответствии со спецификой данного учебного предмета в единстве практических, общеобразовательных, воспитательных целей обучения языку.

Общение преподавателя с курсантами в процессе обучения обеспечивает управление социально-психологическими процессами в коллективе и позволяет максимально использовать личностные особенности участников образовательного процесса. Как известно, эффективность педагогического общения зависит от уровня профессиональных качеств педагога, критериями которого являются: 1) умение работать с людьми, владение высокой педагогической культурой и эрудицией; 2) умение ставить и решать конкретные учебно-воспитательные задачи с учетом индивидуально-психологических и профессиональных интересов учащихся; 3) умение использовать разнообразные методы, формы и средства обучения.

Минимальной задачей педагогического общения является коммуникативный акт, в котором оба партнера по общению реализуют ряд задач педагогического характера. От общения в целом педагогическое общение в обучении иностранным языкам отличается, прежде всего, высоким профессиональным уровнем владения языком, что позволяет эффективно решать задачи обучения и воспитания средствами изучаемого языка. Общение – это взаимодействие субъектов, при котором происходит обмен информацией, опытом, знаниями, навыками, умениями, а также результатами деятельности; необходимое условие формирования и развития личности, а также овладения языком.

В настоящее время принято выделять три способа общения [6] на занятиях по языку: интерактивный – взаимодействие на основе какой-либо деятельности; перцептивный – восприятие друг друга как личности, а не только в статусе педагога и обучающихся; информационный – участники общения обмениваются мыслями, чувствами.

В педагогике существуют различные классификации общения. Одна из классификаций включает следующие виды [6]: 1) по положению собеседников относительно друг друга: контактное – дистантное; 2) по наличию / отсутствию «аппарата», выступающего в качестве посредника: непосредственное – опосредованное; 3) с точки зрения формы существования языка: устное – письменное; 4) с точки зрения организации текста по признаку коммуникативной роли говорящего / слушающего: диалогическое – монологическое; 5) с точки зрения количества участников: межличностное – публичное – массовое; 6) с точки зрения взаимоотношений общающихся: частное –

официальное; 7) с точки зрения соблюдения строгих правил построения текста: свободное – стереотипное; 8) с точки зрения личностных отношений и оценок в процессе говорения: кооперативное – конфликтное; 9) по характеру передаваемого содержания: информативное – фатическое (в первом случае автор сообщения имеет установку дать адресату новые знания, а во втором – прежде всего, поддержать речевой контакт).

Перечисленные способы общения принято рассматривать в качестве необходимого условия реализации коммуникативной направленности обучения, предполагающей построение процесса обучения как модели процесса общения [6].

Целью педагогического общения является формирование у курсантов мотивированного, целеустремленного отношения к овладению языком как средством общения и профессиональной деятельности. Здесь особенно эффективно ролевое поведение в различных ситуациях общения, проведение мини-уроков, пересказ текстов, составление диалогов курсантами, т.е. использование преподавателем словесных методов обучения.

Словесные методы обучения на занятиях по русскому языку – это совокупность методов обучения, в процессе использования которых преподаватель посредством слова, обращенного к курсантам, не только объясняет, закрепляет, активизирует в речи учебный материал, но и формирует у курсантов речевую и коммуникативную компетенцию. К словесным методам обучения традиционно относятся объяснение, беседа, рассказ. Данные методы эффективны как для преподавателя, так и для курсантов. Словесные методы обучения обычно выступают в сочетании с наглядными и практическими методами обучения.

Здесь подробнее остановимся на методе пересказа текста. «Пересказ – это вид контроля умений в области аудирования, чтения, устной монологической речи, состоящий в изложении содержания прочитанной или прослушанной информации» [7].

Современное занятие по русскому языку невозможно представить без тесного контакта педагога и курсанта. К одному из средств, обеспечивающих взаимодействие преподавателя и учащихся, учащихся между собой, на наш взгляд, относится пересказ. Так как пересказ текста на занятии всегда подразумевает излагающего и слушающего, и далее их вопросно-ответную беседу. «Пересказ – это воспроизведение прочитанного текста, но для того, чтобы грамотно пересказать текст, обучающийся должен обладать навыком осознанного чтения, элементарными приемами интерпретации, анализа и преобразования различных текстов» [8]. Данная форма работы является результативной и на занятиях по иностранному языку. К примеру, на занятиях по русскому языку пересказ можно условно разделить на несколько видов: 1. Пересказ небольшого готового текста 2. Пересказ восстановленного текста 3. Пересказ по картинке/кластеру. При этом рекомендуется использовать все три вида пересказа на одном занятии в данной последовательности, т.е. по принципу «от простого к сложному».

Сравним: 1. Пересказ небольшого готового текста по теме занятия. Данная работа реализует образовательную цель занятий по русскому языку и формирует лингвистическую компетенцию и научную речь учащихся. Научная информация подается в виде небольших пронумерованных правил, которые визуальное упрощают восприятие материала, что тоже немаловажно при изучении новой темы.

2. Пересказ восстановленного текста. Эта форма работы реализует воспитательную и развивающую цели занятий по русскому языку и формирует коммуникативную компетенцию и бытовую речь учащихся. Использование приема «Мозаика» наиболее полно отражает содержание данной работы. Поиск и соединение «логически разорванных цепочек» интересны как для учащихся, владеющих языком на достаточном уровне, так и для слабо владеющих языком учащихся.

3. Пересказ по картинке/кластеру. Названная форма работы формирует и развивает научную речь по специальности. Кластер, являясь одним из графических организаторов, помогает не только докладчику, но и слушателю воспринимать информацию на иностранном, в частности на русском языке. При этом а) кластер может быть подготовлен учителем/преподавателем (на начальных этапах изучения курса иностранного языка с целью показать учащимся алгоритм работы по составлению кластера, а также готовность учителя

сотрудничать с учащимся); б) кластер может быть подготовлен учащимся (на дальнейших этапах курса с целью формирования навыков работы с графическими организаторами и самостоятельности учащихся); в) кластер может быть подготовлен учащимся (на продвинутых этапах курса с целью показать учащимся работу во взаимодействии, в сотрудничестве) [9].

Заключение и предложения. В настоящее время в педагогической науке известны различные формы организации взаимодействия преподавателя с курсантами. Одной из таких форм принято считать педагогическое общение. Педагогическое общение входит в структуру методов и приемов воспитания и обучения и является способом их реализации. В широком смысле – это создание преподавателем языковой среды для курсантов, изучающих иностранный язык. Таким образом, создание коммуникативной среды для курсантов с использованием словесных методов обучения позволит сформировать навыки говорения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6 т. – М, 1982. – Т. 1.
2. Коджаспирова Г.М. Педагогика в схемах, таблицах и опорных конспектах. – М., 2008. – С. 167.
3. Педагогика: Учебное пособие для студентов высш.пед.учеб. заведений /Под ред. В.А. Сластенина. – М., 2004. – С. 459.
4. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении. – М., 1987.
5. Зимняя И. А. Педагогическая психология. – Ростов н/Д., 1997.
6. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. – М., 2002.
7. <https://didacts.ru/termin/pereskaz.html>
8. https://www.defectologiya.pro/zhurnal/metodika_raboty_nad_pereskazom_kak_sredstvom_razvitiya_svyaznoj_ustnoj_rec_hi_mladsix_shkolnikov/
9. Атаева Р.Р. Пересказ как одна из эффективных форм работы по развитию речи учащихся/ Электронный журнал. Преподавание языка и литературы. – Ташкент, 2022. - № 8. – с. 93-96

UDK:323.1(575.1)

Mirkomil ATAVULLAYEV,
O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti v.b
E-mail: mirkomilatavullayev83@gmail.com

Siyosiy fanlar doktori, professor B.Omonov taqrizi asosida

CONSTITUTIONAL REFORMS IN UZBEKISTAN: A PHILOSOPHICAL AND LEGAL ANALYSIS

Annotation

In this article, the reforms carried out in Uzbekistan in the next seven years were carried out in accordance with the principle that public institutions should serve the people, not public institutions directed to the interests of the people. The principle advanced and consistently applied by the head of state was analyzed from a philosophical and legal point of view.

Key words: state, solution, social state, democracy, human rights, party, judiciary, strategy.

КОНСТИТУЦИОННЫЕ РЕФОРМЫ В УЗБЕКИСТАНЕ: ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В этой статье реформы, проводимые в Узбекистане в последующие семь лет, проводились в соответствии с принципом, что общественные институты должны служить народу, а не общественные институты, направленные на интересы народа. Принцип, выдвинутый и последовательно применяемый главой государства, проанализирован с философско-правовой точки зрения.

Ключевые слова: государство, решение, социальное государство, демократия, права человека, партия, судебная система, стратегия.

O‘ZBEKISTONDA KONSTITUTSIYAVIY ISLOHOTLAR: FALSAFIY-HUQUQIY TAHLIL

Аннотация

Ushbu maqolada keyingi yetti yil ichida O‘zbekistonda amalga oshirilgan islohotlar xalq manfaatlariga yo‘naltirilgan xalq davlat institutlariga emas, davlat institutlari xalqqa xizmat qilishi kerak, degan prinsipga muvofiq amalga oshirildi. Davlat rahbari tomonidan ilgari surilgan va izchil tadbir etilgan tamoil falsafiy-huquqiy jihatdan tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: davlat, xal, ijtimoiy davlat, demokratiya, inson huquqlari, partiya, sud-huquq, strategiya.

Kirish. Keyingi yetti yil ichida O‘zbekistonda amalga oshirilgan islohotlar xalq manfaatlariga yo‘naltirilgan xalq davlat institutlariga emas, davlat institutlari xalqqa xizmat qilishi kerak, degan prinsipga muvofiq amalga oshirildi. Prezident Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan va izchil tadbir etilgan ushbu prinsip pirovard natijada ijtimoiy davlat barpo etish maqsadiga olib keldi. Islohotlarning tayyor, ayniqsa, qotgan modeli yo‘q, ular ijtimoiy taraqqiyotning dinamik talablariga muvofiq aniqlashtirilgan, boyitiladi va yangi fikrlar, g‘oyalar bilan to‘ldiriladi. 2016-2017 yillarda konstitutsion islohotlar o‘tkazib, siyosiy strategik maqsadimizni ijtimoiy davlat barpo etishga qaratishimizni hali bilmasdik. Yetti yil ichida o‘tkazilgan yangilanish va demokratik o‘zgarishlar xalq va inson manfaatlarini ustuvor qilib qo‘yishga, davlat boshqaruvini xalqchillashtirishga olib keldi. Bu, o‘z navbatida, ijtimoiy davlat konsepsiyasini ishlab chiqish va konstitutsiyaga fundamental ahamiyatga ega o‘zgartirishlar kiritishni ob‘ektiv zaruratga aylantirdi. Ushbu ob‘ektiv zarurat “konstitutsiyaviy islohotlar” atamasi bilan milliy demokratik taraqqiyot falsafasiga kirdi.

Konstitutsiyaviy islohotlarda ijtimoiy davlat barpo etish (ijtimoiy adolat qaror topgan, farovon hayot ta‘minlangan) va insonning huquq va erkinliklarini kafolatlash (demokratiya hamda inson huquq va erkinliklari huquqiy davlat mezonini sifatida baholanadigan) bir biriga bog‘liq tarzda keladi. Ularni dialektik uyg‘unlikda anglash kerak. Ijtimoiy davlat faqat ijtimoiy adolatni va farovon hayotni ta‘minlashdan iborat emas, u insonning huquq va erkinliklarini ro‘yobga chiqarishni ham kafolatlaydi. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, ijtimoiy davlat birinchi konstitutsiyamizdagi

“demokratik huquqiy davlat”ga zid emas. Ushbu atamaning yangi konstitutsiyada saqlab qolingani ham buni tasdiqlaydi.

Darvoqe, birinchi konstitutsiyaga ham davr talablariga muvofiq o‘zgarishlar kiritilgan edi. Yuridik fanlari doktori, professor, akademik, konstitutsiyaviy islohotlar raisi A.Saidovning qayd etishicha, “Konstitutsiyamiz yillar davomida yashayotgan davrimiz, islohotlar talabi va xalqimiz ehtiyojidan kelib chiqib takomillashtirilib borildi. Hozir esa Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan keng ko‘lamli vazifalar, xalqparvar davlatni barpo etish, inson huquq va manfaatlari, qadr-qimmatini yanada samarali ta‘milash kabi maqsadlar mamlakatimizdagi tub islohotlarga mos yangi konstitutsiyaviy-huquqiy makonni yaratish zaruratini yuzaga keltirmoqda[1].

Olimning fikricha, yangi konstitutsiyaviy islohotlar milliy demokratik taraqqiyotning tadrijiy davomi, xalqimiz irodasi va istaklarining, taraqqiyot strategiyasiga muvofiq keladigan, ifodasidir. Birinchi konstitutsiyaga kiritilgan o‘zgarishlar yangi davr talablariga mos keladigan huquqiy islohotlar uchun yo‘l ochib berdi. Bu o‘sha o‘zgarishlar mutlaq eskirdi, o‘z vazifasini bajardi, endi ularga ehtiyoj yo‘q, degani emas. Masalan, Konstitutsiyaning XVIII bobiga Oliy Majlis va siyosiy partiyalarga, XXIII bobiga saylov huquqiga oid kiritilgan o‘zgarishlar o‘zi ahamiyatini yo‘qotgan yo‘q. Falsafiy-huquqiy nuqtai nazardan ular insonning ijtimoiy-huquqiy makondagi o‘mini mustahkamlashga, shaxs bilan hokimiyat organi o‘rtasidagi integrativ uyg‘unlikni ta‘minlashga xizmat qilib keladi. Shunday ekan, Yangi O‘zbekistondagi konstitutsiyaviy islohotlarni oldingi davrga, huquqiy islohotlarga qarshi qo‘ymaslik, balki ushbu ikki

bosqichga yaxlit, milliy demokratik taraqqiyot talablariga mos keladigan uzviy islohotlar jarayonlari sifatida qarash darkor.

Konstitutsiyaviy islohotlarning bosh sub'ekti - xalq. Prezident Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Konstitutsiyaviy islohotni fuqarolarimiz fikri va qo'llab-quvvatlaydi asosida, referendum orqali amalga oshirsak, bu tom ma'noda xalqimiz xohish-irodasining ifodasi - haqiqiy xalq Konstitutsiyasi bo'ladi" [2]. Birinchi Konstitutsiya 128 moddadagi iborat edi, xalqimizning taklif va tavsiyalarga muvofiq yangi Konstitutsiya 155 modda, ulardagi normalar esa 275 dan 434 taga, inson huquq va erkinliklarini ta'minlashga doir normalar 3,5 barovariga oshirildi. Fuqarolar tomonidan 223 ming taklif va tavsiyalarning har to'rtidan biri, umumlashtirilgan tarzda, yangi Asosiy qonundan joy olgan.

Ba'zi fuqarolarda, Konstitutsiyaviy islohotlar Prezident, hukumat tashabbusi, degan fikr uchraydi. Prezident va hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan bu tashabbus aslida 2021 yili siyosiy partiyalar faollari tomonidan ilgari surilgan, aholining turli qatlamlari (ziyolilar, olimlar, fermerlar, Yoshlar ittifoqining faollari) tomonidan qo'llab-quvvatlangan. Bu tashabbus va takliflar Prezident tomonidan aniq vazifalar tarzida shakllantiriladi va Konstitutsiyaviy islohotlar komissiyasi tashkil etildi. Komissiya ishiga Oliy Majlis deputatlari, akademik hamjamiyat, huquqshunos va davlatshunoslar, fuqarolik jamiyati institutlari vakillari jalb etildi.

Komissiya tomonidan 193 davlat Konstitutsiyalari va ularni yaratish tajribalari, 400 dan ortiq xalqaro konvensiyalar, deklaratsiya va huquqiy-me'yoriy hujjatlar o'rganildi. Turli davlatlardagi huquqshunoslar va o'zbek tadqiqotchilarini jalb etish asosida "Jahon Konstitutsiyalari", "Shanxay hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlar Konstitutsiyalari", besh jildlik "Konstitutsiyaviy islohotlar: dunyo mamlakatlari tajribasi" kabi ilmiy fundamental asarlar chop etildi.

Ushbu asarlar milliy qonunchilik va huquqiy tizimlar faoliyatini xalqaro standartlarga muvofiq tashkil etish, huquq falsafasi muammolarini aniqlash va ularga ilmiy yechimlar topish uchun muhim ahamiyatga egadir. Shu paytgacha o'zbek huquqshunoslari va davlatshunoslari jahondagi konstitutsiyaviy islohotlar tajribalaridan yetarli xabardor bo'lishmagan.

Konstitutsiyaviy islohotlarning ob'ektiv zarurligini huquq va qonunchilik sohasida ro'y bergan o'zgarishlar yaqqol tasdiqlaydi. Keyingi yetti yil ichida Prezident tomonidan 600 dan ziyod Farmon va Qarorlar, Harakatlar strategiyasi (2017) va Taraqqiyot strategiyasi(2022)ni amalga oshirishga qaratilgan 70 dan ziyod davlat dasturlari, kompleks rejalar, hududlar va sohalarni rivojlantirish konsepsiyalari qabul qilindi. Ushbu hujjatlarning har birida yangi ijtimoiy huquqiy makonni, yangi qonunlar va normalarni shakllantirishga qaratilgan ko'rsatmalar, yo'riqlar mavjuddir. Ularni operativ tahlil etish va amaliyotga qo'llashga ba'zan mutaxassislar, huquqshunoslar ham ulgurilmayotgani haqiqatdir.

Ammo bu Konstitutsion islohotlarni o'tkazishga, shu asosda jamiyatimizdagi ijtimoiy huquqiy makonni demokratlashtirish va liberallashtirishga xalaqit bermaydi. Sub'ektiv jarayonlarning ob'ektiv o'zgarishlardan ortda yurishi, hatto konservativligi aksiomadir.

Konstitutsion islohotlar komissiyasiga kelib tushgan taklif va muloxazalarning deyarli beshdan biri sud-huquq tizimiga, aybsizlik prezumpsiyasiga, tergov jarayonlarida ishlatiladigan zo'ravonlik va tazyiqlarning g'ayoiqonuniyligini tasdiqlashga qaratilgan. Ma'lumki, Xalqaro huquqdan aybsizlik prezumpsiyasi mavjud. Ilmiy huquqiy adabiyotlarda u ishlatilsa-da, amalda tergov jarayonlarida jismoniy va ruhiy tazyiqlar o'tkazish odatiy holdir. Yuridik fanlari doktori, professor, Konstitutsiyaviy komissiya eksperti S.Raxmanovning keltirishicha, 2017-2021 yillarda muddao tomonidan qamoq jazosiga noxaq tortilgan 2,3 ming kishi, aybsizlik prezumpsiyasiga muvofiq, oqlangan, jazoga tortilishi mumkin bo'lgan 3,5 mingdan ziyod xotin-qiz, mahalla va jamoatchilik kafilligi tufayli, yengilroq jazo tayinlanib, oilasi bag'rida qoldirilgan. Endi yangi Konstitutsiyaviy normaga "iqrorlik ko'rsatmalari ixtiyoriy ravishda yoki bosim ostida olinganidan qat'iy nazar, ular ish yuzasidan Yagona dalil bo'lsa, shaxs aybdor deb topilishi yoki jazoga tortilishi mumkin emas...Endilikda shaxsning aybini isbotlash jarayonida iqrorlik ko'rsatmalariga asosiy urg'u bermasligi va ayblovni tergov yo'li bilan tekshirilgan boshqa dalillar majmui bilan isbotlash shart. Agar mazkur kafolat talablari bajarilmasa, bunday holatlarda sud shaxsning aybini tasdiqlovchi dalillarning yetarli emasligi tufayli oqlov hukmini chiqaradi"[3].

Sud-huquq tizimi faoliyatini insoniylashtirish islohotlarda ko'zda tutilgan maqsadlardandir. Sud-huquq idoralari jazolash, o'ch olishga emas, balki g'ayriqonuniy xatti-harakatlarning oldini olish bilan shug'ullanishi darkor. Bugun iqtisodiy jinoyatlar yuqoridigacha qolmoqda, ko'p hollarda ularda xotin-qizlar ishtirok etayotgani kuzatiladi[4]. Shuning uchun Konstitutsion islohotlar xotin-qizlarning ish bilan bandligini ta'minlash, ularning huquq va erkinliklarini ro'yobga chiqarish, oilada diskriminatsiyani bartarafetishga qaratilgan normalarni taklif etadi. To'g'ri, mazkur normalar maxsus qonunlar va moddalar bilan mustahkamlanishi zarur. Yangi Konstitutsiya strategik ahamiyatga ega hujjatdir, davlat qabul qiladigan qonunlar, huquqiy-me'yoriy hujjatlar va qonunosti normalar, tartiblar unga asoslanadi.

Konstitutsion islohotlar tadbirkorlarning huquq va erkinliklarini ta'minlash, o'zini o'zi boshqarish organlari vakolatlarini kengaytirish, uzluksiz va inklyuziv ta'limni yo'lga qo'yish, xalqaro aloqalarni olib borishga oid qator normalarni ham tavsiya etadiki, ular, shubhasiz, Yangi O'zbekistonging xalqparvar, demokratik yangilanishga intilayotgan ijtimoiy davlat sifatida shakllanishiga yordam beradi. Inson qadri va huquqlari e'zozlanadigan bu davlatning 2030 yillarga borib ilg'or davlatlar qatoridan joy olishiga ishoncha bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Saidov A. Konstitutsiyaviy islohotlarda jamoatchilik ishtiroki // "Yangi O'zbekiston", 2022, 30 sentabr.
2. www.yuz.uz.
3. Rahmonova S. Isbotlangan ayb - isbotlangan aybsizlikka teng // "Yangi O'zbekiston", 2022, 24 sentabr.
4. Abdurasulova Q. Ayollar jinoyatchilik ning jinoyat-huquqiy va kriminologik muammolari. -Toshkent: TDYuI, 2015. 5-6 b.

UDK:091

Sevar **AHROROVA**,
Toshkent davlat texnik universiteti dotsenti, f.f.n

PhD U.Mengliqulov taqrizi asosida

AHMAD YASSAVIY HIKMATLARINING DINIY VA FALSAFIY TALQINI

Annotatsiya

Maqolada Xoja Ahmad Yassaviyning “Devoni hikmat” asarining qisqacha tavsifi, hamda uning ta’sirida diniy va axloqiy qadriyatlarga sodiqlik g’oyasi falsafiy hikmatnavislik an’anasining davomiyliigi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Meros, an’ana, komillik, tasavvuf, yassaviylik, tariqat, “Devoni hikmat”, janr, falsafiylik, izdoshlik.

РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ВЫСКАЗАНИЙ АХМАДА ЯССАВИ

Аннотация

В статье излагается короткая характеристика произведения Ходжи Ахмада Яссави с названием «Девани Хикмат (Мудрые изречений)», в которой отражена влияния традиции философской мудрости приверженности к религиозными и нравственными ценностям.

Ключевые слова: Наследия, традиция, совершенство, суфизм, секта Яссавия, “Дивани хикмат”, жанр, мудрость, философия, преемственность.

RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF THE SAYINGS OF AHMAD YASSAVI

Annotation

The article presents a short description of the work of Khoja Ahmad Yassavi with the title "Devani Hikmat (Wise Sayings)", which reflects the influence of the tradition of philosophical wisdom of adherence to religious and moral values.

Key words: Heritage, tradition, perfection, Sufizm, Yassavia sect, “Divani hikmat”, genre, wistom, philosophy, continuity.

Kirish. Mamlakatimizda mustaqillik yillarida “Buyuk adib va mutafakkirlarimizning nodir merosi, ibratli hayoti va ijtimoiy faoliyatini har tomonlama chuqur o‘rganish va targ‘ib etish, yoshlarimizni o‘zlikni anglash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash”[1. “Xalq so‘zi” gazetasidan] davrning muhim vazifalaridan biri ekanligi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan ta’kidlanganidek, Sharqning ulug‘ mutafakkir allomalari qoldirgan ijtimoiy-ma’naviy merosga bo‘lgan e’tibor kuchayib, mutafakkirlarning jahon ijtimoiy fikr taraqqiyotiga qo‘shgan g‘oyalari, falsafiy, axloqiy, siyosiy, diniy, ma’naviy-ma’rifiy qarashlari xalqimiz ixtiyoriga qaytarildi. Uzoq vaqt mobaynida Yassaviy hayoti va ijodiyotini ilmiy jihatdan tadqiq etishga imkon berilmadi. Asarlarini nashr qilishga yo‘l qo‘yilmadi. O‘tgan asrning 70-yillarida Yassaviyning milliy madaniyat, til va adabiyot tarixidagi xizmatlarini to‘g‘ri baholash yo‘lidagi urinishlar esa qoralandi. Mustaqillik arafasida, xususan, O‘zbekiston istiqloлга erishgandan keyin yassaviyshunoslikda yangi davr boshlandi. Dastlab turli gazeta va jurnallarda «Devoni hikmat»dan namunalar e’lon qilingan bo‘lsa, mustaqillik yillarida nashrdan chiqqan bir qancha ilmiy-omtabop risolalar kitobxonlar qo‘liga yetkazildi. Ushbu nashrlar nafaqat O‘zbekistonda, balki boshqa turkiy davlatlarda ham bu buyuk mutasavvifning hayoti, adabiy ma’rifiy faoliyati, izdoshlari xizmatiga qiziqishni kuchaytirdi. Shundan kelib chiqib Xoja Ahmad Yassaviy hazratlari yassaviya tariqatining asoschisi, murshid va so‘fiy shoir, turkiy millatlarning ma’naviy va madaniy hayotida asrlar mobaynida o‘chmas iz qoldirgan takrorlanmas shaxsiyatlardan biridir. Uning merosi jahon miqyosida diniy va axloqiy qadriyatlarga sodiqlik, komil insonni tarbiyalash kabi falsafiy g‘oyalarining mazmun-mohiyatini ilmiy nuqtai nazardan yoritish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuning uchun ham uni «Piri Turkiston», «Xojai Turkiston» deb, alohida hurmat bilan tilga olingan. Xususan,

Alisher Navoiy «Nasoyim ul-muhabbat»da Xoja Ahmad Yassaviy haqida ma’lumotlar bergan. Alisher Navoiy Yassaviy to‘g‘risida «Maqomoti oliy va mashhur, karomoti matavoliy va nomahsur ermish. Murid va ashob g‘oyatsiz va shohu gado aning irodat va ixlosi ostonida nihoyatsiz ermish» [2. – B.248], – deydi. Bu fikr Yassaviyning Yassiga qaytib kelib, yangi bir tariqatga asos solgan murshid sifatida shuhrat topgan davrlariga tegishlidir. Yassaviy turkiy xalqlarni islomga yanada kengroq jalb qilish va tasavvuf g‘oyalarini omma ko‘ngliga chuqur singdirish maqsadida she’riyatdan ham foydalangan. Abdurauf Fitratning ta’kidlashicha, Yassaviyning «adabiyotda tutgan yo‘li sodda xalq shoirlarimizning tutg‘on yo‘lidir... Uning hikmatlari vaznda, qofiyada, uslubda xalq adabiyoti atalgan she’rlar bilan barobar» [3. – B.142]

Darhaqiqat, Xoja Ahmad Yassaviy hayoti va ijodi, tariqati, shuningdek izdoshlari haqida xabar beruvchi muhim manbalardan biri mashhur turk olimi Muhammad Fuod Ko‘prulizodaning «Turk adabiyotida ilk mutasavviflar» nomli asaridir [4.– b.160.]. Muhammad Fuod Ko‘prulizodaning 1918 yilda yozilgan «Turk adabiyotida ilk mutasavviflar» kitobi yassaviyshunoslikda alohida hodisa bo‘lgandi. Tan olib aytish kerakki, hanuzgacha na Turkiyada, na turkiy xalqlar istiqomat qiladigan boshqa o‘lkalarda «Ilk mutasavviflar»ga teng keladigan va u qadar mashhur bo‘lgan ikkinchi bir tadqiqot yaratilgani yo‘q. Qolaversa, o‘ttizinchi yillardan to yetmishinchi yillargacha Yassaviy ijodiyotini tadqiq etishda Turkiyada ham qandaydir turg‘unlik hukm surgandi. Professor Kamol Eraslon nashrga tayyorlagan «Devoni hikmat»dan sochmalар kitobining chop etilishi bilan ahvol bir qadar o‘zgardi. Yassida Ahmad Yassaviy ijodiyotiga yaqinlashish, keng omma nigohini unga qaratish ehtiyoji XX asrning oltmishinchi yillarning oxirlarida O‘zbekistonda paydo bo‘lgandi. Bu da’voning yorqin dalili sifatida filologiya fanlari doktori, marhum professor Ergash Rustamovning «Ahmad

Yassaviy hikmatlarida tarix va hayot sadosi» nomli maqolasini ayta olamiz. «O'zbek tili va adabiyoti» jurnalining 1972 yil 4-5-sonlarida bosilgan ushbu maqola uchun muallif nohaq tanqidlarga giriftor etilgan bo'lsa-da, o'zining amaliy xizmatini bajargan edi. Shuning uchun biz uning ayrim falsafiy fikrlarini qisqartirishlar bilan ushbu maqolaga kiritdik. Haqiqatning qaror topishi uchun jabr chekkan ulkan olimimizning ruhlari bundan shod bo'lur, degan umiddamiz.

Ahmad Yassaviyning turkiy xalqlar tarixi va diniy hayotidagi falsafiy xizmati faqat hikmatnavislik an'anasini boshlab berganligi bilan chegaralanmaydi, albatta. «Devoni hikmat»da munajat, qasida, munozara janri talablariga muvofiq keladigan she'rlar qatoridan bir «Me'rojnomam» ham o'rin olgan. Yassaviyning Hazrati Muhammad alayhissalom madh etilgan manzumalari o'z davridan boshlab hanuzgacha o'quvchi ko'nglini ilhomlanitirib kelgan va har qanday ruhoniatchi ijodkorga ta'sir ko'rsatishga qodir asarlardir. Xullas, Yassaviyning ijodiyoti falsafiy tarixida ham, xalqimiz tarixida ham xos mavqega ega. Shuning uchun Yassaviy hayoti, saru suluk yo'li, ishq va irfoniy mazmundagi she'riyati necha asrlardan buyon turkiy xalqlarning qilib kelmoqda.

Yassaviyni bilish – bu eng avvalo Shariat, Tariqat, Ma'rifat va Haqiqatni bilish demak. Yassaviyni bilish – bu inson Aqli, Qalbi va Ruhi sirlarini teran anglab komillik maqomidan ogoh bo'lish demak. Yassaviy qoldirgan merosiga qiziqish – bu Alloh va inson munosabatiga qiziqish, qulning Yaratuvchiga bo'lgan ishqini anglashning aynan o'zidir. Bizning ajdodlarimiz ma'naviy-axloqiy nihoyatda muhim o'rin ishg'ol etgan Ahmad Yassaviy ijodiyoti sho'ro tuzumi davrida tahqirlanib, xalqdan ajratib qo'yilgan edi. Bu esa omma ko'nglida diniy his-tuyg'ularning susayishiga sabab bo'lgandi. Chunki olis o'tmish zamonlarda xalqni botil oqimlardan himoya qilib, shialik, qizilboshlik, haydariylik aqida va da'volariga qarshi qalqon vazifasini bajargan Yassaviya ta'limoti sho'rolar zulmi bilan millat istiqboli uchun xizmatdan mahrum qilindi. Yuqorida keltirilgan fikrlar hikmat aytish an'anasi XII asrdan boshlangan, deb xulosa chiqarishga asos bo'ladi. «Devoni hikmat» uslubida hikmat yozganlardan avvalgisi Sulaymon Boqirg'oniy bo'lsa, bu an'ananing so'nggi yirik vakillaridan biri 1846-47 yillarda Qo'qonda vafot etgan Azim Xoja Eshondir. Azim Xoja hikmat yozish an'anasining XIX asrdagi eng yorqin siyomidir. Azim Xoja Eshon hikmatlarining inqilobdan oldin Ahmad Yassaviy hikmatlari oxiriga ilova qilinib chop bo'lganligining o'zi ham yuksak qadrlangani va sevib o'qilganidan dalolat beradi.

Shunday qilib, hikmatlar ruhiy-ma'naviy ehtiyoj tufayli maydonga kelgan. Hikmatlarga muqaddas asar sifatida qarashlarining sababi ana shundadir. Xoja Ahmad Yassaviydan so'ng ham insonlarni to'g'ri yo'lga chorlash, ilmu irfonga bo'lgan ehtiyoj hech qachon o'z dolzarbligini yo'qotmadi. Hikmatlar turkiy tilda so'zlashadigan qavmlar uchun asosiy targ'ibot vositasi bo'lib qoldi. Shuning uchun Xoja Ahmad Yassaviydan so'ng hikmat aytish an'anasi yo'qolib ketmadi, aksincha, yanada kuchliroq ko'rinishda davom etdi. O'zbek mumtoz adabiyotida muhim voqea bo'lgan hikmatnavislik an'anasini tadqiq etish faylasuflarimiz oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

Yassaviy nuqtai nazarida hikmat – «ilmi laduniy», ya'ni ilmi g'aybu haqoyiq va ilohiy sirlarni kashf aylash mazmuniga ham ega. Yassaviyning o'zi «Devoni hikmat»

nomi bilan biron bir kitob yaratmagan. Ushbu nodir asar uning murid va izdoshlari tomonidan tartibli berilgan. Lekin bu narsa hikmat majmuasining Yassaviyga aloqasi yo'q, degan da'voni ilgari surishga asos bermaydi. So'fi Olloyor Yassaviy haqida fikr bildirib, yana shunday degan:

Shariatda edi ul oftobe, Qolibdur bizga ul erdin kitobe. [5. – B. 84]

«Devoni hikmat»da ilohiy ishq va oshiqlik, ma'rifat va oriflik saodati, fanodan baqoga yetishish tushunchalari nihoyatda samimiy va ta'sirli ohanglarda yoritib berilgan. «Devoni hikmat»dagi barcha she'rlar ham Yassaviyga mansub emas. Unga Yassaviy izdoshlarining ijod namunalari ham kiritilgan. Bu esa, tabiiyki, hikmatlar tili va uslubida ma'lum o'zgarishlar hosil qilgan. Lekin Yassaviyning o'nlab izdoshlaridan hech biri ustozlari boshlagan g'oyaviy, axloqiy, ma'naviy-ma'rifiy va mafkuraviy yo'nalishni o'zgartirmagan. Buni Yassaviy hayoti, tariqati va ijodiyotidan bahs yuritilgan o'nlab qadimiy manbalar, ayniqsa, Sulton Ahmad Haziniyning «Javohir ul-abror min amvojil bihor» asari ham to'la tasdiqlaydi.

Yassaviyning faqat ijodiyoti emas, qancha umr ko'rib, qachon vafot etganligi ham bahsli. U hikmatlaridan birida «Yuz yigirma beshga kirdim, bilolmadim», deydi, bu so'zlar tarixiy haqiqatdan ko'ra, manojibiy mazmunga ega. Bundan tashqari, 125 yillik uzoq bir umrning yarmidan ko'pini «yer osti»da o'tkazish aql bovar etmas hodisadir.

Rivoyatlarga ko'ra, Yassaviy 63 yoshga yetgach, yer ostida hujra yasatib, «chilla»ga kirgan, («Oltmish uchda yer ostiga kirdim mano», deydi Yassaviy) qolgan umrini toatibodat qilib, qimmatli hikmatlar yozib, riyozatlar chekib, yer ostida o'tkazgan. Lekin ko'pchilik tadqiqotchilar uning vafot tarixini 1166-67 yil deb qayd etishgan.

Uzoq vaqt mobaynida Yassaviy hayoti va ijodiyotini ilmiy jihatdan tadqiq etishga imkon berilmadi. Asarlarini nashr qilishga yo'l qo'yilmadi. O'tgan asrning 70-yillarida Yassaviyning milliy madaniyat, til va adabiyot tarixidagi xizmatlarini to'g'ri baholash yo'lidagi urinishlar esa qoralandi. Mustaqillik arafasida, xususan, O'zbekiston istiqbolga erishgandan keyin yassaviyshunoslikda yangi davr boshlandi. Dastlab turli gazeta va jurnallarda «Devoni hikmat»dan namunalalar e'lon qilingan bo'lsa, 1990-92 yillarda uning 2 mustaqil nashri kitobxonlar qo'lga yetkazildi. Ushbu nashrlar nafaqat O'zbekistonda, balki boshqa turkiy davlatlarda ham bu buyuk mutasavvifning hayoti, adabiy-ma'rifiy faoliyati, izdoshlari xizmatiga qiziqishni kuchaytirdi. 1993 yil O'zbekistonda Yassaviyga bag'ishlab ilmiy anjumanlar o'tkazilib, ma'ruzalar matni alohida majmua shaklida chop etildi. Matbuotda Yassaviyning shaxsiyati, tariqati, she'riyatidan bahs yuritilgan maqolalar bosilib chiqdi. O'zbekistondagi bir qancha ko'cha va mahalla Yassaviy nomi bilan ataladi. Sulton ul-orifin kamolotining yuksaklarga ko'tarilishiga guvoh bo'lgan va jasadi dafn etilgan ko'hna Yassi shahrida esa Yassaviy nomidagi universitet mavjud. Badiiy ijodda ham Yassaviy obrazini yaratish bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Yozuvchi Sa'dulla Ziyoyev «Yassaviyning so'nggi safari» romanining 1-kitobini (1994) chop ettirdi. Ammo, hali Yassaviyning ilmiy va falsafiy xizmatlarini to'g'ri baholash yo'lidagi ko'plab tadqiqotchilar izlanishlarda davom etadi, degan umid bildirib qolamiz.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. “Буюк алломалар, адиб ва мутафаккирларимиз ижодий меросини кенг ўрганиш ва тарғиб қилиш мақсадида ёшлар ўртасида китобхонлик танловларини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори / Халқ сўзи. 2018 йил, 15-май.
2. Алишер Навоий. Насойимул-муҳаббат. – Тошкент., Фан, 2001. – 419 б. Бошқа нашри – Тошкент., Фан, 2009.
3. Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. 2-жилд: Илмий асарлар – Тошкент., «Маънавият», 2000 – Б.142.
4. Ҳасанов Н.Д. Султон Аҳмад Хазинийнинг “Жавоҳирул аброр мин амвожил биҳор” асари ва яссавийшуносликдаги илмий-тарихий қиммати. Филология фанлари номзоди диссертацияси Автореферати. – Тошкент.,1999. – Б. 8-11.
5. Кӧр’рӱлӱ F. Тӱрк едебијатинда ilk mutasavviflar. – Ankara, 1991.
6. Баратова Н., Сӱфи Оллоёрнинг бадий-маънавий қарашлари, Самарқанд, 2002. – Б.84.

Maxfuza BABAYEVA,

Termiz muhandislik texnologiya instituti "Aniq va tabiiy fanlar" kafedrasida assistenti

E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPIning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD L. Muxtarova taqrizi asosida

THE ROLE OF PRACTICAL ISSUES IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN FUTURE ENGINEERS

Annotation

In this article, the role of practical issues in the formation of professional competence of future engineers is highlighted on the example of several issues. A high level of professional competence can be achieved by showing the educational content to students from the first years of education that the learning material studied in each subject is related to future professional activity or society development prospects.

Key words: Engineering, education, professional competence, applied tasks, professional qualification, knowledge, skill.

РОЛЬ ПРАКТИЧЕСКИХ ВОПРОСОВ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

Аннотация

В данной статье на примере нескольких вопросов освещена роль практических вопросов в формировании профессиональной компетентности будущих инженеров. Высокий уровень профессиональной компетентности может быть достигнут путем демонстрации обучающимся с первых курсов содержания образования того, что изучаемый по каждому предмету учебный материал связан с будущей профессиональной деятельностью или перспективами развития общества.

Ключевые слова: Инженерное дело, образование, профессиональная компетентность, прикладные задачи, профессиональная квалификация, знания, умение.

BO'LAJAK MUHANDISLARDA KASBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHDA AMALIY MASALALARNING O'RNI

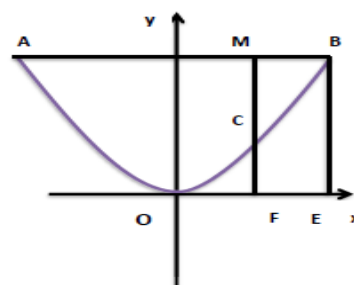
Аннотация

Ushbu maqolada bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda amaliy masalalarning o'rni bir nechta masalalar misolida yoritib berilgan. Yuqori darajadagi kasbiy malakaga, ta'lim mazmunini ta'limning birinchi yillaridanoq talabalarga har bir fanda o'rganilayotgan o'quv materialining kelajakdagi kasbiy faoliyati yoki jamiyat rivojlanish istiqbollari bilan bog'liqligini ko'rsatish orqali, erishish mumkin.

Kalit so'zlar: Muhandislik, ta'lim, kasbiy kompetentlik, amaliy masalalar, kasbiy malaka, bilim, ko'nikma.

Kirish. Muhandislik ta'limining asosiy vazifasi talabalarda nafaqat ma'lum bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, balki bu malakalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatda qo'llash qobiliyatini ham rivojlantirishdan iborat. Mutaxassisning kasbiy kompetensiyasi tushunchasi oliy maktab nazariyasi va amaliyotida eng dolzard masalalardan biri hisoblanadi. Muhandislik mutaxassisliklarini muvaffaqiyatli o'zlashtirish fizika, iqtisodiyot, kimyo va boshqa fanlar qonunlarini bilish muhimligi bilan izohlanadi. Bu fanlarning barchasi olamni tavsiflash va o'rganishda, hamda kelajakdagi muhandislarning fikrini shakllantirishda umumiy til hisoblanuvchi matematikadan foydalanadi. Bo'lajak muhandislarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning muhim vositasi sohaviy masalalardan unumli foydalanishdir.

Tahlil va natijalar. Turli darajali murakkablikdagi amaliy masalalarni ma'lum bir ketma-ketlikda yechish natijasida talabalar kelajakdagi kasbiy faoliyatda foydalaniladigan kasbiy atamalar, vaziyatlarni tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Bir nechta masalani ko'rib chiqaylik.

1 masala. Po'lat simli tros ikki uchidan osilgan. Ulanish nuqtalari bir xil balandlikda joylashgan bo'lib ular orasidagi masofa 20 m. biriktiruvchi nuqtalardan 2 m masofada uning burilish qiymati gorizontol bo'yicha 14,4 sm. Kabelning parabola yoyi shakliga ega ekanligini hisobga olib qotirilgan nuqtalar o'rtasidagi egilish miqdorini aniqlang.

Yechish: masalaning chizmasini chizib olaylik.

Berilgan: $AB=20$ m, $OE=10$ m, $EF=2$ m,

$CM=0,144$ m.

Topish kerak: $BE=y_0=?$

$F(8; 0)$, $C(8, y_0-0,144)$, $E(10; 0)$

Parabola tenglamasini $y=ax^2$, $a=const$, $a>0$.

C va B nuqta parabola tegishli bo'lgani uchun,

$y_0-0,144=64a$

$y_0=100a$

$100a-0,144=64a$

$$36a=0,144$$

$$a = \frac{1}{250}$$

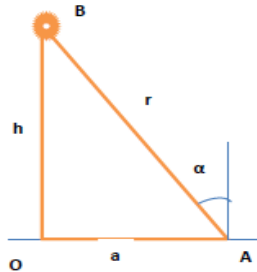
$$y_0 = \frac{1}{250} \cdot 100 = 0,4 \text{ m} = 40 \text{ sm} [2].$$

Tabiatshunoslik va texnikaning ko'pgina masalalarini hal etish qaralayotgan hodisa yoki jarayonlarning tavsiflovchi no'ma'lum funksiyalar va ularning hosilalarini o'zaro bog'lovchi munosabatlar ma'lum bo'lganda bu funksiyalarni topishga ya'ni, differensial tenglamalarni yechishga keltiriladi.

2-masala. Suyuqlikning idishdan oqib chiqishi haqidagi masalani ko'rib chiqaylik. Faraz qilaylik ko'ndalang kesim yuzi S balandlik h ning ma'lum $S=S(h)$ funksiyasi bo'lgan idish H sathgacha suyuqlik bilan to'ldirilgan bo'lsin. Idish tubida yuzi ω bo'lgan teshik bo'lib, undan suyuqlik oqib chiqadi. Suyuqlik sathi dastlabki H holatdan istalgan h gacha pasayish vaqti t ni va idishning to'la bo'shish vaqti T ni aniqlaymiz. Bunda idishdagi suyuqlik miqdori (hajmi) ning o'zgarishi tezligi v idishdagi suyuqlik sathi h ning (bosimning) ma'lum $v=v(h)$ funksiyasi deb faraz qilamiz. Biror vaqt momenti t da idishdagi suyuqlikbalandligi h ga teng bo'lsin. t dan $t+dt$ gacha bo'lgan dt vaqt oralig'ida idishdan oqib chiqadigan suyuqlik miqdori dV ni asosining yuzi ω , balandligi $v(h)$ bo'lgan silindr hajmi sifatida hisoblab chiqish mumkin. Shunday qilib, $dV = \omega v(h)dt$.

Suyuqlikning hajmini boshqa usul bilan hisoblasak, suyuqlik oqib chiqqanligi sababli idishdagi suyuqlikning h sathi dh kattalikka pasayadi, demak, $dV = -S(h)dh$ ($dh < 0$ bo'lgani uchun manfiy ishora olindi). dV uchun ikkala ifodani tenglashtiramiz: $\omega v(h)dt = -S(h)dh$ va o'zgaruvchilari ajraladigan differensial tenglamani hosil qilamiz.

$$dt = -\frac{S(h)}{\omega v(h)} dh$$

$$t = -\frac{1}{\omega} \int_H^h \frac{S(h)}{v(h)} dh = \frac{1}{\omega} \int_h^H \frac{S(h)}{v(h)} dh$$

idish to'liq bo'shaganda $h=0$, shu sababli idishning to'la bo'shish vaqti T ushbu formula bo'yicha topiladi:

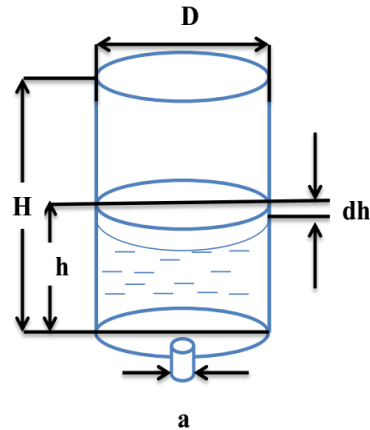
$$T = \frac{1}{\omega} \int_0^H \frac{S(h)}{v(h)} dh$$

Agar suyuqlik kichik teshikdan yoki qisqa naychadan oqib chiqayotgan bo'lsa, u holda torichelli qonuniga muvofiq,

$v = \mu \sqrt{2gh}$, bu yerda g - og'irlik kuchi tezlanishi, μ -

emperik ko'ffisiyent(sarf bo'lish ko'ffisiyenti). Bu holda quyidagi formulalar hosil bo'ladi:

$$t = \frac{1}{\omega \mu \sqrt{2g}} \int_h^H \frac{S(h)}{\sqrt{h}} dh, \quad T = \frac{1}{\omega \mu \sqrt{2g}} \int_0^H \frac{S(h)}{\sqrt{h}} dh [3]$$

3-masala. Tekislikning A nuqtasida eng ko'p yorug'lik tushishi uchun chiroqni gorizont tekislik yuzasidan qancha masofada joylashtirish kerak? (bir o'zgaruvchili funksiya differensial).

Yechish: E tekis yuzaning Nuqta manbai tomonidan yoritilishi quyidagi ifoda bilan aniqlanadi $E = (I \cos \alpha) / r^2$, bu erda I – yorug'lik kuchi,

$r = AB$ – yoritilgan sirtgacha bo'lgan masofa, α – yorug'lik oqimi yo'nalishi va sirtga o'tkazilgan normal orasidagi burchak. Chiroqdan gorizont tekislikkacha bo'lgan $h = OB$ masofani erkli o'zgaruvchi sifatida tanlab va $OA = a$ deb olib $r = \sqrt{h^2 + a^2}$, $\cos \alpha = h/r$ larni topamiz va yorug'lik formulasini quyidagicha shakl almashiramiz yozamiz $E = I h / (h^2 + a^2)^{3/2}$.

$E' = I / (a^2 - h^2) (h^2 + a^2)^{3/2}$. hosila $h = a \sqrt{2} \approx 0,7a$ qiymatda 0 ga aylanadi va ishorasini plusdan minusga almashtiradi. Demak E funksiya bu nuqtada maksimumga erishadi. Demak gorizont tekislikning A nuqtasida eng katta yoritishni olish uchun chiroqni tekislikdan $h = 0,7$ masofada joylashtirish kerak [1].

Xulosa. Amaliy topshiriqlar muhandislar tayyorlashda muhim o'rin tutib, o'quv jarayonini jonlantiradi va fanni chuqur o'rganishga qiziqish uyg'otadi, hamda nazariy ma'lumotlarni sohadan kelib chiqib amaliy masalalar bilan boyitish kelajakda muhandislarga o'zining amaliy faoliyatida duch kelishi mumkin bolgan vaziyatlarda qo'llash imkoniyatini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Т. И. Бова., О. И. Кузьменко, И. И. Малахов. Прикладные задачи по математике для студентов инженерных специальностей. Учебное текстовое электронное издание локального распространения. Омск Издательство ОмГТУ 2018 г.
2. Курбанов К.О. Некоторые прикладные задачи по высшей математике (методическое пособие). Махачкала 2011.
3. Гутер Р. С., Янпольский А. Р. Дифференциал тенгламалар (ўқув қўлланма). «Ўқитувчи» нашриёти- 1978й.

Xuriyat BEKTAYEVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail:nodirabegim.2018@mail.ru,

P.f.d, prof. M.Tajiev taqrizi asosida

FORMATION OF SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF PROFESSIONAL COMPETENCE BASED ON TEACHING DISCIPLINES RELATED TO MEDICINAL PLANTS

Annotation

This article is devoted to the problems of improving the medical culture of the population, the formation and development of a cluster of medicinal plants of students. The article extensively covers the problems of preserving health in the conditions of complex globalization, educating the younger generation, physically and spiritually resistant to various external and internal influences, developing principles of a healthy lifestyle, developing medical literacy in health issues, forming a healthy generation, protecting it from such threats and risks as drug addiction, immorality.

Keywords: Medicinal plants, education, teaching methods, healthy generation, medical literacy, professional competence.

DORIVOR O'SIMLIKLAR BILAN BOG'LIQ FANLARNI O'QITISH ASOSIDA KASBIY KOMPETENTSIYANI ILMIY-METODIK TA'MINLASHNI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya

Mazkur maqolada muammosi sifatida ko'tarilgan aholining tibbiy madaniyatini oshirish, talabalarning dorivor o'simliklar klasterini tarkib toptirish va rivojlantirishga bag'ishlangan. Maqolada murakkab globallashuv sharoitida salomatlikni saqlash, turli tashqi va ichki ta'sirlarga jismonan, ruhan ham ma'nan bardoshli bo'lgan yosh avlodni tarbiyalash sog'lom turmush tarzi tamoyillarini qaror toptirish, salomatlikni saqlashga doir tibbiy savodxonlikni rivojlantirish, sog'lom avlodni shakllantirish, ularni giyohvandlik, axloqsizlik kabi tahdid va xatarlardan asrash muammolari keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: Dorivor o'simliklar, ta'lim, o'qitish metodologiyasi, sog'lom avlod, tibbiy savodxonlik, kasbiy kompetensiya.

ФОРМИРОВАНИЕ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА ОСНОВЕ ОБУЧЕНИЯ ДИСЦИПЛИНАМ, СВЯЗАННЫМ С ЛЕКАРСТВЕННЫМИ РАСТЕНИЯМИ

Аннотация

Данная статья посвящена проблемам повышения медицинской культуры населения, формирования и развития кластера лекарственных растений студентов. В статье широко освещаются проблемы сохранения здоровья в условиях сложной глобализации, воспитания подрастающего поколения, физически и духовно устойчивого к различным внешним и внутренним воздействиям, выработки принципов здорового образа жизни, развития медицинской грамотности в вопросах охраны здоровья, формирования здорового поколения, защиты его от таких угроз и рисков, как наркомания, безнравственность.

Ключевые слова: Лекарственные растения, образование, методика обучения, здоровое поколение, медицинская грамотность, профессиональная компетентность.

Kirish. Jahonda inson faoliyati doirasida yuzaga kelgan ijtimoiy, iqtisodiy, demografik, ma'naviy va biologik tanglikni bartaraf etish zamonaviy sivilizatsiyaning dolzarb muammosi sifatida ko'tarilgan. Jadal rivojlanib borayotgan dunyo mehnat bozori va yuqori texnologik taraqqiyot barcha sohalarda faoliyat yuritadigan bo'lajak mutaxassislariga, ona zaminni, ekotizimlarni, inson salomatligini himoyalash, atrof-muhitni beqarorlik va izdan chiqishdan asrash, aholining tibbiy madaniyatini oshirish kabi muammolarni bartaraf etishda talabalarning dorivor o'simliklar klasterini tarkib toptirish va rivojlantirish vazifasini qo'ymoqda.

Tibbiy savodxonlikni oshirish, aholi sog'lom turmushini va salomatligini yaxshilash uchun eng samarali iqtisodiy chora-tadbirlarni aks etuvchi sog'lom aholining salomatligidir. Bugungi murakkab globallashuv sharoitida salomatlikni saqlash, turli tashqi va ichki ta'sirlarga jismonan, ruhan ham ma'nan bardoshli bo'lgan yosh avlodni tarbiyalash sog'lom turmush tarzi tamoyillarini qaror toptirish, salomatlikni saqlashga doir tibbiy savodxonlikni rivojlantirish, sog'lom avlodni shakllantirish, ularni giyohvandlik,

ahloqsizlik kabi tahdid va xatarlardan asrash dolzarb ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Insonlar qadim zamonlardan buyon turli xil giyohlarning davolovchi va quvvat beruvchi xususiyatlarini bilishgan hamda bu bilimlarini turli xil xastaliklarni davolashda ishlatishgan. O'rta asrlarda xalq tabobati rivojlandi, uning vakillari tabiblar deb atalgan. Tabiblar o'z zamonasining o'qimishli va tibbiyot amaliyoti tajribalariga ega insonlar bo'lishgan. O'qimishli tabiblarni xalq xakimlar deb atagan. Bu davrda Abbos al-Zahraviy, Abu Ali ibn Sino [1], Al Beruniy [2], Abu Bakr ar-Roziy, Najibuddin Samarqandiy, Avaz tabib, Iloqiy, Kolonisiy, Qumriy, Xurosoniy, Xorazmiy [3], Maxmud Hakim Yaypaniy, kabi xalqqa tanilgan xakimlar muvaffaqiyatli tibbiyot amaliyoti bilan shug'ullandilar va xalq tabobatini rivojlanishiga o'z hissalarini qo'shdilar.

Tabiblar tomonidan qo'llanilgan o'simliklar asosida tayyorlangan dorivor vositalar va usullar yaxshi natijalar berganligi sababli ular keyinchalik tibbiyot botanikasi, farmakognoziya, farmakologiya kabi sohalarni rivojlanishiga ta'sir etdi [8].

П.С. Массажетов [8] (1884-1972) бутун умрини доривор ўсимликларни ўрганишга бағишлаган. А.И. Орехов [9] (1881-1932) ўсимликлар таркибидagi алкалоидларни ўрганиш борасида катта хизматлар қилган. Унинг шогирдлари бўлмиш академиклар О.С. Содиков, С.Ю. Юнусов, Н.К. Абубакировлар Республикамикизда доривор ўсимликларни биокимёвий ўрганиш мактабини юзага келтирдилар [7].

Tadqiqot metodologiyasi. Maktab, kollej va texnikum xamda tabiiy yo'nalishi mavjud bo'lgan oliy ta'lim muassasalarda biologiya kursida dorivor o'simliklarni o'rganish kuchli o'quv va tarbiyaviy manbaga ega. Tabiatdan oqilona foydalanish madaniyati, alohida biologik ob'ektlarni va butun organizmdan yuqori tizimlarni himoya qilish haqida kuchli bilimlarni shakllantirish kerak.

Dorivor o'simliklarga oid o'quv mashg'ulotlar jarayonida o'quv-uslubiy ta'minotni ishlab chiqish va ulardan foydalanishning maqsadi o'qitish samaradorligini oshirishdir, bu esa o'z navbatida o'quv jarayonining har bir tarkibiy qismiga, har qanday faoliyat turiga tizimli, yaxlit, kompleks yondashuv asosida o'quv jarayonini optimallashtirishga yordam beradi [5].

1-jadval

Bo'lajak mutaxassislarining tibbiy savodxonlik kompetentligini rivojlantirish

Mezon	Dorivor o'simliklarni tanish	Ulardan foydalanish kompetensiyasi	Tibbiy savodxonlik	Dorivor o'simliklar agrotexnologiyasi kompetensiyasi
Yuqori	Dorivor o'simliklarni tanib, ajrata oladi, sistematik guruhlarga ajrata oladi, o'simliklarni ekologik hususiyatlarini biladi.	Dorivor o'simliklar mahsulotlarini aniqlay oladi, ularni saqlash muddatini farqlaydi, ularning tarkibiy qismini yaxshi biladi. Qaynatma, surtma va nastoykalarni tayyorlaydi.	Dorivor o'simliklardan farqlay oladi, dorivorlik hususiyatini biladi, ulardan dori-darmon sifatida foydalana oladi. Meva-sabzavotlardang dorivor sifatida foydalanadi.	Dorivor o'simliklarni urug'ini saqlay biladi, dorivor o'simliklarning xom-ashyosini tahlil qiladi, qayta ishlashga tayyorlab bera oladi. Dorivor o'simliklar ekish va etishtirishni, mavsumga qarab yig'ishni biladi.
O'rta	Dorivor o'simliklarni tanib, ajrata oladi, sistematik guruhlarga ajrata olmaydi, o'simliklarni ekologik hususiyatlarini analiz va sintez qila olmaydi.	Dorivor o'simliklar mahsulotlarini aniqlay oladi, ularni saqlash muddatini farqlagan ularning tarkibiy qismini bilmaydi. Ayrim Qaynatma, surtma va nastoykalarni tayyorlaydi	Dorivor o'simliklardan farqlay oladi, ularning dorivorlik hususiyatini bilmaydi, ayrim o'simliklardan dori-darmon sifatida foydalana oladi. Meva-sabzavotlardan dorivor sifatida foydalanadi.	Dorivor o'simliklarni urug'ini saqlay biladi, dorivor o'simliklarning xom-ashyosini tahlil qiladi, saqlaydi va qayta ishlashda ekologik mavsum omillarini tahlil qila olmaydi.
Quyi	Dorivor o'simliklarni tanib, ajrata oladi, sistematik guruhlarga ajrata oladi, o'simliklarni ekologik hususiyatlarini biladi	Dorivor o'simliklar mahsulotlarini aniqlay oladi, ularni saqlash muddatini farqlagan ularning tarkibiy qismini bilmaydi. Qaynatma, surtma va nastoykalarni umuman tayyorlashni bilmaydi.	Dorivor o'simliklardan farqlay olmaydi, dorivorlik hususiyatini bilmaydi, ulardan dori-darmon sifatida foydalana olmaydi. Meva-sabzavotlardang dorivorligi bilmaydi.	Dorivor o'simliklarni urug'ini saqlay bilmaydi, dorivor o'simliklarning xom-ashyosini tanimaydi, qayta ishlay olmaydi. Dorivor o'simliklar ekish va etishtirishni, mavsumga qarab yig'ishni bilmaydi.

Tajriba davomida Xiva qishloq xo'jaligi texnikumining "Dorivor o'simliklar qayta ishlash texnik texnologii" mutaxassisligi yo'nalishi o'quvchi - talabalarida tibbiy bilimlarning yuqoriligi, ular tanlagan kasbiy faoliyat natijasi ekanligida deb baholandi. Dorivor o'simliklar va ulardan foydalanish, texnik tadbirlar hamda uning birliklariga bo'lgan e'tibor talabalar tahsil olayotgan ta'lim dargoxida hamda ular tanlagan yo'nalish va bo'limi orqali ham yuzaga chiqishini kuzatdik.

Bu holat Denov Xazarbog' agrotexnologiyalar texnikumi o'quvchi - talabalarida ustun ekanligining guvohi bo'ldik. Asaka agrotexnologiyalar texnikumida esa fan yo'nilishiini yoritib beradigan metodik shart-sharoitning mavjud emasligi, shahar ichida markazda joylashganligi, dorivor o'simliklarni etishtirish uchun tajriba maydonining mavjud emasligi sababli, o'qitish jarayonida metodik va didaktik ishlannmalar, didaktik ko'rgazmali vositalarning etishmasligi, amaliyot xonasining mavjud emasligi ham o'quvchi-talabalar ham tibbiy savodxonlik va dorivor o'simlikliklardan foydalanish bo'yicha bilimlar va malakalarning etishmasligida deb baholandi.

Birinchi guruh yuqori daraja – bu guruh tarkibiga kirgan o'quvchi-talabalar quyidagi xususiyatlar bilan farqlanadi: dorivor o'simliklarni tanish, ularning morfologik hususiyatlarini aniqlash, ko'paytirish va saqlash va xom-ashyo tayyorlash, qayta ishlashga doir ko'nikmalarning yuqori ekanligi, dorivor va ziravor o'simliklarni quritish, saqlash va damlama tayyorlash doir amaliy vazifalarda tashkilotchilikning yuqoriligi, dorivor o'simliklardan

Bunda dorivor o'simliklarga oid fanlarni o'qitish jarayonida quyidagi hususiyatlar muhim bo'lib, ular: o'qituvchining pedagogik kvalimetriyasi; fan uchun ajratilgan o'quv soatlari soni; o'quv guruhining yosh chegarasi; mustaqil ish uchun ajratilgan o'quv soatlari soni; o'qitish vositalarining mavjudligi va boshqalar [5].

Tadqiqotda dorivor o'simliklarni o'qitish orqali o'quvchi-talabalarining tibbiy savodxonlikni rivojlantirishning metodik ta'minotini shakllantirish lozim edi. SHu munosabat bilan ishlab chiqilgan metodika asosida tajriba-sinov ishlari Xiva qishloq xo'jaligi texnikumi, Qiziriq agrotexnologiyalar texnikumi, Denov Xazarbog' agrotexnologiyalar texnikumi, Asaka agrotexnologiyalar texnikumi, Gulobod agrobiotexnologiyalar texnikumi, Bo'ka agrotexnologiyalar texnikumilarida o'tkazildi.

Tajriba sinov ishlarining keyingi bosqichi o'quvchi-talabalarining mavjud bilimlarini aniqlab olgandan keyin, sohaga oid bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, dorivor o'simliklarga oid fanlarni o'qitish asosida ularning tibbiy savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan dastur asosida pedagogik faoliyat xarakatlari amalga oshirildi.

surtmalar, damlamalar, bog'lamar, sinktura va tomchi dorilar asosida salomatlikni saqlashga yo'naltirilgan tadbirlarni biladi va amaliyotda qo'llay olashi bilan farq qiladi.

Ikkinchi guruh o'rta daraja – o'quvchi-talabalarida tibbiy savodxonlikka doir bilimlarning mavjud bo'lishi bilan birga, ularda dorivor o'simliklarni tanish kompetensiyasining yuqoriligi ko'rishimiz mumkin. Ikkinchi guruhda dorivor o'simliklardan foydalanish, dorivor va ziravor o'simliklardan qanday foydalanish, dorivor va ziravor o'simliklar saqlash qoidalariga oid bilimlarga qiziqishning mavjudligi, biroq dorivor o'simliklardan foydalanish va uning ekish va agrotexnologiyasi bo'yicha o'quvchi-talabalarining tibbiy va sanogen bilimlarining etishmasligi kuzatiladi.

Uchinchi guruh quyi daraja – tibbiy bilimlar va dorivor o'simliklarga oid bilimlarni, ya'ni etishtirish, yig'ish, xom-ashyo tayyorlash, saqlash va qayta ishlashga kabi jarayonni yuzaki qabul qilish va tushunishga harakat qiluvchi talabalar guruhi. Bunda talabalar dorivor o'simliklarni inson uchun zarurat deb biladilar, dorivor hamda ziravorlik vositasi sifatida anglashar ekan.

Tahlil va natijalar. Yuqoridagi vazifalardan kelib chiqib, ularni tabaqalashtirish lozim deb topildi. Ilk darsni "tibbiy savodxonlikning zaruriyati" deb nomladik. Mashg'ulot davomida quyidagi topshiriq va vazifalar jamlanmasi bilan talabalarga yuzlanildi:

Tibbiy savodxonlikning zaruriyati va dorivor o'simliklar yordamida salomatlikni saqlashga oid bilimlarning zaruriyatini talabalar jamoasiga erkin ravishda tahlil qilish usulida topshirdik. Bu esa dorivor o'simliklarni tanish,

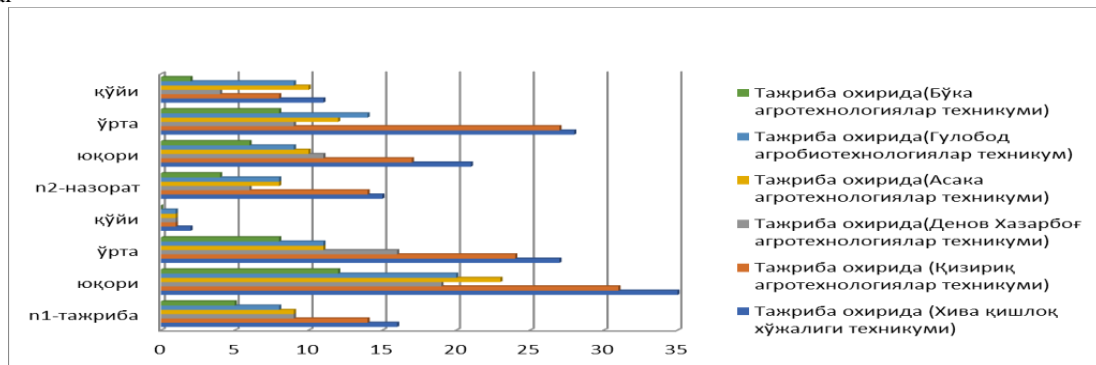
ularning dorivor hususiyatlarini o'rganish, tarkibini bilish va tahlil qilish imkoniyatini berdi.

Tibbiy bilimlarning hozirgi kundagi tasnifi, shifobaxsh o'simliklarning zaruriyatini tushunish orqali shifobaxsh damlama va qaynatmalarni tayyorlashni, dorivor o'simliklarni agrotexnik talablarini o'rgandilar.

Keng axborot vositalaridan umumiy foydalangan holda (internet ma'lumotlari, jurnallar, kitoblar va kommunikativ vositalar orqali) ti bilimlarbbiy savodxonlik va shifobaxsh o'simliklar, dorivor gilyohlarni amaliyotda qo'llash asosida inson salomatligini tabiiy yo'l bilan himoya qilishyo'llari o'rgatildi.

Tibbiy savodxonlikni rivojlantirishdagi mavjud holat ya'ni Xiva qishloq xo'jaligi texnikumi, Qiziriq agrotexnologiyalar texnikumi, Denov Xazarbog' agrotexnologiyalar texnikumi, Asaka agrotexnologiyalar texnikumi, Gulobod agrobiotexnologiyalar texnikumi, Bo'ka agrotexnologiyalar texnikumi o'quvchi-talabarlari bilan aniqlandi.

Olingan kattaliklarni umumiy jadvalga keltirib olindi. Xususan: 2-jadval

Tadqiqot natijalarini qayta tahlil etishga oid aksariyat matematik-statistik metodlarda ilgari surilayotgan g'oyaga ko'ra qayta tahlil, aynan tajriba va nazorat guruhlari tajribasida qatnashayotgan talabalarning tajriba yakunida qo'lga kiritgan ko'rsatkichlari o'rtasidagi farqqa ko'ra tadqiqot samaradorligiga baho beriladi. Ana shu maqsadda Student metodi g'oyasiga muvofiq tajriba va nazorat guruhlari

Xulosa va takliflar. Tajriba sinov ishlarida pedagog-o'qituvchilar faoliyati ham nazorat qilingan bo'lib, bunda ularning pedagogik faoliyati, ish usullari, o'quvchi-talabalar bilan olib boriladigan muloqat usullari, metodologiyasi hamda dars jarayonida dorivor o'simliklar, shifobaxsh gilyohlar, meva-sabzavotlar, rezavor mahsulotlardan qanday foydalanishi, ularni etishtirish, saqlash, dorivor maqsadlarda ishlatish uslublarini o'qitish bo'yicha kognitiv bilimlari va pedagogik mahorati tajriba sinov ishlarida kuzatildi.

Xiva qishloq xo'jaligi texnikumining pedagog-o'qituvchilari soha mutahassisi, dorivor o'simliklar yo'nalishi bo'yicha bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishi, ularda kognitiv bilimning yuqori ekanligi bilan isbotlandi. Soha mutahassisi bo'lganligi uchun dorivor o'simliklarni o'qitishga oid metodik qo'llanmalardan foydalanishni biladilar, mediasavodxonligi yuqoriligi hamda o'quvchilarning bilimlarga bo'lgan motivatsiyasi asosida isbotlandi.

o'quvchi-talabalarining yakuniy bosqich ko'rsatkichlari o'zaro qiyoslanadi.

Demak,

$$\frac{18,13}{16,25} \approx 11,2$$

Bu holatda ham N0 gipoteza rad etildi. Muqobil bo'lgan N1 gipoteza, ya'ni $X > U$ qabul qilindi. Shunday qilib ishning samaradorligi yangi ekanligi isbot qilindi. Demak, o'zlashtirish ko'rsatkichi 11,1% ekanligi kelib chiqdi.

ADABIYOTLAR

1. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. -Toshkent: Fan, 1982.T. 1. -497 b
2. Abu Rayxon Beruniy. "Kitob as-saydana fitt-tibb" //Farmakognoziya, Tashkent: Fan, 1974.-bet. 692-693.
3. Ahmedov A.A, Ergashev A. va boshqalar Dorivor o'simliklarni yetishtirish texnologiyasi fanidan amaliy mashg'ulotlar. Tashkent 2011
4. Alimbaeva P.K., Goncharova A.V. Dikorastutshie lekarstvennie rasteniya Kirgizii. – Frunze: Ilim, 1971. – 98 s.
5. Allayarov M. Valeriana o'simligini yetishtirish "Shifobaxsh" IICHM ilmiy bo'lim mudiri, b.f.n., O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan qishloq xo'jalik xodimi. O'zbekiston qishloq xo'jalik jurnali. 2011 y №12 son.
6. Gammerman A. F., Kadaev G. N., Yatsenko-Xmelevskiy A. A. Lekarstvennie rasteniya: rasteniya-isseliteli. – 3-e. izd. – M.: Visshaya shkola, 1984.
7. Lekarstvennoe rastitelnoe Sire. Farmakognoziya: Ucheb. posobie / Pod Red. G.P.Yakovleva i K.F.Blinovoy. – Spb.: Speslit, 2004. – 765 s.
8. Menshikova Z.A. Lekarstvennie rasteniya v narodnoy medisine/ M.: Eksmo, 2010. 382 s.
9. Pastushenko V.L. Lekarstvennie rasteniya. Ispolzovanie v narodnoy medisine i v bitu/ Spb.: BXV-Peterburg, 2012. 325 s.
10. To'xtayev B.Y., Axmedov E.T., Qaysarov V.T. Dorivor o'simliklar introduksiyasi, Toshkent. "O'z.R. Fanlar Akademiyasi Asosiy kutubxonasi" bosmaxonasida chop etilgan - 2022 y. - 156 b.
11. Xojimatov K.X., Xojimatov O.K., Sobirov U.A. Sbornik pravil polzovaniya ob'ektami lekarstvennix, pitshevix i texnicheskix rasteniy. Tashkent: "Yangi asr avlodi", 2009. – 171 s.

UDK:159.9

Xusinboy BEKCHANOV,
UrDU Pedagogika va psixologiya kafedrasida katta o'qituvchisi
E-mail: xbekchanov3@gmail.com.

Psix.f.d. B.Jurayev taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF USING COPING STRATEGIES IN SOLVING LIFE PROBLEMS IN STUDENTS

Abstract

In this article, Scientific and theoretical informations are demonstrated about students' using coping strategies in solving life problems. Coping behaviour, people's self-management in life problems and attitudes towards them, meaning of the coping strategies are given also in this article, thoughts and opinions are stated consistently about objective and subjective side of people's manifestation in daily life situations during the life

Key words: Life situations, coping, life problems, coping behavior, psyche, functional condition

ТЕКСТ НАУЧНОЙ РАБОТЫ НА ТЕМУ «ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОПИНГ-СТРАТЕГИЙ В РЕШЕНИИ ЖИЗНЕННЫХ ПРОБЛЕМ У СТУДЕНТОВ»

Аннотация

В этой статье представлены научно-теоретические сведения об использовании учащимися копинг-стратегий при решении жизненных проблем. Также в статье изложены копинг-поведение, самоуправление людей в жизненных проблемах и отношение к ним, смысл копинг-стратегий, последовательно изложены мысли и мнения об объективной и субъективной стороне проявления людей в повседневных жизненных ситуациях в течение жизни.

Ключевые слова: Жизненные ситуации, копинг, жизненные проблемы, копинг-поведение, психика, функциональное состояние,

TALABALARDA HAYOTIY MUAMMOLARNI HAL ETISHDA KOPING STRATEGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Аннотация

Mazkur maqolada hayotiy muammolarni hal etishda talabalarning koping strategiyalardan foydalanishi haqida ilmiy nazariy ma'lumotlar yoritilgan. Unda koping xulq atvor, insonlarning hayotiy muammolardagi o'zini boshqarishi ularga munosabati koping strategiyalarning mazmun - mohiyati haqida ma'lumotlar ketirib o'tilgan bo'lib, hayot davomida inson kundalik hayotiy vaziyatlarda o'zini nomoyon qilishining obyektiv subyektiv tomonlari borasidagi fikr-mulohozalar izchil tarzda bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Hayotiy vaziyatlar, koping, hayotiy muammolar, koping xulq atvor, psixika, funksional holat.

Kirish. Insonning funktsional holati mazmuni va uning tasnifi haqida so'z borganda, albatta, hayotiy muammolari bilan bog'liq bo'lib, ularni chetlab o'tishlikning iloji yo'q. Bunday holatlarni bir guruhga birlashtira olishi mumkin bo'lgan mezon javob reaksiyalarining paydo bo'lishi va shakllanishi borasidagi umumiy qonuniyatlar borligini tasdiqlaydi.

Inson o'z-o'zini anglash jarayonida ko'pincha reallikdan boshlaydi, hozirgi va favquloddagi holatni tahlil qiladi, shaxsiy imkoniyati bilan taqqoslaydi, ma'lum mezon yoki namuna, ibrat tanlab, unga tenglashishga intiladi. Biroq turli hayotiy vaziyatlarda namoyon bo'luvchi insonning turfa xil xulq-atvorini o'rganish borasidagi tadqiqotlardan olingan bu mavhum atama «hayotiy muammo» va «funktsional holat» tushunchalarining o'zaro aloqadorligini ochishga imkon bermaydi. Shu bilan birga, o'tkazilgan ko'plab tabiiy va eksperimental tadqiqotlar natijasida ekstremal omillar ta'sirida inson holatida yuz beruvchi o'zgarishlarga oid juda ko'p va qiziqarli ma'lumotlar ham to'plangan [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Koping strategiyalari xorijiy va mahalliy psixologiyada XX asrning 50-60 yillarida o'rganila boshlandi. Koping tushunchasi birinchi marta R. Lazarus va S. Faulkman tomonidan stressning tranzaktsion modeli doirasida kiritildi. Ushbu modelga ko'ra, stress va his-tuyg'ular atrof-muhit jarayonlari va odamlarning 'zaro ta'siri natijasidir. O'spirinlarda stressli vaziyatlarda javob reaksiyasi namoyon etilishi S.Norman,

D.F.Endler, D.A.Djeys, M.I.Parker; T.A.Kryukovanning moslashtirilgan varianti, N. Eisenberg va R. Fabes (Eisenberg va boshq., 1995), Albert Bandura, va boshqa psixologlar tomonidan o'rganilgan.

Rus psixologlari va o'qituvchilari ziddiyatlar muammosini ilmiy rivojlantirish bilan shug'ullanishgan: L.S. Vigotskiy, A.S.Zalujskiy, B.T. Lixachev, L.A.Petrovskaya, O. N. Lukashenok, N.E. Shchurkova, N.I. Shevandin, V.M.Afonkova, E.A.Timoxovets, G.M.Boltunova va boshqalar.

Tadqiqot metodologiyasi. Insonning o'z tafakkurining mazmuni bo'yicha mulohazalarini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar quyidagilardir: ko'p sonli begona odamlarning psixologik makonida paydo bo'lishi tufayli yaqin odamlarning baholarining o'zgarishi; yosh avlodga nisbatan "to'g'ri" hayotning ongli kontseptsiyasini amalga oshirish zarurati; o'zining o'zgaruvchan tanasi va uning xususiyatlari bilan munosabatlarni o'rnatish zarurati; o'tgan hayot yo'lini uning mumkin bo'lgan yarmi (psixologik va jismoniy yoshdagi tajribalar o'rtasidagi mumkin bo'lgan nomuvofiqlik) sifatida baholash zarurati.

Bu o'z "men" hayotiga nisbatan sezgirlikni kuchaytiradi, o'z tafakkuriga yangi munosabat paydo bo'ladi. Buning haddan tashqari ko'rinishlari: o'z fikriga to'liq ishonish (reflektorlik, yangi darajadagi umumlashtirish va boshqalar) yoki o'z tafakkurini rad etish, uni fikr fantomlari bilan almashtirishni bildiradi. Ushbu hodisaning keyingi

rivojlanishining dolzarb muammosi koping strategiyalarini takomillashtirish dasturlari bo'lishi mumkin, ularning amalga oshirilishi kasbiy qiyinchiliklarni bartaraf etish sharoitida odamning xatti-harakatlarining tartibsizligi sabablarini oldini oladi.[3]

Mulohaza har bir insonning taqdiri bo'lib, uning kelib chiqishi, mazmuni, xarakteri bir xil bo'lmasa-da va nafaqat yosh va tajribaga, insonning psixologik xususiyatlariga bog'liq bo'lsa-da, ma'lum bir yoshga xos bo'lgan tipik xususiyatlar mavjud.

Keyinchalik esa kelajak, istiqbol rejaları uni qiziqtiradi, o'zining nimalarga qodirligi yuzasidan mulohaza yuritadi va bu borada muayyan qaror qabul qilishga erishadi, lekin uning ongliligi yoki oqilliligi shubhalanadi. Uni bir necha marta tahlil qilish, qiyoslash, unga o'zgartirishlar kiritish, yangilash orqali bo'lg'usi "Men" iga aniqlik kiritadi va faollik mexanizmiga aylantiradi. Hayotiy muammolarni boshdan kechirish masalasi psixologiya uchun o'z ahamiyatini yo'qotmaydi, chunki u doimiy ravshda yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarga ega bo'lgan inson hayoti bilan bog'liq. Hayotiy muammolar shaxs psixologiyasining asosiy muommosidir. [4]

Zamonoviy psixologiyada "Koping strategiyalari"ga alohida e'tibor beriladi. Adabiyotda bayon etilgan turli mualliflarning yondashuvlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, koping muammolarni boshdan kechirish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi beqaror ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat insoniy fanlar hayotiy muammolarning o'rganishiga bag'ishlangan psixologik ishlarda ularni tasniflash, tashxislash va yashash mexanizmi masalalari bo'yicha ilmiy munozaralar olib borilmoqda. Shunga qaramay, insonning muammolarni boshdan kechirish jarayonida unga hamroh bo'lgan chuqur psixologik o'zgarishlarini ochib beradigan asarlar deyarli yo'q. Hayotiy muammolarga tushib qolish sabablari tavsiflanadi va asosan atrof-muhit omillari bilan bog'liq. Biroq faqat sabablarni bilishning o'zi yetarli emas, individual psixologik va shaxsiy determinantlar tomonidan o'ziga xos va vositachilik qiladigan chiqish yo'llarini o'rganish muhimdir.[2]

Muammolarni boshdan kechirish jarayoni to'g'risida to'liq tasavvurga ega bo'lish, psixikaning quyi tizimidagi o'zgarishlarning umumiy va alohida qonunyatlarini ajratib ko'rsatish uchun ko'p omillarni o'rganish kerak, jumladan: muammo turi, muammo bosqichi, muammoli davrda yashash, hayotiy muammoda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan ruhiy jarayonlar yuqori nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan muhim jihatlarni yetarli darajada bilmaslik bilan uyg'unligi turli xil muammolarni boshdan kechirish jarayonda koping strategiyalarining ro'lini aniqlash uchun tadqiqot zarurligini taqozo etadi.[6]

Kutilmaganda sodir bo'lgan va shaxsga chuqur ta'sir ko'rsatadigan, azob-uqubat va nochorlik tuyg'ularini keltirib chiqaradigan voqeadan keyin travmatik inqiroz paydo bo'lishi mumkin. Misol uchun, ular baxtsiz hodisaga duch kelganlarida yoki uni yon tomondan ko'rganlarida, ular zo'ravonlikka duch kelishadi yoki zo'ravonlikka guvoh bo'lishadi, ular yaqinlaridan yoki ishdan mahrum bo'lishadi.[5]

Psixologiya uchun o'z ahamiyatini yo'qotmaydigan mavzulardan biri hayotiy muammolarni boshdan kechirish muommosi, chunki u doimiy ravshda yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarga ega bo'lgan inson hayoti bilan bog'liq. Hayotiy muommolarda koping startegiyalari shaxsiyat psixologiyasining asosiy muommosidir. Psixikaning uchta quyi tizimini – kognitiv, tartibga soluvchi va kommunikativni ko'rib chiqsak, muammo ularning har biriga kirib borishi aniq ko'rinadi. Psixikaning barcha quyi tuzilmalarni

(Kruskal Uollis mezoni asosida n=351)

	Mutaxassislik	N	O'rtacha rang	H	P
Muammoni bartaraf	Xorijiy til	116	129,78	37,262	0.000***
	Matematik	119	194,44		

birlashtiruvchi tizimli xususiyatlardan biri bu refleksiya. Shunga ko'ra inqiroz davrdagi o'zgarishlarga eng moyil bo'lgan refleksiya hisoblanadi.

Adabiyotlarda bayon etilgan turli mualliflarning yondashuvlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, hayotiy muammolarni boshdan kechirish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Zamonoviy psixologiyada refleksiya alohida e'tibor beriladi. Hozirgi beqaror ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat insoniy fanlar hayotiy muammolarning o'rganishiga bag'ishlangan psixologik ishlarda ularni tasniflash, tashxislash va yashash mexanizmi masalalari bo'yicha ilmiy munozaralar olib borilmoqda. Shunga qaramay, hayotiy muammolarni boshdan kechirish jarayonida unga hamroh bo'lgan chuqur psixologik o'zgarishlarini ochib beradigan asarlar deyarli yo'q. Hayotiy muammoga duchor bo'lib qolish sabablari tavsiflanadi, tasniflanadi va asosan atrof-muhit omillari bilan bog'liq.

Xulq-atvoriga dosh berishning amaliy psixologiyasi psixologik bilimlarning rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri bo'lib, u turli yoshdagi va bolalikning muammoli davrlari bo'yicha empirik materiallarni to'plash va tahlil qilishni amalga oshiradi. Xorijiy va mahalliy psixologlar 20-asrning ikkinchi yarmida A.Maslou g'oyalari asosida qiyin hayotiy vaziyatlarga duch kelgan odamni "bardoshlash" (bardosh berish) masalalariga alohida e'tibor bera boshladilar. Uning aytishicha, shaxsning hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorligi - bu vaziyatga moslashishga qaratilgan xatti-harakatlar, shuningdek, hissiy stressni engish uchun ma'lum vositalardan foydalanish qobiliyatidir. Bundan tashqari, olim faol harakatlarni tanlash stress omillarining insonga ta'sirini bartaraf etish ehtimoli oshishiga ta'sir qiladi, deb ta'kidladi.

Hayot davomida inson kundalik hayotiy vaziyatlar tomonidan oldindan belgilab qo'yilgan qiyinchiliklarga duch keladi. Va ularni yengish uchun inson o'z sa'y-harakatlarini amalga oshirishning mumkin bo'lgan yo'llari haqida bilimga ega bo'lishi kerak. R. Lazarus ta'kidlaganidek, "... inson o'zida borligiga ishonishi kerak" Psixologiya rivojlanishining hozirgi bosqichida inson tomonidan qiyinchiliklarni yengib o'tish muammosi olimlar tomonidan ko'p o'rganilib, Koping va yengish xulq-atvori kabi hodisalarni ochib berish orqali ko'rib chiqiladi. Koping strategiyalari muammosi 1940-1950 yillarda ishlab chiqila boshlandi va hozirgi vaqtda psixologiya fanid-a eng ko'p psixologik stress bo'yicha tadqiqotlar bilan bog'liq bo'lgan koping atamasining ko'plab ta'riflari mavjud. "Xulq-atvoriga dosh berish" atamasiga kelsak, u rus psixologiyasida 90-yillarda paydo bo'lgan. XX asr va Platonov K.K., Teplov B.M., Antsyferova L.I. kabi olimlarning asarlari bilan bog'liq. va boshqalar [7, p. 111].

Kopingning mohiyati shundan iboratki, inson hayotiy salbiy qiyinchiliklarni butunlay yengib o'tishi yoki ularning tanaga salbiy ta'sirini kamaytirishi mumkin. Shuning uchun, koping xulq-atvori "sub'ektga og'ir hayotiy vaziyatni (yoki stressorni) shaxsiy xususiyatlar va vaziyatga mos keladigan usullarda - ongli harakat strategiyalari orqali yengish imkonini beradigan maqsadli ijtimoiy xulq-atvor" [5].

Tahlil va natijalar. Ilmiy tadqiqot doirasida talabalaridagi hayotiy muommolarni hal qilishda koping startegiyarininga hamayati Kruskal Uollis mezoni taxlil qilindi. Bunda D.Amirxanning Hayotiy muammolarni bartaraf etishning koping strategiyalarini o'rganish metodikasi va Ravennig intellektual qobiliyatlarini aniqlovchi progressiv matrissalar metodikalarida talabalarning koping strategiyalrida qaysi mutaxassisliklar mummoni bartaraf qilaishga strategisini tanlaydi v bu IQ darjasibilan bog'liqligi o'rganildi olingan natijalarni quyidagi jadvalda ko'rib o'tishimiz mumkin.

	Tarix	116	203,31		
	Jami:	351			
Raven_IQ	Xorijiy til	116	153,16	23,061	0.000***
	Matematik	119	211,96		
	Tarix	116	161,96		
	Jami:	351			

Koping va IQ

■ Matematik ■ Tarix ■ Xorijiy til

Natijalar tahlilidan shu narsa ma'lum bo'ldiki uch xil xorijiy tillar, matematika va tarix mutaxassislikda o'qiyotgan talabalarning natijalarida muommoni bartaraf qilishda tarix ixtisosligi talabalarida yuqori natija bular muommoni tezroq bartaraf etishni xohlar ekanlar ($H=37,262$; $p<0,001$).

IQ darjasining yuqorili bo'yicha esa matematika mutaxassisligi talabalar oldinda ekan ($H=23,061$; $p<0,001$). Biroq IQ ning yuqoriligining koping strategiyalarida unchalik ahamiyati yo'qligi ma'lum bo'ldi. Matematik talabalar uchun koping muxim emas ular bir tizimda ishlashni stashar va

shuning aniq faklarga tayanib ish ko'rish ularning tabiatiga xos xususiyta ekanligi ma'lum bo'ldi.

Xulosa va takliflar. Talabalarning hayotiy muommolarni hal qilishda koping strategiyalaridan foydalanishi vaziyat va sharoitga bog'liq ekan aqliy darajasi yoki yoshining ham mutaxassisligining ham unchalik ahamiyat yo'q ekan muommoning qanday ko'rinishdaligiga qarab harakat qilar ekan ya'ni muommodan kelib chiqib ba'zilarin joyida vaqtida bartaraf qilishar ekan. Qaysidir muommoda esa ijtimoiy yordam olishlari, qaysidir vaqtda bo'lsa muommodan qochishga intilar ekanlar.

ADABIYOTLAR

1. Асмолов А. Г. "Психология личности". М., 2001. 208 с.
2. Драгунова Т. В "Проблема конфликта в подростковом возрасте " // вопросы психологии. 2016.№2. S. 21-26.
3. Ершов.А.А. Личность и коллектив: межличностные конфликты в коллективе, их разрешение. Л.: Знание, 2015. 40С.
4. Калитеевская Э. Р. "Пути самостерилизации личности В подростковом возрасте " // вопросы психологии. 2016. №3. P. 13-18.
5. Крогиус Н. V."Конфликты между личностями".Санкт-Петербург: Сфера, 2015. 288 П. Л.
6. Крюкова Т.Л. Психология совладающего поведения / Т.Л.Крюкова. – Кострома КГУ им. Н.А. Некрасова, 2010. – 296 с.
7. Қазань В. Г. "Подростковый возраст и трудности взросления". Санкт-Петербург: Питер, 2016. 297 П. Л.

UDK: 371.127:371.3

Ilyosbek BOZORBAYEV,
Bosh ilmiy-metodik markaz doktoranti
E-mail: ibozorbayev@mail.ru

F-m.f.d., professor Y. Ergashov taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF DISTANCE LEARNING IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHING STAFF

Annotation

This article describes the general rules, principles, technology, structure of distance education in the system of continuous professional development of pedagogical personnel.

Key words: Distance education, technology, professional development, educational technologies, information technologies.

ЗНАЧЕНИЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ПОВЫШЕНИИ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ

Аннотация

В данной статье описываются общие правила, принципы, технология, структура дистанционного образования в системе непрерывного профессионального развития педагогических кадров.

Ключевые слова: Дистанционное образование, технология, повышение квалификации, образовательные технологии, информационные технологии.

PEDAGOG KADRLARNI MALAKASINI OSHIRISHDA MASOFAVIY TA'LIMNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqola pedagogik kadrlarning uzluksiz malakasini oshirish tizimida masofaviy ta'limning umumiy qoidalari, tamoyillar, texnologiyasi, masofaviy ta'limning tuzilishiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, texnologiya, malaka oshirish, ta'lim texnologiyalari, axborot texnologiyalari.

Kirish. Bugungi kunda texnika, texnologiya, ishlab chiqarish sohalari ta'lim tizimi bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanmoqda. Bu sohalarda erishilayotgan yutuqlar sababli ta'lim tizimida yangi yo'nalishlar paydo bo'ladi, o'qitish mazmuni takomillashadi, ta'limning yangi turlari shakllanadi, zamonaviy metodlari asoslanadi. Shu boisdan masofaviy malaka oshirish o'qitish tizimining texnologiya sohasi bilan o'zaro aloqadorligiga ko'ra shakllangan bo'lib, tobora ommalashib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasining Qonunchilik palatasi 2020-yil 23-sentyabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim tog'risidagi qonunining 16-moddasida masofaviy ta'lim o'quv rejalarini va o'quv dasturlariga muvofiq ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan hamda Internet jahon axborot tarmog'idan foydalangan holda masofadan turib olishga qaratilgan[1].

Ushbu qonunga muvafiq mamlakatimizda masofaviy malaka oshirish jarayonlarini rivojlanishiga asosiy sabab bulib, unga katta ahamiyat berilishiga olib kelmokda. Masofaviy malaka oshirish barcha ta'lim olish istagi bo'lganlarga o'z malakasini uzluksiz oshirish imkonini yaratadi.

Malaka oshirish tizimi ta'lim tizimini rivojlantirishning zaruriy sharti sifatida amalga oshiriladigan qo'shimcha pedagogik ta'limdir. Ta'lim tizimidagi har qanday o'zgarishlarga pedagog kadrlarning oldindan tayyorgarliklarisiz moslashish deyarli mumkin emas. Ta'limdagi har qanday yangilik pedagog kadrlarning malakasini oshirish tizimiga ta'sir qiladi va malaka oshirishning mazmuni, shakllari, usullaridagi asosiy qadriyatlarini professional tushunishni talab qiladi. Shu sababli, yurtimizda ta'lim tizimini sifatini oshirish jarayonida pedagog kadrlarning malakasini oshirish muammosi eng dolzarbdir.

Pedagogik kadrlarning uzluksiz malakasini oshirish tizimini rivojlantirish zamonaviy mehnat bozori talablariga doimiy ravishda yangilanish va moslashuvchan javob berishni o'z ichiga oladi. Bu esa o'z navbatida ushbu jarayonning har bir ishtirokchisining shaxsiy muvaffaqiyatini shakllantirish uchun sharoit yaratadi. Hozirda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning strategik yo'nalishlarini hisobga olgan holda, ta'lim tizimining innovatsion rivojlanishi uzluksiz malaka oshirish metodologiyasida masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni nazarda tutadi. Shuning uchun pedagog kadrlarning muqobil shakllar orqali malakasini oshirish muammosi juda dolzarb bo'lib qolmoqda. Ushbu shakllardan biri masofaviy malaka oshirish bo'lib, u ma'lum darajada qo'shimcha pedagogik ta'limning dolzarb muammolarini hal qilishni ta'minlaydi, ya'ni:

-Ko'p miqdordagi pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish imkoniyati;

-Pedagoglarning ta'limni modernizatsiya qilish natijasida yuzaga keladigan innovatsion jarayonlarni boshqarish uchun tez va sifatli tayyorlash;

-Asosiy ish joyidan ajratilmagan holda o'qitish va olingan bilimlarni kasbiy faoliyatda to'g'ridan-to'g'ri ishlatish imkoniyati;

-Ta'limni individuallashtirish va farqlash tamoyillarini amalga oshirish;

-Pedagog kadrlarning ish safari va almashtirish bilan bog'liq xarajatlarni kamaytirish orqali o'qitish xarajatlarini kamaytirish.

Masofaviy malaka oshirish an'anaviy malaka oshirish shaklini to'liq o'rnini bosa olmaydi, chunki o'qituvchi va tinglovchilar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqa mavjud emas, ammo u allaqachon ma'lum bir bilimga ega bo'lgan va o'z malakasini oshirishni istaganlar uchun juda mos keladi.

Masofaviy malaka oshirish. Masofaviy malaka oshirish jarayoni bir nechta modullardan iborat bo'ladi. Dars jadvaliga muvofiq (sinxron) har bir tinglovchi platforma orqali keyingi modul bo'yicha materiallar to'plamini oladi. Bu materiallar nazariy qism, amaliy qism va bir qator vazifalar ko'rinishida bo'ladi. Nazariy qismda tinglovchilar o'z vazifalarini bajarishda tayanishi mumkin bo'lgan asosiy ma'lumotlar, g'oyalar, misollar mavjud.

Masofaviy malaka oshirish davomida tinglovchilar vazifalarni bajarib, o'quv, ijodiy, muammoli vaziyatlarning ssenariylarini ishlab chiqadilar. Masofaviy o'qitish quyidagi usullar asosida qurilgan bo'lsa, yuzma-yuz malaka oshirish kurslariga samarali va alternativ hisoblanadi:

-evristik (maxsus) ta'lim tamoyillari asosida ishlab chiqilgan nazariy va amaliy qismlarni o'z ichiga olgan ta'limni tashkil etishning modulli tizimi;

-tinglovchilar tomonidan yuborilgan materiallarni muhokama qilish uchun ochiqlikning mavjudligi.

Masofaviy o'qitish texnologiyalari asosida olib boriladigan malaka oshirish jarayoni majburiy auditoriya mashg'ulotlarini ham, tinglovchilarning mustaqil ishlarini ham o'z ichiga oladi. O'qituvchining o'quv jarayonidagi ishtiroki nafaqat auditoriya mashg'ulotlarini o'tkazish, balki tarmoq darslari va konsultatsiyalarni o'tkazish orqali tinglovchilarning o'quv va kognitiv faoliyatini doimiy qo'llab-quvvatlash zarurati bilan ham belgilanadi[3].

Masofaviy malaka oshirishda ishlatiladigan axborot texnologiyalarini uch guruhga bo'lish mumkin:

- ta'lim ma'lumotlarini taqdim etish texnologiyalari;

- ta'lim ma'lumotlarini uzatish texnologiyalari;

- ta'lim ma'lumotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyalari.

Birgalikda yuqoridagi texnologiyalar masofaviy ta'limni tashkil qiladi. Shu bilan birga, ta'lim dasturlarini amalga oshirishda, asosan, o'quv jarayoni va uni qo'llab-quvvatlaydigan ta'lim ma'lumotlarini uzatish texnologiyalari alohida ahamiyatga ega.

Masofaviy malaka oshirishda ta'lim va axborot texnologiyalari. Ta'lim texnologiyalari-bu ta'lim ma'lumotlarini uning manbasidan iste'molchiga etkazish uchun ishlatiladigan va uni taqdim etish shakliga bog'liq bo'lgan didaktik usul va texnikalar to'plami.

Masofaviy ta'limda qo'llaniladigan eng moslashtirilgan ta'lim texnologiyalariga video ma'ruzalar,

multimedia-ma'ruzalar va laboratoriya seminarlari, elektron multimedia darsliklari, sinov tizimlari, simulyatsiya modellari, kompyuter simulyatorlari, telekommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda maslahat va testlar, videokonferentsiyalar kiradi.

Axborot texnologiyalari-bu kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan, o'quv ma'lumotlarini saqlash va qayta ishlash, uni tinglovchiga etkazish, tinglovchining o'qituvchi yoki pedagogik dasturiy ta'minot bilan interaktiv o'zaro ta'sirini ta'minlaydigan, shuningdek tinglovchining bilimlarini sinovdan o'tkazadigan apparat va dasturiy ta'minot.

Uzluksiz malaka oshirish jarayonida axborot texnologiyalarining o'zi muhim emas, balki undan foydalanish ta'lim maqsadlariga erishishga qanchalik xizmat qilishi muhimdir. Aloqa vositalarini tanlash texnologiya bilan emas, balki tarkib bilan belgilanishi kerak. Bu shuni anglatadiki, texnologiyalarni tanlash o'quv kurslarining mazmunini, tinglovchilarning zarur faollik darajasini, ularning o'quv jarayoniga jalb qilinishini, aniq maqsadlari va kutilayotgan o'quv natijalarini va boshqalarni o'rganishga asoslangan bo'lishi kerak. Masofaviy ta'limning natijasi aloqa va axborot texnologiyalari turiga emas, balki kurslarni ishlab chiqish va taqdim etish sifatiga bog'liq.

Shu bilan birga, masofaviy ta'lim texnologiyalari orqali uzluksiz ta'limning keng qamrovli modulli dasturlarini ishlab chiqish tinglovchilarning individual ta'lim yo'nalishini ta'minlaydi. Sababi hozirda ta'lim sohasida kredit jamg'arish tizimi amalga oshirilmoqda.

Xulosa. Pedagog kadrlarning malakasini oshirish tizimida modulli qurilishi har bir tinglovchiga mustaqil tanlash, individual rag'batlantirish va natijadan o'z-o'zini baholash imkoniyatini beradi. Shunday qilib, malaka oshirish kontekstida masofaviy ta'lim dasturlari tinglovchilarning kasbiy faoliyatining ma'lum bir sohasida malakasini oshirishga qaratilgan. Masofaviy ta'lim dasturlarini yaratishda malaka oshirish tizimning tashqi o'zgarishlarga javob berish mexanizmini o'z ichiga oladi. Pedagogik malaka oshirish jarayonida masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish pedagog kadrlarning hayot davomida, shu jumladan insonning ta'lim va kasbiy ehtiyojlarini qondirish maqsadida kasbiy bilimlarini doimiy ravishda oshirishni ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. LEX.UZ – O'zbekiston qonunchiligi O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
2. Агапова О.В., Вершловский С.Г., Тоскина Н.А. Уроки для взрослых: Пособие для тех, кто работает в системе образования взрослых. – СПб.: КАРО, 2008. –176 с.
3. Андреев А.А., Солдаткин В.И. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация. – М.: Издательство МЭСИ. 1999. –С. 196.
4. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T., 2007. –305-b.
5. Pedagogik atamalar lug'ati. / Tuzuvchilar Djuraev R.X. va boshqalar. – T.: «Fan», 2008. –195-b.
6. Педагогический энциклопедический словарь. / Гл. ред Б.М.Бим-Бад. – М.: «Большая Российская энциклопедия». 2003. -С. 528.
7. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В. Теория и практика дистанционного обучения. Учеб. пособие. – М: ОИЦ «Академия». 2004. –С. 416.

Davron DJURAYEV,
Navoiy davlat pedagogika instituti Informatika kafedrası o'qituvchisi
Email: davrondjurayev1@gmail.com

NavDPI dotsenti, p.f.n. T.U.Utapov taqrizi asosida

PRINCIPLES BASED ON THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' COMPETENCE IN NETWORK TECHNOLOGIES WITH THE HELP OF VIRTUAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Abstract

This article discusses the principles of using virtual educational technologies in the development of students' competence in the field of network technologies. It also highlights the information and educational environment created in the global network based on the identified principles and its capabilities.

Key words: Principle, virtual educational technologies, information-educational environment.

ПРИНЦИПЫ, ОСНОВАННЫЕ НА РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В ОБЛАСТИ СЕТЕВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ С ПОМОЩЬЮ ВИРТУАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

В данной статье рассматриваются принципы использования виртуальных образовательных технологий в развитии компетентности студентов в области сетевых технологий. Также освещается информационно-образовательная среда, созданная в глобальной сети на основе выявленных принципов и ее возможности.

Ключевые слова: Принцип, виртуальные образовательные технологии, информационно-образовательная среда.

TALABALARNING TARMOQ TEXNOLOGIYALARIGA OID KOMPETENTLIGINI VIRTUAL TA'LIM TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA RIVOJLANTIRISHDA TAYANILADIGAN TAMOYILLAR

Аннотация

Ushbu maqolada talabalarning tarmoq texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishda virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish tamoyillari aniqlangan. Shuningdek, aniqlangan tamoyillarga tayangan holda global tarmoqda yaratilgan axborot-ta'lim muhiti va uning imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlari: Tamoyil, virtual ta'lim texnologiyalari, axborot-ta'lim muhiti.

Kirish. Jamiyatning har bir jabhasida bo'layotgan o'zgarishlar qatorida tarmoq texnologiyalari sohasining ham rivojlanishi, ya'ni har bir tashkilot o'zining tarmog'iga egaligi, internet xizmatlarining tobora o'rtib borishi, masofaviy ta'lim texnologiyalarining takomillashuvi tufayli talabalarning tarmoq texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish muammolari paydo bo'lmoqda.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun talabalarning tarmoq texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish imkoniyatlarini e'tiborga oluvchi asosiy qoidalarni, ta'lim metodlarini qo'llashning yangicha yondashuvlarini hamda o'qitish samaradorligini oshirishda tayaniladigan tamoyillarni aniqlashtirish, agar zarur bo'lsa ularni takomillashtirish va moslashtirishni talab etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Uzlusiz ta'lim tizimida zamonaviy ta'lim texnologiyalarini o'quv jarayoniga qo'llash, kompyuter texnologiyalari asosida fanlarni o'qitishning umumiy tamoyillariga oid tadqiqotlar U.M.Mirсанov, A.B.Janzakov, F.F.Kasimov, U.X.Mingboyev, A.X.Boymurodov, M.A.Maxmudova kabi olimlar tomonidan olib borilgan.

Xususan, U.M.Mirсанov [8] umumiy o'rta ta'lim maktablarida matematika fanini Internet tarmog'iga mo'ljallangan amaliy dasturlar yordamida o'qitishda didaktik, pedagogik va psixologik, texnologik, tashkiliy-kommunikativlik tamoyillarga, F.F.Kasimov [6] o'quvchilarning dasturlashga oid kompetensiyalarini raqamli texnologiyalar asosida shakllantirishda ilmiylik, mustaqillik, mustazamlilik va izchillik, ko'rgazmalilik, analiz-sintez,

induksiya-deduksiya, taqqoslash, analogiya tamoyillariga tayangan.

Shuningdek, kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarda "Informatika va axborot texnologiyalari" fanlarni o'qitish samaradorligini oshirishda, o'quvchilarning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish va rivojlantirishda tayaniladigan tamoyillarga oid B.Z.To'rayev, I.A.Otabayevlar tomonidan izlanishlar olib borilgan.

Xususan, B.Z.To'rayev [12] kasb-hunar kollejaridan "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitish samaradorligini oshirish uchun yaratilgan bosma va elektron ko'rinishdagi o'quv-uslubiy qo'llanmalarni ishlab chiqishda tizimlilik, muammolilik, kasbiy yo'naltirilganlik tamoyillaridan, I.A.Otabayev [11] "Ishlab chiqarish" ta'limi jarayonini samaradorligini oshirishga qaratilgan o'quv-uslubiy qo'llanmalar yaratish va foydalanishda faoliyatlik, tizimli kvantlash, modullilik, latentlik, mantiqiylik tamoyillaridan foydalanish lozimligi ta'kidlangan.

Shu bilan birga, T.T.Kalekeyeva, Z.K.Ilyasova, N.G'Ergashev, A.R.Sattarov, G.A.Rasulova, D.M.Maxmudova, F.R.Muradova, A.O.Norbekov, U.B.Baxodirova, S.S.Arbusovlarning ilmiy tadqiqot ishlarida oliy ta'lim muassasalarida informatika turkumidagi fanlarini o'qitish, talabalarning kreativ faoliyati va kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ularning mustaqil ishlarini tashkil etish, elektron darslikni foydalanish tamoyillariga qaratilgan.

Jumladan, T.T.Kalekeyeva [5] multimedia darsliklari, interfaol plakatlari, ijtimoiy tarmoq resurslari, virtual laboratoriyalarni yaratishda amaliyotga yo'naltirilganlik,

hamkorlikda o'qitish, modulli o'qitish, ta'lim jarayonini individuallashtirish, ko'rgazmalilik tamoyillariga, F.R.Muradova [9] "Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari" faniga doir virtual laboratoriyalarni yaratishda ko'rgazmalilik, ilmiylik, virtuallik, integrativlik, uch o'lovchilik tamoyillariga tayangan.

Shuningdek, A.O.Norbekov [10] "Kompyuter ta'minoti" fanini o'qitishda foydalaniladigan axborot-ta'lim muhiti tarkibidagi elektron resurslarni yaratishda ilmiylik, tizimli va izchillik, ta'lim olishga qiziqtirish, taqdimotli o'qitish, nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlik, ta'limning demokratik mohiyatini oshirish, mustaqil ta'lim olish, o'zini-o'zi baholash va nazorat qilish, moslashuvchanlik, fanga oid o'quv ma'lumotlarni mustaqil ravishda topish orqali ta'lim olish, hamkorlik va mentorlik, muvofiqlik, individuallik tamoyillariga, U.B.Baxodirova [2] mikrobiologiya fanini o'qitishga yo'naltirilgan virtual ta'lim platformasini yaratishda ilmiylik, tizimli va izchillik, o'quv materialining o'zaro ta'siri, muvofiqlik, vizual o'qitish, ta'lim muammolarini ta'minlash, mustaqil ta'lim olish, o'quv materialini tarqatish, qiziqtirish, nazariyaning amaliyot bilan bog'lanish tamoyillariga tayanishni taklif qiladi.

Shu bilan birga, uzluksiz ta'lim tizimida S.S.Arbutov kompyuter tarmoqlari sohasida mashg'ulotlarini olib borishda tayaniladigan tamoyillari, I.I.Kosenko, T.T.Vezirovlar ta'lim jarayonida o'qitishning didaktik tamoyillari, I.N.Slinkina ko'p funksiyali dinamik dasturiy vositalar yaratishda qo'llaniladigan tamoyillar, I.A.Buyakovskaya bo'lajak informatika o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi modelini qurishda qo'llaniladigan tamoyillar, D.A.Chekanov Informatika kursi bo'yicha kontentlarni tanlab olish tamoyillariga tayanish lozimligini ta'kidlagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Yuqorida keltirilgan olimlarning tadqiqotlarini tahlil qilish orqali T.T.Kalekeyeva [5], F.R.Muradova [9], U.B.Baxodirova [2], A.O.Norbekovlarning [10] ishlarida keltirilgan tamoyillariga tayangan holda talabalarning tarmoq texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishda virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish lozim degan, xulosaga keldik. Bular quyidagilar:

1. Onglilik tamoyili. Ushbu tamoyil talabalarning tarmoq texnologiyalariga oid mavzularni auditoriya va auditoriyadan tashqari o'quv faoliyatini virtual ta'lim texnologiyalari asosida yaratilgan 3 D formatli o'quv vositalari hamda axborot-ta'lim muhitida orqali beriladigan bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirishini hamda kreativ fikrlashini ta'minlaydi.

2. Nazariyaning o'qitish amaliyoti bilan bog'liqligi tamoyili. Ushbu tamoyil talabalarda tarmoq texnologiyalariga oid ta'limiy kontentlarni virtual ta'lim texnologiyalari yordamida taqdim etilishida nazariy bilimlarni amaliyotga bog'liq holda amalga oshirishni talab etadi.

3. O'qitishning ko'rgazmalilik tamoyili. Ushbu tamoyil talabalarning tarmoq texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish jarayonida virtual ta'lim texnologiyalari asosida yaratilgan o'quv materialini idrok qilish, bilimlarni mustahkamlash, baholash hamda amaliy faoliyatda qo'llash, ko'nikmalari va malakalarini hosil qilishni nazarda tutadi.

4. Ilmiylik tamoyili. Ushbu tamoyil tarmoq texnologiyalariga oid o'qitiladigan o'quv materialining ilmiy mazmuni keng va chuqur bo'lishi zarurligini ta'minlaydi. Bunda talaba virtual ta'lim texnologiyalari yordamida o'z ilmiy saviyasini izchil ravishda oshirib borishi, kashfiyotlar va ilmiy yangiliklardan doimiy xabardor bo'lishini ko'zda tutadi.

5. O'qitishning tushunarli bo'lishi tamoyili. Ushbu tamoyil tarmoq texnologiyalariga oid o'quv materialini virtual ta'lim texnologiyalari yordamida taqdim etishda talabalarga

uni oldingi bilimlari bilan bog'lay olishlari va tushunishga qiyalmasliklarini taqozo etadi.

6. O'qitishning tarbiyalovchi xarakteri tamoyili. Ushbu tamoyil tarmoq texnologiyalariga oid kompetentligini virtual ta'lim texnologiyalari asosida rivojlantirish bilan birga, talabalarga kompyuter tarmoqlaridan foydalanish jarayonida axborot xavfsizligini ta'minlashi, turli xil maqsadda tarqatilayotgan axborotlarni ajrata olishi va topshiriqlarni hamkorlikda bajarishini o'z ichiga oladi.

7. O'qitishda muntazamlilik va izchilik tamoyili. Ushbu tamoyil virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanib tarmoq texnologiyalarini o'qitishda qat'iy va mantiqiy tartibda olib borilishi, talabalar bilim, ko'nikma hamda malakalarni izchilik bilan egallab borishi va ayni vaqtda amaliy vazifalarni hal qilish uchun foydalanishlarini taqozo etadi.

8. Bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishning puxtaligi tamoyili. Ushbu tamoyil tarmoq texnologiyalariga oid ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari jarayonida virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish talabalarning bo'lajak kasbiy faoliyatlarini uchun kerak bo'ladigan bilim, ko'nikma va malakalarni puxtalik bilan egallashlarini nazarda tutadi.

9. Didaktik reduksiya tamoyili. Ushbu tamoyil talaba tarmoq texnologiyalariga oid bilimlarni yuqori darajada o'zlashtirishi uchun o'quv materialini kerakli miqdorgacha qisqartirilishi va ajratilgan qismi axborot-ta'lim muhitida virtual ta'lim texnologiyalari orqali mustaqil tarzda talabaning o'ziga yuklashni ko'zda tutadi.

10. Ta'limning demokratik mohiyatini oshirish tamoyili. Ushbu tamoyil tarmoq texnologiyalariga oid bilimlarni virtual ta'lim texnologiyalari yordamida oshirish global internet tarmog'i, axborot-ta'lim muhitlari va kompyuter tarmoqlarining imitatsion modelini qurishda qo'llaniladigan dasturiy vositalardan foydalanishni nazarda tutadi.

11. Individuallik tamoyili. Ushbu tamoyil talabalarning tarmoq texnologiyalariga oid kompetentligini virtual ta'lim texnologiyalariga asoslanib individual rivojlantirishda axborot-ta'lim muhitlariga joylashtirilgan virtual videoma'ruzalar va virtual stendlardan foydalanishni ta'minlash masalalarini o'z ichiga oladi.

12. Vizual ko'rish tamoyili. Ushbu tamoyil virtual ta'lim texnologiyalari yordamida kompyuter tarmoqlarining ishlashini vizuallashtirish, unda sodir bo'layotgan jarayonlarning virtual obrazini namoyon etishni taqozo etadi.

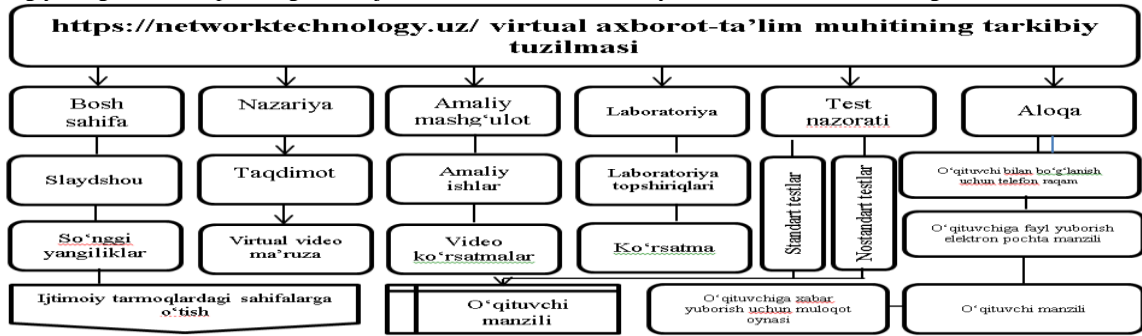
13. Motivatsiya (qiziqish uyg'otish) tamoyili. Ushbu tamoyil virtual ta'lim texnologiyalari asosida modellash va simulyatsiya qiluvchi dasturlardan foydalanib, kompyuter tarmoqlarini qurish, sozlash va tekshirish orqali tarmoq texnologiyalari sohasiga qiziqish uyg'otish masalasini taqozo etadi.

14. Muammolilik tamoyili. Ushbu tamoyil tarmoq texnologiyalarida uchraydigan muammoli vaziyatlarni aniqlash va ularning yechimini topishda virtual ta'lim texnologiyalari va axborot-ta'lim muhitlaridan foydalanishni ko'zda tutadi.

15. Ergonomik tamoyili. Ushbu tamoyil tarmoq texnologiyalari sohasida ro'y beradigan hodisa va jarayonlarning virtual obrazini virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanib taqdim etish va taqdim etilgan vositalarda talaba professor-o'qituvchini yordamisiz mustaqil foydalana olishini nazarda tutadi.

Tahlil va natijalar. Yuqorida qayd etilgan tamoyillar va O.X.Turakulov [13], N.N.Vasilyuk [3], L.G.Babaxodjayeva [1], N.A.Kayumova [7], T.M. Isakulovlarning [4] axborot-ta'lim muhiti, 3D formatli o'quv vositalarini yaratish va foydalanish bo'yicha taklif etilgan tamoyillari asosida global tarmoqning <https://networktechnology.uz/> manzilida axborot-ta'lim muhiti yaratildi.

Yaratilgan axborot-ta'lim muhiti talabalarning tarmoq ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga qaratilgan. Uning texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishda virtual tarkibiy tuzilmasi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Tadqiqot doirasida yaratilgan axborot-ta'lim muhiti tarkibiy tuzilmasi

Ushbu axborot-ta'lim muhitida talabalarning tarmoq texnologiyalarini rivojlantirishga qaratilgan elektron ta'lim resurslar, jumladan nazariy ma'lumotlar, virtual video-ma'ruzalari, taqdimotlar, virtual stendlar, 3D formatli o'quv resurslari, metodik tavsiyalar, testlar va pedagogik dasturiy vositalar mujassamlashtirilgan. Mazkur axborot-ta'lim muhitini yaratishdan asosiy maqsad, talabalarning kasbiy sohasida uchraydigan tarmoq texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishdan iborat.

Tavsiya etilayotgan axborot-ta'lim muhitidan talabalar tarmoq texnologiyalariga oid nazariy ma'lumotlarning izchillik bilan o'rganishi, olib borilgan amaliy mashg'ulotlarning yechimlarini kasbiy faoliyatda qo'llashi, o'rganilayotgan obekt va hodisalarni takroran o'rganishi, tarmoq orqali loyiha va guruh ishlarini muhokama qilishi, mustaqil topshiriqlarni onlayn tartibda olishi, bajarishi va jo'natishi, professor-o'qituvchidan onlayn rejimda maslahat olishi, o'zini-o'zi baholashi, mustaqil va istalgan vaqtda, joyda ta'lim olishi mumkin.

Mazkur axborot-ta'lim muhiti o'qituvchilarga laboratoriya mashg'ulotlari bajarish va muammoli topshiriqlarni hal etishni onlayn tartibda o'tkazish, tarmoq texnologiyalariga oid real tasvirlab bo'lmaydigan jarayon va hodisalarni virtual videoma'ruza orqali taqdim etish, fanni to'liq o'zlatirishga mo'ljallangan didaktik elektron o'quv resurslar mujassamlashtirish, foydalanuvchilarni keng ko'lamda qamrab olish imkoniyatlari taqdim etadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish lozimki, talabalarning tarmoq texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishda virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish uchun yuqorida keltirib o'tilgan tamoyillarga tayanilsa, ularning darsga qiziqishlari ortadi, sohaga doir zarur bilim, ko'nikma va malakalari oshadi, kompetentligi rivojlanadi, mustaqil o'zlashtirish imkoniyatlari paydo bo'ladi, yangi kashfiyotlar va ilmiy yangiliklarga moslashuvchan bo'ladi. Kelajakda "Informatika va AT" fani o'qituvchisi sifatida o'z kasbining yetuk va raqobatbardosh mutaxassisi bo'lib yetishadi.

ADABIYOTLAR

1. Бабаходжаева Н.М. Олий таълимда алгоритмлар назарияси фанини ўқитишни такомиллаштиришда ахборот технологияларини қўллаш методикаси (Амалий математика ва информатика таълим йўналиши мисолида) // Педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. – Термиз, 2021. – 55 б.
2. Баходирова У.Б. Микробиология фанини ўқитишда виртуал таълим технологияларидан фойдаланиш методикасини такомиллаштириш (Педагогика олий таълим муассасалари мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Қарши, 2020. – 52 б.
3. Васильюк Н.Н. Блог-технологии как средство формирования сетевой компетентности при обучении информатике студентов вузов // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Екатеринбург, 2014. – 24 с.
4. Исакулов Т.М. "Информатика ва ахборот технологиялари" фанидан 3D форматли электрон қўлланма яратиш ва фойдаланиш методикаси (5-синф мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Тошкент, 2022. – 50 б.
5. Калекеева Т.Т. Таълимни ахборотлаштириш шароитида бўлажак информатика ўқитувчиларини тайёрлаш мазмунини такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Тошкент, 2019. – 52 б.
6. Касимов Ф.Ф. "Ўқувчиларнинг дастурлашга оид компетенцияларини рақамли технологиялар асосида шакллантириш методикасини такомиллаштириш (9-синф мисолида)" // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Бухоро, 2022. – 52 б.
7. Каюмова Н.А. Электрон таълим муҳитида бўлажак информатика ўқитувчиларини интегратив ёндашув асосида тайёрлаш методикасини такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича докторлик (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Тошкент, 2022. – 72 б.
8. Мирсанов У.М. Умумий ўрта таълим мактабларида математикани амалий дастурлар ёрдамида ўқитиш самарадорлигини ошириш методикаси (5–6-синфлар мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Тошкент, 2019. – 52 б.
9. Мурадова Ф.Р. Касб-хунар коллежларида "Информатика ва ахборот технологиялари" фанини ўқитишда дидактик ўйинлардан фойдаланиш методикасини такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Тошкент, 2018. – 46 б.
10. Норбеков А.О. Педагогика олий таълим муассасаларида Компьютер таъминоти фанини ўқитиш самарадорлигини ошириш методикаси // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Қарши, 2021. – 26 б.

11. Отабаев И.А. “Касб-хунар коллежларида ишлаб чиқариш таълимини самарали ташкил этишнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш” // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Тошкент, 2018. – 48 б.
12. Тўраев Б.З. Информатика ва ахборот технологиялари соҳаси педагогларининг умумқасбий фанлар интеграциясида қасбий компетентлигини шакллантириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Тошкент, 2018. – 48 б.
13. Туракулов О.Х. Ахборотлаштирилган таълим муҳиtida кичик мутахассислар тайёрлашнинг илмий-методик таъминотини такомиллаштириш (ахборот ва компьютер технологияларига ихтисослашган касб-хунар коллежлари мисолида) // Педагогика фанлари бўйича докторлик (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Тошкент, 2017. – 64 б.

*Shuhrat DILMURADOV,
JIDU O‘zbek va rus tillari kafedrasida Jismoniy madaniyat va sport fani professor v.b.*

Prof. Safarova D.D. Jismoniy tarbiya va sport universiteti anatomiya kafedrasida mudiri taqrizi asosida

YUQORI MALAKALI BOKSCHILARNING TEXNIK-TAKTIK TAYYORGARLIK USULLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya

Maqolada yuqori malakali bokschiarning texnik va taktik tayyorgarligini oshirish xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Boks, texnik va taktik tayyorgarlik, taktika, texnika, tashabbuskorlik, ishonch, jasorat, qat’iyat, chidamlilik.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ПОДГОТОВКИ ВЫСОКОПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ БОКСЕРОВ

Аннотация

В статье раскрываются особенности совершенствования технико-тактической подготовки боксеров высокой квалификации.

Ключевые слова: Бокс, технико-тактическая подготовка, тактика, техника, инициатива, доверие, мужество, решимость, выносливость.

IMPROVEMENT OF TECHNICAL AND TACTICAL TRAINING METHODS OF HIGHLY SKILLED BOXERS

Abstract

The article reveals the features of improving the technical and tactical training of highly qualified boxers.

Key words: Boxing, technical and tactical training, tactical, techniques, initiative, confidence, courage, determination, endurance.

Kirish. Hozirgi kunda sport sohasi nihoyatda jadal rivojlanishi va sport yutuqlarining uzluksiz ortib borishi bilan ajralib turadi. Bu eng muhim va kam o‘rganilgan ijtimoiy hodisalardan biri - ijtimoiy taraqqiyotni tezlashtirishning o‘sib borayotgan sur‘atlarining aniq aksi bo‘lib xizmat qiladi.

So‘nggi o‘n yillikda mashg‘ulotlar uslubiyozi sezilarli darajada o‘zgardi, bokschiarning texnik-taktik mahorati oshdi, bokschiarning jismoniy va ruhiy sifatlarining rivojlanish darajasi oshdi. Boks sport turi tobora tajovuzkor, templi, qattiqqo‘l va shu bilan birga ko‘p qirrali bo‘lib bormoqda, bu esa sportchilarning texnik, taktik, psixologik va funksional tayyorgarligi darajasini oshirishni taqozo etadi.

Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda boksda muvaffaqiyatga erishish uchun mashg‘ulotlarning eng ilg‘or usullarini qo‘llash, ilm-fan va amaliyotning ilg‘or tajribasini doimiy o‘rganish, uni ijodiy idrok etish va amaliyotda qo‘llash zarur.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Respublikamizning yetuk olimlari Salamov R.S, Kerimov F.A, Usmonxodjaev T.S, Xolmuxamedov R.D, Matkarimov R.M, Qodirov E. Ilar sportchilarni tayyorlashda umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasini tarbiyalash hamda texnik-taktik mahoratlarini shakllantirish muhim o‘rinni tutishini ta’kidlaganlar. Sportchilarni tayyorlashda jismoniy tayyorgarlik bilan yuqori sport natijasiga erishish qiyin, sportchilarda albatta texnik-tayyorgarlik ham talab qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Muhim narsani e’tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi. Xalqaro maydonda raqobatning kuchayishi, so‘nggi yillarda o‘zbek bokschiari eng yirik xalqaro musobaqalarda shiddatli raqobatga duch kelishdi. Shunday ekan, o‘zbekistonlik bokschiarning xalqaro o‘rinlarga, jahon boks elitasiga qaytishi malakali bokschiarni tayyorlash tizimi zamonaviy boksning rivojlanish tendensiyalariga qanchalik mos kelishiga bog‘liq.

Shuningdek faoliyat nazariyasi, unga ko‘ra raqib ustidan g‘alaba qozonish uchun alohida operatsiyalardan (zarba, mudofaa, harakat) iborat integral motor harakatlarini bajarish kerak va ma’lum bir taktik ketma-ketlikda birlashtirilib, ishning maqsadini aniq qo‘yiladi.

Belgilangan maqsadga muvofiq ishning vazifalari belgilab olindi: bokschiarni texnik-taktik tayyorgarligining nazariy va uslubiy asoslarini zamonaviy darajada o‘rganish; bokschi tayyorgarligini individuallashtirish muammosini o‘rganish; bokschi texnika va taktikasini takomillashtirish vazifalari, usullari va tashkil etilishini aniqlash. Bokschiarning texnik-taktik tayyorgarligini oshirishda individuallashtirish ularning mahoratini oshirish, yuqori sport natijalarini qo‘lga kiritishda g‘oyat muhim ahamiyatga ega.

Bokschiarning texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirish texnikasini bilish mashg‘ulotlar jarayonini optimallashtirish, uning samaradorligini oshirish, mashg‘ulotlar vaqtini qisqartirish, raqobat faolligini oshirish imkonini beradi. Ushbu bilimlar malakali bokschiarni tayyorlashda mashg‘ulot jarayoniga jiddiy aralashmasdan foydalanish mumkin.

Boksdagi taktika butunlay ringdagi jangning xususiyatlariga bog‘liq. Ringning cheklangan maydonida ikkita raqib uchrashadi. Har bir inson ozmi-ko‘pmi jismonan tayyor, chaqqon, tez, kuchli va chidamli bo‘lishi, u yoki bu texnikaga ega (zarbalarda aniqlik, himoyada puxtalik) bo‘lishi talab etiladi.

Har bir insonda ma’lum darajada irodaviy fazilatlar - tashabbuskorlik, ishonch, jasorat, qat’iyat, chidamlilik mavjud. Ikkala raqib ham ongli ravishda barcha jangovar vositalardan foydalanadilar, ya’ni jangni taktik jihatdan o‘ylangan holda quradilar. Har bir taktik tayyorgarlikka ega bokschi, agar u texnik tayyorgarlikdan o‘tmagan bo‘lsa, o‘z jangovar topshiriqlarini bajara olmaydi.

Hech bir zo'r bokschi o'z bilimini tegishli taktik tayyorgarliksiz qo'llay olmaydi. Jang taktikasining muvaffaqiyati to'g'ridan-to'g'ri ma'naviy ustunlikka, texnik xilma-xillikka, jang tezligiga va zarbalar ta'siriga bog'liq.

Bokschini noma'lum raqiblar bilan musobaqaga tayyorlashda asosiy e'tibor katta taktik ko'p qirralilikni rivojlantirishga, bokschini turli jangovar sharoitlarga tayyorlashga qaratiladi. Shu bilan birga, bokschi taktik harakatlari asosiy belgilangan yo'nalish saqlanib qolishi kerak.

Boks sport turini o'qitish va tarbiyalash metodikasi asoslariga qat'iy rioya qilgan holda mahoratga erishish mumkin bo'lgan sport turlaridan biridir. Shu bilan birga, umumiy qabul qilingan guruh seksiya mashg'ulotlariga rioya qilgan holda, men murabbiy sifatida mashg'ulotlar jarayonini individuallashtirishga e'tibor qaratish kerak. Kishilar ko'p sonli xususiyat va sifatleri, individual psixologik xususiyatlari, jismoniy holati, bilimlarni o'zlashtirish tezligi va boshqalar bilan farqlanadi, bular shaxsiy mehnat va sport faoliyati shaklida individuallashtirish uchun asos bo'ladi.

Individuallashtirish - bu "kuchli" ning keskin rivojlanishi va ularni yo'q qilish, ko'pincha "zaif" tomonlarni qoplash va jalb qilinganlarni tayyorlashda ishlatiladi.

Yuqori malakali bokschi tayyorlashni rejalashtirish faqat individual bo'lishi kerak. Bunday bokschi yakkalari yakka tartibda tayyorlash yo'llari va vositalarini ishlab chiqish alohida o'rin tutadi.

Ushbu sinflarning asosiy yo'nalishi, shuningdek, butun o'quv jarayoni bilan bog'liq bo'lgan muayyan vazifalarni belgilaydi. Asosan, bu vazifalar bokschi texnikasidagi kamchiliklarni bartaraf etish va aniq taktik harakatlarda (hujumlar va qarshi hujumlar) individual jangovar mahoratini oshirishdan iborat.

Bokschi mashg'ulotlarining o'ziga xos vazifalari har bir mashg'ulotda uning individual xususiyatlari, jang uslubi, bo'lajak raqibning xususiyatlari va bokschi g'alabaga erishish niyatidagi jangovar vositalari bilan belgilanadi. Texnikani takomillashtirishga qaratilgan mashg'ulotlar o'lchovli sur'atda olib boriladi, chunki harakatlar aniq bo'lishi kerak, mashqlardagi intensivlik o'rtacha, ko'p kuch va chidamlilikni talab qilmaydi.

Tahlil va natijalar. Amalda texnik mahoratni takomillashtirishning ikki asosiy xili uchraydi: 1) texnika asosan harakatning zamonaviy ratsional strukturasi to'g'ri keladi va shuning bilan birga sportchi jismoniy

tayyorgarligining shaxsiy xususiyatlariga mos keladi; 2) sportchi harakatining texnikasi uning funksional imkoniyatiga to'liq mos kelmaydi va zamonaviy texnika modeliga nisbatan ozmi-ko,pmi kamchiliklari mavjud bo'ladi.

Yuqori toifali bokschi, chap va o'ng qo'llar, jang paytida, ringdagi vaziyatga qarab, jangovar pozitsiyani o'zgartiradilar. To'satdan o'z pozitsiyasini o'zgartirib, bokschi raqibni chalg'itadi va shu bilan birga hujum, himoya va qarshi hujum uchun yangi pozitsiyani egallaydi. Har kuni "odatiy" pozitsiya turlarini o'zgartirish mashqlari bilan bokschi o'zining himoyasini yaxshilaydi, harakatlarni muvofiqlashtirishni rivojlantiradi, epchillikka ega bo'ladi va samaradorlikni oshiradi.

Zamonaviy boksning o'ziga xos xususiyati, ko'plab mutaxassislar fikriga ko'ra, jang jarayoniga faol, dinamik, hujumkor xarakterni berish, jangda murakkab va kutilmagan vaziyatlarning ko'payishi kabilarga e'tibor qaratish lozim.

Jangda g'alaba qozonish bokschi texnik va taktik arsenalining ortishi bilan mumkin bo'ldi. Bunday sharoitda sportchilarning texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirish, sport mahoratini shakllantirishning turli davrlarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan usullarni izlashning ahamiyati ortadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak yuqori malakali sportchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish mashg'ulotlar jarayonini tashkil etish va mazmuniga yangi uslubiy yondashuvlarni doimiy izlanishni, raqobat faoliyatini rivojlantirish tendentsiyalariga mos ravishda maxsus tayyorgarlik vositalarini tanlashni taqozo etadi.

Raqobat faoliyati tahlili shuni ko'rsatdiki, bokschi universal texnik-taktik tayyorgarligidan foydalanish yuqori natijalarga erishishga olib keladi. Bokschi rivojlanishining hozirgi bosqichida sportchidan taktik harakatlarning universalligi talab qilinadi, bu yetarli miqdordagi taktik tayyorgarlikning mavjudligini, texnik arsenalni va jangning turli shakllarini yuqori darajada egallashni ta'minlaydi. Bularning barchasi bokschi jangning ekstremal sharoitlarida raqobatbardosh jangning taktik sxemasini o'zgartirishga imkon beradi. Bokschi texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirish metodikasi bokschi jangovar arsenalidan foydalanishning universalligiga asoslangan bokschi texnik-taktik tayyorgarligini individuallashtirish bilan chambarchas bog'liq.

ADABIYOTLAR

1. Дергунов Н. И., Ендропов О. В., Калайджян А. А. Специальная подготовка и комплексный контроль в единоборствах (на примере бокса). Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2008. - 250 с.
2. Кузьмин В. А., Кудрявцев М. Д. Специфика и особенности занятий физической культурой со студентами различного уровня двигательной подготовленности (на примере бокса): монография. Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2018. 172 с.
3. Махов С. Ю. Тактика ведения боя одного против нескольких нападающих // Наука-2020. 2020. № 1 (37). С. 105-113.
4. Abdukhamidov R. N. (2021). Improving psychophysiological training of teenage boxers with the help of improvised means of games. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 1(1.5 Pedagogical sciences).
5. Абдухамидов, Р. Н. (2021). Самарали восита ва усуллар ёрдамида ўсмир боксчиларнинг психофизиологик тайёргарлигини такомиллаштириш. Academic research in educational sciences, 2(Special Issue 1).
6. Халмухамедов Р. Д., Абдухамидов, Р. Н., Каримов, Ш. Қ., & Усмонхўжаев, С. Т. (2021). Современные проблемы судейства в боксе. Academic research in educational sciences, 2(Special Issue 1).
7. Ражабов, Г. К. (2021). Показатели тактико-технических действий высококвалифицированных боксеров в соревновательных боях в условиях отсутствия и возникновения стрессовых факторов (помех). Academic research in educational sciences, 2(Special Issue 1).
8. Ражабов Ф. Қ. (2021). Малакали боксчиларнинг турли экстремал шароитларида мусобақа фаолияти натижадорлиги. Academic research in educational sciences, 2(1), 161-169.
9. Халмухамедов, Р. Д., Қаландаров, Д. Ш., Умаров, Қ. А., & Маткаримов, Ф. Р. (2021). Тайёрлов машқлар ёрдамида малакали боксчиларнинг техник-тактик маҳоратини такомиллаштириш. Academic research in educational sciences, 2(Special Issue 1).
10. Mahmudov A. M. (2021). Pedagogical and psychological basis of formation of management skills in leadership in the field of physical training and sports. Electronic journal of actual problems of modern science, education and training, 25-29.

UDK 37.013

Shoxista DONIYOROVA,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o'qituvchisi
shdoniyorova.00@gmail.com

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti, p.f.n A.Abdumannotov taqrizi asosida

OLIIY TA'LIM TALABALARINING XALQAROLASHUVIDA PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARNI TAKOMILLASHTIRISH

Annotsatsiya

Ushbu maqola, oily ta'lim muassasasi talabalarining xalqarolashuvida pedagogik shart-sharoitlar mavzusiga bag'ishlanib, ularga sifatli xalqaro ta'lim, samarali va zamonaviy o'qitish usullarini joriy etishning zarurati haqidagi ma'lumotlar yoritib berilgan. Bu maqolada talaba hamkorliklari, shu jumladan talabalar almashinuvi, o'zaro fikr-mulohazalar almashinuvi, global o'qish-tadqiqotlar bilan ishlash va tajribalar almashinuvi kabi muhim ko'nikmalarning o'qitishda qanday muhim ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatilgan. Maqolada hamkorlikni rivojlantirishda o'qitishning asosiy vazifalari va tajribalar almashinuvi asosida o'qish-tadqiqotlar va texnologiya muassasalarining talaba almashinuvi va ta'lim sifati bo'yicha o'zgartirishlarni ta'minlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: xalqarolashtirish, bakalavriyat, akademik ko'rsatkichlar, oily ta'lim.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ В МЕЖДУНАРОДНОМ ОБЩЕНИИ СТУДЕНТОВ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Annotation

В данной статье рассматривается тема педагогических условий интернационализации студентов высших учебных заведений, а также необходимость внедрения в них качественного международного образования, эффективных и современных методов обучения. В этой статье показано, насколько важны для преподавания такие важные навыки, как сотрудничество студентов, в том числе обмен студентами, обратная связь со сверстниками, глобальные исследования и обмен опытом. В статье анализируется значение учебно-научных и технологических учреждений в обеспечении изменений студенческого обмена и качества образования исходя из основных задач обучения и обмена опытом в развитии сотрудничества.

Ключевые слова: интернационализация, бакалавриат, успеваемость, высшее образование.

IMPROVEMENT OF PEDAGOGICAL CONDITIONS IN THE INTERNATIONAL COMMUNICATION OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

Annotation

This article discusses the topic of pedagogical conditions for the internationalization of students of higher educational institutions, as well as the need to introduce high-quality international education in them, effective and modern teaching methods. This article shows how important skills such as student collaboration, including student exchange, peer feedback, global research, and sharing of experience are essential to teaching. The article analyzes the importance of educational, scientific and technological institutions in ensuring changes in student exchange and the quality of education based on the main tasks of education and exchange of experience in the development of cooperation.

Key words: internationalization, bachelor's degree, academic performance, higher education.

Bugungi kunda oily ta'limni xalqarolashtirish muhim yo'nalish bo'lib, talabalarga global ta'lim imkoniyatlarini taqdim etish va ularni o'zaro bog'langan dunyo muammolariga tayyorlashga qaratilgan. Oliy ta'lim talabalarining xalqarolashuvining ahamiyati, madaniyatlararo kompetentsiyani rivojlantirish, bandlikni oshirish va global istiqbol va ko'nikmalarni egallashni o'z ichiga olgan global ta'lim tajribasining afzalliklarini ta'kidlaydi. Ushbu tadqiqot oliy ta'lim sifatini oshirishdan qayg'urayotganlar uchun foydali namuna bo'lishi mumkin va olingan xulosalar ham nazariy, ham amaliy jihatdan dolzarbdir. Duyodagi barcha sohalarida raqobat bo'lganidek, oily ta'lim muassasalari o'rtasida ham dunyo reytingida munosib o'rin olish uchun harakat jadal tus olmoqda. Bu esa ta'limda yangi ibora ya'ni xalqarolashuv iborasini tahlil qilishga olib keldi.

O'zbekistonda ta'limdagi xalqarolashuv oxirgi 10 yillikda jadal rivojlangan bo'lsada, u mamlakatdagi yangi jarayon emas. O'zbekistonda xalqarolashuv O'rta asrlar davomida bir necha davrlarda sodir bo'lgan rivojlanish va

o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Bu davrda O'zbekistonda xalqarolashuvning bir nechta muhim jihatlariga e'tibor berish mumkin. Birinchi jihatdan, O'zbekiston xalqining iqtisodiy hayoti va tijorat munosabatlari dunyoning turli qit'alariga keng tarqaldi. O'zbekiston Buyuk Ipak yo'lini markazida joylashgan o'zbek karvonlar tomonidan bog'langan bo'lib, bu tijorat yo'li mamlakat uchun katta iqtisodiy manfaatlarni olib kelgan. Ikkinchi jihatdan, O'zbekistondagi ilm-fan, san'at va madaniyat sohalaridagi rivojlanish xalqaro bog'lanishlarni oshirgan. Bu davrda O'zbekistonda bir qator madaniy markazlar shakllangan, masalan, Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlari, ularga sayyohlar va ma'rifat ahli O'zbekistonning o'zaro aloqalarini oshirgan. Ilm-fan sohasida ham O'zbekiston olimlari xalqaro maydonda dunyo ilm-fanida tan olingan olimlar Al-Xorazmiy, Al-Beruniy, Ulug'bek va boshqalarning xalqaro ta'limga ham munosib hissa qo'shganlar. Ulug'bek davri (1449-1510) O'zbekiston tarixida ilmiy, madaniy va san'at rivojlanishining eng barqaror davrlaridan biridir. Bu davrda O'zbekistonga xorijlik talabalar ham o'qishga

kelganlar. Ulug'bek davrida Samarqand shahri bir ilm markazi bo'lgan. Shahar Ulug'bekning o'zining butun hukmdorlik davrida madaniy va ilmiy jihatdan ko'plab katta olimlarni jalb etgan joy edi. Samarqand uning davri davomida Islom ilmi, matematika, astronomiya va geografiya sohalarda rivojlandi. Bu esa xalqaro iqtisodiyot va tashabbuslar bilan bog'liq bo'ldi. Ulug'bek davrida xorijlik olimlari ham Samarqandga kelib, ilm-fan bilimlari, hisob-kitob, astronomiya va boshqa sohalarda ta'lim olib chiqdilar. Ulug'bek shaxsan o'zi xorijlik olimlari bilan yaqindan aloqada bo'lib, ularni Samarqandga taklif qilgan va ularning bilimlarini o'zida to'plagan. Ular qo'shimcha ilmiy bilimlar va nazariyalar bilan birgalikda ilm-fan sohasida o'zgarishlarga olib kelishga yordam berishdi. Shuningdek, Ulug'bek shahardagi madrasalar va maktablarda ta'lim olib chiqqan xorijlik talabalar ham mavjud bo'lganligi haqida ma'lumotlar mavjud. Ulug'bekning siyosiy va madaniyat siyosati, xorijlik olimlarni Samarqandga tahsil o'lganda madaniyat va hurmat bilan muomala qilishni ta'lim bergan. Ular O'zbekistonda madaniy muhitning rivojlanishi va ilm-fan almashishlarining kengayishiga hissa qo'shganlar. Shu sababli, Ulug'bek davrida O'zbekistonda xorijlik talabalarining Samarqandga kelib o'qishlari va olimlar bilan aloqalar o'rnatishi tarixiy jihatdan ahamiyat kasb etgan. Ulug'bekning madaniy siyosati va bilimlarni o'zida to'plagan yondoshlari tarixiy ma'naviyatning zarur elementlariga aylandi.

Shunday qilib, O'zbekistonda xalqarolashuvi O'rta asrlarda mamlakatning iqtisodiy, madaniy va siyosiy hayotida o'zgarishlarga olib kelgan. Bu davrda O'zbekiston dunyo bilan yaqinlashish va o'zaro aloqalarni rivojlantirgan va tarixiy qarorlarning oqilona yuritilishini ko'rsatadi.

Xorijda xalqarolashuv atamasi iqtisodiyotda, siyosatda ishlatilgandek, oily ta'limda ham xalqarolashuvi borasiga bog'liq atamalar mavjud, masalan, madaniyatlararo ta'lim, xalqaro ta'lim, yoki ta'limda globallashuv[1]. Garchi xalqarolashuvning turli yondashuvlari bo'lsada, atama aniq ta'riflanmagan va xalqaro oily ta'lim sohasida yetakchi olimlar orasida umumiy qabul qilinmagan [2]. Har bir mamlakatda oily ta'limning milliy va institutsional darajada xalqarolashuvi deganda xalqaro madaniyatlararo yoki global o'lchovni ta'lim tizimining asosiy funksiyalariga integratsiyalashuv jarayoni sifatida tushunish kerak. Paulo Freire, Brezilya pedagogi va ta'limshunos bo'lgan olimdir. Uning "Oppressed people's education for liberation" mavzusidagi kitobi, ta'limning xalqarolashuv yondoshuvning bir qismi bo'lib, ziddiyatlar, ijtimoiy irqiy, tarbiyaviy maqsadlar va hujjatli amalga oshiriladigan muammoni ta'lim jarayonida o'rganishga alohida e'tibor beradi. Michael Apple, ta'limshunos va tarbiyachilik sohasidagi Amerika olimlardan biridir. Uning ishlarida ta'limda xalqarolashuv va ijtimoiy muammoni tahlil qilish, ta'limda adolat, tenglik va huquqlar muammosini ko'rish va insoniy ta'labga ko'ra ta'lim tizimini tartibga solishga oid mavzular uchun mashhurdir. Apple o'zining "Ideology and Curriculum" (Ideologiya va darslik) nomli kitobida ta'limning ideologik tomonlarini tahlil qiladi va ta'limni ijtimoiy rivojlantirish uchun yangi modellarini taklif etadi.

Oily ta'limda baynalmillallashtirish madaniyatlararo va xalqaro o'z ichiga oladi tadqiqot va o'qitish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadigan o'lchovlardir. U boshqa xalqaro kontekstdagi yangi texnologiyalar, bilimlar, odamlar, qadriyatlar va g'oyalardan foydalanishni talab qiladigan amaliyotlarni o'z ichiga oladi [1]. Har bir madaniyat milliy tarix natijasida turlicha ta'sir ko'rsatganligi sababli, an'analar va madaniyat turlicha bo'lganligi sababli, muammosiz xalqarolashuv jarayoni uchun oily ta'limda muvofiqlik va uyg'unlikni ta'minlash zarurati e'tiborga olinishi kerak. Xalqaro akademik harakatchanlik bir xil darajada rivojlangan

tizimlar va ta'lim muassasalari, mavjud tengsizliklarni kuchaytiradi.

Xalqarolashuv jarayoni akkreditatsiya va baholash orqali qo'llab-quvvatlashni Qiang va Kreber taklif qiladi. Ilmiy tadqiqotlar yoki mehnat bozorida ixtisoslashgan chet ellik talabalarni jalb qilish kabi xalqarolashuv foydasiga bir qator dalillar keltirilgan. Biroq, xalqarolashuv xalqaro universitetlar bilan hamkorlik qilish, talabalarining ta'lim jarayonida shaffoflik va malakalarning tan olinishini anglatadi. Xalqarolashuv konsepsiyasini Knight "xalqaro, madaniyatlararo yoki global o'lchovni o'rta ta'limdan keying ta'limning maqsadi, funksiyasi yoki ta'minlanishiga integratsiyalash jarayoni" sifatida ko'radi. Oliy ta'limda xalqarolashuvni joriy etish uchun izchil strategiyalar ishlab chiqilishi kerak. Bu esa xalqarolashuvni sifat jihatdan ta'minlashda ikki jihatni: baholash va akkreditatsiyalashni o'z ichiga oladi [3]. Bu olimlar va boshqalar ta'lim sohasida xalqarolashuvga oid muhim fikrlarni va maslahatlarni taklif qilganlar va ta'limning adolat, huquq, insoniy talab va insoniy qadr-qimmatga asoslangan tarzda rivojlanishiga yordam berishganlar. Aynan shu konsepsiyaga juda yaqin bo'lgan Knight ta'rif oily ta'limni xalqarolashuvni xalqaro, madaniyatlararo va global o'lchovlarni ta'lim funksiyalari doirasida birlashtirish deb hisoblaydi.

O'zbekistonda oily ta'lim xalqarolashuvi, O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan amalga oshirilayotgan ta'lim tizimi bo'yicha tashkil etilgan faoliyat va qo'llanmalarni ifodalaydi. Bu tizimning asosiy maqsadi, o'zbek talabalarining xalqaro darajada tanishish va o'rganish imkonini ta'minlash, ularga global bozorlarda ham yutuqlar qozonishiga imkon berishdir. O'zbekiston oily ta'lim xalqarolashuvi, O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar Vazirligi tomonidan ko'zda tutilgan o'quv reja va dasturlar orqali amalga oshiriladi.

Bu reja va dasturlar, xalqaro ta'lim standartlari va tajribalariga muvofiq rivojlanadi. O'zbekistonda oily ta'lim xalqarolashuvi jarayonida, talabalariga bir necha tashkilot va na'munaviy o'qish imkoniyatlari taqdim etiladi. Bunday tashkilotlar ro'zbek talabalarining xalqaro o'qish-tadqiqotlarda, davlatlararo dasturlar va almashinuv dasturlar bilan hamkorlik qilish imkoniyatini ta'minlash uchun qo'llaniladi. O'zbekistonda oily ta'lim xalqarolashuvi, talabalar va o'qituvchilarning xalqaro ta'lim dasturlariga muvofiq yuritilishini ta'minlash maqsadida xalqaro o'qitish metodologiyasi, xalqaro ma'lumotlar va ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Buning natijasida o'zbek talabalar, xalqaro ta'lim tillarini o'rganish, almashinuv dasturlari va xalqaro konferensiyalarda qatnashish, chet eldagi o'qish-tadqiqotlarni taklif etish va global bozorlarda ishlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'zbekistonda oily ta'lim xalqarolashuvi tashkiliy va metodologik jihatdan qadamba-qadam rivojlanmoqda. Respublika hukumati, Oliy va o'rta-ta'lim davomida yoshlarni xalqaro ta'lim bozorida yutuqlar qozonishiga tayyorlashga katta e'tibor berib kelmoqda. Bu esa O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida o'z muhim ahamiyatiga ega.

Tadqiqotning metodologiyasi.

Qo'shma ta'lim dasturlari talabalariga taqdim etildi. So'rovning miqdoriy tanlovi faqat 67 respondentni o'z ichiga oldi. 67 respondentning 42 nafari ayol va 25 nafari erkak, 52 nafari hindlar va 4 koreyalik, 2 ta xitoy, 2 ta fransuz, 1 ta misrlik, 2 ta yapon, 2 nemis va qozoq.

Tadqiqot maqsadlari:

1. Qo'shma ta'lim dasturlari mazmunidan qoniqishni baholash va xalqaro miqyosda o'qish istiqbollarni yaxshilash.

2. Xalqaro bakalavr darajasini olish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarning ahamiyatini aniqlash.

3. Xalqaro talabaga dars bergan o'qituvchidan talab qilinadigan fazilatlarini aniqlash.

4. Xalqaro miqyosdagi talabani tanlashning afzalliklari va kamchiliklarini hisobga olish.

Tadqiqot gipotezalari:

1. Qo'shma ta'lim dasturlari talabalariga xalqaro miqyosdagi bakalavr darajasini qo'shimcha afzalliklarga ega ekanligini qadrlashadi.

2. Qo'shma ta'lim dasturlari talabalariga xalqaro miqyosdagi bakalavr kursini o'tash imkonini beradigan eng muhim xususiyatlar quyidagilardir: xalqaro qo'llaniladigan xorijiy tillarni bilish, tahlil qilish va sintez qilish qobiliyati, tayyorlik shaxsiy cheklovlarni doimiy ravishda yengib o'tish.

3. Professor-o'qituvchilar, respondentlar nuqtai nazaridan, talabalarga nisbatan norasmiy yondashuvga ega bo'lgan, lekin ayni paytda qo'llaniladigan o'qitish uslubiga ega bo'lgan shaxsdir.

Tadqiqot natijalari:

Tadqiqotimizning boshlang'ich nuqtasi talabalarining qanday qilib xalqaro miqyosdagi kadr bo'lishida asosiy xususiyatlarni ta'kidlab, natijani aniqlash edi. Shunday qilib, respondentlarning katta qismi xalqarolashirilgan bakalavr dasturini quyidagilar bilan bog'lashdi:

-xorijiy xalqaro tilde o'qitiladigan kurslar bilan;

-talabalar uchun almashinuv dasturlari va turli mamlakatlarda mavjud yangilangan ma'lumot manbalari;

-tillarni electron kutubxona resurslari orqali.

Ko'pchilik respondentlarning fikricha, xalqaro miqyosdagi bakalavr darajasini olish uchun o'z guruhdoshlari orasida chet ellik talabalar va o'qituvchilarga ega bo'lishi, qo'shma loyihalar doirasida xorijiy universitetlar bilan talabalar almashinuv dasturlari (masalan, tadqiqot, yozgi maktablar, ma'lum bir mavzu bo'yicha kurslar va boshqalar) mavjud bo'lsa ta'limda pedagogik shart-sharoitlar yaratilgan bo'ladi.

Respondentlarning aksariyati xalqaro miqyosdagi qo'shma ta'lim dasturi bakalavr dasturini olish chet tillarni bilishi, ona tilida o'qigan talabaga qaraganda mehnat bozorida yaxshiroq imkoniyatlar va bilim olish imkoniyatini beradi deb hisoblashini ta'kidlaydi. Bu shart-sharoitlar har bir xalqaro ta'lim dasturida o'ziga xos bo'lishi mumkin, shuning uchun o'quv markazlari va oliygohlar o'zlarining rasmiy saytlarida qaydnomalarni va qoidalarini aniqlashadi.

Shunday qilib, biz uchta asosiy profilni jratib ko'rsatishimiz mumkinligini ko'rdik:

-madaniyatli kontekstga asoslangan bilim va tajribaga ega bo'lgan holda;

-boshqa tipologiya uning yaxshiroq ish toppish imkoniyatining ortishiga ishonishga asoslanadi;

-uchinchi tipologiya – bu imkoniyat tomonidan taqdim etilgan madaniyatlararo o'zgarishlar tajribasining motivatsiyasiga asoslanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda shuni aytishimiz joizki, xalqaro ta'lim dasturlarining ko'pida ingliz tili o'qitiladi, shuning uchun talabalar ingliz tilini samarali darajada bilishi kerak. Ba'zi dasturlarda boshqa tillar ham qabul qilinadi, lekin asosiy til ingliz tilidir. Xalqaro ta'lim dasturlarida qatnashish uchun talabalar o'quv kreditlarini ko'rsatishi kerak. Har bir dastur o'zining kredit talablarini belgilaydi.

Talabalarining oldingi o'quv natijalari va baholari ham muhimdir. Ko'plab xalqaro ta'lim dasturlarida talabalarni qabul qilish jarayonida bakalavriyat darajasi uchun bitta ilmiy ish ham talab qilinadi.

Xalqaro ta'lim dasturlarining talabalar uchun to'lov shartlari o'ziga xos bo'lishi mumkin. To'lovlar o'quv tili va dasturturiga qarab farqlanishi mumkin. Talabalar yuqori reytingli universitetlarda o'qish uchun ta'lim to'lovlari, talabalar vaqtinchalik stipendiya yoki grantlardan foydalana oladilar.

Xalqaro ta'lim dasturlariga qabul qilish uchun talabalar o'zlarini vaqti bilan ma'lumot topishlari kerak. Talabalar yordamchi dastur saytlaridan, universitetlar va oliygohlarni rasmiy veb-saytlaridan yoki xalqaro ta'lim agentliklari orqali kerakli ma'lumotlarni olishlari mumkin.

Shunday qilib xalqarolashuvning maqsadi, oily ta'lim talabalarini shaxsiyatini rivojlantirish va ularga global o'zlashtirish yaratishdir.

Xulosa. Yangi bilimga asoslangan jamiyat oily o'quv yurtlari tizimini doimiy ravishda qayta ishlab chiqishni talab qiladi. Ta'lim faqat yangi muammolarni hal qilish uchun to'g'ri ko'nikma va qobiliyatlarni ta'minlay olish, balkim, xalqarolashirish jarayonlari oldindan aytib bo'lmaydigan holatlarda oily ma'lumotni maxsus yordam ko'rsatishni talab qiladigan doimiy jarayondir. Buning uchun mamlakatimizda ham universitetlar va ularning ta'sis tashkilotlari bu yo'nalishda ularning tuzilmalari, o'quv va tadqiqot jarayonlarini xalqarolashirish jadal tus olishi kerakdir. Biz ko'rdikki, xalqaro miqyosdagi talabalarni qabul qilinishi biroz murakkab jarayon va shu bilan birga oily ta'lim muassasalarini yaxshi imidjga ega bo'lishiga olib keladi.

ADABIYOTLAR

1. Jeyn Knight, de Wit. Xalqarolashuv: kutilmagan oqibatlar. 1997.
2. Jeyn Knight, GATS va savdoni erkinlashtirishning oily ta'lim, globallashtirish va oily ta'lim bozoriga ta'siri: sifat, akkreditatsiya va malakalar. UNESCO. Parij, 2002. 191-209-b.
3. J.Knight, Xalqarolashirishni modernizatsiya qilish: ta'rifi, yondashuvlari va asoslari, Journal. 2004. 8(1), 5-31
4. Kroeber, K. Oily ta'limni xalqarolashirish bo'yicha turlicha qarashlar. O'qitishning yangi yo'nalishlari va ta'lim. 118, 1-14, 2009. ISSN: 02710633.
5. U.Yunusov. Xalqaro hamkorlik va xalqaro ta'lim muammolari.-T.: Sharq nashriyoti. 2015.
1. Rahimov. Xalqaro ta'lim muammolari va ularning rivojlanishining o'zbek asoschilari. O'zbekiston Milliy kitobxonasi. 2018.
6. O. Khusanov. Xalqaro ta'limda O'zbekistonning ahamiyati va rivojlanishi.-T.: Fan va texnologiya nashriyoti. 2019.
7. M.Yusupova. O'zbekistonda xalqaro ta'limning rivojlanishi va ustuvor masalalar. O'zbek til va adabiyoti. 2013. 73-81b.
8. Bennett P., Bergan S., Kassar D., Hamilton M., M., Sursok A., Uvalik-Trumbik S., Uilyams P., "Quality assurance in universities". Seminar hisoboti. Finlyandiya. 2010.
9. Hellmann Joachim va boshqalar, "Internationalisierung: Evaluation und Akkreditierung". Bonn shahridagi rektorlar konferensiyasida taqdim etilgan ma'ruza. Germaniya, 2001 yil, iyun.

Dildora JABBOROVA,
Senior teacher of the Uzbekistan State World Languages University
E-mail: dilyacity89@gmail.com

Reviewer: Mirov Sohijjon Abdupattayevych, candidate of pedagogical sciences, associate professor, Namangan State Institute

EFFECTIVE PRINCIPLES AND APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE

Annotation

The article investigates the importance of effective principles and approaches to the development of students' professional communicative competence. The components and levels of professional communicative competence are examined and analyzed. The author comes to the conclusion that professional communicative competence is an important trait of character needed for a person in the XXI century.

Key words: professional communicative competence, competence-based approach, sociolinguistic competence, cognitive activities, archeological competence, innovation.

TALABALARNING KASBIY MULOQOT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI TAMOYIL VA YONDASHUVLARI

Annotatsiya

Maqolada talabalarning kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning samarali tamoyillari va yondashuvlarining ahamiyati ko'rib chiqiladi. Kasbiy kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismlari va darajalari ko'rib chiqiladi va tahlil qilinadi. Muallif professional kommunikativ kompetensiya XXI asrda inson uchun zarur bo'lgan xarakterning muhim xususiyati degan xulosaga keladi.

Kalit so'zlar: professional kommunikativ kompetensiya, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, sotsiolingvistik kompetensiya, kognitiv faoliyat, arxeologik kompetensiya, innovatsiya.

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье исследуется значение эффективных принципов и подходов к развитию профессиональной коммуникативной компетентности студентов. Рассмотрены и проанализированы компоненты и уровни профессиональной коммуникативной компетентности. Автор приходит к выводу, что профессиональная коммуникативная компетентность является важной чертой характера, необходимой человеку в XXI веке.

Ключевые слова: профессиональная коммуникативная компетентность, компетентностный подход, социолингвистическая компетентность, познавательная деятельность, археологическая компетентность, инновация.

Introduction. If the lessons are organized based on the student-centered approach in English language classes, students approach the assignment freely, actively, individually or in groups based on their interests and views, in addition, students themselves are responsible and always strive to act independently, more on their own works and develops creative abilities, and the teacher constantly monitors them and gives clear, necessary instructions. As a result, students have the opportunity to master all language skills in an eclectic manner, and they learn to communicate using language competences correctly in different situations. This will certainly lead to effective improvement of their communicative competence. Students can be divided into groups using the following principles in the development of professional communicative competence:

1. Organization of the processes of development of professional communicative competence of students in English language classes based on modern pedagogical technologies, with the knowledge, skills and qualifications that the student should acquire being firmly connected to each other. In it, it is necessary to rely on the factors of individual development of students by explaining the laws of nature and society in a conscious way of socio-historical development, or on the stages of organizing students' cognitive activities,

taking into account two aspects of the educational process, i.e., external images and internal opportunities as driving forces of the educational process.

2. In accordance with the principles of the continuity and continuity of the development of students' communicative competence in English classes, it is important to base the basic principles of primary education, which determine the nature of the student's cognitive activity, in determining the place of educational principles in the teacher's work.

3. In English language classes, the main rules of educational education are the principle of educational character of developing communicative competence of students: formation of worldview, education of moral qualities and will, formation of education, development of abilities should be paid special attention.

4. Scientific principles of development of students' communicative competence in English language classes take a leading place in the real development of the student's mind, based on knowledge consistent with the laws of nature and society. It reflects the scientific laws in the educational material, understands the theoretical rules, and determines the character of the thinking activity.

5. The sequence principle of developing students' communicative competence in English language classes

requires that the whole being is in a certain sequence. It is necessary to have a sequence in the educational process. Sequence in education requires moving from the known to the unknown, from close to distant, from easy to difficult material.

6. The principles of developing communicative competence of students in English classes are the principle of comprehensibility, the compatibility of education with the worldview and concepts of students and young people, connecting new knowledge with the knowledge in the mind of the student, making it understandable, basing it on life experience, raising the general level, implementing educational materials in accordance with the development of the student. deserves special attention.

7. The principles of developing communicative competence of students in English language classes are based on the principle of instructional materials. The fact that the knowledge, skills and competences of the teacher himself in the course of the lesson are the main guide in the English language training is the basis for the use of new technologies in education.

8. The principles of developing students' professional communicative competence in English language classes summarize students' knowledge, skills and abilities on the basis of the principle of consciousness and activity, the precise application of theories makes thinking more clear.

9. On the basis of the principle of providing independent knowledge in the development of students' communicative competence in English language classes, it is assumed that the learned knowledge, skills and abilities will be kept in the mind of the student for a long time and carefully, which will be a solid foundation for later implementation. Exaggeration of the main concepts and rules in the educational material, connecting the main idea with the student's knowledge is the basis for the formation of worldviews and beliefs.

10. The creative research principle of developing communicative competence of students in English language classes implies creative activities that increase students' interest in solving problems, carry out and complete practical work, which should be completed independently, and create the opportunity to find new ways to implement behavior. Projects organized in individual or collective form allow to reveal the creative potential of students.

11. The individualization principle of developing students' communicative competence in English language classes, individual approach to each student depending on their personal qualities, interdependence in the application of educational principles in the course of the lesson and the content of extracurricular activities, creates positive aspirations. In it, the creation of problematic situations creates the basis for the creation of software education.

Discussions. Based on the principles discussed above, it is desirable that students acquire the necessary knowledge, skills and abilities in English. In the process of developing students' communicative competence in English classes, the development of students' creative activity, in turn, requires taking into account pedagogical and psychological features. Certain researches have been carried out to investigate this problem of educational organization and its pedagogical-psychological features.

Today, in our country, science and education are becoming an important condition for introducing modern technologies to all spheres of human activity, increasing competition in the cocktail market, and raising the standard of living [5]. Changes in the field of science and education, first of all, are aimed at increasing the quality of teaching and the level of scientific competence, and secondly, they serve to ensure competitiveness in education based on the development of innovations [133; p. 96]. The basis of this is "fundamentally

improving the system of training the young generation to learn foreign languages and fluently speak these languages by introducing advanced teaching methods using modern pedagogic and information communication technologies. it is appropriate to create conditions and opportunities for their use, development of international cooperation and communication" [4].

It should be noted that earlier in higher education, only grammar was taught, because students were prepared only for the entrance exams of higher education institutions. They focused mainly on grammar, partially on lexicon from the linguistic competences of communicative competence, and ignored aspects of phonetic and speech competence, i.e. speaking, listening comprehension, reading and writing. Despite the fact that all classes were organized in a traditional way, the enrollment rates for higher education were high, so the education system continued to be traditional.

Observations show that due to the reform of the education system and the growing demand for foreign language learning, the requirements of the Council of Europe "European Competencies for Foreign Language Acquisition: Common European Framework of Reference for Learning, Teaching and Evaluation (CEFR-Common European Framework of Reference)" make teaching foreign languages in our country accepted as the legal basis of development, and the requirements of this standard focus on the development of four aspects of the language: speaking, listening, reading and writing, based on the description of the main skills and stages of acquiring a foreign language. As a practical expression of this, two teachers of academic lyceums of each region were trained at the Tashkent branch of the International University of Westminster on July 1-5, 2012 to introduce the requirements of the CEFR program in foreign language teaching. From this, foreign experts have passed skill classes on how to work in the new program. All this is mainly aimed at developing students' communicative competence. As a result, from the 2012-2013 academic year, teaching of four aspects of the language in the in-depth directions of foreign language was started. Due to the successful completion of the experimental work, a step-by-step transition to training based on the competency approach for all areas of higher education has begun. According to the adopted program, teaching speaking, listening comprehension, reading and writing was done mainly in 3 stages: pre-task (before the task), while-task (during the task), post-task (after the task). Step by step teaching of 4 speech components was started in all areas of higher education, because the main goal of teaching a foreign language at all stages of continuous education in our country is to form the communicative competence of students in a foreign language in their daily life and professional activities.

Observations show that due to the reform of the education system and the growing demand for foreign language learning, the requirements of the Council of Europe "European Competencies for Foreign Language Acquisition: Common European Framework of Reference for Learning, Teaching and Evaluation (CEFR-Common European Framework of Reference)" make teaching foreign languages in our country accepted as the legal basis of development, and the requirements of this standard focus on the development of four aspects of the language: speaking, listening, reading and writing, based on the description of the main skills and stages of acquiring a foreign language. As a practical expression of this, two teachers of academic lyceums of each region were trained at the Tashkent branch of the International University of Westminster on July 1-5, 2012 to introduce the requirements of the CEFR program in foreign language teaching. From this, foreign experts have passed skill classes on how to work in the new program. All this is mainly aimed at developing students' communicative competence.

Conclusions. As a result, from the 2012-2013 academic year, teaching of four aspects of the language in the in-depth directions of foreign language was started. Due to the successful completion of the experimental work, a step-by-step transition to training based on the competency approach for all areas of higher education has begun. According to the adopted program, teaching speaking, listening comprehension, reading and writing was done mainly in 3 stages: pre-task

(before the task), while-task (during the task), post-task (after the task). Step by step teaching of 4 speech components was started in all areas of higher education, because the main goal of teaching a foreign language at all stages of continuous education in our country is to form the communicative competence of students in a foreign language in their daily life and professional activities.

LITERATURE

1. A primer on communication studies (v. 1.0). 2012. [online] Available on the internet: (<http://2012books.lardbucket.org/books/a-primer-on-communicationstudies/s01-04-communication-competence.html>).
2. Association of language testers in europe (ALTE) and the Common European Framework (CEF).2012. [online] Available on the internet: (<http://www.govtilr.org/skills/competence.htm>).
3. Borisova, O.V. – Vasbieva, D.G. – Malykh, N.I. – Vasnev, S.A. – Birova, J. 2016. Problem of Using Innovative Teaching Methods for Distance Learning Students. IEJME - Mathematics education, Volume 11 Issue 5, 2016, pp. 1175-1184.
4. Bagaric, V. – Djigunovic J. 2007. Defining Communicative Competence. METODIKA: Vol. 8, br. 14 (1/2007), p. 94-103.
5. Boehrer, J. 1995. How to Teach a Case, Kennedy School of Government Case Programme.
6. Council of Europe, education and culture. 2005. Portfolio of Intercultural Competence, INCA Project, Leonardo da Vinci Program: European Training for the UK. [online] Available on the internet: [http:// www. incaproject.org/en_downloads/20, 27.04.2008](http://www.incaproject.org/en_downloads/20_27.04.2008).
7. Erofeeva, M.A. – Zhelnova, O.A. 2011. Professionalnaya Podgotovka Yuristov k Rabote v Socialnoj Sfere: monografiya/ M.A. Erofeeva, O.A. Zhelnova. – M.: ekon-inform. 206p
8. Vasbieva, D.G. – Kalugina, O.A. 2014. Formation of Foreign Language Intercultural Competence as the Component of Professional Communicative Competence of Economics Major Students. Science Review: Humanities Research, Vol. 5. pp.15-24.
9. Abdukhayotovna A. K. The role of authentic materials to develop pupils' communicative competence in english classes at academic lyceums //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – T. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.

UDK:304.3

Asror JUMAQULOV,

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: asr_studio@mail.ru

O'zDJTU dotsenti E. Ochilov taqrizi asosida

INFLUENCE OF PERFORMANCE INDICATORS OF WORK WITH HIGH LOADS ON THE ABILITY TO PERFORM SHORT-TERM INTENSIVE WORK OF FREESTYLE WRESTLERS

Аннотация

The article presents data at the beginning of the pedagogical experiment on changes in numerical values under the influence of heavy loads that affect the ability to perform short-term work in the process of developing special performance of freestyle wrestlers, after 6 and 24 hours in arithmetic mean values, as well as speed and strength qualities, estimates of statistical reliability based on the calculation of the critical values of the student's distribution of these changes and their discussion.

Key words: Short-term work, work with a large load, special work capacity, Student's distribution, statistical significance, relative increase.

ВЛИЯНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ВЫПОЛНЕНИЯ РАБОТ С БОЛЬШИМИ НАГРУЗКАМИ НА СПОСОБНОСТЬ ВЫПОЛНЕНИЯ КРАТКОВРЕМЕННЫХ ИНТЕНСИВНЫХ РАБОТ БОРЦОВ ВОЛЬНОГО СТИЛЯ

Аннотация

В статье приведены данные в начале педагогического эксперимента по изменениям числовых значений под воздействием больших нагрузок, воздействующих на способность выполнения краткосрочных работ в процессе развития специальной работоспособности борцов вольного стиля, через 6 и 24 часа в среднеарифметических значениях, а также скоростных и силовых качеств, оценкам статистической достоверности на основе вычислений критических значений распределения студента этих изменений и их обсуждению.

Ключевые слова: Краткосрочная работа, работы с большой нагрузкой, специальная работоспособность, распределение студента, статистическая достоверность, относительный прирост.

ERKIN KURASHCHILARNING QISQA MUDDATLI SHIDDAT BILAN BAJARILADIGAN ISH QOBILIYATIGA KATTA YUKLAMALI ISHLARNI BAJARISH KO'RSATKICHLARINI TA'SIRI

Аннотация

Maqolada erkin kurashchilarning maxsus ish qobiliyatini rivojlantirish jarayonida qisqa muddat davomida bajariladigan ish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi katta yuklamali ishlarning ko'rsatkichlarini ishlarga katta yuklamali ishlar ta'sirida o'zgarishi son qiymatlarining hamda tezkorlik va kuch sifatleri o'rtacha arifmetik qiymatlaridagi 6 va 24 soatdan keyingi o'zgarishlar, ushbu o'zgarishlarning Styudent taqsimoti kritik qiymatlarini hisoblash asosida baholangan statistik ishonchliligi va ularning muhokamasi bo'yicha pedagogik tajriba boshlanishidagi ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Qisqa muddatli ish, katta yuklamali ishlar, maxsus ish qobiliyat, Styudent taqsimoti, statistik ishonchlilik, nisbiy o'sish.

Kirish. Yakkakurash sport turlari, shu jumladan erkin kurash, singari o'ta murakkab, tezkor murakkab-koordinatsion harakatlar va usullarni qo'llash bilan o'tadigan, kutilmagan va juda tez o'zgarib turadigan vaziyatlarga boy, bunday vaziyatlarda juda qisqa vaqtda eng to'g'ri va eng samarali usullar yoki harakatlarni tanlash, ularni yanada tezroq ijro etilishini talab qiladigan sport turi vakillaridan maxsus sifatlar va ish qobiliyatlarni amalga oshirish jarayonida ish qobiliyati ko'rsatkichlarining yuqori darajasini namoyon qilishni talab qiladi. Sportchilar tomonidan bunday ko'rsatkichlarning yuqori darajasini zabt etish uchun esa katta mashg'ulot yuklamalari ta'siri ostida erkin kurashchilarning maxsus ish qobiliyatini rivojlantirishda qisqa va uzoq davom etadigan va turlicha shiddat bilan bajariladigan ishlarni bajarishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan sportchi organizmining ish qobiliyatlarining qay darajada o'sganligi, xususan, maxsus chidamlilik darajasining rivojlanish dinamikasi, qisqa muddatli ish bajarishda kompleks testi bo'yicha tashlashlarni bajarish soni va sifati, shiddat bilan bajariladigan qisqa muddatli ishlar, kuch sifatlaridan gavdaning yuqori qismi mushaklari kuchi, tezkorlik sifatlaridan sportchi faoliyatining latent vaqti va faoliyat vaqti, shuningdek tezkorlik testida

tashlashlarni bajarish sifati muhim ta'sir ko'rsatadi. Zikr etilgan fikr-mulohazalar erkin kurashchilarning katta yuklamali ishlarni bajarish jarayonidagi ko'rsatkichlarini qisqa davom etuvchi ish qobiliyatiga qay darajada ta'sir ko'rsatishi soha mutaxassislari orasida katta qiziqish uyg'otishi shak-shubhasiz bo'lganligi sababli ham mazkur mavzu dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi. Erkin kurashchilarning maxsus ish qobiliyatini rivojlantirish jarayonida qisqa muddat davomida bajariladigan ish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi katta yuklamali ishlarning ko'rsatkichlarini ishlarga katta yuklamali ishlar ta'sirida o'zgarishi son qiymatlarining hamda tezkorlik va kuch sifatleri o'rtacha arifmetik qiymatlaridagi 6 va 24 soatdan keyingi o'zgarishlar, ushbu o'zgarishlarning Styudent taqsimoti kritik qiymatlarini hisoblash asosida baholangan statistik ishonchliligini baholash.

Tadqiqot vazifasi erkin kurashchilarning maxsus ish qobiliyatini rivojlantirish jarayonida qisqa muddat davomida bajariladigan ish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi katta yuklamali ishlarning ko'rsatkichlarini ishlarga katta yuklamali ishlar ta'sirida o'zgarishining hamda tezkorlik va kuch sifatlaridagi 6 va 24 soatdan keyingi o'zgarishlar, ushbu o'zgarishlarning

statistik ishonchligini Student taqsimoti kritik qiymatlarini hisoblash asosida baholashdan iborat.

Tadqiqot ob'ekti erkin kurashchilarning qisqa muddat davomida bajariladigan ish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi katta yuklamali ishlarning ko'rsatkichlari.

Tadqiqot predmeti. Erkin kurashchilarning maxsus ish qobiliyatini rivojlantirish jarayonida katta yuklamali ishlar ta'sirida o'zgarishi son qiymatlari hamda tezkorlik va kuch sifatleri.

Tadqiqot usullari. Tadqiqot davomida ilmiy-uslubiy adabiyot materiallarini umumlashtirish va tahlil qilish, pedagogik kuzatuv, pedagogik tajriba, matematik statistik tahlil singari usullardan foydalanildi.

Tadqiqotni tashkil qilinishi: Tadqiqotlarimiz davomida qisqa muddatda bajariladigan ishlarda sinaluvchilar ish qobiliyatlarining turli tomonlarini izohlab beruvchi uslublar majmuasidan foydalandik, ya'ni tezkorlik sifatlarini o'rganish, harakat faoliyati vaqtini va latent vaqtini o'lchash, shuningdek, tezkorlik testi orqali tashlash amalining sifatini aniqlash hamda axborotlarni tezkorlik bilan ishlab chiqish, yelka qismlari mushaklarining maksimal kuchlanishi, kuch sifatlarini o'lchash, kompleks test (masalan, sportchining o'z raqibini tashlash usulini bajarish sifati), ya'ni maxsus chidamlilikni o'rganish amalga oshirildi. Mezotsikllar va mikrotsikllardan tashkil topgan ushbu tadqiqot dasturiga erkin kurashchilarning barcha asosiy jismoniy harakat sifatleri to'g'risida xulosa chiqarish mumkin bo'lgan barcha

1- jadval

Nazorat va tajriba guruhleri erkin kurashchilarning maxsus ish qobiliyatini rivojlantirishda qisqa muddatli ish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi katta yuklamali ishlarning pedagogik tajriba boshlanishida qayd etilgan ko'rsatkichlaridagi (6 va 24 soatdan keyin) o'zgarishlar.

Maxsus sifatlar va ish qobiliyatlar	Ish ko'rsatkichlari	Guruh	6 soatdan keyin		24 soatdan keyin		t	P
			$\bar{X}$	σ	$\bar{X}$	σ		
Uzoq muddatli ish bajarish	Kompleks tashlamlarni bajarish sifati (ball)	NG	96,18	8,23	98,83	8,04	1,30	>0,1
		TG	94,87	8,47	100,39	8,16	2,65	<0,01
Shiddat bilan bajariladigan muddatli ishlar	Kompleks tashlamlarni bajarish soni (ball)	NG	72,79	6,83	75,69	6,89	1,69	>0,05
		TG	71,89	7,16	77,91	7,12	3,37	<0,01
Kuch sifatleri	Yuqori gavda mushaklari kuchi (kg)	NG	94,16	10,02	97,74	9,91	1,44	>0,1
		TG	95,23	10,43	101,12	10,21	2,28	<0,05
Tezkorlik sifatleri	Faoliyatning latent vaqti (s)	NG	98,12	8,41	94,74	7,63	1,68	>0,05
		TG	98,83	8,83	92,04	7,48	3,32	<0,01
	Faoliyat vaqti (s)	NG	84,39	8,05	87,13	7,93	1,37	>0,1
		TG	83,13	8,26	88,47	8,09	2,61	<0,05
	Tezkorlik testida tashlamlarni bajarish sifati (ball)	NG	86,14	9,11	89,11	9,02	1,31	>0,1
		TG	85,12	9,32	92,71	9,37	3,25	<0,01

Jadvalda keltirilgan ma'lumotlarni tahlil qilish va ular asosida hisoblangan variatsiya koeffitsientlarining son qiymatlari nazorat va tajriba guruhlarida aniqlangan ushbu kattaliklar 8,13 % va 10,95 % (mazkur qiymat faqat ikki marta uchragan) oralig'ida tebranishi, shuningdek ushbu hisoblangan kattaliklar gradatsiyaning yaxshi qismida (faqat ikkita qoniqarli bo'limining ijobiy qismida) joylanganligi pedagogik tajribani uslubiy jihatdan to'g'ri tashkil qilinganligini isboti hisoblanadi [3,4].

Shuningdek, nazorat guruhi erkin kurashchilarning maxsus ish qobiliyatini rivojlantirishda qisqa muddatli ish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi katta yuklamali ishlarning pedagogik tajriba boshlanishida qayd etilgan ko'rsatkichlaridagi (6 va 24 soatdan keyin) eng katta ijobiy nisbiy o'sish shiddat bilan bajariladigan qisqa muddatli ishlar bo'yicha Kompleks testda tashlamlarni bajarish sonida (3,98 %) va eng kichik nisbiy o'sish esa uzoq muddatli ish

ko'rsatkichlar kiritildi. Tadqiqot davomida amalga oshirilgan bunday ishlar erkin kurashchilarning funksional ish qobiliyatini o'rganishga kompleks yondashish har bir dasturning alohida ta'sirini tadqiq qilish imkoniyatini berdi.

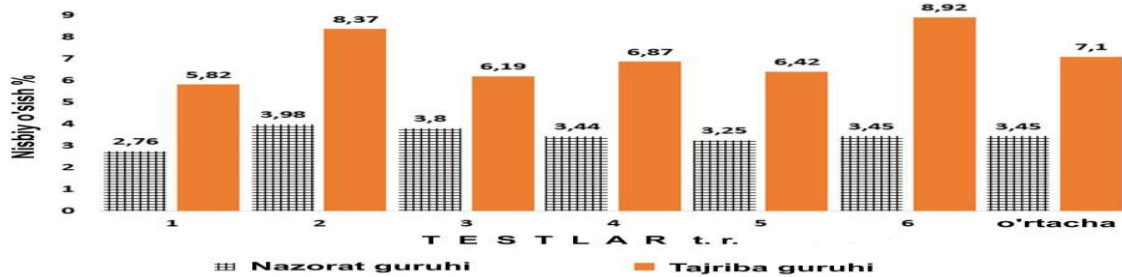
Tadqiqot natijalari va muhokamasi: Pedagogik tajriba boshlanishida qayd etilgan tadqiqot sinovlarida ishtirok etgan sinaluvchi erkin kurashchilarning (ular jami 32 nafar) sport bilan shug'ullanish staji davri 4-9 yil oralig'ida bo'lib, ularning toifasi sport ustaligiga nomzoddan to xalqaro toifadagi sport ustasi intervalida edi.

Asosiy tadqiqot sinovi boshlanguncha to'la tiklanishga yordam beruvchi mashg'ulot kun tartibiga rioya qilishdan foydalanildi, barcha sportchilar bir xil sharoitda va tadqiqot boshlanish davrida eng yaxshi, ya'ni deyarli bir xil holatda bo'lganlar. Oldingi mashg'ulotlardagi toliqish natijasi keyingisiga ta'sir qilmasligi uchun qayta tadqiqot birinchi tadqiqotdan 8 kundan keyin o'tkazilgan. Ular oralig'ida kichik va o'rtacha yuklamali bir turdagi dasturdan foydalanildi. Shu kabi ishlar birinchi tadqiqot ishlarini boshlashdan 6 kun oldin o'tkazildi. Har bir sinaluvchi tadqiqot dasturiga muvofiq har kuni nazorat qilib borildi [1,2].

Qisqa muddatli shiddat bilan bajariladigan katta yuklamalar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarning nazorat va tajriba guruhleri erkin kurashchilar organizmiga ta'siri to'g'risidagi pedagogik tajriba boshlanishida qayd etilgan tadqiqot natijalari 1-jadvalda keltirilgan.

bajarishdagi kompleks testda tashlamlarni bajarish sifatida (2,76 %) sodir bo'lganligini aniqlash imkoniyatini berdi. O'rganilgan 6 ta sinov testlari bo'yicha ushbu guruhdagi o'rtacha nisbiy o'sish 3,45 % ni tashkil etdi. Tajriba guruhida esa xuddi shunday eng katta ijobiy nisbiy o'sish Tezkorlik sifatlaridan Tezkorlik testida tashlamlarni bajarish sifatida (8,92 %) va eng kichik ijobiy nisbiy o'sish uzoq muddatli ish bajarishdagi kompleks testda tashlamlarni bajarish sifatida (5,82 %) kuzatildi (1-diagramma).

O'rganilgan 6 ta sinov testlari bo'yicha tajriba guruhidagi o'rtacha nisbiy o'sish 7,10 % ni (nazorat guruhidagi mos 3,45 % ko'rsatkichdan 3,65 % ga yoki 2,059 marta ortiq oshgan) tashkil etdi. Shuning bilan birga, oltita test bo'yicha tajriba guruhidagi nisbiy o'sishlar nazorat guruhidagi mos o'sishlarga nisbatan eng kami 1,978 marta va eng ko'pi 2,586 marta oralig'ida ko'p o'sganligi aniqlandi.

1-diagramma. Nazorat va tajriba guruhlari erkin kurashchilarining maxsus ish qobiliyatini rivojlantirishda qisqa muddatli ish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi katta yuklamali ishlarning pedagogik tajriba boshlanishida qayd etilgan ko'rsatkichlari (6 va 24 soatdan keyin) o'rtacha arifmetik qiymatlarini nisbiy o'sishlarini solishtirish (foizlarda)

Erkin kurashchilarning maxsus ish qobiliyatini rivojlantirishda qisqa muddatli ish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi katta yuklamali ishlarning ko'rsatkichlarini 6 va 24 soatdan keyingi o'sishining statistik ishonchligini Student taqsimoti kritik qiymatlari, belgilangan erkinlik darajasi soni va ahamiyatlilik darajasi asosida baholash natijalari o'rganilgan barcha oltita ko'rsatkichlarning hammasida, nazorat guruhida ham, tajriba guruhida ham, ijobiy o'zgarish, ya'ni yaxshilanish sodir bo'lganligini ko'rsatdi.

Jumladan, nazorat guruhida oltita o'rganilgan ko'rsatkichlardan to'rttasida qoniqarsiz ahamiyatlilik darajasida statistik ishonchsiz ($t=1,30$; $t=1,44$; $t=1,37$ va $t=1,31$ hamda $P>0,1$) va qolgan ikkittasida qoniqarli ahamiyatlilik darajasida statistik ishonchsiz ($t=1,69$ va $t=1,68$ hamda $P>0,05$) ijobiy o'zgarish kuzatildi.

Tajriba guruhida esa oltita o'rganilgan 6 ta ko'rsatkichlardan to'rttasida yaxshi ahamiyatlilik darajasida ($t=2,65$; $t=3,37$; $t=3,32$ va $t=3,25$ hamda $P<0,01$) va qolgan ikkittasida qoniqarli ahamiyatlilik darajasida ($t=2,28$ va $t=2,61$ hamda $P<0,05$) statistik ishonchli ijobiy o'zgarish kuzatildi.

Yuqoridagi ma'lumotlarga asoslangan holda, katta yuklama bilan maxsus chidamlilikni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar organizmning qisqa muddatli ishni bajarishga bo'lgan qobiliyatini rivojlantirishga katta miqdorda ta'sir qiladi, deb xulosa qilish mumkin. Shu bilan bir qatorda, bir sutkadan so'ng, sportchilar organizmining tiklanishi va tezkor ishlarni bajarishga tayyorligini e'tiborga olish kerak.

Erkin kurashchilar organizmining qisqa muddatli shiddatli ishlarni bajarish qobiliyatini ko'tarishga katta yuklamali mashg'ulotlarning 6 va 24 soatdan keyingi ta'siri yuklama berilganidan 6 soatdan keyin erkin kurashchilarning ish qobiliyati darajasini tavsiflovchi ayrim ko'rsatkichlar nazorat guruhidagiga nisbatan tajriba guruhida birmuncha ko'proq va ishonchliroq oshganligini ko'rsatadi. Jumladan, qisqa muddatli ishlardan Kompleks testda tashlashlarni bajarish soni 24 soatdan keyin organizmning qobiliyati nazorat guruhida $\bar{X} \pm \sigma = 72,79 \pm 6,83$ martadan $\bar{X} \pm \sigma = 75,69 \pm 6,89$

martagacha (nisbiy o'sish 3,98 %) statistik ishonchsiz bo'lsa-da oshdi ($P>0,05$). Tajriba guruhida aynan shu ko'rsatkich $\bar{X} \pm \sigma = 71,89 \pm 7,16$ martadan $\bar{X} \pm \sigma = 77,91 \pm 7,12$ martagacha (nisbiy o'sish 8,37 %) sezilarli darajada va yaxshi ahamiyatlilik darajasida statistik ishonchli ($R<0,01$) oshganligi aniqlandi.

Shuningdek, organizmning tezkorlik kuch qobiliyati ham birmuncha ortishi kuzatildi ($P<0,05$), ya'ni Tezkorlik sifatlaridan Tezkorlik testida tashlashlarni bajarish sifati nazorat guruhida ($\bar{X} \pm \sigma = 86,14 \pm 9,11$ balldan $\bar{X} \pm \sigma = 89,11 \pm 9,02$ ballgacha, nisbiy o'sish 3,45 %) ijobiy tomonga ($P>0,1$), tajriba guruhida esa $\bar{X} \pm \sigma = 85,12 \pm 9,32$ balldan $\bar{X} \pm \sigma = 92,71 \pm 9,37$ ballgacha (nisbiy o'sish 8,92 %, nazorat guruhidagi mos ko'rsatkichdan 5,47 % ga yoki 2,589 marta ko'p) o'zgardi[5,6].

Xulosa. Qisqa muddatli ishlarni bajarish imkoniyatini oshiruvchi katta yuklama organizmning identik yo'nalishdagi ishlarni bajarish qobiliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi va uning nisbiy o'sishi nazorat guruhida 3,98 % ga, tajriba guruhida esa 8,37 % ga yaxshilanganligi kuzatildi.

Maxsus chidamlilikning ma'lum komponentlari bilan olib boriladigan katta yuklamali mashg'ulotlardan foydalanish yuqori malakali erkin kurashchilar organizmi holatiga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatishi va u nazorat guruhida 2,76 % ga, tajriba guruhida esa 5,82 % ga yaxshilanganligi aniqlandi.

Nazorat guruhidagi qayd etilgan natijalar o'rtacha arifmetik qiymatlarining nisbiy o'sishlariga nisbatan tajriba guruhidagi mos nisbiy o'sishlar o'rtacha 2,059 marta ortiqligi hamda tajriba guruhidagi absolyut o'sishlarning statistik ishonchligi ham yuqoriligi (6 ta ko'rsatkichlardan to'rttasida yaxshi ahamiyatlilik darajasida ($P<0,01$) va qolgan ikkittasida qoniqarli ahamiyatlilik darajasida ($P<0,05$) statistik ishonchli ijobiy o'zgarishga nisbatan to'rttasida qoniqarsiz ahamiyatlilik darajasida ($P>0,1$) statistik ishonchsiz va qolgan ikkittasida qoniqarli ahamiyatlilik darajasida statistik ishonchsiz ($P>0,05$) ijobiy o'zgarishlar) tajriba guruhida qo'llangan vosita va usullarning samaradorligini tasdig'i hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Абрамова, Т.Ф. Оптимальный объем специальной тренировочной нагрузки в различных блоках этапной подготовки годичного цикла / Т.Ф. Абрамова, Т.М. Замотин // Вестник спортивной науки. – 2014. – № 2. – С.6–9.
2. Авдеев Ю.В., Тараканов Б.И., Белоглазов С.А., Содержание и структура соревновательных поединков в современной женской вольной борьбе, В сборнике: Материалы итоговой научно-практической конференции проф.-преп. состава Санкт-Петербургского гос. Унив-та физ.культуры имени П. Ф. Лесгафта за 2007 год, с. 4-5.
3. Акбаров, А. Взаимосвязь показателей технических действий и скоростно-силовых способностей на этапе углубленной подготовки молодых дзюдоистов, Теория и методика физического культуры. 2021, 64 (2), 50-56.
4. Акбаров Ахматжон., Спортда педагогик тадқиқот натижаларини интерпретация қилиш усулларини солиштириш, Фан-спортГа, 2021, 6, 50-56.
5. Акбаров, А. Спортда математик таҳлил усуллари”, ўқув қўлланма, 2020, УзДЖТСУ, 228 с. [http://library.uzdjtssu.uz/files/pdf/Sportda matematik tahlil.pdf](http://library.uzdjtssu.uz/files/pdf/Sportda%20matematik%20tahlil.pdf)

6. Акбаров А., Тангриев А.Ж., Усмонов А.Р. Совершенствование скоростно-силовых способностей юных борцов дзюдо. Материалы I-ой Межд-ой российско-белорусской научно-практ. конференции «Современные векторы прикладных исследований в сфере физ. культуры и спорта», 27- 28 февраля 2020 г. Воронеж, с. 653-659
7. Волков В.М., Сиваков В.И. Определенные условия подготовки спортсменов к соревнованиям // Теория и практика физической культуры. – Москва, 2001, № 3. - С. 31-32.
8. Свищев, И.Д. Индивидуализация подготовки единоборцев / И.Д. Свищёв // Экстремальная деятельность человека. - 2013. - №3(28). - С. 58-62.
9. Сурков А. М., Развитие специальной выносливости в предсоревновательном периоде подготовки квалифицированных дзюдоистов, дисс. и автор-т, канд пед наук, 2015, 110
10. Шепетюк М.Н., Кариков С.Б., Тен А.В., Райфова З.Р., Шепетюк Н.М., Развитие силовых возможностей специализирующихся в дзюдо с применением комплекса упражнений без отягощений, Теория и методика физ. культуры. 2016. № 1 (44). с. 83.

УДК 37.013.46

Феруза ЗАКИРОВА,

Профессор ТУИТ

E-mail: zakirovaferuza2013@gmail.com

Венера КАРИМОВА,

Доцент МГИМО (Ташкентский филиал)

E-mail: venera_karimova@mail.ru

Шавкиддин АДАШБАЕВ,

Начальник отдела Развития цифровых компетенция НУУз

E-mail: shavkiddim@gmail.com

На основе рецензии директора ГНМЦ при МВОНИ РУз., PhD, Шоймардонова Т.Т.

DIGITAL COMPETENCIES OF TEACHING AND MANAGEMENT STAFF OF UNIVERSITIES: THE KEY TO THE SUCCESSFUL DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION

Annotation

This article is devoted to the importance of developing digital competencies among teachers and senior staff of higher education institutions. The article describes the main digital competencies necessary for teachers and heads of universities when working with cloud technologies and technologies of virtual and augmented reality. The article provides examples of the successful implementation of digital technologies in the educational process and describes the benefits and challenges associated with the use of digital technologies in higher education. In general, the article is a useful material for teachers and university managers who seek to develop their digital competencies and apply them in the educational process.

Key words: digital competencies, teaching and management personnel, digital technologies, cloud technologies, virtual reality, augmented reality.

ЦИФРОВЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ И РУКОВОДЯЩИХ КАДРОВ ВУЗОВ: КЛЮЧ К УСПЕШНОМУ РАЗВИТИЮ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Настоящая статья посвящена важности развития цифровых компетенций у преподавателей и руководящих кадров высших учебных заведений. В статье описываются основные цифровые компетенции, необходимым педагогам и руководителям ВУЗов при работе с облачными технологиями и технологиями виртуальной и дополненной реальности. В статье приводятся примеры успешной реализации цифровых технологий в образовательном процессе и описываются преимущества и вызовы, связанные с использованием цифровых технологий в высшем образовании. В целом, статья представляет собой полезный материал для преподавателей и руководящих кадров ВУЗов, которые стремятся развивать свои цифровые компетенции и применять их в образовательном процессе.

Ключевые слова: цифровые компетенции, педагогические и руководящие кадры, цифровые технологии, облачные технологии, виртуальная реальность, дополненная реальность.

UNIVERSITET O‘QITUVCHILARI VA BOSHQARUV XODIMLARINING RAQAMLI KOMPETENTSIYALARI: OLIY TA‘LIMNING MUVAFFAQIYATLI RIVOJLANISHINING KALITI

Annotatsiya

Ushbu maqola oliy ta‘lim muassasalari o‘qituvchilari va rahbar xodimlari o‘rtasida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish muhimligiga bag‘ishlangan. Maqolada bulutli texnologiyalar va virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari bilan ishlashda o‘qituvchilar va universitet rahbarlari uchun zarur bo‘lgan asosiy raqamli kompetensiyalar tasvirlangan. Maqolada raqamli texnologiyalarning ta‘lim jarayoniga muvaffaqiyatli tatbiq yetilishiga misollar keltirilib, oliy ta‘limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari va muammolari bayon yetilgan. Umuman olganda, maqola o‘zlarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga va ularni o‘quv jarayonida qo‘llashga intilayotgan o‘qituvchilar va universitet rahbarlari uchun foydali materialdir.

Kalit so‘zlar: raqamli kompetensiyalar, o‘qituvchi va boshqaruv xodimlari, raqamli texnologiyalar, bulutli texnologiyalar, virtual haqiqat, kengaytirilgan haqiqat.

Введение. В настоящее время в высшем образовании республики Узбекистан реализуются комплексные меры по активному внедрению цифровых технологий в образовательные и управленческие процессы и переходу к цифровой трансформации высшего образования. В целях ускоренного развития цифровой индустрии в республике была одобрена стратегия «Цифровой Узбекистан — 2030» [1]. И поэтому важным является формирование цифровых компетенций

педагогических и руководящих кадров высших образовательных учреждений Республики Узбекистан.

Литературный обзор. Исследованиям формирования компетенций педагогических и руководящих кадров посвящены работы [2], [3], [4], [5] и другие. Но проблема формирования компетенций педагогических и руководящих кадров в условиях перехода к цифровой трансформации высших образовательных учреждений остается открытой.

Методология исследований. Сегодня многие ведущие университеты мира перестраивают все направления образовательной деятельности с опорой на цифровые технологии. Причем изменения происходят как в технологиях и программах обучения, так и методологии управления и изменения методики обучения. Изменения происходят и в высшем образовании нашей страны. В высших образовательных учреждениях Узбекистана преподаватели осваивают LMS NEMIS, позволяющая автоматизировать образовательные процессы в высших учебных заведениях. В Главном научно-методическом центре организации переподготовки и повышения квалификации педагогических и руководящих кадров системы высшего образования реализовано частное облако bimm.cloud.uz. Но преподаватели и руководители ВУЗов в основном пользуются мессенджерами и облачными сервисами типа SaaS: для хранения, обработки и передачи файлов, а также для совместной работы. В основном используются облачные сервисы Google.

Для управления качеством повышения квалификации руководящих кадров высших образовательных учреждений Республики Узбекистан разработаны и внедрены следующие информационные системы:

- Информационная система Главного научно-методического центра по организации переподготовки и повышения квалификации педагогических и руководящих кадров системы высшего образования при Министерстве высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан;

- Ресурсы веб-портала Главного научно-методического центра: электронное портфолио руководящих кадров и педагогов высших и средних учебных заведений, электронная библиотека и электронная система мониторинга;

Таблица 1.

Цифровые компетенции для педагогических и руководящих кадров ВУЗов

№	Цифровые компетенции	Навыки
	Компьютерная грамотность	умение работать с цифровыми устройствами, использование образовательных и специализированных программных продуктов, работа с файлами и папками, знание основных команд для работы с операционной системой
	Интернет-грамотность	умение работать в глобальной сети Интернет, использование поисковых систем, ориентация в информационном пространстве, умение анализировать и оценивать источники информации
	Цифровое образование	умение использовать цифровые технологии для обучения и управления образовательными процессами, создание научных и учебных материалов, организация учебного процесса
	Коммуникационные навыки	поддержка коммуникации и умение общаться с использованием цифровых технологий, умение создавать и использовать электронную почту, социальные сети, мессенджеры и другие коммуникационные инструменты
	Безопасность в сети	знание правил безопасности в глобальной сети Интернет, умение защищать свои данные и данные студентов, понимание принципов защиты от вирусов и других угроз, этика
	Работа с мультимедийными материалами	умение создавать и использовать мультимедийные материалы, такие как видео, аудио, изображения
	Аналитические навыки	умение анализировать данные, создавать отчеты и презентации, проводить исследования с использованием цифровых инструментов
	Развитие цифровой грамотности	умение следить за новыми технологиями, учиться новым цифровым инструментам и применять их в научной и педагогической деятельности

Руководящие кадры высших учебных заведений помимо приведенных выше необходимых цифровых компетенций, должны:

- уметь работать с системой электронного документооборота;

- управлять информацией и обеспечивать необходимый доступ к информации сотрудников ВУЗов и студентов, с разграничением прав пользователей;

- создавать и рассылать управленческие документы;

- создавать и использовать цифровое пространство

- для организации обратной связи;

- поддерживать и продвигать информационную культуру;

- уметь систематизировать информацию;

- быть в тренде новых технологий и продвижение их в высших учебных заведениях при необходимости.

Для успешного развития высшего образования и перехода ее к цифровой трансформации, помимо построения сложной инфраструктуры необходимо использование цифровых технологий и искусственного

- Платформа для управления дистанционным повышением квалификации;

- Платформу для организации видеоконференций, созданную на основе открытой платформы BigBlueButton

- Медиа портал

И соответственно для использования облачных сервисов и эффективной работы с информационными системами необходимо формирование необходимых цифровых компетенций у педагогических и руководящих кадров ВУЗов. Владение такими компетенциями способствует более эффективному продвижению и использованию цифровых технологий в высшем образовании и открывает большие возможности для взаимодействия в профессиональных сетевых сообществах, способствует эффективной деятельности и дальнейшей самореализации.

Современные педагоги и руководители высших образовательных учреждений должны иметь базовые навыки по [2]:

- управлению данными и информацией: обработка, поиск, фильтрация, анализ и оценка данных;

- взаимодействию с использованием таких цифровых технологий, как облачные пространства, вебинары и видеоконференции, чаты, форумы, мессенджеры;

- по организации совместной работы в облачном пространстве для выполнения научно-методической и научно-исследовательской работы.

И поэтому важно, чтобы педагогические и руководящие кадры ВУЗов получили навыки мастерства для: взаимодействия, обмена данными и сотрудничества с использованием цифровых технологий и соответственно должны обладать следующими цифровыми компетенциями (Таблица 1):

интеллекта. И соответственно педагогические и руководящие кадры высших учебных заведений должны уметь не просто применять цифровые технологии в своей образовательной деятельности, но и создавать соответствующую среду для обучения и коммуникации, а также адаптироваться к быстроменяющейся технологической среде и быть готовыми к постоянному обучению.

В настоящее время в высшее образование активно внедряются и эффективно используются облачные технологии, а также технологии виртуальной и дополненной реальности.

Облачные технологии – это подход к предоставлению информационных ресурсов и сервисов через интернет. Вместо того, чтобы устанавливать программное обеспечение на локальный компьютер или сервер, пользователи могут получать доступ к приложениям, хранить данные и обмениваться ими через облачные сервисы.

В высшем образовании облачные технологии могут использоваться для улучшения образовательных процессов и повышения эффективности работы студентов и преподавателей. Например, облачные хранилища данных могут использоваться для хранения и обмена учебными материалами, а облачные приложения - для создания и совместной работы над проектами.

Другим примером использования облачных технологий в высшем образовании является удаленное обучение. С помощью облачных сервисов преподаватели могут проводить вебинары, онлайн-курсы и другие формы обучения, которые доступны для студентов в любом месте и в любое время.

Также облачные технологии могут быть использованы для управления учебными программами и оценкой успеваемости студентов. Облачные сервисы могут хранить данные о студентах, учебных планах, расписаниях и т.д., что упрощает организацию учебного процесса и позволяет преподавателям и администраторам быстро получать доступ к необходимой информации.

Таким образом, использование облачных технологий в высшем образовании может помочь улучшить образовательные процессы и повысить эффективность работы студентов и преподавателей.

Для работы с облачными технологиями педагогам необходимы следующие компетенции: понимание принципов и основных концепций облачных технологий; умение работать с облачными сервисами; знание принципов безопасности и защиты данных в облачных окружениях; хранение файлов, создание современных материалов, работа с ментальными картами и обеспечение доступа студентам и коллегам к своим материалам; навыки работы в команде и умение эффективно работать с исследовательскими проектами.

Виртуальная реальность (VR) может быть использована в высшем образовании для улучшения образовательного процесса. Вот несколько способов, которыми VR может быть использована в высшем образовании:

1. Виртуальные лекции.
2. Виртуальные экскурсии.
3. Виртуальная практика.
4. Игры виртуальной реальности.
5. Виртуальные учебники.

В целом, VR может помочь студентам лучше понимать материал и развивать навыки работы с новыми технологиями.

В настоящее время технологии виртуальной реальности эффективно используются в университетах

Великобритании. Ими создана система виртуальной реальности «Second life», которая успешно используется в обучении студентов и развитии у них необходимых практических навыков.

Для работы с технологией виртуальной реальности педагогу необходимо обладать следующими компетенциями: техническая грамотность; педагогическая грамотность; коммуникативные навыки; креативность; аналитические навыки; самообразование.

Дополненная реальность (AR) – это технология, которая позволяет добавлять виртуальные объекты в реальный мир, используя камеру устройства и датчики.

В высшем образовании AR может быть использована для усовершенствования образовательного процесса. Например, студенты могут использовать AR для визуализации сложных процессов, таких как микробиология, анатомия и инженерия. AR может также использоваться для создания интерактивных уроков, где студенты могут взаимодействовать с виртуальными объектами, чтобы лучше понимать материал.

Результаты и анализы. В настоящее время цифровые компетенции являются неотъемлемой частью современной педагогической и научно-исследовательской практики, особенно в высшем образовании. Они помогают педагогам создавать более эффективные и интерактивные учебные материалы, улучшать коммуникацию со студентами и коллегами, а также повышать свой профессиональный уровень. Однако, важно понимать, что цифровые компетенции не являются целью самой по себе. Они должны быть включены в общую стратегию образования и направлены на достижение конкретных целей.

Педагогические и руководящие кадры ВУЗов должны постоянно развивать свои цифровые компетенции и следить за новыми технологиями и трендами в образовании. Обучение и поддержка в этом процессе должны быть организованы на уровне университета. Необходимо создавать условия для обмена опытом и коллективного обучения, а также поддерживать доступность образовательных ресурсов и инструментов.

Цифровые компетенции педагогов вузов играют ключевую роль в повышении качества образования и улучшении его доступности. Они помогают студентам получать более эффективное обучение и подготавливают их к современной цифровой реальности. Поэтому, развитие цифровых компетенций должно стать одним из приоритетов для всех педагогов и руководителей, работающих в высшем образовании.

ЛИТЕРАТУРА

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 05.10.2020 г. № УП-6079 Об утверждении стратегии «Цифровой Узбекистан-2030» и мерах по ее эффективной реализации <https://lex.uz/ru/docs/5031048>
2. Каримова В.А. Требования к уровню компетенций руководящих кадров вузов в условиях цифровой трансформации высшего образования// Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 08 (2022) / ISSN 2181-1415
3. Широколобова А.Г., Ларионова Ю.С., Ачкасова О.Г., Широколов Г.В. Формирование цифровых компетенций педагогов в процессе повышения квалификации в условиях цифровой трансформации образования // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Гуманитарные и общественные науки. 2022. №3 (23). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-tsifrovyyh-kompetentsiy-pedagogov-v-protsesse-povysheniya-kvalifikatsii-v-usloviyah-tsifrovoy-transformatsii> (дата обращения: 28.02.2023).
4. Потемкина Т. В. Зарубежный опыт разработки профиля цифровых компетенций учителя / Т. В. Потемкина // Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров. 2018. № 2. С. 25.
5. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Punie, Y. (ed). EUR 28775 EN. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017. 95 p

Zuxro IZBOSAROVA,
Termiz davlat universiteti 2-kurs tayanch doktoranti

Termiz davlat universiteti dotsenti, p.f.n o'qituvchisi R.Imamkulov taqrizi asosida

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARINING PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK ASOSLARI

Аннотация

Ushbu maqolada mamlakatimizdabo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kommunikativ ko'nikmalari masalalariga respublikamiz va xorijlik psixolog va pedagog olimlari tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlari haqida so'zlangan.Oliy ta'lim tizimida bo'lajak pedagog kadrlarni tayyorlashda ularning kommunikativ ko'nikmalarga yetarli darajada ega bo'lishlari va uni amaliyotda qo'llay olish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishlari haqidagi ilmiy muammolar XX-asrning 60-70 yillaridan e'tiboran o'rگانila boshlandi.

Kalit so'zlar: Kompetensiya, kompetentlik, kommunikativ ko'nikma, pedagog, talaba.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В данной статье рассказывается о научных исследованиях, проведенных нашими республиканскими и зарубежными психологами и педагогами по вопросам коммуникативных навыков будущих учителей начальных классов в нашей стране. Научные проблемы обладания достаточными знаниями, умениями и квалификациями для применения их на практике стали актуализироваться, изучались с 60-х и 70-х годов 20 века.

Ключевые слова: компетентность, компетентность, коммуникативные способности, педагог, студент.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL BASIS OF COMMUNICATIVE SKILLS OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS

Annotation

This article talks about the scientific research conducted by our republic and foreign psychologists and pedagogues on the issues of communication skills of future elementary school teachers in our country. The scientific problems of having sufficient knowledge, skills and qualifications to apply it in practice began to be carefully studied in the 60s and 70s of the 20th century.

Key words: Competence, competence, communicative skills, pedagogue, student.

Kirish. Mamlakatimizda oliy ta'lim tizimini isloh qilish jarayonida turli sohalarida mutaxassislarni tayyorlashda zarur bo'lgan tarkib va texnologiyalarni yangilash, qayta ko'rib chiqish jarayoni kuzatilmogda. Turli mutaxassisliklar bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash jarayonlarini takomillashtirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlardan biri kompetensiyaga asoslangan yondashuv hisoblanadi. O'qituvchining kasbiy tayyorgarligiga kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish universitetda nazariy tayyorgarlik va olingan bilimlarni amaliy amalga oshirish imkoniyatlari o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishga, zamonaviy ta'lim sharoitida ishlash uchun zarur kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga imkon beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar. O'qituvchining kasbiy tayyorgarligiga kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish universitetda nazariy tayyorgarlik va olingan bilimlarni amaliy amalga oshirish imkoniyatlari o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishga, zamonaviy ta'lim sharoitida ishlash uchun zarur kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga imkon beradi. Bu esa keyingi yillarda psixologiya va pedagogika fanining tadqiqot obyektiga aylanib bormogda. Bu sohada psixolog olimlardan N. A. Rotova, T. M. Sorokina, S. E. Shishov, I. G. Agapov, I. S. Danilova, N. Bekmirzayev, N. Erkaboyeva, A. Kenjaboyev va boshqalar olib borgan ilmiy tadqiqot ishlari diqqatga sazovordir.

Tahlil va natijalar. Ushbu dissertatsiya tadqiqotida mahalliy va xorijiy psixologik va pedagogik ilmiy adabiyotlarda kompetensiyani tushunishga mavjud

yondashuvlar tahlili keltirilgan. "Bilim, ko'nikma, malaka" tushunchalari bilan taqqoslaganda kompetensiyalar shaxsning o'quv jarayonida va undan tashqarida olgan qadriyatlarini, yo'nalishi, bilimlari, tajribalariga asoslangan yanada murakkab shaxsiy tuzilma sifatida qaraladi. Psixologik va pedagogik fan rivojlanishining hozirgi bosqichida gumanistik yondashuvning ahamiyatini ta'kidlash kerak. O'qituvchining o'quvchiga insoniy munosabati asoslari shubhasiz umuman insonparvar jamiyat qurish asosidir [1]. Gumanistik pedagogika o'qituvchi va talaba o'rtasidagi sub'ekt-sub'ekt munosabatlariga asoslanadi, dialogga asoslangan ta'limni nazarda tutadi; uning asosiy ajralib turadigan xususiyati fikrlar va ma'nolarni almashish. Ta'limning gumanistik paradigmasi g'oyalarni hisobga olgan holda qurilgan talaba va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlar jarayonida biz butun o'quv jarayonini insonparvarlashtirish haqida gapiramiz, bu esa o'z oldiga qo'yishga va yuqori maqsadlarga erishishga qodir bo'lgan erkin shaxsni tarbiyalashga yordam beradi. Ta'lim faoliyatining gumanistik yo'nalishi mavjud rollarning mohiyatini o'zgartirgan jarayonlarga yordam berdi, ya'ni o'qituvchi bilimlar majmuasini uzatuvchi vositachi sifatida va talaba ushbu bilimlarni idrok etadigan passiv sub'ekt sifatida. Gumanistik yondashuv nuqtai nazaridan talaba o'qituvchining sherigi sifatida qanday o'ylashni, yaratishni, aks ettirishni biladigan faol sub'ekt sifatida qaraladi. Talabalarni o'qitish usullarini o'qitishda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni kommunikativ Kompetensiyalarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ko'nikmalarning

yagona tuzilishiga asoslanishi kerak. Shunga qaramay, olib borilgan tadqiqotlarning ahamiyati va ko'p qirraliligiga qaramay, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kommunikativ kompetentsiyalarini shakllantirish masalasiga etarlicha e'tibor berilmayapti [2].

Kommunikativ komponent har doim o'qituvchining kasbiy va pedagogik kompetentsiyasida hal qiluvchi hisoblanadi, chunki o'qituvchining kasbiy faoliyatidagi asosiy narsa talabalar bilan muloqot qilish jarayonidir. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotning maqbul qurilgan vaziyatsiz biz o'quv jarayonining samaradorligi haqida gapira olmaymiz. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilar uchun namuna, shu jumladan xulq-atvor, o'z fikrlarini ifoda etish usuli. O'qituvchi darsda ham, o'quvchilar bilan shaxsiy muloqot harakatlarini qurishda ham nutqiga e'tibor berishi kerak. Shu bilan birga, o'qituvchining o'quvchilarning ota-onalari, hamkasblari va ta'lim muassasasi ma'muriyati bilan muloqot qilishda aloqa ko'nikmalarining muhimligini ta'kidlash kerak [3]. O'qituvchini unda shakllangan muloqot qobiliyatlarisiz professional deb atay olmaymiz. Muloqot qobiliyatlarini muhimdir, chunki ularning yordami bilan o'quvchilarga kerakli ma'lumotlar uzatiladi. Nutq uslubi, lug'atning boyligi, iboralarni to'g'ri tuzish, intonatsiya muhim ahamiyatga ega, chunki sanab o'tilgan barcha nutq tarkibiy qismlari talabalarining kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish uchun namuna hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, aloqa ko'nikmalarining doimiy rivojlanishi kabi o'ziga xos xususiyati, o'qituvchi butun pedagogik faoliyat davomida aloqa ko'nikmalarini takomillashtirishning ahamiyati va zarurligini tushunishi kerak. O'zining muloqot qobiliyatlari darajasiga e'tibor berib, o'qituvchi ushbu ko'nikmalarni aks ettirishi, o'z harakatlarini, shu jumladan o'quvchilar, hamkasblar, o'quvchilarning ota-onalari bilan kommunikativ o'zaro munosabatlar ishtirokchisi nuqtai nazaridan yetarli darajada baholay olishi kerak[4]. Pedagogik faoliyatning asosi uning barcha ko'rinishlarida muloqotdir, bu haqiqat har bir amaliyotchi o'qituvchi tomonidan amalga oshirilishi kerak. Pedagogik o'zaro ta'sirning mohiyati o'zgarishi munosabati bilan bo'lajak o'qituvchilarni o'qitishda yangi mazmunli paradigmalar chiziladi. Olimlar yuz yildan ko'proq vaqt oldin fikrlash va nutqni shakllantirish masalalari bilan shug'ullana boshladilar. Vaqt o'tishi bilan pedagogik faoliyatda muloqotning ahamiyati oshdi va shuning uchun o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi kommunikativ munosabatlar masalalarini ko'rib chiqadigan nazariy tadqiqotlar tobora ko'payib bormoqda [5]. Tadqiqotchilar o'qituvchilarning yuqori darajada rivojlangan kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirishni bir tomondan aqliy faoliyat usullari va boshqa tomondan doimiy ravishda takomillashtirib borayotgan tashqi dunyoda uni ijtimoiy amalga oshirish imkoniyatlari bilan bog'lashadi. N. A. Rotova o'z tadqiqotlarida o'qituvchining kommunikativ kompetentsiyasi muammosini o'rganish muhimligi haqida gapiradi. U shunday yozadi: "pedagogik soha bugungi kunda aloqa o'quv jarayonini optimallashtirish uchun hali ochilmagan manbadir". O'qituvchining kommunikativ ko'nikmalarini o'quv jarayoniga muhtoj bo'lgan global o'zgarishlar zarurati bilan bog'lab, ushbu muallif o'qituvchining kasbiy faoliyatida uning kasbiy vakolatlari, shu jumladan kommunikativ kompetentsiyalarining ahamiyatini ta'kidlaydi[6].

Oliy ta'lim tizimidagi kompetentsiyaga asoslangan yondashuv kommunikativ kompetentsiyani pedagogik faoliyat ishtirokchilarining o'zaro munosabatlari jarayonining ahamiyati nuqtai nazaridan ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatdi. O'qituvchining kasbiy va pedagogik vakolatlari tizimida kommunikativ kompetentsiya yetakchi hisoblanadi, chunki uning kasbiy faoliyati talabalar bilan aloqa jarayonlariga asoslangan. Aloqa jarayonida ma'lumot almashiladi, o'quv jarayoni to'g'ridan-to'g'ri kommunikativ harakatga asoslanadi

[7]. Muloqotning ahamiyatini va yuqori darajadagi kommunikativ kompetentsiyalarning mavjudligini inobatga olmagan holda, o'qituvchi o'quv faoliyati jarayonida hal qilingan vazifalarga erishishda yuqori natijalarga erishishi qiyin. Kommunikativ kompetentsiyaning ahamiyatini tushunib, amaliyotchi o'qituvchi o'zida mavjud bo'lgan kommunikativ kompetentsiyani doimiy ravishda rivojlantirishdan manfaatdor. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda oliy ta'lim tizimida kompetentsiyaga asoslangan yondashuv nuqtai nazaridan kasbiy tayyorgarlikning asosini tashkil etuvchi "kompetentsiya" va "kompetentlik" tushunchalari har tomonlama o'rganilmoqda. "Kompetentsiya" tushunchasi nisbatan yaqinda keng tarqaldi

Bizni qiziqtirgan savol tadqiqotchilari S. E. Shishov, I. G. Agapov vakolatlar mutaxassisning kasbiy faoliyatida shaxsiy ko'nikmalarni, bilimlarni faollashtirish qobiliyati va tayyorligi, shuningdek, o'quv jarayonida olingan harakatlarni amalga oshirishning umumiy usullari sifatida taqdim etiladi. Ushbu tadqiqotchilar mutaxassislarni tayyorlash jarayonida kompetentsiyalarni shakllantirishga yordam beradigan maxsus usullarni ishlab chiqish zarurligiga e'tibor berishadi. Bu holda kommunikativ kompetentsiyalar alohida ahamiyatga ega, chunki ularni inson-inson tizimining har bir kasbiy faoliyatida talab katta bo'lganligi sababli ularni yuqori kasbiy deb ta'riflash mumkin. I. S. Danilova bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentsiya fenomenini tadqiq qilishda shunday deb hisoblaydi: "pedagogik kasb o'qituvchidan nutq aktida shaxsiy o'zini namoyon qilishni, nutq ta'sir qilish vositalarini bilishni, o'z nutqi orqali tilga munosabatni bilish va muloqot qilish usuli sifatida amalga oshirish qobiliyatini talab qiladi. O'qituvchi o'zining ijtimoiy mavqeiga ko'ra nutq javobgarligi kuchaygan zonada, uning kasbiy darajasi nafaqat mavzuni bilish, balki tilni bilish darajasi bilan ham belgilanadi". O'qituvchining nutq mas'uliyatining ortishi ushbu kasbning har bir vakili tomonidan to'liq anglanishi kerak. Talabalarga kerakli bilimlarni yetkazish jarayonida ovozli ko'nikmalar butun o'quv jarayonining zaruriy asosini tashkil etadi, o'qituvchining kasbiy faoliyati jarayonida uning talabalar bilan shaxsiy munosabatlari tizimining ahamiyati haqida gapirmasa ham bo'ladi. Ushbu tizim aloqalar tabiiy ravishda mavjud kommunikativ kompetentsiyalarni bevosita faollashtirish bilan shakllanadi. N. A. Rotova kommunikativ kompetentsiya fenomenini tadqiq qilishda shunday yozadi: "boshlang'ich umumiy ta'lim o'qituvchisining kommunikativ kompetentsiyasi-bu shaxsning ajralmas sifati bo'lib, u o'qituvchining aloqa jarayoniga bo'lgan qadriyat munosabatini, ongli ravishda samarali ijtimoiy ta'sir o'tkazish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni ta'minlaydi (jamiyatning har bir elementining individualligini saqlab, og'zaki va og'zaki bo'lmagan vositalar yordamida vaziyatni boshqarish. Shaxsning integrativ sifati (falsafa nuqtai nazaridan) deganda shaxs substrukturasi yonalishi, o'zini o'zi rivojlantirish va ishlash qobiliyatiga ega bo'lgan elementi tushuniladi.

Integrativ fazilatlar tizimida yetakchi rol asosiy fazilatlariga tegishli. Integrativ fazilatlar shaxsiy fazilatlarini shaxsning yonalishi atrofida bog'laydi. O'qituvchining aloqa jarayoniga bo'lgan qadriyat munosabati quyidagilarni o'z ichiga oladi: o'quvchining o'quv faoliyati sub'ekti sifatidagi rolini tushunish, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar va ularning ota-onalari bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatish, o'quvchining shaxsini shakllantirish va rivojlantirish uchun o'quv materiallari imkoniyatlaridan foydalanish". Asosiy sifati ifodalovchi kommunikativ kompetentsiya o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirish jarayonida doimiy ravishda rivojlanishi kerak. Ushbu jarayonning muhimligini anglagan holda, o'qituvchi ta'lim va tarbiya faoliyati muammolarini hal qilishda muhim natijalarga erishishi mumkin. Boshlang'ich maktab o'qituvchisining kommunikativ kompetentsiyasining asoslari pedagogik bilim va

ko'nikmalardagi tizimli o'zgarishlarga asoslangan bo'lib, ular har doim eng maqbul yechimlarni topish jarayoniga qaratilgan kasbiy va shaxsiy vaziyatlar. Ushbu jarayon o'qituvchi va talaba o'rtasida har tomonlama o'zaro munosabatlarni amalga oshirish maqsadiga ega bo'lgan usullarni amalga oshirishni nazarda tutadi. Ushbu kompleks nafaqat o'quv faoliyatini, balki o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi shaxsiy munosabatlar tizimini ham o'z ichiga oladi. Ushbu nazariy pozitsiya kontekstida boshlang'ich maktab o'qituvchisining o'quvchining shaxsiga ta'siri jarayonida uning ahamiyatini ta'kidlash kerak. Bolaning birinchi o'qituvchisi sifatida boshlang'ich maktab o'qituvchisi ko'pincha keyingi o'quv jarayoniga, shuningdek kelajakda shaxsning har tomonlama rivojlanishiga ko'rsatmalar beradi[5].

Ya'ni, biz bolaning o'quv jarayoniga bo'lgan motivatsiyasi boshlang'ich maktabda yotadi, deb aytishimiz mumkin, keyingi bosqichda ushbu jarayonga etarlicha e'tibor bermasdan, o'quvchini o'qishga ijobiy munosabatda bo'lish uchun sozlash qiyin bo'ladi. Ushbu qoida kelajakdagi o'qituvchining kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish uchun yana bir shartni belgilaydi. Shuni ta'kidlash kerakki,

boshlang'ich maktabda o'qituvchining to'g'ridan – to'g'ri aloqa jarayoni har doim ham aloqa uchun aloqa emas, balki ko'pincha aniq belgilangan maqsadlarga ega, o'qituvchi tomonidan boshqariladigan va ayniqsa tuzilgan printsipga ega bo'lgan kommunikativ harakatdir. Ta'lim jarayonida yuzaga keladigan har bir kommunikativ harakatning maqsadini aniqlamasdan, ta'lim faoliyatining o'zi muvaffaqiyati haqida gapirmaslik kerak.

Xulosa. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish jarayonlari eng muhim jarayonlardan biri hisoblanadi desak mubolag'a bo'lmaydi. Shakllanish jarayoni shaxsning kommunikativ tajribasiga asoslangan. Kommunikativ kompetentsiyani egallashning asosiy manbalari-bu xalq madaniyati asoslarini egallash sharoitida ishlatiladigan tillarning zarur bilimlari; shaxslararo muloqot tajribalari; san'atni idrok etish tajribalari. Ushbu tajriba oila bilan amalga oshirila boshlanib, boshlang'ich maktabda darslarda to'ldirishda davom etmoqda. Shunga ko'ra, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisida ushbu ko'nikmaning mavjudligi masalasi qanchalik muhim degan xulosaga kelishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Бобомуродова А.Я. Она тили таълими жараёнида ўйин-топшириқлардан фойдаланиш. Пед. фанл. номз. илм. дараж. олиш учун ёзилган диссертация. –Т.: 1996. -145 б.
2. Зиядова Т.У. Она тили таълими жараёнида ўқувчиларнинг сўз бойлигини ошириш. Пед. фанл. ном. илм. дараж. олиш учун ёзилган дисс. –Т.: 1995. -161 б.
3. Саидов М. Ўзбек мактабларининг 5-синфида она тили таълими жараёнида тафаккурни ривожлантирувчи ўқув топшириқлари ва улардан фойдаланиш методикаси. Пед. фанл. ном. илм. дараж. олиш учун ёзилган дисс. –Т.: 2000. -147 б.
4. Ганиев Т.Т. Она тилидан машқ бажариш жараёнида ўқувчиларнинг билиш фаоллигини ошириш. Пед. фанл. номз. илм. дараж. олиш учун ёзилган дисс. –Т.: 1991. -194 б.
5. Mukhtarova L.A. Ways of formation of ecological culture in children of primary age // AJMR:Asian Journal of Multidimensional Research Journal. Vol 10, Issue 4, April, 2021. - Pp 648-652. (Impact Factor 7.699).
6. Muxtarova L.A. Yoshlarda ekologik xavfsizlik madaniyatini shakllantirishga doir masalalarda innovatsion yondashuv. Pim ham jamiyet. Илмий-методик журнал. - Нукус, 2020. 4-сон. - Б. 84-86 б.
7. Muxtarova L.A. Boshlang'ich ta'limda ekologik xavfsizlik madaniyatini shakllantirishning metodologik asoslari // Наманган давлат университети илмий ахборотномаси илмий-nazariy jurnali. 2021, 12-сон. – В. 657-662.

Umida INAGAMOVA,
Teacher, Uzbekistan State University of World Languages

Reviewer: Nasirova Gulnora Madaminovna, Doctor of Philosophy (PhD) in philological sciences

THE USE OF INTERNET TECHNOLOGIES IN MODERN EDUCATION

Annotation

It is known that the specific social phenomena of our time inevitably leave their mark in all spheres of human activity. Including, today's teachers strive to build new methods and forms of working with the student audience based on connection with reality, as well as taking into account the personal directions of modern youth. Therefore, social networks, various Internet resources, video blogs, electronic diary materials, video hosting, etc., which are closely embedded in the daily life of almost everyone, are the main source of information. Current research on this topic, as well as the analysis of the educational and educational potential of publications, websites, blogs and video hosting materials in social networks, emphasizes the relevance of this work. This article describes the use of Internet resources and their importance in the educational process.

Keywords: Internet sources, social networks, websites, remote technologies.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРНЕТ – ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

Известно, что специфические социальные явления современности неизбежно накладывают свой отпечаток на все сферы человеческой деятельности. В том числе, современные педагоги стремятся выстраивать новые методы и формы работы со студенческой аудиторией на основе связи с действительностью, а также с учетом личностных установок современной молодежи. Поэтому основным источником информации являются социальные сети, различные интернет-ресурсы, видеоблоги, материалы электронных дневников, видеохостинги и т. д., которые тесно встроены в повседневную жизнь практически каждого человека. Современные исследования по данной теме, а также анализ образовательно-воспитательного потенциала публикаций, сайтов, блогов и материалов видеохостингов в социальных сетях подчеркивает актуальность данной работы. В данной статье рассказывается об использовании интернет-ресурсов и их значении в образовательном процессе.

Ключевые слова: Интернет-источники, социальные сети, веб-сайты, удаленные технологии.

ZAMONAVIY TA'LIM JARAYONIDA INTERNET TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Аннотация

Ma'lumki, zamonamizning o'ziga xos ijtimoiy hodisalari inson faoliyatining barcha sohalarida muqarrar ravishda o'z izini qoldiradi. Shu jumladan, bugungi kunning o'qituvchilari talabalar auditoriyasi bilan ishlashning yangi usullari va shakllarini voqelik bilan bog'lash asosida, shuningdek, zamonaviy yoshlarning shaxsiy yo'nalishlarini hisobga olgan holda qurishga intilishadi. Demak, deyarli har bir insonning kundalik hayotiga chambarchas singib ketgan ijtimoiy tarmoqlar, turli internet resurslari, videobloglar, elektron kundaliklar materiallari, videoxostinglar va boshqalar asosiy ma'lumotlar manbaidir. Bu boradagi zamonaviy tadqiqotlar, hamda ijtimoiy tarmoqlardagi nashrlar, veb-saytlar, bloglar va videoxosting materiallarining ta'lim va tarbiyaviy salohiyatini tahlil qilishga qaratilgan ushbu ishning dolzarbligini ta'kidlaydi. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida internet manbaalaridan foydalalanish va ularning ahamiyati haqidagi fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: internet manbaalar, ijtimoiy tarmoqlar, veb-saytlar, masofaviy texnologiyalar.

Introduction. Nowadays, the Internet has become an integral part of the life of a modern person. Internet resources are used by people of different ages and professions. More and more information sources appear on the Web. For most young people, the Internet has become a familiar and convenient means of communication and information. In the conditions of the modern information flow, the task of education is to direct students in the right direction, teach them to receive new knowledge using the Internet, and apply them in everyday life.

The use of Internet technologies in educational activities is an important and significant part of an effective educational process that contributes to a successful educational process in educational process.

Discussions. Internet technologies are used to transfer information and ensure interaction between a teacher and a student in systems of distance and open education.

There are three main groups of distance learning technologies in modern education: case, TV technology, Internet technology (network technology).

The essence of case technology is in structuring materials into a set ("case"). The student receives them for independent study, but has the opportunity to contact a mentor ("tutor") for advice. Case study refers to action learning methods. The student forms knowledge, skills, competencies in the process of active independent work. The difference between the case method of teaching and the problem method is that there is no open problem, it must be distinguished from the information presented in the case. This technology contributes to the development of skills in analyzing the situation, its assessment and skills in planning methods for solving the problem.

All remote technologies are conditionally divided into two groups according to the degree of interactivity: with full interactivity and with selective interactivity. The level of access to information training data is established by the copyright holder, the educational institution.

Websites of educational institutions and personal pages of teachers provide an opportunity to open new horizons

for the development of creative, educational abilities of students.

Cloud technologies are based on network access to data. The user can store files, use various programs without mandatory access to the local network. The work is carried out via the Internet using resources that already store information. The advantages of cloud technology are its high mobility, cost-effectiveness. Among the minuses: mandatory access to the Internet, low confidentiality of the data provided. Examples of cloud resources are Yandex-disk, Google-disk.

Skype is a free program designed to communicate over the Internet. When the teacher uses various multimedia technologies, classes can be carried out as productively as possible. One of the elements of this type of training is an interactive whiteboard, which makes it possible for both the teacher and the student to make notes online.

Social networks, in fact, are interactive multi-user websites on which the user has the opportunity to find the necessary information. The social networking section also includes thematic forums, especially those specializing in education. It is clear that in modern conditions social networks cannot be the only and main learning resource, but their potential in learning is great.

Blog technology allows any user to create a personal page, blog. It is moderated by one person, posting useful content. Any visitor to the blog can read the content of the site, post questions, comments, additions. Blogs are one of the next generation social services.

The didactic properties of a personal blog are their publicity, authorship and moderation, multimedia content, as well as the ability to use only the content necessary for the learning process while maintaining its full interactivity.

Educational and methodical materials on educational sites. Educational sites are understood as Web sites of a scientific, educational nature, specially developed by certain organizations or individuals for use in education. Such resources do not always pass peer review, but they provide reliable materials with a fairly high quality of design and, at best, do not contain advertising.

Testing systems are designed to test the level of knowledge and skills of students - these are Web services that allow you to control students' knowledge or exercise in preparation for the final certification in the form of computer testing. Some of these resources allow the teacher to create the desired tests themselves.

Educational-methodical literature on the sites of publishing houses. Publishing sites are designed to inform consumers of printed and electronic products or press publications produced by a particular publishing house. These materials can be useful to methodologists, teachers and students as a source of information about the latest educational and educational literature, sources for additional information. Planning classes, recording attendance, giving out assignments, and grading are all responsibilities of a teacher. You can take use of classroom resources for teachers in this situation. Here are some online resources and add-ons that can help you speed up all of these procedures while also enhancing learning and communication.

Teachers may hold online lessons and make presentations using Edmodo's platform. It gives teachers access to a variety of online technologies that let them share lesson materials, give assignments, and show students' grades during an online class. Additionally, you may manage calendar events, communicate with students and parents, and add students to learning groups.

With the help of the lightweight eLearning authoring tool iSpring Free, you can convert a dull PowerPoint presentation into an interactive, mobile-friendly online course with quizzes. This interactive learning tool's simplicity is its

key benefit. Any beginner course creator may easily and rapidly construct an endless number of courses because to its user-friendly interface.

It's easy to create engaging exercises and educational games for kids using the game-based learning platform Kahoot. You can create quizzes on any subject and in any language, and you can include videos, diagrams, and photos to personalize them. By entering the game codes on their smartphone or application, students take part in "Kahoots" (games). You may design interactive classes with embedded quizzes, tests, and audio notes with Edpuzzle. You can monitor how pupils are watching your videos and if they comprehend the material thanks to its analytics feature.

Online program Starfall was first intended to help educate children to read. Online games and print series that may be downloaded for use at home or in the classroom for young pupils are supported by its phonics-based learning paradigm. For Pre-K, Kindergarten, and Grades 1 to 3, it now includes animated songs, videos, and arithmetic games.

Quill is a platform with over 400 tasks and a variety of innovative tools for teaching writing, vocabulary, and grammar. Reconstructing sentences, editing passages, writing new passages, and other learning activities are all effective ways to help your pupils. With the help of a straightforward editor, you may create Jeopardy games for students using the internet service JeopardyLabs without the need of PowerPoint. You may also pick from already-built games developed by platform users on topics like cleanliness, cities, nations, and cuisine.

Electronic libraries: Currently, the main funds do not fully correspond to the tasks of the school library. In this regard, the problem of using Internet resources becomes especially acute. The specificity of the readership of school libraries makes it necessary to study the attitude towards the Internet of both readers and librarians. The modernization of education is taking place against the backdrop of the formation of the book market, the market of educational and information and library services, and therefore the functions of the libraries of educational institutions are expanding dramatically and become more difficult. In the context of modernizing the content of education, the mission of the library is changing. The library of an educational institution as a social institution must now make a leap through several evolutionary stages of development. In modern conditions, the libraries of educational institutions act in a new capacity - they are transformed into media centers. Along with the traditional book fund, such a library now has new working areas: video libraries, music libraries, diatheques, game libraries. With the advent of electronic textbooks, the availability of a computer with Internet access, an electronic catalog, and photocopying equipment becomes a necessity in the library.

Highlighting the advantages of using Internet resources in the learning process, one should not forget about the disadvantages of such a use of the global network. So, for example, the search for the necessary information is complicated by the huge volume of materials contained on the Internet, as well as the absence of any structure in them. Another disadvantage of this way of obtaining information is side links that divert students' attention from the main task. Therefore, the use of Internet resources in the process of education should be controlled by the teacher, both at the final stage of work and in the process of completing the assigned task.

The quality of student learning does not improve from the fact that new technologies become available to them, but depends on the methods, forms and ways that students use when using such technologies in the educational process. The global information network of the Internet cannot replace books, textbooks and classes with a teacher, but it is the best

tool for obtaining in-depth knowledge in many disciplines for everyone who wants to learn.

Conclusion. Thus, we can say that the use of Internet resources:

- takes the preparation and conduct of lessons to a qualitatively new level;

- helps students to go beyond the standard educational process, use computer technologies and tools in order to significantly increase their educational opportunities, acquire new skills and abilities;

- makes the learning process more interesting, relevant to today's realities, providing the right information at the right time;

- makes it possible to more effectively achieve specific subject goals, in almost all areas;

- forms skills and methods of activity for solving practically important tasks for creating own information resources;

- enhances the information culture of students and develops the desire to use the Internet for self-education.

LITERATURE

1. Abbasovna, A. S., & Mahamadinovna, U. K. (2020). Developing Professional Skills Of Students In Foreign Language Education (In Non-Phylological Universities). *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(03), 2020.
2. Abdullaev S. G. Evaluation of the effectiveness of the distance learning system. 2007. - N 3.
3. Lavina T.A. Continuous training of teachers in the field of the use of information and communication technologies in professional activities. - M. 2006.
4. Makhamadinovna, U. K. (2023). Application of distance education in higher education and developing students linguistic competence. *British View*, 8(1).
5. Rustamovna I. U. Ta'lim muassasalarida ingliz tilini innovatsion texnologiyalar asosida o'qitishning zarurati //ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 10. – C. 215-218.
6. Rustamovna I. U. The Role of Teacher on Applying Methods at English Classes //International Journal on Integrated Education. – T. 4. – №. 6. – C. 1-3.
7. Vagramenko Ya.A., Yalamov G.Yu. The concept of network information interaction between students and students of the school // Pedagogical informatics. - 2013. - No. 3.
8. Zubareva T.A. Using networking for innovative development of educational institutions. M., 2011.

Fotima KOSIMOVA,
O‘zbekiston jahon tillari universiteti o‘qituvchisi
E-mail: kosimovafotima25@gmail.com
Nozima XASANBOYEVA,
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti talabasi
E-mail: nozimaxasanboyeva378@gmail.com

TDPU professori, f.f.d G.Maxkamova taqrizi asosida

LANGUAGE TEACHING METHODOLOGIES IN PRIMARY SCHOOLS

Abstract

This article explores language teaching methodologies in primary schools. The article presents an overview of the various language teaching methodologies used in primary schools, including the grammar-translation method, the direct method, the audio-lingual method, and the communicative approach. The article also highlights the advantages and disadvantages of each approach and provides recommendations for language teachers.

Key words: Language teaching methodologies, primary schools, grammar-translation method, direct method, audio-lingual method, communicative approach.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКАМ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация

В данной статье исследуются методики преподавания языка в начальной школе. В статье представлен обзор различных методик обучения языкам, используемых в начальной школе, в том числе грамматико-переводной метод, прямой метод, аудиolingвальный метод и коммуникативный подход. В статье также выделяются преимущества и недостатки каждого подхода и даются рекомендации для учителей иностранных языков.

Ключевые слова: Методика обучения языку, начальная школа, грамматико-переводной метод, прямой метод, аудиolingвальный метод, коммуникативный подход.

BOSHLANG‘ICH MAKTABLARDA TIL O‘QITISH METODIKASI

Аннотация

Ushbu maqolada boshlang‘ich maktablarda til o‘rgatish metodologiyalari o‘rganiladi. Maqolada boshlang‘ich maktablarda qo‘llaniladigan turli til o‘rgatish metodologiyalari, jumladan grammatika-tarjima usuli, to‘g‘ridan-to‘g‘ri metod, audio-lingual metod va kommunikativ yondashuv haqida umumiy ma‘lumot berilgan. Maqolada, shuningdek, har bir yondashuvning afzalliklari va kamchiliklari yoritilgan va til o‘qituvchilari uchun tavsiyalar berilgan.

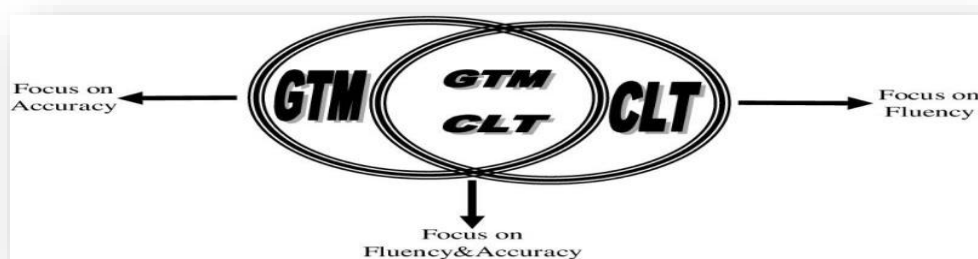
Kalit so‘zlar: Til o‘qitish metodikasi, boshlang‘ich maktablar, grammatika-tarjima usuli, to‘g‘ridan-to‘g‘ri metod, audio-lingual metod, kommunikativ yondashuv.

Introduction. Language teaching in primary schools is a crucial aspect of education as it lays the foundation for acquiring language skills that can benefit students in their future academic and professional pursuits. Language teaching methodologies used in primary schools have evolved over time, with each approach emphasizing different aspects of language learning. This article provides an overview of the different language teaching methodologies used in primary schools and their advantages and disadvantages.

Literature Review. The grammar-translation method is a traditional approach to language teaching that emphasizes the study of grammar rules and translation of texts. This approach is criticized for its overemphasis on grammar and lack of focus on communication skills. The direct method, also known as the natural method, emphasizes the use of the target language in the classroom and focuses on speaking and listening skills. However, this approach can be challenging for teachers who are not fluent in the target language. The audio-lingual method emphasizes repetition and drilling of language

patterns, but it can be monotonous and lacks opportunities for creative expression. The communicative approach emphasizes communication and interaction in the target language and provides opportunities for students to use language in a meaningful context. However, this approach can be challenging for teachers who are not proficient in the target language.

One of the most traditional language teaching methodologies is the Grammar-Translation Method, which focuses on teaching vocabulary and grammar rules through translation exercises. Another approach is the Audio-Lingual Method, which emphasizes the memorization of dialogues and the repetition of language patterns. More recent methodologies include the Communicative Language Teaching Method, which emphasizes the importance of communication and interaction in language learning, and the Task-Based Language Teaching Method, which focuses on teaching language through the completion of real-life tasks.

Figure#1.the combination of GTM and CLT in Teaching and learning process

Research has shown that the most effective language teaching methodologies in primary schools are those that are student-centered and provide opportunities for interaction and communication. These approaches allow students to develop their language skills in a natural and meaningful way, rather than simply memorizing vocabulary and grammar rules.

In a study by Macaro and Graham (2007), they investigated the effectiveness of different language teaching methodologies, including traditional grammar-translation, audiolingual, communicative, and task-based approaches. The study found that the communicative and task-based approaches were more effective than the traditional grammar-translation and audiolingual methods.

Similarly, in a study by Ellis and Shintani (2014), they compared the effectiveness of the explicit and implicit teaching of grammar in primary schools. The study found that explicit teaching was more effective than implicit teaching in improving students' grammatical accuracy.

Another study by Rixon (1986) investigated the role of storytelling in language teaching. The study found that storytelling could be an effective way to teach language because it provides a meaningful context for language learning and promotes students' willingness to communicate.

Some of the most prominent methodologies include; the Natural Approach, Total Physical Response, the Silent Way. The Natural Approach emphasizes the use of students' first language and focuses on communication and comprehension. Total Physical Response involves the use of physical movements to facilitate language learning and retention. The Silent Way encourages the development of student autonomy and self-discovery using minimal teacher input.

Research Methodology. The purpose of this study was to investigate the effectiveness of different language teaching methodologies in primary schools. The study used a mixed-methods approach, combining both quantitative and qualitative data collection methods.

The research methodology for this article involved a systematic review of literature on language teaching methodologies in primary schools. The literature search was conducted using databases such as Google Scholar, JSTOR, and ERIC. The search terms used were "language teaching methodologies," "primary schools," and "language development." The inclusion criteria for the articles were that they must be published in English and focus on language teaching methodologies in primary schools.

The sample for this study consisted of primary school students from different schools and regions. Both public and private schools were included to ensure a diverse sample. The study used a random sampling method to select participants.

Data was collected by using a combination of surveys, interviews, and classroom observations. The surveys were used to gather data on students' attitudes towards language learning and their perceptions of different language teaching methodologies. The interviews were held to gather more in-depth information on students' experiences with different teaching methods. Classroom observations were utilized to assess the effectiveness of different teaching methods in practice.

Data analysis involved both descriptive and inferential statistics, as well as thematic analysis of qualitative data. Descriptive statistics were used to analyze survey data, while inferential statistics were used to analyze quantitative data collected from classroom observations. Thematic analysis helped to analyze qualitative data collected from interviews.

The results of this study provided important insights into the effectiveness of different language teaching methodologies in primary schools. These findings can be used to inform the development of language teaching programs and policies, with the goal of improving language learning outcomes for primary school students.

Analysis and Results. The analysis of the literature suggests that the communicative approach is the most effective language teaching methodology in primary schools. This approach emphasizes communication and interaction in the target language, which can help students develop their speaking, listening, reading, and writing skills. The communicative approach also provides opportunities for students to use language in a meaningful context, which can increase their motivation to learn the language. However, the communicative approach requires teachers who are proficient in the target language and may not be suitable for all classroom contexts.

Explicit teaching of grammar was also found to be more effective than implicit teaching. Storytelling was also found to be an effective way to teach language in primary schools.

Conclusion. Language teaching methodologies in primary schools have evolved over time, with each approach emphasizing different aspects of language learning. The communicative approach is the most effective language teaching methodology in primary schools as it emphasizes communication and interaction in the target language, which can help students develop their language skills. However, the communicative approach requires teachers who are proficient in the target language and may not be suitable for all classroom contexts. Language teachers should consider the advantages and disadvantages of each approach and select the most suitable approach for their classroom context.

REFERENCES

1. Brown H. D. (2007). Principles of language learning and teaching (5th ed.). Pearson Education.
2. Ellis R., & Shintani, N. (2014). Exploring language pedagogy through second language acquisition research. Routledge.

3. Fenner A. B. (2014). Task-based language teaching in primary school: Implementation and evaluation in a Japanese context. *International Journal of Language Learning and Applied Linguistics World*, 6(2), 15-26.
4. Harmer J. (2015). *The practice of English language teaching* (5th ed.). London: Longman.
5. Lightbown P. M., & Spada, N. (2013). *How languages are learned* (4th ed.). Oxford: Oxford University Press.
6. Macaro E., & Graham, S. (2007). *Improving foreign language teaching: Towards a research-based curriculum and pedagogy*. Continuum.
7. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
8. Rixon S. (1986). Storytelling in language teaching. *TESOL Quarterly*, 20(2), 315-327.
9. Ur P. (1996). *A course in language teaching: Practice and theory*. Cambridge University Press.

УДК: 1(091) (5): [910.4:339.9(4/5)]

Нодир КУЗИЕВ,

Бухарский государственный университет (PhD)

E-mail: nodir82a@mail.ru

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE FORMATION AND DIRECTIONS OF THE GREAT SILK ROAD AND THE SOCIAL IMPORTANCE OF MODERN CONCEPTS OF THE REVIVAL OF THE SILK ROAD

Annotation

In this article, the Great Silk Road - how humanity developed during its historical existence, how it moved from one culture to another and how it could change the standard of living – is a unique "Book of Friendship of Peoples". "and shows its general movement in trade and cultural activities. Modern concepts of the revival of the Silk Road were also analyzed from a socio-philosophical point of view.

Key words: The concepts of the Silk Road, the Silk Road, the Great Silk Road, the Western Meridian Road, the Silk Road Economic Belt, One Belt, One Road

BUYUK IPAK YO‘LINING SHAKLLANISHI VA YO‘NALISHLARI VA IPAK YO‘LI TIKLANISHINING ZAMONAVIY KONSEPSIYALARINING IJTIMOY AHAMIYATI IJTIMOY-FALSAFIY TAHLIL

Annotatsiya

Ushbu maqolada Buyuk ipak yo‘li-insoniyatning o‘z tarixiy mavjudligi jarayonida qanday rivojlanganligi, bir madaniyatdan boshqa madaniyatga qay holda o‘tganligi, turmush darajasini o‘zgartira olganligini u o‘ziga xos “Xalqlar do‘stligi kitobi” bo‘lib, savdo-sotiq va madaniy faoliyatda umumiy harakatini ko‘rsatib beradi. Shuningdek ipak yo‘li tiklanishining zamonaviy konsepsiyalari ijtimoiy falsafiy jihatdan tahlil etilib, Buyuk ipak yo‘li shuni ham isbotladiki, xalqlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqa va muomalaning eng ma‘qul usuli aynan savdo, madaniyat va ilm-fan ekanligi aniqlashtirilgan.

Kalit so‘zlar: “Ipak yo‘li konsepsiyasi”, “Ipak yo‘li”, “Buyuk ipak yo‘li”, “G‘arbiy meridian yo‘li”, “Ipak yo‘li iqtisodiy kamari”, “Bir kamar, bir yo‘l”.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ СТАНОВЛЕНИЯ И НАПРАВЛЕНИЙ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ И СОЦИАЛЬНАЯ ЗНАЧИМОСТЬ СОВРЕМЕННЫХ КОНЦЕПЦИЙ ВОЗРОЖДЕНИЯ ШЕЛКОВОГО ПУТИ

Аннотация

В этой статье Великий шелковый путь - как развивалось человечество в ходе своего исторического существования, как оно переходило от одной культуры к другой и как оно смогло изменить уровень жизни - уникальная «Книга дружбы народов». "и показывает его общее движение в торговой и культурной деятельности. Также были проанализированы современные концепции возрождения Шелкового пути с социально-философской точки зрения.

Ключевые слова: Концепции Шелкового пути, «Шелковый путь», «Великий шелковый путь», «Западная Меридиональная дорога», «Экономический пояс Шелкового пути», «Один пояс, один путь»

Введение. В истории Узбекистан по своему географическому положению, по сути своей цивилизации и культуры служил великим центром между Западом и Востоком, сближал их, объединял. По этой причине общечеловеческие ценности Востока и Запада в равной степени отражаются в сердце нашего народа, а наша религиозная, культурная, этническая толерантность имеет давние исторические корни.

Анализ литературы по теме. Концепции Шелкового пути изучались на международном уровне. Э. Ртвеладзе, А. Ходжаев, О. Кобзева, М. Рахимов, Р. Мирзаев среди крупных ученых по этой теме получили широкое признание. Из зарубежных ученых П. Франкапон, Ф. Старр, С. Корнелл и др. проводили научные исследования Великого шелкового пути. Однако в области социальной философии возникает потребность в проведении исследований, всесторонне освещающих эту тему.

Методология исследования. Методологией исследования являются Конституция Республики Узбекистан, законы, иные правовые документы, труды Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева. Термин «Шелковый путь» был впервые введен в науку в 1877 г. немецким ученым, географом и историком Ф.

Рихтгофеном. Позже ученики Рихтгофена неоднократно использовали этот термин на практике. В 1993 году на X ассамблее Всемирной туристской организации на Бали, Индонезия, первый Президент Республики Узбекистан выдвинул идею концепции Шелкового пути и дипломатии. В 2013 году идея возрождения концепции Шелкового пути была предложена Председателем КНР Си Цзиньпином.

Анализ и результаты. По мнению некоторых исследователей, порядок караванных путей, соединяющих разные страны и историко-культурные районы Ближнего и Среднего Востока, и культурно-политические, идеологические и экономические связи уходят своими корнями в эпоху неолита (VI-IV тыс. до н.э.). Потому что именно в этот период в Средней Азии появилась первая культура земледелия, и население быстро осваивало новые земли. Этот процесс усилится к бронзовому веку [1]. «Великий шелковый путь — одна из тех древних дорог, которые соединяли Запад и Восток на протяжении нескольких тысячелетий». Эта дорога была введена в науку под названием «Шелковый путь» немецким ученым Фердинандом фон Рихтгофеном в 70-х годах 19 века. До этого эта дорога называлась «Западная Меридиональная дорога» [2]. Основное внимание в исследованиях

уделяется истории Великого Шелкового пути. С этой точки зрения, центральные люди нашего региона вдоль Великого шелкового пути на протяжении веков, Восток; и очень важно, что Запад известен как место встречи и сотрудничества цивилизаций. Как отметил Первый Президент Республики Узбекистан, Великий шелковый путь «соединял Восток и Запад торгово-экономическими связями более 2000 лет. Это укрепило культурные и духовные связи народов, проживающих в этом регионе» [3]. В XX веке, с первых лет нашей независимости, первый Президент Республики Узбекистан И. Каримов выдвинул в мировое сознание идею восстановления «Великого Шелкового пути» и сделал большое организация в пути [4]. В скором времени эта миссия принесла свои плоды. Идея «Великого Шелкового пути» приобрела всемирную популярность. Помимо того, что он является основой международной торговли и экономического развития, он служит еще и для общения наций, государств и цивилизаций, для мира, для признания того, что Восток и Запад составляют один мир. В первые годы становления Великого шелкового пути этот путь из китайской столицы в Бактрию через Турфонский оазис и Памирские перевалы (Эркештом, Мингтукай, Ташкоргон, Вахан) стал одним из важных его ответвлений [5]. Ферганская долина была важным местом на направлениях Великого шелкового пути из Китая в Среднюю Азию. В последние годы появился ряд новых сведений о маршрутах транзитных торговых путей, проходивших через этот район. На основе их анализа можно сделать важные выводы о роли и значении крупных городов Ферганской долины на направлениях этого межрегионального пути сообщения. Великий шелковый путь постепенно превратился в главный ареал взаимопроникновения и взаимодействия торговли, еще шире, экономики с дипломатией и культурой, триединства которых поэтапно приобщал многочисленных племен и народов не только к взаимной торговле, но и к цивилизованным формам общения между собой и высокой культуре в мировом масштабе. Явление действительно заслуживает к себе такого внимания, так как сыграло величайшую роль в мировой культуре. Как отмечал академик Н.Н.Негматов, Шёлковый путь был событием мирового порядка, глобализационным процессом раннего средневековья, когда ценности, товары и достижения в одной части Старого Света становились доступны в других частях Земли [6]. Впервые эти дороги «шелковыми» назвал Марко Поло в своей «Книге о разнообразии мира» (1298 г.). Некоторые исследователи XX в. предполагают, что прообраз названия «Великий Шелковый путь» существовал уже в античном мире. Так, в «Истории» Аммиана Марцелина (IV в.) прямо указывается на «большой» («протяженнейший», «огромный», «великий») торговый путь, по которому ведутся сношения с серами, т.е. «людьми шелка», его производителями и продавцами. Известно, что указанный путь был самым надежным (более 12 тыс. км) и самым «долгоживущим» в доиндустриальном обществе. Он играл роль связующего звена между странами разных цивилизаций и социально-экономических систем, став своеобразным прологом современной системы мировой экономики и современной глобализации [7]. Одна из недавних инициатив - китайский проект 2013 г. по созданию гигантского интеграционного пространства «Экономический пояс Шелкового пути» (Silk Road Economic Belt), направленный на возрождение исторического Великого шёлкового пути (сокращённо - ВШП) в современных условиях[8]. Концепция возрождения древней магистрали именно как важнейшего канала углубленного международного сотрудничества в

области дипломатии, культуры, науки, торговли, туризма[9] была предложена на прошедшей в 1993 г. в Индонезии, в г.Бали на X Генеральной Ассамблее Всемирной туристической организации. Особое место принадлежит Узбекистану в создании современных концепций возрождения шелкового пути. Руководство Узбекистана еще в 1993 году впервые выдвинуло идею культурной трансформации Шелкового пути, создания для этого соответствующих внешнеполитических предпосылок. Первый Президент Республики Узбекистан отмечал – У республики есть все необходимые возможности и предпосылки для превращения в своеобразный региональный центр межгосударственного транзита товаров, капитала и рабочей силы, интеграции национальных интересов в области экономики, культуры и политики». Особое внимание при этом руководство независимого Узбекистана обратило развитию международного познавательного туризма на пространстве возрождаемого Шелкового пути: «Узбекистан, отмечает Первый Президент Республики, – находится на узловых дорог шелкового пути и широко известен прекрасными потенциальными возможностями для улучшения и развития мирового туризма. Всему миру известны древние исторические города-памятники, как Самарканд, Бухара, Хива, Шахрисабз, Коканд. На территории республики расположено свыше 4 тысяч исторических памятников архитектуры, многие из которых находятся под охраной ЮНЕСКО. Рекреационные ресурсы Узбекистана позволяют организовывать различные виды туристических маршрутов и принимать туристов круглогодично» [10]. Для решения упомянутых задач Узбекистан, вступивший на путь развития и прогресса, должен был, как считало руководство республики, стать равноправным членом многих авторитетных международных организаций. «Ведется, – писал в первые годы независимости этой связи Первый Президент Республики Узбекистан И. Каримов, – активная подготовка к вступлению республики в ЮНЕСКО, Международную организацию по контролю за атомной энергией, Главную ассоциацию по торговле и тарификации (ГАТТ) и др.»[11]. Китай выдвигает новый проект «современную концепцию возрождению шёлкового пути» как широкомасштабное преобразование всей торгово-рыночно-экономической модели Евразии, и в главную очередь — Центральной Азии. Китай называет эту современную концепцию — «один пояс — один путь». Китай смог формулировать современную концепцию возрождению шелкового пути – «Один пояс и один путь». Ее главная цель отличающийся от других концепций – значительно более крепкий и широкий охват как в философском, историческом, а также географическом, так и в текущем аспектах. Концепция «Один пояс и один путь» охватывает развитые рыночные экономики Восточной Азии и Европы, а также расположенные между ними территории с огромным потенциалом социально-экономического развития. Народы Узбекистана и Китая в течение многих веков связывают многосторонние отношения дружбы и взаимоуважения, история хранит в памяти уникальные страницы взаимопроникновения культур, начавшиеся еще две тысячи лет назад во времена Великого шелкового пути. Истоки тесных связей между нашими культурами продолжают способствовать сближению двух народов, создавая благоприятную почву для формирования долгосрочного и всестороннего сотрудничества между Узбекистаном и Китаем на современном этапе [12]. Узбекистан поддерживает мегапроект «Один пояс - один путь», инициативы в сферах транспорта, торговли, инвестиций, энергетики и высоких технологий. Первый

Президент Республики Узбекистан И.А. Каримов, став одним из первых глав государств, который обосновал позицию своей страны в процессе возрождения Великого Шелкового пути. В его выступлениях, и подписанном в специальном указе делался мощный упор на приоритетность для нашей республики восстановления и развития Шелкового пути [13]. «Узбекистан изначально поддержал инициативу «Один пояс, один путь», реализация которой является важным фактором устойчивого развития наших стран» [14], – заявил Президент Ш.М.Мирзиёев.

Анализ вышеприведенных фактов и аргументов позволяют сделать ряд философских умозаключений о сущности и структуре, функциях и значении современных концепций возрождения шелкового пути:

Во-первых, представляемая современных концепций возрождения шелкового пути состоит из множества идей, взглядов, подходов, направленных на развитие различных сфер жизни стран региона, улучшение межгосударственных отношений. Пропорционально содержанию идей и подходов, структуру современных концепций возрождения

шелкового пути можно классифицировать следующим образом:

идеи социально-экономической интеграции, направленные на ускорение экономического роста и повышение благосостояния народов Евразии;

идеи геополитического равновесия, направленные на совершенствование межрегиональных политических отношений, повышение престижа государств на международной политической арене на основе общих аспектов геополитических позиций стран региона, региона посредством интегрирования региональных общественных отношений;

идеи межкультурного сотрудничества, направленные на повышение духовной культуры народов через улучшение региональных культурных связей.

Во-вторых, социальное значение современных концепций возрождения шелкового пути в том, что она сможет способствовать социально-экономическому, политическому и культурному сближению стран региона, координации их торгово-экономического, транспортно-коммуникационного, геополитического, социального, культурного потенциала и устремлений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Якубова Ш.А. «История городов, расположенных на Великом Шелковом пути» (на примере городов Узбекистана). Диссертация для получения академической степени магистра. Карши - 2019. С-8.
2. Каримов Ш. Шамсуддинов Р. История Родины.-Ташкент, 1997. С.33.
3. Каримов И.А., 1999. С-175
4. Каримов И.А. От торгового пути к восстановлению Шелкового пути. Т.2.-Т., "Узбекистан", 1996.С-366-368; Каримов И.А. Без исторической памяти нет будущего. Сборник избранных произведений. - Т., 1999; Каримов И.А. Высокая духовность – непобедимая сила. - Т., «Духовность», 2008.
5. Мавланов О. Древние дороги Средней Азии: становление и этапы развития. Т.-2008. Б-110
6. Негматов.Н.Н. От древнейший арийской глобализации Евразии к современной интеграции Мирового сообщество/Негматов.Н// Национальные интересы и политика безопасности государств Центральной Азии в условиях глобализации. – Душанбе,2006.-С.14-18
7. Ставиский Б.Я. Великий Шелковый путь — первая в истории человечества трансконтинентальная трасса обмена товарами и культурными достижениями. // Формирование и развитие трасс Великого шелкового пути в Центральной Азии в древности и средневековье. – Т.1990.
8. Обозреватель, 2005, № 7
9. См.: Момошева Н. Внешняя политика Кыргызстана: основные направления и перспективы развития// www.ia-centr.ru.
10. Каримов И.А. Узбекистан - собственная модель перехода на рыночные отношения // Узбекистан: национальная независимость, экономика, политика, идеология.Т.1. – Т.: Узбекистан, 1996. – С.319.
11. Каримов И.А. Узбекистан - собственная модель перехода на рыночные отношения // Каримов И.А. Узбекистан: национальная независимость, экономика, политика, идеология.Т.1.– Т.: Узбекистан, 1996. – С.319.
12. Кобзева О. Великий Шелковый путь: анализ проблем изучения и перспективы возрождения. –Т., 2010.-С.383
13. Указ Президента Республики Узбекистан. «О мерах по активизации участия Республики Узбекистан в возрождении Великого Шелкового пути и развитию международного туризма в республике» // Народное слово, 1995, 3 июня; Каримов И.А. Великий Шелковый путь – путь прогресса. // Свое будущее мы строим своими руками. Т.7.– Т.:Узбекистан, 1999.– С. 176.
14. Мирзиёев Ш. Наши народы должны на деле ощущать результаты совместных усилий...// www.uza.uz, 2019, 27 апреля.

УДК:378.14

Munajat QOZAQOVA,
Namangan muhandislik-qurilish instituti tayanch doktoranti,
E-mail: munajat_sh@mail.ru

PhD G'. Otamurodov taqrizi asosida

MUHANDISLIK YO‘NALISHI TALABALARIGA “MUHANDISLIK VA KOMPYUTER GRAFIKASI” FANINI O‘QITISHDA LOYIHALASH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLARTIRISHDAGI VAZIFALAR

Аннотация

Maqolada talabalarni muhandislik va kompyuter grafikasi fanidagi bilimlarini egallashida, loyihalash kompetensiyalarini rivojlantirishning bugungi xolati va mavjud muammolarni xal etish vazifalari to‘g‘risida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, kompyuter grafikasi, zamonaviy kompyuter texnologiyalari, grafik fanlar, loyihalash kompetensiyasi.

ЗАДАЧИ ПО РАЗВИТИЮ ДИЗАЙНЕРСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ «ИНЖЕНЕРНОЙ И КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКЕ» СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Аннотация

В статье представлена информация о современном состоянии разработки проектных решений и задачах решения существующих проблем в овладении студентами знаниями по инженерной и компьютерной графике.

Ключевые слова: цифровые технологии, компьютерная графика, современные компьютерные технологии, графические науки, расчетная компенсация.

TASKS IN THE DEVELOPMENT OF DESIGN COMPETENCES IN TEACHING "ENGINEERING AND COMPUTER GRAPHICS" TO ENGINEERING STUDENTS

Annotation

The article provides information on the current state of development of design concepts and the tasks of solving existing problems in the acquisition of knowledge of engineering and computer graphics by students.

Key words: digital technologies, computer graphics, modern computer technologies, graphic sciences, design compensation.

Kirish. Jaxonning eng rivojlangan davlatlari oliy ta’lim muassasalarida talabalarning masofadan turib mustaqil ta’lim olishga sharoitlar yaratish, raqamlashtirilgan uslubiy ta’minot orqali bilimlarni o‘zlashtirish, grafik tafakkuri, kreativ fikrlash qobiliyati, loyihalash kompetensiyasini rivojlantirishning multimediali ta’lim texnologiyalari, virtual modellashtirish usullari joriy qilish bilan bog‘liq qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bu borada jumladan, talabalarning fazoviy tasavvurini nostandart grafik topshiriqlar, grafik loyihalash chizmalari bilan ishlash kompetentligini rivojlantirishda raqamli ta’lim bilan bog‘liq imkoniyatlarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega bo‘lmoqda. Bo‘ljak konstruktor, arxitektor, muhandislar intellektual salohiyatli kadr sifatida grafik kompetensiyasi, bilimi, ko‘nikmasini ta’minlashda intensiv usul hisoblangan multimediali, raqamli ta’lim olish usullarini takomillashtirish, loyihalash kompetensiyasini rivojlantirishda talabalar multimediali, raqamli uslubiy ta’minotni o‘rni va samaradorligini oshirish, grafikaviy, loyixaviy bilim asosida talabalar grafik savodxonligini rivojlantirish jarayonida virtual ta’lim vositalariga qo‘yilgan talablarni asoslash muhim dolzarblik kasb etadi.

Yangi O‘zbekistonda ta’lim tizimidagi izchil islohotlar natijasida oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi. Konsepsiyada “ta’lim sifatini yaxshilash borasidagi ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish jarayonlarini jadallashtirish va o‘qitish usullarini takomillashtirish”, vazifasi barcha OTMlarda yetuk mutaxassis kadrlar tayyorlash bo‘yicha ustivor vazifalarni yukladi. O‘zbekistondagi OTMlarni xalqaro e’tirof etilgan tashkilotlar reytingining birinchi 1000 ta o‘rindagi oliy ta’lim

muassasalari ro‘yxatiga kiritishga amaliy qadam qo‘yib, vazifalar bajarilishi e’tibor berilmoqda. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida OTMlar uchun belgilangan vazifalarni mantiqiy davomi sifatida 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasida ham alohida to‘xtalib o‘tilgan. Strategiyaning 46-maqsadida: “Oliy ta’lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta’lim sifatini oshirish” ustivor vazifa etib belgilangan. Belgilangan maqsaddan anglash mumkinki, OTMda amalga oshirilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlarida o‘qitishning innavasion, intensiv usullar metodikalarga asoslangan o‘qitishning zamonaviy usullarini qo‘llash muhim.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. Yurtimiz olimlaridan grafik ta’limning o‘quv metodik jihatdan takomillashtirish, talabalar grafik loyihalashtirish, grafik tafakkur, fazoviy tasavvur masalalari bo‘yicha R.Xorunov, I.Raxmonov, A.Xolmirzayev, Sh.Murodov, D.Kuchkarova, R. Ismatullayev, T.Rixsiboyev, E.Ro‘ziyev, A.Xamrakulov, S.Saydaliyev, A.Qahharov, Sh.Dilshodbekov, D.Achilova, Ch.Shokirova, N.Yadgorov va boshqalar tomonidan o‘rganilgan. “Chizma geometriya va muhandislik grafikasi”, “Chizmachilik”, “Muhandislik va kompyuter grafikasi” fanlarini o‘qitish masalalari, talabalarning loyihalash kompetensiyalari shakllantirish hamda rivojlantirish masalalari I.P.Istomina, L.V.Zanfirov, L.P.Rusinov, A.V.Piliper, Yu.A.Bolkova, A.I.Xubiyev, L.N.Anisimov, P.A. Ostrojkov, J.J.Djanabayev, Charles A. Rankovskiy, Minaruth Galey, Neda Bokan, Marko Ljucovich, Srdjan Vukmirovich Ramon Rubio Garcia, Javier Suarez Quiros, Ramon Gallego Santos, Santiago Martin Gonzalez, Samuel Moran Fernanz,

Putz C., Rodriguez de Abajo, F. J, Rubio, R, Toledo, E., & Martinez, M. X, James L. Mohler Bertoline, G., Burton, T., & Wiley, S, Bishop, J, Dejong, P. S. kabi xorijiy olimlar tadqiqotlar olib borishgan.

“Chizma geometriya va muhandislik grafikasi” fanini o‘qitishda kompyuter texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha A.Xamrakulov, Ch.T.Shakirova, G.Tubayev, A.Qahharov, A.V.Smirnov, N.G. Semenova, S.V. Panyukova, Z.Zongyi, F.Kaiping, Ch.Bing H.Stachel, D.P.Francesco, Rais-Rohani, M., & Young, K. A. kabi olimlar ilmiy tadqiqot olib borishgan.

Olib borilayotgan ilmiy izlanishlarda “Muhandislik va kompyuter grafikasi” fanini o‘qitishda quyidagi vazifalarni qo‘yish zarur, jumladan:

Texnika OTMlarida “Muhandislik va kompyuter grafikasi” fanini o‘qitishning tashkil etilishi, o‘qitish metodikasi, qo‘llanilayotgan vositalar (animasion dars ishlanmalari, virtual modellar, kompyuter o‘yinlari)ni afzalliklari ilmiy taxlil qilish;

“Muhandislik va kompyuter grafikasi” fanini o‘qitishda talabalar loyihalash ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi asosiy faktorlarni taxlil qilish;

“Muhandislik va kompyuter grafikasi” fanidan talabalar loyihalash ko‘nikmalarini raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarni tahlil qilish va uni yangi bosqichga olib chiqish uchun takomillashtirilgan metodikaning ishlab chiqish;

“Muhandislik va kompyuter grafikasi” fanini o‘qitish, ta‘lim samaradorligini aniqlash mezonlari, nazorat usullari, loyihalash ko‘nikmalari shakllanish mezonlarini qayta ko‘rib chiqish va uni rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqish kabi bir qator vazifalarni amalga oshirish zaruriyati bugungi kunda dolzarb hisoblanadi.

Grafik ta‘limda o‘qitishning turli usullari, vositalarini qo‘llash bo‘yicha bir qator ishmiiy ishlar amalga oshirilganligini izlanishlarda, tajriba va taxlillarda ko‘rish mumkin.

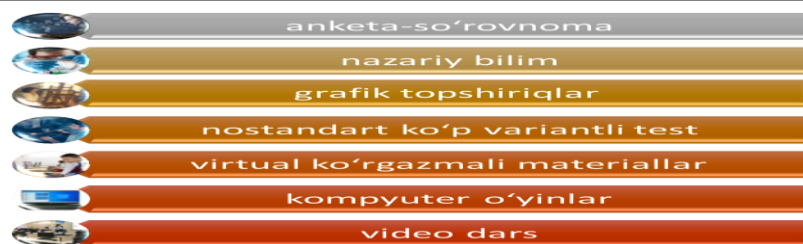
“Muhandislik va kompyuter grafikasi” fani texnika, texnologiyalar va muhandislik sohalarida bugungi kunda o‘qitilib kelinmoqda. Biroq aksariyat ta‘lim yo‘nalishlarida 1 semestrda o‘qitilishi natijasida katta xajmdagi ma‘lumotlarni qisqa muddatlarda talabalarga berish va ularni o‘zlashtirilishi ta‘minlash talab etilmoqda 1-jadvalda keltirilgan o‘quv rejalaridagi o‘zgarishlar hisobiga ayrim yo‘nalishlar 2 kursda o‘qishi masalani yanada chigallashtiradi. bundan tashqari agar 1 semestrda o‘qishi katta muammo eamsmi degan savollar tug‘ilishi tabiiy. Fanga ajratilgan soat(kredit)lari kamligi sababli talabalarga berilayotgan grafik amaliy chizmalarni berish, ma‘ruza mashg‘ulotlarida katta xajmdagi ma‘lumotlarni yetkazib berishda ko‘plab muammolarni keltirib chiqarmoqda. Sababi talabalar olayotgan bilimlarini tushunishlari, tasavvur eta olishlari va tahlil qila olishlari lozim. Agar talabalar egallayotgan bilimlari ko‘nikma va malakaga aylanmasa, demak, fanni o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari pastligicha qolaveradi. Ayniqsa, grafik ta‘limning muhim vazifalaridan biri, “Muhandislik va kompyuter grafikasi” fanini o‘qitish jarayonida talabalar loyihalash kompetensiyalarini rivojlanishi, birinchi navbatda, hal etilishi lozim. An‘anaviy ta‘lim amaliyotida, odatda, talabalar grafik bilimlari, jumladan, ularning fazoviy tasavvuri, loyihalash ko‘nikmalarini amaliy topshiriqlar vositasida shakllantiriladi va rivojlantiriladi, ya‘ni talabalarda loyihalash ko‘nikmasini kompyuter texnologiyalarisiz ham rivojlantirish mumkin. Biroq buning uchun ko‘p vaqt talab etiladi. 1-jadvalda berilgan yo‘nalishlar bo‘yicha esa o‘quv soatlari talabalar loyihalash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun yetarli hisoblanmaydi.

1-jadval

	Yo‘nalish nomi	O‘q		Amaliy o‘quv soati	kre
		uv semestri	ruza soati		
	Oziq-ovqat texnologiyasi	3	30	60	6
	Konservalash texnologiyasi	3	30	60	6
	Funksional ovqatlanish va bolalar maxsulot texnologiyasi	3	30	60	6
	Muqobil energiya manbalari	3	44	46	6
	Qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalashtirish	3	44	46	6
	Transport logistikasi	3	45	45	6
	Yo‘l xarakatini tashkil etish	3	44	46	6
	Avtomobil servisi	3	44	46	6
	Gidrotexnika qurilishi	1	30	30	4
	Kimyoviy texnologiya	3	45	45	6
	Neft va neft-gazni qayta ishlash texnologiyasi	3	30	60	6
	Foydali qazilma konlari geologiyasi, qidiruv va razvedkasi	3	30	60	6
	Muhandislik kommunikatsiyalar qurilishi va montaji	2	30	30	4
	Qurilish(bino va inshootlarni loyihalash, qurish)	2	30	30	4
	Arxitektura	1	30	30	4
	Yo‘l muhandisligi	3	30	30	4
	Qishloq va suv xo‘jaligida texnik servis	3	44	46	6
qo‘llash	Qishloq xo‘jaligida innovasion texnika va texnologiyalarni	3	44	46	6
	Mashinasozlik texnologiyasi, mashinasozlik ishlab chiqarish va avtomatlashtirish	2	42	68	8
	Texnologik mashina va jixozlar	3	46	44	6
	Ekologiya va atrof muhit muhofazasi	3	44	46	6
	Mehnat muxofazasi va texnika xafsizligi	3	44	46	6
	Elektr energetikasi	3	44	46	6
	Metrologiya, standartlashtirish va mahsulot sifati menejmenti (tarmoqlar bo‘yicha)	3	46	44	6
	Avtomobilsozlik va traktorsozlik	3	45	45	6

Yuqoridagi jadvalda keltirilgan o‘quv soatlarining tahlilidan ma‘lum bo‘ldiki, berilgan soatlarni o‘zlashtirish jarayonida talabalar loyihalashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘quv topshiriqlarini kompyuter texnologiyalari asosida o‘zlashtirilishi maqsadga muvofiq. Zero, ta‘limni kompyuterlashtirish ta‘lim oluvchilarning yetuk

mutaxassislar bo‘lib shakllanishining asosi hisoblanadi. Ta‘limni kompyuterlashtirish orqali nafaqat tabiat va jamiyatdagi, balki ta‘lim jarayonidagi hodisa, tajriba va jarayonlarni ham modellashtirish imoniyati yaratiladi, boshqariladi, o‘rganiladi, tashxis va tahlil qilinadi. Natijada, ta‘lim sifati va samaradorligini oshirishga erishiladi.

1-rasm. Muhandislik va kompyuter grafikasi fanidan raqamli uslubiy ta'minotning strukturasi.

Muhandislik va kompyuter grafikasi fanidan raqamli uslubiy ta'minot tarkibi(1-rasm) quyidagicha:

- loyihalash ko'nikmalarini aniqlash bo'yicha anketa-so'rovnomasavollari;

- nazariy bilimlar bazasi;
- fan bo'yicha grafik topshiriqlar to'plami;
- nostandart ko'p variantli test savollari;
- fanga oid virtual ko'rgazmali materiallar (2D, 3D);
- loyihalash ko'nikmalariga oid kompyuter o'yinlari;
- video dars;
- glossariylar kabi tarkibiy tuzilishi zarur hisoblanadi.

Yuqoridagi struktura(1-rasm) da berilgan bandlar bo'yicha tegishli fandagi ma'lumotlarni zamonaviy ko'rinish, ya'ni raqamli texnologiya imkoniyatlaridan foydalanib, qayta ko'rib chiqish hamda ularni bilim oluvchilarga mos ravishda ma'lumotlar bazasi sifatida ishlab chiqish zarur. Muhandislik va kompyuter grafikasi fani bo'yicha ko'plab bosma va elektron darsliklar, qo'llanmalar, ko'rsatmalar mavjud. Biroq bugungi shiddatli islohatlar natijasida yoshlarga bilim berishda yangicha yondashuvlar va metodikalarga zaruriyat paydo bo'lmoqda va u o'sish dinamikasi sifatida oshib boradi. Texnika texnologiyaning taraqqiy etishi albatta barcha fanlar

qatori grafik fanlarga ham yangi vaziflar qo'yadi. Shunday ekan bugungi grafik ta'limda dars berayotgan professor-o'qituvchi, zamonga hamnafaslik sifatida o'z ustida ishlashi, talabalarga yangi bilimlarni berishi, yangi texnologiyalarni tuzilishidan tortib ularning eskiz loyihalarni chizishi va loyihalashtirish ishlarini mukammal tarzda bajara olish ko'nikmalarini doimiy rivojlantirib borishi zarur hisoblanadi.

Xulosa. "Muhandislik va kompyuter grafikasi" fanini o'qitishda birinchi navbatda talabalar tomonidan oson va qulay ko'rinishda bilimlarni berish, shu bilimlar asosida ko'nikma va malakalarni oshirish uchun ta'lim jarayonini barcha turlari, shakllariga mos keladigan metodik ta'minotni tubdan qayta ko'rib chiqish, ta'lim samaradorligi oshirish uchun davlat ta'lim standarti talabalariga erishadigananiq vaziflarni qo'yish, o'zlashtirilgan bilimlarni baholashda noan'anaviy mezonlar, bilimlarni oshirishuvchi metodlarni ishlab chiqish hamda ta'lim jarayoniga qo'llash zarur va uni kechiktirib bo'lmaydi. Shundan kelib chiqish yuqorida sanab o'tilgan vaziflarni xalq etish orqali grafik ta'limda samaradorlik va sifat ko'rsatkichlarini oshirishga zamin yaratilib, o'quv faoliyatini yuqori pog'onaga olib chiqishga asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" farmoni <https://lex.uz/uz/docs/5841063>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" farmoni <https://lex.uz/uz/docs/5841063>
3. A.A.Kahharov. Intensive Methods of Developing Students' Spatial Imagination in the Teaching of Graphic Sciences. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 2021, ISSN:1583-6258, Vol. 25, Issue 4, 2021, Pages. 11885 – 11892
4. Dejong, P. S. (1977). Improving visualization: Fact or fiction? Engineering Design Graphics Journal, 41(1), 47-53.
5. Bishop, J. (1978). Developing student's spatial abilities. Science Teacher, 45(8), 20-23.
6. Mohler, J. L. (2001). Using interactive multimedia technologies to improve student understanding of spatially-dependent engineering concepts. GraphiConX2001.
7. Rubio, R., Suarez, J., Gallego, R. & Cueto, J.E. (2003b). Animacion interactiva en la ensenanza de Expresion Grafica. Actas XI Congreso de Innovacion Educativa en la Enseñanzas Tecnicas. ISBN: 84-688-2216-7
8. Kakhharov A.A. Method of development of emergency descriptions of students in training scientific geometry. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Vol. 7 No. 12, 2019 Special Issue: Education in Uzbekistan ISSN 2056-585. 68-74 p.
9. Kahharov A.A Developing students' spatial imagination in the teaching the subject of "descriptive geometry and engineering graphics" with the help of modern computer graphics. International congress on modern education and integration. Vol.5 Special Issue. <http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/1178>
10. Kahharov A. A., qizi Rahimova G. E. Intensive Methods of Developing Students' Graphic Competencies in the Training of Competitive Personnel //European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630). – 2021. – T. 7. – C. 38-44.
11. Khamrakulov A. Organization of effective use of the AutoCAD feature in teaching descriptive geometry //Journal of Pharmaceutical Negative Results. – 2022. – C. 2644-2648.
12. Каххаров А., Джураева Д. Значение химии в подготовке кадров в области сельского хозяйства //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 6. – С. 88-91.
13. Tursunov S. S. Effective use of decorative lighting in a modern urban environment.
14. Каххаров А.А. Особенности преподавания начертательной геометрии и инженерной графики с использованием современных компьютерных технологий // Nauka-rastudent.ru. – 2015. – No. 06 (18) / [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: <http://nauka-rastudent.ru/18/2733/>
15. Қаҳҳаров А.А. Интеллектуал ўйинларни компьютер ёрдамида ташкил этиш йўли билан таълим самарадорлигини ошириш //Замонавий таълим. –Тошкент: 2018. –№2. 56–61-б.
16. Каххаров А.А. Особенности преподавания начертательной геометрии и инженерной графики с использованием современных компьютерных технологий // Nauka-rastudent.ru. – Уфа: 2015. –№ 06 (18) /<http://nauka-rastudent.ru/18/2733/>.

17. Каххаров А.А., Мансуров А. Автоматизация и составление тестов по предмету начертательная геометрия и инженерная графика. Журнал «Science Time»: материалы Международных научно-практических конференций Общества Науки и Творчества за март 2016 года. – Казань, 2016. Science Time. –№3(27). 224-228 с.
18. Abdubannaevich Q. A. Texnika otm talabalarning grafik loyihalash kompetentsiyalarini rivojlantirishning intensiv usullari //Research Focus. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 274-279.
19. Каххаров А., Джураева Д. Значение химии в подготовке кадров в области сельского хозяйства //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 6. – С. 88-91.

Zilola QUVVATOVA,

Respublika sport tibbiyoti ilmiy amaliy markazi doktranti

E-mail: qzilola@mail.ru

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent D.Abdumajidova taqrizi asosida

O'Z-O'ZINI BOSHQARISH QOBILIYATI VA TEMPERAMENT O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK

Anotatsiya

Bizning fikrimizcha, fe'l-atvor va o'z-o'zini nazorat qilish bo'yicha tadqiqotlarning zamonaviy darajasi individual farqlarning ushbu sohalari umumiy asosga ega bo'lishi kerakligini ko'rsatadi. Temperament ham, o'zini o'zi boshqarish ham energiya va harakat bilan bog'liq. Bir tomondan, temperamentni qiyin vazifalarni bajarish uchun zarur bo'lgan, ayniqsa, og'ir ekologik sharoitlarda (masalan, stress, vaqt bosimi, stimulyatsiyaning tez o'zgarishi) individual ravishda farqlanadigan energiya zaxirasi sifatida tushunish mumkin. Boshqa tomondan, o'z-o'zini nazorat qilish to'siqlar va vasvasalarga qaramay, uzoq masofadagi muhim maqsadlarga intilish uchun o'z xatti-harakatlarini tezkor nazorat qilishni anglatadi. Bunday tezkor nazorat energiya resurslarini talab qiladi, chunki o'z-o'zini nazorat qilishni avtomatik ravishda va hech qanday qiyinchiliksiz amalga oshirib bo'lmaydi.

Kalit so'zlar: Temperament, o'z-o'zini boshqarish, tezkorlik, qat'iylik, sensorlik, reaktivlik, ekstavert, introvert.

THE RELATIONSHIP BETWEEN SELF-CONTROL AND TEMPERAMENT

Abstract

In our opinion, the current level of research on personality and self-control shows that these areas of individual differences should have a common basis. Both temperament and self-control are related to energy and action. On the one hand, temperament can be understood as an individually differentiated reserve of energy needed to perform difficult tasks, especially under difficult environmental conditions (eg, stress, time pressure, rapid changes in stimulation). On the other hand, self-control refers to quick control of one's behavior in order to pursue important long-range goals despite obstacles and temptations. Such rapid control requires energy resources, since self-control cannot be performed automatically and effortlessly.

Key words: Temperament, self-control, speed, determination, sensitivity, reactivity, extrovert, introvert.

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ САМОКОНТРОЛЕМ И ТЕМПЕРАМЕНТОМ

Аннотация

На наш взгляд, современный уровень исследований личности и самоконтроля показывает, что эти области индивидуальных различий должны иметь общую основу. И темперамент, и самоконтроль связаны с энергией и действием. С одной стороны, под темпераментом можно понимать индивидуально дифференцированный запас энергии, необходимый для выполнения сложных задач, особенно в сложных условиях внешней среды (например, стресс, цейтнот, быстрая смена раздражителей). С другой стороны, самоконтроль относится к быстрому контролю над своим поведением для достижения важных долгосрочных целей, несмотря на препятствия и соблазны. Такой быстрый контроль требует энергетических ресурсов, так как самоконтроль не может осуществляться автоматически и без усилий.

Ключевые слова: Темперамент, самоконтроль, скорость, решительность, чувствительность, реактивность, экстраверт, интроверт.

O'z-o'zini nazorat qilish hozirgi vaqtda psixologik tadqiqotlarning eng mashhur mavzularidan biridir. Uning mashhurligi kundalik hayotda to'g'ri ishlashni ta'minlashda xatti-harakatlarning o'zini-o'zi boshqarishning asosiy roli bilan bog'liq [1]. Nazorat jarayonlari stressni boshqarish, diqqatni ma'lum vazifalarga qaratish, ehtiyojlarga qarab javoblarni o'zgartirish, shuningdek, uzoq muddatli maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan tadbirlarni rejalashtirish va amalga oshirish bilan bog'liqligini past baholaydi. Ko'pgina tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyati yuqori bo'lgan odamlar yuqori ijtimoiy-iqtisodiy maqomga ega va yaxshi munosabatlarga ega bo'lishadi [2]. Bularning barchasi muvaffaqiyatli o'z-o'zini nazorat qilishning hal qiluvchi omillarini tushunishni juda muhim qiladi. Individual farqlar yondashuvda o'z-o'zini nazorat qilish nisbatan barqaror shaxsiy xususiyat sifatida tushuniladi. O'z-o'zini nazorat qilish xususiyatini bashorat qilishi mumkin bo'lgan boshqa individual xususiyatlarni aniqlash muhim ko'rinadi.

Bolalarda o'z-o'zini nazorat qilishning uchta eng keng tarqalgan yondashuvlarini sanab o'tadi - mamnuniyat va

irodaning kechikishi, ijro etuvchi faoliyat va temperament [2]. Rivojlanish nuqtai nazaridan temperament reaktivlik va o'zini-o'zi boshqarishdan iborat, deb taklif qiladi. Birinchidan organizmning tashqi stimulyatsiyasiga ham, ichki sezgilarga ham sezgirlikni oshiradi, shuning uchun hissiy stressga moyillikni oshadi. Keyingi so'z reaktivlikni, ayniqsa uning hissiy jihatlarida modulyatsiya qiluvchi jarayonlarni nazarda tutadi, shuning uchun stress yoki umidsizlik bilan belgilanadigan vaziyatlarda uni kamroq zararli qiladi. Bolalarda o'z-o'zini tartibga solishni tashkil etuvchi kognitiv jarayonlar asosan ijro etuvchi boshqaruv va tezkor nazoratga taalluqlidir [5]. Demak, tezkor nazorat va ijroiya boshqaruvi o'z-o'zini tartibga solishning muhim tomonlari yoki determinantlari sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Boshqa bir qancha mualliflar, shuningdek, tezkor nazoratning ijro etuvchi hokimiyat yoki umuman ijro etuvchi funktsiyalar bilan juda ko'p umumiy jihatlari borligini ta'kidlangan.

Biz o'z-o'zini nazorat qilishni tashqi bosimlar, avtomatizmlar yoki impulslardan nisbiy avtonomiyada o'zini tutish qobiliyati sifatida aniqlaymiz. Qobiliyat o'zini

qoniqishning kechikishida, kuchli javoblarni nazorat qilishda, his-tuyg'ularni tartibga solishda va ijtimoiy muhitga mos ravishda moslashishda namoyon bo'ladi. Bunday jarayonlar harakatni talab qiladi va xatti-harakatlar avtomatizmlaridan farq qiladi. O'z-o'zini boshqaradigan xatti-harakatlar reaktiv yoki proaktiv bo'lishi mumkin - birinchi holatda odamlar atrof-muhit stimullariga oddiy javob berishadi, ikkinchi holatda esa ular uzoq muddatli maqsadlarni rejalashtirishadi va ularga rioya qilishadi [4]. Bizning oldingi tadqiqotimiz asosida biz o'z-o'zini nazorat qilishning xulq-atvor komponentlarini ajratamiz.

Agar biz o'z-o'zini nazorat qilishni to'g'ridan-to'g'ri o'z ichiga olgan temperament nazariyasini tanlaganimizda, ba'zi bir o'xshashliklar tabiiy bo'lar edi. Shuning uchun, biz ataylab eng mashhur zamonaviy temperament nazariyalaridan biriga qaror qildik, bu uning o'lchovlaridan biri sifatida o'z-o'zini nazorat qilishni o'z ichiga olmaydi: Jan Strelau (1998) tomonidan ishlab chiqilgan Temperamentning tartibga soluvchi nazariyasi (RTT). Muallif temperamentni energiya va vaqtga bog'liq xatti-harakatlarning rasmiy xususiyatlarida ifodalangan nisbatan barqaror shaxsiy xususiyatlar to'plami sifatida belgilaydi. Xulq-atvorning energetik tomonlari ikkita asosiy temperamental xususiyatga bo'linadi: hissiy reaktivlik va faollik. Hissiy reaktivlik - bu reaktivlik va qat'iyatlilikka bo'linadigan o'lchovdir. Reaktivligi yuqori bo'lgan odamlar juda sezgir, lekin unchalik qat'iy emas, reaktivligi past odamlar esa ko'proq qat'iyatli, ammo kamroq sezgir. Faoliyat - bu amalga oshirilgan harakatlarning chastotasi va intensivligi bilan belgilanishi mumkin bo'lgan xususiyatdir. Odamlar faoliyatni o'zgartirishi va shuning uchun o'zlarining shaxsiy ehtiyojlarini qondiradigan rag'batlantirish darajasini tartibga solishlari mumkin. Xulq-atvorning vaqtinchalik

xususiyatlariga kelsak, javoblarning tezligi, harakatchanligi yoki muntazamligi kabi xususiyatlar mavjud. Oxir oqibat, ta'kidlaydiki, xatti-harakatlarning yakuniy natijasi vosita tizimi, idrok va his-tuyg'ularning hamkorligi natijasidir va bu fiziologik tizimlar (masalan, yurak-qon tomir va yurak-qon tomir tizimi) bilan bog'liq. endokrin tizimlar) [6].

Ushbu tadqiqotda biz 4 temperament xususiyatini ajratib ko'rsatadigan G.Y.Ayzenkning temperament testida foydalandik. Ushbu 57 ta savoldan 9 tasi ishonchlilik (yolg'on) shkalasini ifodalaydi. Ulardan 3 tasi ijobiy (HA), 6 tasi salbiy (YO'Q). Ishonchlilik shkalasidagi 9 ta savoldan (50% dan ortiq) 5 ta savolga ishonchsiz javob qolgan javoblarning ishonchsiz ekanligini bildiradi, shuning uchun tajribadan foydalanish mumkin emas. Anketani to'ldirish uchun mavzuga 10 daqiqa, soniya hisoblagichiga ko'ra vaqt beriladi. Vaqt uzaytirilishi mumkin, ammo baholashda bu holat hisobga olinishi kerak. Cheklangan, ichki ziddiyatli sub'ektlar so'rovnomani to'ldirishga ko'p vaqt sarflashadi, tashqi dunyo bilan bevosita, tabiiy ritmda emas, balki kuchli ob'ektivlashtirish harakati asosida aloqa o'rnatishadi. Biz tadqiqotimizda 26 ta 18 yoshdan 26 yoshgacha bo'lgan bokschilar qatnashdi. Shunda quyidagi natijalar kelib chiqdi(1-chizma).

Ekstraversiya – introversiya:

19 dan ortiq – yorqin ekstrovert -o

15 dan ortiq – ekstrovert -2 ta

12 dan ortiq – ekstroversiyaga moyillik – 4ta

12 – o'rtacha qiymat – 5ta

12 dan kam – introversiyaga moyillik -10 ta

9 dan kam – introvert -5ta

5 dan kam – chuqur introvert -0

1-chizma. Ekstroversiya va introversiya.

Nevrotiklik:

19 dan ortiq nevrotizmning juda yuqori darajasi -1 ta,

13 dan ortiq nevrotizmning yuqori darajasi -9ta,

9 - 13 o'rtacha qiymat -11ta

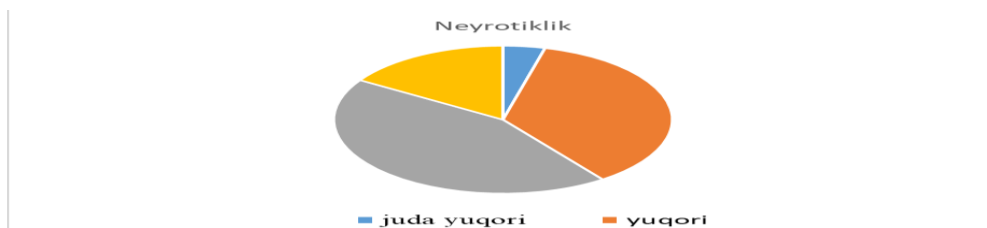
9 dan kam - nevrotizmning past darajasi -4 ta (chizma).

Yolg'on shkalasi:

50% dan ortiq-6 ta

50% dan kam- 20 ta

Shunda 6 ta bokschining javobi ishonchli emas deb topildi va hisobga olinmadi.

2-chizma. Nevrotiklik bo'yicha

Xulosa. Bir-biri bilan sezilarli darajada bog'liq bo'lgan o'z-o'zini nazorat qilish va temperamentning bir qancha komponentlari mavjud. Umuman olganda, samarali o'z-o'zini nazorat qilish yuqori darajadagi tezkorlik va hissiy sezgirlik va hissiy reaktivlikning past darajasi bilan bashorat qilinadi. Amaliy psixologiya nuqtai nazaridan, temperamentli

xususiyatlar turkumi - past darajadagi chaqqonlik va hissiy sezgirlik, ammo hissiy reaktivlikning ortishi - o'zini o'zi boshqarishning zaifligini bashorat qiladigan odamlarga qarash tavsiya etiladi. Bunday odamlar o'zini-o'zi xatti-harakatlarini muvaffaqiyatli tartibga solish uchun shaxsiy rivojlanish jarayonida yordamga muhtoj bo'lishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Baumeister R. F., & Tierney, J. Willpower: rediscovering the greatest human strength. New York, NY: Penguin(2011)
2. Bridgett, D. J., Oddi, K. B., Laake, L. M., Murdock, K. W., & Bachmann, M. N. (2013). Integrating and differentiating aspects of self-regulation: Effortful control, executive functioning, and links to negative affectivity. *Emotion* (2013). 13, 47–6.
3. Gagne J. R. Self-control in childhood: A synthesis of perspectives and focus on early development. *Child Development Perspectives*. 11.(2017) 127–132
4. Nęcka E. (2015). Self-Control Scale AS-36: Construction and validation study. *Polish Psychological Bulletin*, 46, 488–497.
5. Rothbart M. K., & Derryberry, D. Development of individual differences in temperament. In M. E. Lamb & A. L. Brown (Eds.), *Advances in Developmental Psychology* 1991. Vol. 1, pp. 37–86).
6. Strelau J., & Zawadzki, B. (1995). The Formal Characteristics of Behavior – Temperament Inventory (FCB-TI): Validity studies. *European Journal of Personality*, 9, 207–229.

Sodiqjon MAJIDOV,
Namangan muhandislik qurilish instituti o'qituvchisi
E-mail:majidov@mail.ru

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent I.Qosimov taqrizi asosida

SOCIAL CONFLICTS AND THEIR SOCIO-PHILOSOPHICAL INTERPRETATION

Annotation

This article discusses social conflicts, their philosophical interpretations and interrelationships. The article can present the existence of social conflicts at the international level and common ways to get rid of them. It also mentions the importance of cooperation between older people, governments, peoples and international organizations and the role of bringing physical, economic, political and cultural knowledge. Studying the concepts of social conflicts and their socio-philosophical interpretations can help you write your own opinion and generally generate mutual discussions.

Keywords: social conflicts, socio-philosophical interpretations, mutual differences, resources, legal and state systems, values and principles, gender differences, ethnic and national differences, religious differences, economic differences, political differences, social systems, law and order.

IJTIMOYIY KONFLIKTLAR VA ULARNING IJTIMOYIY-FALSAFIY TALQINI

Annotasiya

Ushbu maqolada ijtimoiy konfliktlar, ularning falsafiy talqinlari va o'zaro munosabatlari muhokama qilinadi. Maqolada xalqaro miqyosda ijtimoiy ziddiyatlarning mavjudligi va ulardan xalos bo'lishning umumiy usullari ko'rsatilishi mumkin. Shuningdek, u kekxa odamlar, hukumatlar, xalqlar va xalqaro tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlikning muhimligi va jismoniy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy bilimlarni olib borishdagi roli haqida gapiradi. Ijtimoiy mojarolar tushunchalarini va ularning ijtimoiy-falsafiy talqinlarini o'rganish o'z fikringizni yozishga va umuman o'zaro munozaralarni yaratishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy ziddiyatlar, ijtimoiy-falsafiy talqinlar, o'zaro farqlar, resurslar, huquqiy va davlat tizimlari, qadriyatlar va tamoyillar, gender farqlari, etnik va milliy farqlar, diniy farqlar, iqtisodiy farqlar, siyosiy farqlar, ijtimoiy tizimlar, qonun va tartib.

СОЦИАЛЬНЫЕ КОНФЛИКТЫ И ИХ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются социальные конфликты, их философские интерпретации и взаимосвязь. В статье может быть представлено существование социальных конфликтов на международном уровне и общие пути избавления от них. Здесь также упоминается важность сотрудничества между пожилыми людьми, правительствами, народами и международными организациями и роль привлечения физических, экономических, политических и культурных знаний. Изучение концепций социальных конфликтов и их социально-философских интерпретаций может помочь вам написать собственное мнение и в целом породить взаимные дискуссии.

Ключевые слова: социальные конфликты, социально-философские интерпретации, взаимные различия, ресурсы, правовая и государственная системы, ценности и принципы, гендерные различия, этнические и национальные различия, религиозные различия, экономические различия, политические различия, социальные системы, правопорядок.

Kirish. Hozirgi zamonda kishilar o'rtasida mavjud bo'lgan xilma-xillik va tafovutlar jamiyatda turli ijtimoiy ziddiyatlar keltirib chiqaradi. Ijtimoiy ziddiyatlar turli madaniyatlar, e'tiqodlar, qadriyatlar va fikrlardan kelib chiqadigan odamlarning farqlarini ifodalashdir. Ushbu maqolada ijtimoiy ziddiyatlar nima ekanligi, nima uchun paydo bo'lishi va ularga ijtimoiy-falsafiy yondashuv bilan qanday munosabatda bo'lish mumkinligi ko'rib chiqiladi.

Ijtimoiy ziddiyatlarning ta'rifi. Ijtimoiy ziddiyatlar jamiyatda mavjud bo'lgan turli fikrlar, e'tiqodlar, madaniy qadriyatlar va turmush tarzi o'rtasidagi ziddiyatlarni anglatadi. Bu tafovutlar etnik, diniy, siyosiy yoki ijtimoiy guruhlar o'rtasida yuzaga kelishi mumkin. Masalan, turli etnik guruhlar o'rtasidagi til va madaniy tafovutlar, diniy e'tiqod va urf-odatlar o'rtasidagi ziddiyatlar, siyosiy mafkuralar o'rtasidagi ziddiyatlarni ijtimoiy ziddiyatlar misol qilib keltirish mumkin.

Asosiy qism. Ijtimoiy ziddiyatlar, insoniyat tarixida ko'p yillar davomida mavjud bo'lgan va hozirgi zamonda ham jamiyatning asosiy muddati hisoblanadi. Bu ziddiyatlar odatda o'zaro aloqalarda, siyosiy tartibda, iqtisodiy rivojlantirishda, resurslar taqsimlanishida va bir-biriga qarshi chiqishlarda

ko'rinadi. Ularning sabablaridan biri xalqaro resurslarni taqsimlashda yashaydigan adolatsizlik va rivojlanmagan mamlakatlar bilan yashash hisoblanadi. Buning natijasida, ekonomik o'sish, siyosiy instabilitet, inson haq va erkinliklarining buzilishi, ekologik muammolar va boshqalar kabi muammolar paydo bo'ladi.

Ijtimoiy ziddiyatlarni tahlil qilishning asosiy qismi ijtimoiy falsafiyadagi g'oyalar va tarixiy tajribalardan iboratdir. Ijtimoiy falsafiyada, ziddiyatlar va ulardan ko'rinadigan muammolar sharoitni tushuntirish, ularga kelajakda yechim topishda yordam beradigan muhim konseptlar va nazariyalar mavjud. Bu nazariyalar bajarilishi uchun demokratiya, inson huquqlari, adolatsizlik va tenglik prinsiplari, ishonchli va samarali menejment, yoshlarni o'qitish va tarbiyalash, ekologik muammoni hal qilish kabi qator tushunchalar va qo'llanmalardan foydalaniladi.

Ijtimoiy ziddiyatlar va ularning ijtimoiy falsafiy talqini, o'zaro aloqalar va muammolar yuzasidan xalqaro tajribalar va o'zaro intilishlar bilan amalga oshirilgan o'qitish va tadqiqotlarga asoslanadi[1]. Bu mavzuga bag'ishlangan ilmiy maqolalarda, ijtimoiy ziddiyatlar tahlili, ularning asosiy

sabablari va ulardan ko'rinadigan tartibsizliklarning hal qilinishi, ijtimoiy taraqqiyotning ta'minlashi, xalqaro hamkorlik va diqqat qaratilishi lozim bo'lgan muhim masalalar ko'rsatilishi mumkin.

Ijtimoiy ziddiyatlarning sabablari. Ijtimoiy ziddiyatlar paydo bo'lishining sabablari ko'p. Bu sabablar orasida madaniy tafovutlar, resurslardan foydalanishdagi tengsizliklar, siyosiy mojarolar, iqtisodiy tengsizliklar va aloqa etishmasligi kiradi[2]. Globallashuv jarayoni odamlarni turli madaniyatlar bilan ko'proq muloqot qilishiga olib kelgan bo'lsa-da, bu o'zaro ta'sirlar ba'zan to'qnashuvlarga olib kelishi mumkin. Iqtisodiy tengsizlik va resurslarning tengsiz taqsimlanishi ham jamiyatda keskinlikni keltirib chiqaradi va zulmni kuchaytirishi mumkin.

Ijtimoiy-Falsafiy talqin va yechimlari. Ijtimoiy-falsafiy talqin, ijtimoiy is an approach to understanding ziddiyats, tolma va harakatga kechirishga. Ushbu yondashuv farqlarni tushunishga va odamlarning tenglik, adolat va bag'rikenglik asosida birga yashash haqidagi tushunchalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Ijtimoiy-falsafiy talqin tarbiya va ogohlikdan boshlanadi. Ta'lim muassasalarida madaniy xilma-xillik va farqlar qiymatini ta'kidlaydigan dasturlar ishlab chiqilishi kerak. Ushbu dasturlar odamlarga farqlarni tushunishga, bag'rikenglik nuqtai nazarini rivojlantirishga va nizolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, muloqot va muloqotning kuchi muhimdir. Odamlar o'rtasida ochiq, halol va hurmatli muloqot bo'lishi kerak. Turli guruhlar o'z muammolari haqida gaplashish va tushunishni rivojlantirish uchun birlasha oladigan platformalar yaratilishi kerak. Ijtimoiy-falsafiy talqin ham ijtimoiy siyosat va huquqiy tartibga solishni o'z ichiga oladi[3]. Tenglik, adolat va inson huquqlarini himoya qilish uchun jamiyatning turli sohalarida hukumatlar, nodavlat tashkilotlar va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasidagi hamkorlik zarur. Diskriminatsiyaning oldini olish, ijtimoiy tengsizliklarni kamaytirish va ijtimoiy tinchlikni mustahkamlash uchun tizimli echimlarni izlash kerak.

Ijtimoiy ziddiyatlar, insonlararo munosabatlar va ijtimoiy tizimlar ichidagi anla-shishni va tarozilashni o'z ichiga olgan jarayonlardir. Bu ziddiyatlar ko'plab sabablarga asoslangan bo'lishi mumkin, shuning uchun ularning ijtimoiy-falsafiy talqinini tahlil qilish juda muhimdir.

Ijtimoiy ziddiyatlar o'z turli xususiyatlari va sabablari bo'yicha tahlil qilinishi mumkin. Ularning asosiy manbalari etnik, milliy, madaniy, diniy, iqtisodiy yoki jinsiy xususiyatlarga bog'liq bo'lishi mumkin. Ijtimoiy ziddiyatlar, resurslarning taqsimlanishi, hukmronlik va huquqiy muhofazani, inson huquqlari va erkning qo'llanilishi, erkinlik va barqarorlikning nazoratlanishi, tarbiya va o'qitishning imtiyozliligi, ijtimoiy xizmatlar va sohalar boyicha farq qilishi kabi muhim muammolar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy ziddiyatlar odatda ijtimoiy tizimlarning tartib va tuzilishi bilan bog'liqdir. Ularning o'zgartirilishi va bartaraf etilishi uchun, qonunlar, siyosiy va ijtimoiy reformalar, ma'naviyat va tarbiya bilan bog'liq o'zgarishlar kiritilishi mumkin. Ijtimoiy-falsafiy talqin esa, bu ziddiyatlarning tarqalishi va ijtimoiy huquqlar va tashkilotlarning egalik va inson huquqlariga e'tibor berishni qanday o'rganish va talqin qilishni o'z ichiga olgan fikr va tushunchalar to'plamidir. Ijtimoiy-falsafiy talqin, ma'naviyat, qadriyat, inson huquqlari, adolat, tashkilotlararo munosabatlar, madaniy qadr-qimmatlar, iqtisodiyot va boshqalar bilan bog'liq ko'plab muammolar va vaziyatlarga asoslangan falsafiy fikrlarni o'z ichiga oladi[4]. Bu talqin, ijtimoiy ziddiyatlarni tahlil qilish, ularga yechim topish, insonga erkinlik, barqarorlik va boshqaruvni ta'minlash, insoniy tiklanish va tarqalish uchun qanday ilg'or va intellektual usullarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy ziddiyatlarni tahlil qilish va ularning ijtimoiy-falsafiy talqinini o'rganish, muhim adabiyotlardan, ijtimoiy fanlardan va falsafiy uslubiyatlardan foydalanishni talab qiladi. Ushbu mavzuga oid katta falsafiy olimlar, so'zli va yozma ijodkorlar, insoniy gumanistik g'oyalar bilan shug'ullanishadi. Ularning o'z fikr va tushunchalari ijtimoiy muammolar va ularning hal qilinishi bilan bog'liq yangiliklarni va yuksalishlarni ta'minlaydi. Ijtimoiy ziddiyatlar va ularning ijtimoiy-falsafiy talqini, insoniy jamiyatning yanada barqaror, huquqiy va insonga erkin jihatlarni qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy sog'lomlashish, jismoniy va ma'naviy tiklanishga erishish, jamiyatning hamma a'zolarining huquqlarini himoya qilishga va o'ziga yozgan qoidalarga rioya qilishga yordam beradi[5].

Muhimdirki, ijtimoiy ziddiyatlar va ularning ijtimoiy-falsafiy talqini tahlil qilinishi, bu muammolarga yechim topish va insoniy muhitda barqarorlik va adolatning kuchayishiga qaratilgan qadam bo'lib, o'zaro intellektual, mulkiy-tijorat va madaniy munosabatlar uchun eng yaxshi javoblar va yechimlarini topishga yordam beradi.

Ijtimoiy ziddiyatlarning talqini ijtimoiy-falsafiy aspektlardan o'tkaziladi. Ijtimoiy-falsafiy talqin, ijtimoiy hayotning tuzilishi, o'zaro aloqa tizimi, xalqaro munosabatlar, inson haq va erkinliklari, adolat va tinchlik, ijtimoiy tashkilotlar va boshqalar bilan bog'liq tushunchalardan iboratdir.

Maqolada ijtimoiy ziddiyatlar va ularning ijtimoiy-falsafiy talqinining muhimligi, ulardan foydalanish usullari va natijalarining o'zgartirilishi bo'yicha fikrlar va tavsiyalar ham beriladi. Ijtimoiy ziddiyatlar va ularning talqini, insonlar o'rtasidagi tushunchalarning muhokama qilinishi, uning ko'rsatilishi, javobgarlik, qo'llab-quvvatlash va to'g'ridan-to'g'ri muomala qilish yondashuvlarini ko'rsatadi. Maqolada ijtimoiy ziddiyatlar va ularning ijtimoiy-falsafiy talqini mavzusidagi teorik asoslar, ularning amaliyotga ta'siri, ijtimoiy qo'llanmalar, o'zaro aloqalar va ijtimoiy rivojlanishdagi muhimliklar to'g'risida ma'lumotlar beriladi. Ushbu mavzu, ijtimoiy olaylarni tushunish va muammolarni yechishda ko'rsatiladigan ijtimoiy-falsafiy tushunchalarni oshirishga yordam beradi.

Bular bilan birga, maqolada ijtimoiy ziddiyatlar va ularning ijtimoiy-falsafiy talqinining o'zgaruvchan va kompleks xususiyatlari, ularning o'zaro bog'liqlik, o'zaro yordam, umumanroq, o'zaro hisob-kitoblarni o'rgatish, insoniylik va adolatni oshirish, ijtimoiy taraqqiyot va tinchlikni ta'minlash va boshqa muhim masalalar haqida tushunchalar keltiriladi[6]. Maqola ijtimoiy ziddiyatlar va ularning ijtimoiy-falsafiy talqini mavzusidagi nazariy tushunchalarni, ularning amaliyotga tatib etishning muhimligini va ularni o'zgartirishga yo'l qo'yishga doir o'zbek tilida to'g'ri, tahlilchan va ko'rsatmali tarzda yozilgan.

Ijtimoiy ziddiyatlar, insoniyat tarixida doimiy mavjud bo'lgan va insoniy jamiyatning o'ziga xos bir jihati. Ularning mavzusi o'zgarishi, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy muhitlarning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ijtimoiy ziddiyatlar bir qator sabablarga asoslanishi mumkin, shu sabablar bilan biror jamiyatda rivojlanish, tinchlik, siyosiy ko'rsatkichlar va insoniy qo'zg'alishlarni tashkil etishga imkon beradi.

Birinchi sabab – iqtisodiy ziddiyatlar. Iqtisodiyot o'zgarishi va moliyaviy imtiyoziy ko'rsatkichlarning farqlanishi jamiyatda iqtisodiy ziddiyatlarga olib keladi. Masalan, pul bozori, to'lov tizimi va resurslarning taqsimoti o'zgarishi insonlar orasida xavfli bo'lishlarga olib kelishi mumkin[7]. Bu o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy ziddiyatlar qiyinliklarni va konfliktlarni keltirishi mumkin.

Ikkinchi sabab – ma'naviy va madaniy ziddiyatlar. Insonlar o'zaro aloqalarda, madaniy qadr-qimmatlarda, diniy va milliy tushunchalarda farqlanishi mumkin. Bu tur

ziddiyatlar odatda etnik, etnik va diniy g'oyalari, ta'qibot, bigotlik va xavfsizlik masalalari bilan bog'liq bo'ladi. Ushbu ziddiyatlar jamiyatda bir-biriga qarshi bo'lgan shakllarda namoyon bo'ladi va ularning zararli ta'siri hisoblanishi mumkin.

Uchinchi sabab – siyosiy ziddiyatlar. Politik tushunchalar, partiyalar va siyosiy tartibotlarning farqlanishi ijtimoiy ziddiyatlarni o'z ichiga oladi. Siyosiy ziddiyatlar, hukumat va o'zaro munosabatlarda erkinlik va nazorat uchun kurashish, demokratik prinsiplarga rioya qilish va adolatsizlik bilan bog'liq bo'ladi. Ushbu ziddiyatlar jamiyatda so'ndirilishi kutiladigan konfliktlarga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy ziddiyatlar va ularning ijtimoiy-falsafiy talqini jamiyatda barqaror va hamkorlik asosida yechilishi mumkin[8]. Diqqat va sog'liqni saqlash, o'zaro hurmat va

tushuncha oshirish, tushunchalarni mazmunli muzokaralar orqali boshqarish va diplomatik yondashuvlarni qo'llash orqali ziddiyatlarni bartaraf etish mumkin. Bu holatda, ijtimoiy ziddiyatlar jamiyatning rivojlanishining harakatlanishi va hamkorlikka asoslangan insoniy jamiyatni shakllantirishning jadal rivojlanishiga yo'l ochadi.

Xulosa. Ijtimoiy ziddiyatlar jamiyatdagi farqlardan kelib chiqadigan nizolardir. Biroq, bu qarama-qarshiliklarni birgalikda yashash madaniyatini rivojlantirish orqali hal qilish va engish mumkin. "Ijtimoiy-falsafiy talqin" - bu farqlarni tushunish, bag'rikenglikni targ'ib qilish va nizolarni hal qilishga qaratilgan yondashuv. Ta'lim, muloqot, ijtimoiy siyosat va huquqiy tartibga solish ushbu yondashuvning asosiy elementlari hisoblanadi. Bu sa'y-harakatlar yanada inklyuziv, adolatli va tinch jamiyat qurishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Исмоилов, Темурбек Исломович. "Problems And Solutions Of Public Activity Of Unorganized Youth." Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 2.10 (2020): 242-247.
2. Ismoilov, T. I., & Umarov, I. (2018). Necessity and importance of using new pedagogical technologies in higher education. Теория и практика современной науки, (3), 28-30.
3. Islomovich, Ismoilov Temurbek. "The Content And Practical Significance Of The Principles Of Academic Independence In The Management Process Of Higher Education." Nveo-natural volatiles & essential oils Journal| NVEO (2021): 4264-4270.
4. Ismoilov, Temurbek Islamovich. "Social and legal solutions of insurance mandatory recommendations." Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 1.3 (2019): 152-154.
5. Islomovich, Ismoilov Temurbek. "Academic Profession and University in the Context of the Historical Role of Higher Education." International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development 3.3 (2021): 73-77.
6. Ismoilov, T. (2020). The development of physical qualities of the pupils of primary forms of secondary schools through mobile activities in the process of study. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 2(11), 391-394.
7. Ismoilov, Turobjon. "The importance of outdoor games in the upbringing of a harmonious young generation." Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 1.11 (2019): 257-261.
8. Ismoilov, T. (2020). The events through physical activities for the pupils of primary classes. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 2(10), 346-349.

UDK: 316.628

Azam MAXMUDOV,
O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti dotsenti, PhD
E-mail: azamjon.1981@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori DSc B.Rahimov taqrizi asosida

13-14 YOSHLI FUTBOLCHILARNING UMUMIY JISMONIY TAYYORGARLIGINI ANIQLASH NATIJALARINI TAHLIL QILISH

Аннотация

Sport musobaqalarida qatnashish musobaqa faoliyati ko'rinishining shakli hisoblanadi. Sport bellashuvi vaqti cheklangan raqiblik hisoblanadi, bu jarayonda bellashayotganlarning qobiliyatlarini ob'ektiv ravishda solishtiriladi.

Kalit so'zlar: Sport faoliyati, yosh futbolchilar, sportchining psixologik holati, sport murabbiylari, sport mahorati, xarakter xususiyati, shaxsiy sifatlar, mas'uliyat hissi, korrelyatsion tahlil.

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОБЩЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ ФУТБОЛИСТОВ 13-14 ЛЕТ

Аннотация

Участие в спортивных соревнованиях является формой соревновательной деятельности. Спортивное соревнование – это ограниченное по времени соревнование, в котором объективно сравниваются способности участников.

Ключевые слова: Спортивная деятельность, юные футболисты, психологическое состояние спортсмена, спортивные тренеры, спортивное мастерство, черты характера, личностные качества, чувство ответственности, корреляционный анализ.

ANALYSIS OF THE RESULTS OF DETERMINING THE GENERAL PHYSICAL FITNESS OF 13-14-YEAR-OLD FOOTBALL PLAYERS

Annotation

Participation in sports competitions is a form of competitive activity. A sports competition is a time-limited competition in which the abilities of the participants are objectively compared.

Key words: Sports activities, young football players, the psychological state of an athlete, sports coaches, sportsmanship, character traits, personal qualities, sense of responsibility, correlation analysis.

Kirish. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng yurtimizda sportning barcha turlari qatori futbolga ham katta ahamiyat berila boshlandi. Bugungi kungacha ushbu sport turi bo'yicha juda ko'plab Qaror va Farmonlar chiqarildi va buning asosida sohada katta hajmdagi ishlar bajarildi. Bu muddat ichida yoshlar va o'smirlar terma jamoalarimiz Osiyo birinchiligida bir necha bor sovmili o'rinlarni egallab mundial o'yinlarida ishtirok etishdi. Mini futbolchilarimiz xam bir necha marotaba Jahon chempionatida eshtirok etdilar. Ushbu muvaffaqiyatlar bilan birga bugungi kunda o'z yechimini kutib turgan qator muammolar qatorida milliy terma jamoamizning Olimpiyada o'yinlari va Jahon chempionati yo'llanmasini qo'lga kirita olmayotganligi eng asosiy muammo bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2023 yil 7 apreldagi "Ommaviy va professional futbolni har tomonlama rivojlantirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-115-sonli Qarori yuqoridagi muammolarni hal qilish maqsadida ishlab chiqilgan bo'lib bunda bolalar futbolini rivojlantirish masalasi yuqori o'rinda turadi [1].

Mazkur qaror mazmuniga ko'ra yosh futbolchilarni tayyorlash sifatini oshirishga qaratilgan ilmiy tajribalarni amalga oshirish va futbolchilarni tayyorlash metodini takomillashtirish bo'yicha aniq vazifalar belgilangan bo'lib mazkur maqoladagi yo'nalishlar asosida tayyorlangan.

Jumladan futbolchilarimizni halqaro musobaqa faoliyatidagi pedagogik tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki barcha yosh toifasidagi jamoalarimiz futbolchilarining jismoniy tayyorgarligi talab darajasida emas. Bu omil o'quv mashg'ulot

jarayoni mazmunidagi jismoniy tayyorgarlikka yo'naltirilgan vositalar shakllarini takomillashtirish va qo'llash uslublarini o'zgartirish zaruratini keltirib chiqaradi. Shu sababli 13-14 yoshli futbolchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini testlash va ustunlik va kamchiliklarni aniqlashni maqsad qildik.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ishimizda quyidagi usullardan foydalanildi: Maxsus adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish; pedagogik testlash; matematik-statistik usullar.

Ilmiy manbalarni taxlil qilish jarayonida futbolchilarni jismoniy tayyorgarligini testlash va oshirish bo'yicha maxalliy olimlardan R.I Nurimov[2], Sh.T. Iseyev [3], I.A.Koshbaxtiyevlar [4]tajribalar o'tkazishgan. Xorijiy mutahasislarni adabiyotlarini tahlillaridan aniqlandiki jismoniy tayyorgarlikni hozirgi kundagi testlash normalari asosi an'anaviy usullar asosida tashkil etilishi xali xanuz samarali hisoblanadi [5,6,7].

Ushbu tadqiqot 2021-2022 yillarda, 13-14 yoshli futbolchilarni jismoniy tayyorgarligini testlash amalga oshirildi. Bunda 30 va 100 m ga yugurish, joydan uzunlikka sakrash, joydan balandlikka sakrash, 30 m ga to'siqlar oralab yugurish, Kuch, Kuper testi, 7x50, Ozolin testlar kabi testlar qabul qilindi. Bunda tanlab olingan testlar kooreksiyalash orqali to'g'irlandi va testlash jarayoni orqali barcha jismoniy sifatlarini rivojlanganlik darajasini o'ganish maqsad qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Abidov Sh.U. Yosh futbolchilarning o'quv mashg'ulot jarayonini tashkil qilish va rejalashtirish, Artikov A.A. Alimjanov S.I. Shukurova SH .T. Futbolchilarning mashg'ulot jarayonida pedagogik nazorat,

Bekturov O.Y. Yosh futbolchilarning nazariy bilimlarni oshirish. Davletmuradov S.R. Futbolchilarni tayyorlashda pedagogik nazorat, Kuryazov R. Yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi, Mirzaqulov A.G., To'laganov A.A., Po'latov S.N. Futbol o'yin qoidalari va musobaqalarni tashkil etish, Nurimov R. I. Yosh futbolchilarni texnik va taktik tayyorlash, Talipdjanov A.I. Sovremennaya sistema podgotovki visoko kvalifitsirovannix futbolistov.

Tahlil va natijalar. Dastlabki va tajribadan keyingi natijalar 1 va 2 jadvallarda aks etirilgan bo'lib quyida mazkur 1-jadval.

Futbolchilarining umumiy jismoniy tayyorgarligini aniqlash natijalari

Test	Model ko'rsatkich	Tajriba boshida NG		Tajriba oxirida NG		t	P	
			σ		σ			
1	30 m yugurish (sek)	4,45	4,9	1,05	4,64	1,06	0,59	P>0,05
2	400 m yugurish (sek)	65,0	72,3	6,83	72,1	5	0,45	P>0,05
3	Joydan uzunlikka sakrash (sm)	230	216,04	39,38	218,2	14,56	0,18	P>0,05
4	Joydan balandlikka sakrash (sm)	45	35,12	3,99	37,12	3,19	1,36	P>0,05
5	30 m to'siqlar orqali yugurish (sek)	6,0	6,62	1,04	6,49	1,15	0,29	P>0,05
6	Kuch (kg) to'ldirma to'pni uloqtirish (m)	8 m	6,28	1,52	6,48	1,90	0,28	P>0,05
7	Kuper test (metr)	3100	2947,6	112,03	2986,9	112,7	0,86	P>0,05
8	7 x 50 (sek)	65,0	68,48	5,95	67,08	4,60	0,64	P>0,05
9	Ozolin usuli bo'yicha test (sm)	15	12,12	2,15	13,04	1,65	1,17	P>0,05

Kuch (kg) to'ldirma to'pni uloqtirish (m) tadqiqot boshida 6,28 metrdan yakunda 6,48 metrgacha rivojlanganligi, Kuper testida 2947,6 dan 2986,7 atrofida ekanligi tajribalarda tasdiqlandi. 7 x 50 (sek) testida 68,48 soniyadan 67,08 gacha o'zgarish kuzatildi. Ozolin usuli bo'yicha test (sm) tajriba boshida 12,2 dan 13,06 santimetrgacha yaxshilanganligi kuzatildi. Lekin nazorat guruxidagi barcha meyorlarning an'anaviy mashg'ulotlar jarayonida o'sishining ishonchligi 2-jadval.

Tajriba guruhi futbolchilarining umumiy jismoniy tayyorgarligini aniqlash natijalari

Test	Model ko'rsatkich	Tajriba boshida TG		Tajriba oxirida TG		t	P	
			σ		σ			
1	30 m yugurish (sek)	4,45	5,35	1,12	4,49	0,74	2,23	<0,05
2	400 m yugurish (sek)	65,0	72,6	-6,53	65,38	4,48	3,16	<0,01
3	Joydan uzunlikka sakrash (sm)	230	215,4	39,17	240,6	14,27	2,06	<0,05
4	Joydan balandlikka sakrash (sm)	45	34,80	3,62	42,36	6,09	3,69	<0,001
5	30 m to'siqlar orqali yugurish (sek)	6,0	7,37	0,77	6,31	1,01	2,88	<0,05
6	Kuch (kg) to'ldirma to'pni uloqtirish (m)	8 m	6,16	1,48	5,56	1,55	2,27	<0,05
7	Kuper test (metr)	3100	2920,9	105,9	3057,8	127,3	2,88	<0,05
8	7 x 50 (sek)	65,0	73,16	6,87	65,76	3,67	3,29	<0,01
9	Ozolin usuli bo'yicha test (sm)	15	11,68	1,77	13,88	1,23	3,54	<0,001

Tajriba guruhidagi qayta testlash natijalarida shuni narsa yaqqol namoyon bo'ldiki, ko'rsatkichlarga etobor qaratadigan bo'lsak 9 ta meyordan 5 tasida ishonchlik darajasi $R<0,05$ ga teng bo'ldi, ikkita testda $R<0,01$, yana ikkita testda $R<0,001$ ishonchlik darajasiga chiqqanligi bilan yaqqol ajralib turibdi. Nazorat guruxining ko'rsatkichlariga nisbatan ancha yuqori darajada o'sganligi hamda model ko'rsatkichlarga yaqin ekanligi 2- jadvaldan yaqqol ko'rish mumkin. Mazkur testlash natijalarining o'zgarish omillari xususida fikr yuritadigan bo'lsak nazorat va tajriba guruxining yillik ish rejasi bir hil bo'lib o'quv mashg'ulotlarni tashkil etishdagi tafvut borligi ma'lum bo'ldi. Jumladan tajriba guruhida mashg'ulotlarni tashkil etishda jismoniy sifatlarni rivojlantiriga qaratilgan vositalarni asosan tayyorgarlik davrining umumtayarlov bosqichida qo'llash mexanizmi yaratilgan bo'lib bunda asosan quyidagi omillarga alohida e'tibor qaratiladi:

-qo'llanilayotgan mikrotsikllardagi jismoniy tayyorgarlikka yo'naltirilgan vositalarni mikrotsikl maqsad vazifalari asosida taqsimlash;

jadvallarga oid ma'lumotlar tahlili keltirilgan. Tajribadan olingan natijalar quyidagi jadvallarda ifodalangan. Joydan uzunlikka sakrash (sm) testida futbolchilarning o'rtacha ko'rsatkichlari 216,04 santimetrdan 218,2 santimetrgacha yaxshilanganligini ko'rishmiz mumkin. Joydan balandlikka sakrash (sm) mashqida 35,12 santimetrdan 37,12 sm gacha ijobiy tomonga o'zshgarganligi tadqiqotlarda kuzatildi. 30 m to'siqlar orqali yugurish (sek) 6,62 sekundan 6,49 sekundgacha yaxshilanganligi kuzatildi.

past deyarli mavjud emas. Nazorat guruxining ko'rsatkichlari model ko'rsatkichlarga

nisbatan ancha past ekanligini yuqoridagi jadvaldan yaqqol qo'rish mumkin. Matematik-statistik tahlillar bo'yicha barcha ko'rsatkichlar bo'yicha ishonchlik darajasi $R>0,05$ ga teng bo'ldi. Demak tajriba davomidagi o'sish sezilarli emas bo'lib bo'lib bu omil nazorat guruxining tayyorgarlik jarayonida muammolar borligini ko'rsatdi.

- vositalarni qo'llashda aylanma mashg'ulot usulidan foydalanish;

- yuklamalarni ta'sir e'tish darajalariga ko'ra nazoratni uzluksizligini ta'minlash;

- mashg'ulotni individuallashtirish;

Mazkur omillar 3 oy mobaynida tajriba guruxidagi futbolchilarning jismoniy tayyorgarligini samarali o'sishiga zamin yaratib berdi.

Xulosa va takliflar. Nazorat va tajriba guruhi futbolchilarining tajriba boshida va so'nggida olingan natijalardagi o'zgarishni inobatga olib yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirishda tayyorgarlik davrida mikrotsikllarni tuzishda mazkur yo'nalishga oid vositalarni qo'llash usullarini ilg'or tajribalar asosida tashkil etish katta samara berishi mumkin. Yana bir jixat shundan iboratki aylanma mashg'ulotlardan foydalanish aynan jismoniy sifatlarni rivojlantirishda katta samara berishi mumkin. Lekin ikkala guruhdagi natijalarning model ko'rsatkichdan pastligi mazkur jamoalarning o'quv mashg'ulotlarida jismoniy tayyorgarlikni oshirishga yangicha yondoshuv zaruratini keltirib chiqarmoqda.

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2023 йил 7-апрелдаги “Оммавий ва профессионал футболни ҳар томонлама ривожлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-115-сонли қарори. <http://Lex.uz>.
2. Нуримов Р.И, Курбонов О.Л, Усмонов. А.М. Физическое подготовки футболистов. Учебная пособие. Ташкент. 2009, С. 95-97.
3. Исеев Ш.Т. Футболчиларни йиллик циклда тайёрлашни режалаштириш - Т., Илмий техник ахборот пресс нашриёти 2014.- Б. 239.
4. Кошбахтиев И.А. Управление подготовкой футболистов, Учебное пособие. Т.2001.124 с.
5. Плон Б.И. Новая школа в футбольной тренировки. Terra спорт 2002.-240 С.
6. Dreimal gute Ballführung.: Fussball-Jugend. - Hamburg, 1990. - N8.-S.6.
7. 175. Helgerud, J., Engen, L.S., Wisloff, U.& Hoff, J. (2001). Aerobic endurance training improves soccer performance. Med.Sci Sports Exercise, 33 (11)

UDK: 372.31(021)

Namuna MAHMUDOVA,
ShahDPI "Boshlang'ich ta'lim" kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: namunayoqubqizi@gmail.com

ShahDPI "Boshlang'ich ta'lim" kafedrasida mudiri, p.f.n Sh.Hmaroyev taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MANTIQIY TAFAKKURINI O'STIRISHDA O'QISH SAVODXONLIGINING AHAMIYATI

Аннотация

Respublikaning dunyo miqyosida tutgan o'rni, ta'limiy reytingini aniqlash, o'zidan ilg'or davlatlar ta'lim tajribasini o'rganish maqsadida jahon miqyosida xalqaro baholash tadqiqotlari tizimi yo'lga qo'yilgan. Maqolada xalqaro baholash dasturlaridan biri bo'lgan PIRLS tadqiqoti doirasida o'quvchilar mantiqiy tafakkurini rivojlantirish holati tahlil qilingan hamda o'qish savodxonligini oshirish haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: Mantiqiy tafakkur, o'qish savodxonligi, xalqaro baholash dasturlari, PIRLS tadqiqoti, ilg'or xorijiy tajribalar, Milliy markaz, ePIRLS raqamli tadqiqoti va h.k.

"THE IMPORTANCE OF READING LITERACY IN DEVELOPING THE LOGICAL THINKING OF PRIMARY CLASS STUDENTS"

Annotation

In order to determine the place of the republic in the world, its educational rating, and to study the educational experience of more advanced countries, a system of international evaluation studies has been established. The article analyzes the state of development of students' logical thinking within the PIRLS study, one of the international assessment programs, and talks about improving reading literacy.

Key words: Logical thinking, reading literacy, international assessment programs, PIRLS research, advanced foreign experiences, National Center, ePIRLS digital research, etc.

"ЗНАЧЕНИЕ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ В РАЗВИТИИ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ"

Аннотация

В целях определения места республики в мире, ее образовательного рейтинга, изучения образовательного опыта более передовых стран создана система международных оценочных исследований. В статье анализируется состояние развития логического мышления учащихся в рамках исследования PIRLS, одной из международных оценочных программ, и говорится о повышении читательской грамотности.

Ключевые слова: Логическое мышление, грамотность чтения, международные оценочные программы, исследование PIRLS, передовой зарубежный опыт, Национальный центр, цифровое исследование ePIRLS и др.

Kirish. Hamma o'quvchilarda o'qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish lozim, faqat shu yo'l bilangina ularning shaxsiy xususiyatlaridagi farqlarni barobarlashtirish mumkin. O'quv jarayoni va amaliyotida o'quvchilarning mahoratini shakllantirish, qiziqishini yanada yuqori darajaga ko'tarish kerak.

Har bir o'quvchining o'ziga xos biror kuchli tomoni bo'lishi mumkin. Ulardagi shu xislatga tayanib fanga bo'lgan qiziqishini oshirish mumkin. Yuqorida aytib o'tilgan xususiyat egalarning harakati psixologik nuqtayi nazardan ularning tafakkuriga bog'liq deb izohlanadi.

Tafakkur qanday jarayon degan savolga mazkur bobda batafsil javob beriladi.

Tafakkur inson aqliy faoliyati, aql-zakovati, ongli xatti-harakatining yuksak shakli hisoblanadi. Tafakkur jarayonida insonda fikr-mulohaza, g'oya, faraz vujudga keladi va ular ongda tushunchalar, hukmlar, xulosalar shaklida ifodalandi. Tafakkur til va nutq bilan chambarchas bog'liq ravishda namoyon bo'ladi.

Tafakkur sezgi, idrok, tasavvur yordamida atrof-muhit bilan bevosita bog'lanadi. So'ngra voqelikdagi narsa va hodisalarni, ularning bevosita bog'lanadi. So'ngra voqelikdagi narsa va hodisalarni, ularning belgi va sifatlarini bosh miya yarim sharlarida aks ettiradi.

Aniq tafakkurning ikki turi mavjud: kuzatish, sezish; olingan bilimlar asosida obyekt va modul orasidagi bog'lanishni o'rganishga kirishish.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'rgazmali qurollar yordamida kuzatish va sezish orqali aniq tafakkurga ega bo'ladi.

2. Abstrakt tafakkur – bu fanni o'rganish jarayonida vujudga keladi. Abstrakt tafakkurni ikki qismga bo'lib o'rganish mumkin.

1. Analitik tafakkur

2. Mantiqiy tafakkur

Ta'lim jarayonida o'quvchilar bilimlar sistemasini, o'quv ko'nikmalari va malakalarini egallash orqali o'zlarining bilim fondlarini ko'paytiradilar, shuning bilan birga ilmiy tushunchalarning tub ma'nosi ular ongiga singa boradi. Bu ishlarning hammasini izchillik bilan ketma – ket, bir tekis amalga oshirish uchun o'quvchi ma'lum darajada bilimlar va ko'nikmalarni egallagan, qolaversa tafakkur formalari va mantiqiy fikr yuritish qoidalarini o'zlashtirib olgan bo'lishlari kerak.

O'qishdan ko'zlangan maqsadlar asosan, matnlar bilan bog'liqligi barchamizga ayon. Masalan, badiiy tajriba orttirish uchun odatda fantastik asarlarni mutolaa qilishadi, vaholanki

axborotga ega bo'lish va undan foydalanish ma'lumotga boy maqolalarni o'qish bilan amalga oshiriladi. Shunday bo'lsa-da, o'qishdan ko'zlangan maqsadlar alohida matn turiga bog'liq, deb cheklanmaydi.. Matnlarni turlarga ajratishda, ularda mazmunning qay usulda shakllantirilgani va matnni tashkil etuvchi fikr-mulohazalar qay tartibda keltirilganiga e'tibor qilinadi. Matnlar tuzilishi va shakliga ko'ra, yozma materiallari tartib bilan joylashtirilgan matnlardan to tasvirli va jadvalli ma'lumotlar bilan to'ldirilgan qisqa so'zlar va iborali matnlargacha bo'lib, ular bir-biridan keskin farq qiladi. O'qib tushinishda ham asosan, ma'lum janrga xos bo'lgan mazmun va uslubning roli katta.

Xalqaro baholash dasturlari orasida PIRLS tadqiqoti boshlang'ich sinflarning 4- sinflari uchun mo'ljallangan bo'lib, bugungi kunda O'zbekiston ham ushbu dasturda ishtirok eta boshladi. Tadqiqotga tayyorgarlik ko'rish birinchi sinfdanoq boshlanib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda g'oyat muhim ahamiyatga ega. Mamlakatimiz ta'lim tizimiga kirib kelganiga ko'p bo'lmagan bo'lsa-da, xalqaro baholash dasturlari bugunung dolzarb masalasi sifatida qaralmoqda. Chunonchi, O'zbekistonning 2021-yilda PIRLS tadqiqotida ishtiroki ushbu dastur borasida ko'plab izlanishlar olib borishni, ularni maktab amaliyotiga joriy etishni taqozo etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ko'pchilikka ma'lumki, PIRLS (Progress in International Reading and Literacy Study) bu – 4-sinf o'quvchilarining matnini o'qib tushinish darajasini baholovchi xalqaro tadqiqot. Har besh yilda o'tkazilib kelinayotgan ushbu dastur 2001-yilda joriy etilgan bo'lib, 2021-yilda beshinchi marta tashkil etildi. Xalqaro baholashning ushbu turi o'quvchilarning matnini o'qib, to'g'ri talqin qilishlari, mustaqil mulohaza yurita olishlari hamda xulosalar chiqara olishlarini tekshirishga qaratilgan. Ushbu jihatdan PIRLS jahonning turli mamlakatlaridagi o'qitish tajribalarini qiyoslaydi hamda ular o'rtasida reytingni aniqlaydi. PIRLS tadqiqoti faqatgina o'quvchilar savodxonligini aniqlashga yo'naltirilgan topshiriqlar tizimidan iborat bo'lib qolmay, o'z ichiga bu borada ta'limda olib borilayotgan islohotlarni aniqlovchi so'rovnomalarni ham oladi. Bunday so'rovnomal maktab ma'muriyati, o'qituvchilar hamda ota-onalar yoki vasiylar o'rtasida tashkil etiladi. O'quvchilarning ta'lim olishidagi imkoniyatlari hamda sharoitlari haqidagi so'rovnoma ma'lumotlari ta'lim natijalarini talqin qilishda muhim rol o'ynaydi. PIRLS tadqiqotining muhim jihatlardan biri shuki, dasturda erishilgan natijalar tahlili hamda o'tkazilgan so'rovnomal ma'lumotlarining umumlashtirilishi dunyo bo'ylab o'qish savodxonligini oshirishdagi eng yaxshi tajribalarga doir qimmatli ma'lumotlarni to'plash imkonini beradi.

Hozirgi vaqtda PIRLS ta'rifiga ko'ra, “o'qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma'no hosil qila olish qobiliyati hamdir”[1].

O'quvchilar matndan ma'no hosil qilar ekan, bunda o'qish savodxonligining ikki muhim jihati yuzaga chiqadi – interaktiv hamda konstruktiv. Interaktivlik xususiyati matn bilan ishlash asnosida o'quvchi hamda asar o'rtasidagi muloqotni aks ettirsa, konstruktivlik esa o'z nomi bilan (construction – ing. qurish, tuzish) matndan yangi ma'noni, xulosalarni yaratishni taqozo etadi.

Tahlil va natijalar. PIRLS o'quvchilarning badiiy va axborot olish ko'nikmasini aniqlashga qaratilgan bo'lib, shunga ko'ra ikki xil ko'rinishdagi matnlar asosida topshiriqlar ishlab chiqiladi:

badiiy matnlar;

axborot matnlari.

Bunda quyidagicha o'qitish maqsadlari qo'yiladi:

badiiy tajriba orttirish;

ma'lumot olish va undan foydalanish uchun o'qish.

O'quvchilar tilni tushunishi hamda badiiy shakl va vositalarni aniqlay olishi matnini qay darajada o'zlashtirganliklarini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi hamda bu badiiy tajriba orttirish maqsadini aks ettiradi. Ushbu maqsadni amalga oshirishda badiiy matnlar tanlanadi. Bunday matnlar o'quvchilarga voqea-hodisani shunchaki tasvirlabgina qolmay, badiiy vositalar yordamida voqelikni his qilishlari hamda aniq tasavvur etishlariga ko'maklashadi. Ma'lumot olish va undan foydalanish maqsadini yuzaga chiqarish uchun esa ko'proq axborot matnlaridan foydalaniladi. Yosh o'quvchilarga ilmiy, tarixiy, geografik va boshqa turdagi bir qator axborot matnlarini o'qish tavsiya etiladi. Bunda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda matnlar tanlanadi.

PIRLS tadqiqoti tomonidan o'qish savodxonligiga berilgan ta'rif IEA xalqaro assotsiatsiyasining 2001-yildagi tadqiqotiga asoslangan bo'lib, unda o'qish savodxonligi “tushunish va shaxs tomonidan qadrlanadigan va/yoki jamiyat tomonidan talab etiladigan barcha yozma til shakllaridan foydalana olish qobiliyati” deb izohlangan[2].

2016-yilda muqobil tanlov asosida bugungi kunda dolzarblashi borayotgan onlayn o'qish savodxonligini aniqlashga qaratilgan ePIRLS tadqiqot dasturi ham ishlab chiqildi.

Xulosa va takliflar. PIRLS va ePIRLSda o'qish maqsadlari hamda tushunish jarayonlarining foizlardagi ulushini quyidagicha tasvirlash mumkin:

O'QISH SAVODXONLIGINING MAQSADI	PIRLS	Epirls
Badiiy tajriba orttirish	50%	0%
Axborot olish va undan foydalanish	50%	100%
TUSHUNISH JARAYONI	PIRLS	ePIRLS
Diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish	20%	20%
To'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish	30%	30%
G'oyalar va axborotni talqin qilish hamda uyg'unlashtirish	30%	30%
Kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish	20%	20%

O'qish savodxonligini aniqlashda 4 turdagi topshiriqlardan foydalaniladi:

Diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topishga doir;

to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarishga doir;

g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirishga doir;

kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilishga oid.

ADABIYOTLAR

1. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo'llanma. «Sharq» nashriyot-matbaa Aksiyadorlik kompaniyasi. Toshkent – 2019
2. Ina V.S.Mullis va Michail O. Martin. PIRLS -2021 aholash qamrov doirasi. Ta'lim sifatini baholash o'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi matbaa bo'limi. Toshkent-2021.

3. "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Qarori. 10.12.2018-yil, 09/18/997/2289-son.
4. "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. Toshkent.2019 yil, 29-aprel.
5. Ismailov A., Daminov X. J. va b. O'quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga tayyorlashga mo'ljallangan axborotnoma. Toshkent, 2021. 148 b.
6. Ismailov A., Daminova X. J. va b. Kreativ fikrlashni baholash . T.: "Milliy markaz", 2021, 95 b.
7. Rajiyev B., Ismailov A. A., J. R. Narziyev va b. O'quvchilar savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlar dasturi. Qo'llanma. Toshkent -2019. 62 bet.
8. Ismailov D. Norboyeva va b. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash. Metodik qo'llanma. T.: "Sharq", 2019. 92 bet.
9. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilimini baholashda xalqaro tajribalardan foydalanish: muammo va yechimlar. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2020-yil 14-mart. -288 b.
10. Ina V.S.Mullis va Michail O. Martin. PIRLS -2021 aholash qamrov doirasi. Ta'lim sifatini baholash o'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi matbaa bo'limi. Toshkent-2021

UDK:7A.49561.

Fatxulla MIRAXMEDOV,
TDPU professor v.b.

TVChDPI Jismoniy tarbiya va sport kafedrasini mudiri, dotsent A.Abdulxatov taqrizi asosida

TENNISGA O'RGATISHDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI

Аннотация

Tennisning psixologik tayyorgarligini ta'minlovchi shaxs xususiyatlari hamda sifatlarini rivojlantirish vosita va usullari berilgan. Tennis sport turiga o'rgatish, mashg'ulotga qiziqishni shakllantirish va bolalarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda murabbiylik faoliyati olib borish bo'yicha ko'rsatmalar berilgan.

Kalit so'zlar: Professional, qobiliyat, psixologik tayyorgarlik, optimal, emotsional, motiv, maxsus tayyorgarlik, fiziologik sifatlar.

ВАЖНОСТЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В ТРЕНИРОВКАХ ПО ТЕННИСУ

Аннотация

Даны инструменты и методы развития личностных черт и качеств, обеспечивающих психологическую подготовку теннисиста. Даются инструкции по обучению теннису, формированию интереса к тренировкам и проведению тренерской деятельности с учетом индивидуальных возможностей детей.

Ключевые слова: Профессионал, способности, психологическая подготовка, оптимальная, эмоциональная, мотивационная, специальная подготовка, физиологические качества.

THE IMPORTANCE OF PSYCHOLOGICAL TRAINING IN TENNIS TRAINING

Annotation

The tools and methods of developing personality traits and qualities that ensure the psychological training of a tennis player are given. Instructions are given to teach Tennis, to form an interest in training and to conduct coaching activities taking into account the individual capabilities of children.

Key words: Professional, ability, psychological training, optimal, emotional, motive, special training, physiological qualities.

Kirish. Bolalarni tennisga o'rgatishning boshlang'ich bosqichida psixologik tayyorgarlikning asosiy vazifasi, ularda sport bilan shug'ullanishga va mashg'ulot faoliyatiga qiziqishni shakllantirish va mustaxkamlashdir. Ushbu bosqichda psixologik tayyorgarlikning asosiy usullari – bular: suhbatlar, ishonitirish, pedagogik singdirish, o'yin orqali ruhan murakkab musobaqa vaziyatlarini modellashtirish. Mashg'ulotlarda shunday sharoitni yuzaga keltirish kerakki, bunda bola qo'rquv, hayajon, yoqimsiz hissiyotlarni yengishga majbur bo'lsin. Biroq, buni asta – sekin ehtiyotlik bilan amalga oshirish lozim. Yuklama bolani zo'riqtirib, zahira imkoniyatlarini ishga solishga majbur bo'lmasin. Muhimi, bolalarning individual imkoniyatlarini hisobga olish va ularning oldiga murakkab, lekin bajarish mumkin bo'lgan vazifalarni qo'yish lozim.

Mashg'ulotlarning birinchi oylaridanoq ota – onalar tushunishlari lozimki, mashg'ulot jarayoniga munosabat jiddiy bo'lishini his etish kerak va buni murabbiylar talab etishadi. Havaskorlik yoki professional sport yo'lini tanlashga shoshilish kerak emas, muhimi bolalarda ishga, mashg'ulotlarga jiddiy munosabat shakllansin. Bolalar bilan ishlashda natijaga erishish qiyin. Buning uchun jarayonni doimo yangilash, yangi noanaviy uslublarni qo'llash, og'ir va mashaqqatli mehnatni qiziqarli o'yin ko'rinishida taqdim etish kerak bo'ladi. Aynan o'yinlar uning barcha murakkabligi, muammolari va quvnoqligi bilan, qiziqarli.

Ishning maqsadi: Murabbiy, yosh tennischini tayyorlashga kirishib ketgach, oila uchun yaqin kishiga aylanadi. Biroq, murabbiy ham, ota – onalar ham shoshilmassliklari lozim. Ota – onalar bola uchun – ota – ona, murabbiy esa, murabbiyligicha qolishlari kerak. Ularning har birining bola oldidagi ma'suliyati, yetarlicha. Biroq,

qarashlardagi uyg'unlik, muhim. Hech bo'lmaganda, bir – birlarini hurmat qilishlari kerak. Agar tushunmovchilik sodir bo'lib, qarashlar mos kelmasa, hamkorlik zudlik bilan to'xtatilishi kerak, aks holda bola jabr ko'rishi mumkin.

“Ota – ona – bola – murabbiy” ucburchagida yaxshi munosabatlar o'rnatish mezonini, bu – bolaning qobiliyatlari to'g'risidagi fikrlarning mosligidir. Ularni aniqlash uchun mutaxassisga murojaat qilgan, ma'qul.

Qobiliyatlarning mavjudligi yutuqni kafolatlamaydi, balki unga erishish uchun imkon yaratadi. Hayot o'z o'zgartirishlarini kiritadi: yashash uchun boshqa joyga ko'chib o'tish, moddiy holatning, qiziqishlarning o'zgarishi va h.k.

Kattalarning vazifasi qobiliyatni saqlab, unga o'z yo'lini topishda ko'maklashishdan iborat. Bolaning qobiliyati to'g'risidagi ma'lumotlar uning yaqinlari – taqdirini “hal etuvchilar” uchun, juda muhim. Ular atrofda qilargilarga ma'lum qilmagan holda, o'ylab qolishlari mumkin: “Balki, bolani qiyinmay asta mashg'ulot va musobaqa jarayoniga berish kerakdir, balki peshona bilan devorni teshish kerak emasdir”. Hozir gap tennis bilan to'la xayrlashish to'g'risida emas, professional marralarni o'zgartirish haqida ketayapti. Barcha darajalardagi musobaqalarda o'ynashi, mahoratini oshirishi va bunda katta emotsional, hamda jismoniy qoniqlik hosil qilishi mumkin.

Terma jamoa murabbiyi uchun muhimi – tennischilarning qobiliyatlari to'g'risidagi ma'lumotlar mamlakat terma jamoasini optimal yo'l bilan shakllantirish uchun imkoniyat, munosib nomzodlarga yordam, oxir – oqibat, mamlakat shavkatini ko'tarish.

Tadqiqot natijalari va ularning tahlili: Tadqiqotlar mobaynida, yosh tennischilarga xos bo'lgan xususiyatlar ma'lum bo'ldi. Ular uchun harakterli jixatlar: o'ziga ortiqcha

baho berish, motivlashning yuqori darajasi va h.k. Odatda, bolalar o'z oldilariga juda yuqori maqsadlarni qo'yadilar va ularni bajarishga ishonadilar (deyarli, barcha bolalar dunyoda birinchi raketka bo'lishini orzu qiladilar), lekin bu yo'lda qanday qiyinchiliklarga duch keladilar ularni qanday yengish lozim bo'ladi, bu haqda tasavvurga ham, ega bo'lmaydilar.

Albatta, buni ko'p jihatdan bolalardagi maksimalizm deb, atasa bo'ladi, biroq, bu bolaning mehnati bilan emas, balki, kattalarning ambisoyalari bilan yuzaga kelgan. Ko'p hollarda kutilmagan mag'lubiyat yoki raqibning faol qarshiligiga duch kelish asab buzilishiga, isterikaga, hatto tennisdan ketib qolishga ham, olib keladi.

Bunday holatlar sodir bo'lmasligi uchun, yosh sportchilar oldiga bajarsa bo'ladigan bosqichli vazifalarni qo'yish, ularni bajarish yo'llarini ko'rsatish, bu yo'ldagi qiyinchiliklar bilan tanishtirish va ularni yengish yo'llarini ilg'ab chiqish kerak. Buyuk o'yinchilarning biografiyalari, faoliyat tarixlari bilan tanishish foydali, ularning gonorarlari miqdorini emas, balki ularni qanday yo'l bilan qo'lga kiritganliklarini ham, bilishlari muhim. Murabbiy, shogirdini yetaklayotgan motivlarni, shu bilan birga, ota – onalarning maqsadlarini aniq bilishi lozim, zarur bo'lganda ularga o'zgartirish kiritishi kerak.

Yosh tennischilarning aksariyat, ko'pchiligi emotsional turg'un, ular kortda ko'p hollarda hissiyotlarini jilovlay olmasalar, bu ularning psixologik xususiyatlarigini bog'liq bo'lmay, balki o'zini professional tuta bilish ko'nikmalarining yo'qligi va murabbiyning bu borada ish olib bormaganini bildiradi. Barcha bolalar ham, faoliyat imkoniyatlarini namoyish etishga qodir emaslar, balki ular bu imkoniyatlarni to'plash bosqichidalar, shuning uchun ularning oldiga majburiy g'alaba bilan bog'liq vazifalarni qo'yishga, hali erta, ko'proq g'alabani yaqinlashtiruvchi texnik va taktik vazifalarga e'tibor qaratish kerak. Albatta, o'zini tuta bilish ko'nikmalarini bolalarga musobaqadan avval, mashg'ulot sharoitida va kundalik turmush muloqatlari davomida o'rgatish lozim. Uchrashuvda beriladigan har qanday ko'rsatmaga bola javobni avvaldan, bilishi lozim. Sodir bo'ladigan vaziyatlarni murabbiy avvaldan ko'ra bilib, javob harakatlari variantlariga ham o'rgatadi. U holda, tasodifiy yoki ataylab sodir etilgan hakam hatolariga bolakay ko'z yoshi to'kmaydi yoki oyoqlari bilan yerga tepinmaydi, afsuski bu

hol sodir bo'lsa, hatolar seriyasi yuz berishi – aniq. Bunday holatlarni chetlab o'tish uchun, mashq qilingan o'z – o'zini boshqarish usullarini qo'llash lozim. Masalan, navbat bilan chuqur nafas olish va chiqarish, o'zining ritual harakatlarini bajarish, ya'ni oyoq kiyim bog'ichlarini qayta bog'lash, to'pni yerga urish, sochiqni tahlash va h.k. Bunday, avvaldan amalga oshirilgan tayyorgarlik yosh sportchiga mustaqil va hech kimga bog'liq bo'lmagan holda, agar musobaqa sharti shuni talab etsa, murabbiy va ota – onalar yonida yo'qligiga ahamiyat bermay davom ettirish imkonini beradi. Kuchli tennischilardagi psixologik motorika ko'rsatkichlari – ma'lumotlarni qabul qilish va qayta ishlash, ayniqsa harakatlanuvchi obyektga reaksiya aniqligi, kinesteziya nozikligi – yetakchi tennischilarda model darajasiga yetgan. Diqqat – e'tiborning ustivorlik ko'rsatkichlari keng ma'lumotlar oralig'iga joylashgan, bu kortdagi o'yinda yorqin namoyon bo'ladi. 10 – 11 yoshdayoq o'yinchilar yuqori sur'atda o'ynay oladilar, biroq ular sur'atni yaxshi differensiallay olmaydilar va o'zgaruvchan kurash sharoitiga moslashishda qiynaladilar.

Xulosa. O'quv – mashg'ulot guruhlarida va sport – takomillashuvi guruhlaridagi o'quv davrida, tennischilar musobaqalarda faol qatnashayotgan paytlarida, psixologik tayyorgarlikning asosiy vazifasi – sportchining yuqori psixologik zo'riqishlar bilan ajralib turuvchi musobaqa kurashini yengib o'tishida, zarur shaxs sifat va jihatlarini aniqlashdan iborat.

Tennischining mashg'uloti musobaqa sharoitiga maksimal darajada yaqinlashgan bo'lishi lozim. Tennischining psixologik, motorik, intellektual – anglash va emotsional – iroda qirralarini takomillashtirish ustida rejali ish olib borishga katta ahamiyat berish kerak. Buborada qo'llaniladigan vosita va uslublar tennischining mashg'uloti uchun an'anaviy hisoblanadi va kompleks ta'sir ko'rsatadi. Ularning samaradorligi sportchining individual xususiyatlari, mashg'ulot sharoitida musobaqalarda shaxs xususiyat va sifatlarini namoyish etish xarakteri to'g'risida to'plangan bilimlar bilan aniqlanadi. Ushbu ma'lumotlar murabbiyga o'quv – mashg'ulot ishlarini psixologik tayyorgarlik vazifalarini hisobga olgan holda, olib borish imkonini beradi (1- jadval).

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida" gi qonun. 1997-yil 29avgust. "Turkiston" gazetasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonun. "Ma'rifat" gazetasi, 29.06.2000-yil "Xalq so'zi" gazetasi 30.06.2000-yil
3. Ayrapetyans L.R., Bezverxoy V.P. Tennis. Uchebnoe posobie. Kurs leksiy dlya studentov obililego kursa. T.: 2001. - 68 s.
4. Amelin A.N., V.A.Pashinin. Nastoln1Y tennis. Fizkultura i sport, 1985 g. - III s.
5. Rodionov A.V. Praktika psixologii sporta. T.: «Lider Press», 2008-236 s.
6. Bezverxov V.P. Pravila i organizatsiya sorevnovaniy po tennisu. Uchebnoe posobie. T.: 2006. -1 14 S.
7. Bezverxov V.P. Rixsiev A.I. Tennis dlya zdorovya. Metodicheskie rekomendatsii. T. • 1988. - 23s.
8. Bezverxov V.P. Sokolova N.D. Tennis, Uchebnoe posobie. T.: 2007. 106s.
9. Vartanyan M.M. Rossiyskaya ensiklopediya nastolnogo tennisa.

UDK:37.03

Kamol MURADKASIMOVA,
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti ingliz tili 1-fakulteti dotsenti
Pedagogika fanlari doktori (DSc)
kmuradkasimova@yahoo.com
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD B.Samatova taqrizi asosida

PEDAGOGLAR KASBIY KOMPETENSIYASINING KONSEPTUAL ASOSI: BAHOLASH KOMPETENSIYASI

Аннотация

Mazkur maqolada pedagoglarning baholash kompetensiyasini kasbiy kompetensiyaning asosiy komponenti sifatida yoritilgan bo‘lib, xalqaro tajribalar namunasida o‘rni yoritilgan. Asosiy g‘oya ta‘lim tizimida bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda yetarli darajada baholash kompetensiyasini takomillashtirishga e‘tiborni qaratilmasligida. Mazkur muammo yuzasidan olib borilgan tadqiqot natijasida taklif va tavsiyalar taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: baholash faoliyati, baholash kompetensiyasi, mashqlar tizimi, malaka, ko‘nikma, yondoshuv, kognitiv toifa, integratsiya.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПЕДАГОГОВ: ОЦЕНКА КОМПЕТЕНТНОСТИ

Аннотация

В данной научно-исследовательской статье дается роль оценочной компетенции учителя в его профессиональной деятельности. Рассматривается зарубежный опыт в формировании оценочной компетенции педагога. Главная концепция данной статьи заключается в том что в формировании будущего педагога не уделяется достаточное количество педагогического внимания в плане учебных часов.

Ключевые слова: оценочная деятельность, оценочная компетенция, система упражнений, навык, умение, подход, когнитивный уровень, интеграция.

CONCEPTUAL BASIS OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS: EVALUATION COMPETENCE

Annotation

The following scientific article deals with the importance of language teachers' assessment literacy as the vital part of the pedagogy. The study of international experience and findings were implemented and described in the article. The main focus of the article is based on the current educational system and the lack of trainings on future teachers' assessment literacy.

Key words: assessment literacy, system of exercises, skills, aspects, approach, cognitive level, integration.

Kirish. O‘qituvchining baholash faoliyati” tushunchasi XX asrning 90- yillarida vujudga kelgan [107;2-11]. Ammo o‘qituvchilarning baholash faoliyati undan oldingi davrda boshlangan desak, mubolag‘a bo‘lmasa kerak.

V.V.Polikarpova o‘z asarlarida o‘qituvchilarning baholash faoliyati ustida tadqiqot olib borgan olimlarni ikki guruhga ajratadi [99;37-39]. Birinchi guruhga 90 yildan oldingi ishlarini kiritgan bo‘lsa, ikkinchi guruhga keyingi davrlarni kiritadi. Ikkala guruhni tahlil qilganda Polikarpova quyidagi natijalarni olgan:

o‘qituvchi faoliyatini tavsiflovchi tushunchalar;
o‘qituvchining baholash faoliyatining maqsadi;
o‘qituvchining baholash faoliyatining funksiyalari;
ta‘lim jarayonida o‘qituvchilarning baholash faoliyatining mazmun va mohiyati;
baholashning obyekti va predmeti;
o‘qituvchilarning baholash faoliyatining natijalari [99;37-39].

XX asrning 90-yillarigacha bo‘lgan birinchi guruhga Y.B.Zotov, V.V.Davidova, L.M.Fridman, D.B.Elkoninlarning ishlarini kiritish mumkin. Nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, bu tadqiqotda asosan “baho” va “o‘qituvchining baholash faoliyati” tushunchalari qo‘llangan. Olimlar o‘qituvchining baholash faoliyatining asosiy maqsadi har bir o‘quvchining o‘zlashtirgan mavzu bo‘yicha bilimlarini va yakuniy nazoratni baholash deb berishgan.

Olimlar baholash faoliyatining asosiy funksiyalari sifatida quyidagilarni ajratishadi; ta‘limiy, tarbiyaviy,

diagnostik va nazorat qiluvchi. Olimlarning fikricha baholash ta‘lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilardan mustaqil faoliyatni talab etmaydi, bu o‘qituvchilarga bog‘liq bo‘lgan jarayon bo‘lib, u o‘qituvchilarning gnostik faoliyatiga tengdir. O‘qituvchilarning baholash faoliyati talabalarning o‘zlashtirgan bilimlarini nazorat qilishdan iborat bo‘lib, uning natijasi sifatida talabalarning o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalari baholanadi.

SH.A.Amonashvili, YE.D.Bojovich, L.I.Bojovich, G.Y.Ksenzova, V.M.Polonskiy, N.V.Seleznev va boshqa olimlarning ta‘kidlashicha, bilimlarni baholash jarayoni o‘qituvchilarning mustaqil faoliyatidir, ya‘ni ularning kasbiy faoliyati. Ammo ushbu faoliyatni turli olimlar turlicha atashgan. Sh.A.Amonashvili (80-yillarning oxiri) ta‘kidlashicha, baho – baholash jarayonining natijasi va u inson tomonidan amalga oshiriladi. Amonashvili bahoni talabalarda o‘zlarining ta‘lim jarayonidagi o‘shirlarini mustaqil ravishda baholashni o‘rgatish deb beradi. Baholash funksiyalari orasida olim stimulyator beruvchi funksiyaga katta ahamiyatni beradi. Uning ta‘kidlashicha, baholash ta‘lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarning motivlarini oshirishning eng katta stimulyatoridir. Baholash jarayonida o‘qituvchi talabalarning shakllangan va rivojlangan bilim, ko‘nikma va malakalarining sifatini baholashi, ularni takomillashtirish yo‘llarini ko‘rsatishi, nima va qanday qilish lozimligini va qaysi namunaga amal qilishni ko‘rsatishi kerak [46;12].

V.M.Polonskiy (70 yillar) o‘qituvchilarning baholash faoliyatini bilimlarni tizimli baholash jarayoni deb beradi.

Baholash jarayonining mohiyatini olim quyidagi komponentlarda ko'radi; ta'limning maqsadini aniqlash, shu maqsadlarga erishilganlikni ko'rsatuvchi nazorat mashqlarini aniqlash, nazorat natijasini ko'rsatuvchi yo'llarni aniqlash. Polonskiyning fikricha, bilimlarni baholash ta'limiy, tarbiyaviy va nazorat qiluvchi maqsadlarga ega. Olim asosiy urg'uni aynan tarbiyaviy funksiyaga qaratadi. Shuningdek, olim nazoratning turli obyektlari mavjudligini ta'kidlaydi. Uning ta'kidlashicha, ba'zi o'qituvchilar uchun baholash obyekti talabalarining o'zlashtirgan faktik materiali, boshqalar uchun egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llay olish qobiliyati, yana boshqalar uchun bu bilimni yangi vazifalarni bajarishda qo'llay olish qobiliyatidir. O'qituvchilarning baholash jarayonining natijasi talabalarining olgan bahosidir[98;3-9].

1990-yillardan keyin olib borilgan tadqiqotlar ikki guruhga bo'lingan; "umumiy pedagogika" hamda "ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi" yo'nalishlaridagi tadqiqotlar. Nazariy tahlil natijasida o'qituvchilarning baholash faoliyati oxirgi yillarda quyidagi yo'nalishlarda o'rganilmoqda. Birinchisi; o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini o'rganish bilan bog'liq tadqiqot yo'nalishi (N.V.Kuzmina, YE.V. Piskunova va b.). Ikkinchisi; o'qituvchilarning kasbiy pedagogik ta'limini o'rganish bilan bog'liq tadqiqot yo'nalishi (I.V.Jernov, V.A.Kozqrev, I.S.Lomakina, N.F.Radionova va b.). Uchinchi yo'nalish; umumiy ta'lim (G.Y.Ksenzova, N.V.Seleznev.). Shu bilan birga o'qituvchilarning baholash faoliyati mualliflar tomonidan mustaqil faoliyat, kasbiy pedagogik faoliyatning bosqichi yo kasbiy pedagogik faoliyatning tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqilgan [27;5-6-35-46].

G.Y.Ksenzova o'zining tadqiqotida o'qituvchining baholash faoliyati terminini qo'lladi. Uning fikricha o'qituvchining baholash faoliyatining maqsadi talabalarda o'z-o'zini mustaqil baholash ko'nikmasini rivojlantirish. Olim baholash faoliyatining obyekti haqida gapirganda, u o'quvchining individual o'sish jarayonida mustaqil rivojlanishini ko'zda tutadi. Shunday qilib, o'qituvchining baholash faoliyatining natijasi o'quvchining o'z-o'zini adekvat baholashi hisoblanadi [27;5-6-35-46].

Yuqorida keltirilgan misollar bugungi kunda o'qituvchining baholash faoliyatiga turli qarashlar mavjudligini ko'rsatadi. Turli qarashlardan qat'i nazar, ushbu faoliyatning mohiyatini tavsiflovchi omillar mavjud. YA'ni baholash faoliyati:

kasbiy pedagogik faoliyatning ajralmas qismidir.

o'qituvchining kasbiy vazifasidir.

o'quvchini shaxs sifatida va o'z-o'zini baholashni rivojlantiruvchi faoliyatidir [27;5-6-35-46].

Baholash faoliyati o'qituvchining kasbiy faoliyatining bir qismi bo'lib, o'quvchilarning aktiv faoliyatini stimullashtiradi. Bugungi kunda baholashning asosiy maqsadi nafaqat talabalarda o'zlashtirilgan bilimlarni baholash, balki ularda o'z-o'zini baholash ko'nikmasini rivojlantirishdan iborat. Baholash jarayonini samarali olib borish uchun o'qituvchilar baholash kompetensiyasiga ega bo'lishlari lozim. Baholash kompetensiyasiga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

assessment obyektini ajratish (nimani baholash);

assessment obyektini qabul qilish kompetensiyasi;

assessment obyektini baholash mezonini bilan moslashtirish kompetensiyasi;

assessment turini tanlash kompetensiyasi;

assessment natijasini talabalarga e'lon qilish kompetensiyasi [27;5-6-35-46].

Ta'lim jarayonida erishilgan yutuqlarni, olingan ko'nikma va malakalarni baholash pedagoglarning doimiy vazifalaridan biridir. Afsuski, ish baholashga kelganda aksariyat o'qituvchilar qiyinchilikka yoxud noqulaylikka duch

kelishadi. Natijada avval qo'llangan testlarni tahlil qilmagan holda qayta qo'llashadi. Testlarning natijasini ko'rish uchun ularni statistik tahlil qilish zarur. Tahlil natijalari testlar o'tilgan material, uni o'zlashtirish jarayoni, o'qituvchining metodikasi haqida ijobiy yoki salbiy ma'lumot beradi. Aynan shu ma'lumotga tayangan holda o'qituvchilar keyingi ishlarini rejalashtirishi va o'zlarining faoliyatini baholashlari ko'zda tutiladi. Afsuski, bugungi kunda o'qituvchilar bu jarayonga juda kam e'tibor qaratishmoqda. Baholashning jarayoni, natijalari samarali bo'lishi uchun o'qituvchilar baholash kompetensiyasiga ega bo'lishlari, ya'ni – uning asosi, assesment usullarining yaratilishi va qo'llanishi haqida ma'lumotga ega bo'lishlari lozim. Baholash kompetensiyasi nafaqat talabalarining o'zlashtirish ko'rsatkichlarini, balki, dars berish jarayonini baholash va talabalarining o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. Barchaga ma'lumki, baholash ta'lim berish va ta'lim olish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. U o'qituvchilarga maqsad va vazifalarning o'rinni yoki o'rinsiz bo'lganligi haqida bir qarorga kelishga yordam beradi.

R.Stiggins (1991) o'qituvchilarning professional vaqtining 50 foizi baholashga taalluqli jarayon bilan o'tadi deb ta'kidlaydi. Samarali qo'llangan assesment turi talabalarining o'zlashtirish ko'rsatkichlari o'sishiga olib keladi deb ta'kidlaydi Campbell [79;9-18]. Mertlarning fikriga ko'ra, o'qituvchilarning baholash kompetensiyasi darajasining pastligi malaka oshirish kurslarida yetarli darajada e'tibor berilmasligi natijasidir.

L.Taylor xam Mertlarning fikriga qo'shilgan holda quyidagicha ta'kidlaydi; "Ta'lim berish, malaka oshirish kurslarida baholash nazariyasi va amaliyotiga yetarli soat ajratilmaydi. Shu bilan birgalikda baholashning asosiy tamoyillarini yoritib beruvchi aniq o'quv qo'llanmalari mavjud emas, mavjud barcha kitoblar til o'qituvchilari uchun mo'ljallanmagan" [37;23].

Biz ham L.Taylor va Mertlarning fikriga qo'shilamiz. Bizningcha nafaqat o'qituvchilar, balki bo'lajak o'qituvchilarning ham baholash kompetensiyasini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun ta'lim dasturlariga ajratilgan fan bloklarini va soatlar taqsimotini qayta ko'rib chiqish lozim. Sababi, chet tilini o'qitish metodikasini o'qitishga soatlar yetarli darajada ajratilgan, ammo nazorat qilish va assesmentni tuzish, tashkillashtirish va o'tkazish metodikasiga ajratilgan soatlar xajmi yetarli emas. Biz tadqiqotimiz davomida bo'lajak o'qituvchilar bo'lmish bakalavriat va magistratura talabalarining fan dasturlari va hozir professional faoliyat olib borayotgan professor-o'qituvchilarning malaka oshirish kurslari dasturlarini tahlil qildik. Tahlil natijasida yuqorida L.Taylor va Mertler ta'kidlab o'tgan kamchiliklar, ya'ni ajratilgan soatlar taqsimoti va o'quv adabiyotlarining mavjud emasligiga duch keldik.

Baholashning ta'lim berish va ta'lim olish jarayonida o'z o'rni bor, bu nafaqat chet tili o'qitish jarayonida, balki ta'limning barcha ko'rinishlarida mavjud. Baholash o'qituvchi, talaba, materiallar, kontekst va ta'lim jarayonining sifatini ko'rsatuvchi beshta komponent bilan o'zaro bog'liqdir. Samarali qo'llangan nazorat turidan ham talaba, ham o'qituvchi foyda ko'radi. Samarali qo'llangan nazorat turi kontentning to'g'riligi va dars jarayoni kechishi haqida ma'lumot olish, talabalarining o'zlashtirish jarayonini kuzatish imkonini beradi, o'qituvchi qo'llayotgan metodikaning samarasini ko'rsatadi, talabalarining o'ziga bo'lgan ishonchi oshishiga xizmat qiladi [112].

Shu sababli o'qituvchilar baholashning ham amaliy, ham nazariy bilimlariga ega bo'lishlari lozim, chunki bu bilimlar vazifalarni to'g'ri berish va talaba, ota-ona va rahbariyatning talabalariga va savollariga javob bera olishiga asos yaratadi. Afsuski, ko'p ta'lim muassasalarida o'qituvchilar testlarni yoki nazorat turlarini "talabalarni

kursdan kursga o'tkazish, tartib intizomni nazorat qilish yoki talabalarni qo'rqitish" maqsadida qo'llashadi, ammo bu umuman nazorat vazifalariga kirmaydi [86;56]. Bryan va Clegg aksariyat hollarda baholash ta'lim jarayoni tugagandan so'ng amalga oshiriladi, vaholanki, u ta'lim berish va ta'lim olish jarayonining bir bo'lagi sifatida amalga oshirilishi kerak deb ta'kidlaydi [61]. Shu o'rinda J.W.Popham ham aksariyat o'qituvchilar baholash haqida juda kam bilimga ega, ayrim hollarda umuman bilimga ega emaslar deb ta'kidlaydi [33;82-83]. Bu muammoning yana bir tomoni shundaki, o'qituvchilarning amaliyotda, ta'lim berish jarayonida assesmentni samarali qo'llash jarayoni ishchi dastur yoxud nazorat ekspertlari tomonidan nazorat qilinmaydi. Brown va Abeywickrama testlar talabalarda xavotir, qo'rquv va o'ziga ishonchsizlik hissini tug'diradi deb ta'kidlashadi [62;19].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, yuqorida keltirilgan xorijiy tajribalar natijasiga asoslanib biz tadqiqotimiz davomida o'qituvchilarning ingliz tilida bilim,

ko'nikma va malakalarni baholashining bugungi ahvolini tahlil etishni maqsad qildik. Keng ma'lumotga ega bo'lish maqsadida bakalavriat va magistratura talabalari, ya'ni bo'lajak o'qituvchilar (xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi) uchun yaratilgan fan dasturlari va bevosita pedagogik faoliyat olib borayotgan o'qituvchilarning chet tillarini o'qitishning innovatsiyaviy metodikalarini rivojlantirish respublika ilmiy-amaliy markazining dasturini tahlil qildik. Tahlil natijalari bo'lajak va pedagogik faoliyatni olib borayotgan professor-o'qituvchilar uchun baholash metodikasiga ajratilgan soatlar, fanning maqsad, vazifalari, ta'lim mazmuni va o'quv adabiyotlari bo'yicha tahlil qilib xulosaga kelishga va taklif va tavsiyalar berishga yordam beradi. Ayni shu muammolarni inobatga olgan holda o'qituvchilarning baholash kompetensiyasini oshirishga va assesment tuzish, sinovdan o'tkazish hamda qo'llash metodikasini takomillashtirishga qaratilgan metodik ta'minot va mashqlar tizimi ishlab chiqish mpsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

1. Селезнев В.Н. Развитие оценочной деятельности учителя и учащихся в учебно-воспитательном процессе.: Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. – Борисоглебск, 1997. – 25 с
2. Поликарпова В.В. развитие оценочной деятельности учителя в процессе его профессионального становления. Дисс. ... кан. пед. наук.– Санкт-Петербург, 2009. –198 с.
3. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функции оценки учения школьников; экспериментально-педагогическое исследование. – М.; Педагогика, 1984. –12 с.
4. Полонский В.М. Оценка знаний школьников. –М.; Знание, 1981. –С. 3-9.
5. Ксензова Г.Ю. Оценочная деятельность учителя // Педагогическое общество России. – М.; 1999. – 46 с.
6. Campbell C and Collins V.L. Identifying essential topics in general and special education introductory textbooks. Educational Measurement; Issues and Practice 26 (1), –2007
7. Taylor L., Developing assessment literacy // Annual Review of Applied Linguistics 29; 21-36, 2009
8. Thomas J., Allman C., &Beech M. Assessment for diverse classroom; handbook for teachers. (2004) retrieved from http://WWW.fldoe.org/ese/pdf/assess_diverse.pdf
9. Lopez A. A. Potential impact of language tests; Examining the alignment between testing and instruction. Saarbrucken; – Vdm Publishing. (2008)
10. Bryan C. & Clegg K. Innovative Assessment in Higher education. New York. Routledge 2006.
11. Popham W. J. Why assessment illiteracy is professional suicide // Educational Leadership, 62(1), –P.82-83
12. Brown D, and Abeywickrama T. Language assessment; Principles and classroom practices. –New York; Pearson Longman. 2010.

UDK859.9(896.2)

Maxsud MUXAMMEDOV,
O'zbekiston "Milliy tiklanish" demokratik partiyasi
Buxoro viloyat kengashi raisi, Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Buxoro davlat universiteti dotsenti, PhD M.Ahmedova taqrizi asosida

INSON KAPITALINI TADQIQ ETISH METODOLOGIYASI VA IJTIMOY-FALSAFIY TENDENSIYALAR

Аннотация

Maqolada dunyodagi globallashuv jarayonlari bevosita bugungi jamiyatlarda kechayotgan ijtimoiy-madaniy va texnokratik o'zgarishlar zamonaviy sotsiologiya fanining nazariy-metodologik masalalari, ilmiy strukturaviy jihatlarini yangilab borishi, har bir fanning metodologik masalalari davra suhbatlari, ilmiy konferensiyalarda kechadigan o'zaro bahs-munozaralar asosida takomillashishi, inson kapitalining ijtimoiy-falsafiy talqinlari diqqatga sazovorligi, ijtimoiy-madaniy birlik sifatida tushinishga ta'sir ko'rsatishi, shuning uchun madaniy va falsafiy konsepsiyani shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etishi, falsafa fanining ajralmas qismi hisoblangan turli etnik muhitdagi ijtimoiy jarayon hamda hodisalarni, u bilan bog'liq etnik madaniyat, an'analar, millatlararo munosabatlarni o'rganish muhim amaliy ahamiyatga ega ekanligi to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Inson kapitali, Amerika, Robert Krafshteyn, metodologik, empirik, M.Veber, E.Dyurkgeym, T.Parsons, I.Gofman, M.Kastel's, M.Fuko, Y.Xabermas, «Ijtimoiy makon», nazariya, P.Burd'e, globallashuv, ijtimoiy, madaniy, falsafiy.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ

Аннотация

В статье рассматриваются процессы глобализации в мире, социокультурные и технократические изменения, происходящие в современных обществах, теоретико-методологические вопросы современной социологии, актуализация научных структурных аспектов, совершенствование методологических вопросов каждой дисциплины по на основе круглых столов, взаимных дебатов на научных конференциях, социально-философские трактовки человеческого капитала заслуживают внимания, влияют на понимание как социокультурной единицы, поэтому имеют важное значение в формировании культурфилософской концепции, социального процесса и событий в различных этнических средах, которые считаются неотъемлемой частью философской науки. Говорится о том, что изучение этнической культуры, традиций, межэтнических отношений имеет большое практическое значение.

Ключевые слова: человеческий капитал, Америка, Роберт Крафштейн, методологический, эмпирический, М. Вебер, Э. Дюркгейм, Т. Парсонс, И. Хоффман, М. Кастель, М. Фуко, Ю. Хабермас, «Социальное пространство», теория, П. Бурдьё, глобализация, социальная, культурная, философская.

HUMAN CAPITAL RESEARCH METHODOLOGY AND SOCIAL-PHILOSOPHICAL TENDENCIES

Annotation

In the article, the processes of globalization in the world, the socio-cultural and technocratic changes taking place in today's societies, the theoretical-methodological issues of modern sociology, the updating of scientific structural aspects, the improvement of methodological issues of each discipline on the basis of roundtable discussions, mutual debates at scientific conferences, social-philosophical interpretations of human capital are noteworthy, affect the understanding as a socio-cultural unit, therefore are important in the formation of a cultural and philosophical concept, the social process and events in different ethnic environments, which are considered an integral part of the science of philosophy. It is said that the study of ethnic culture, traditions, inter-ethnic relations is of great practical importance.

Key words: Human capital, America, Robert Krafstein, methodological, empirical, M. Weber, E. Durkheim, T. Parsons, I. Hoffman, M. Castel's, M. Foucault, Y. Habermas, "Social space", theory, P. Burd'e, globalization, social, cultural, philosophical.

Kirish. Inson kapitali muhim ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida xorijda o'tgan asrning 60-yillarida vujudga kelgan. Inson kapitali muammosi Amerika iqtisodiy fanlarida iste'molni maksimal darajada oshirish muammosi sifatida paydo bo'ladi. Amerikalik iqtisodchilar ma'lum bir iste'molchining hayotiy siklining qisqa davrida emas, balki butun hayotiy iste'moli davomida ushlab turish va oshirish imkoniyatlarini o'rganib, shunday xulosaga kelishdi:

Iste'molga nafaqat bevosita, balki bilvosita iqtisodiy ko'rsatkichlar ham ta'sir qiladi. Mashhur amerikalik iqtisodchi Robert Krafshteyn inson kapitali nazariyasini insonning butun umrini tavsiflovchi iste'molni maksimalashtirish har doim ham uning kapitali o'rtasidagi to'g'ri chiziq emasligini tushinishdan kelib chiqadi. Uning istak va maqsadlarini, ko'pgina hollarda, bu maqsadga erishish uchun o'zingizga,

inson kapitalingizga sarmoya kiritishingiz kerakligini ta'kidlaydi.

Bunday investitsiya qayta tayyorlashga, umuman ta'limga, tibbiyotga va imkoniyatlari to'g'risidagi ma'lumotlarga sarmoya kiritishni anglatadi. Bu hodisalar neoklassik iqtisodning predmeti doirasidan chiqib ketganligi sababli, inson kapitali muammosi, bir tomondan, iqtisod fanini qayta qurishni taqozo etsa, ikkinchi tomondan, u boshqa fanlarning, ya'ni fanlararo o'rganish predmetiga aylandi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Inson kapitalining ijtimoiy – falsafiy talqinlari diqqatga sazovordir. Ular shubhasiz uni ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida tushinishga ta'sir ko'rsatdi. Shuning uchun madaniy va falsafiy konsepsiyani shakllantirishda mavhum ahamiyatga kasb etadi.

Falsafa fanining ajralmas qismi hisoblangan turli etnik muhitdagi ijtimoiy jarayon va hodisalarni, shuningdek, u bilan bog'liq etnik madaniyat, an'analar hamda millatlararo munosabatlarni o'rganish muhim ahamiyatga ega. Ushbu soha falsafa bilan etnologiya, etnografiya fanlari o'rtasidagi vosita va chegaralarni belgilaydi yoki aniqlaydi. Falsafaning boshqa tarmoq yo'nalishlariga nisbatan ancha kech paydo bo'lgan etnosotsiologiya nazariy jihatdan etnik gupuhlarining rivojlanishi va faoliyatining ijtimoiy jihatlari, ularning o'ziga xosligi, manfaatlar va o'zini o'zi tashkil qilish shakllari, undagi jamoaviy xulq-atvorning xususiyatlari, etnik guruhlardagi o'zaro aloqa kirishish vositalari, tarkibi kabi munosabatlarni o'rganadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Metodologik va empirik jihatdan etnosotsial jarayonlarni o'rganishda miqdoriy ijtimoiy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etsa-da, ammo an'anaviy jamiyatlarda sifatli ijtimoiy tadqiqotlar bilan muammoni o'rganish samarali natijalar berib kelgan. Ayniqsa, etnografiya fani sohasida dala tadqiqotlarining o'zini muhim bo'lgan.

Ijtimoiylashuv muhim ahamiyat kasb etib, u madaniyatni o'zlashtirish (me'yorlar, qadriyatlar, g'oya, qoidalar, xulq-atvor va boshqa jarayonlari hisoblanadi. U faqat shaxs rivojlanishi bilan bog'liq bo'lmay, insonning ma'naviy o'ziga xosligi, unda tipik (yaxshi aniqlab olingan va prognozlashgan) sotsial ta'sir va shakllar faolligining ishlab chiqarilishi tushuniladi.

Fransiyalik mutafakkir E.Dyurkgeym «ijtimoiylashuv» tushunchasini jamoa ongi muammosi bilan, eng avvalo, avlodan-avlodga o'tadigan ijtimoiy me'yor va an'analar bilan bog'laydi. M. Veber ushbu tushuncha doirasida assosiativ (uyushma) atamasini qo'llab, uni ixtiyoriy va institusional ijtimoiylashuvga ajratadi. Bu jamiyatda qabul qilingan sotsial rag'batlantirish va majburlash me'yorlarini singdirish orqali amalga oshadi. Amerikalik olim T.Parsons ijtimoiylashuvni individning funksional moslashuv jarayoni, deb biladi.

Globalashgan dunyoga bog'langan bygyngi jamiyatlapda kechayotgan ijtimoiy-madaniy va texnokpatik o'zgapishlap zamonaviy sosiologiya fanining nazariy-metodologik masalalari va o'z ilmiy strukturasi yangilab borishini talab etmoqda. Har bir fanning metodologik masalalari davra suhbatlari, ilmiy konferensiyalarda kechadigan o'zaro bahs-munozaralar asosida takomillashadi. XX asrning 90-yillarida bir qator ijtimoiy metodologiyalar vujudga keldi va tabiiyki, ularning asoschilari sifatida G'arb olimlari yetakchilik qilmoqda. Bular jumlasiga bugungi davr sotsiologlari ichida katta nufuzga ega bo'lgan I.Gofman, M.Fuko, M.Kastel's, P.Burd'e, F.Fukuyama, P.Shtompka va T.Shanin kabi olimlarni kiritish mumkin.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy etnik nazariyalarning vujudga kelish xarakteri va qiyofasi murakkab tizimga asoslanadi. Ularni institusionalashuvi (paydo bo'lishi va joylashishi)dan legitimlashuvi (o'zlashtirilishi)gacha bir qancha ilmiy maktablar, ixtisoslashgan nashriyot va ilmiy tahririyatdan tashqari kasbiy mahorati yuqori bo'lgan ilmiy assotsiatsiyalar zarur bo'ladi.

Zamonaviy falsafaning so'nggi yillardagi etnometodologik yondashuvlari o'zgaruvchan dunyoda quyidagi nazariyalarga asoslanmoqda:

– «Diskurs-tahlil» yoki ilmiy bilimlarni ijtimoiy tahlil etish nazariyasini M.Fuko asoslagan. Mazkur nazariyani Y.Xabermas yanada takomillashtirgan. Ushbu nazariyaga ko'ra, madaniyat va modern (zamonaviylik) o'rtasidagi o'zaro munosabatlar qiyosiy tahlil etiladi. Jumladan, M. Fuko davlat boshqaruvi va zamonaviy elitani sotsiologik bilimlarga asoslanib, tahlil etishni taklif etadi.

– «Ijtimoiy makon» nazariyasi P.Burd'e tomonidan ilgari surilgan. Ushbu nazariyaga ko'ra, P.Burd'e o'z

qarashlarida jamiyatning sotsial strukturadan faol sub'ekt faoliyatiga o'tish g'oyasi ilgari suriladi. Burd'e sotsial makonda insonning o'zi yashab turgan uy, ko'cha, massiv (mahalla) va shahar (qishloq)ni ko'radi.

– «Freymlar va dramaturgik yondashuv» nazariyasi I.Gofman nomi bilan bog'liq. Mazkur olim o'z ta'limotida shaxslararo o'zaro faoliyatni mikrosotsiologik tadqiqotlar yordamida o'rganadi. U birinchilardan bo'lib «Har bir inson tipik arxiv» g'oyasini ilgari suradi. Uning tadqiqotlarida asosiy ob'ekt kishilarning kundalik hayotini tadqiq etishga qaratiladi.

– «Postmodernizm» nazariyasi J.Liotar, J.Bodriyar va J.Baumanlarning nomi bilan bog'liq. Ushbu nazariyaga ko'ra sotsial hayot jamiyatda insonlarning xulq-atvorini legitimlashtirishga xizmat qiladigan til (suhbat) o'yinlari tushunchasi ilgari suriladi. Ularning fikriga ko'ra, insonlar gaplashish vositasida o'z hayotlarini jamiyatda legitimlashtirib boradilar va b.

Postmodernning ikkita belgisi bor:

1) haqiqatni izlashdan chekinish;

2) mavjud til (suhbat) o'yinlari o'z o'rnini asta-sekinlik bilan texnik til (suhbat)ga bo'shatib beradi.

– «Tarmoqli jamiyat» nazariyasi nomi bilan mashhur M.Kastel'sning yangi jamiyat axborot ko'lamini asosida rivojlanib boradi. Jamiyatdagi har qanday sotsial munosabatlar axborotlar asosiga quriladi. Zamonaviy jamiyatda axborotni nazorat qilishni imkoni qilmaydi, shuning uchun individ uni nazorat qilishni o'rganishi kerak.

Hozirgi zamon ijtimoiy identiklik yondashuvida A.Turen, M.Veverki va A.Meluchchi tomonidan ilgari surilgan «ijtimoiy faoliyatlar» nazariyasi, A.Giddensning «ijtimoiy reallikni tahlil etish» nazariyasi, A.Davidovning «ijtimoiy tizimlarning strukturaviy butunligi va uyg'unligini o'lchash» nazariyasi kabi yondashuvlarni zamonaviy fanning metodologiyasi sifatida ilgari suriladi.

Bilim tez o'zgaruvchan ehtiyojlarni qondiradigan va ko'pincha bunday ehtiyojlarni shakllantiradigan innovatsiyalarning uzluksiz amalga oshirilishini ta'minlaydigan iqtisodiyotni innovatsion deb hisoblash mumkin. Innovatsiyalar jamiyat taraqqiyotining eng muhim sharti, shuningdek, firmalar, tashkilotlar, turli tarmoqlar va milliy iqtisodiyotlarning raqobatbardoshligining asosi hisoblanadi.

Innovatsion rivojlanish darajasi va raqobatbardoshlik o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, biz shunday xulosaga keldikki, innovatsion rivojlanish mamlakatning raqobatbardosh salohiyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Yangi iqtisodiyot, «bilimlar iqtisodiyoti» (bilim va axborot asosiy ishlab chiqarish resurslari bo'lgan davrda) davrida yangi bilimlarni yaratish qobiliyatiga ega bo'lgan intellektual salohiyatni shakllantirish davlatning eng muhim vazifalaridan biridir.

Ko'pgina iqtisodchilar mamlakat iqtisodiyotida inson kapitalining hal qiluvchi rolini qayd etadilar. Shubhasiz, zamonaviy sharoitda mamlakat kelajakka intellektual burilish yashashi uchun mavjud insoniy salohiyatni ishga solish zarur. Qudratli intellektual va ijodiy salohiyatni shakllantirish maqsadida bugun sog'liqni saqlash, madaniyat va ta'lim sohalariga jiddiy sarmoya kiritilmoqda.

Innovatsiyalar malakali kadrlar tomonidan joriy etilishi va amalga oshirilishidan kelib chiqqan holda, yuqori texnologiyali, bilim talab qiladigan iqtisodiyot zarur ishlab chiqarish fondlari, texnologiyalarsiz, eng muhimi, bilimli, yuqori malakali mutaxassislar mustaqil rivojlana olmaydi. "Zamonaviy inson kapitali bo'yicha tadqiqot tajribasi dolzarb ko'rinadi, u ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega".

Shunday qilib, boshqa davlatlarning tajribasi, albatta, tarixiy va milliy an'analarni hisobga olgan holda, har qanday

davlatning sivilizatsiyalashgan rivojlangan jamiyat sharoitiga tezroq va kamroq og'riqli tarzda rivojlanishiga yordam beradi.

Mamlakatning xalqaro raqobatbardoshligini shakllantirish va uning iqtisodiy o'sishini kafolatlashda inson kapitalining hal qiluvchi roli hal qiluvchi omilga aylanishi mumkin va kerak.

Umuman olganda, inson kapitalini shakllantirish inson ehtiyojlari bilan belgilanadigan manfaatlarga asoslanadi va rag'batlantirish orqali amalga oshiriladi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlaymizki, inson kapitali iqtisodiy o'sishning oldindan belgilovchi omili bo'lgani uchun yetakchi rol o'ynaydi. Shuning uchun postindustrial jamiyatda kapitalning barcha turlaridan eng qimmat sifatida uni to'plashga alohida e'tibor beriladi. Inson kapitalini oshirish

uchun esa uning har bir tarkibiy qismiga e'tibor qaratish lozim. Natijalar falsafa va ijtimoiy-gumanitar fanlar bo'yicha kurslarni ishlab chiqishda, inson kapitalining o'ta murakkab ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida rivojlanish tendensiyalarini o'rganishda keyingi ilmiy tadqiqotlarda foydalanish mumkin.

Xulosa va takliflar. Mazkur metodologik yondashuvlar bugun mamlakatimizda xalqaro tajribalardan o'tgan ustuvor yo'nalishni belgilab olishda muhim dasturamal bo'ladi. Bu o'z navbatida oldiga maqsad sifatida belgilagan tadqiqotchilar uchun aniq yo'lni tanlash uchun imkoniyatlar yaratib beradi. Shuningdek, mamlakatning ijtimoiy – madaniy taraqqiyotida ustuvor yo'nalishga asoslangan tadqiqotlarni shakllantirishda keng qamrovli vosita vazifasini bajaradi.

ADABIYOTLAR

1. Campeau R., Siros M., Rheault Y., Dufort N. Individu et societe. Introduction a la sociologie / 2 ed. – Montreal-Paris-Casablanca, 1998. – P. 149.
2. Bekmurodov. Inson kapitali-taraqqiyot omili. Toshkent. «Ma'naviyat», 2015. 4-bet.
3. Bell D. The coming post-industrial society. Experience of social forecasting. M.: Academia, 2004. - S. 47.
4. Castells M. Information Age: Economics, Society and Culture: TRANS. from English. under scientific ed. O.I. Shkaratana. – M.: GU HSE, 2000. – S. 601.
5. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, – 2021. – B.230.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi // Xalq so'zi. 2020 yil 25 yanvar.
7. Fisher S., Dornbusch R., Schmalenzi R. Economic theory. - M., Unity, 2002. P.98.
8. Kerimov T.Kh. Renewal of humanism: its possibilities and limits // Izvestiya Ural Federal University. Series 3: social sciences. - T. 13. - No. 3(179). – 2018. – P. 16–26.
9. Khmeleva G. A. Human capital as a condition for the formation of an innovative economics of the region: monograph. - Samara: SAGMU, 2012. - 168 p.
10. Sodirjonov M. M. Innovation taraqqiyot yo'lida inson kapitalini rivojlanish jarayonlarini optimallashtirish imkoniyatlari // Jamiyat va boshqaruv. - Toshkent, 2020. - №2 (88). - B. 57.

UDK:-37.013

Gulnora NAZARQULOVA,
Gul.DU. Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: gulnoranazarqulova@gmail.com

P.f.d D.Elmurodova taqrizi asosida

FACTORS OF STUDENTS' INTEREST IN INDEPENDENT WORK

Annotation

In this article, the scientific aspects of the organization of independent work of students, the theoretical and practical foundations of independent work are developed, the processes necessary for independent work of students are investigated. The main forms and types of independent work of students are described in detail, the methods of independent work that they can perform both in the theoretical and practical process of the lesson are shown. Methodological recommendations are given in order to attract students to independent work, which, in turn, is recommended for those engaged in independent learning.

Key words: Tutor, credit module system, independent education, pedagogical technology, creative form, laboratory, modern education, problem-based education, educational system, concept, audience.

ФАКТОРЫ ЗАИНТЕРЕСОВАННОСТИ СТУДЕНТОВ К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ

Аннотация

В данной статье разработаны научные аспекты организации самостоятельной работы студентов, теоретические и практические основы самостоятельной работы, исследованы процессы, необходимые для самостоятельной работы студентов. Подробно описаны основные формы и виды самостоятельной работы учащихся, показаны приемы самостоятельной работы, которые они могут выполнять как в теоретическом, так и в практическом процессе урока. Даны методические рекомендации с целью привлечения студентов к самостоятельной работе, которая, в свою очередь, рекомендуется для занимающихся самостоятельным обучением.

Ключевые слова: Тьютор, кредитно-модульная система, самостоятельное обучение, педагогическая технология, творческая форма, лаборатория, современное образование, проблемное обучение, образовательная система, концепция, аудитория.

TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI FAOLLASHTIRUVCHI OMILLAR

Аннотация

Berilgan maqolada talabalar mustaqil ta'limini tashkil qilishning ilmiy jihatlari, mustaqil ishlashlarining nazariy va amaliy asoslari ishlab chiqilgan bo'lib, talabalarning mustaqil ishlashlari uchun lozim bo'ladigan jarayonlar mazmunan tadqiq qilingan. Talabalar mustaqil ta'lim olishlarining asosiy ko'rinishlari va turlari batafsil bayon qilingan bo'lib, ularni ham nazariy, ham amaliy dars jarayonlarida bajarishlari mumkin bo'lgan mustaqil ish bajarish usullari ko'rsatib o'tilgan. Talabalarni mustaqil ishlashga jalb qilish maqsadida metodik tavsiyalar berilgan bo'lib, bu o'z navbatida, mustaqil ta'lim bilan shug'ullanuvchilar uchun tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: Tyutor, kredit modul tizimi, mustaqil ta'lim, pedagogik texnologiya, ijodiy shakl, laboratoriya, zamonaviy ta'lim, muammoli ta'lim, ta'lim tizimi, konsepsiya, auditoriya.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrda PF-5847-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasi"da oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlari, zamonaviy bilimga ega va mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish va ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda, ijtimoiy soha hamda iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirishga strategik masalalar sifatida alohida ahamiyat berilgan.

Jumladan, Kontsepsiyada "mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetentsiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish" vazifasi belgilangan. Shuningdek, unda ta'lim

oluvchilarning mustaqil ta'lim olishlari, mustaqil ishlash, malakalarini uzluksiz oshirish orqali mutaxassislarining zaruriy kompetentsiyalarga ega bo'lishi, ijodiy yaratuvchanlik, tadqiqotchilik, mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga erishishlari mumkinligi ta'kidlangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta'limning kredit-modul tizimi sharoitida o'quv jarayonini tashkil etishga umumiy yondashuvlar mamlakatimiz olimlaridan: V.O'rinov, M.Sultonov, A.Umarov, B.Sh. Usmonov, R.A.Habibullaevlarning ilmiy ishlarida tadqiq qilingan.

MDH davlatlari olimlaridan: B.A. Abdikarimov, G.K. Axmetova, N.A. Asanov, Ye.I. Artamonova, O.V. Boev, G.N. Gamarnik, G.G. Pivnya, A.A. Kusainov, S.R. Ibatulin, B.A. Mirzamiev, S.M. Omirbaev, O.A. Sevostyanova, A.I. Chuchalina va boshqalar tomonidan o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology) O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi O'RB-637-sonli Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 4947-sonli Farmoni,

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabr "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5544-sonli Farmoni, va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar tadqiqot metodologik asos bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Talabalarning faol mustaqil ishlari faqat jiddiy va barqaror qiziqishlar mavjud bo'lgandagina amalga oshishi mumkin. Bunday eng jiddiy omil — kelgusi samarali kasbiy faoliyatga tayyorgarlik.

Talabalarning mustaqil ishlarini faollashtirishga imkon beruvchi ichki omillarni ko'rib chiqaylik:

1. Bajarilayotgan ishning foydaliligi. Agar talaba o'z ish natijalarining ma'ruza jarayonida, metodik qo'llanmada, laboratoriya ishida yoki amaliy mashg'ulotlarda, maqolalar tayyorlashda foydalanilishi mumkinligini bilsa, uning bajarayotgan ishiga bo'lgan munosabati keskin tarzda yaxshi tomonga o'zgaradi, hamda ish sifati ham ortadi. Shunga ko'ra, talabani ruhan bunday ishga tayyorlash, bajariladigan ishning zarurati ko'rsatib berilishi kerak.

2. Talabani ijodiy faoliyatdagi ishtiroki. Bu nihoyatda xilma-xil ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. Xususan, kafedralar tomonidan olib boriladigan ilmiy tadqiqot ishlari, badiiy ijod, metodik ishlar va hokazolar.

3. Fan olimpiadalarida, ilmiy-tadqiqot ishlarida, amaliy ishlar tanlovlarida ishtirok etish va boshqalar.

4. Bilimlarni nazorat qilishda qiziqituvchi omillardan foydalanish (reyting, testlar, noan'anaviy imtihon shakllari v.b.). Bu omillar tegishli holatlarda musobaqa ruhini vujudga keltiradi. Mana shu holatning o'zi talabada o'z ustida ishlashni, o'zini rivojlantirishga ichki ehtiyojini shakllantiradi va rivojlantiradi.

5. Mustaqil ishlarni tashkil etish mazmuni va shakllariga o'quv jarayonida yetarlicha vaqtning ajratilayotganligi ham talabalarning mustaqil ishlarini faollashtirishga imkon beradi.

Bugungi kundagi kredit-modul tizimi asosida tashkil etilgan oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ta'limning nisbati bakalavriat ta'lim yo'nalishlarida 40/60 foiz nisbatidan 50/50 foiz nisbatigacha, magistratura mutaxassisliklarida 30/70 foiz nisbatidan 50/50 foiz nisbatigacha mustaqil ishga mo'ljallangan o'quv rejasida mustaqil ishlarni tashkil etish belgilangan. Bundan ko'rinib turibdiki, mustaqil ishlar uchun yetarlicha vaqt ajratilgan. Asosiy gap ana shu vaqtdan samarali va unumli foydalanishda, xolos.

Talabalarning mustaqil ishlari asosida o'quv jarayonini tashkil etishning ikkita asosiy yo'nalishi mavjud

Birinchisi — auditoriya mashg'ulotlarida mustaqil ishlarning rolini oshirish. Buni amalga oshirish uchun professor-o'qituvchilardan auditoriya mashg'ulotlarini tashkil etishda talabalarning yuqori darajadagi mustaqilligi va tayyorgarligi sifatini ta'minlaydigan metodika va shakllarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Ikkinchisi — talabalarning auditoriyadan tashqari vaqtlarda barcha yo'nalishlar bo'yicha mustaqil ishlardagi faolliklarini oshirish.

Talabalarning auditoriyadan tashqari ishlardagi faolliklarini oshirishdagi muammolar bir qator qiyinchiliklar bilan bog'liq. Bunda mustaqil ishlarni bajarishga ko'pgina talabalarninggina emas, hatto ayrim professor-o'qituvchilarning ham tayyor emasliklarini ko'rish mumkin. Bu ko'pincha kasbiy yoki psixologik yo'nalishda namoyon bo'ladi. Buning yoniga sifatsiz informatsion ta'minotni ham qo'shsa bo'ladi. Ko'p hollarda informatsion ta'minot talab darajasida bo'lmaydi, buning natijasida samaradorlikning pasayib ketishi kuzatiladi. Shuningdek, talabalarda o'ziga bo'lgan ishonchning yo'qligi hamda ularda nutq madaniyatining yaxshi rivojlanmaganligini ham ularning mustaqil ta'limda faol ishtirok etmasliklariga sabab bo'luvchi omillar qatoriga qo'shishimiz mumkin.

Talabalar mustaqil ishlari (keyingi o'rinlarda — TMI)ni tashkil etishdagi asosiy vazifa har qanday shakldagi mashg'ulotlarda intellektual tashabbus va tafakkurni rivojlantirish uchun psixologik-didaktik sharoitlarni yaratishdan iboratdir. TMI ni tashkil etishdagi bosh tamoyil talabalarning individual ishlashga o'tishlarini ta'minlash bo'lishi kerak. Bunda ayrim topshiriqlarni formal va passiv bajarishdan uni ongli va faol bajarish sari yo'llash asosiy o'rin tutishi kerak. TMI ning maqsadi avval o'quv mazmuni bilan, keyin esa ilmiy axborotlar bilan mustaqil ishlashga o'rgatish, o'z-o'zini yo'naltirish va rivojlantirish asoslarini, keyinchalik o'z malakasini muntazam oshirib borish ko'nikmasini hosil qilishdir.

Bunda hal qiluvchi rol ni o'qituvchi ado etadi. U umuman, talaba bilan emas, balki muayyan shaxs bilan ishlayotganini har doim diqqat markazida bo'lishi lozim. O'z talabasining kuchli va o'z tomonlarini yaxshi bilishi, individual qobiliyati va qiziqishlarini nazarda tutishi maqsadga muvofiq bo'ladi. O'qituvchining vazifasi talabani — bo'lajak yuqori malakali mutaxassisning yaxshi tomonlarini ko'rish va ko'paytirishdan iborat.

Har qanday fanni o'rganishda TMI ni tashkil etishning o'zaro aloqador uch shakli ko'zga tashlanadi:

1. Auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar.

2. Auditoridagi mustaqil ishlar. Bu bevosita o'qituvchi rahbarligida tashkil etiladi.

3. Ijodiy. Ijodiy shakl nihoyatda xilma-xil bo'lishi mumkin.

Jumladan: o'rganilayotgan fanning alohida boblariga oid berilgan mavzu bo'yicha tahliliy ma'lumotlar, ma'ruza va yozma ishlar. Talabaga mavzu, hatto rahbarni ham tanlash huquqini berish maqsadga muvofiq bo'ladi; tanlangan fan bo'yicha illyustrativ materiallarni tayyorlash, bunda mavzu o'qituvchi tomonidan beriladi, uning mazmuni va shakli, ijrosi talaba tomonidan belgilanadi; hajmi, murakkabligi, mazmuni talabani o'z tomonidan shakllantiriladigan ilmiy krossvordlar tuzish; zamonaviy olimning ilmiy monografiyasiga, yozuvchining asariga asosiy g'oya va qoidalarni ajratgan holda, o'z shaxsiy asoslangan bahosi hamda foydalanishga tavsiyasi ko'rsatilgan taqriz yozish; turli xarakterdagi uy vazifalarini bajarish. Bunga mashq va masalalarni yechish, matnni tarjima qilish yoki qayta hikoyalash, adabiy yoki ilmiy manbalarni tanlash va o'rganish, turli jadvallarni tuzish, grafik ishlarni bajarish, turli hisob-kitoblarni amalga oshirish v.b. kiradi; talabada tashabbuskorlik va mustaqillikni rivojlantirishga qaratilgan individual topshiriqlarni bajarish. Alohida topshiriqlarni har bitta talaba yoki talabalarning bir qismi olishi mumkin; kurs ishlari, bitiruv malakaviy ishlarni bajarish; ilmiy-nazariy yoki ilmiy-amaliy anjumanlar, ko'rik-tanlovlar, olimpiadalarga tayyorgarlik; tanlangan mavzu bo'yicha ilmiy insho yozish.

TMI ga ijobiy munosabatni shakllantirish va rivojlantirish uchun har bir bosqichda ishning aniq maqsadi va qo'yilgan vazifalari tushuntirilishi, talabalar tomonidan ana shu maqsad va vazifalarning anglanganligi nazorat qilinishi kerak. Bu ishlar keyinchalik talaba tomonidan vazifalarni mustaqil tarzda qo'ya bilish hamda maqsadlarni tanlash ko'nikma va malakalarining shakllanishiga asos bo'ladi.

Amaliy mashg'ulotlarning teng yarmi, ya'ni bir juftlikning 50 foizi masala va mashqlarni mustaqil bajarishga sarflanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Uni quyidagicha tashkillashtirish mumkin:

1 O'qituvchining kirish so'zi (mashg'ulot maqsadi, asosiy masalalar)

2 Tezkor so'rov

3 1-2 masala yoki mashqni doska yonida bajarish

4 Masala va topshiriqlarni mustaqil bajarish

5 Topshiriqlarni bajarishdagi xato va kamchiliklar ustida ishlash (joriy mashg'ulot oxirida yoki keyingi dars boshlanishida)

Mashg'ulotlarni o'tkazishda mustaqil ishlar va topshiriqlarning katta banki bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Ular murakkablik darajasiga ko'ra ajratilsa, yanada yaxshi bo'ladi.

Mashg'ulotlarni o'tkazishda fanning xususiyatidan kelib chiqib, quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

1. Qiyinlik darajasiga ko'ra bir xil bo'lgan bir qator topshiriqlarni berish. Bunda muayyan vaqt oralig'ida eng ko'p mashq bajarigan talaba yuqori baho oladi.

2. Qiyinlik darajasi turlicha bo'lgan topshiriqlar beriladi. Bunda baho topshiriq turiga qarab belgilanadi.

3. Talabalar mustaqil ishining amalga oshirilishiga qaratilgan metodik ta'minoti va nazorati.

O'quv jarayonining metodik ta'minoti majmuini ishlab chiqish TMI samaradorligini ta'minlashning eng muhim shartidir. Bu majmuaga ma'ruza matnlari, darsliklar, o'quv va metodik adabiyotlar, laboratoriya ishlari, topshiriq va vazifalar banki, fanning axborot bazalari va boshqalar kiradi.

Xulosa va takliflar. O'quv-metodik adabiyotlar faqat axborot berishgina emas, balki tashkiliy-nazorat qilish vazifalarini ham bajarishi kerak. O'quv-metodik adabiyotlarning boshqaruvchilik vazifasi sahifalar belgilashda, o'quv materialining asosiy qoidalarini matnda ajratib ko'rsatishida, o'quv materiallarining o'zaro aloqadorligini

ko'rsatib beruvchi tarkibiy-mantiqiy jadvallarning mavjudligida namoyon bo'ladi.

TMI natijali bo'lishi esa uning faol nazorati bilan bog'liq.

Nazoratning quyidagi turlari mavjud:

kirish (dastlabki) nazorati, bunda talabanning navbatdagi fan o'rganilishidan oldin shu fanga oid bilim va malakalari nazorat qilinadi;

joriy nazorat, ya'ni ma'ruza, amaliy yoki laboratoriya mashg'ulot-larida materialning o'zlashtirilishi muntazam ravishda nazorat qilib boriladi;

oraliq nazorat, bu kursdagi muayyan bo'lim yoki qismning tugashiga bog'liq bo'ladi;

o'z-o'zini nazorat qilish — fanni o'rganish jarayonida nazorat ishlariga tayyorlanishda talabanning o'zi tomonidan amalga oshiriladi;

yakuniy nazorat — fan o'qib bo'lingach imtihon yoki sinov shaklida o'tkaziladi.

TMI ni tashkil etishning shakl va usullari nihoyatda ko'p. Bulardan qaysi birini tanlash va foydalanish konkret fanga, o'qituvchining maqsad va vazifalariga, qolaversa, uning tajriba va mahoratiga bog'liqdir.

Talabalarda mustaqil bilimlarini zamon talabiga moslashtirib borish, ma'lumotlar oqimi ichidan zarurlarini ajratib olish va ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish qobiliyatlarini shakllantirish sifatli kadrlar tayyorlash jarayonining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Xusainov R.R. Oliy ta'limda fanlarni o'qitish sifatini oshirishda mustaqil ta'limning roli. Zamonaviy ta'lim. 2016. №4. - 25-32 b.
2. Ibragimova G.N. Oliy ta'lim tizimida interfaol texnologiyalar vositasida talabalardagi ijodiy fikrlashni rivojlantirish Zamonaviy ta'lim. 2017. №4. B. 30-35.
3. Suyunov N. Mustaqil ishlarni bajarish uchun // Uslubiy ko'rsatma. - T.: 2019. 116 b
4. Qo'ysinov O.A. Kasb ta'limi yo'nalishi bakalavr o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limning ilmiy-metodik asoslari: Dis. ... ped. fan. nom. - T.: TDPU, 2008. - 160 b.
5. Yo'ldashev Sh.I. Talabalar mustaqil ta'limining zamonaviy o'quv jarayonida ahamiyati va o'rni. Uslubiy qo'llanma. - T.: O'zMU, 2022. - 41 b.
6. Karimova D.R. Kredit-modul tizimida mustaqil ta'lim. Uslubiy qo'llanma. Toshkent: OOO "Complex Print", 2021. 126 bet. 5. N.O.Jo'rayeva. Ta'lim jarayonida mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish bo'yicha ayrim ko'rsatmalar. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. 2021. №3. - 172 b
7. Zaripov L. Talabalar mustaqil ta'limini tashkil etish. Metodik qo'llanma. Toshkent. Sano-Standart 2023y

UDK: 37.022

Rustam NAZAROV,
Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPlning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD L. Muxtarova taqrizi asosida

TECHNOLOGY FOR DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS IN TECHNICAL HIGHER EDUCATION FIELDS (IN THE EXAMPLE OF ENGLISH LANGUAGE SCIENCE)

Annotation

This article provides a lot of information about the technology for developing students' communicative competence in technical higher education (in the example of English). It is considered that the development of technology should be carried out through foreign experiences.

Key words: Communicative competence, technique, English language, technology, in context, literature, language knowledge, oral and written speech.

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ВУЗА (НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

Аннотация

В данной статье представлено много информации о технологии развития коммуникативной компетенции студентов технического вуза (на примере английского языка), считается, что развитие технологии должно осуществляться через зарубежный опыт.

Ключевые слова: Коммуникативная компетенция, техника, английский язык, технология, контекст, литература, языковые знания, устная и письменная речь.

TEXNIK OLIY TA'LIM YO'NALISHLARIDA TALABALARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI (INGLIZ TILI FANI MISOLIDA)

Annatsiya

Ushbu maqolada texnik oliy ta'lim yo'nalishlarida talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish texnologiyasi (ingliz tili fani misolida) haqida ko'plab ma'lumotlar berib o'tilgan. Texnologiyaning rivojlanishi xorijiy tajribalar orqali amalga oshirilishi kerak hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Kommunikativ kompetensiya, texnika, ingliz tili, texnologiya, kontekstda, adabiyot, til bilish, og'zaki va yozma nutq.

Kirish. Kommunikativ kompetensiya insonning ma'lum bir til yoki kontekstda samarali va to'g'ri muloqot qilish qobiliyatini anglatadi. Texnik oliy ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun kommunikativ kompetensiya ularning ilmiy va kasbiy muvaffaqiyatlarida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Texnik oliy ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun ayniqsa muhim bo'lgan kommunikativ kompetensiyaning ba'zi asosiy jihatlari:

- Texnik oliy ta'lim yo'nalishlari ko'pincha talabalardan ingliz yoki boshqa til bo'ladimi, o'qitish tilini yaxshi bilishni talab qiladi. Talabalar murakkab texnik tushunchalarni tushuna olishlari, akademik adabiyotlarni o'qishlari, o'z fikrlarini og'zaki va yozma shaklda aniq va to'g'ri ifodalashlari kerak.

- Texnik sohadagi talabalar maxsus lug'atni rivojlantirishlari va o'z intizomiga tegishli texnik jargonlar bilan tanishishlari kerak. Bu ularga tengdoshlari, professorlari va o'z sohasi mutaxassislari bilan samarali muloqot qilish imkonini beradi va ular murakkab tushunchalar va g'oyalarni aniqlik bilan muhokama qilishlarini ta'minlaydi.

- Texnik ta'lim ko'pincha ma'ruzalarda qatnashish, muhokamalarda qatnashish va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'z ichiga oladi. Talabalar ularga taqdim etilgan ma'lumotlarni faol tinglashlari, tushunishlari va qayta ishlashlari kerak. Bunga texnik atamalarni tushunish, murakkab tushuntirishlarga rioya qilish va tushuntirish uchun tegishli savollarni berish kiradi.

- Texnik talabalar uchun aniq va samarali yozish juda muhim, chunki ular ko'pincha hisobotlar, tadqiqot ishlari va loyiha hujjatlarini yozishlari kerak. Ular o'z fikrlarini qisqacha bayon eta olishlari, yozishni mantiqiy ravishda tuzishlari va tegishli texnik atamalardan foydalanishlari kerak. Yaxshi yozish qobiliyatlari ham ularga o'z xulosalari va tavsiyalarini to'g'ri etkazishga yordam beradi.

- Texnik talabalar ko'pincha taqdimotlar qilishlari, tadqiqot yoki loyihalarini himoya qilishlari yoki tinglovchilarga murakkab g'oyalarni etkazishlari talab qilinadi. Ularda samarali nutq so'zlash, jumladan, mazmunini tartibga solish, ko'rgazmali qurollardan to'g'ri foydalanish, o'z fikrini aniq va ishonchli yetkazish ko'nikmalarini rivojlantirish kerak.

- Ko'pgina texnik loyihalar va topshiriqlar jamoaviy ishlarni o'z ichiga oladi, bu talabalardan o'z tengdoshlari bilan muloqot qilish va samarali hamkorlik qilishni talab qiladi. Bu faol tinglash, fikrlarni aniq ifodalash, konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etish va nizolarni professional tarzda hal qilishni o'z ichiga oladi. Talabalar, shuningdek, turli guruhlar bilan samarali ishlash uchun o'zlarining muloqot uslublarini moslashtira olishlari kerak.

Tahlil va natija. Tobora globallashtirib borayotgan dunyoda texnik talabalar ko'pincha turli madaniyatlarga ega bo'lgan odamlar bilan muloqot qilishadi. Ular madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishlari kerak, bu madaniy farqlarni tushunish va qadrlashni, muloqot uslublarini moslashtirishni

va turli nuqtai nazar va me'yorlarga sezgirlikni o'z ichiga oladi.

Texnik talabalar, ayniqsa, raqamli asrda axborot manbalarida harakat qilish va tanqidiy baholay olishlari kerak. Ular intellektual mulk va iqtiboslar bilan bog'liq axloqiy fikrlarni tushunish bilan birga, tegishli va ishonchli ma'lumotlarni topish, baholash va ulardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak. Texnologiya oliy texnik ta'lim yo'nalishlarida, xususan, ingliz tili fanida talabalarda kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish uchun qimmatli vosita bo'lishi mumkin.

Talabalar kommunikativ kompetentsiyasini oshirish uchun texnologiyadan qanday foydalanish mumkinligiga ba'zi misollar:

Interfaol darslar, mashqlar va til amaliyotini taklif qiluvchi ko'plab onlayn platformalar va til o'rganish ilovalari mavjud. Bu platformalar ko'pincha o'z ichiga videolar, audioyozuvlar va interaktiv viktorinalar kabi multimedia elementlarini o'z ichiga oladi, bu esa o'quvchilarga til ko'nikmalarini qiziqarli va o'z-o'zidan oshirishga yordam beradi.

Duolingo, Babbel yoki Rosetta Stone kabi til o'rganish uchun mo'ljallangan mobil ilovalar talabalarga istalgan vaqtda va istalgan joyda ingliz tilini o'rganish imkoniyatini beradi. Ushbu ilovalar ko'pincha til o'rganishni yanada qiziqarli va samarali qilish uchun o'yin elementlari, taraqqiyotni kuzatish va shaxsiylashtirilgan o'rganish yo'llarini o'z ichiga oladi. Tandem yoki HelloTalk kabi virtual til almashish platformalari talabalarni o'z tillarini o'rganayotgan ingliz tilida so'zlashuvchilar bilan bog'laydi. Video qo'ng'iroqlar, matnli xabarlar yoki ovozli chatlar orqali talabalar o'zlarining so'zlashuv qobiliyatlarini mashq qilishlari, fikr-mulohazalarini olishlari va turli madaniy istiqbollar haqida bilishlari mumkin.

Internet tillarni o'rganish uchun ko'plab resurslarni taklif etadi, jumladan, veb-saytlar, podkastlar va YouTube kanallari muayyan til ko'nikmalariga yoki texnik sohalarga tegishli mavzularga qaratilgan. Talabalar so'z boyligini, tinglab tushunish va o'qishni tushunishni yaxshilash uchun onlayn darsliklar, videolar, maqolalar va interaktiv mashqlardan foydalanishlari mumkin.

Texnik oliy ta'lim sohalari ko'pincha amaliy mashg'ulotlar va simulyatsiyalarni o'z ichiga oladi. Virtual haqiqat (VR) texnologiyasi o'quvchilarga xavfsiz va boshqariladigan muhitda muloqot qilish ko'nikmalarini mashq qilish imkonini beruvchi real dunyodagi texnik stsenariylarni taqlid qiluvchi chuqur tajribalarni taqdim etishi mumkin. Misol uchun, VR simulyatsiyalari ish joyidagi o'zaro ta'sirlarni, taqdimotlarni yoki hamkorlikda muammolarni hal qilish mashqlarini takrorlashi mumkin.

Masofaviy o'qitish va virtual sinf xonalarining ko'payishi bilan Zoom yoki Microsoft Teams kabi videokonferensaloqa platformalari aloqa va hamkorlik uchun zarur bo'lib qoldi. Ushbu vositalar talabalarga onlayn munozaralar, guruh loyihalari va taqdimotlarda qatnashish imkonini beradi, geografik to'siqlarni bartaraf etishda real aloqa stsenariylarini takrorlaydi. Talabalar yozish qobiliyatlarini yaxshilash uchun Grammarly yoki Hemingway Editor kabi onlayn yozish va tahrirlash vositalaridan foydalanishlari mumkin. Ushbu vositalar grammatika, imlo, uslub va o'qishga oid tezkor fikr-mulohazalarni taqdim etib, o'quvchilarga yaxshi tuzilgan va xatosiz yozma ishlarni yaratishga yordam beradi. Texnik sohalarga oid onlayn platformalar va munozara forumlari talabalar uchun munozaralarda qatnashish, savollar berish va ekspertlar va tengdoshlaridan fikr-mulohazalarini izlash uchun qimmatli manba bo'lib xizmat qilishi mumkin. Stack Exchange yoki Reddit kabi platformalar o'quvchilarga o'z fikrlarini ifodalash va hamjamiyatdan ma'lumot olish orqali muloqot qobiliyatlarini oshirish imkoniyatini beradi. Gamifikatsiya

elementlari til o'rganishni yanada interaktiv va qiziqarli qilish imkonini beradi. Til viktorinalari, krosssvordlar yoki rolli o'yin stsenariylari kabi o'quv o'yinlari va simulyatsiyalar so'z boyligini o'zlashtirish, grammatika qoidalari va muloqot strategiyalarini mustahkamlashi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, texnologiya kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish uchun foydali vosita bo'lishi mumkin bo'lsa-da, u yuzma-yuz muloqot va real dunyo tajribasi o'rmini bosmasligi kerak. Texnologiyani va haqiqiy muloqot imkoniyatlarini o'z ichiga olgan muvozanatli yondashuv talabalar kommunikativ oliy ta'lim sohalarda kommunikativ vakolatlarini rivojlantirishda eng yaxshi natijalarni beradi. Ta'lim muassasalari til kurslari, texnik yozish ustaxonalari, taqdimot ko'nikmalarini o'rgatish va hamkorlikda o'rganish imkoniyatlari orqali talabalar kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish va oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bundan tashqari, talabalar fikr-mulohazalarni izlash, og'zaki va yozma muloqotni mashq qilish va o'z sohasiga oid professional jamoalarda faol ishtirok etish orqali o'zlarining muloqot qobiliyatlarini yaxshilash uchun tashabbus ko'rsatishlari mumkin. Fan-texnika taraqqiyoti, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va uning kelajagini belgilab olishda kishilar intellektual salohiyati haqidagi axborot nihoyatda muhimligini ko'rsatmoqda. SHuning bilan birga dunyo bo'yicha ilm - fan rivojining bugungi holati, ayniqsa bu boradagi zamonaviy axborot texnologiyalari keng joriy etilgan jamiyatda "texnologiya" sohasida bilimlarning tez yangilanib borishi, ta'lim oluvchilar oldiga ularni jadal egallash bilan bir qatorda, muntazam va mustaqil ravishda bilim izlashdek vazifasini ham qo'yimoqda.

Xorijiy davlatlar va mamlakatimizdagi bir qator olimlar tomonidan "Tarmoq texnologiyalari" fanini o'qitish muammolari o'rganilib, o'quv pedagogik kompyuter dasturlari ishlab chiqilmoqda hamda o'quv taraqqiyoti jarayoniga tadbir etilmoqda. Respublikamizda ham bu sohada ishlar davr talablari darajasiga ko'tarish bo'yicha samarali ishlar olib borilayotganligiga qaramasdan, hozirga qadar quyidagi muammolar o'z echimini kutmoqda: tarmoq texnologiyalari fanidan o'zbek tilidagi darslik va qo'llanmalar, shu jumladan, elektron variantlarning yetarli emasligi va mavjudlarining zamonaviy talabga javob bermasligi; fan bo'yicha elektron ta'lim resurslarining etishmasligi; amaliy, laboratoriya va mustaqil ta'lim mashg'ulotlari uchun uslubiy ko'rsatmalarning talab darajasida emasligi. Yuqorida keltirilgan muammolarni bartaraf etish va bo'lajak mutahassislariga kasbiy bilimlarini rivojlantirish tizimini ishlab chiqishda birinchi navbatda, metodologik, kasbiy, motivatsion, pedagogik, psixologik, tizimli, nazariy-ilmiy, ijodiy-amaliy, o'z-o'zini baholash, mustaqil bilim olish, kasbiy yutuqlarning istiqbolini ko'ra bilish kabi omillarni e'tiborga olish zarur.

Texnik oliy ta'lim yo'nalishlarida talabalarda kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish texnologiyasidan foydalanish, xususan, ingliz tilini o'rganish misolida vaqt o'tishi bilan sezilarli darajada rivojlandi. Ushbu kontekstda texnologiyaning qisqacha tarixi XX asr o'rtalarida til laboratoriyalari texnologiya yordamida til o'rganishning dastlabki shakli sifatida paydo bo'ldi. Bu laboratoriyalar audioyozuv va tinglash moslamalari bilan jihozlangan alohida kabinalaridan iborat bo'lib, talabalarga tinglash va nutq mashqlari orqali til ko'nikmalarini mashq qilish imkonini berdi. 1980 va 1990-yillarda hisoblash sohasidagi yutuqlar multimedia tillarini o'rganish dasturining rivojlanishiga olib keldi. Ushbu dasturlar o'quvchilar uchun yanada qiziqarli va interaktiv ta'lim tajribasini ta'minlash uchun matn, tasvirlar, audio yozuvlar va interaktiv mashqlarni o'z ichiga olgan.

1990-yillarning oxiri va 2000-yillarning boshlarida internetning paydo bo'lishi bilan onlayn til o'rganish platformalari mashhur bo'la boshladi. Veb-saytlar va dasturiy ilovalar talabalar masofadan turib kirishlari mumkin bo'lgan

til kurslari, mashqlar va interfaol tadbirlarni taklif qildi, bu esa mustaqil ravishda o'rganish va moslashuvchanlikni ta'minlaydi. 2000-yillarning oxirida smartfonlar va mobil ilovalarning ko'tarilishi til o'rganish ilovalariga yo'l ochdi. Duolingo, Memrise va Babbel kabi ilovalar keng qo'llanilib, til o'rganuvchilarga mobil qurilmalarida qulay va o'yin shaklida til o'rganish tajribasini taqdim etadi. 2010-yillarda video chat platformalari va ijtimoiy tarmoq saytlarining ko'payishi virtual til almashish platformalarini rivojlantirish imkonini berdi. Ushbu platformalar video qo'ng'iroqlar, matnli xabarlar va ovoqli chatlar orqali butun dunyo bo'ylab talabalar va ona tilida so'zlashuvchilar o'rtasida til o'rganish va muloqotni osonlashtirdi.

Onlayn manbalar va ta'lim platformalari kengaygani sari, aralash ta'lim yondashuvlari mashhur bo'ldi. O'qituvchilar til o'rganish va kommunikativ kompetentsiyani oshirish uchun yuzma-yuz o'qitishni onlayn komponentlar bilan birlashtirib, o'zlarining til kurslariga onlayn resurslar, videolar, interaktiv viktorinalar va muhokama forumlarini kiritishni boshladilar. Yaqinda virtual haqiqat (VR) texnologiyasi til o'rganish vositasi sifatida joriy etildi. VR simulyatsiyalari talabalar o'zlarining til ko'nikmalarini virtual uchrashuvlar yoki taqdimotlar kabi real stsenariylarda mashq

qilishlari mumkin bo'lgan immersiv muhitni ta'minlaydi, ular xavfsiz va boshqariladigan muhitda muloqot va ishonchni oshiradi. COVID-19 pandemiyasi texnologiyani til o'rganishga integratsiyalashuvini yanada tezlashtirdi. Videokonferensaloqa platformalari, hamkorlik vositalari va ta'limni boshqarish tizimlari masofaviy ta'lim uchun zarur bo'lib, talabalarga onlayn munozaralar, guruh loyihalari va taqdimotlarda qatnashish imkonini berdi. AI va adaptiv ta'lim texnologiyalaridagi yutuqlar endi til o'rganishda qo'llanilmoqda. Sun'iy intellektga asoslangan chatbotlar, tilni tahlil qilish vositalari va moslashtirilgan o'rganish algoritmlari talabalarga moslashtirilgan fikr-mulohazalarni taqdim etishi, ularning taraqqiyotini kuzatishi va o'qitishni individual ehtiyojlariga moslashtirishi mumkin.

Xulosa. Tarix davomida texnologiya ingliz tilini o'rganayotgan texnik oliy ta'lim yo'nalishlarida talabalarda kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish va rivojlantirishda davom etdi. Texnologiyaning evolyutsiyasi ko'proq interaktiv, shaxsiylashtirilgan va moslashuvchan o'rganish tajribasini keltirib chiqardi, bu esa talabalarga til ko'nikmalarini yaxshilash va akademik va kasbiy izlanishlarida muvaffaqiyatga erishish imkonini berdi.

ADABIYOTLAR

1. Рыжова Н.И., Королева Н.Ю., Ляш О.И. Виртуальные машины как средство обучения будущих учителей информатики сетевым технологиям //Информатика и образование, 10, 2007 - С 97-100 (0,25 пл в соавторстве, авторских - 0,08 пл).
2. Сабитова Н.Г. Формирование информационнокоммуникационных компетенций студентов бакалавриата 121 средствами электронных образовательных технологий: Автореф. дисс.кан. пед. наук. Ижевск – Россия. 2012.
3. Zakirova F.M. Begbutaev A.E. Oliy ta'limda ma'ruza mashg'ulotlarini tashkil etishning zamonaviy usullari // Tafakkur ziyosi. – Jizzax. №2. 2020. –B.12-15. (13.00.02. № 29).
4. Izatullaevna I. I. (2022). Application of International Experience in Teaching Foreign Languages in Higher Education Institutions. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 6, 5-7.
5. Ismatullayeva I. I. (2020). Some ways of teaching vocabulary through interaction at the english lesson. *Theoretical & Applied Science*, (1), 563-566.
6. Bakhtiyarovna Y. M., Shukhratovna S. I., Izatullaevna I. I., Muydinjanovna Y. D., Yurevna F. L., & Mamadjanovna K. M. (2022). Independent extracurricular work of students of technical higher education institutions in the conditions of a credit modular system. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 3302-3305.

UDK:378.0(021)

Lutfulla NURMAXMATOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: lutfulla27061991@gmail.com

ShahDPI "Boshlang'ich ta'lim" kafedrasini mudiri, p.f.n Sh.Hamroyev taqrizi asosida

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA MASOFAVIY TA'LIMNI TASHKIL ETISH OMILLARI

Аннотация

Maqolada oliy ta'lim tizimida masofaviy ta'lim shaklini tatbiq etish omillari hamda ulardan foydalanish haqida so'z boradi. Shuningdek, masofaviy ta'limda qo'llash mumkin bo'lgan interfaol metodlar keltirib o'tilgan. Masofaviy ta'limning muhim xususiyatlari, uning afzalliklari, ta'lim jarayoniga tatbiq etish qonuniyatlarini ochib berish asosida, har bir texnologiyaning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, "D-learning", interaktiv ta'lim, "hamkorlikda ishlash", "guruhlarda ishlash", "loyihalash", videokonferensiya.

"FACTORS OF ORGANIZING DISTANCE EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS"

Annotation

The article discusses the factors of distance education implementation in the higher education system and their use. Interactive methods that can be used in distance education are also mentioned. The importance of each technology is revealed in the process of revealing the important features of distance education, its advantages, and the laws of its application to the educational process.

Key words: Distance education, "D-learning", interactive education, "collaborative work", "work in groups", "project", video conference.

"ФАКТОРЫ ОРГАНИЗАЦИИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВУЗЕ"

Аннотация

В статье рассматриваются факторы внедрения дистанционного образования в систему высшего образования и их использование. Также упоминаются интерактивные методы, которые можно использовать в дистанционном обучении. Значимость каждой технологии раскрывается в процессе раскрытия важных особенностей дистанционного обучения, его преимуществ и закономерностей его применения в образовательном процессе.

Ключевые слова: Дистанционное обучение, «D-learning», интерактивное обучение, «совместная работа», «работа в группах», «проект», видеоконференция.

Kirish. Respublikamiz ta'lim tizimida kun sayin bo'layotgan o'zgarish va islohotlarning barchasi yetuk, bilimli kadrlarni yetishtirish, oliy ma'lumotli kadrlar ko'lamini kengaytirishga qaratilmoqda. Axborot texnologiyalarining keng tatbiqi natijasida ta'lim tizimimizga masofaviy ta'limning kirib kelishi ayni shu maqsadning in'ikosidir. Barcha OTMlarda masofadan o'qitish ta'lim texnologiyalarini joriy etish maqsadida 2022-yil 3-oktabrda Vazirlar Mahkamasining 599-son qarorida oliy ta'lim tizimiga masofaviy o'qitish shaklini keng joriy etish masalasi ko'rildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Masofaviy ta'limda qo'llaniladigan axborot va telekommunikatsiya texnologiyalar bilan tanishish, o'rganish va kerakli texnikaviy imkoniyatlarga ega bo'lgan kompyuter va dasturiy majmuani yaratish bo'yicha ishlar. XXI asrda axborot jamiyati asridir. Bu yo'lda axborot savodxonlik targ'iboti ma'naviy jamiyatimiz kishilari orasida keng lozim. Bunda interaktiv ta'lim kuchga kiradi va shu asosda mazkur ta'limning pedagogikasi shakllanadi. Kelajakda taraqqiyotning yetakchi jabhalaridan bo'lib qoluvchi interfaol masofaviy ta'limning ommalashishida Internetning roli, telekommunikatsiyalarning o'rni, barcha insonlarning Internetga barobar ochiq tashrif eta olishi uchun ajoyib yo'lak WWW (Web) texnologiyasini yaratgan olim Tim Berners Lining xizmati beqiyosdir.

Dunyoda masofali ta'limning ko'plab bazalari mavjud, jumladan, Britaniya Ochiq Universitetiga qarashli masofaviy ta'lim Umumjahon markazining ma'lumotlar

bazasini misol qilib keltirish mumkin. Distant uslubida o'qitish bo'yicha Xalqaro Kengash faoliyat ko'rsatmoqda, «D – Learning» – masofaviy ta'lim olayotgan tinglovchilarning soni kun sayin oshib borayapti.

Masofaviy ta'limning qulayliklari quyidagicha:

- O'qish bilan bir qatorda ish bilan ham shug'ullanish imkoni mavjud. Onlayn ta'limda dam olish kunlarida, ishdan qaytgandan so'ngva hatto yarim kechada o'qish mumkin;

- Sarf-xarajat qisqaradi. Ko'pchilik resurslarning elektron variantda ekanligi bu shalning asosiy yutug'idir;

- Ortiqcha vaqt ketmaydi. Istatlangan hududda o'qish imkoni mavjud;

Masofaviy ta'limning kamchiliklari:

- Diqqatni uzoq muddat ushlab turish qiyinligi. Yuzma-yuz muloqotdagi kabi o'qituvchilar va topshiriqlar haqida doimiy ravishda eslatib turuvchi kursdoshlar yo'q.

- Tarmoqdagi xatoliklar. Onlayn ta'limning eng katta kamchiligi bu internet provayderlarining sekin ishlashi yoki aloqa uzilib qolishi.

- Nazoratlarda shaffoflikning kamligi. Topshiriqlarni qay darajada bajarganligini absolyut baholash imkoni juda kam.

Masofaviy o'qitishni tashkil qiluvchi asosiy auditoriyaning o'ziga xos xususiyatlari:

- ikkinchi oliy ta'lim yoki qo'shimcha ma'lumot olish, malaka oshirish va qayta tayyorgarlik o'tash maqsadidagilar;
- mintaqaviy hokimiyat va boshqaruv rahbarlari;
- an'anaviy ta'lim tizimining imkoniyatlari cheklanganligi tufayli ma'lumot olish imkoni bo'lmagan yoshlar;
- o'z ma'lumot omqomini zamonaviy talablar darajasiga ko'tarish istagida bo'lgan firma va korxonada xodimlari;
- ikkinchi parallel ma'lumot olishni xohlagan tinglovchilar;
- markazdan uzoqda, kam o'zlashtirilgan mintaqalar aholisi;
- erkin ko'chib yurishi cheklangan shaxslar;
- jismoniy nuqsonlari bo'lgan shaxslar;
- harbiy xizmatda bo'lgan shaxslar va boshqalar.

2006 – yilda respublikamizda ilk bor Jamg'arma bazasida tashkil etilgan o'zbek tilidagi “Ma'naviyat va ma'rifat”, “Axborot texnologiyalari va masofali o'qitish” (shu jumladan, rus va ingliz tillarida ham) va “Innovatsion texnologiyalar”, “Ta'lim muassasalari boshqaruvi” kurslari bo'yicha Jamg'arma portalida elektron ko'rinishdagi kurslar yaratildi. Ushbu kurslar respublikamizning ta'lim muassasalari va ilmiy – tadqiqot institutlarida faoliyat ko'rsatayotgan yosh, istiqbolli pedagog va ilmiy xodimlar uchun mo'ljallangan bo'lib, hozirgacha 4114 nafar tinglovchi masofali malaka oshirishda qatnashdi. Shulardan 1334 nafari masofali kurslarni muvaffaqiyatli yakunladi va elektron sertifikatlariga ega bo'ldi.

Respublikamizda faoliyat ko'rsatayotgan pedagogika oliy ta'lim muassasalariga mo'ljallangan Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetining jamoasi yaratgan portalida masofali o'qitish kurslari ham mavjud. Ushbu kurslar respublika o'rta maxsus, kasb – hunar ta'limi muassasalari o'qituvchilari uchun mo'ljallangan. 2007 – 2008-o'quv yilidan boshlab, ushbu portal ishga tushirildi.

Ikkala holda ham, masofali kurslarda o'qish uchun Internet brauzeri yordamida “Iste'dod” jamg'armasi va “Pedagog” saytidagi masofali ta'lim bo'limiga kiritiladi. Tinglovchilar ro'yxatdan o'tish amallarini bajarishlaridan so'ng, kurslar ro'yxatini ko'rsatuvchi reyting daftarchasidagi mavzularni o'qishlari va joriy attestatsiya o'tkazishlari mumkin bo'ladi. Birinchi mavzuga mo'ljallangan testlar topshiriladi va nazorat testlari muvaffaqiyatli topshirilgan (masalan, o'zlashtirish darajasi 75 va undan yuqori foiz) da navbatdagi mavzuga o'tishga ruxsat beriladi. Joriy nazorat testlari natijasiga ko'ra o'zlashtirish darajasi 75foizdan kam bo'lgan taqdirida, navbatdagi mavzuni o'qish va undan test topshiriqlarini bajarishga ruxsat berilmaydi.

Tahlil va natijalar. Masofaviy o'qitishning tashkiliy asoslari. Masofaviy o'qitish texnologiyasidan foydalanuvchi o'quv tashkilotlari faoliyatini tahlil qilish, umumiy tashkillashtirishning o'ziga xosligini ochib beradi: - uzluksiz ta'lim; - o'quv jarayonining olib borilishiga individual yondashish; - geografik joylashishi uzoq bo'lgan o'quv muassasalarini yetakchi oliy o'quv yurtlari bazasi markazida masofaviy o'qitishni markazlashtirish; - tinglovchilar yo'nalishiga ko'ra o'qituvchi(pedagog)-maslahatchilarning mavjudligi. Masofaviy o'qitishning qulayligi. Kelgusida maqsadga muvofiq ravishda laboratoriya amaliyotlarini o'tkazishni qisqartirish mumkin[2].

Kursga mo'ljallangan barcha mavzular muvaffaqiyatli topshirilgach, kompyuter joriy attestatsiyadan olgan jami ballarni umumiy ro'yxatga joylashtiriladi va tinglovchiga kurs bo'yicha yakuniy imtihon topshirishga ruxsat beradi. Yakuniy imtihon natijalariga tinglovchi 75 va undan yuqori ball to'plagan taqdirida elektron sertifikatga ega bo'ladi[1].

Masofaviy ta'lim tizimida o'qitish maqsadini samarali va kafolatli ta'minlashning asosini o'quv jarayoni modeli tashkil etadi. O'quv jarayonini quyidagi 3 ta model bilan izohlash mumkin:

- o'qitish;
- mashq qilish;
- emotsional-intellektual muloqat.

Elektron ta'limni tashkillashtirishning ko'pgina manbalari orasidan quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- Mualliflik dasturiy mahsulotlari (Authoring tools);
- Virtual ta'lim jarayonini boshqaruvchi tizimlar LMS

(Learning Management Systems);

Yurtimiz O'zbekiston kuchli iqtisodiyotga ega bo'lgan, ezgu istiqbolli huquqiy davlat qurish yo'lidan borar ekan, xalqimizning axborot savodxonligini hamda huquqiy madaniyatini oshirish zamon talabidir. Bu talabni amalga oshirishda asoslari endi shakllanayotgan interfaol ta'lim xizmatiga kirishishi kerak. Masofaviy o'qitish ta'lim berishda ikki asosiy yondashuv mavjud – bular kengaytirish va transformatsiya modellaridir. Kengaytirish modelida o'qitish texnologiyasi hozirgi ana'naviy usuldan deyarli farq qilmaydi.

Pedagogik texnologiyalar orasida masofaviy ta'lim uchun eng ommabop guruhlarda ishlash, hamkorlikda o'qitish, faol kognitiv jarayon va turli xil ma'lumot manbalari bilan ishlash texnologiyalaridir. Aynan shu texnologiyalar tadqiqotdan, muammoli usullardan keng foydalanishni, olingan bilimlarni birgalikda yoki individual faoliyatda qo'llashni, nafaqat mustaqil tanqidiy fikrlashni, balki muloqot madaniyatini, turli ijtimoiy rollarni bajarish qobiliyatini rivojlantirishni ta'minlaydi. qo'shma tadbirlarda. Shuningdek, ushbu texnologiyalar talabalarga yo'naltirilgan ta'lim muammolarini eng samarali hal qiladi.

Hamkorlikda o'rganish. An'anaviy sinf tizimiga muqobil sifatida hamkorlikda o'qitish texnologiyasi paydo bo'ldi. Uning mualliflari uchta fikrni bitta jarayonda birlashtirgan:

- jamoaviy mashg'ulotlar,
- kichik guruhlarda mashg'ulotlar.

Hamkorlikda o'rganishda quyidagi vazifalar hal qilinadi:

- Talabada ijtimoiy madaniyat shakllanadi hamda birgalikda ishlansa, ancha yaxshi o'rganadi;
- Talabalarning to'g'ri va mantiqiy yozish qobiliyati jamoaning boshqa a'zolari bilan muloqot qilish qobiliyatiga bog'liq;
- Talabalar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalar jarayonida yangi bilimlar o'zlashtirish va ma'lumot almashish imkoni oshadi.

Guruh ishi. O'qituvchi o'quvchilarni guruhlariga ajratadi va ularga topshiriq beradi (elektron pochta orqali, veb-saytga ma'lumot joylashtirish va h.k.). Ushbu topshiriqda o'rganish uchun umumiy mavzu (muammoli vaziyat, mavzuning alohida savoli va boshqalar) belgilanadi. Sinxron yoki asinxron aloqadan foydalanib, talabalar olingan topshiriqni tahlil qilishlari (tuzilmalari) va uni bir nechta kichik vazifalarga (ikkidan to'rtgacha) ajratishlari kerak. Keyin ular o'z ishlarini rejalashtiradilar va kim nima uchun javobgarligini aniqlaydilar (kim topshiriqning qaysi qismini tayyorlaydi).

Keyingi ish quyidagi rejaga asoslanadi

1. Mutaxassisning muloqoti. Muayyan masala uchun mas'ul bo'lgan talabalar ushbu bosqichda xuddi shu vazifani olgan boshqa guruhlardagi "hamkasblari" bilan tarmoq aloqalarini o'rnatishlari mumkin. Ularning umumiy vazifasi ushbu materialni qidirish va guruhning boshqa a'zolariga taqdim etish strategiyasini bir-biri bilan muhokama qilish, o'rganilayotgan masala bo'yicha ma'lum ma'lumotlarni almashishdir.

2. Axborotni izlash va tahlil qilish. Bu bosqichda o'quvchilar individual ishlaydi, ma'lumotlarni to'playdi va tahlil qiladi. Ushbu bosqichda ularning vazifasi masalani iloji boricha batafsilroq bilish, materialni o'rganish, bu ularga ushbu sohada "mutaxassis" darajasiga erishish imkonini beradi.

3. Ekspertlar tayyorlash. Axborotni to'plash va dastlabki tahlildan so'ng mutaxassislar yana birgalikda ishlaydi. Ular to'plangan ma'lumotlarni bir-birlariga (yoki uchinchi shaxsga, masalan, taklif qilingan "mustaqil" ekspertga) taqdim etadilar, bajarilgan ishlarni umumlashtiradilar, mavzu bo'yicha taqdimotning yakuniy versiyasini ishlab chiqadilar, so'ngra boshqa guruh a'zolariga taqdim etadilar.

4. Guruhning umumiy yig'ilishi. Ekspertlarning har biri belgilangan vaqtda o'z guruhiga "qaytib keladi" va taqdimot qiladi. Uning vazifasi shundan iboratki, u minimal vaqt ichida sinfdoshlariga o'zi o'rgangan narsalarni o'rgatishi va seminariga tayyorgarlik ko'rishda foydalangan o'quv materiallarini taqdim etishi kerak. Internetda bunday tadbirlar eng qulay tarzda yoki pochta ro'yxatlaridagi talabalar o'rtasidagi aloqa shaklida (siz matnli materiallarni va PowerPoint taqdimotlarini ham o'tkazishingiz mumkin) yoki multimedia telekonferentsiyasi (videokonferentsiya) shaklida amalga oshiriladi.

5. Ishning tahlili. Taqdimotlar almashinuvini tugatgandan va taqdimotlarda aniq aks etilmagan masalalarni muhokama qilgandan so'ng, talabalar umumiy guruh ishini muhokama qilish va baholashga o'tadilar. Har birining umumiy ishga qo'shgan hissasi qayd etiladi, jamoa bo'lib ishlash mumkinmi, o'quv jarayoni muhokama qilinadi (bir-birimiz bilan muloqot qilish qanchalik qulay edi, hamma narsa aniq edi va hokazo).

Hamkorlik guruhlarini ishining muvaffaqiyati bevosita o'qituvchining guruhlarini rejalashtirish qobiliyatiga va o'quvchilarning o'zlarining o'quv faoliyatini qurish qobiliyatiga, yakka ishni juftlik va butun guruhda ishlash bilan uyg'unlashtirishga bog'liq. Bunday ishning maqsadlari aniq va talabalar uchun ochiq bo'lishi kerak. Shu bilan birga, talabalar bu birgalikdagi faoliyat ekanligini tushunishlari kerak, lekin ularning har biri bu faoliyatda "o'z yuziga" ega, o'ziga xosligini saqlab qoladi.

Loyiha usuli - bu o'quv jarayonini o'quvchilarning manfaatlaridan kelib chiqqan holda qurishga imkon beradigan,

o'quvchilarga o'zlarining o'quv va kognitiv faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilishda mustaqillik ko'rsatishga imkon beradigan murakkab o'qitish usuli bo'lib, uning natijasi mahsulot yoki mahsulot yaratishdir.

Tugallangan loyihalarning natijalari aniq bo'lishi kerak, ya'ni agar bu nazariy muammo bo'lsa, uning o'ziga xos yechimi, agar amaliy bo'lsa - amalga oshirishga tayyor aniq natija. Loyiha usulining asosi talabalarning kognitiv, ijodiy qiziqishlarini rivojlantirish, o'z bilimlarini mustaqil ravishda qurish qobiliyati, axborot makonida harakat qilish qobiliyati, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdir. Loyiha usuli har doim o'quvchilarning mustaqil faoliyatiga yo'naltirilgan - individual, juftlik, guruh, talabalar ma'lum vaqt davomida bajaradilar. Bu metod hamkorlikda o'qitish metodi, muammoli va tadqiqotchi o'qitish metodi bilan uzviy birlashtirilgan.

Loyiha ustidagi ish o'qituvchi tomonidan puxta rejalashtiriladi va talabalar bilan muhokama qilinadi. Shu bilan birga, bosqichma-bosqich natijalar va natijalarni guruhning boshqa talabalariga, ekspertlarga yoki boshqa mutaxassislariga taqdim etish muddatlarini ko'rsatgan holda loyiha mazmunini batafsil tuzilish amalga oshiriladi.

Xulosa va takliflar. Hozirgi vaqtda loyiha bo'yicha ishning yettita asosiy bosqichini ajratish odatiy holdir:

1. Tashkiliy;
2. Kelajakdagi loyihaning asosiy g'oyasi, maqsad va vazifalarini tanlash va muhokama qilish;
3. Uslubiy jihatlarni muhokama qilish va talabalar ishini tashkil etish;
4. Muayyan talabalar guruhlarini uchun kichik vazifalarni ajratish, kerakli materiallarni tanlash bilan loyihani tuzish;
5. Loyiha ustida ishlash;
6. Natijalarni sarhisob qilish, rasmiylashtirish;
7. Loyihaning taqdimoti.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, masofaviy ta'limni tashkil etish oliy ta'lim tizimida bir qancha qulayliklarni keltirib chiqaradi. Masofali ta'lim omillaridan unumli foydalanish o'qitishning samarasini oshirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Abduqodirov A.A. Axborot texnologiyalari va masofadan o'qitish. – T.: Iste'dod. 2006. 240-b.
2. Omonov H.T., Xo'jayev N.X. va boshq. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Darslik. Toshkent. "Iqtisod-Moliya" -2009-y. 240-b
3. Ishmuhamedov R.J. Innovatsiya texnologiyalari yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. – T.: TDPU, 2004. 220-b
4. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Qarshi: Nasaf, 2000. 180-b
5. Og'ayev S. Yangi pedagogik texnologiya-hayotiy ehtiyoj. «Xalq ta'limi» jurnali, 2001, №3, 69-71-b.
6. Farberman B.L. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – T.: Fan, 2000. 237-b

UDK:159.9

Yarkinay NURUMBKOVA

Guliston davlat universiteti p.f.f.d. (PhD), dotsent

E-mail: yorkinaynurum@gmail.ru.com.

Gul.pedagogika Instituti p.f.d D.Elmurodova taqrizi asosida

WAYS TO ACHIEVE GOALS WITH THE HELP OF COACHING TECHNIQUES

Annotation

This article covers the essence of achieving goals and success with the help of coaching techniques. In it, coaching is carried out in several successive stages, it is necessary to undergo serious training to reach the level of a coach, the secrets of effective coaching methods during experiments, with the help of which you can independently determine motivation, develop the right plan, and learn the technologies for its implementation. An analysis of learning methods and their results is given. This shows the effectiveness of Smart technology.

Key words: Coach, trainer, coaching, smart, client, stage, motivation, resources, task, result, training, expert, need, success, smear, method, technique.

СПОСОБЫ ДОСТИЖЕНИЯ ЦЕЛЕЙ С ПОМОЩЬЮ КОУЧИНГОВЫХ ТЕХНИК

Аннотация

В данной статье раскрывается сущность достижения целей и успеха с помощью коучинговых методик. В ней коучинг проводится в несколько последовательных этапов, для достижения уровня тренера необходимо пройти серьезную подготовку, раскрываются секреты эффективных методов коучинга во время экспериментов, с помощью которых можно самостоятельно определить мотивацию, выработать правильную планировку, и изучать технологии его реализации. Дан анализ методов обучения и их результатов. Это показывает эффективность технологии Smart.

Ключевые слова: Коуч, тренер, коучинг, умный, клиент, этап, мотивация, ресурсы, задача, результат, обучение, эксперт, потребность, успех, мазок, метод, прием.

KOUCHING TEXNIKASI YORDAMIDA MAQSADGA ERISHISH YO'LLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada kouching texnikasi yordamida maqsad va muvafaqqiyatga erishish mohiyati yoritilgan. Unda Kouching bir necha ketma-ket bosqichlarda amalga oshirish, Kouch darajasiga erishish uchun jiddiy tayyorgarlikdan o'tish kerakligi, Tajribalar davomida samarali kouching usullarining sirlarini, ular yordamida motivatsiyani mustaqil ravishda aniqlashni, to'g'ri rejani ishlab chiqishini va uni amalga oshirish texnologiyalarini o'rganish yo'llari va ularni natijalari tahlili keltirilgan. Bunda Smart texnologiyaning samaradorligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Kouch, murabbiy, kouching, smart, mijoz, bosqich, motivatsiya, resurslar, vazifa, natija, trening, mutaxassis, ehtiyoj, muvafaqqiyat, smara, usul, texnika.

Kirish. Mamlakatimizda kouch, kouching tushunchasi allaqachon odamlarning e'tirofiga sazovor bo'lgan, ammo ko'plab qizg'in bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda. Bugun biz sizlar bilan manashu mavzuda bahslashishni lozim topdik. Maqsadni qanday qilib to'g'ri belgilash va kouching vositalari yordamida unga erishish haqida gaplashamiz.

Bolaligidanoq kimdir o'ziga ishonadi va osonlikcha muvafaqqiyatga erishadi, kimdir buni o'rganishga majbur. Maqsadlarni aniq belgilash va ularga erishish qobiliyatida kouching kabi yo'nalish yordam beradi. Kouching usullari yordamida odamlar o'z hayotlarini eng qulay tarzda yo'lga qo'yishlari, oiladagi yoki ishdagi muammolarni hal qilishlari, martaba o'sishiga erishishlari, haqiqiy orzularini aniqlashlari va amalga oshirishlari mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kouching -bu hayotiy muammolarni hal qilish uchun ichki resurslarni ochib berish orqali mijozga o'z maqsadlariga erishishda maslahat berishning samarali usuli. Kouching vositalari o'zingizni xayotda, jamiyatda, oilada anglashga, ta'lim olishga va sport bilan shug'ullanishga qiziqish uyg'otadi. Aslida, bu yo'nalish bizga sportdan 1974-yilda, Garvard tennis jamoasi sardori Gallvey "ichki tennis o'yini" nomli kitobida shaxsiy va kasbiy samaradorlikni oshirishga qodir bo'lgan usullar haqidagi

qarashlari bilan kirib kelgan. Yevroppada 20-asrning oxirida kouching alohida yo'nalishga aylandi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 21-sentyabr "2019-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5544-sonli Farmoni, va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar tadqiqot metodologik asos bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Kouch murabbiylar o'z ishlarida bir qator fanlardan foydalanadilar: pedagogika, psixologiya, falsafa, iqtisod, mijozlar bilan ishlash usullari, neyrolingvistik dasturlash. Zamonaviy kouchlar mijozni yashashga o'rgatish vazifasini amalga oshirmaydi, balki ular faqat o'z savollariga mustaqil ravishda javob topish yo'lini ko'rsatadilar, maqsadlarni belgilashni o'rgatadilar va ularga kouching texnikasi yordamida erishishni taklif qiladilar.

Kouching bosqichlari:
Kouching bir necha ketma-ket bosqichlarda amalga oshiriladi:
-birinchi uchrashuvda kouch mijozning ehtiyojlari va istaklarini o'rganadi;
-kerakli maqsadlar aniqlanadi;

-kouch maqsad yo'lidagi to'siqlarni tahlil qiladi va mijozning resurslarini aniqlaydi;

kurs davomiyligi belgilanadi, kouching rejasi ishlab chiqiladi, qo'llaniladigan usullar belgilanadi;

-mijozning salohiyatini maksimal darajada oshirish uchun sharoit yaratiladi;

- mijoz belgilangan harakatlarni tanlangan strategiyaga muvofiq amalga oshiradi va kouch uni qo'llab-quvvatlaydi va natijalarni kuzatib boradi.

Bosqichlarning davomiyligi mijozning so'rovi va shaxsiy resurslariga bog'liq bo'ladi. Bitta maslahat etarli bo'lishi ehtimoli bor, lekin ba'zida kouching bir necha oy davom etishi mumkin Tanishuv uchrashuvi har doim yuzmayuz formatda bo'lib o'tadi, so'ngra fikr-mulohazalar telefon yoki Internet orqali amalga oshirilishi ham mumkin.

Kouch darajasiga erishish uchun jiddiy tayyorgarlikdan o'tish va tegishli diplom olish kerak. Guliston davlat universitetining 70110102- Pedagogika va psixologiya magistratura mutaxassisligi o'quv rejasida kouching mashg'ulotlari uchun 60 soat ma'ruza, 60 soat amaliy mashg'ulotlar 2 va 3 semestrda rejalashtirilgan. Ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarni universitetning tajribali o'qituvchilari olib bormoqda. Darslarda kouching maqsadlarga erishish, shaxsiy va kasbiy rivojlanish va o'sish uchun ishlatiladigan barcha texnika va metodlar o'rganilib muxokama qilinadi.

Amaliyotlar ko'chma mashg'ulot sifatida viloyat "Oila markazi qoshidag oilaga tayyorlash" kurslarida, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi Guliston hududiy filialidagi seminar treninglarda tahlil qilindi.

Buda magistrlar:

- maqsadlarni to'g'ri aniqlash va belgilash;

- hayot tamoyillarini to'g'ri shakllantirish;

- maqsadlarga erishish uchun to'g'ri motivatsiyani topish;

- Kouchingni to'g'ri tashkil qilish uchun nima qilish kerakligini anglashi;

- muvaffaqiyat sari birinchi qadamni qo'yishi;

- kouch sifatida ishlash va boshqa odamlarga o'z vazifalarini bajarishda yordam berish kabi yo'nalishlarni belgilab olishdilar.

Tajribalar davomida samarali kouching usullarining sirlarini, ular yordamida motivatsiyani mustaqil ravishda aniqlashni, to'g'ri rejani ishlab chiqishini va uni amalga oshirish texnologiyalarini o'rganishdi.

Natijada:

- Birinchidan: kouching insonlarni hayotdan nimani xohlayotganligini va qanday kelajakka intilishni tushunish uchun,

- Ikkinchidan, bu istaklarni amalga oshirish uchun juda muhim ekanligi dalillandi.

Kouchingda maqsadning to'g'ri belgilash nima uchun kouchingda katta ahamiyatga ega? Chunki maqsad-bu biz intilayotgan va barcha sa'y-harakatlarni amalga oshirishga tayyor bo'lgan kerakli natijaning g'oyasi. Maqsadni amalga oshirish uchun, uni aniq shakllantirish, natijani ko'ra olish kerak bo'ladi. Maqsadlar orasidagi farqni his qilyapsizmi? Men yaxshi trenerman. Men kopitentli mutaxassisman". Ko'p tafsilotlarga ega bo'lgan belgilangan maqsadlar erishish uchun ko'proq imkoniyatga e'tibor berish kerak.

- To'g'ri belgilangan maqsadlar yordam beradi:

- ehtiyojlaringizni aniqlang va tan oling;

- kerakli narsani olish uchun aniq harakatlarni aniqlang;

- yakuniy natijaga erishish istagiga e'tibor qaratng.

Tadqiqotlarimiz davomida maqsadlarga erishish uchun asosiy murabbiylik vositalarini aniqlashga muvofiq bo'ldik:

1-maqsad: ichki tanqidga qarshi turish

Hatto eng muvaffaqiyatli odamlar ham ko'pincha o'zlariga shubha qilishadi. O'zingizning ichki tanqidningizni e'tiborsiz qoldirish qobiliyatini singdirish ishonchni oshirishga yordam beradi, eng qiyin vazifalarni bajarishga va ularni yaxshi bajarishga undaydi.

Ressurslar:

1. "Siz-bayonot "(o'zingizning ichki ovozingizdan ayblovlar va sharhlar ro'yxatini qog'ozga yozing, unda" men "olmoshlarini"siz" ga almashtiring. Endi nima bo'lganini ovoz chiqarib o'qing. "Siz" degan ichki tanqidchi begona deb qabul qilinadi va bunday talqin sizning himoya mexanizmingizni yoqishga yordam beradi).

2. "360° fikr-mulohaza" (atrof-muhitingizdagi odamlarni aniqlang, ularning mahoratiga qoyil qolasiz va ularning fikri sizga g'amxo'rlik qiladi, ulardan maktubda sizning eng kuchli va zaif shaxsiy fazilatlaringizning beshtasini sanab o'tishlarini so'rang; bunday fikr-mulohazalarning yozma shakli tasodifan tanlanmagan - bu sizning sharhlovchilaringizga iloji boricha ochiq bo'lishga yordam beradi; keyin olingan xatlarni baholang, odamlar birdamlikda bo'lgan yagona fikrni toping va o'zingizning kuchli tomonlaringizni qanday rivojlantirish va jalb qilish va zaif tomonlardan qanday qutulish haqida reja tuzing).

2-maqsad: o'zingiz bo'lish, o'zingizni to'g'ri tushunish

O'zingizni tushunganingizda, zaif tomonlaringizni aniqlash va tan olishga qodir bo'lsangiz, unda sizning harakatlaringiz va maqsadlaringiz ichki e'tiqodlarga mos keladi.

Ressurslar:

1. "Mukammal kun" (hayotda allaqachon sodir bo'lgan va o'zingiz ideal deb hisoblagan kunni batafsil tasvirlab bering; nima uchun u mukammal bo'lganini, buning uchun shaxsan nima qilganingizni o'ylab ko'ring).

2. "Men ... yildan keyin kim bo'laman "(ushbu mashq ko'pincha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, chunki dunyo shu qadar dinamikki, ertaga nima bo'lishini oldindan aytish qiyin; savollarga javob berib, qarama-qarshi ro'yxatni tuzishga harakat qiling: "men 3/5/10 yildan keyin kim bo'lishni xohlamayman?»).

3-maqsad: minnatdorchilik mashqlari

Muvaffaqiyatli shaxslar minnatdor ekanliklarini payqadingizmi? Ular nafaqat taqdirga, balki koinotga, yaqin odamlarga, o'qituvchilarga ham minnatdorchilik bildiradilar. Ular rahbarlarga, hamkasblarga, bo'ysunuvchilarga minnatdor bo'lishni bilishadi.

Ressurslar:

1. "Toshli idish" (turli o'lchamdagi toshlar bilan to'ldirilgan vaza yoki idishning shablonini qog'ozga chop eting, har bir katta toshga ma'lum vaqt davomida eng ustuvor vazifalarni yozing va kichik toshlarga birinchi muhim bo'lmagan vazifalarni yozing).

Natijaga erishdingizmi? O'zingizni mukofotlang!

Yaxshi natijadan keyin mukofot keladi! Va bu to'g'ri, chunki munosib mukofot:

- sizning harakatlaringizning mantiqiy natijasi bo'ladi;

- kelajakdagi maqsadlar uchun motivator bo'lib xizmat qiladi;

- qo'llaniladigan kuchlar va sarflangan vaqtning ahamiyati va ahamiyatini his qilishga yordam beradi.

Maqsad qanchalik qiyin bo'lsa, unga erishganingiz uchun mukofot shunchalik yoqimli bo'lishi kerak! O'zingiz uchun sovg'ani tejamang, uzoq vaqtdan beri rad etilgan narsani sotib olishga ruxsat bering yoki uzoq vaqtdan beri orzu qilgan sayohatga boring!

Kouching -bu mkouchni mijozga savollarga javob topishga va vazifalarni o'zi hal qilishga yordam beradigan ish usuli. Aslida, bu hamkorlik bo'lib, unda tomonlarning har biri jarayon va natija uchun javobgardir: mijoz tarkib uchun,

kouch – ish jarayoni uchun. Mutaxassis to'g'ri savollar beradi, kouching texnikasini qo'llaydi, mijozni javoblarga undaydi. Bu mijozning o'zini o'zi rag'batlantirishga yordam beradi, maqsad qo'yishga va kerakli natijalarni aniqlashga yordam beradi.

Kouch sizga hayotiy vaziyatni turli nuqta nazardan ko'rish, rivojlanish istiqbollari va yo'llarini, muammolarni hal qilish usullari va vositalarini ko'rib chiqish imkonini beradi. Bunday ishni kerakli natijalarni olish va o'zgarishlarni jalb qilish uchun harakatlar rejasini tuzish vositasi deb atash mumkin. Bir yoki bir nechta kouching mashg'ulotlari ongli ravishda yashashni boshlash, o'zingiz va dunyo bilan uyg'unlikka erishish uchun etarli.

Kouchingning asosiy tamoyillari

Kouching samaradorligi muammolarni hal qilishda ijobiy yondashuv bilan izohlanadi. Ushbu yondashuv 5 asosiy prinsipga asoslanadi:

1. Har qanday odamda hamma narsa yaxshi. biror kishi kouchga nima bilan murojaat qilishidan qat'i nazar, uning hayotiy tajribasi, hayot sharoitlari qanday bo'lishidan qat'i nazar, u yaxshi. Murabbiy uni beg'araz qabul qiladi va hech qachon: "qanday qilib mumkin! yoki bu qabul qilinishi mumkin emas!"

2. Har bir inson muvaffaqiyatga erishish uchun resurslarga ega. Hayotiy savollarga barcha javoblar allaqachon sizning boshingizda. Murabbiy bilan birgalikda ishlash jarayonida oshkor qilinadigan resurslar kerakli narsani olish uchun etarli.

3. Insonning niyatlari har doim ijobiydir. Uning xatti-harakatlari va harakatlarida, istaklari va maqsadlarida u yaxshilikka rahbarlik qiladi. Ushbu niyatlar yoqtirish istagi, foydali bo'lish istagi, o'zingizni yoki yaqinlaringizni himoya qilish istagi.

4. Odamlar o'zgaradi va bu muqarrar. Va, albatta, yaxshi — o'zgarishlar o'sishning asosidir, to'g'ri tanlov.

5. Inson o'zi uchun eng yaxshisini tanlaydi. Odamlar mavjud bo'lgan eng yaxshi echimlarni tanlashadi. O'tmishdagi "noto'g'ri" qarorlardan afsuslanmaslik kerak – o'tmish uchun "men" tanlangan yoyo'l eng yaxshi bo'lib tuyuldi.

Kouching jarayoni

Kouching jarayoni bir necha ketma-ket bosqichlarni o'z ichiga oladi. Ishning natijasi sizning hamkorlikka qanchalik qo'shilishingizga, o'zgarishlarga va ularga olib keladigan harakatlarga tayyor bo'lishingizga bog'liq.

Kouching bosqichlari quyidagilar:

- So'rovni aniqlash: siz hal qilmoqchi bo'lgan muammolar/vazifalar, erishmoqchi bo'lgan maqsadlar. Kouching natijalarni aniqlashga yordam beradi;

- Tadqiqot: kouch aniq tushuncha, umumiy maqsad va natijaga erishish uchun aniq vazifalar aniqlanmaguncha vaziyatni o'rganadi, savollar beradi va tinglaydi;

- To'siqlarni bartaraf etish: siz kouch bilan birgalikda mumkin bo'lgan yoki haqiqiy to'siqlarni aniqlaysiz, ularni yengish yo'llarini qidirasiz;

- Rejalashtirish: murabbiy sizni maqsad sari undaydigan aniq harakatlar rejasini yaratishga yordam beradi;

- Harakatlar: ushbu bosqichda murabbiyning vazifasi belgilangan harakatlarni amalga oshirish, natijalarga erishish uchun motivatsiyani qo'llab-quvvatlash va saqlashdir.

Xulosa va takliflar.

Kouchingning asosiy qoidalari:

1. Maxfiylik va ishonch. Ishonch eng muhim jihattir.

Agar mijoz kouch bilan barcha masalalarni ochiq muhokama qilishga tayyor bo'lsa, bu muvaffaqiyatli ishlashning kalitidir. Kouch, o'z navbatida, eshitganlarini sir tutadi va agar u hayotga tahdid solmasa, ma'lumotni uchinchi shaxslarga bermaydi. Kouchning vazifasi chuqur savollar berishdir, ularning javoblari mijozga echimlarni topishga yordam beradi. Albatta, kouch vaziyatdan chiqish yo'llarini taklif qilishi mumkin, ammo amaliyot shuni ko'rsatadiki, eng yaxshi javoblar mijozning o'zi tomonidan topilgan javoblardir.

2. Hamkorlik. Kouching-bu ikki tomonning javobgarligiga teng tenglik tamoyiliga asoslangan munosabatlar tizimi. Kouch muammoni aniqlaydi, uni yengishga yordam beradigan ko'nikmalar, texnikalar, usullardan foydalanadi, mijoz buni amalga oshirishga harakat qiladi.

3. Kouching hozirgi va kelajakka "tayanadi". O'tmishdagi xatolarni uzoq va mashaqqatli tahlil qilish, jarohatlarni davolash va hokazolarga o'rin yo'q. Hayotiy tajriba hisobga olinadi, ammo mijozning hozirgi va kelajagi asos sifatida qabul qilinadi.

Murabbiylik texnikasi psixokonsultatsiya va psixoterapiyaning barcha usullaridan sezilarli darajada farq qiladi. Ushbu jarayonda tayyor yechimlar, maslahatlar, qat'iy tavsiyalar uchun joy yo'q. Mijoz o'z savollariga javob topadi, murakkab muammolar va muammolarni hal qilishni, murabbiy yordamida maqsadlarga erishish yo'llarini izlaydi – va bu jarayonning asosidir.

ADABIYOTLAR

1. Nurumbekova Y.A. /Shaxs psixologiyas va kouching/ o'quv qo'llanma. Guliston. GulDU.2022.-28-b.
2. Olimov Q.T. . Zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalar bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalar. Buxoro-2015.-81.
3. Коучинг в обучении: практические методы и техники / Парслоу Э., Рей М. — СПб.: Питер, 2003. — 204 с: ил.(Серия «Практическая психология»).
4. Uitmor Djon: Kouching. Osnovnye prinsipy i praktiki kouchinga i liderstva.2019.-320s.
5. <https://bukhara.hh.uz/vacancies/kouch>.
6. <https://asaxiy.uz/product/uitmor-dzhon-kouching-osnovnye-principiy-i-praktiki-kouchinga-i-liderstva>.

UDK:094

Xurshid OCHILOV,
Samarqand Davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

F.f.n. dots., Sh.N.To'rayev taqrizi asosida

**DUTIES AND RESPONSIBILITIES OF THE STATE CIVIL SERVANT IN IMPLEMENTING THE PRINCIPLE
"THE STATE IS FOR THE PEOPLE"**

Annotation

In the article, the importance of the duties and responsibilities of civil servants in the development of public administration in the implementation of the principle of "State - for man" in Uzbekistan, the study of the experience of developed countries in the implementation of reforms in the field and its application to public administration is one of the issues facing the state today. In the period of large-scale reforms being carried out in our country, reforming the public service and increasing the effectiveness of management activities were considered more important than ever.

Key words: "State - for man" principle, "Man $\rightarrow$ Society $\rightarrow$ State", Sustainable development, State civil servant, duties and responsibilities, Professional attribute of civil servant.

**ОБЯЗАННОСТИ И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО ГРАЖДАНСКОГО СЛУЖАЩЕГО В
РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА «ГОСУДАРСТВО ДЛЯ ЛЮДЕЙ»**

Аннотация

В статье раскрывается значение обязанностей и ответственности государственных служащих в развитии государственного управления при реализации принципа «Государство - для человека» в Узбекистане, изучение опыта развитых стран по реализации реформы в этой области и ее применение к государственному управлению является одним из вопросов, стоящих сегодня перед государством. В период широкомасштабных реформ, проводимых в нашей стране, как никогда важным считалось реформирование государственной службы и повышение эффективности управленческой деятельности.

Ключевые слова: Принцип «Государство - для человека», «Человек $\rightarrow$ общество $\rightarrow$ государство», устойчивое развитие, государственный гражданский служащий, обязанности и ответственность, профессиональные качества государственного служащего.

**“DAVLAT - INSON UCHUN” TAMOYILINI AMALGA OSHIRISHDA DAVLAT FUQAROLIK XIZMATCHISINING
BURCH VA MASULIYATI**

Аннотация

Maqolada O‘zbekistonda “Davlat – inson uchun” tamoyilini amalga oshirishda davlat fuqarolik xizmatchisining burch va masuliyati davlat boshqaruv faoliyatida rivojida ahamiyati, soha bo‘yicha islohotlarni amalga oshirishda rivojlangan davlatlar tajribasini o‘rganish va uni jamiyat boshqaruviga tadbiq etish masalasi bugungi kundagi davlat oldidagi masalalardan biri. Yurtimizda olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar davrida davlat xizmatini qayta isloh etish hamda boshqaruv faoliyatidagi samaradorligini oshirish har qachongidan ham muhimroq masala hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: “Davlat - inson uchun” tamoyili, “Inson Jamiyat Davlat”, Barqaror taraqqiyot, Davlat fuqarolik xizmatchisi, burch va masuliyat, Fuqarolik xizmatchisining professionallik atributi.

Kirish. O‘zbekistonda olib borilayotgan keng qamrovli islohotlar davrida davlat xizmatini qayta isloh etish hamda boshqaruv faoliyatidagi samaradorligini yanada oshirish har qachongidan ham muhimroq masala sanaladi. Barqaror taraqqiyotning kaliti sifatida davlat fuqarolik xizmat faoliyatini tashkil etish orqali oddiy xalqning yukini yengil qilish, davlat boshqaruv organlarida faoliyat yurituvchi mansabdor yoki amaldor tushunchasini davlat fuqarolik xizmatchisi sifatida joriy etish orqali xalqning davlat boshqaruvi hamda hokimiyat boshqaruvida ishtirok etuvchi vakillarga nisbatan munosabatni tubdan o‘zgartirishga qaratilgan.

Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev “Yangi O‘zbekistonda “Davlat – inson uchun” tamoyili asosida inson huquqlarini rag‘batlantirish, himoya qilish va ularga amal qilish masalalari islohotlarimizning eng ustuvor yo‘nalishiga aylandi”, “Yurtimizda uzoq yillar davomida “davlat – jamiyat – inson” tamoyiliga amal qilib kelindi. Davlat qurilishi va boshqaruvi, barcha siyosiy tuzilmalar, ularning ish uslubi va faoliyati ham ana shu tamoyil asosida shakllandi. Aslida esa

avvalo inson, uning haq huquqlari va baxt saodati davlat siyosati ana shu g‘oyaga tayanishi hamda “Davlat – inson uchun”, “inson – jamiyat – davlat” tamoyillari asosida tashkil etilishi darkor” deya ta’kildaydi[1]. Darhaqiqat bugungi kunda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlarning asosiy markazida inson omili birinchi o‘ringa chiqishi va uning jamiyatda to‘laonli faoliyat yuritishi va jamiyatning bir bo‘lagiga aylanishi uchun uchun kishilarning davlat fuqarolik xizmatida faoliyat yurituvchi xodimlarning avvalo, dunyoqarashi va faoliyat olib boruvchi sohaga nisbatan eskicha qarashlardan butunlay voz kechgan holda fuqarolarning qonuniy manfaatlari ustun turishi degan tushunchani shakllantirishdan iborat.

Adabiyotlar va manbalarning tahlili. Ushbu ilmiy maqolaning yozilish jarayonida quyidagi manbalarga murojaat qilindi: Siyosiy adabiyotlardan Davlat rahbari Sh.Mirziyoyevning “Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti strategiyasi” nomli asari, Normativ huquqiy hujjatlardan “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, Jahon adabiyotlaridan M.Ivanov. “Ikki

buyuk sarkarda: Chingizxon va Amir Timur” nomli asari, Mutafakkirlarimizdan Xusayn Voiz Koshifiy Axloqiy muxsinii asari hamda internet saytlaridan <https://xs.uz/uzkr/post/ozbekistonni-qonun-va-adolat-mustahkam-qaror-topgan-demokratik-mamlakatga-ajlantirish-eng-olij-maqsadlarimizdan-biri-shavkat> mirziyoev, <https://my.gov.uz/uz/site/faq/13>, <https://t.me/davletovuz/16361> kabi rasmiy sayt manbalaridan foydalanildi.

Maqolaning tahlili. Taraqqiy etgan davlatlarning tajribasini o'rganish davrida ham birinchi galda, kadrlar masalasiga alohida urg'u berilganligi natijasida davlatlarning sezilarli darjada yuksalganligiga guvoh bo'lamiz. Shu o'rinda, bugun mamlakatimizda davlat xizmatini isloh etish va boshqaruv sohaslarida natijadorlikni oshirish masalasi har qachongidan muhimroqdir. Barqaror rivojlanishni tub mohiyati ham fuqarolarga xizmat ko'rsatish maqsadida davlat xizmatini tizimli tashkil etish, boshqaruvda barcha toifadagi mutaxassis kadrlarning kompetentlik darajasini kuchaytirishni taqazo etmoqda.

Binobarin, “Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonunini qabul qilinishi mamlakatda samarali boshqaruv, davlat xizmatida adolatli va qat'iy tartib-intizomni ifoda etadigan kadrlar faoliyati orqali xalqni rozi qiluvchi tizimning konseptual asosini yaratib berishga qaratilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu Qonunda davlat fuqarolik xizmatchisining huquqiy maqomi mustahkamlab berish bilan birgalikda faoliyatni tartibga solishda davlat organlarining asosiy vakolatlarini belgilab berildi.

Ayniqsa, barcha darajadagi davlat fuqarolik xizmatchilarining yaxlit huquq-majburiyatlari va ish unumdorligini oshirishga qaratilgan cheklovlar ham ushbu qonundan joy olganligi ularning muntazam ravishda xizmat faoliyati jarayonida o'z mutaxassisligi bo'yicha kasbiy malakalarini oshirish bilan birgalikda fuqarolar bilan munosabat o'rnatishda muomala madaniyati, muzokaro olib borish hamda muammoli vaziyatlarda to'g'ri yo'l tanlay olish ko'nikmasini ham shakllantirishdan iboratligi mustahkamlab qo'yildi.

Ana shundan kelib chiqib, bugun mamlakatimizdagi har bir davlat idorasi o'z vakolati doirasida quyidagi ishlarni amalga oshirishi lozim:

- ❖ Aholiga sifatli xizmat ko'rsatish,
- ❖ Xizmat ko'rsatuvchi har qanday sohada qonunchilik ijrosini ta'minlash,
- ❖ Fuqarolarda davlat xizmati va boshqaruvga nisbatan xalqning ishonchiga sazovor bo'lish orqali davlat fuqarolik tashkilotlaridan rozilik kayfiyatini uyg'otishga xizmat qilish, davlat xizmatining jozibadorligini oshirishga sidqidildan har kim o'z xizmat burchini bajarmog'i lozim. Ana shundaygina, mamlakatimiz rahbari ta'biri bo'yicha ko'p millionli aholimizning hayotini yengil qiladigan, kayfiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan – davlat xizmatini isloh qilish, boshqaruvda natijadorlik va sifatni oshirish borasidagi sa'y-harakatlarimiz o'z natijasini beradi.

Davlat fuqarolik xizmatchisi – davlat va millatning yuzi hisoblanadi. Davlatning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning kaliti hisoblanadi. Inson ma'naviy-ahloqiy miyorlar bilan yoshligidan uzviy bog'langan bo'ladi. Bola yoshligidan ta'lim tarbiya jarayonida sayqallana borishi natijasida jamiyatning bir a'zosi shaxs sifatida shakllanadi. Bu shakllanish natijasida u jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarda ishtirok etuvchi jamiyatning bir bo'lagiga aylanib ulguradi. Ana shunday shaxs maqomiga ega kishilar davlat xizmatida faoliyat olib borishlarida belgilangandan tashqari ularning alohida xususiyatlari mavjud bo'lishini unutmaslik lozim.

Tadqiqotimiz doirasida o'rganilgan adabiyotlarda davlat xizmatchisining birinchi navbatdagi xususiyatlaridan biri, fuqarolik xizmatchisining burch va masuliyati – tufayli u

o'z ish faoliyati davomida muvaffaqiyatga erishishi asosiy omillaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Shuningdek, fuqarolik xizmatchisi faoliyat jarayonida eng ko'p duch keluvchi burch tushunchasi – kishining biror shaxs, oila, jamoa, el-yurt, vatan, oldidagi majburiyatni anglatuvchi axloqiy tushuncha hisoblanadi. Masalan: Vatan oldidagi bajarilishi lozim bo'lgan majburiyatni anglashi uning birlamchi burchi hisoblanadi.

O'zbekiston o'zining taraqqiyot yo'lini tanlash jarayonida demokratik davlat va inson haq-huquqlari ustuvor bo'lgan fuqarolik jamiyatini barpo etish bilan bog'liq siyosiy faoliyat va islohotlar tizimli ravishda olib borilmoqda. Jamiyatning hayotida ayni paytda yuz berayotgan yangilanishlar va o'zgarishlarning muqarrar tarzda odamlarning siyosiy ongi, siyosiy madaniyati va faolligi yuksalib borishi fuqarolik jamiyati institutlari nufuzini oshirish hamda ular huquq va erkinliklarini yanada kengaytirish orqali Davlat organlari – xalqqa xizmat qilishning samarali vositasiga aylantirish bugunning asosiy vazifalaridan biri hisoblansa asosiy mezonni esa, Davlat idoralarning xalqimizga ko'rsatadigan xizmati – odamlarni rozi qilish hisoblanadi.

Bu jarayonda adolat tamoyili davlat fuqarolik xizmatchisi uchun xos mezon bo'lmog'i lozim. Qadimdan insoniy munosabatlar mezon bo'lib kelayotgan adolat tushunchasiga Husayn voiz Koshifiy, “Adolat – Adolatning ma'nosi xalqni huquqiy tengligini ta'minlashdir[2]” degan tarifi beradi. Bundan ko'rinib turibdiki biz qurmoqchi bo'lgan ijtimoiy davlat adolat va haqiqat asosida quriladi. Shu o'rinda mamlakat rahbari Sh.Mirziyoevning “O'zbekistonni qonun va adolat mustahkam qaror topgan demokratik mamlakatga aylantirish – eng oliy maqsadlarimizdan biri”[3] degan fikrlari biz uchun dasturilamal bo'lmog'i lozim.

Darhaqiqat, biz qurmoqchi bo'lgan ijtimoiy davlatda “Davlat - inson uchun” tamoyili hukm suradi. Ushbu maqsadga erishish yo'lida davlatda faoliyat yurituvchi barcha davlat xizmati sohaslarida fuqarolik xizmatchilari o'zi belgilangan xizmat vazifasini halol va vijdonan, burch va masuliyatini unutmagan holda faoliyat olib borishi, o'z navbatida, shu mamlakatda istiqomat qiluvchi fuqarolarning og'irini yengil qiladi, va muammolarini barqarof etadi.

Taklif va xulosalar. Davlat fuqarolik xizmatchilari to'g'risida qonunning qabul qilinishi yillar davomida mavjud kamchilik va muammolar o'rganilib, ushbu muammolar o'zining yechimini topilishiga xizmat qiladi. Bugungi kunda davlat fuqarolik xizmatchisi nafaqat biror tashkilot yoki organ xodimi balki, davlat tomonidan berilgan vakolantni bajaruvchi shaxs hisoblanadi. Uning amalga oshirayotgan faoliyati o'z navbatida davlat manfaatlarini ham o'zida mujassam etadi. Shu boisdan, Davlat fuqarolik xizmatchilari xizmat faoliyati va undan tashqari vaqtdagi odob-axloq qoidalari ishlab chiqildi. Xizmatchilarning burch va ma'suliyati ushbu qonun bilan tartibga solinishi bilan bir qatorda Hukumat Davlat fuqarolik xizmatchilari odob-axloqining namunaviy qoidalarini tasdiqladi[4]. Unga ko'ra, davlat xizmatchisi halol, kamtar bo'lishi, jamoatchilik tanqidiga yo'liqmasligi, tanqidga uchraganda esa ta'qib qilmasligi, bironing manfaatini ko'zlab sovg'a, foyda va mukofot olmasligi belgilab berildi.

Bundan tashqari xizmat safarlarida sarf-xarajatlarni bironing hisobidan amalga oshirmasligi, ijtimoiy tarmoqlarda nojo'ya so'zlar ishlatmasligi, davlat idoralari va mansabdor shaxslarni g'iybat qilmasligi, islohotlarga ishonchsizlik uyg'otadigan materiallarni joylashtirish mumkin emasligi belgilab berildi. Rahbar kadrlar esa faoliyat davomida mahalliychilik, urug'-aymoqchilik, tanish-bilishchilik, guruhbozlikkabi holatlarga yo'l qo'ymasligi, shuningdek, ular jamoat joylarida xizmat vaqtdan tashqarida vakolatidan foydalanmaslik, qimmatbaho sovg'alar hamda hadyalar qabul qilmaslik, o'ziga berilgan xizmat guvohnomalaridan shaxsiy

manfaati yo'lida foydalanmaslik, tashqi ko'rinishini belgilangan me'yorlar doirasida saqlash, kamtarona kiyinish, atrofdagilarning e'tiborini o'ziga ortiqcha jalb qiladigan tarzda kiyinmaslik, o'zi faoliyat yuritgan davlat organlari va tashkilotlari hamda davlat xizmatiga dog' tushiruvchi xatti-harakatlardan tiyilish; faoliyati bilan bog'liq ma'lumotlarni ishga aloqador bo'lmagan boshqa shaxslar ishtirokida muhokama qilmaslik, xizmat mashinasidan shaxsiy maqsadlarda foydalanmasligi kabi majburiyatlarni so'zsiz bajarishga majbur. Ushbu majburiyatlar Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 14 oktabrdagi "Davlat fuqarolik xizmatchilari tomonidan odob-ahloq qoidalariga rioya

etishilishi bo'yicha qo'yimcha chora-tadbirlar" to'g'risidagi 595-son qarori[5]da o'z ifodasini topgan. Yuqoridagi majburiyatlarning barajilmasligi esa Davlat xizmatchilari etikasini buzgan xodim sifatida topilib, intizomiy jazoga tortilishi hamda ogohlantirilishi, rasmiy uzrnoma keltirishi, tanbeh berilishi hattoki xizmat lavozimidan ozod etilishi kabi holatlar bilan yakun topishi mumkinligi belgilab berildi.

Demak bugun davlat fuqarolik xizmatchisiga yetarlicha vakolatlar bilan birga mas'uliyatlar ham undan yuqori darajada belgilangan. Bundan ko'zlangan maqsad esa adolatni ta'minlash va xalqning roziligiga erishishdir.

ADABIYOTLAR

1. Янги Ўзбекистон тараққиёти стратегияси. Ш.Мирзиёев. Т-Ўзбекистон. 596.
2. Хусайн Воиз Кошифий Ахлокий Мухсиний – Тошкент. "Ўзбекистон 2010. 476."
3. <https://xs.uz/uzkr/post/ozbekistonni-qonun-va-adolat-mustahkam-qaror-topgan-demokratik-mamlakatga-ajlantirish-eng-olij-maqsadlarimizdan-biri-shavkat-mirziyoev>
4. <https://t.me/davletovuz/16361>
5. ВМ. "Давлат фуқаролик хизматчилари томонидан одоб-ахлоқ қоидаларинга риоя этишилиши бўйича қўйимча чора-тадбирлар" тўғрисидаги 595 сон қарори. 14.10.2022-й

UDK: 37.026

Feruz PAYANOVA,
Termiz muhandislik-texnologiya instituti assistenti
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPIning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD L.Muxtarova taqrizi asosida

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING MUSTAQIL IJODIY FAOLIYATINI YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO'LLAB RIVOJLANTIRISH

Аннотация

Mustaqil ijodiy faoliyatni kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarni qo'llashni taqozo etadi. Pedagogik texnologiya-bu o'qituvchi tomonidan o'qitish vositalari yordamida ta'lim oluvchilarga ta'sir ko'rsatish va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda muayyan shaxs sifatlarini shakllantirish jarayonidir.

Kalit so'zlar: Mustaqil, ijodiy, faoliyat, kompetensiyaviy, pedagogik texnologiya, interfaol, metod, ta'lim.

РАЗВИТИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ НОВЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

Аннотация

Совершенствование самостоятельной творческой деятельности на основе компетентностного подхода требует использования педагогических технологий в образовательном процессе. Педагогическая технология – это влияние учителя на учащихся с помощью средств обучения и процесс формирования у них определенных личностных качеств как результат этой деятельности.

Ключевые слова: Самостоятельная, творческая, деятельность, компетентность, педагогическая технология, интерактивный, метод, образование.

DEVELOPMENT OF INDEPENDENT CREATIVE ACTIVITY OF STUDENTS THROUGH NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES BASED ON THE COMPETENCE APPROACH

Annotation

Improvement of independent creative activity based on the competence approach requires the use of pedagogical technologies in the educational process. Pedagogical technology is the process by which the teacher influences students with the help of teaching tools and, as a product of this activity, forms certain personal qualities in them.

Key words: Independent, creative, activity, competence, pedagogical technology, interactive, method, education.

Kirish. Yurtimizda mustaqil ijodiy faoliyatni kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish, ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarni qo'llashga oid keng ko'lamda ish olib borilmoqda. Ushbu muammoning ilmiy-nazariy asoslari, har bir pedagogik texnologiyani o'ziga xos jihatlari ishlab chiqilib, yetarli darajada tajribalar to'plandi. «Texnologiya» yunoncha so'z bo'lib, «techné»-mahorat, san'at, logos-tushuncha o'rganish demakdir. Bu tushunchaga YuNESKO tomonidan «Pedagogik texnologiya – ta'lim shakllarini optimallashtirish maqsadida o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonining inson salohiyati va texnik resurslarni qo'llash, ularning o'zaro ta'sirini aniqlashga imkon beradigan tizimli metodlar majmuasidir» deb ta'rif berilgan[1].

Tahlil va natijalar. G.K.Selevko talabalarining mustaqil ijodiy faoliyatini kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish uchun ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalarni jamlagan bo'lib, ularning ilmiy-nazariy metodik asoslari, tasnifi va amaliyotga qo'llash mexanizmini ishlab chiqqan. Uning fikricha «Pedagogik texnologiya» tushunchasini uch jihat bilan ifodalash mumkin.

1) Ilmiy- pedagogik texnologiyalar- pedagogika fanining bir qismi bo'lib, o'qitishning maqsadlari, mazmuni va usullarini ishlab chiqish hamda loyihalash jarayonlarini o'rganadi;

2) Tavsiflovchi jarayon – jarayonning tavsifi(algoritmi), maqsadi, rejalashtirilgan ta'lim natijalariga erishishning mazmuni, usullari va vositalari;

3) Texnologiyani qo'llash jarayoni - texnologik (pedagogik) jarayonni barcha shaxsiy, instrumental faoliyat va uslubiy pedagogik resurslar orqali amalga oshirish[2].

Ta'lim samaradorligini oshirish hamda takomillashtirishda zamonaviy ta'lim texnologiyalari va uning metodlarisiz ta'lim maqsadlariga erishib bo'lmaydi. Texnika oliy ta'lim muassasalarida fizika fani bo'limiga oid har bir mashg'ulotlarning loyihalarini kommunikativ yondashuv sohasida pedagogik texnologiya tamoyillari asosida ishlab chiqish va ta'lim jarayoniga joriy qilish bugungi kunning talabi.

Fizika fani bo'yicha o'qitish jarayonini loyihalashtirish fan bo'yicha ma'ruza, amaliy va seminar mashg'ulotlari tashkil etishda ta'limning moduli, muammoli, munozarali kabi faol metodlaridan, elektron manbalar, mashg'ulotning elektron ishlanmalari, grafikli organayzerlaridan unumli foydalanish kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarining mustaqil ijodiy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu metodlar «An'anaviy metodlar», noan'anaviy yoki «Interfaol metodlar», «Ilg'or yoki zamonaviy metodlar» kabi turlarga bo'linib, birinchi toifadagi metod talabalarga bilimlarni «etkazib berish» tamoyiliga asoslanadi. Ularga: axborotli-retseptiv yoki illyustrativ-tushuntirish; reproduktiv; muammoli bayon; «namoyish», «ma'ruza taqdimoti», «savol-javob», «bahs-munozara» kabilar kirs, ikkinchi toifadagi metodlar talabalarining bilim egallashlarida «Faollashtirish» tamoyiliga suyanadi. Ularga «Jadallashtirib o'qitish metodi», «Muammoli mashg'ulot», «Kichik guruhlar bilan ishlash», «Davra suhbatlari», «Klaster

metodi”, “Qarama-qarshi munosabat” kabilarni misol qilish mumkin. Uchinchi toifadagi metodlar ta’lim-tarbiya jarayonini “Jadallashtirish va samaradorligini oshirish” kompetensiyaviy yondashuv tamoyilidan kelib chiqib, ularga “Yo’naltirilgan matn”, “Dasturlashtirish”, “Texnologik xarita metodi” “Modulli o’qitish metodi”, “Intellekt xarita” va “Loyihalash metodi”larini, hamda barcha metodlarning afzallik tomonlarini o’zida mujassamlashtirgan “Pedagogik texnologiya” metodini olish mumkin.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalar mustaqil ijodiy faoliyatini rivojlantirish uchun talabalar mustaqilligi va o’quv faoliyatini taqiqlash emas, balki yo’naltirish, o’quv faoliyatini boshqarish emas, balki hamkorlikda tashkil etish, ta’lim olishda majburlash emas, balki talabalarni ishonitirish, biron-bir faoliyatni amalga oshirish buyruq orqali emas, balki shu faoliyatni samarali tashkil etish, shaxsning ehtiyoji, qiziqishi, imkoniyatlarni chegaralash emas, balki erkin tinglash huquqini berish sanaladi.

Fizika bo’limlarini texnika oliy ta’lim muassasalarida o’qitishni samarali tashkil qilish uchun, avvalambor, o’qitish jarayonini oldindan rejalashtirib olish lozim. Buning uchun texnika oliy ta’lim muassasalarida “Fizika bo’limi nima uchun o’qitiladi?”, “Unda nima o’rganiladi?”, “Qanday o’qitish kerak?”, “Nima yordamida o’qitish kerak?” degan savollarning kun tartibiga qo’yilishi ta’lim oluvchilarining kompetentligini rivojlantirish uchun maqsadga muvofiq bo’ladi. Ma’lumki, maqsad oldindan belgilangan natijaga erishish mahsuli bo’lib, u ta’lim jarayonida uning sub’ektlari (o’qituvchi va talaba)ning birgalikdagi faoliyati yakunida rejalashtirilgan bilim, ko’nikma va malakalarni egallashlarining oldindan kafolatlanishidir[3].

Zamonaviy interfaol ta’lim texnologiyasiga asoslangan holda texnika oliy ta’lim muassasalarida fizika sohalarni o’qitishda samaradorlikka erishish uchun: o’qituvchi har bir talabaning fikri va qiziqishiga e’tibor qaratish natijasida mashg’ulot jarayonining samaradorligiga asosiy mezon sifatida qarash; auditoriyadagi talabalarining to’laqonli rivojlanishiga erishish; mashg’ulotni insonparvarlashtirish va erkin fikrlashni yuzaga chiqarish o’z-o’zini rivojlantirish kommunikativligini shakllantirish; talabalarni tabaqalashtirishda ularning psixologik, shaxsiy xususiyatlari hamda qobiliyatlarini hisobga olish lozim.

Talabalar har bir harakatida ularning shaxsiy qiziqishlarini ta’minlashi lozim bo’ladi. Zamonaviy mashg’ulotlarni ta’lim asosida mashg’ulotlarni tashkil etish shartlari quyidagicha: talabaning mustaqil va erkin fikrlashi hamda ijodkorligini rivojlanishi uchun qarama-qarshiliksiz va eng qulay o’z kasbining yetakchisi bo’lish uchun sharoitlarni yaratib berish; talabaning yangi tartibdagi qobiliyatlarini ro’yobga chiqarishi; talaba shaxsini teng huquqli deb qabul qilish, ya’ni talaba kasbining novatori bo’lishga, motivatsion qiziqishlariga, yangi bilimlarga munosabatlarini e’tiborga olish, talaba bilimi, tafakkuri va imkoniyatlariga ishonish; ta’lim texnologiyasini qo’llashda talabalarining fizika fanidan olgan yangi bilim va ko’nikmalarni malakalarga aylantirishning ijobiy natijalarini va talaba umumiy madaniyatining o’sib borishini oldindan aniqlash; har bir talabaning yosh psixologik-fiziologik xususiyatlarini hisobga olish; talabaning o’quv dasturlari asosida o’qitish ta’sirini talaba fikrining rivojlanishi va o’zgaruvchanligini uning shaxsiy imkoniyatlari darajasiga moslashtirish; talabaning mustaqil bilim egallay olishi, anglashi, rivojlanishi yo’lida doimiy yordam ko’rsatish va uni shunga ishonitirish; har bir talabada bo’lishi mumkin bo’lgan rivojlanish istiqbollari va

o’z kasbidan norozi bo’lish holatini aniqlash, ularni xolisona nazorat qilish hamda tashxis qo’yish va o’z vaqtida to’g’ri yo’naltirish zarur.

Ma’lumki, darsda mustaqil ishlarni tashkil qilishda, talabalarining bilish faolligini oshirish muhim ahamiyatga ega. Agar talabalar qo’yilgan masalani tushunsa va bajarish kerak bo’lgan ishga qiziqsagina, yangi bilimlar yaxshi idrok qilinadi. Maqsad va vazifalarni o’rtaga qo’yishda, talabalarining mustaqil bilishga, o’zini namoyon qilishga intilishini va bilim olishga chanqoqligini hisobga olish zarur. Agar shu ehtiyojlarni qondirishga sharoit yaratilgan bo’lsada, talabalarni mustaqil o’quv faoliyatini tashkil etishda bilishga bo’lgan qiziqishini oshirish murakkab masala bo’lib, Talabalarining o’quv jarayonidagi samaradorlik natijasi ana shu masalaning qanday hal qilinishiga bog’liq holda yuzaga chiqadi[4].

Mustaqil ijodiy faoliyatni kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirishda “Davra suhbat” metodi, uni qo’llash va natijalarni taxlil qilaylik. “Davra suhbat” metodi - o’quv suhbatidan erkin holatda ishtirokchilar joylashish tartibi va asosiysi, ular fikrini navbat bilan bildirishi bilan farqlanadi. Eng muhimi savollarni to’g’ri shakllantirish va berish. Ular o’zaro mantiqiy bog’liqlikka ega bo’lishi lozim. O’rganilayotgan savol mohiyatini ochib berishi, tizimda bilimlarni o’zlashtirishga yordam berishi kerak. Savollar mazmuni va shakliga ko’ra bo’lajak texnik muhandislarining rivojlanish darajasiga mos kelishi lozim. Masalan “Davra suhbat”ni quyidagi savollar asosida tashkil qilish mumkin: 1. Gaz siqilganda va kengayganda uning zichligi o’zgaradimi? 2. Shisha yoki qog’oz naychanning bir uchini suvga tushirib, ikkinchi uchidan og’iz bilan so’ra boshlansa, naycha bo’ylab suv ko’tariladi. Buning sababini tushuntiring. 3. Avtomobil yoki traktorning yoqilg’i bakining yuqori teshigini berkitadigan tiqinida kichkina teshik bor. Shu teshik ifloslanib yopilib qolsa, bakning pastki qismidagi trubka orqali avtomobil dvigateliga yokilg’i kirishi to’xtaydi. Nima uchun shunday bo’lishini tushuntirib bering. Natijada talabalarda bilim doiralarini kengaytiruvchi, ularda hozirjavoblik xususiyatlarini tarbiyalovchi, faollashtiruvchi va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini tarbiyalovchi kabi didaktik funksiyalar rivojlanadi.

Innovatsion texnologiyalar asosida bahs-munozara darslari, aqliy hujum o’yinlaridan keng ko’lamli bilim, tajriba va mustaqillikka asoslangan holda mashg’ulotlar tashkil etilsa, quyidagi natijalarga erishiladi:

Mashg’ulotlar davomida talabalarining mustaqilligi, ixtiyoriyligi va erkinligiga erishiladi;

Talabalar o’z fikr va qarashlarini himoya qilishga o’rganadilar, ularni boshqalarga yetkazish mahoratini egallaydilar; □ talabalar jamoa fikriga tayanishga, uni hurmat qilishga o’rganadilar va ularda o’zaro hurmat hissi ortib boradi;

Talabalar o’quv faniga doir materiallar bilan mustaqil ishlashga, izlanishga, o’qitishning samarali shakl va uslublaridan ijodiy foydalanishga odatlanib boradi;

Talabalarda bilimlarni mustaqil egallash, ijodiy fikr yuritish va erkin fikrlash malakalari shakllanadi;

O’quv mashg’ulotlarida axborot texnologiyalaridan foydalanishga, o’zaro fikr almashishga, pedagogik faoliyatni tanqidiy tahlil qilish va taqqoslashga o’rganadilar.

Xulosa. Demak, oliy o’quv muassasalarida innovatsion texnologiyalarni qo’llash talabalarining bilish faoliyatini faollashtirish, o’quv mashg’ulotlari samaradorligini, o’qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, o’qitishda masofaviy ta’lim va kompyuter savodxonligini orttirishga zamin tayyorlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технологиуа ва педагогик маҳорат – Т.: Фан, 2006.
2. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии Учебное пособие. М.: Народное образование, 1998. 256 с.

3. Sultonova O'.N. Formation of basis competences for students bu solvingproblems in physics. Page-:107-114 vol 7 no 11.2019.
4. Пауанова Ф.К."Физика дарсларида талабалар мустақиллигига эътибор юксак самарадорлик гарови"Scientific Journal Scholar 2023 january 172-б.

УДК: 37.018.46

Шахноза ПОЗИЛОВА,

Институт повышения квалификации педагогических инноваций, профессиональное образование, переподготовка управленческих и педагогических кадров и повышение их квалификации
informatikpazilova@gmail.com

На основе лицензии к.п.н., доцент Зариповой Д.А.

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL CREATIVITY OF VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS

Annotation

This article is devoted to the scientific and methodological analysis of the development of professional creativity of teachers of retraining and advanced training courses. The article presents a systematic approach to the development of professional creativity of teachers in professional development courses, along with pedagogical, psychological and philosophical coverage of the concepts of creativity, professional creativity.

Keywords: professional education, professional development courses, creativity, professional creativity

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КРЕАТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Данная статья будет посвящена научно-методическому анализу развития профессионального творчества слушателей курсов повышения квалификации педагогических кадров профессиональных образовательных учреждений и их повышению квалификации. Помимо педагогического, психологического и философского освещения понятий креативизма, профессиональной креативности, в статье предлагается системная тенденция к развитию профессиональной креативности преподавателей на курсах повышения квалификации.

Ключевые слова: профессиональное образование, курсы повышения квалификации, креативность, профессиональная креативность.

Введение. Современное высокое развитие науки, техники, технологии и производства само по себе выдвигает на повестку дня новые социальные требования. Среди этих социальных требований важно подготовить высококвалифицированные кадры, которые будут двигать развитие общества, более того, на его основе усовершенствовать систему, направленную на достижение этой цели. Потребность в подготовке квалифицированных кадров зависит от социального, экономического и культурного развития общества по-новому - появления новых направлений, специализаций, возникновения потребности в обучении кадров по ним, формирования потребности в последовательном повышении профессиональных знаний, квалификации и умений специалистов в быстро меняющийся период, а также в современных условиях особое место занимает этап системы непрерывного образования, в частности профессионального учебного заведения, с отлаженным механизмом обеспечения квалифицированными кадрами социальной, экономической и культурной сфер. Следует отметить, что в условиях нынешней глобализации особое внимание следует уделять развитию у преподавателей профессионального образования в соответствии с андрогогическими принципами ИКТ творческих и профессиональных компетенций при ведении образовательного процесса, а также повышению их квалификационного уровня на курсах повышения квалификации. В частности, радикальное повышение качества профессионального образования требует углубленной подготовки специалистов и профессионально-ориентированных дисциплин на основе инновационных образовательных технологий и инструментария.

Действительно, высокие устремления преподавателей профессионального образования, которые считаются творческими в своей деятельности, передовыми, опытными, новаторами, авторами исследовательских работ, к повышению своей профессионально-психологической компетентности, являются одним из главных требований цифрового общества.

На наш взгляд, содержание и совершенствование индивидуально-психологической компетентности, профессионально-личностная ориентация на содержательном уровне важны на курсах повышения квалификации учителей профессионального образования.

Система профессионального образования, переподготовка педагогических кадров и организация их курсов повышения квалификации на основе творческих подходов развивает у каждого участника образовательного процесса способность выдвигать и развивать новые идеи как решение проблем, связанных с педагогической деятельностью, в дополнение к способности оценивать свой имеющийся творческий потенциал, самооценку.

Система профессионального образования - это система дидактических законов и нормативных актов, направленных на повышение квалификации преподавателей профессионального образования, когда речь идет о переподготовке педагогических кадров и проведении курсов их повышения квалификации на основе творческих подходов.

Способность педагога решать творческие задачи определяется тем фактом, что он способен в полной мере видеть возможности, которые служат развитию потенциала тех, кто получает образование на разных уровнях.

Литературный обзор. Учеными нашей республики и зарубежной страны было проведено несколько научных исследований по описанию многогранных особенностей творческого обучения с философской, психолого-педагогической точки зрения.

Ю.М.Асадов считает, что одной из наиболее ценных особенностей творческого потенциала является его главная роль в создании инноваций. Инновация является продуктом личностного интеллекта и проявляется в результате применения творческих способностей [1].

В исследовательской работе Г.Ибрагимовой креативность - это набор навыков, связанных с личностными чертами креативности, креативность, которая, по ее утверждению, включает в себя высокий уровень чувствительности к проблемам, интуицию, предсказуемость о результатах, фантазии, исследованиях и размышлениях [2].

А.А.Арипжанова, с другой стороны, учла особенности и подходы педагогической деятельности при изучении креативности и определила, что креативность педагогических кадров следует рассматривать: в активном, продуктивном, личностном, экологическом, проблемном аспектах [3].

В различных диссертационных исследованиях Е.С.Шелестовой [4], Н.А.Степаненко [5] и других дается более ста определений понятия креативности. По мнению большинства авторов, креативность неразрывно связана с деятельностью высших учебных заведений в педагогическом процессе, то есть рассматривается как основное условие образовательного процесса и модернизации экономики. В данном случае одним из основных факторов, направленных на повышение эффективности OSM, является обновление системы материально-технического потенциала [6], [7], [8], [9], [10].

Методология исследований. Вопросы становления и развития креативизма анализировались представителями различных областей - поэтами, учеными, художниками, писателями. Взгляды на креационизм рассматривались как центральная тема философов с далекого прошлого по сегодняшний день.

Креативность – это концепция, которая поддерживает новационизм, инновации и креативность вместе взятые. Исследование 2019 года, проведенное учеными из Международного университета Alliant, Сан-Франциско, США, направленное на оценку логико-творческого мышления в образовательном процессе учителей математики, физики, информатики и гуманитарных наук калифорнийских школ, под названием "Креативность в образовании". В ходе тренинга для учителей была создана онлайн-платформа, которая включала материалы по предметам и поэтапные тестовые задания. Учебные задания рассчитаны на неделю, в конце которой основное внимание уделяется разработке инновационно-методического проекта. Основное внимание уделяется логическому анализу данного материала на основе творческих способностей и развитию навыков организации обучения на проектной основе [11].

Исследования, в которых освещаются проблемы креативизма, подчеркивают отсутствие четких заявлений о креативизме и идентификации креативности. [12].

Анализ современных определений креативизма, взятых из его ранних научных и теоретических исследований, позволяет выделить два уникальных компонента: оригинальность (или новизну) и актуальность поставленной задачи. [13;14], [15;16]. Представление о том, что что-то является достаточно новым и креативным, чтобы соответствовать широким требованиям для своего назначения, в настоящее время широко принято в качестве "типичного" определения [17]. Эти два показателя мультипликативны, поэтому, если что-то очень оригинально, но не зависит от конкретной задачи, или специфично для конкретной задачи, но не оригинально, это не креативно [18].

Запуск Спутника I в 1957 году [19] привел к ранним официальным попыткам интегрировать современную американскую систему образования, а затем и учебные программы многих других стран в единую цель, основанную на общих принципах. В 1958 году, в соответствии с задачами, поставленными в Законе об образовании в области обороны США, начала изучаться проблема продвижения науки, техники, инженерии и математики (STEM) на основе рассматриваемых принципов [20].

Дана Хенриксен и Майкл Хендерсон в своей научной статье "Креативность и готовность к риску в условиях преподавания и обучения: выводы из шести международных нарративов" оценили склонность участников к риску на основе 6 типов историй [21].

Результаты и анализы (Analysis and results). В системе профессионального образования рассматривается отдельный психолого-педагогический процесс - развитие профессионального креативизма у преподавателей курсов повышения квалификации, который выражается в совокупности способностей как педагога к творчеству, новаторству и рационализаторству, так и способности применять новшества, почерпнутые из теоретических знаний, на практике.

В результате педагогического анализа курсов повышения квалификации системы профессионального образования в нашей республике мы выявили следующие проблемы:

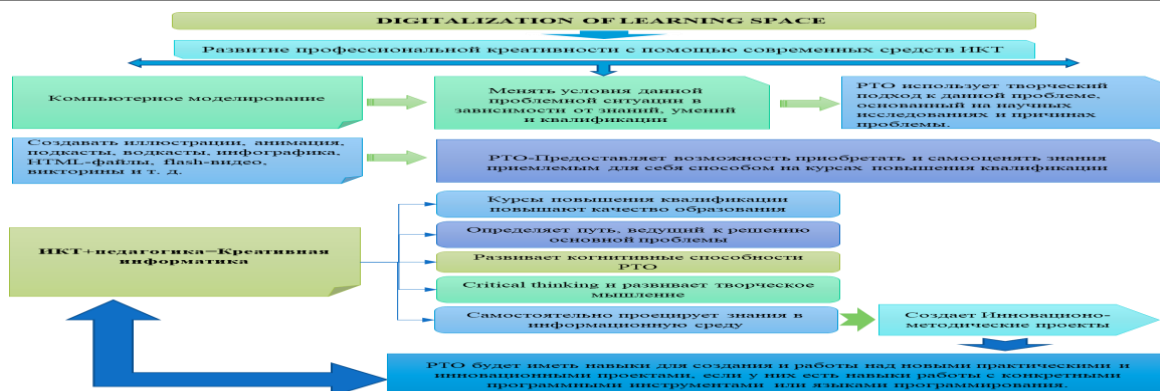
- недостаточное развитие процесса педагогической интеграции в учебных курсах системы профессионального образования на основе международного опыта;

- неспособность обеспечить вариативность образовательной системы и диверсификацию образовательного процесса на курсах повышения квалификации системы профессионального образования;

- система профессионального образования Профессиональное творчество (ИКТ-творчество, методологическое творчество, инфографическое творчество, профессиональное творчество), основанное на принципе DLS (цифровизации учебного пространства) в передовых средствах ИКТ, авторских программных средствах и способах развития навыков их использования в образовательном процессе, недостаточно изучено.

В рамках нашего исследования, в качестве решения вышеуказанных проблем, мы предлагаем следующую системную тенденцию развития

профессионального творчества учителей ИКТ:

Исходя из указанной тенденции, не важно, в какой области образования, Профессиональное обучение на курсах повышения квалификации, принимая во внимание высокую способность и гибкость учителей информатики и информационных технологий привыкать к изменениям в обществе, которые меняются со скоростью - развитие профессионального творчества учителей информатики и информационных технологий наука - указывает на актуальность исследования.

Выводы и рекомендации. На наш взгляд, для развития профессионального творчества учителей информатики и информационных технологий в системе профессионального образования и их переподготовки в нашей стране необходимо выполнить ряд комплексных задач. Мы бы включили в их список следующее:

- развитие профессионального творчества учителя информатики и информационных технологий профессиональных образовательных учреждений и

создание условий на основе структуры "индивидуальность + педагогический + психологический;
- проанализировать организационные и содержательные аспекты профессиональных образовательных учреждений с целью обеспечения диверсификации образовательного процесса, то есть вариативности образовательных программ и программ курсов переподготовки педагогических кадров и их повышения квалификации в цифровой образовательной среде;

- профессиональные образовательные учреждения информатики и развитие их профессионального творчества на основе таких способностей, как ИКТ-творчество, инфографическое творчество, педагогическое творчество, которые развивают педагогический профессионализм в соответствии с требованиями времени преподавателей информационных технологий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асадов Ю.М. Индивидуально-психологические особенности учителя как факторы развития профессионализма: Автореф.дис. ...канд. Психол. наук. – Ташкент: «НУУз», 2007.-25 с.
2. Ибрагимова Г.И. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш: п.ф. бўйича фалсафа доктори (PhD) диссер. автореф. –Т.: - 2017. – 24 б.
3. Арипджанова А. Р. Таълимни ахборотлаштириш шароитида олий таълим муассасалари педагогларининг креатив салоҳиятини ривожлантириш. п.ф. бўйича фалсафа доктори (PhD) диссер. автореф. Т.: - 2017. 24 б.
4. Шелестова Е.С. технология формирования креативности студентов-дизайнеров в процессе профессиональной подготовки. Автореф. канд.пед.наук. – М.: 2014. - 231 с.
5. Степаненко Н.А. Развитие креативного потенциала студента педагогического направления подготовки. - Автореф. канд.пед.наук. – Орск: - 2015. -215 с.
6. Ахметова Д., Гурье Л. Преподаватель вуза и инновационные технологии // Высшее образование в России. - 2001.- №4. С.138-141.
7. Балл Г.А., Бастун М.В., Гордиенко В.И., Красильникова Г.В., Красильников С.Г. Психология труда и профессиональной подготовки личности // Учеб.пособие. Академия педагогических наук Украины, Институт педагогики и психологии профессионального образования. 2014. 158 с.
8. Гершунский Б.С. Образовательно – педагогическая прогностика. Теория, метрология, практика // Учебное пособие. - М.: Наука, 2003. - 768 с.
9. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике. –Рига: НПЦ «Эксперимент», 1995. – 176 с.
10. Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности. М.: Изд.: НПО «МОДЭК», 2002. – 400с.
11. Kaplan, D. E. (2019). Creativity in Education: Teaching for Creativity Development. Psychology, 10, 140-147. <https://doi.org/10.4236/psych.2019.102012>
12. Cropley, A. J. (1999). Creativity and cognition: Producing effective novelty. Roeper Review, 21, 253–260. <https://doi.org/10.1080/02783199909553972>
13. Barron, F. (1955). The disposition toward originality. The Journal of Abnormal and Social Psychology, 51(3), 478–485. <https://doi.org/10.1037/h00480>
14. Guilford, J. P. (1950). Creativity. American Psychologist, 5, 444–454
15. Diedrich, J., Benedek, M., Jauk, E., & Neubauer, A. C. (2015). Are creative ideas novel and useful? Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts, 9(1), 35–40. <https://doi.org/10.1037/a0038688>; Kaufman, J. C. (2016). Creativity 101 (2nd ed.). Springer
16. Kaufman, J. C. (2016). Creativity 101 (2nd ed.). Springer
17. Plucker, J. A., Beghetto, R. A., & Dow, G. T. (2004). Why isn't creativity more important to educational psychologists? Potentials, pitfalls, and future directions in creativity research. Educational Psychologist, 39(2), 83–96. https://doi.org/10.1207/s15326985ep3902_1
18. Simonton, D. K. (2012). Taking the U.S. Patent Office criteria seriously: A quantitative threecriterion creativity definition and its implications. Creativity Research Journal, 24(2–3), 97–106. <https://doi.org/10.1080/10400419.2012.676974>

19. Steeves, K. A., Bernhardt, P. E., Burns, J. P., & Lombard, M. K. (2009). Transforming American educational identity after Sputnik. *American Educational History Journal*, 36(1/2), 71–87
20. Herold, J. (1974). Sputnik in American education: A history and reappraisal. *McGill Journal of Education/Revue des sciences de l'éducation de McGill*, 9(2), 143–164. <https://mje.mcgill.ca/article/view/6971>
21. Danah Henriksen, Michael Henderson, Edwin Creely, Ana Amélia Carvalho, Miroslava Cernochova, Deepshikha Dash, Trina Davis, Punya Mishra. Creativity and risk-taking in teaching and learning settings: Insights from six international narratives. *International Journal of Educational Research Open*. 2666-3740/© 2020 The Authors. Published by Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2020.100024>

UDK:101.1:316

Muxiddin PRIMOV,
Toshkent moliya instituti dotsenti, f.f.n.
E-mail: primovmukhiddin007@gmail.com

f.f.d., prof. F.A.Musaev taqrizi asosida

SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ASPECTS OF SUPPORTING THE "GREEN" ECONOMY AND ITS DEVELOPMENT

Аннотация

This article describes the growth trends of the "green" economy in the developed countries of the world. The focus is on the definitions given by the "green" economy in various leading sources. It is based on the fact that the most important aspect of the "green" economy is the economy itself and the socio-economic sphere of the economy.

Key words: "green" economy, "green" investments, eco-investments, ecosystems, "green" sprouts, the concept of sustainable development.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ПОДДЕРЖКИ «ЗЕЛеноЙ» ЭКОНОМИКИ И ЕЕ РАЗВИТИЯ

Аннотация

В данной статье описаны тенденции роста «зеленой» экономики в развитых странах мира. Основное внимание уделяется определениям, данным «зеленой» экономике в различных ведущих источниках. Он основан на том, что важнейшим аспектом «зеленой» экономики является сама экономика и социально-экономическая сфера экономики.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, «зеленые» инвестиции, экоинвестиции, экосистемы, «зеленые» ростки, концепция устойчивого развития.

«YASHIL» IQTISODIYOTNI QO‘LLAB-QUVVATLASH VA UNI RIVOJLANTIRISHDAGI IJTIMOYIY VA FALSAFIY JIHATLARI

Аннотация

Mazkur maqolada dunyoning rivojlangan mamlakatlarida “yashil” iqtisodiyotning o‘shish tendentsiyalari bayon etiladi. Asosiy e‘tibor turli etakchi manbalarda “yashil” iqtisodiyotga berilgan ta‘riflarga qaratiladi. “Yashil” iqtisodiyotning eng muhim tomoni bu avvalo iqtisodiyotning o‘zi va iqtisodiyotning ijtimoiy-iqtisodiy sohasi ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: “yashil” iqtisodiyot, “yashil” investitsiyalar, ekoinvestitsiyalar, ekotizimlar, “yashil” kurtaklar, barqaror o‘shish kontsepsiyasi.

Kirish. Globallashtirish vaziyatida sanoati rivojlangan davlatlar texnologik bazasining sifat jihatidan yangilanishini, ishlab chiqarish samaradorligi va raqobatbardoshlik darajasini oshirish bilan birga hayot sifatini va yashash muhitini yaxshilashni ta‘minlaydigan yangi texnologik tuzilmalarga modernizatsiya qilingan iqtisodiyotga o‘tishni talab qilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. XX asr 1960-yillarning oxiri 70-yillarning boshlarida ekologik iqtisodiyot maktabi shakllandi. Uning asoschilari: Herman Deyli, Anna Mari Yansson, Joan Martines-Alira, Robert Kostantia va boshqalar [1]. Ekologik iqtisod maktabi nuqtai nazaridan insonning xo‘jalik faoliyati, iqtisodiyot – katta bir butun bo‘lgan tabiatning bir qismi yoki kichik tizimi sifatida qaraladi, shuning uchun iqtisodiyot tabiatga bo‘ysunadi[2]. Ekologik iqtisodchilar iqtisodiy tizimni ekotizimdan ajratgan holda ko‘rib chiqish mumkin emas, deb hisoblashadi. Biroq, ekotizim cheklanganlik xususiyatiga ega. Iqtisodiyotning bir qismi bo‘lganligi sababli, ekologik muammolarni hal qilish uchun iqtisodiy o‘shishni cheklash lozim. Ushbu yo‘nalish vakillari “yashil” iqtisodiyotga o‘tish mexanizmi sifatida boshqa ishlab chiqarish omillariga soliq yukini kamaytirish bilan birga tabiiy resurslardan foydalanish uchun soliq yukini oshirishni taklif qilishadi[3]. Postkeynscha yondashuv barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishishga qaratilgan bo‘lib, bunda davlatga katta rol ajratiladi. Ushbu maktabning yondashuvi doirasida ekologiya sohasidagi uchta asosiy muammo ko‘rib chiqiladi: cheklangan almashtirish effektlari, fundamental noaniqliklar, yangi investitsiyalarni

moliyalashtirish muammolari. Ushbu muammolarni hal qilish uchun bir qator chora-tadbirlar taklif etiladi[4]: davlat siyosatida uzoq muddatli maqsadlarni belgilash orqali fundamental noaniqliklarni bartaraf etish; “yashil” texnologiyalar va firmalarga kreditlar bo‘yicha davlat kafolatlarini qo‘llash orqali ushbu sohani moliyalashtirishni kuchaytirish orqali bank sektorining atrof-muhitni muhofaza qilishdagi rolini oshirish[5]; va boshqa bevosita aralashuv choralarni qo‘llash.

XXI asr boshlarida “yashil” iqtisodiy o‘shish g‘oyasi BMTning yangi tashabbusida ifodalangan amaliyotga joriy etishning yangi darajasiga ko‘tarildi. “Yangi global yashil kelishuv”[6], y‘ni bu kontsepsiyada rivojlanish vazifasi va atrof-muhitni muhofaza qilish vazifalarini birlashtirishga tayanilib, shu jumladan, iqlim o‘zgarishlarini oldini olishda ham ekologik o‘shish asoslari va eng yangi ekologik toza texnologiyalarni ustuvor rivojlantirishga alohida urg‘u beriladi. Bu g‘oyaning asosiy mohiyati, ishlab chiqarishdagi uglerod sarfi hajmini va energiya sarfi hajmini maksimal darajada kamaytirishga qaratilgan ekologik standartlarni jahon iqtisodiyotiga joriy etishdan iborat edi. 2012 yildan barqaror rivojlanish kontsepsiyasining ishlab chiqilishi bilan[7] yangi investitsiyalash modeli – barqaror yoki mas‘uliyatli investitsiyalash paydo bo‘ldi.

Bunday investitsiyalashning pirovard maqsadlari nafaqat investorlarga daromad keltirish, balki ijobiy ijtimoiy o‘zgarishlar yaratish, tabiiy muhitga salbiy ta‘sirni kamaytirish va axloqiy me‘yorlarga rioya qilishdan iboratdir.

Respublikamizda ham bu borada qator tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. Xususan, q.x.f.d.A.X.Xamzaev, q.x.f.n.M.Z.Xolmuratov tadqiqotlarida "yashil" makon umummilliy loyihasing xususiyatlari [8], i.f.d. T.T.Jo'raev, i.f.d.A.A.Mamatov O'zbekistonda ekologik xavfsizlikni ta'minlash yo'nalishlari[9], f.f.n.M.N.Primov "yashil" iqtisodiyot strategiyasiga o'tishda ekologik madaniyat va ekologik impetivlarning o'rni[10], i.f.d. (DSc)M.S.Rustamov tijorat banklari moliyaviy barqarorligini ta'minlashda "yashil" iqtisodiyotning o'rni[11], i.f.f.d., (PhD) Z.A.Ashurov "yashil" obligatsiyalar "yashil" iqtisodiyot rivojlanishining moliyaviy mexanizmi sifatida [12], s.f.n.I.B.Masharipov "yashil" iqtisodiyot strategiyasini amalga oshirishning o'ziga xos jihatlari[13] yo'nalishlarida tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda.

-Tadqiqot metodologiyasi. Mamlakatimizning yangi taraqqiyot bosqichida "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasi mohiyatini tadqiq qilishning nazariy va amaliy asoslari bo'lib O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va Vazirlar Mahkamasi qarorlari va Prezident farmonlari hamda ushbu sohada yetakchi olimlar, tadqiqotchilar va tadqiqot markazlarining tadqiqot ishlari tashkil qiladi. Tadqiqotning yangi taraqqiyot bosqichi rivojlanish omillari tahlilida jamiyat yuksalish bosqichiga doir innovatsion mazmundagi mustaqil xulosalar chiqarishga bu sohada "yashil" iqtisodiyot faoliyatiga oid xalqaro va mahalliy normativ hujjatlardan ilmiy-metodologik manba sifatida foydalanildi.

-Tahlil va natijalar. Taraqqiyotning yangi bosqichida jamiyatning "yashil"lashuviga oid islohotlarning chuqurlashuvi sharoitida inson intellektual salohiyatini yuksaltirish, har bir fuqaroning faollik faoliyatini kengaytirish muhim amaliy ahamiyatga ega bo'lgan vazifadir. Shu jihatdan olib qaraganda, "yashil" iqtisodiyotga o'tishga doir O'zbekistonning taraqqiyot strategisini 24-maqсадida belgilangan vazifalar va "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasiga doir Prezident qarorida belgilangan ustivor vazifalar islohotlarga oid vazifalar yechimini ta'minlashdagi muhim omillar qatoriga kiradi. Ilgari surilgan ilmiy asoslangan fikrlar ichida "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasi muhim o'rin egallaydi. Jumladan, "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasida Yangi O'zbekiston fenomeni, yangilanish va taraqqiyot omillari va yangilanayotgan O'zbekistonda amalga oshirilayotgan jarayonlar mohiyati tizimli ifoda qilinadi.

Evropa Ittifoqi va boshqa rivojlangan davlatlarda ushbu davrni amalga oshiruvchi "yashil o'sish" iqtisodiy siyosati Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti tomonidan barcha a'zolarining uzoq muddatli rivojlanishi uchun strategik muhim yo'l sifatida qabul qilingan. Eko-innovatsiyalar barqaror rivojlanish maqsadlariga tez yetib borishga, atrof-muhitga zararli ta'sirni kamaytirish, tabiiy resurslardan yanada samarali va oqilona foydalanish orqali sezilarli va aniq o'sishga qaratilgan har qanday yangilikni qabul qilishga imkon beradi.

Tor ma'noda, "yashil" iqtisodiyotni ifloslantiruvchi moddalar va issiqxona gazlarining emissiyasini nazorat qilish va kamaytirish, iqlim o'zgarishini tahlil qilish va kuzatish shuningdek, energiya va resurslarini tejash texnologiyalarini va uni qayta tiklanadigan energiya manbalari uchun texnologiyalarni yaratish, ishlab chiqarish va ulardan foydalanish deb, tushuniladi. Bu kontseptsiya binolar va inshootlarni issiqlik, namlik va shamol yukining keskin o'zgarishlaridan himoya qilishda texnologiyalar va materiallarni yaratish va ulardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ekologik toza mahsulotlar, shu jumladan, qishloq xo'jaligi (ozuq-ovqat, tabiiy tolalar) va iste'mol tovarlarini (kimyoviy qo'shimchalarsiz tabiiy va tabiiy asosdagi dorilar va shaxsiy parvarish mahsulotlari) ishlab chiqarish, boshqacha

aytganda, "yashil" iqtisodiyot, bu - iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va ishlab chiqarishni bir tomondan oshirish bilan birga hayot sifatini va turmush sharoitini yanada yaxshilashga ko'maklashadigan xo'jalik faoliyatining turlari va natijalarini o'z ichiga oladi.

Shu bilan birga, "yashil" iqtisodiyot tushunchasi turli mamlakatlarning rasmiy hujjatlarida xilma-xil aks ettirilgan: birinchi navbatda, rivojlangan davlatlar orasida raqobat va ish o'rinlarini, rivojlanayotgan mamlakatlarda - barqaror rivojlanish va qashshoqlik muammolarini hal qilish, fuqarolar ishtiroki hamda tenglik masalalari. Biroq, atrof-muhitni rivojlantirish yo'lidagi eng dolzarb muammolar, avvalambor, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi cheklovlar ushbu hujjatlarning hech biridagi "yashil" iqtisodiyotning ta'riflarida ko'zga tashlanmaydi. Bu shuni ko'rsatadiki, bizning fikrimizcha "yashil" iqtisodiyotning eng muhim tomoni, bu - iqtisodiyotning o'zi va uning ijtimoiy-iqtisodiy sohasi ekanligidir.

Jahon iqtisodiyotidagi "yashil" sektorning miqyosi hali nisbatan kichik, shuning uchun iqtisodiyotning "yashil" kurtaklari atamasi "yashil" iqtisodiyot tushunchasi bilan birga odatda maxsus adabiyotlarda ham ishlatiladi. Ushbu sohada mahsulot va xizmatlarning qiymati 2010-yilda 3 trln. AQSh dollarini yoki jahon yalpi ichki mahsulotining 2,8 foizni, foyda esa 540 mlrd. AQSh dollarini, ish bilan bandlik – 8 mln. kishini tashkil etgan. AQShda "yashil iqtisodiyot" 650 milliard dollardan ortiq mahsulot va xizmatlarni taqdim etadi (YaIMning 4,3%), bandlik 3,5 million kishiga baholanadi; Yaponiyada – YaIM ning mos ravishda 3,3 foizi va 1,6 mln.; Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida jami YaIM ning 2,6 foizi va 3,5 milliondan ortiq kishi; biroq ayrim mamlakatlarda bu ko'rsatkichlar yuqoriroq: Germaniyada esa YaIMning 4,7 % i, bundan tashqari, Germaniya ekologik toza mahsulotlar va xizmatlarni eksport qilishda (xususan, iqlimni yaxshilovchi uskunalaridagi dunyo savdosining 13% dan ortig'i) dunyoning yetakchi mamlakatlaridan biri; Mutaxassislar fikricha, "yashil iqtisodiyot" an'anaviy "jigarrang iqtisodiyot"ga qaraganda tezroq muddatda YaIMning o'sishini, aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadning oshishi va ish bilan ta'minlanishni bir xil yoki undan balandroq ko'rsatkichda oshirishi mumkin. So'nggi paytlarda o'tkazilgan xalqaro tahlillar "yashil iqtisodiyot" tushunchasini aniq ishlab chiqish, uni barcha mamlakatlar manfaatlarini nuqtai nazaridan amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlarni chuqur tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi. "Yashil iqtisodiyot"ga o'tish strategiyasi yirik investitsiyalarni (yiliga YaIMning 4 foizigacha) talab qiladigan murakkab jarayon bo'lib, iqtisodiyotning deyarli barcha tarmoqlariga o'z ta'sirini o'tkazadi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, "yashil iqtisodiyot" mintaqaviy rivojlanishni rag'batlantiradi, ijtimoiy barqarorlikka ko'maklashadi, "yashil iqtisodiyot" tarmoqlarida yangi ish o'rinlarini yaratish orqali iqtisodiy salohiyatni oshirishga erishish mumkin. Endi agar yangi iqtisodiy siyosat olib borilmasa, OECDning 2050-yilgi tahlillariga ko'ra dunyo energiya talabi 85% ga ortadi. Issiqxona gazlari hisobi 55% ga ortadi va havo ifloslanishini oshiradi. Shaharlarning ifloslanishi 2050-yilga kelib eng katta muammolardan biriga aylanadi. Bunda ichimlik suvlarining ifloslanishi va sanitariyaning yomonlashuvi katta salbiy oqibatlariga olib keladi. Ushbu global xavflarni oldini olishda eng katta e'tibor iqtisodiyotni "yashillashtirish"ga qaratilishi lozim. Bunda "yashil iqtisodiyot"ga o'tish, eko-innovatsiyalar hamda ekologik investitsiyalarni joriy etish kabi bir qancha chora-tadbirlar mavjud. Innovatsiyalar ekologik samaradorlik va iqtisodiy o'sish uchun asosiy omil hisoblanadi. Eko-innovatsiya – bu atrof-muhitga ta'sirni kamaytirishga ta'sir qiladigan har qanday innovatsiya; bu yangi mahsulotlar ishlab chiqarish, tabiiy zahiralarni tejaydigan va minimal

zaharli moddalarni ishlab chiqaradigan tizimlar va jarayonlarni yaratishdir.

“Yashil” iqtisodiyot asosida ekologik yo`naltirilgan rivojlanish siyosatini olib borish sur`ati innovatsion rivojlanish va innovatsion o`zgarishlar bilan jadallashmoqda. Dunyo bo`ylab umumiy ixtirolar soni 2000-yildan buyon 2017-yilgacha 35% ga oshgan bo`lsada, iqlim o`zgarishini qisqartirishga yordam beradigan innovatsion texnologiyalar soni esa shu vaqt davomida uch barobar ortdi. Bunday texnologiyalarning deyarli 90%i OECD mamlakatlari hissasiga to`g`ri keladi. Innovatsion texnologiyalar orqali past narxlarda ekologik xavfsiz ishlab chiqarishni tashkil qilish mumkin, bu, o`z navbatida, yangi biznes imkoniyatlari va yangi bozorlar paydo bo`lishini ta`minlaydi. Davlatlar miqyosida tahlil qilinganda, Germaniya iqtisodiyotining barcha sohalariga yashil tamoyillarni joriy etishda chiqindisiz ishlab chiqarish tizimini yaratgan ushbu sohadagi ilg`or mamlakatlardan biridir. Germaniya chiqindilarni qayta ishlash hamda ulardan qayta foydalanishda dunyoda yetakchi hisoblanadi. Germaniyada patentli texnologiyalarning 25 foizi atrof-muhit sohasiga to`g`ri keladi va shamol, quyosh energetikasi sohasidagi kompaniyalarning 35 foizdan ortig`i nemis kompaniyalariga qarashli. Yashil sektorda, ya`ni atrof-muhit va iqlimni muhofaza qilish bilan bog`liq bo`lgan yo`nalishlarda (energiya, transport, qayta ishlash, chiqindilarni yo`q qilish va boshqalar) nemis korxonalaridagi faoliyat yuritayotgan ishchilar soni, taxminan 3 million kishini yoki jami iqtisodiy faol aholining 4,6 foizini tashkil qiladi. Biroq, hozirgi kunda ko`plab mamlakatlarning "yashil amaliyotlar"ni joriy etish va rag`batlantirish uchun moliyalashtirish bo`yicha qonuniy me`yorlari yetarli emas, shunga ko`ra, yashil iqtisodiy tizimga bosqichma-bosqich o`tishda korxonalariga texnik yordam ko`rsatish uchun moliyaviy ajratmalar korxonalarining uzoq muddatli eko-iqtisodiy barqarorligiga yordam beradi.

“2019 - 2030 yillar davrida O`zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o`tish strategiyasini tasdiqlash to`g`risida“ O`zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori 2019 yil 4 oktyabrda PQ-4477-son qarori qabul qilindi. Prezident qarorida, bu borada o`tkazilgan tahlillar iqlimning o`zgarishi sharoitida samarali, resurs tejamkor va ekologik xavfsiz iqtisodiyotni ta`minlashda o`zaro bog`liq muammolar va ehtiyojlar mavjudligini ko`rsatganligi ta`kidlandi.

Xususan, jadallashayotgan sanoatlashtirish va aholi sonining ortishi iqtisodiyotning resurslarga bo`lgan ehtiyojini sezilarli darajada oshirmoqda, shuningdek, atrof muhitga salbiy antropogen ta`sirni kuchaytirmoqda va issiqxona gazlari ajratmalarining ortishiga olib kelayotganligi ko`rsatib o`tildi.

Iqtisodiyot energiya samaradorligining past darajasi, tabiiy resurslardan nooqilona foydalanish, texnologiyalar yangilanishining sustligi, «yashil iqtisodiyot»ni rivojlantirish

uchun innovatsion yechimlarni joriy etishda kichik biznes ishtirokining yetarli emasligi mamlakatni barqaror rivojlantirish sohasidagi ustuvor milliy maqsadlar va vazifalarga erishishga to`sqinlik qilayotganligi ta`kidlandi.

Uzoq muddatli strategiyaning mavjud emasligi «yashil» texnologiyalarni joriy etish va «yashil» iqtisodiyotga o`tish bo`yicha tizimli choralar ko`rishni ta`minlashga imkon bermayotganligiga alohida e`tibor qaratildi.

Prezident qaroriga muvofiq 2019-2030 yillar davrida O`zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o`tish strategiyasi tasdiqlandi va quyidagilar uni amalga oshirishning ustuvor yo`nalishlari etib belgilandi: iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlari energiya samaradorligini oshirish; energiya resurslari iste`molini diversifikatsiyalash va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rivojlantirish; iqlim o`zgarishi oqibatlariga moslashish va ularni yumshatish, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va tabiiy ekotizimlarni asrash; «yashil» iqtisodiyotni qo`llab-quvvatlashning moliyaviy va nomoliyaviy mexanizmlarini ishlab chiqish[14];

Yangi O`zbekistonning taraqqiyot strategiyasida “Yashil iqtisodiyot”ga o`tish masalasiga jiddiy e`tibor qaratilgan bo`lib, undagi 24-maqsadda: iqtisodiyotni elektr energiyasi bilan uzluksiz ta`minlash hamda “Yashil iqtisodiyot” texnologiyalarini barcha sohalarga faol joriy etish, iqtisodiyotning energiya samaradorligini 20 foizga oshirish; 2026-yilga qadar qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushini 25 foizga yetkazish evaziga yiliga qariyb 3 milliard kub metr tabiiy gazni tejash; elektromobillar ishlab chiqarish va ulardan foydalanish bo`yicha choralarni ko`rish; iqtisodiyot tarmoqlarining havoga chiqaradigan zararli gazlar hajmini bir birlik Yalpi ichki mahsulot hisobida 10 foizga qisqartirish choralari[15] belgilangan.

- **Xulosa va takliflar.** Jahon tajribasi shuni ko`rsatadiki, "yashil iqtisodiyot" mintaqaviy rivojlanishni, ijtimoiy barqarorlikka erishishni, "yashil iqtisodiyot" tarmoqlarida yangi ish o`rinlari yaratilishi orqali iqtisodiy salohiyatni oshirishni rag`batlantiradi.

"Yashil iqtisodiyot", asosan, iqtisodiy taraqqiyotga katta yordam beradi va yalpi ichki mahsulotning o`shirishini, davlat daromadlarini oshirishni, aholini ish bilan ta`minlash, mamlakatda ishsizlik darajasini kamayishini ta`minlaydi. Shu bilan birga, "yashil iqtisodiyotga" o`tish iqlim o`zgarishi, foydali qazilma minerallarning yo`qolishi va suv resurslarining tanqisligi kabi global tahdidlar xavfini kamaytiradi. Ammo butun jahon rivojlanishini olib qaralsa, uning umumiylik xususiyati namoyon bo`ladi, ya`ni, bugungi dunyo sivilizatsiyasi kuch to`plagan, o`z qudratining eng yuqori nuqtasiga yetgan vaqtda jahonning barcha mamlakatlari iqtisodiy rivojlanishda ekologik yo`naltirilgan model tanlashlari eng oqilona yo`ldir.

ADABIYOTLAR

1. Ropke I. The early history of modern ecological economics // *Ecological economics*. 2004. T. 50. №. 3. C. 293- 314.
2. Cavalcanti C. Conceptions of Ecological Economics: its Relation-ship with Mainstream and Environmental Economics // *Estudos avançados*. 2010. T. 24. №. 68. C. 53-67.
3. Kronenberg T. Finding common ground between ecological economics and post-Keynesian economics // *Ecological economics*. 2010. T. 69. №. 7. C. 1488-1494.
4. Fontana G., Sawyer M. Towards post-Keynesian ecological macro-economics // *Ecological Economics*. 2016. T. 121. C. 186-195.
5. Perry N. *Environmental economics / The Elgar companion to post Keynesian economics / edited by J.E. King*. 2012.
6. UNEP. Глобальный «зеленый» курс. Доклад. 2009. 12.04.2017. URL:http://greenlogic.by/content/files/GREENTRANSPORT/UNEP90_RUS.pdf.
7. Конференция ООН по устойчивому развитию, «Рио+20»
8. Хамзаев А., Холмуротов М. Яшил макон муммиллий лойиҳасининг “долзарб 40 кунлик”даги дарахт экишнинг долзарб коидалари// “Янги Ўзбекистоннинг “яшил” иқтисодийта ўтиш стратегиясини қўллаб-қувватлаш ва илмий асослашнинг ижтимоий-тарихий ва фалсафий йўналишлари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами; – Т.: ТМИ, 2022. Б.7-12.
9. Jo`raev T., Mamatov A.O`zbekistonda ekologik xavfsizlikni ta`minlash yo`nalishlari // *Yuqoridagi to`plam*; – Т.: ТМИ,

2022. Б.16-24.

10. Примов М., Примова М. „Яшил“ иқтисодиёт стратегисига ўтишда экологик маданият ва экологик императивларнинг роли // Yuqoridagi to'plam; – Т.: ТМИ, 2022. Б.201-211.
11. Рустамов М., Усмонов Б.Мамлакат тижорат банкларинг молиявий барқарорлигини таъминлашда яшил иқтисодиётнинг ўрни // Yuqoridagi to'plam; – Т.: ТМИ, 2022. Б.271-278.
12. Ашуров З.Зелёные облигации как финансовый механизм развития зеленой экономики: зарубежный опыт и перспективы для Узбекистана // Yuqoridagi to'plam; – Т.: ТМИ, 2022. Б.231-236.
13. Машарипов И. Ўзбекистон „яшил“ иқтисодий стратегияси амалга оширилишининг ўзига хос жихатлари//Yuqoridagi to'plam; – Т.: ТМИ, 2022. Б.149-153.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, “2019-2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”, 04.10.2019 yildagi PQ-4477-son// <https://lex.uz/docs/-4539502>
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, “2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”, 28.01.2022 yildagi PF-60-son// <https://lex.uz/uz/docs/-5841063#-5844066>

UDK: 796.08

Laziz PO‘LATOV,
O‘zbekiston Milliy universiteti katta o‘qituvchisi (PhD)
E-mail: uzb-laziz-1990@mail.ru

O‘zDJTSU dotsenti p.f.b.f.d. M.Qirg‘izboyev taqrizi asosida

PECULIARITIES OF TRAINING ROWERS IN KAYAKS AND CANOES AT THE STAGE OF SPORTS IMPROVEMENT

Annotation

This article provides information on the specifics of training kayakers and canoeists in the stage of sports development. It has also been revealed that paying close attention to the functional training of kayakers and canoeists is becoming one of the urgent problems of today.

Key words: Rowing, kayak, canoeing, strength, strength training, fitness equipment.

SPORTNI TAKOMILLASHTIRISH BOSQICHIDA BAYDARKA VA KANOEDA ESHKAK ESHUVCHILARNI TAYYORLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada sport takomillashuvi bosqichidagi baydarka va kanoeda eshkak eshuvchilarni tayyorlashning o‘ziga xos xususiyatlari haqida ma’lumot berilgan. Shuningdek baydarka va kanoeda eshkak eshuvchilarni funksional tayyorgarligiga kata e’tibor qaratish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri bo‘lib borayotganligi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Eshkak eshish, baydarka, kanoeda eshkak eshish, kuch sifati, kuch sifatini rivojlaniruvchi mashqlari, fitnes jihozlar.

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ ГРЕБЦОВ НА БАЙДАРКАХ И КАНОЭ НА ЭТАПЕ СПОРТИВНОГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье представлена информация об особенностях подготовки байдарочников и каноистов на этапе спортивного совершенствования. Также выявлено, что уделение пристального внимания функциональной подготовке байдарочников и каноистов становится одной из актуальных проблем современности.

Ключевые слова: Гребля, байдарка, каноэ, сила, силовая подготовка, тренажеры.

Введение. В связи с постоянно возрастающими требованиями к уровню подготовленности высококвалифицированных спортсменов, огромными объемами тренировочных нагрузок и усиливающейся борьбой с применением запрещенных средств повышения уровня физической работоспособности в значительной степени обусловлена потребность поиска новых путей решения этих задач в теории и методике тренировки. При этом с методологических позиций современности возникла насущная необходимость в фундаментальных исследованиях, связанных с индивидуализацией тренировочной деятельности спортсменов высокого класса, позволяющей конструктивно повысить эффективность их подготовки [3]. Поэтому становится очевидным, что в построении и практической реализации программ подготовки спортсменов должна лежать прерогатива получения индивидуально запрограммированных двигательных действий и тренировочных эффектов, а не стремление к выполнению необоснованных (в основном направленных на максимум) параметров задаваемых нагрузок, что во многом характерно для сегодняшнего дня [4]. Ключевым направлением перспективности подготовки высококвалифицированных спортсменов специалисты считают индивидуализацию их подготовки. Однако индивидуализацию в спорте часто трактуют как тренировку, осуществляемую с учетом отдельных характеристик спортсмена – морфологических, функциональных, морально-волевых. Подобный подход

внес свой положительный вклад в решение частных задач индивидуализации, связанных с процессом подготовки спортсменов различной квалификации. При этом наиболее полно определено, что необходимо учитывать при индивидуализации подготовки. Перспективный путь в решении повышения эффективности подготовки спортсменов и роста их спортивных результатов лежит в определении тех специфических задаваемых тренирующих воздействий, которые учитывают состояние спортсмена. А также его индивидуальные особенности и адаптивность ответов различной срочности, выраженности и направленности. Важно подчеркнуть, что эффективное решение проблемы индивидуализации подготовки спортсменов требует отказа от сложившейся практики изолированных, узкопрофессиональных исследований и решительного перехода к их комплексной организации. Последнее связано с тем, что феномен индивидуальности относится не к какой-то отдельной стороне человека, а характеризует уникальную целостность его как индивида, личности и субъекта деятельности [1]. Современный спорт требует полной мобилизации физических и духовных сил, максимального использования резервных возможностей человека. В связи с этим исследование структуры и функциональных взаимоотношений свойств индивидуальности, обеспечивающих высокую эффективность деятельности в различных видах спорта, представляет несомненный теоретический и практический интерес. Поэтому важной методологической проблемой является рефлексивное

осмысление самой целостности природного и социального аспекта двигательной индивидуальности конкретного организма в условиях состязательной деятельности.

Современный гребной спорт характеризуется повышением популярности гребли на байдарках и каноэ. В Республике Узбекистане в этом виде спорта существуют хорошие традиции. Однако существуют просчеты и недостатки в отборе перспективных спортсменов, в методике подготовки, заметно и снижение качества функциональной подготовки. Это подчеркивает необходимость разработки содержания педагогических программ, охватывающих различные стороны подготовки, а в нашем случае – функциональной подготовки. Высокий уровень спортивных результатов в гребле на байдарках и каноэ, напряженная спортивная борьба за призовые места требуют от гребцов высокого уровня физической и тактической, технической и волевой подготовленности [2].

Особое внимание должно быть уделено и функциональной подготовленности. Для научного решения всех сторон подготовки необходима комплексная оценка функциональной подготовленности гребцов. Эти проблемы изучались многими авторами [1]. Комплексной оценкой, в нашем понимании, является получение необходимой информации для дальнейшего решения задач спортивной подготовки гребцов. Изучаемый нами вопрос в научно методической литературе представлен только фрагментами научных исследований функциональной подготовленности высококвалифицированных гребцов на байдарках и каноэ. Практический опыт показывает недостаточность информации о функциональной подготовке на выносливость спортсменов, специализирующихся в гребле, отсутствие методических обоснований применения оценочных показателей в условиях напряжённой соревновательной борьбы гребцов. На современном этапе подготовки отмечен дефицит информации, которая могла бы повлиять на ход спортивной борьбы.

Нам также хотелось бы остановиться на модельных характеристиках высококвалифицированных гребцов и соревновательной деятельности. В любой спортивной деятельности мы сталкиваемся с комплексом нормативных требований и шкалой оценок, с помощью которых можно оценить ее эффективность. В системе спортивной подготовки такими нормативными оценочными показателями могут являться результаты, показанные в соревнованиях, и уровень развития функциональных систем. Эти показатели можно рассматривать как модельные характеристики соревновательной деятельности и уровень развития функциональных систем. Создание модельных характеристик функционального состояния гребцов на современном этапе развития гребного спорта является актуальной проблемой [3]. Разработанные модельные шкалы различной направленности способствуют успешному составлению тренировочных программ, рассчитанных на достижение конкретного результата. Созданием различных модельных характеристик гребцов занимались многие ученые [5]. Одни авторы отмечают, что при создании моделей максимальных возможностей гребцов для прохождения дистанции на рекордный результат [4] необходимо учитывать изменение скорости на дистанции, а раскладка дистанции определяется индивидуально для каждого спортсмена с учетом его скоростных возможностей. Наиболее вероятный график прохождения дистанции с рекордным результатом вычисляется методом экстраполяции в зависимости от

скорости и темпа гребли [3]. Выделяют различные режимы нагрузок по диапазону предельной длительности:

1) тренировка с короткими периодами нагрузки - менее 30 с. (основное влияние таких нагрузок направлено на развитие силы и скорости и приводит к увеличению количества миофибрилл, активизации АТФ-азы и креатинфосфокиназы);

2) тренировка с периодами нагрузки 1-3 мин. (имеет основное воздействие на развитие аэробной производительности и локальной мышечной выносливости; в нижнем диапазоне этой группы нагрузок наблюдается отчетливое преобладание гликолиза и накопление лактата);

3) тренировка с периодами нагрузки 4-10 мин, с задействованием в работе большого объема мышечной массы (основной функциональный эффект – увеличение аэробной мощности, характеризуемой величиной МПК, мощности показателей центральной регуляции, внешнего дыхания, газотранспортной функции в целом, а также буферных систем и компенсации ацидоза);

4) тренировка продолжительностью от 1 до 3 часов (основной функциональный эффект – улучшение окислительных способностей мышечных клеток, метаболической производительности организма). В гребле на байдарках основными соревновательными дистанциями являются 200, 500 и 1000 м, т.е. нагрузка на организм по времени находится в диапазоне от 30 с. до 4 мин. [2].

Классификация физических нагрузок по интенсивности и длительности строится с учетом метаболических характеристик. Некоторые специалисты считают, что дети не способны работать в анаэробном режиме энергообеспечения, вследствие возрастных физиологических особенностей роста и развития организма [1]. Преобладание симпатической иннервации в возрасте 14-15 лет способствует высокой реактивности и неустойчивости функциональной системы. Поэтому достаточно сложно разделить нагрузки по зонам мощности. Необходимо основное внимание уделять развитию аэробной производительности, подвижности и быстроты [2]. Однако уже в возрасте 18-19 лет, по данным физиологических исследований, величина измененной газообмена по количеству поглощаемого во время работы кислорода, отнесенного на килограмм веса, мало отличается от наблюдаемого у взрослых гребцов [6].

В процессе выработки определенной длины и частоты гребков мы стремились к тому, чтобы спортсмены осознали ощущения, которые они получают при гребле с различной установкой, осмыслили заданное им движение и затем научились воспроизводить его многократно. Спортсменам разъяснялось, что повышению длины гребков способствует увеличение силы проводки, акцент на максимальный разворот туловища, максимальное выпрямление вперед руки и выполнение захвата воды. При этом акцентировалось внимание на том, что длина гребка должна возрастать не наклоном туловища вперед, а за счёт более эффективного разворота туловища. В свою очередь, для увеличения темпа гребли необходимо обратить внимание на частоту работы рук, стараться уменьшить время подготовки к следующему гребку. Это должно было выработать у гребцов на байдарках аналитическое ощущение скорости гребли.

Понятно, что задача выработки тонких дифференцировок длины и частоты гребков решалась не изолированно, а в сочетании со специальной силовой и технической подготовкой спортсменов. Вместе с тем, мы убеждены, что весь комплекс скоростно-силовых и других упражнений, направленных на достижение высокой скорости гребли, должен исходить из задачи овладения

определённой величины длины и частоты гребков. Умение изменять параметры гребли в заданных пределах и поддерживать необходимый темп на всей дистанции даст возможность управлять скоростью гребли от старта до финиша. Результаты исследования индивидуального

уровня специальной скоростно-силовой подготовленности в начале эксперимента позволили определить сильные и слабые стороны гребцов, специализирующихся на 200-метровой дистанции (таблица 9)

Таблица 9. – Индивидуальные показатели специальной скоростно-силовой подготовленности гребцов в начале эксперимента (К-1, 200 м, мужчины)

Спортсмены	Тяга штанги 20 кг за 2 мин		Жим штанги 20 кг за 2 мин		Силовой показатель относительно массы тела (усл. ед.)	Гребля. Дан-спринт 200м (мин, с)
	F абс. (к-во раз)	F взр. (кг)	F абс. (к-во раз)	F взр. (кг)		
Первая группа						
Р.П.	92	828	92	860	2,9	39,17
В.М.	90	732	86	623	2,7	39,85
Д.Ж.	89	706	83	618	2,5	39,68
О.Ю.	94	676	91	626	2,1	40,34
П.М.	91	710	90	680	2,7	40,83
В.Б.	87	628	85	619	2,8	40,74
Вторая группа						
С.Б.	86	728	84	696	2,6	40,92
А.Л.	90	622	85	590	2,9	41,34
А.Ц.	91	635	91	648	2,6	40,66
Ю.С.	80	595	77	618	2,0	42,14
Р.Н.	82	605	80	610	2,9	40,22
С.Т.	81	593	72	648	2,6	42,37

Примечания – F абс. – абсолютная сила мышц (кг); F взр. – взрывная сила мышц (кг/с); P F абс. – абсолютная сила мышц относительно массы тела (P).

В соответствии с запланированным результатом были разработаны перспективные показатели специальной скоростно-силовой подготовленности гребцов. При их определении учитывался исходный уровень скоростно-силовой подготовленности конкретного спортсмена. Поскольку причиной, вызывающей изменение структуры гребка на последних метрах 200-метровой дистанции, является утомление группы мышц верхнего плечевого пояса, что приводит, в основном, к «закислению» рук, то было рекомендовано использовать разнообразные упражнения с целью повышения устойчивости к утомлению данной группы мышц. Так как наиболее оптимальной величиной для повышения длины гребка является расстояние, превышающее исходную длину на 3- 5см, то использовались данные критерии увеличения естественной длины гребка. Для повышения темпа гребли использовалась гребля по ветру, вниз по течению и на волне у катера.

Выводы. Как отмечают Л.М. Шкуматов, В.В. Шантарович, Е.А. Мороз, подготовка спортсменов высокого класса, способных конкурировать на самых престижных соревнованиях, занимает, как правило, от 5 до 15 и более лет. На всех этапах подготовки происходит отбор перспективных и выбраковка бесперспективных спортсменов, при этом в различных видах спорта критерии отбора существенно различаются. Следует отметить, что подготовка высококлассного гребца занимает 10 лет. Наиболее распространенными критериями диагностики являются: уровни результатов в определенном возрасте, темпы их роста, антропометрические, силовые и эргометрические характеристики, волевые и другие качества организма и личности. Таким образом, в спорте высших достижений индивидуализация процесса тренировки спортсмена является теоретической и методологической основой педагогических средств и методов подготовки гребцов на байдарках и каноэ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахметов И. И. Молекулярно-генетические маркеры физических качеств человека: автореф. дис. ...д-ра мед. наук : 030207; 14 03 11 / И.И. Ахметов ; Санкт-Пет. Науч.-исслед. ин-т физ. культуры.– СПб, 2010. – 45 с. 10.
2. Бабков В. В. Заря генетики человека : Русское евгеническое движение и начало медицинской генетики / В. В. Бабков. – М. : Прогресс-Традиция, 2008. – 800 с
3. Волков Н. И. Адаптация к воздействию физических нагрузок в процессе тренировки / Н. И. Волков [и др.] // Современный олимпийский и паралимпийский спорт и спорт для всех : материалы XII междунар. науч. конгресса, Москва 26-28 мая 2008 г. : Рос.гос. ун-т физ. культуры. – М. – Т.2. – С. 175-176
4. Егорова М. С. Психология индивидуальных различий / М. С. Егорова. – М. : Планета детей, 1997. – 328 с.
5. Камалетдинов В. Г. Моделирование в системе управления физкультурно-спортивной деятельностью / В. Г. Камалетдинов А. Ф. Попова, М. Б. Мусакаев // Сибирский педагогический журнал. – 2012. - №2. – С. 165-169.

Maxmadiyor RAJABOV,
Qarshi shahar umumiy o'rta talim maktabida fizika fani o'qituvchisi
E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti, PhD D.Ismoilov taqrizi asosida

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF GRAPHIC TRAINING OF SCHOOLCHILDREN IN PHYSICS

Annotation

In this article, much attention will be paid to the development of graphic training in physics, mathematics and computer science lessons. In math lessons, students can build graphs of functions, apply and highlight properties of functions, find unknown quantities on a graph, etc. In the physics course, students are taught to build graphs of functions using experimental data, solve problems using mathematical knowledge about functions. The construction of graphs of functions using computer programs in computer science lessons teaches to display the relations between quantities in a convenient form corresponding to the condition of the problem.

Key words: Software tools, electronic resource, animation, software package, software product, professional activity, technology, project, construction.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ГРАФИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ШКОЛЬНИКОВ ПО ФИЗИКЕ

Аннотация

В данной статье большое внимание будет уделено развитию графической подготовки на уроках физики, математики и информатики. На уроках математики учащиеся могут строить графики функций, применять и выделять свойства функций, находить неизвестные величины на графике и т. д. в курсе физики школьников учат строить графики функций с использованием экспериментальных данных, решать задачи с использованием математических знаний о функциях. Построение графиков функций с помощью компьютерных программ на уроках информатики учит отображать отношения между величинами в удобной форме, соответствующей условию задачи.

Ключевые слова: Программных средств, электронный ресурс, анимация, программный пакет, программный продукт, профессиональная деятельность, технология, проектирования, конструкторский.

МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИНИГ ФИЗИКАДАН ГРАФИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Аннотация

Ushbu maqolada fizika, matematika va informatika darslarida grafik tayyorgarlikni rivojlantirishga katta e'tibor beriladi. Matematika darslarida o'quvchilarga funksiyalar grafiklarini tuzish, funksiya xossalari qo'llash va ajratib ko'rsatish, grafikdan noma'lum miqdorlarni topish va hokazo o'rgatiladi. Fizika kursida maktab o'quvchilariga eksperimental ma'lumotlardan foydalangan holda funksiya grafiklarini tuzish, funksiyalar haqidagi matematik bilimlardan foydalangan holda masalalar yechish o'rgatiladi. Informatika darslarida kompyuter dasturlari yordamida funksiya grafiklarini tuzish, kattaliklar orasidagi bog'lanishni masala shartiga adekvat bo'lgan qulay shaklda ko'rsatishni o'rgatadi.

Kalit so'zlar: Dasturiy vosita, elektron resurs, animatsiya, dasturiy paket, dasturiy mahsulot, kasbiy faoliyat, texnologiyalar, loyihalash, konstruktorlik.

Kirish. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, 2018 yil 19 fevraldagi PF-5349-sonli "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi", 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorlari hamda mazkur faoliyatga oid boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi[1].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Fizika o'qituvchilarining ish tajribasi G.V.Ribkinaga ko'ra, grafiklar bilan ishlashning quyidagi usullarini ajratadi: grafiklar bilan ishlash, grafiklarni tuzish, masalalarni grafik usulda yechish, laboratoriya ishlarini bajarishda o'lchov natijalarini grafik tasvirlash.

Grafiklar bilan ishlash orqali, vazifa allaqachon fizik miqdorlar o'rtasidagi munosabatni aniqlash mumkin bo'lgan grafikni o'z ichiga olganligi tushuniladi; noma'lum qiymatini ma'lum qiymat bo'yicha topish; grafik quriladigan fizik jarayonning borishi xususiyatlarini tushuntirib berish; grafiklarni solishtirganda o'rganilayotgan jismlar va moddalar xossalardagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash; vazifalarni yaratish; o'qlar bo'ylab chizilgan qiymatlardan olingan miqdorning qiymatlarini topish; tegishli fizik miqdorlarning grafik bog'liqligiga ko'ra qiymatlar jadvalini tuzish; grafik tuzish.

Muallif muammo bayonidagi ma'lumotlarga qarab, grafiklarni chizishning turli usullarini aniqlaydi, ya'ni jadval bo'yicha, formulalar bo'yicha, sxematik, boshqa jadvallar bo'yicha.

Matematika darslarida o'quvchilarga funksiyalar grafiklari bilan bosqichma-bosqich ishlash o'rgatiladi.

Maktab o'quvchilari funksiyalar grafiklari bilan 6-sinfda tanishadilar. O'quvchilarga ushbu jadval bo'yicha

berilgan savollarga javob berish, vazifalarni bajarish, tegishli sohalarini ajratib ko'rsatishga o'rgatiladi[2].

7-sinf dan boshlab o'quvchilarga chiziq, kvadrat, kub, teskari proporsional grafiklar tuzish o'rgatiladi. O'quvchilar berilgan formula bo'yicha grafik tuzadilar, funksiya grafiklarining asosiy xossalarni o'rganadilar (o'sish va kamayish, funksiyaning ekstremumlari, funksiyaning nollari).

7-sinf oxirida o'quvchilar grafik yordamida tenglamalarni yechishni o'rganadilar.

8-sinfda o'quvchilar tengsizliklarni yechishda kvadratik funksiya xossalardan foydalanadilar.

Informatika darslarida o'qituvchilar o'quvchilar uchun grafik tayyorgarlikni quyidagicha rivojlantiradilar: birinchi navbatda o'quvchilarga jadval bo'yicha savollarga javob berishga, so'ngra kompyuter dasturlari yordamida funksiya grafigini tuzishga o'rgatiladi. Xususan, Microsoft Yexcel yordamida grafik tuzish o'rganadilar[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Shunday qilib, fizika darslarida ham, matematika va informatika darslarida ham o'quvchilarni funksiyalar grafiklari bilan ishlashga o'rgatish bo'yicha boy tajriba to'plangan.

Biz fizika, matematika va informatika fanlarini o'qitish metodikasi bo'yicha dissertatsiya tadqiqotini tahlil qildik, unda mualliflar tadqiqotning aniqlovchi bosqichi doirasida maktab o'quvchilari o'rtasida grafik tayyorgarlikni rivojlantirish masalasini ko'taradilar.

Davlat imtihoni fizika kursining barcha asosiy mavzulari bo'yicha turli darajadagi vazifalarni, shuningdek, ma'lumotlarni taqdim etishning turli shakllariga ega bo'lgan vazifalarni o'z ichiga oladi: diagrammalar, grafiklar, jadvallar. Imtihon hujjatlarini ishlab chiqishda mualliflar nafaqat bilim elementlarini o'zlashtirishni, balki grafiklar shaklida taqdim etilgan ma'lumotlarni tahlil qilish qobiliyatini ham sinab ko'rish zarurligini hisobga oldilar[4].

Fizika ta'limida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha tahlillar maktab o'quvchilari kompyuterdan kam foydalanishini ko'rsatdi. Biroq, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, maktab direktorlari tomonidan ilgari surilgan eng muhim maqsadlar o'rganishga qiziqishni oshirish va kelajakdagi kasbga tayyorgarlik ko'rishdir. O'qituvchilardan maktabdagi o'quvchilar xususiyatli grafiklarni yaratish uchun dasturiy ta'minotdan foydalanishlari so'ralgan. Ushbu so'rov natijasi quyidagicha bo'ldi: dasturiy ta'minotdan foydalanish foizi eng past. "Maktabingizda qaysi fanlar uchun dasturiy ta'minot mavjud?" degan savol ham berildi, bunda informatika uchun dasturiy ta'minot birinchi o'rinda, matematika ikkinchi o'rinda, fizika uchinchi o'rinda. Maktab direktorlari AKTdan foydalanishda quyidagi qiyinchiliklarni aniqlaydilar:

- o'qituvchilar kompyuterdan foydalanadigan darslarga tayyorgarlik ko'rish uchun yetarli vaqtga ega emaslar;

- sinfdagi darslarni tashkil etishda kompyuterni ishlatishi qiyin []].

Shunday qilib, xalqaro tadqiqotlar natijalari grafik tayyorgarlikning metapredmet darajasida (fanlararo va darsdan tashqari materiallar bo'yicha) shakllanish darajasining etarli emasligi haqida gapirishga imkon beradi va bu holatning sabablaridan biri - kompyuter texnologiyalari bilan ishlashda funksiya grafiklari bilan ishlay olmaslikdir.

Umuman olganda, yuqorida tavsiflangan natijalar shuni ko'rsatadiki, maktab o'quvchilarida grafik tayyorgarlik muammosining holatini amalda qoniqarli deb bo'lmaydi.

Keltirib o'tilgan muammolarni yechimini topish uchun avvalo tashkiliy va pedagogik shart-sharoitlar ta'minlanishi kerak: grafik tayyorgarlikni rivojlantirishning har bir bosqichida egallangan bilimlar o'quvchilar tomonidan aks ettirilishini ta'minlash; nostandart vaziyatlardan foydalanish va o'quvchilarning shaxsiy tajribasiga tayanib muammoli

vaziyatlarni hal qilish; grafik tayyorgarlikni rivojlantirishni uslubiy qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish; grafik tayyorgarlikni rivojlantirishning har bir bosqichi uchun maqsadlarni aniqlash; tayyorlash bosqichlarining uzluksizligini ta'minlash; o'quv jarayoni subyektlarining faol o'zaro hamkorligini ta'minlash[4].

Pedagogik shart-sharoitlar turli xil tadqiqot va amaliy tadbirlar bilan to'ldirilib metodik modelning ishlashini ta'minlaydi — tajriba va nazorat guruhlarini shakllantirish, anketa so'rovnomalarni tashkil etish, test; innovatsion vazifalarni hal etishga qaratilgan o'qituvchilar guruhini shakllantirish; o'quv jarayoni jadvaliga o'zgartirishlar kiritish, fizika o'qitish vaqti va mazmunini muvofiqashtirish; o'quvchilarni grafik tayyorgarligini rivojlantirish bo'yicha to'garaklar tashkil etish[5].

Shunday qilib, umumta'lim maktablarida fizika o'qitish o'quvchilarni grafik tayyorgarligini rivojlantirish uchun tashkiliy va pedagogik shart-sharoitlar yaratish lozim. Pedagogik sharoitlarining asosiy bosqichlari quyidagilardan iborat: o'qituvchining o'quvchi faoliyatini boshqarishi; o'qituvchi va o'quvchi tomonidan tayanch kompetensiyalarni shakllantirish jarayonini birgalikda boshqarishi; o'quvchilar tomonidan o'z-o'zini rivojlantirish jarayonida o'z-o'zini boshqarishi[6].

shaxsiy-kasbiy muhitda munosabatlar tizimini o'rnatish va uning rivojlanishi davomida shaxsiy rivojlanish ehtiyojlarini shakllantirishda o'quvchi shaxsining faoliyati bilan belgilanadi.

Tahlil va natijalar. Shu bilan birga, biz o'quvchi shaxsining rivojlanishining muhim boshqaruvi "Men-konsepsiyasi" - bu o'z-o'zini hurmat qilish bilan bog'liq bo'lgan g'oyalarni majmui. Bu holda, "Men-konsepsiyasi" uch rol o'ynaydi: bu o'quvchi shaxsini rivojlantirish uchun hissa qo'shadi; ijobiy va salbiy tajribalar shaklida o'quvchi tomonidan orttirilgan ko'nikmalarning tabiati va xususiyatlarini belgilaydi; o'z-o'zini namoyon qilish uchun o'z xatti-harakati bilan bog'liq faoliyatining manbai bo'lib xizmat qiladi.

Malaka oshirish jarayonlarida boshqaruv xodimlarining iqtisodiy kompetentligini rivojlantirishga imkon beruvchi pedagogik shart-sharoitlarni asoslashda quyidagi holatlar o'tibora olindi[7].

Birinchi tashkiliy-pedagogik shart bu - shiuvchilarda grafik tayyorgarlikni rivojlantirish bo'lib, bir qator sabablarni nazarda tutadi:

fizika ta'limi jarayonining barcha subyektlarini anglash, ularning o'zaro aloqalarining maqsadi sifatida grafik tayyorgarlikni rivojlantirish;

ta'lim oluvchi subyektning rolini tegishli o'quv faoliyati tashkilotchisiga aylanishga yo'naltirish;

o'quvchilar uchun o'quv faoliyatlariga mos muammoli vaziyatlar atrofida o'quv jarayonini qurish;

Fizika o'qitish quyidagi mantiq asosida loyihalashtiriladi: umumiy maqsadni belgilash, o'z o'zini baholash, marketing-tadbirkorlik, tayanch kompetensiyalarni shakllantirish nuqtai nazaridan ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish, hamda mazmuni o'quv faoliyatga yaqin bo'lgan umumta'lim fanlarini integratsiyalash[8].

Ikkinchi tashkiliy-pedagogik shart - bu shaxsiy darajadagi grafik tayyorgarlikni rivojlantirishda o'quvchilarning ta'limga bo'lgan ta'limiy ehtiyojidir. Ta'lim olishga ehtiyoj orqali mavjud muammolarni hal qilish uchun zarur bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlarga ega bo'lish zarurligini tushuniladi. Motivatsiyani shakllantirish muammosi turli sabablarga ko'ra murakkab sanaladi. Grafik tayyorgarlikni rivojlantirishda o'qitishning motivatsion sohasi bir emas, balki bir nechta yetakchi motivlar bilan tavsiflanishi mumkin. Masalan: ta'lim olishni yoqtiraman, bilimimni

tizimlashtirmoqchiman, qobiliyatimni rivojlantirmoqchiman, fizik muammolarni hal qila olmayman va hokazo. O'quvchilarning ijobiy motivatsiyasi, tayyorligi shaxsning tayanch kompetensiyasini shakllantirish jarayoniga ongli ravishda qo'shilishini va uning ijobiy o'zgarishini ta'minlaydi. O'tkazilgan tadqiqot ishlari shuni ko'rsatdiki, aksariyat hollarda o'quvchilarning motivatsion tayyorligi psixologik sabablarga bog'liq: o'z qobiliyatlariga shubha bilan qarash, noaniqlik, qoniqarsiz darajadagi ko'nikmani namoyish etishni istamaslik, xatolarni tan olish, "ta'lim oluvchi" rolidagi noqulaylik, yangi bilimlardan qo'rqish. Shaxsiy tajribalar asosida shakllangan noto'g'ri fikr, ba'zan haqqoniy yechimni tanlashga imkon bermaydi[9].

Uchinchi tashkiliy-pedagogik shart – grafik tayyorgarlikning predmetli darajada rivojlantirishga yo'naltirilgan integrallashgan, innovatsion interfaol metodlardan foydalanish, shuningdek, muammolarni muvaffaqiyatli hal etish uchun zarur bo'lgan maxsus bilim va sifatlarini mustaqil rivojlantirish omillaridan kelib chiqqan holda amalga oshirishni nazarda tutadi.

To'rtinchi tashkiliy-pedagogik shart grafik tayyorgarlikning metapredmetli darajada rivojlantirishni monitoring qilishni nazarda tutadi. Monitoringning maqsadi – grafik tayyorgarlikni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etish, fizika o'qitish jarayonini tashkil etish sifatini tahlil qilish, baholash, maqsad va vazifalarni shakllantirish, ko'rsatkichlarni tanlash, ularni aniqlash usullari, olingan natijalarni kuzatishni nazarda tutadi[10].

Tashkiliy pedagogik shart-sharoitlar biz tomonimizdan maxsus yaratilgan va o'quvchilarning grafik tayyorgarligini rivojlantirish modelini amalga oshirish samaradorligini ta'minlovchi zarur va yetarli darajada qurilgan sharoitlar majmui sifatida qaraldi[11].

Tadqiqotimizda pedagogik shartlarning ush guruhini ajratamiz: tashkiliy, psixologik va didaktik.

Tashkiliy shartlar guruhiga subyektlar va o'quv faoliyatining tashkiliy shakllari o'rtasidagi o'zaro ta'sir qilish usullari to'plami kiradi, ular grafik tayyorgarlikni rivojlantirish ushun mazmuniy yelemntlarini maqsadli rejalashtirish natijasidir.

Psixologik shartlarga biz grafik tayyorgarlikni rivojlantirishga ta'sir qilishning aniq pedagogik chora-tadbirlarini ta'minlashga va ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishga yordam berishga qaratilgan bir qator shartlarni olamiz.

Didaktik shartlar guruxi - bu umumiy maqsadni amalga oshirishga qaratilgan (o'quvchilarning o'zini o'zi rivojlantirishini shakllantirish) mazmun yelemntlarini, o'qitishning tashkiliy shakllari va usullarini tanlash, loyixalash, ulardan foydalanish natijasidir. Bu guruxda o'quvchilarning grafik tayyorgarligini rivojlanishiga yordam beradigan shart-sharoitlar alohida o'rin tutadi[12].

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, maktab o'quvchilarida grafik tayyorgarlikni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash bo'yicha olib borilgan tadbirlar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarni fizikadan egallagan bilimlarining turli jixatlarini qamrab olish ushun keltirib o'tilgan pedagogik shart-sharoitlarning uch guruxini amalga oshirish ushun zarur va yetarli: tashkiliy, psixologik va didaktik.

Pedagogik, psixologik, falsafiy, ilmiy adabiyotlar tahlili hamda ilmiy tadqiqot ishlarini o'rganish natijasida quyidagi muammolar borligi aniqlandi:

1. Umumta'lim maktab o'quvchilariga fizika o'qitishda grafik tayyorgarligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari ta'minlanmagan, metodologik yondashuvlari va didaktik tamoyillari shakllantirilmagan;

2. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning fizikadan grafik tayyorgarligini rivojlantirishning metodik modeli ishlab chiqilmagan, didaktik ta'minoti takomillashtirilmagan;

3. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning fizikadan grafik tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi takomillashtirilmagan;

4. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning fizikadan grafik tayyorgarligini rivojlanganlik darajalarini baholash mezonlari ishlab chiqilmagan.

Yuqorida keltirib o'tilgan muammolar va ularni barataraf etish bo'yicha olib borilgan tadqiqot ishlarimiz dissertatsiyaning keyingi boblarida batafsil keltirib o'tiladi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.// Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017. Б.39.
2. Покасов В.Ф. Управление качеством образования современной школы (методические материалы) // автор-состав. – Ставрополь. 2012. – 145 с.
3. Гомулина Н.Н. Применение новых информационных и телекоммуникационных технологий в школьном физическом и астрономическом образовании: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.02. – М.: МПГУ, 2003.-332 с. РГБ ОД, 61:03-13/1698-6.
4. Хамидов В.С. Таълим тизимида кескин бурилишга сабаб бўлган 4 дастур ҳақида. «Infocom.uz», - Тошкент. 2010, №1, -54-57 б.
5. Шоштаева Е.Б. Интегральная технология обучения как основа повышения качества образовательного процесса: автореф. дис. канд. пед. наук. //Е.Б. Шоштаева. – Карачаевск: 2003. – С. 23.
6. Хамидов В.С. Таълим тизимида кескин бурилишга сабаб бўлган 4 дастур ҳақида. «Infocom.uz», - Тошкент. 2010.
7. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019.
8. Смолкин, А.М. Методы активного обучения: [Метод. пособие для преподавателей и организаторов проф. и экон. обучения кадров] / А. М. Смолкин. – М.: Высш. шк., 1991. – с. 175
9. Психология и педагогика /Под ред. Абульхамовой К.А., Васиной Н.В., Лаптева Л.Г., Слостенина В.А. – М.: «Совершенство», 1998.
10. Махмадиев Б.С. MathCAD тизимида ишлаш асослари. Ўқув қўлланма. – Қарши. 2012. – 144 б.
11. Тураев С.Ж., Хўжаев Л.Х., Пардаев Б.А. Matlab/Simulink муҳитида динамик системаларни моделлаштириш ва Borland Delphi7 дастурлаш тилида графигини ўрганиш.
12. Аладьев В.З., Харитонов В.Н. Программирование: Maple или Mathematica. – Таллинн , 2011. -415 с.

Maftuna RAJABOVA,
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti, DSc. S.Saidov taqrizi asosida

SOCIO-POLITICAL ANALYSIS OF THE CATEGORY “TOLERANCE”

Annotation

In this article is analyzed the category of “tolerance” from a socio-political point view. Also the problem of forming this category in the field of international relations is studied in the article.

Key words: Tolerance, intolerance, international relations, American dictionary, Aristotel, international documents.

“TOLERANTLIK” KATEGORIYASINING IJTIMOY-SIYOSIY TAHLILI

Annotsatsiya

Maqolada “tolerantlik” kategoriyasi ijtimoiy-siyosiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada mazkur kategoriyani xalqaro munosabatlarda kesimida shakllantirish muammosi o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Tolerantlik, intolerantlik, xalqaro munosabatlarda, Aristotel, xalqaro hujjatlar.

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КАТЕГОРИИ “ТОЛЕРАНТНОСТЬ”

Аннотация

В статье анализируется категория «толерантность» с социально-политической точки зрения. Также в статье исследуется проблема формирования данной категории в сфере международных отношений.

Ключевые слова: Толерантность, международных отношения, Аристотель, международные документы, Американский словарь.

Kirish. Zamonaviy davrning yorqin belgilaridan biri migratsiya, globallashtirish va insoniyat integratsiyasi natijasida yuzaga kelgan madaniy, konfessional, etnik an‘analarning aralashib ketishidir. Ko‘pgina xalqlar uchun ochiqlik davri ijobiy va salbiy oqibatlarga olib keladigan turli xil o‘zgarishlar omiliga aylandi.

Bugungi kunda millatlarning o‘zaro muloqoti va o‘zaro tolerantlikning rivojlanishi natijasida demografik, ekologik ilmiy-texnikaviy, axborot, siyosiy jarayonlarning rivojlanishiga va dunyo sayyoramizda yashovchi barcha xalqlarning butun birligiga olib keldi. Uni umumiy resurslar, yuzaga kelayotgan global muammolar, axborot maydoni, umumiy fan va texnologiya birlashtiradi. Bu barcha urushlarni, davlatlararo to‘qnashuvlarni, turli xil nizolarni, siyosiy rejimlarning qarama-qarshiliklarini to‘xtatish va oldini olishga hamda murosaga keltirishga xizmat qiladi.

Mazkur muammoni hal qilish uchun prinsiplar jihatdan yangicha bilim tizimini yaratish zarur. Jamiyat zo‘ravonligigacha bo‘lgan har qanday xatti-harakatga befarqlik yoki liberal munosabatda emas, balki har bir xalq madaniyatining eng yaxshi yutuqlarini hurmat qilishi va boshqasining so‘z erkinligiga asoslangan yangi aloqa tizimiga muhtoj bo‘ladi. Buni amalga oshirish uchun esa xalqaro munosabatlarda tizimida millatlararo muloqot va tolerantlikni shakllantirish hamda amalga oshirish zarur.

Tolerantlik jamiyat va davlat hayotining ajralmas bir qismi bo‘lib, inson va uning taraqqiyoti tarixida muhim rol o‘ynaydi. Tolerantlik o‘z navbatida dunyoqarashning o‘ziga xos xususiyati va xalq-atvorning strategiyasi ham hisoblanadi. Tolerantlik kategoriyasiga oid ilmiy-falsafiy konsepsiyalarni tahlil qilganda siyosiy omilni yetakchi o‘ringa chiqishini e‘tirof etish lozim. Chunki tolerantlik tasodifiy kechadigan to‘da yoki olomonning xohish-irodasi, his-tuyg‘ularining ifodasi emas, balki u etnoslarning, millatlarning tub manfaatlarini ifoda etadigan ijtimoiy-siyosiy hodisadir. Har qanday ijtimoiy hodisa pirovard natijada siyosiy tuzum, davlat hayotiga borib taqaladi, siyosiy boshqaruvning strategik

maqsadlariga ta‘sir etadi, hatto ularni transformatsiyaga uchratadi. Biroq, tolerantlikka faqat siyosiy voqelik sifatida yondashish yetarli emas. Tolerantlik ijtimoiy munosabatlarning tarkibiy qismi sifatida keng yondashishni taqozo etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. So‘nggi yillarda tolerantlik kategoriyasi va uning xalqaro munosabatlarda tizimida tutgan muhim o‘rnini tadqiq etish zamonaviy ijtimoiy-siyosiy, falsafiy va tarix fanlari oldida turgan dolzarb ilmiy yo‘nalishga aylanib ulgurgan. Mazkur kategoriya mahalliy olimlarimiz tomonidan ko‘proq falsafiy va tarixiy nuqtai nazardan o‘rganilgan hamda tahlil qilingan bo‘lib, bunga R.Murtazayeva, N.Karimov, O.Musayev va boshqalarning ilmiy izlanishlarini keltirib o‘tishimiz mumkin. Ammo, tolerantlik kategoriyasi mahalliy siyosatshunos olimlar tomonidan deyarli o‘rganilmagan. Chet el tadqiqotchilaridan L.V.Bayeva (Толерантность: идея, образы, персоналии) va L.K.Mullagaliyeva (Язык толерантности) kabilarining ilmiy ishlarida esa mazkur kategoriyaning tarixiy, ijtimoiy-falsafiy va siyosiy aspektlari ochib berilgan. Shuningdek, tolerantlik kategoriyasini ijtimoiy-siyosiy jihatdan tahlil qilishda turli xil xalqaro hujjatlarni va xalqaro siyosiy institutlarning faoliyatini o‘rganish hamda tahlil qilish ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tolerantlik kategoriyasini ijtimoiy-siyosiy jihatdan tahlil qilishga kirishishdan oldin uning konseptual apparatini aniqlab olish lozim. Tolerantlik so‘zining etimologiyasi lotin tiliga borib taqaladi. Tolerantlik (lotincha tolerantia – muros, chidam, sabr-toqat, qabul qilish) – bu o‘zgalarning urf-odati, hayot tarzi, e‘tiqodi, qadriyatlarini va dunyoqarashiga nisbatan bag‘rikeng munosabatda bo‘lishni anglatuvchi falsafiy-siyosiy termindir.[1]

Tolerantlik tushunchasini turli xil tillar kesimida ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, ingliz tilida tolerantlik “shaxs yoki voqelikni qarshiliksiz (e‘tirozsiz) qabul qilishga tayyorlik” ni anglatadi, fransuz tili va madaniyatida “o‘zga insonni ozodligi, uning pozitsiyasi, harakati, siyosiy va diniy qarashlarini

hurmat qilish” kabi omilga tayanadi, xitoy tili va madaniyatida esa tolerant bo'lish – bu o'zgalarga nisbatan sahiy va muruvvatli bo'lishni anglatadi, arab tilida o'zida “kechiruvchanlik, shafqat, moyillik, marhamatlik, xayrixohlik va chidamlilik” kabi omillarni qamrab olgan tushuncha sifatida, fors tilida esa tolerantlik – “sabr-toqat, bardosh va murosaga kelish” ni anglatadi.[1]

Xorijiy so'zlar lug'ati “tolerantlik” tushunchasining ma'nolaridan birini “sabr-toqat, kimgadir, nimagadir hurmat-ehтиrom qilish” deb talqin qiladi.[2]

Bugungi kunda eng ko'p tarqalgan “American dictionary” dunyodagi eng katta lug'at sifatida tan olingan bo'lib, mazkur lug'atdagi ta'rifga ko'ra tolerantlik –bu “o'zgalarga e'tiqodlari va harakatlarini tan olish qobiliyati yoki amalda tan olishlik, hurmat qilishlik” deb ta'riflanadi, o'zi va o'zgalarga tushunchalari o'rtasidagi ijobiy muhitni yaratish tushuniladi.[2]

Tolerantlik tushunchasi dinlar kesimida ham alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Hindistonda keng yoyilgan buddizm va jaynizm ta'limotlarida ham tolerantlik va murosasozlik targ'ib qilinadi. Jaynizmning “Tattvartxasut” kitobida: “Barcha tirik mavjudotlarni qo'llab-quvvatlang, yaxshilikdan xursand bo'ling, azob-uqubatlarga rahm-shafqat qiling va xayrixoh bo'ling” deya ta'kidlangan. Bu yerda mazkur ta'limotlarning asosi rahm-shafqat, tolerantlik g'oyalari asoslanganligini ko'rishimiz mumkin. Qadimgi Xitoy an'alarida ham tolerantlik puxta ishlab chiqilgan tushunchalardan biridir. Qadimgi Xitoy faylasufi Mansi o'z bitiklarida shunday ta'kidlaydi: “O'zingizning oqsaqollaringizni hurmat qiling, buni boshqa keksa odamlarga ham qo'llang, farzandlaringizni seving, bu muhabbatni begonalariga uzating, shunda osmon ostini boshqarish oson bo'ladi. Shuning uchun ular rahm-shafqat ko'rsatganda, to'rt dengiz ichidagi barchani himoya qilish uchun yetarli. Agar marhamat ko'rsatilmasa, hatto xotin va bolalarni himoya qilishning iloji yo'q” deya fikr bildirilgan. Bu bitiklarda ham yoshi katta keksalarni hurmat qilish va ularga nisbatan o'zaro tolerant munosabatda bo'lish kabi yosh bilan bog'liq bo'lgan tolerantlikni ko'rishimiz mumkin.[1]

Islom dinida ham tolerantlik xususiyatlari o'zining yorqin ifodasini topgan. Islom dinining muqaddas kitobi “Qur'oni Karim” ning Baqara surasi, 256-oyatida quyidagi oyat keltiriladi: “Dinda majburlash yo'qdir” ya'ni bu yerda dinga asta sekinlik bilan kiriladi va unga majburlash, zo'ravonlik bilan uni singdirish yoki targ'ib qilish yo'q degan xulosalarni ko'rishimiz mumkin. Bu esa diniy tolerantlikning yorqin misoli bo'la oladi.[4]

Tolerantlik tushunchasining ijtimoiy munosabatlarga oid “tolerantlik” ma'nosida qo'llanila boshlanishi “Renessans” (ya'ni orta asrlarda Yevropada uyg'onish davri) ga tog'ri keladi. Tolerantlikni olimlar asosan ikkita tarixiy bosqichda ko'rib chiqadilar. Birinchi bosqich – bu antik davrdan (ya'ni qadimgi davr milodiy IV asrdan boshlanadi) to ma'rifat davrigacha (renessans) bo'lgan juda katta davrni o'z ichiga qamrab olgan. Bu bosqichda “tolerantlik” tushunchasini olimlar asosan diniy omillar bilan bog'lashadilar. Ikkinchi bosqich – bu renessans davridan boshlangan bo'lib, liberal tafakkur genezisining turli xil ko'rinishlarida, inson huquq va erkinliklari konsepsiyasi, konstitutsionalizmning rivojlanishi, plyuralistik demokratiya tamoyillari, tinchlik, tolerantlik va multikulturalizm madaniyatlari bilan bog'liq zamonaviy modellar yoyilishi bilan izohlanadi. Mazkur bosqichni olimlar asosan huquq bilan bog'laydilar.[1]

Tahlil va natijalar. Tolerantlik tushunchasiga birinchilardan bo'lib Epimenid, Aristotel, Gorgiy, Demokrit, Siseron, Epiktet, Ibn Sino, Beruniy, Farobiy, Rerix, J.Lokk, A.Shvayser, F.Volter va boshqalarning asarlarida ko'plab fikrlar uchraydi.

Qadimgi Yunonistonning mashhur faylasufi Demokrit tolerantlik xususida quyidagi fikrlarni bildirib o'tgan: “Yomonlikni yengib o'tishda faqatgina insonni baxtli holatga olib boradigan bilimlarga ega bo'lishi orqali erishish mumkin. Uning fikricha bilim ham Xudoning qudrati va hayollarni yengishga hamda ularni momaqaldiroq kabi tabiiy hodisalarga bo'ysunishga yordam berishi kerak” deya ta'kidlaydi. Bu yerda aynan tolerant bo'lishni, jamiyatda munosib o'rin egallashni bilim orqali, o'rganish orqali ko'radi.

Aristotel ham birinchilardan bo'lib tolerantlik xususida quyidagi fikrlarni bildiradi: “Fazilat egasi uni xuddi unga yaqin odamlar va begona odamlar bilan bir xilda harakat qiladi”. Aristotelning fikricha, siz begonalariga nisbatan ham shunday munosabatda bo'lingki, xuddi o'sha narsani o'zingizga ham tilang.

Ingliz mutafakkiri J.Lokk ham o'zining mashhur asarlarida tolerantlik xususida ko'plab fikrlarni bildirib o'tgan. U 1685-yilda Angliyadan Gollandiyaga surgun qilinadi va bu yerda u o'zining mashhur “Bag'rikenglik haqida maktub” asarini yozadi. J.Lokk tolerantlikka quyidagi ta'rifni beradi: “Tolerantlik o'ta murosasiz pozitsiyalar o'rtasidagi muvozanatni topishga imkon beradigan o'ziga xos “oltin vosita”, tolerantlik – bu boshqalarning yaxshiliklariga nisbatan kishining ichki niyatidir” ya'ni bu yerda biz Aristotelning ta'biri bilan aytganda, inson ijtimoiy mavjudot bo'lib, boshqa barcha tirik mavjudotlardan farqimiz ijtimoiylikimizdir, ya'ni boshqa hech bir mavjudotda bunday qiyofa yo'q.[2]

Aristotelning quyidagi fikrlari siyosatshunoslik fanida xususan xalqaro munosabatlarda mashhur konsepsiya hisoblanadi. Uning konsepsiyasiga ko'ra: “Inson boshqa barcha tirik mavjudotlardan oltin oraliq bilan farq qiladi” ya'ni biz ijtimoiy, ongli mavjudot ekanimiz hayotimizda turli xil voqealar yuz berishi mumkin, masalan, turli xil ixtiloflar, nizolar, urushlar, murosasizliklar kelib chiqishi mumkin.

Fransiyalik olim V.Volter o'zining “Tolerantlik to'g'risida” (“Trais sur la tolerance”) va “Diniy bag'rikenglik” nomli risolalarida quyidagi fikrlarni bildiradi: “Bir tomondan murosasizlik barcha dinlarga xosdir, boshqa tomondan u daxriylik bilan bog'liq xavfdan ogohlantiradi” deya ta'kidlaydi. Shuningdek, u har qanday din osonlikcha aqidaparastlikka aylanishi mumkinligini aytib, faqatgina chuqur diniy va falsafiy bilim jamiyatni olg'a idamlashga yordam berishini e'tirof etadi.

Ingliz mutafakkiri A.Shvayser o'zining “Kamtarlik etikasi” asarida aynan tolerantlik dunyoqarashini ochib bergan: “Hayotning o'zi va hayotga bo'lgan ehtiyojni hurmat qilishni anglatadi bag'rikenglik. Bunday iroda insonning axloqiy javobgarligi va burchi yuzaga keladigan harakatlarida namoyon bo'ladi” deya ta'kidlaydi.[2]

Nemsi faylasufi Immanuel Kant o'z asarlarida diniy tolerantlik xususida to'xtalib o'tadi. Faylasufning fikricha, tolerantlikning asosi aql bo'lishi kerak, faqat aqlgina to'g'ri fikrlashga qodir sub'ektni namoyon qilishi mumkin hamda tolerantlik boshqalarga nisbatan sust harakat emas, balki, faol munosabatdir.

Dialektik materializm asoschilaridan biri Fridrix Engels tolerantlikning ijtimoiy ahamiyatini ochib bergan. Uning fikricha, jamiyatda sog'lom tolerant muhitni yaratish orqali turli xil etnik guruhlar, konfessiyalar, jamiyatlar va mamlakatlar o'rtasida faol aloqalarni o'rnatish hamda rivojlanishning yuqori darajasiga erishish mumkin. Shuningdek, u agar insonlar o'rtasida tolerantlik bo'lmasa, insonning hayvonga aylanishi sodir bo'lishi mumkinligini ham alohida ta'kidlab o'tadi. Ammo faylasuf tolerantlikning o'ta yuqori darajasini rad etadi. Bundan tashqari, Engels tolerantlikni “diniy axloq” bilan bog'lashga harakat qiladi va tolerantlik yomonlikka zo'ravonlik bilan qarshilik qilmaslik, kechiruvchanlik hamda jamiyatning,

davlatning eng muhim ijtimoiy tamoyili ekanligini ham alohida ta'kidlab o'tadi.

Rus adibi L.N.Tolstoy "Yovuzlikka zo'ravonlik bilan qarshilik qilmaslik" hamda "Umuminsoniylik asosida jamiyatni axloqiy va ma'naviy yangilash" kabi g'oyalarni ilgari surgan. Mazkur g'oyalarda adib tolerantlik xususida ham to'xtalib o'tadi. Uning fikricha, tolerantlik faol hayotiy pozitsiyadir, bag'rikenglik o'zaro tushunish va bu orqali boshqa insonlarga hamda qo'shni xalqlarga yaxshi munosabatda bo'lishni ham o'zida namoyon etadi.[2]

Yana bir rus mutafakkiri V.G.Belinskiy ham o'z asarlarida o'zaro tolerant bo'lish xususida quyidagi fikrlarni bildiradi: "Har kim o'z fikrini boshqalarning fikri haqida o'ylamasdan aytadi, u qanday fikr bo'lsa ham siz mazkur fikrni hurmat qilishingiz va toqatli bo'lishingiz kerak. Chunki har bir inson o'zining mustaqil fikrini bildirishi ham uning universal huquqidir. Siz uning universal huquqini amalda tan olishingiz tolerantlik hisoblanadi" deya ta'kidlaydi.[6]

So'z mulkingning sultoni, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy ham o'zining asarlarida bag'rikenglik va tinchlik g'oyalarni ilgari surgan. Insonlararo munosabatlarda shunday narsalar borki, Navoiy fikricha ularning ta'siri jamiyat rivojiga, insoniy qadr, ezgulik va mehr-shafqat jamiyat ma'naviy hayotining asosini tashkil etishiga jiddiy to'sqinlik qilib keladi. Navoiy bag'rikenglik xususida quyidagi mashhur fikrni bildirib o'tadi: "Jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish darkor". Bu yerda ma'rifat sifatida tolerantlik, ya'ni bag'rikenglik har qanday jaholatga ma'rifat, tinchlik yo'li bilan qarshilik ko'rsatish, bu esa qurol kuchidan ancha xavfsiz va samarali yo'l ekanligi nazarda tutilgan.[7]

Bugungi kunga kelib, tolerantlik ijtimoiy munosabatlarning yangi toifasi sifatida talqin etilmoqda. Tolerantlik hodisasining noyob mohiyati uning fanlararo xususiyatidan iborat bo'lib, u shuning uchun ham aksariyat gumanitar fanlar tomonidan o'rganilmoqda. Garchi tolerantlik voqeligini o'rganish sohasida ayrim natijalarga erishilgan bo'lsa ham, bu tushunchaning ilmiy kategoriya sifatida amaliy yo'nalish mohiyati haligacha aniq ta'riflab berilgan emas[8].

Tolerantlik – inson huquqlarini qaror topdirish, plyuralizm (shu jumladan, madaniy plyuralizm), demokratiya va huquqning tantanasi uchun ko'maklashish majburiyatidir. Tolerantlik aqidabozlikdan, haqiqatni mutlaqlashtirishdan voz kechishni anglatuvchi va inson huquqlari sohasidagi xalqaro-huquqiy hujjatlarda o'rnatilgan qoidalarni tasdiqlovchi tushunchadir.[9]

2000-yilning sentabrda BMTning Ming yillik sammiti bo'lib o'tgan. Unda to'plangan dunyodagi ko'pgina mamlakatlar rahbarlari insoniyat oldida turgan va sivilizatsiyani saqlab qolish maqsadida kechiktirmay hal etilishi lozim bo'lgan asosiy muammolarni belgilab olganlar.

Sammit deklaratsiyasida butun insoniyat uchun juda katta ahamiyatga ega bo'lgan olitva qadriyat ta'riflab berilgan. Bular erkinlik, tenglik, birdamlik, mas'uliyat tufayli bo'lgan tabiatga hurmat bilan bir qatorda tolerantlik ham xalqaro munosabatlarning asosi sifatida tilga olingan.[4] Jahon hamjamiyati davlatlar o'rtasida tolerantlik munosabatlarni o'rnatishga katta e'tibor berilmoqda, zo'ravonlikka barham berish, tinchlikni ta'minlashning yangi yo'llarini izlamoqda va ko'p hollarda bunga erishmoqda ham. Shu jihatdan olganda, Yevropa mamlakatlari va ularning uyushmasi bo'lmish Yevropa Ittifoqining tolerantlik g'oyalarni targ'ib qilish va shu yo'ldan borayotgan kuchlarni jipslashtirish sohasidagi faoliyati diqqatga sazovordir.[10]

2008-yil 9-16-noyabr kunlari Tolerantlik Kengashi "Yevropada tolerantlik haftaligi" nomli xalqaro tashabbusi doirasida bir qator tadbirlarning tashabbuskorlari va tashkilotchilaridan biri bo'ldi. Bu loyiha "Billur tun" voqealarining 70 yilligi va Xalqaro tolerantlik kuniga bag'ishlandi. Rasmiy tadbirlar jarayonida Kengash Yevropa Parlamentiga "Umumyevropa tolerantlik konvensiyasi" loyihasini va "Tolerantlik oq kitobi" konvensiyasini taqdim etdi. Mazkur hujjatlar Yevropada tolerantlik tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qilishga qaratilgan. "Yevropada tolerantlik haftaligi"ni Yevropa tolerantlik va kelishuv Kengashi, Yevropa yahudiylar kongressi, Yevropa Parlamenti, Yevropa Kengashining Parlament Assambleyasi, Rossiya yahudiylar kongressi, "Xolokost xotirasi jahon forumi" Fondi, "Yad Vashem" falokat va qahramonlik Milliy memoriali tashkilotlari uyushtirdi. 200-yilda Yevropa Tolerantlik va Kelishuv Kengashi bag'rikenglik sohasidagi Yevropa mukofoti – Tolerantlik medalini ta'sis etgan. Bu mukofot Yevropada sabr-toqat va o'zaro hurmat g'oyalarni targ'ib qilish, shuningdek, ksenofobiyaga, irqiy va diniy kamsitishga qarshi kurash sohasidagi atoqli arboblarning xizmatlarini taqdirlash uchun ta'sis etildi. Tolerantlik medali qarindosh-urug'lari ekstremizmga va toqatsizlikka qarshi kurashda halok bo'lgan oilalarga ham topshiriladi.[4]

Xulosa va takliflar. Ko'rib turganimizdek, tolerantlik yo'nalishlariga ko'ra turli xil bo'lishi mumkin, ammo u ma'lum bir "ijtimoiy birlik"ni yoki boshqalarning universal huquqlarini amalda tan olishni anglatadi.

Yuqoridagilardan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, tolerantlik bugungi kunda shunchaki nazariya emas, u insoniyatning buyuk namoyondalari faoliyati orqali hayotga tatbiq etilgan voqelikka, dunyoqarash uslubiga aylanib bormoqda. Biz tolerantlikning asl mohiyatini chuqur anglasakgina, barcha insonlarni boricha qabul qila olamiz va bu orqali tinchlik va hamjihatlikka hamda butun dunyoda turli xil urushlarni murosasiz yo'li bilan hal qilishga erishamiz.

ADABIYOTLAR

1. Баяева Л. В. Толерантность: идея, образы, персоналии. Астрахан. 2009. 228 с.
2. Муллағалиева Л.К. Язык толерантности. – Уфа. 2012. 148 с.
3. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. СПб. АСТ. 1996. 587 с
4. Murtazayeva R.X. O'zbekistonda millatlararo munosabatlar va tolerantlik. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. – Toshkent: Go To Print. 2020. 467 b.
5. Рерих Н.Л., О вечном.-М.:Республика,1994. 462 с.
6. E'zoza Karimova O'zbek tolerantligining o'ziga xos xususiyatlari. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. 2006. 59 b.
7. Буюк аломалар ижодида ахиллик ва бағрикенглик. – Тошкент: Жаҳон иктисодиёти ва дипломатия университети. 2005. – Б, 67-74.
8. Tolerantlik prinsipining bayonnomasi. 1995-yil 16-noyabrda YUNESKO Bosh Konferentsiyasining 5.61 qarori bilan tasdiqlangan Xalqaro Shartnoma. YUNESKO.1995.
9. Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси. Бетти Радон. Бағрикенглик: тинчлик сари олға кадам. ЮНЕСКО, 2005.
10. Муртазаева Р.Х. Межнатиональные отношения в Узбекистане и толерантность.(электронное учебное пособие). – Т., 2007

UO'K: 37.026

Zulfiya RASULOVA,

Termiz davlat Pedagogika instituti Pedagogika kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: rasulovazulfiya281@gmail.com

TerDPlning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD L.Muxtarova taqrizi asosida

“OILA – MAHALLA – TA'LIM MUASSASASI” HAMKORLIGI MEKANIZMINING MOHIYATI VA AHAMIYATI

Аннотация

Oila inson uchun muqaddas maskan, kishilik jamiyatining ijtimoiy poydevoridir. Oilaviy turmushning asosiy maqsadi-bu farzand ko'rish orqali aholini qayta tiklash, avlodlar bilan ajdodlar vorisligi va davomiyligini hamda yer yuzida insoniyat tarixiy taraqqiyotini ta'minlashdan iboratdir. Mamlakatimiz istiqboli, birinchi navbatda, yoshlar zamonaviy fan asoslarini, eng yangi texnika va texnologiyani, milliy va umuminsoniy ma'naviyat qadriyatlarini qanchalik chuqur egallashiga bog'liq.

Kalit so'zlar: Oila, inson, maskan, kishi, jamiyat, ijtimoiy, maqsad, avlod.

СУТЬ И ЗНАЧЕНИЕ МЕХАНИЗМА СОТРУДНИЧЕСТВА "СЕМЬЯ - СОСЕДА - ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ"

Аннотация

Семья – священное место для человека, социальная основа человеческого общества. Главной целью семейной жизни является восстановление численности населения за счет рождения детей, обеспечение преемственности и преемственности поколений и предков, историческое развитие человечества. на земле. Перспективы нашей страны зависят, прежде всего, от того, насколько глубоко молодежь овладеет основами современной науки, новейшей техникой и технологиями, ценностями национальной и общечеловеческой духовности.

Ключевые слова: Семья, человек, место, человек, общество, социальное, цель, поколение.

THE ESSENCE AND SIGNIFICANCE OF THE COOPERATION MECHANISM "FAMILY - NEIGHBORHOOD - EDUCATIONAL INSTITUTION"

Annotation

The family is a sacred place for a person, the social foundation of a human society. The main purpose of family life is to restore the population by having children, to ensure the succession and continuity of generations and ancestors, and the historical development of mankind on earth. The prospects of our country depend, first of all, on how deeply young people master the basics of modern science, the latest techniques and technology, and the values of national and universal spirituality.

Key words: Family, person, place, person, society, social, goal, generation.

Kirish. Har tomonlama barkamol, komil insonni tarbiyalash jamiyatimiz oldida turgan dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Bugungi kunda ro'y berayotgan muhim ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar yoshlar ongiga ta'sir qilmasdan qolmaydi. Yosh avlodni ma'naviy-axloqiy, madaniy-ma'rifiy jihatdan yetuk insonlar qilib tarbiyalash ishi birinchi navbatda oiladan boshlanadi. Bu borada barkamol avlodni tarbiyalashda ota-ona, mahalla va ta'lim muassasalarining hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ushbu hamkorlikni to'g'ri yo'lga qo'yish o'smirlar orasida qarovsizlik, tartibbuzarlik, jinoyatchilik va shunga o'xshash maishiy buzqliklar bilan shug'ullanishning oldini olishda muhim tarbiya vositasidir.

Bolaning qanday inson bo'lib voyaga yetishi ota-ona tarbiyasi va atrof – muhit ta'siriga bog'liq. Bola tarbiyasida ularning yosh jihatiga, ruhiyat va tushunchasiga, fe'l-atvoriga alohida ahamiyat berish zarurdir. Birinchi prezidentimiz "Yuksak ma'naviyat–engilmas kuch" kitobida "...Odobli, bilimdon va aqlli, mehnatsevar, iymon-e'tiqodli farzand nafaqat ota-onaning, balki butun jamiyatning eng katta boyligidir" deb ta'kidlagan edilar. Ushbu talab asosida mamlakatimizda nasli toza, jismonan sog'lom, bilim va tafakkuri o'tkir, ma'naviyatli, aniq kasbga va mutaxassislikka ega, g'oyaviy sobitqadam farzandlar, ya'ni barkamol avlod modeli yaratildi va uni shakllantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Tahlil va natijalar. Davlatimiz rahbari muxtaram Sh.Mirziyoev tomonidan xam bu borada keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Endilikda yoshlar millati, xalqi, qolaversa, o'zi va oilasi manfaatlari uchun erkin mehnat qilish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bunday muhim ijtimoiy o'zgarishlar mustaqil davlatimiz Konstitutsiyasida, "O'zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksi" va boshqa tegishli qonunlarda umuminsoniy qadriyatlarga muvofiq ravishda mustahkamlab qo'yilgan. Bularning barchasi yoshlarda yangicha tafakkurni, milliy, ijtimoiy-siyosiy ongni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Shunday ekan, yosh avlod tarbiyasi bilan shug'ullanadigan, oilada – ota-onalar, mahallada – qo'ni-qo'shni va keng jamoatchilik, ta'lim muassasasida – o'qituvchi va murabbiylar kelgusi avlod barkamolligi hamda o'g'il-qizlarimizning ulug' ajdodlarimizga xos oqil bo'lishlari uchun mas'uldirlar. Xullas, tarbiya ishlarini hamkorlikda olib borilishi doimo ijobiy natija bergan. Ushbu ishlarni tizimli olib borish va muvofiqlashtirishga bo'lgan ehtiyoj bugungi ta'lim-tarbiya jarayoniga mas'ul vazirlik, manfaatdor tashkilot va idoralar oldiga dolzarb vazifalarni qo'yimoqda. Mazkur vazifalarni hayotga tadbir etishda oila, mahalla, ta'lim muassasalari, davlat va nodavlat tashkilotlarning o'zaro hamkorligi alohida o'rin tutadi. Ma'lumki, ta'lim-tarbiya masalasi davlat va jamiyat nazoratida bo'lishi asosiy qonunimiz - O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida (41-modda) belgilab qo'yilgan. Boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday

ta'lim va tarbiya olishlariga bog'liq. Mazkur ishlarni kuchaytirish, barkamol avlodni tarbiyalashda ota-ona, mahalla va ta'lim muassasalarining hamkorligini yanada mustahkamlash mas'ul tashkilotlar, idoralar va keng jamoatchilikning ishidir. Shunday ekan, joylarda "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorlik mexanizmini kuchaytirish, Jamoat kengashining Nizomi asosida hamkorlik ishlarini yo'lga qo'yish, hududiy Jamoat kengashlari tarkibini to'g'ri shakllantirish Jamoat kengashlari faoliyati samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Oila, maktab, mahalla hamkorligi faoliyatini samarali tashkil etish, hamkorlik ishlarini yanada kuchaytirish yo'lida barchamiz jon kuydirishimiz lozim. "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorlik mexanizmini kuchaytirish uchun mas'ul tashkilotlar quyidagi vazifalarni ustivor maqsad sifatida o'z rejasiga kiritishi lozim:

1. Ota-ona, mahalla va ta'lim muassasalarining hamkorligini mustahkamlash, shu orqali ota-onalarning farzandlar tarbiyasidagi o'rni, majburiyati, o'zaro munosabati va mas'uliyatini kuchaytirish.

2. Jamoat kengashlari faoliyatini metodik ta'minlash, ta'lim muassasalaridagi ta'lim-tarbiya sifatini o'rganish va ularni yanada takomillashtirishga oid tadbirlarni amalga oshirish.

3. Voyaga yetmaganlarning qarovsizligi va ular tomonidan sodir etilishi mumkin bo'lgan jinoyatlarni oldini olish, yoshlarni turli yot g'oyalarda tahdididan himoya qilish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, huquqiy savodxonligini oshirishga qaratilgan profilaktik tadbirlar samaradorligini oshirish va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish.

4. bitiruvchilarni qiziqishlari bo'yicha Professional ta'limi muassasalariga, OTM larga qamrab olish, o'quvchilarni dars jarayoniga to'liq jalb etish va bitiruvchilarni ish bilan ta'minlash.

5. Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar orqali yurtimizda amalga oshirilayotgan bunyodkorlik ishlari, ayniqsa, ta'lim tizimidagi islohotlar haqida o'quvchilar, ota-onalar va keng jamoatchilikni uzviy xabardorligini ta'minlash.

6. O'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish hamda ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash.

7. Qonunchilik talablaridan kelib chiqib ta'lim muassasalariga yaqin hududlarda alkogolli va tamaki mahsulotlari sotilishiga yo'l qo'ymaslik bo'yicha jamoatchilik nazoratini o'rnatish. Mazkur vazifalarning joylardagi ijrosiga mas'uliyat bilan yondashish, sifatli va to'laqonli amalga oshirish, samaradorlik va natijadorlikka erishish barcha mas'ul sub'ektlar – avvalo oila, mahalla, ta'lim muassasasining, shuningdek, tegishli davlat organlari, biznes vakillari, nodavlat tashkilotlar, ommaviy axborot vositalarining hamkorligidagi muhim vazifasidir.

Barkamol avlodni tarbiyalashda asosiy bo'g'inlardan biri, ota-onalar va mahalla bilan yaqin hamkor, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishga mas'ul bo'lgan ta'lim muassasalarining asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilangan:

1. Mustaqil fikrlaydigan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat bilan qaraydigan, o'zining qat'iy hayotiy e'tiqod va qarashlariga ega bo'lgan, milliy mentalitetimizga yot zararli ta'sirlarga qarshi turishga qodir yoshlarni tarbiyalash.

2. Ta'lim muassasalarida o'quvchilarning ichki tartib odob-axloq qoidalariga to'liq amal qilishini ta'minlash.

3. Ta'lim muassasalarida sog'lom ijtimoiy-ma'naviy muhitni ta'minlash.

4. O'quvchilar o'rtasida milliy mafkurani targ'ib qilish, aqidaparastlik, diniy ekstremizm va milliy taraqqiyotimizga zararli boshqa g'oyalarning kirib kelishiga qarshi murosasiz kurashishni tashkil etish.

5. O'quvchi-yoshlarning ta'lim-tarbiya olish jarayonida turli xil chalg'ituvchi vositalar (uyali aloqa vositalari, videotasmalar, internet tarmog'idagi ma'lumotlar, kompyuterdagi o'yinlar)ning zarari va ularning oqibatlarini oldini olish bo'yicha keng targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish.

6. Huquqbuzarlikka moyilligi bor, tarbiyasi og'ir, ta'lim muassasasi va ichki ishlar idoralari profilaktika ro'yxatida olingan, diniy ekstremistik oqimga mansub oilalar farzandlari, diniy kiyimlarda keluvchi o'quvchi qizlar, shuningdek, dars vaqtida masjidga qatnaydigan o'quvchilarga mas'ullarni biriktirish va ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ta'lim-tarbiyasi va hulq-atvorini alohida nazoratga olish.

7. Ta'lim muassasalaridagi davomatni ta'minlash va yaxshilash bo'yicha jamoatchilik nazoratini kuchaytirish.

8. Voyaga yetmaganlarning nazoratsizligini oldini olish, dars jarayonida o'qishga bormasdan bemaqsad yurgan va tungi vaqtlarda "Internet-kafe" va "Kompyuter klub"larida vaqt o'tkazayotgan voyaga yetmaganlarni aniqlash bo'yicha Jamoat kengashi a'zolari bilan "O'quvchi", "Davomat" kabi reydlarni tizimli o'tkazish, reydlar davmida aniqlangan o'quvchilarni o'qishga qaytarish.

9. O'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etishda ta'lim muassasalar va mahallalarda fan, sport va qiziqishlar bo'yicha to'garaklar faoliyatini kuchaytirish va doimiy monitoring yuritish.

10. "Yoshlar ittifoqi" tashkilotlari faoliyatini kuchaytirish, yetakchilarga metodik yordam ko'rsatish, liderlikni targ'ib qilish va qo'llab-quvvatlash.

11. 9-sinf bitiruvchilarini ta'limning keyingi bosqichiga to'liq qamrab olish va professional ta'limi muassasalar bitiruvchilarini ish bilan ta'minlash holatini qat'iy nazoratga olish.

12. O'zaro tezkor axborot almashuvini yo'lga qo'yish, har bir sodir etilgan jinoyatga – favqulotda vaziyat deb qarash, "Umumta'lim maktabi o'quvchisi tomonidan sodir etilgan jinoyat bo'yicha profilaktik tadbir" bo'yicha yo'riqnoma (xizmat surush tiruvi) hamda yagona hisobot shakli asosida ish yuritish.

13. Ta'lim muassasalarida ma'naviy-madaniy tadbirlar, turli yo'nalishdagi ko'rik-tanlov va musobaqalarni Jamoat kengashi a'zolari ishtirokida mazmunli, ommaviyligi va natijadorligini ta'minlagan holda tashkil etish.

14. O'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar va faol Jamoat kengashi a'zolarini rag'batlantirishni (e'tirof etish, minnatdorchilik bildirish, faxriy yorliq berish, davlat va tarmoq mukofotlariga tavsiya etish, moddiy rag'batlantirish va h.) tizimli amalga oshirish.

15. Ta'lim muassasalarida hududi va o'quv xonalarini toza, ozoda saqlash va obodonlashtirish ishlarini tashkil etishda o'quvchilar faolligini oshirish.

16. Hamkorlikda olib borilgan ishlarni ommaviy axborot vositalari orqali keng yoritib borishdir.

Bugungi shiddat bilan o'zgarayotgan zamon yoshlarda yuksak ma'naviyatni shakllantirishda, jamiyatga tarbiyasi, odobli, mafkuraviy immuniteti kuchli yoshlarni yetkazib berishda, bizlardan yuksak fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy faollik, vatanparvarlik, fidoiylilik, keng dunyoqarash, o'quvchi-yoshlarga nisbatan mehr, o'zimizga nisbatan talabchan bo'lishni talab etmoqda. Bugungi kunda ro'y berayotgan muhim ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar yoshlar ongiga ta'sir qilmasdan qolmasligi hamda hozirgi ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya olayotgan yosh avlod ertaga bizning qo'limizdan ishimizni oladigan, hayotimizni davom ettirib, o'zidan keyingi avlodga yetkazuvchi vorislar ekanligi ayni haqiqatdir. Shunday ekan, yosh avlod tarbiyasi bilan shug'ullanadigan o'zaro chambarchas bog'liq uch omil – oila,

mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligi muhim ahamiyatga egadir.

Xulosa. Mazkur tarbiya tizimi asosida yurtimizda amalga oshirilayotgan ishlar samaradorligini bugungi kunda butun dunyo hamjamiyati e'tirof etmoqda. Muhtasar qilganda, tarbiya – tub mohiyati bilan jamiyat ko'lamida amalga oshiriladigan ishdir. Har bir bolaga munosabat ota-onaning ham, o'qituvchining ham, jamoatchilikning ham millatga, Vatanga bo'lgan munosabatini aks ettiradi. Demak, tarbiyani faqat oilaga, ta'lim muassasasiga tashlab qo'yamay, butun jamoatchilik hamkorligida, ya'ni davlat va nodavlat tashkilotlari yaqin hamkorlikda ish yuritsagina, o'sib kelayotgan yosh avlod barkamol, har tomonlama yetuk bo'lib etishadi.

Maqolada urg'u berilgan fikrlar ro'yobi tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha oldimizda turgan

vazifalar va muammolarning yechimiga oqilona yondashuv bo'lib, barcha sohalarni bir maqsad yo'lida birlashtiradi hamda "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi hamkorligi" Jamoat kengashlari faoliyatini kuchaytirib, o'zaro hamkorlikni yanada mustahkamlashda o'zining ijobiy samarasini beradi. Biz kattalarning maqsadimiz, yoshlarimiz qalbini ilm, ma'rifat nuri bilan, ma'naviyat sarchashmalaridan bahramand etish, ularda qat'iy ishonch, doimiy va uyg'oq ruhni shakllantirishdan iborat bo'lishi kerak. Ushbu yo'lda o'rganish, yangilik qilishdan to'xtamaslik, ishni tizimli tashkil etish, sog'lom kuchlarga tayanish, mas'uliyatni unutmastlik va ezgu maqsad sari intilib ishlash, farzandlarimizga nisbatan mehr, o'zimizga nisbatan talabchanlik hamda yuqori kasb mahoratiga ega bo'lish talab etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., 1992.
2. 1998 йил-Оила йили деб эълон қилиншига доир ҳужжатлар.
3. Мунавваров А. Оила педагогикаси. Қўлланма. Т., 1994.
4. Ёдгоров Р. Оила тарбиясида отанинг ўрни. ТошДУ тўплами, 1996.
5. Узоқов Х., Ғозиев Э./., Тожиев А. Оила этикаси ва психологияси. Қўлланма. Т., 1992.
6. Мусурмонова О. Оила фаровонлиги - жамият таракқиётининг мезони. Халқ таълими журнали. 1998. 6-сон.
7. Расулова З. Uzbek: History, today, future/ Yanvar 2021 yil Journal NX-impact factor-7,223
8. Расулова З., И.Бобомуродов. "Psychological and pedagogical features of the development of modern families", International Scientific Journal ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 12, volume 80 .of publication with Impact Faktor. 2019 йил 30-декабр
9. Очилов М, Ўқитувчи одоби– Т, Ўқитувчи, 1998
10. Оила педагогикаси. Ўқув қўлланма. А.Мунавваров. Т., Ўқитувчи, 1996. Воҳидов М. Мактабгача тарбия психологияси. Т.Ўқитувчи.1971.

UDK:303.37.013.42

Munira RAUPOVA,

Navoiy davlat pedagogika instituti, pedagogika va psixologiya kafedrasida dotsenti

Gmail: mmraraupova@gmail.com

PhD G'. Otamurodov taqrizi asosida

PEDAGOGIK MODERATSIYA – HUQUQIY BILIM, QADRIYAT VA HUQUQIY NORMALARNI O'ZLASHTIRISH VOSITASI SIFATIDA

Аннотация

Maqolada bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirish jarayonida, huquqiy bilim, qadriyat va huquqiy normalarni ijtimoiy pedagogika fani mavzulari doirasida o'zlashtirishning samarali usuli sifatida moderatsiya texnologiyasining mazmun mohiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy pedagogika, moderatsiya, moderatsiya texnologiyasi, huquqiy ijtimoiylashtirish, ta'lim ishtirokchilari, ta'lim jarayoni.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕРАЦИЯ КАК СРЕДСТВО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРАВОВЫХ ЗНАНИЙ, ЦЕННОСТЕЙ И ПРАВОВЫХ НОРМ

Аннотация

В статье в процессе правовой социализации будущих учителей освещается содержание технологии модерации как эффективного метода усвоения правовых знаний, ценностей и правовых норм в рамках социально-педагогических дисциплин.

Ключевые слова: социальная педагогика, модерация, технология модерации, правовая социализация, участники обучения, образовательный процесс.

PEDAGOGICAL MODERATION AS A MEANS OF IMPROVING LEGAL KNOWLEDGE, VALUES AND LEGAL STANDARDS

Annotation

In the article, in the process of legal socialization of future teachers, the content of moderation technology as an effective method of assimilation of legal knowledge, values and legal norms within the framework of social pedagogic subjects is highlighted.

Keys words: social pedagogy, moderation, moderation technology, legal socialization, educational participants, educational process.

Respublikamizda talabalarning tajribasi, ehtiyojlari va qadriyatlarini hisobga olgan holda, ularning ilmiy, innovatsion yutuqlarini rag'batlantirishga, ularni ijodiy va tanqidiy fikrlovchi bo'lishga imkon beradigan, mustaqil va hamkorlikda o'rganish imkoniyatlarini joriy qilishga katta ahamiyat qaratilayotgani oliy ta'lim o'quv jarayonida talabalarda tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish hamda, talabalarda kreativ fikrlash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat, insonparvarlik va yuksak ma'naviy g'oyalarga asosida vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularda yot g'oya va mafkuralarga qarshi immunitetni mustahkamlash[2]borasidagi ishlarni yanada rivojlantirish, kabi muhim maqsad va vazifalarni bosqichma-bosqich amalga oshirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Talabalarning mustaqilligi va ta'lim natijalari uchun mas'uliyatining o'sishi ularning ta'lim jarayonidagi yangi roli va yangi funktsiyalari, o'quv maqsadlarining talabalarning individual ehtiyojlarini anglashi va muvofiqligi, balki hayotiy ko'nikma va sifatlarini ham egallashi, jarayonning barcha ishtirokchilarining bir-biriga hurmatli munosabati – bu zamonaviy ta'lim maqsadlariga erishishni ta'minlaydigan moderatsiyaning muhim samarasidir.

Ta'lim sohasida o'zaro ta'sir, aloqa, vizualizatsiya, motivatsiya, o'quv jarayonini kuzatish va aks ettirish kabi tushunchalarni tobora ko'proq eshitish mumkin. Ularning aksariyati, agar hammasi bo'lmasa ham, har bir o'qituvchiga tanish, lekin bu tushunchalarning umumiyligi nimada

ekanligini hamma ham bilmaydi? Javob oddiy: ularning barchasi moderatsiya texnologiyasining asosiy jarayonlari.

Moderatsiya texnologiyasi asosida o'quv jarayonlarini tashkil etish talabalarning huquqiy bilim, qadriyat va huquqiy normalarni o'zlashtirish motivatsiyasini oshirishga, ularning bilim faolligi va ijodkorligini rag'batlantirishga, qobiliyatlarini har tomonlama ochishga va rivojlantirishga olib keladi.

Huquqiy bilim - bu huquqiy voqelikning real jarayonlarining ob'ektiv mohiyatini tafakkurda takrorlaydigan va ularning huquqiy sifat aniqligini aniq ifodalovchi mazmunli ilmiy g'oyalardir[8].

Huquqiy ta'lim - talabalarga huquqiy meyorlar, qonunlar hamda ijtimoiy-huquqiy munosabatlar mohiyati to'g'risidagi tizimlangan bilimlarni berish, ularda huquqiy bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirish, huquqiy ongni shakllantirish jarayonidir[7;6.226.]. Bizningcha, qachonki, ijtimoiy-huquqiy munosabatlar interiorizatsiyasi (ichki anglanganlik) darajasida namoyon bo'lsa, u holda mazkur jarayonga nisbatan, "huquqiy ong" tushunchasini qo'llash mumkin.

Huquqiy qadriyatlar adolat, erkinlik va tenglikni ta'minlaydigan huquq mavjudligining o'zaro bog'liq elementlari bo'lib, ular oldida barcha huquqiy qadriyatlar tengdir. Keng ma'noda huquqiy qadriyatlar tushunchalari qonunning ijobiy salohiyatini, uning ijtimoiy taraqqiyot ehtiyojlariga javob beradigan ijtimoiy tartibga solishni ta'minlashga qo'shgan "hissasini" ifodalovchi tartibga solish madaniyatining yutuqlari[17].

Huquqiy norma - davlat tomonidan tan olingan va ta'minlangan umumiy majburiy qoida bo'lib, undan jamoat munosabatlari ishtirokchilarining huquqlari, burchlari va majburiyatlari kelib chiqadi, ularning harakatlari ushbu qoidani namuna, standart, xatti-harakatlar ko'lami sifatida tartibga solishga qaratilgan[17].

Metod. Moderatsiya texnologiyasining o'ziga xosliklari asosida talabalarning huquqiy bilim, qadriyat va huquqiy normalar tizimini, oliy ta'lim DTS talablari o'quv reja, dastur, dars mavzusi va ularga muvofiq darajada o'zlashtirilishni tashkil etish, talab qilinadigan yangi bilim hajmi asosida o'quv jarayoni ishtirokchilarining huquqiy ijtimoiylashuvini ta'minlash asosida ko'zlangan natijaga erishishni "Ijtimoiy pedagogika" fani mavzulari doirasida amalga oshirish maqsadi belgilandi.

Ijtimoiy pedagogika - shaxsni ijtimoiylashuvi qonuniyatlarini o'rganish, jamiyatning ijtimoiy muammolarini hal qilish maqsadida ijtimoiy pedagogik faoliyatning samarali usullari texnologiyalarini ishlab chiqish va ularni qo'llashga qaratilgan pedagogika sohasi sifatida ta'rifiga taklif etilayotgan yondashuvlar bizning asrimizda pedagogika umuman obektiv ravishda integrativ bilimlar tarmog'iga aylanganligidan kelib chiqadi. Buning sababi shundaki, inson va jamiyat haqidagi bilimlarning psixologiya (xususan, yosh va ijtimoiy), etnologiya, sotsiologiya va boshqa ko'plab sohalar sezilarli darajada rivojlangan bo'lib, ularning ma'lumotlari obektiv jarayonlarni tushunishni jamiyatda inson rivojlanishining qonuniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi.

Ijtimoiy pedagogika fanni o'qitish maqsad va vazifalari: Fanni o'qitishdan maqsad – talabalarga "Ijtimoiy pedagogika" kursining mazmuni talabalarni ijtimoiy - pedagogik faoliyatga tayyorlashdan iborat. Ijtimoiy pedagogikaning fan sifatida bugungi kundagi real talablarni aks ettirishda, ijtimoiy pedagogik amaliyotning dolzarb muammolari bilan bog'liq bilim va malakalarni egallashda bo'lg'usi mutaxassisga bu muammolarni samarali xal etishga ko'maklashadi, ijtimoiy zarur sifatleri mazmunini, metodlarini tatbiq etish ko'nikmasini hosil qilishdan iborat.

Fanning vazifasi - ilmiy faktlar, ijtimoiy – pedagogik konsepsiyalar, g'oyalarni o'zlashtirishi kelajakda ularga nafaqat hayotda mavjud muammolarni izohlash, tushuntirish, balki ularning keyingi rivojini taxmin qilish. Ijtimoiy - pedagogik faoliyatning o'ziga xosliklari va uning gumanistik o'rnatilganligini yoritib berishi, turli toifadagi bolalar bilan ijtimoiy - pedagogik faoliyat olib borishning asosiy metod va shakllarini bilishi va ulardan foydalana olishi; talabalarda ijtimoiy – pedagogik jarayonlarini tahlil qilish usullarini qo'llash, ijtimoiy metodik savodxonlikni hamda pedagogik-psixologik tayyorgarlikni shakllantirishdan iborat.

A.V. Mudrik ta'kidlaganidek, ijtimoiy pedagogika, o'zining aniq vazifalarini hal qilish, uni faqat inson va jamiyat fanining boshqa sohalar ma'lumotlarini birlashtirish orqali samarali amalga oshirilishi mumkin.

Ijtimoiy pedagogika fan sifatida jamiyatdagi ijtimoiy pedagogik hodisalarni o'rganadi va quyidagi vazifalarni hal qiladi:

- davlat, jamoat tashkilotlari, harakatlar, partiyalar, shuningdek, muassasalar va jamoalar faoliyatini ijtimoiy-pedagogik baholash (ekspertatsiya)ni amalga oshirish;

- o'sib borayotgan shaxs, guruhga atrof-muhit omillarining ta'sirini o'rganish;

- individual omillarning (masalan, oila, ommaviy axborot vositalarining) shaxsga ta'sirini o'rganish va hokazo.

Ijtimoiy pedagogikaning tarkibi: - ta'limni ijtimoiylashtirish hisoblanadi.

Munozara. Demak, oliy ta'lim tizimi o'quv jarayonida bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirish o'qituvchi va talabalarning pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirishni talab etadi. Chunki ta'lim-tarbiya

jarayonida munosabatlarni insonparvarlashtirmasdan, turib qo'llangan har qanday pedagogik texnologiya kutilgan samarani bermaydi. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirishning pedagogik shart-sharoitlari ko'rib chiqildi va tahlil natijalari asosida har bir talabani huquqiy ijtimoiylashtirish va kelajakda kasbiy faoliyatida o'z-o'zini namoyon qilishi uchun moderatsiya texnologiyasi imkoniyatlari dissertatsiya mavzusi doirasida amalga oshirilgan empirik tadqiqot, nazariy-metodologik hamda diskursiv tahlillarga tayanib, o'quv jarayonini sifatli tashkil etish va samarali boshqarishda moderatsiya texnologiyasini amaliyotga tatbiq etish maqsadi belgilandi.

Moderatsiya texnologiyasi – bu yangi davlat ta'lim standarti talablariga to'liq javob beradigan pedagogik texnologiyalardan biridir. Moderatsiya texnologiyasi – insonparvarlik, inson tadqiqotlari shu jumladan, insonshunoslik ta'limi va insonni o'rganish texnologiyasiga asoslangan insonparvarlik texnologiyasi hisoblanadi.

"Moderatsiya" atamasi italyancha "moderare" dan kelib chiqqan bo'lib, "yumshatish", "meyor" degan ma'noni anglatadi[16].

Таълим технологияси сифатида модерация биринчи бўлиб, ўтган asrning 60-70 yillarida Germaniyada ishlab chiqilgan. Ye. Schnelle, K. Klebert, YE. Schrader, J. Petersen, N. Ritscher, U. Greber, J. Maybaum, W. Werzeln, B. Priebe, W.-D. Zimmermann, M. Hartmann, M. Rieger, M. Luoma, U. Kliebisch, Peter A. Schmitz, K. Kohl, M. Neuland[16] tadqiqotchi olimlarning ishlarida tasvirlangan. Ushbu texnologiyani ko'plab olimlar va mutaxassislar, shu jumladan o'qituvchilar faol ravishda ishlab chiqdilar va amaliyotda qo'lladilar, ushbu texnologiyani takomillashtirdilar. Mo'tadillikning ijobiy ta'siri o'qituvchilar va talabalarning energiya xarajatlarini kamaytirish, auditoriyada qulay ijodiy muhitni yaratish, auditoriyada qulay psixologik muhitni yaratish va natijada o'qitish samaradorligi va ta'lim jarayoni sifatini sezilarli darajada oshirishdir. Moderatsiyaning samaradorligi kognitiv faoliyatni tashkil etishning texnikasi, usullari va shakllari talabalarning tahliliy va aks ettirish faoliyatini kuchaytirishga, tadqiqot va loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirishga, muloqot qobiliyatlarini va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Moderatsiyaning maqsadi dars davomida ayditiyoni samarali boshqarish, barcha talabalarni o'quv jarayoniga maksimal darajada jalb qilishdir. Mavzuni muhokama qilish, topshiriqlarni bajarish, mustaqil ish natijalarini taqdim etishda jamoda hamma talabalarning faol ishtirokini tashkil qilish mumkinmi? Moderatsiya bu murakkab muammoni talabalarning guruhli ishlarini tashkil etish orqali samarali hal qiladi. Bunday ishlarni juftlik, mini-jamoalar, mini-guruhlar yoki butun auditoriya sifatida bajarish mumkin.

Moderatsiya texnikasi va usullari yordamida tashkil etilgan qo'shma ish jarayoni muloqotdagi to'siqlarni bartaraf etishga yordam beradi, ijodiy fikrlashni rivojlantirish va nostandart qarorlarni qabul qilish uchun sharoit yaratadi, birgalikdagi faoliyat ko'nikmalarini shakllantiradi va rivojlantiradi. Moderatsiya texnologiyasi asosida bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirish "Ijtimoiy pedagogik" fani o'quv predmeti orqali huquqiy bilim, qadriyat va normlar tizimini o'zlashtirishda ta'lim olish tamoyili bevosita o'z ifodasini topdi. Har darsda talabalar mavzuni o'rganishlarida ta'limiy, rivojlantiruvchi va ijtimoiylashuv maqsadlariga erishishlari belgilab olinadi.

Bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirishda ta'lim jarayonida moderatsiya texnologiyasidan foydalanishning didaktik maqsadi quyidagicha shakllantiriladi:

-maqsadlarga erishish strategiyasini ishlab chiqish va aniq harakatlarni rejalashtirish qobiliyati va muammolarni hal qilish uchun imkoniyat va resurslarni topishga o'rgatish;

-bo'lajak o'qituvchilarning huquqiy ijtimoiylashtirishda "Ijtimoiy pedagogika" fani o'quv dasturi mavzulari yuzasidan ma'lumotlarni tahlil qilish, muammoni aniqlash va baholash qobiliyatini rivojlantirish o'z ichiga olgan mustaqil va ma'suliyatli muammolarni yechish qobiliyatini rivojlantirish;

-muzokara qilish va muhokama qilish (tengdoshlarini tinglash, ishtirok etish va jamoaviy qarorlar qabul qilish) qobiliyatini rivojlantirish;

-qabul qilingan qarorlarning bajarilishi va uchun shaxsiy javobgarlikni o'z zimmasiga olish ma'suliyatini rivojlantirish.

Moderatsiya texnologiyasining umumiy tavsifiga tayangan holda, "Ijtimoiy pedagogika" fani maqsad va vazifalarini amalga oshirish asosida bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirish quyidagi bosqichlar ko'rinishda rasmiylashtirildi. (1- rasmga qarang)

Har bir bosqich va tamoyillar ta'lim jarayonining to'liq qismidir. Bo'limning hajmi va mazmuni maqsadlariga qarab belgilanadi. Bir-biri bilan mantiqan bog'langan va bir-birini to'ldiruvchi bo'limlar ta'lim jarayonining yaxlitligi va izchilligini ta'minlaydi. Darsda yoki darsdan tashqari ishlarga yakuniy ko'rinish beradi. Eng muhimi, faol o'qitish usullari va muammolarni hal qilish va maqbul echimlarni topishning taniqli usullari moderatsiya uchun eng mos keladi - aqliy hujum, klaster, morfologik tahlil, aqliy xaritalar, oltita fikrlash qalpoqlari, sinektika va boshqalar o'quv jarayonining sinergetik ta'sirini ta'minlaydi.

1-rasm. Ijtimoiy pedagogika fani mavzulari doirasida bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirish bosqichlari

- kirish qismi (darsni boshlanishi, o'tilgan mavzu yuzasidan har bir talaba o'z ismining bosh harifiga sohaga oid kategoriyani aytib uning mazmunini tushuntirib beradi)

-tashkiliy – tayyorlov (mavzuga kirish yoki mavzuga sho'ng'ish, dars maqsadlarini yetkazishda mavzuga moslab huquqiy bilim, qadriyat va huquqiy meyor haqida faktlardan foydalanish);

- faoliyatga doir (o'quvchilarning taxminlarini shakllantirish, dars natijalarini rejalashtirish, interfaol ma'ruza, ma'lumotlarni uzatish va tushuntirish, mavzu mazmunini o'rganish, o'quvchilarning guruh ishlari);

-monitoring (xulosa qilish, mulohaza, darsni baholash);

-natijaviy (emotsional yengillik, refleksiya; uyga topshiriq Google Classroom onlayin tizimda joylashtirilgan topshiriqlarni bajarish)

Bu boschiqlarning barchasi, shuningdek ularga erishish yo'llari ta'lim jarayonini boshqarish samaradorligini ta'minlash va rejalashtirilgan dars maqsadlariga kafolatlangan holda erishish uchun, moderatsiya texnologiyasining asosiy tuzilmaviylik, tizimlilik, murakkablik, shaffoflik tamoyillariga asoslanadi.

-tuzilmaviylik (darsning butun mazmuni ratsional ravishda aniq belgilangan qismlarga bo'linadi);

-tizimli (darsning alohida qismlari o'zaro bog'liq);

-murakkablik (darsning barcha qismlari o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish va ijtimoiylashtirishga qaratilgan);

-shaffoflik (o'quv jarayonining borishi va har bir o'quvchining faoliyati o'qituvchiga ko'rinadigan tartibda tashkil etiladi, baholanadi, refleksiya qilinadi).

Moderatorlik texnologiyasidan foydalangan holda o'quv jarayonining samaradorligi va sifatiga erishish,

rejalashtirilgan o'quv natijalarini olish, talabalarni kasbiy tarbiyalash, rivojlantirish va ijtimoiylashtirish quyidagi asosiy jarayonlarni tashkil etish orqali ta'minlandi.

1.Guruh jarayoni ishtirokchilarining samarali o'zaro ta'siri (o'zaro ta'siri);

2.Ta'lim jarayonning barcha ishtirokchilari o'rtasida tartibli ma'lumot almashish (aloqa);

3.Dars jarayoni va o'quv jarayoni natijalarining ko'rinishini ta'minlash (vizualizatsiya);

4.Ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarining motivatsiyasi (motivatsiya);

5. O'quv jarayoni monitoringi;(monitoring);

6.Ishirokchilarning faoliyatini tahlil qilish va natijalarni baholash (natija va baholash);

7.O'qituvchi va talabalarining aks etishi;(refleksiya).

Xulosa qilib shuni aytib o'tishimiz mumkin-ki, bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirishga qaratilgan, huquqiy bilim, qadriyat va huquqiy meyorlarni o'zlashtirishda oliy ta'lim muassasasida "Ijtimoiy pedagogika" fani o'quv dasturi doirasidagi har bir mavzuni moderatsiya texnologiyasi asosida vakolatli batafsil rejalashtirish va ularni keyinchalik uslubiy tatbiq etish, moderatsiyaning asosiy jarayonlarini to'liq amalga oshirish talabalar tomonidan yangi bilimlarni intensiv o'rganish va yuqori darajada o'zlashtirish, ta'lim, predmet va maxsus ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish bo'lajak o'qituvchilarni huquqiy ijtimoiylashtirishni ta'minlaydi va ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatlarini singdirish, xulq – atvorning axloqiy meyorlarini, umuminsoniy ko'nikmalarni mustahkamlashni ta'minlaydi. Ushbu texnologiyani qo'llash natijalari, shubhasiz, moderatsiyani zamonaviy samarali ta'lim texnologiyalariga bog'lashga imkon beradi va bu effektlar davlat ta'lim standartlari talablariga javob beradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi PF-5618-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.01.2019 y., 06/19/5618/2452-son, 11.12.2019 y., 06/19/5892/4134-son; 09.10.2020 y., 07/20/4857/1357-son.

3. Baumgartner, M. R. The Sociology of Law in the United States / M. R. Baumgartner // The American Sociologist. – 2001. – Vol. 32. – № 2. – P. 99–113.
4. Black, D. The Behavior of Law / D. Black. – N.Y : Academic Press, 1976. – 175 p.
5. Bruner J. Actual Minds, Possible Worlds. Cambridge, MA:Harvard University Press, 1986. 201 p.
6. Edelman, L. B. Law: Overview / L. B. Edelman, M. Galanter // International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. – 2001. – Vol. 12. – P. 8538–8544.
7. Riechers, G. Die Normen- und Sozialtheorie des Rechts bei und nach Georges Gurvitch / G. Riechers. – Berlin, 2003. – S. 228 ff., 266 f.
8. Turkina, M.A., Professionalnaya kompetentnost subyektov deyatelnosti i osnovi yeye sovershenstvovaniya [Elektronniy resurs] / M.A. Turkina.- Rejim dostupa: <https://www.cross-ipk.ru>. – 2011.
9. Tataritseva S.V. Pravovoye vospitaniye. Metodologiya i metodika.-M.-Visshaya shkola. 1990. -174 s.
- 10. Elektron resurslar:**
  - a. Pedagogicheskie_tekhnologii/tekhnologijaindividualizacii_obuchenija_inge_unt_a_s_granickaja_v_d_shadrikov/12-1-0-58#.
  - b. https://www.sovremennye_obrazovatelnye_tehnologi. [http:// moi-rang. ru/publ/ metodicheskie_materialy/](http://moi-rang.ru/publ/metodicheskie_materialy/).
  - c. <https://enc.for.uz/w/index.php.title-Huquq&variant-uz-cyrl>
  - d. <https://president.uz/uz/lists/view/3324>
  - e. www.eidos.ru/news/compet.htm.
  - f. http://www.lex.uz/pages/getpage.act_id=2849450
  - g. https://www.sovremennye_obrazovatelnye_tehnologi. [http:// moi-rang. ru/publ/ metodicheskie_materialy](http://moi-rang.ru/publ/metodicheskie_materialy).
  - h. <https://studfile.net/preview/5252017/page:29/>

УДК:159.9

Khusnora RAKHIMOVA,

Doctoral candidate of the Scientific Research Institute "Family and Women - Girls".

E-mail: Rahimovaxusnora@gmail.com

Phone: +998 97 4097055

Psix.f.d B. Jurayev taqrizi asosida

XORIJ PSIXOLOGLARI TOMONIDAN MODDIY YETISHMOVCHILIK HISSINI O'RGANILGANLIGI

Аннотация

Maqolada shaxsda moddiy yetishmovchilik hissini ijtimoiy psixologik muammo sifatida o'rganilishiga horij psixologlarining fikrlari va izlanishlariga qaratilgan bo'lib, horij psixologlari insonning moddiy yetishmovchiligi uning hayotidagi barcha jarayonlarga shu jumladan jamiyatdagi roli va jamiyat bilan bo'ladigan muloqotiga ta'siri doirasidagi barcha izlanishlar hamda moddiy yetishmovchilik insondagi psixologik holatlariga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmasligi shu orqali shaxs o'zida moddiy yetishmovchilik hissini yuzaga keltirishi va bu orqali somootsenkani tushushi, stress holatlari, salbiy ustanovkalar, tafakkurdagi o'zgarishlar hususida turli olimlar va turli davlatlar qarashlari va ularning xulosalari borasidagi ma'lumotlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: moddiy yetishmovchilik hissi, samoootsenka, salbiy ustanovka, stress, tafakkur.

ИЗУЧЕНИЯ ЧУВСТВА МАТЕРИАЛЬНОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТИ ЗАРУБЕЖНЫМИ ПСИХОЛОГАМИ

Аннотация

В статье основное внимание уделяется изучению чувства материальной нужды у человека как социально-психологической проблемы, а также всех исследований в рамках влияния материальной нужды человека на все процессы в его жизнедеятельности, в том числе на его роль в обществе и общение с общества, а также о психологических условиях материальной нехватки у человека. Сведения о взглядах разных ученых и разных стран и их выводах относительно того, что не в состоянии пройти влияние з, создавая тем самым ощущение материальной недостаточности в человеке и тем самым понижение самооценки, стрессовые ситуации, негативные установки, изменения в мышлении.

Ключевые слова: чувство нехватки материала, самооценка, негативное отношение, стресс, мышление.

THE LEVEL OF STUDY OF THE FEELING OF MATERIAL LACK IN A PERSON BY FOREIGN PSYCHOLOGISTS

Annotation

The article focuses on the reflections and research of foreign psychologists on the study of the feeling of material need in a person as a socio-psychological problem that does not affect the psychological state of a person, thereby creating a feeling of material need in a person. of a person and thus lowering self-esteem, stressful situations, negative attitudes, changes in thinking, the views of different scientists and different countries and information about their findings are presented.

Keywords: feeling of lack of material, self-esteem, negative attitude, stress, thinking.

The problem of studying and researching the problems of material shortage in our country stands out as one of the global issues facing specialists, especially social psychologists, who are waiting for a solution to their problem. That is why we need to get a lot of information from the sources of foreign psychologists and use them in our country to get positive results. In this way, the saddest thing is that socio-cultural differences caused by economic reasons lead to negative emotions - guilt, anxiety, tension, fear of unemployment, discomfort caused by losing control over one's financial situation. appears in the field. These trends are less obvious among the Russian people, as planned distribution and market systems shape their relationship to money and wealth in different ways. It is not for nothing that the demand for the services of psychotherapists and social psychologists is increasing in Western countries, especially in the USA. US entrepreneurs are in a constant state of mental stress - in addition to the usual mental stress associated with the problem of material shortages, they are greatly affected by the struggle for redistribution of property and markets, the uncertainty of tax legislation and other factors. Therefore, under the complex influence of national and economic reasons, a special type of entrepreneur is being formed, and this is confirmed by special studies. Each society is characterized by its own type of

psychological entrepreneur, which is formed under the influence of cultural factors and social environment.

At the stage of solving material shortages, according to M. Weber, there is a risk that money will turn into a value by itself, since the seizure of property is mainly carried out by adventurers who are not capable of producing goods. the single value and super-value easily earned money is spent "on the merchant's path" in restaurants, shops, resorts. In this case, a person falls into a state of material deprivation. Money should serve his life, not his wallet, his stupid whims, and his pride, but this way of the system shows the opposite.

The problem of material deprivation in society attracted the attention of scientists long before Adam Smith. The main criterion of material shortage is wealth, money. The rest - power, prestige, reputation, privileges, control of resources - are closely related to it. Due to lack of material, the relations of people in the society have always been in a state of precarious balance, which is disturbed as a result of worsening the life of the poor and increasing the pressure on them.

This policy helps to remove resentment from the plight, actually helps people and creates the appearance of aspiration for material security. A person's financial situation affects his reputation in front of other people. People who are

financially secure are considered to be happy, healthy and healthy. People with a sense of material lack are unhappy and maladjusted, lazy, and they make up the majority of the world's population. Financial insufficiency is defined as the ability to spend less than \$4 per day. The range of attitudes towards people with a sense of material lack begins with complete contempt, with no assistance to bring their status to an acceptable standard of living (social programs, funds, charity). In addition, the use of social programs is often rich countries and rich people. In poor countries where there are a lot of nouveau riches, there is a strong hatred and cruelty towards people who feel materially inadequate.

From the general mass of people with a sense of material lack, it is necessary to distinguish people of a certain mental type: they need neither things, nor beauty, nor furniture, they are lazy, do not want to work, do anything. If they are given freedom, they will happily lie down on the couch. If they work, it is only for income, often for a day. They are ready to destroy the civilized world in order to preserve their status and psychology, essentially a homeless person.

Walter Eucken promoted the concept of socially based economic policy and showed the importance of achieving a fair distribution of the factors of production for the majority of society's members, based on the maximum productivity. Since the 1930s, this problem has become the main problem center of economic regulation. The main point here is not the interest in absolute material supply, but the principle of "live and let live". Each person and social group has a limited limit of needs (or is equivalent to a gradually growing, developing society).

In the process of the development of society, the rich get richer, and the people who feel materially deprived become more materially deprived, and the balance between them is almost never reached. Social programs should be as flexible as possible and adapted to the national characteristics of countries.

In Western economic psychology, the problem of material scarcity is considered as an independent problem.

People with material deprivation are defined as the inability to maintain a minimum standard of living. There are different theoretical approaches to material scarcity. When analyzing the feeling of material lack, three groups of its causes are distinguished:

- individualistic (responsibility for the existence of material lack depends on the behavior and personal characteristics of people who feel material lack);
- structural (responsibility lies with society and economic forces);
- fatalistic (the reason for the lack of material is luck and fate).

Table 1. Differences in the attitude of representatives of different social groups to money

Representatives of social groups	Money movement	Awareness of wallet availability	Contribution and income balance
Bankers	Cost limit	Often they know how much	Balanced
University intellectuals	There are no special restrictions	Often they don't know	Often they don't know
Small business entrepreneurs	Money is, first of all, the purpose of activity, the main value	They know about the money in the wallet and the cash	Balanced in secondary education

The study showed that it is money that becomes one of the means of adaptation, compensates for the unbalanced relationship between the state and business, and is a component of the entrepreneur's image. Even if there are no objective indicators of the problem of material shortage, there is a deterioration of the morale of the intelligentsia. Its representatives understand that they are dependent on the money received from the state, that there is a growing tendency to limit savings for a "rainy day", and that they are cautious and jealous of new financial structures and tools.

In addition, Chinese scientists and millionaires are doing a lot of work on this topic. In order to promote

According to scientists, studying the personality of people with material shortages is one of the main contributions of psychology to alleviate the burden of the problem of existence of material shortages. Personal theories of material deprivation provide conflicting material, but the authors of individual publications and reviews still identify some "constants" of the psychological portrait of people whose objectively or subjectively experienced material deprivation indicates existence (man o considers himself to be a person with a sense of material inadequacy). Consider these consistent characteristics of people with a sense of material deprivation.

Time is constant: people with a sense of material lack have a short-term view of the present direction and the future, i.e. Temporal orientation is not presented as a person's ability to delay the satisfaction of one's desires (postponing current less valuable goals in order to achieve later but more important goals).

Spatial constant, material lack of existence is often combined with an external locus of control, i.e. believes that events in a person's life are controlled by chance, luck, more powerful beings, or forces beyond his understanding, rather than by his own actions.

Consistency of energy: the desire for success is weakly expressed, the motivation for success does not prevail over the motivation for avoiding failure (people are more afraid of defeats and disappointments than success).

Consistency of information: low self-esteem (also self-esteem, self-confidence). The main attitude of a person with "market" psychology - willingness to be responsible for the exact result of his work - is formed in people with high self-esteem and a high level of pretension.

Foreign psychologists see one of the psychological reasons for the material shortage in our country and the former socialist countries, for example, in the overestimation of consumer claims of our population after the opening of the Iron Curtain. Some authors explain this phenomenon by the fact that many people have not developed financial self-control, i.e. the temporal perspective of economic behavior is simply distorted.

Our indigenous people experiencing economic deprivation are often victims not of lumpen, but of sharp stratification and the costs of transitional economic policies. But the objective reasons for existence of material shortages do not reduce the role of subjective reasons, therefore, an important socio-political task is to promote favorable reforms from the bottom up that affect people's personal variables.

One of the ways to identify the attitudes towards money that cause material deprivation is the cross-cultural study of attitudes towards money conducted by O. Deineka and O. Dvorkina (Table 1).

comprehensive economic and social development in China in 2001, the state allocated 148,000 poor villages across the country. Each of them has a specific plan to overcome poverty. By the end of 2010, such plans were implemented in 126,000 poor villages, which is the majority. This plan began to work in the poor villages separated by the state, including the old revolutionary areas.

Chinese billionaire Zhe Ma commented on the mentality of people with material shortages.

"It is very difficult to meet the demands of poor people. If you give them something for free, they think it's a trap. If you tell them that this is a small investment, they say

that it is impossible to earn a lot of money. If you give them a financial offer of a certain amount, they will pretend that they don't have any money. If new topics are offered, they are worried about their lack of experience. If you tell them it's a traditional business, they say it's a thief. If you tell them about opening a shop, they say there is no freedom. When you talk

about running your own business, they say that there is no evidence of new business development.

In conclusion, it can be said that even foreign psychologists have not been able to fully solve these problems. Because people are different and their thoughts are different. The possibility of changing every person from a psychological point of view is very low.

LITERATURA

1. Дейнека О.С. Экономическая психология: учебник. - СПб: Изд-во СПбГУ, 2000. - 160 с. Модуль 5. Экономическая и психологическая адаптация)
2. Экономическая психология / Под ред. И.В. Андреевой. – СПб: Питер, 2000. Глава 4. Общие проблемы психологии денег
3. Андреева Г.М. Зарубежная социальная психология XX столетия:
4. теоретические подходы: Учебное пособие для вузов / Г.М. Андреева, Н.Н. Богомолова, Л.А. Петровская. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 288 с.
5. Малахов С.В. Основы экономической психологии: учеб. пособие / Под ред. Задорожнюка И.В. – М., 1992. Тема III. Психология денег.
6. Основы экономической психологии: учеб. Пособие / Под ред. д.э.н., проф. В.М. Соколинского. – М.: ФА, 1999. Глава 3. Деньги: психологические аспекты
7. Автономов В.С. Модель человека в экономической науке – М.:
8. Экономическая школа, 1998. – С. 190.
9. Голубева Е.В. Влияние уровня дохода на отношение к деньгам // Профессиональное самосознание и экономическое поведение личности: Труды III международной научной интернет-конференции, март-июнь 2009 г.
10. / отв. ред. М.Ю. Семенов. – Омск: изд-во «Полиграфический центр КАН», 2009. – С. 126–140.
11. Xinhua News Agency: China prepares plans to combat rural poverty for the next ten years. November 30, 2011 // URL: <http://russian.people.com.cn/31516/7660618.html>
12. <http://psihdocs.ru>

UDK:37.031

Ismoil RAXMONOV,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: irakhmonov94@gmail.com

p.f.n.dosent. Nishonov.M taqrizi asosida

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI KO'NIKALARINI RIVOJLANTIRISHNING YANGI BOSQICHI

Аннотация

Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda hayot faoliyati xavfsizligi ko'nikmasi rivojlanishining yangi bosqichi haqida, yoshlarimizning mustaqil fikri va dunyoqarashi shakllanishiga ko'maklashish, hayotda o'z pozitsiyasi va yondashuvini bilib olishga yordamlashish, ularni yon-atrofdagi voqealarga beparvo bo'lmaslik, daxldorlik tuyg'usi bilan yashashga o'rgatish haqidagi fikrlar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Hayot faoliyati xavfsizligi, faoliyat, samarali ta'lim, xavf-xatar.

НОВЫЙ ЭТАП ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ БЕЗОПАСНОСТИ ЖИЗНИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В данной статье речь идет о новом этапе развития навыков безопасности жизнедеятельности у будущих учителей, помочь нашей молодежи сформировать самостоятельное мышление и мировоззрение, помочь им освоить свою позицию и подход к жизни, помочь им не быть равнодушными к событиям вокруг них, выдвигаются идеи о том, как научить жить с чувством сопричастности.

Ключевые слова: Безопасность жизнедеятельности, деятельность, эффективное обучение, риск.

A NEW STAGE FOR DEVELOPING LIFE SAFETY SKILLS FOR FUTURE TEACHERS

Annotation

This article is about a new stage in the development of life safety skills in future teachers, to help our young people to form independent thinking and worldview, to help them learn their position and approach to life, to help them not to be indifferent to the events around them. ideas about teaching to live with a sense of belonging have been put forward.

Key words: Life safety, activity, effective education, risk.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizmining ayni vaqtdagi rivojlanishining yangi bosqichi tub o'zgarishlar bilan tasniflanib kelinmoqda. Har bir insonni kundalik hayotda xavf va favqulodda vaziyatlar ta'qib qiladi. Hozirgi tahlikali zamonda xavfsizlik masalalari yanada keskinlashdi. Fan, texnologiya, sanoatning rivojlanishi odamlar uchun yangi xavf-xatarlarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Kimyoviy fanlar yordamidagi yutuqlar atrof-muhitni zaharli moddalar bilan ifloslanishiga olib kelmoqda.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi yangi informatsion xavflarning paydo bo'lishiga olib keladi. Ilmiy va texnologik taraqqiyot natijasida insoniyat turli xil xavf-xatarlarga duch kelmoqda, shuning uchun jamiyat doimiy ravishda hayot faoliyati xavfsizligi muammolarini hal qilishda odamlar va atrof-muhitni turli xavf va tahdidlarning ta'siridan himoya qilishga majburdirlar. Bo'lajak o'qituvchilarda hayot faoliyati xavfsizligi ko'nikmalarini rivojlantirish muhim muammolardan bir hisoblanadi. O'qituvchilarda hayot faoliyati xavfsizligi ko'nikmasi yaxshi rivojlansa, jamiyatda tan jarohatlari, aholi o'rtasida kasallik, avariya, yong'inlar, baxtsiz hodisalar, tabiiy ofatlar yuz bergan vaqtda to'g'ri harakatlanish, birinchi yordam ko'rsatish, o'zi va o'zgalari hayotini saqlab qolishlari mumkin. Hozirgi kunda bo'lajak o'qituvchilarda hayot faoliyati xavfsizligi ko'nikmasi kundan kunga shakllanib bormoqda. Moddiy va ma'naviy yo'qotishlarni pasayish tendensiyasi mavjud bo'lsa-da, u yuqori darajada saqlanib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu muammoni tubdan hal qilish bu – o'zlarining xavfsizligini boshqalarning xavfsizligidan yuqori darajada, rivojlangan ma'naviy fazilatlar,

ko'nikmalar va qobiliyatlar darajasida ta'minlay oladigan xavfsiz shaklda tarbiyalashdir. Xavfsiz turdagi shaxsni shakllantirishning asosiy elementi sifatida ta'lim turadi. K. Ushinskiyning ta'kidlashicha, "ta'lim hayotimizga tahdid soladigan xavflarni kamaytiradi, qo'rquv sabablarini qisqartiradi va xavfni o'lchash va uning oqibatlarini aniqlash imkoniyatini beradi, bu xavflarni hisobga olgan holda qo'rquvning kuchlanishini kamaytiradi".

Bo'lajak o'qituvchilarning ta'lim xususiyatlarini ko'rib chiqishdan oldin, uning uslubiy qoidalariga to'xtalib o'tmoqchimiz.

Hozirgi vaqtda sivilizatsiya davrida bo'lajak o'qituvchilar samarali faoliyat ko'rsatishlari uchun yetarli darajada bilim, ko'nikma, malakaga ega bo'lishlari lozim. Shu munosabat bilan ta'limning asosiy vazifasi haqiqiy kasbiylashtirish asoslarini shakllantirish, kasbiy mehnat sohasida malakali shaxsni tayyorlashni ta'minlashdan iborat. Shu bilan birga, samarali ta'lim tez o'zgaruvchan sharoitlarni, hayot faoliyati xavfsizligi rivojlanishini va jadal takomillashib borayotgan soha ekanligini ko'rish imkonini beradi. Bu shuni anglatadiki, hayot faoliyati xavfsizligi bilim, ko'nikma, malaka faoliyati orqali hosil bo'ladi va ta'lim bu jarayonning zaruriy aqliy tomonidir.

Samarali ta'lim hayot faoliyati xavfsizligini yana bir o'ziga xos xususiyati hisoblanadi: natijani ta'lim jarayoniga joriy etish, o'quvchilarning turli xil faoliyatini tashkil etish va ularning individual ta'lim dasturini amalga oshirish hayotning har bir jabhasida amaliy tajriba talab etadi.

Ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilar hayot faoliyati yondashuvining asosiy g'oyasi faoliyatning o'zi bilan

emas, balki bolaning subyektivligini shakllantirish va rivojlantirish vositasi bilan bog'liq bo'ladi. Ya'ni, xayot faoliyati xavfsizligi ko'nikmasini rivojlanish shakllari, uslublari va usullaridan foydalanish jarayonida va natijasida ma'lum turdagi harakatlar nafaqat o'qitiladi va dasturlashtiriladi, balki tanlash qobiliyatiga ega bo'lgan Shaxs tug'iladi, o'zini o'zi rivojlantirish, o'zini o'zi anglash ehtiyojlarini qondiradigan faoliyat turlarini baholash, dasturlash va loyihalash. Shunday qilib, inson o'z hayot faoliyatini amaliy o'zgartirish obyektiga aylantirishga, o'zini davolashga, o'zini baholashga, o'z faoliyati usullarini tanlashga, uning borishi va natijalarini boshqarishga qodir bo'lgan umumiy maqsad sifatida qaraladi.

Bo'lajak o'qituvchilar xavfsizligi bu – nafaqat olingan bilimlar yig'indisi, balki turli vaziyatlarda o'zini to'g'ri tutish qobiliyatidir. Bundan tashqari, bo'lajak o'qituvchilar ko'chada va uyda oldindan aytib bo'lmaydigan vaziyatlarga tushib qolishlari mumkin, shuning uchun ularning mustaqilligi va mas'uliyatini rivojlantirishni rag'batlantirish kerak. Bo'lajak o'qituvchilarning xulq-atvori va tajribasining ma'lum mahoratini egallashga qaratilgan turli xil faoliyat turlarini tashkil etishga ko'proq e'tibor berish kerak. Zero, bo'lajak o'qituvchilarga o'rgatilgan hamma narsani ular hayotda, amalda qo'llay olishi kerak. Bo'lajak o'qituvchilar nafaqat bilimlarni o'rganishlari, balki uni hayotda qo'llashga harakat qilishlari kerak. Biz doimo tabiat va salomatlik haqida gapiramiz, lekin uyda qanday xavf-xatarlar kutmoqda, kundalik hayotda qanday ekstremal vaziyatlar bo'lishi mumkin. Bu savollar ko'pincha bizning amaliyotimizdan chiqib ketadi. Shuning uchun muayyan vaziyatlarda to'g'ri harakat qilishga o'rgatish juda muhimdir. O'qituvchilarni turli xil qiyin, ba'zan xavfli hayotiy vaziyatlar bilan uchrashuvga tayyorlash kerak. Bo'lajak o'qituvchilar aniq nimani bilishlarini, o'ylashlarini, his qilishlarini tushunish uchun suhbatlar, munozaralardan foydalanish kerak, bu ularga allaqachon ma'lum bo'lgan yoki tushunarsizligi yoki haqiqiy hayotdan uzoqligi sababli foydalana olmaydigan bilimlarni uzatishdan qochadi. Shu bilan birga, mavjud bo'lgan bilim va g'oyalarga asoslanib, maxsus treningni o'tkazish kerak bo'lgan sohalarni aniqlash va tegishli metodologiyani (dars, o'yin, o'qish, suhbat, trening) tanlash mumkin. Ba'zan mavzu har doim ham bitta darsga to'g'ri kelmaydi, shuning uchun alohida mavzular bo'yicha bir nechta darslarni o'tkazish yoki turli mashg'ulotlarda bu ishni kuchaytirish kerak. Jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor qoidalariga rioya qilish uchun to'g'ridan-to'g'ri, deklarativ talab ko'pincha samarasiz bo'lib chiqadi. Shunga qaramay, qat'iy rioya qilishlari kerak bo'lgan xatti-harakat qoidalarini ajratib ko'rsatish mumkin, chunki ularning salomatligi va xavfsizligi bunga bog'liq. Buning uchun bo'lajak o'qituvchilarga ushbu qoidalarni tushuntirishning adekvat usulini topish va keyin ularning bajarilishini nazorat qilish juda muhim.

Hayot faoliyati xavfsizligi bo'lajak o'qituvchilarda tevarak dunyoni faol ravishda o'rganish va bu dunyoning bir qismiga aylanish imkoniyatini beradigan shart va vositadir. Faoliyat, ayniqsa, birgalikdagi faoliyat, ijtimoiy tajribani uzatishning o'ziga xos maktabidir. So'zda emas, balki amalda bola atrofida qanday xavf-xatarlar borligini, qanday qoidalar va tavsiyalarga amal qilish kerakligini ko'radi va tushunadi. Faoliyat ko'plab shaxsiy fazilatlarini shakllantirish shartini ta'minlaydi. O'z munosabatini ko'rsatish va uni aks ettirish qobiliyatini egallaydi harakatlar va amalda turli xil xavfli vaziyatlarda namoyon bo'ladi.

Bo'lajak o'qituvchilarda hayot faoliyati xavfsizligi ko'nikmasini rivojlantirishning yangi bosqichidagi barcha harakatlarni ikki guruhga bo'lish mumkin:

Birinchi guruhga o'yin va vizual faoliyat kiradi.

Ikkinchi guruhga odamlar dunyosiga real tarzda qo'shilish imkonini beruvchi faoliyat kiradi. Bu obyektiv

faoliyat, mehnat, kuzatishdir. Shunday qilib, turli vositalar orqali xavfsizlik asoslari bilan tanishadi. Ular dunyoni bilish manbasidir. Har bir vosita o'z-o'zidan va yagona pedagogik jarayonda tashkil etilgan boshqa vositalar bilan birgalikda muhim ahamiyatga ega.

Hayot xavfsizligi ko'nikmasini rivojlanish asoslari bilan tanishtirish usullariga quyidagilar kiradi:

- 1) taqqoslash usuli;
- 2) vaziyatlarni modellashtirish usuli;
- 3) takrorlash usuli;
- 4) tajriba o'tkazish usuli;
- 5) o'yin texnikasi.

Taqqoslash usuli. Ushbu usuldan foydalanganda, qaysi taqqoslashni boshlash kerakligini aniqlash kerak: o'xshashlik yoki qarama-qarshilik bilan taqqoslash. Taqqoslash usuli bolalarga guruhlash va tasniflash vazifalarini bajarishga yordam beradi.

Vaziyatni modellashtirish usuli. Bo'lajak o'qituvchilar obyektlarni kosmosda joylashtirishni, ularni o'zaro bog'lashni, xaritani "o'qishni" o'rganadilar. "Reja tuzamiz – maktab, sinf xaritasi, xavfli joylarni qizil doiralar bilan belgilaymiz" kabi topshiriqlar. Bunday vaziyatlarni simulyatsiya qilish: sinfda tutun, qo'shni uyda tutun, suv quvuri yorildi. Nima qilmoqchisiz, qaysi yo'l to'g'ri. Vaziyatlarni simulyatsiya qilish bolaga olingan bilimlarni amalda qo'llash uchun amaliy ko'nikmalar beradi va fikrlash, tasavvurni rivojlantiradi hamda bolani hayotdagi ekstremal vaziyatlardan chiqish qobiliyatiga tayyorlaydi.

Takrorlash usuli. Eng muhim didaktik prinsip bo'lib, ularsiz bilimlarni o'zlashtirish va his-tuyg'ularni tarbiyalash kuchi haqida gapirish mumkin emas. Sinfda u yetakchi usul yoki metodik texnika sifatida harakat qilishi mumkin. Bo'lajak o'qituvchilar o'rganganlarini takrorlay olishlari kerak. Takrorlash umumlashmalarining paydo bo'lishiga olib keladi, xulosalarni mustaqil shakllantirishga yordam beradi, kognitiv faollikni oshiradi.

Tajribalar. Bolaga o'z g'oyalarini mustaqil ravishda hal qilish, tasdiqlash yoki rad etish imkonini beradi.

O'yin nayranglari. Ular kognitiv materialni o'zlashtirish sifatini yaxshilaydi va his-tuyg'ularni mustahkamlashga hissa qo'shadi. Hiylalardan biri xayoliy vaziyat bo'lishi mumkin: qadimgi odamlarga xayoliy sayohat, xayoliy qahramonlar bilan uchrashuv va boshqalar.

Farzand tarbiyasida oilaning o'rni shubhasizdir. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun ota-onalarning me'yori qanday? Bular "ideal ota-onalar", ya'ni oilada uyg'un munosabatlarni dunyoviy donolik, sabr-toqat, o'zaro tushunish, hurmat, haqiqat, go'zallik, mehr-oqibat asosida qaradiganlardir. Bular o'z farzandlariga ijobiy o'rnak ko'rsatadigan ota-onalardir. Ota-onalar, agar o'zlari har doim ham unga rioya qilmasalar, boladan hech qanday xulq-atvor qoidalariga rioya qilishni talab qilish mumkin emasligini tushunishlari muhimdir. Bu ota-onalar yig'ilishida birgalikdagi ishlar to'g'risida xabardor qilish va ularda faol ishtirok etishni rag'batlantirish, suhbatlar, maslahatlar paytida, aniq bilim va tavsiyalarni o'z ichiga olgan dolzarb voqealarni aks ettiruvchi "ota-onalar burchaklaridagi" ma'lumotlardan foydalangan holda amalga oshiriladi. Haftalik dars jadvali ota-onalarga ko'p narsa aytmaydi. Lekin ular farzandlarining hafta davomida nima qilishlarini bilishga qiziqishadi. Ba'zan bolalarga beriladigan "uy vazifasi"ga kattalar ham o'z xohishi bilan qo'shilishlari mumkin. Har bir bo'lim uchun ota-onalar bilan maslahatlashiladi.

Maktab hayoti xavfsizligi kursi bu – bolaning kundalik hayotda xavfsiz xatti-harakatlari nazariyasi va amaliyotini qamrab oluvchi bilim sohasi. Kurs maktab o'quvchilarida shaxsiy xavfsizlik masalalariga ongli va mas'uliyatli munosabatni shakllantirishga qaratilgan.

Zamonaviy xavf-xatarlar hayot xavfsizligini o'rgatishning zamonaviy usullarini ham belgilaydi. Yuqori axborot mazmuni talabalarning yuqori ko'rinishi, mustaqilligi va iloji bo'lsa, amaliy faoliyati bilan birga bo'lishi kerak. Faqat bu holatda uyda xavfsiz xulq-atvor qoidalarini o'rgatish samarali bo'ladi, o'quvchilarni haqiqiy vaziyatga imkon qadar yaqinlashtiradi, barcha yodlash kanallaridan foydalanadi.

Bolalar uchun muhim bo'lgan bilimlarni o'zlashtirish jarayonini optimallashtiradigan va oxir-oqibat ularning hayotini saqlab qoladigan amaliy tavsiyalar berilishi mumkin.

1. Hayot faoliyati xavfsizligi fani quyi sinflarda (1-sinfdan 4-singacha) fan o'qituvchisi tomonidan o'qitilishi zarur.

2. Notanish yoki tajovuzkor odamlar bilan uchrashganda xavfsiz xatti-harakatlar masalalariga alohida e'tibor qaratish lozim.

3. Maktab o'quvchilarining ota-onalari va bolalarni maktabga kuzatib boradigan odamlar uchun maslahatlar zarur.

4. Maktab psixologi boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan psixologik trening o'tkazishi kerak, bu ularga to'g'ri "xavfsiz" xulq-atvor turini shakllantirish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini individual bosqichda rivojlanishi o'z ichiga quyidagilarni olishi kerak:

- hayot faoliyati xavfsizligi sohasida eng yuksak maqsad va qadriyatlarni shakllantirish;

- insonlarning hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashiga ta'sir qiluvchi shaxsiy sifatlarini rivojlantirish;

- hayot faoliyatining barcha sohalarida xavfsizlikni ta'minlash borasidagi bilim, ko'nikma va tajribalarni singdirish;

- hayot faoliyatining xavfsizligiga dalil keltirish.

ADABIYOTLAR

1. Бельский В. Ю. Философия образования К. Д. Ушинского: дис. д-ра филос. наук. М., 2004. 363 с.
2. Струминский В. Я. Константин Дмитриевич Ушинский. М.: Молодая гвардия, 1943. 72 с.
3. Ушинский К. Д. О народности в общественном воспитании Пед. сош. в 6 т. М Педагогика, 1988. Т. 1. С. 195- 256.
4. Ушинский К. Д. О пользе педагогической литературы // Пед. сош.: в 6 т. М.: Педагогика, 1988. Т. 1. С. 160- 172.
5. Ушинский К. Д. Шеловек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии // Собр. сош.: в 10 т. М.: Л.: Акад. пед. наук РСФСР, 1950. 1576

Ikrom RAXMONOV,
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: raxmonovikrom83@gmail.com

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori M. Boltayeva taqrizi asosida

DEVELOPMENT OF RESEARCH ABILITY OF STUDENTS IN PERFORMING LABORATORY WORK ON THE "MECHANICS" DEPARTMENT OF PHYSICS

Annotation

In the article, methodical proposals and recommendations are given for the formation of research abilities of students in the laboratory work of the "Mechanics" section of physics. Laboratory work lessons were chosen as one of the methodical bases for developing students' research skills.

Key words: research, ability, interest, creativity, logic, thinking, development, knowledge, skill, competence, talent.

O'QUVCHILARDA FIZIKANING "MEXANIKA" BO'LIMIGA DOIR LABORATORIYA ISHINI BAJARISHDA TADQIQOTCHILIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Maqolada o'quvchilarning fizikadan "Mexanika" bo'limiga doir laboratoriya ishini bajarishda tadqiqotchilik qobiliyatini shakllantirishga oid metodik taklif va tavsiyalar keltirib o'tilgan. O'quvchilarda tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishning metodik asoslaridan biri sifatida laboratoriya ishlarini bajarish darslari tanlangan.

Kalit so'zlar: tadqiqot, qobiliyat, qiziqish, ijod, mantiq, fikrlash, rivojlantirish, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, iqtidor.

РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ ЛАБОРАТОРНЫХ РАБОТ НА ФИЗИЧЕСКОМ КАФЕДРЕ "МЕХАНИКА"

Аннотация

В статье даны методические предложения и рекомендации по формированию исследовательских способностей студентов в лабораторных работах по разделу физики "Механика". В качестве одной из методических основ формирования исследовательских умений студентов были выбраны уроки лабораторной работы.

Ключевые слова: исследование, способность, интерес, творчество, логика, мышление, развитие, знание, умение, умение, компетентность, талант.

Kirish. Hozirgi kunda, jamiyatimizda texnika taraqqiyoti, kundalik turmush tarzidan tortib yuqori avtomatlashgan ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarishgacha fizika fani qonuniyatlarsiz amalga oshmaydi. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda alohida fizika fanini ham nazariy o'qitish, ham amaliyotda tatbiq etishga e'tibor berish – bugungi kunning muhim vazifasi. Fizika qonuniyatlari amaliyotda eng ko'p qo'llanilgani uchun ham uni o'qitishdagi tajriba – amaliyot ishlariga alohida e'tibor berish vaqti keldi. Bugungi kunda jamiyatimizda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarda mutaxassislardan nafaqat bilim, balki tadqiqotchilik va izlanuvchanlik qobiliyatiga ega bo'lishni taqozo etmoqda. Shu bois o'quvchilarni tadqiqotchilik faoliyatiga jalb qilish va ularda tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi.

Bu muammo, fizika fanidan iqtidorli maktab o'quvchilarini o'qitishda dolzarbdir. O'quvchilarini iqtidorlarni aniqlashda biz fizika faniga qiziqqan va ancha yaxshi natijalarga erishgan fizika bo'yicha iqtidorli bolalarni tushinamiz va natijada fizikani o'qitishda tengdoshlari bilan solishtiramiz. So'ngra ular fizika, texnika universitet institutlariga tahsil olishlari mumkin.

Fizika sohasida iqtidorli maktab o'quvchilari ilmiy-texnikaviy taraqqiyot bilan bog'liq bo'lgan narsaga qiziqadilar, shuning uchun fan va texnika yutuqlari to'g'risida ma'lumotlarning yetishmasligi ularga kelajakdagi kasbiy faoliyat yo'nalishini ongli ravishda tanlashga imkon bermasligi mumkin.

Mavzu bo'yicha ilmiy manbalarning qisqacha tahlili.

Hozirgi zamon ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarda ta'limda shaxsning qadriyatlarini ustuvorlik kasb etmog'i lozim. Bunday yondashuv ta'lim oluvchining o'qish va mustaqil bilim olish o'rtasida uzviy bog'liqlikni belgilab beradi va uning mavjudligi ta'lim jarayoni muvaffaqiyatining asosi bo'lib xizmat qiladi.

Jamiyatimizdagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar ta'lim muassasalari oldiga o'quvchilarda fizik tajribalar asosida tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali usullarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Bunday yondashuvga ko'ra o'qitishning yangi modellarini izlash, ta'lim jarayonini zamon talablariga yo'naltirish innovatsion dasturlarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik zaxirasini zamonaviylashtirish masalasi

xalq etish bilan bog'liq.[1,3]

O'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishga ta'sir ko'rsatuvchi omillar ularda fizik tajribalar asosida o'quv tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish muammosini hal etishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'sir ko'rsatuvchi eng birinchi pedagogik shart-sharoit bu ta'lim mazmunini takomillashtirish va uning amaliy yo'nalishini kuchaytirish. Ikkinchi o'quv mashg'ulotlarini davlat ta'lim standartiga mos holda tashkil etishga va ularning tashkiliy-metodik ta'minotini ta'minlash. Ushbu shart-sharoitning dolzarbligi, ta'lim muassasi o'quvchilarida faoliyatning asosiy turi o'quv bilish, o'rganish jarayonidan iborat bo'lib, keyinchalik u tadqiqotchilik

faoliyatiga aylanadi. Uni tashkil qilish va amalga oshirish sifati, eng avvalo, ta'lim muassasasi faoliyatining muvaffaqiyati bilan belgilanadi.[2,5]

Fizik jarayonlarni o'rganishda o'quvchilarda amaliy tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishning dastlabki bosqichi namoyishli tajribalar yordamida amalga oshiriladi. Laboratoriya ishlarini bajarish jarayonida fizik qonunlarning o'quvchilar tomonidan "kashf etilish" da, o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali mashg'ulotlardan biri.

Fizik tajriba ishlari mustaqil ish turlaridan biri bo'lib, bunda o'quvchilar tajriba ishlarini mustaqil bajaradilar. Natijada, ular olgan nazariy bilimlarini mustahkamlaydi, amaliy tayyorgarligini oshiradi. Ma'ruzalar vaqtida o'rganilgan fizik qonun va hodisalarni laboratoriya sharoitida amalda tekshirib ko'radi, fizik tajribalardan olingan natijalarni tahlil qilib, tadqiqot ishlarini o'tkazish haqida aniq tasavvurga ega bo'ladi. Fizikadan laboratoriya ishlarini tashkil etish va fizik jarayonlarni tahlil qilish, o'lchash usullarini tanlash, ob'ekt va hodisalarni har tomonlama yoritish va tushuntirishga oid o'quv materiallarini tanlash. Bu o'quvchilarda tadqiqot ishlarini olib borish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Fizik eksperiment ishlarining samaradorligini ta'minlash uchun quyidagilar muhim hisoblanadi: o'qituvchining nazariy, amaliy va metodik tayyorgarligi, mashg'ulotni tayyorlash va tashkil etish qobiliyati, tajribaning moddiy texnik jihozlanishi va metodik ta'minot holati, shuningdek ta'lim oluvchining tayyorgarligi darajasi hamda mashg'ulotdagi faolligi.[4,6]

Maqolaning maqsadi.

Tadqiqotning maqsadi fizika fanini o'qitishda iqtidorli maktab o'quvchilarining tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishning metodik tizimini asoslash, ishlab chiqish va joriy etishdan iborat. Fizika fanini pedagogik nazariya va amaliyotda o'qitishda iqtidorli o'quvchilarning tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish muammosi holatini aniqlash, iqtidorli o'quvchilarning tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun eng qulay bo'lgan fizika fanidan tadqiqot ishining turini aniqlash, fizika fanini o'qitishda iqtidorli maktab o'quvchilarining tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishning uslubiy tizimini yaratish, bu fizika fanidan iqtidorli maktab o'quvchilarini aniqlash, ularni tadqiqotchilik faoliyatiga jalb etish.

Maqolaning ilmiy yangiligi.

Laboratoriya ishlarini mustaqil auditoriyadan tashqarida bajarish laboratoriya mashg'ulotlari uchun ajratilgan vaqtni sezilarli kengaytirishga, mashg'ulotlarni nazariy bilimlar berilgandan keyin o'tkazishga imkon beradi. Tajriba mashg'ulotlarini bajarishda o'quvchilar qo'lda yasalgan yoki madaniy – maishiy qurilmalardan foydalangan holda tajrib o'tkazishlari uchun o'quvchilar zarur asbob – uskunani yasashlari yig'ishi va tuzishlari kerak. Bu esa katta tarbiyaviy va o'quv ahamiyatga ega bo'lib o'quvchilarda ijodiy izlanishga ilmiy tadqiqot faoliyatiga intilishni tarbiyalaydi. Laboratoriya ishlarini tizim orqali o'quvchilarda ziyaraklik, maqsadga intilish, dastur materialni bo'lajak mutaxassislik bilan bog'lay olish, mehnatga muhabbat kabi sifatlar tarbiyalanadi. Mustaqil auditoriyadan tashqarida bajariladigan tajriba ishlarida ko'pincha asbob va materiallarni hamda qurilmalarni yig'ish uchun ko'p vaqt sarflanmaydi va ularni osongina uyda bajariladigan tajriba vazifalariga aylantirish mumkin. Uyda bajariladigan tajriba ishlar o'quvchilarni mustaqil ishlashga o'rgatadi. Ularning fikrlashlarini faollashtirishga imkon beradi, hamda fizikani turmush va tabiat bilan bog'lashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Barcha tajriba ishlarining tavsiflari quyidagi yagona dastur asosida tuziladi. Ishning nomi, qisqacha nazariy qism, ishning maqsadi, asbob va materiallar, ishni bajarish tartibi,

savol va topshiriqlar, adabiyot. Nazariy qismda asosan ishni bajarish uchun zarur bo'lgan nazariy material bayon qilinadi. To'liq nazariy ma'lumotni o'quvchilar tavsif oxiridagi adabiyotlar ro'yxatiga kiritilgan qo'llanmalardan olishlari kerak. O'quvchilar tajriba ishini bajarishni ishning tavsifi bilan tanishishdan boshlashlari kerak. U ishning tavsiloti yuzasidan quyidagi dastur asosida ishning nomi, nazariy qism, ishning maqsadi, ishni bajarish uchun talab etiladigan asbob va materiallar, ishni bajarish tartibi, zarur bo'lgan taqdirda tajriba natijalari yoziladigan jadval adabiyot.

O'quvchi zarur asbob – uskunalarini tayyorlaydi va tajriba mavzusi bo'yicha nazariy material bilan tanishadi. O'lchash va kuzatish ishlari bajarilgach, o'quvchi olingan natijalarni ishlab chiqadi va xatolikni hisoblaydi. Kuzatilgan xodisa va qonuniyatlarni izoxlaydi. Bajarilgan xar bir tajriba ish yuzasidan yozma hisobot tayyorlaydi. Misol tariqasida:

1) "Tekis tezlanuvchan harakat qilayotgan jismning tezlanishini aniqlash" [7] nomli laboratoriya ish mazmunini keltiramiz. Jismning istalgan teng vaqtlar ichida tezligi bir xil o'zgaradigan harakat tekis tezlanuvchan harakat deb ataladi. Tekis tezlanuvchi harakat qilayotgan jismning a tezlanishi deb jism tezligi o'zgarishining shu o'zgarish yuz bergan t oralig'iga nisbatiga teng bo'lgan kattalikka aytiladi.

$$a = \frac{g - g_0}{t} \quad (1)$$

Bunda g_0 — jismning boshlang'ich tezligi, g — jismning t vaqtdan keyingi tezligi. SI birliklarida tezlanish sekund kvadratiga metr (m/s²) hisobida o'lchanadi. (1) dan jism tezligining ixtiyoriy paytdagi qiymati g ni aniqlash mo'mkin:

$$g = g_0 + at \quad (2)$$

Harakat to'g'ri chiziq bo'ylab sodir bo'lgan holda g_0 va g tezlik vektorlari shu to'g'ri chiziq bo'ylab yo'nalgandir. Binobarin, harakatni tavsiflash uchun X koordinata o'qini jism harakat qilayotgan to'g'ri chiziq bo'ylab yo'naltirish maqsadga muvofiqdir. (2) tenglamaning X o'qiga proeksiyasi

$$g_x = g_{0x} + a_x t \quad (3a)$$

ko'rinishda yoziladi. Tanlab olingan sistemada g_{0x} , a_x proeksiyalar g_0 , g , a vektorlarning son qiymatiga tengdir. Shuning uchun (3a) ni quyidagicha yozamiz:

$$g = g_0 \pm at \quad (3)$$

(3) ifoda musbat ishora g tezlik va a tezlanish vektorlari yo'nalishi bir xil bo'lgan xol (tezlanuvchan harakat), manfiy ishora esa g va a vektorlar yo'nalishi qarama – qarshi bo'lgan holga (sekunlanuvchan harakat) mos keladi. To'g'ri chizikli tekis tezlanuvchan harakat qilayotgan jism bosib o'tgan S yo'l

$$S = g_0 t + \frac{at^2}{2} \quad (4)$$

ifoda bilan aniqlanadi. Boshlang'ich tezlik nolga teng bo'lsa, ya'ni $g_0 = 0$

$$S = \frac{at^2}{2} \quad (5)$$

Bunda a tezlanish uchun quyidagi tenglamani olamiz:

$$a = \frac{2s}{t^2} \quad (6)$$

Tekis tezlanuvchan harakat qilayotgan jismning bosib o'tgan yo'lini va shu yo'lni o'tish uchun ketgan t vaqtni o'lchab, a tezlanishni (6) formula orqali hisoblash mo'mkin.

Ishning maqsadi: tekis tezlanuvchan harakatni o'rganish.

Kerakli asbob va materiallar: nov, sharcha, o'lchov lentasi yoki chizg'ich, sekund strelkali soat, turli qalinlikdagi brusoklar (2-3 ta), metal yoki yog'och silindr.

Ishning bajarish tartibi:

1) Novning bir uchi tagiga brusok qo'yib, uni gorizontga qiya qilib o'rnatish. Novning quyi uchiga metal yoki yog'och silindrni qo'ying.

2) Novning yuqori uchida sharcha qo'yib yuboriladigan nuqtani belgilang.

3) Soatning sekund strelkasi, masalan 12 ga kelganda sharchani qo'yib yuboring. Sharcha silindrga kelib urilgan paytda sekund strelkaning t ko'rsatishini (harakat vaqtini)

belgilang. Vaqtni aniqroq o'lchash uchun silindrni shunday vaziyatda o'rnatish keraki, bunda sharcha harakat davomida soat 3, 4, 5, ... marta chiqillasin.

4) O'lchov lentasi yoki chizg'ich yordamida sharcha o'tgan S yo'lni o'lchang.

5) (6) ifoda yordamida sharchaning a tezlanishini hisoblang.

6) (3) tenglamadan sharchaning harakat oxiridagi tezligini aniqlang.

7) Silindr vaziyatini o'zgartirib, tajribani 3- marta takrorlang.

8) Tezlanishni o'lchashda xatolikni hisoblang.

9) Tajriba natijalarini quyidagi jadvalga yozing.

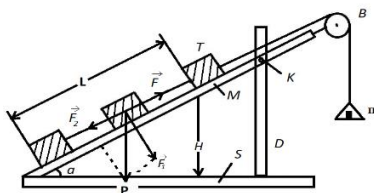
№	t, s	S, m	a, m/s ²	$\mathcal{G}$, m/s	Δ_a , m/s ²	$\Delta_{a/a}$
1						
2						
3						
O'rtacha qiymat						

2) "Jismni qiya tekislik bo'ylab ko'tarish moslamasining F.I.K. ni aniqlash" nomli [8] laboratoriya ish mazmunini keltiramiz. Hamma turdagi mashinalar bajargan qanday ish to'raligicha foydali ish bo'la olmaydi. Ishning bir qismi so'zsiz, befoyd ketadi. Masalan, barcha mashina va mexanizmlarda hamma vaqt ishqalanish kuchlari mavjud bo'lib, bu kuchlarni yengish uchun bajariladigan ish foydasiz hisoblanadi. Shuning uchun har bir mashinaning qanchalik samarador ishlashini tavsiflash uchun foydali ish koeffitsienti tushunchasi kiritiladi. Mashinaning η foydali ish koeffitsienti deb, Af foydali ishning bajarilgan Au umumiy ishga bo'lgan nisbatiga aytiladi.

$$\eta = \frac{A_f}{A} \quad (1)$$

FIK - bu umumiy bajarilgan ishning qancha qismi foydali ishga aylanganligini ko'rsatuvchi koeffitsient.

Mazkur laboratoriya ishida, qiya tekislik misolida, qurilmaning FIK aniqlanadi.

(1-rasm)

1-rasmdan ko'rinib turibdiki, jismni harakatlantiruvchi F kuch kattalik jihatdan R og'irlik kuchining F₂ tashkil etuvchisi bilan jism haraktlanganda unga to'sqinlik qiladigan F_u ishqalanish kuchlarining yig'indisi teng bo'ladi, ya'ni:

$$F = F_2 + F_u \quad (2)$$

Shu shart bajarilganda, jism tekis harakat qiladi. U holda jismni qiya tekislikning pastki uchidan yuqori uchigacha sirpantirib olib chiqishda bajarilgan to'liq ishni quyidagicha yozish mumkin: $A_u = F \cdot l$ bunda l - qiya tekislikning uzunligi.

Ravshanki, bu ishning F_u kuchni yengish uchun sarf bo'lgan ishi befoydadir. Jismni qiya tekislikning N balandligiga teng balandlikka ko'tarishda bajarilgan ish foydali ish hisoblanadi, ya'ni:

$$A_f = P \cdot H$$

Demak, (1) formulani quyidagicha yozish mumkin:

$$\eta = \frac{R \cdot N}{F \cdot l} \cdot 100\% \quad (3)$$

Bu formulaga kirgan kattaliklarni tajribada bevosita aniqlab, FIK ni hisoblash mumkin. Buning uchun qiya tekislik 1 - rasmda ko'rsatilgandek gorizont holatda o'rnatilib, ish laboratoriya ishining yo'riqnomasida ko'rsatilgan tartibda bajariladi.

Ishning maqsadi: Qiya tekislik vositasida oddiy mashinalarning foydali ish koeffitsientini tajribada aniqlashni o'rganish.

Kerakli asbob va jihozlar: Burchagi rostlanadigan qiya tekislik qurilmasi. Turli xil geometrik shakldagi jismlar. Tarozi va har hil vazndagi tarozi toshlari. Aluminiy, po'lat va sh.k. taxtachalar. Ilgakli idishcha va boshqa yordamchi aslahalar.

Ishning bajarish tartibi:

1) Laboratoriya ishining yo'riqnomasini o'qib o'rganing.

2) Yog'och taxtachaning m massasini tarozida 3-4 marta tortib oling va $P = mg$ og'irligini hisoblang.

3) Pallachaning mn massasini tortib aniqlang.

4) Yog'och taxtachani qiya tekislikning pastki qismiga joylashtiring va taxtachani orqa tomondan sekin turib yuborib, tekis harakatga kelguncha pallachaga tarozi toshlaridan qo'yib boring va qo'yilgan toshlarning umumiy massasini aniqlang. Tajribani 3-4 marta takrorlab, mt ning o'rtacha qiymatini hisoblang.

5) Taxtachani harakatlantirib F kuch pallacha bilan toshlarning og'irligiga teng bo'lgani uchun $F = (m_T + m_n)g$ ni hisoblang.

6) Masshtabli chizg'ich yordamida qiya tekislikning H balandligi bilan l uzunligini rasmda ko'rsatilganidek o'lchab oling.

7) (3) formuladan foydalanib FIK ni hisoblab toping.

8) K vint yordamida qiya tekislikning balandligini 4-5 marta o'zgartirib, har bir holat uchun FIK aniqlang.

9) Qiya tekislikning balandligi bilan FIK orasidagi bog'lanishni ifodalovchi

$$\eta = f(H) \text{ grafikni chizib, uni izohlang.}$$

10) Aluminiy taxtacha bilan ham yuqorida ko'rsatilgan tartibda o'lchashlar o'tkazing va bunda ham $\eta = f(H)$ grafigin chizing va uni izohlang.

O'quvchilarga "Tekis tezlanuvchan harakat qilayotgan jismning tezlanishini aniqlash", "Jismni qiya tekislik bo'ylab ko'tarish moslamasining F.I.K. ni aniqlash" laboratoriya ishlarini taklif qilayotgan metodika bo'yicha o'qitilsa, ular ushbu mavzuni to'laqonli o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'lib qolmasdan, laboratoriya ishlarida foydalanilgan formulalarning keltirib chiqarilishini ham yetarli darajada tushunib olishi mumkin.

Ushbu keltirilgan laboratoriya ishlaridan dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning tadqiqotchilik qobiliyati, ijodiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantirish, fanga bo'lgan qiziqishini yanada oshirish, o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malaka va iqtidorini yosh va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda shakllantirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shunday ekan, fizikadan laboratoriya mashg'ulotlarini olib borishi natijasida o'quvchilarda o'tilgan o'quv materialni aniq, ongli va chuqur o'zlashtirishga yordam beradi, ularning tadqiqotchilik qobiliyatini rivojlantirib, kichik tadqiqotlarni va yangi g'oyalarni topishga, izlanishga da'vad etadi.

ADABIYOTLAR

1. Андреев В.И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. [Текст] / В.И. Андреев. - Казан: Центр инновационных технологий. -2000. -608 с.
2. Гурина Р.В. Подготовка учащихся физико-математических классов к профессиональной деятельности в области физики: Дис. док. пед. наук. [Текст] / Р.В. Гурина. - Ульяновск. - 2007. - 471 с.
3. Косихина О.С. Понятие о психодидактике. [Текст] / О.С. Косихина, А.Н. Крутский // Физика в школе. - 2010. - №3. - с. 30-34 с.
4. Мухина В.С. Психологический смысл исследовательской деятельности для развития личности. [Текст] / В.С. Мухина // Школьные технологии. - 2006. - №2. - с. 19-31 с.
5. Теория и методика обучения физики в школе: Частные вопросы: Учеб пособие. / Под ред. С.Е. Каменецкого. - М.: Изд. центр "Академия". -2000. -384 с.
6. Ibragimov.N.Sh. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning matematik qobiliyatlarini rivojlantirish: Ped. fan. fal. dok. dis...si. –T.: 2021. – 122 b.
7. Tursunmetov.K.A, Turg'unboev F.Yu. Xamidjonov I.X. Umumiy fizika kursidan praktikum "Mexanika" O'quv qo'llanma T.: -2019 y.
8. Nazirov.E.N. va boshqalar. Mexanika va molekulyar fizikadan praktikum. O'zbekistan T.- 2001y.

UDK:3713

Dilafroz RSKHULOVA,
O‘zbekiston jahon tillari universiteti o‘qituvchisi
E-mail: drskhulova@gmail.com
Rixsiyeva E‘zoza,
O‘zbekiston jahon tillari universiteti talabasi
E-mail: ezozarikhsiyeva@gmail.com

TDPU professori,f.f.d G.Maxkamova taqrizi asosida

TEACHING ENGLISH THROUGH READING SHORT STORIES

Annotation

Teaching English through reading short stories can be an effective way to improve students' language skills. In this article, we explore the benefits of using short stories in English language teaching. We review the literature on the topic, describe our research methodology, and present our analysis and results. Our study found that reading short stories can help students improve their vocabulary, grammar, reading comprehension, and critical thinking skills. In conclusion, we argue that using short stories in English language teaching can be a valuable tool for educators.

Key words: Teaching English, Short stories, Language skills, Vocabulary, Grammar, Reading Comprehension, Critical thinking.

ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ПОСРЕДСТВОМ ЧТЕНИЯ РАССКАЗОВ

Аннотация

Обучение английскому языку посредством чтения коротких рассказов может быть эффективным способом улучшить языковые навыки учащихся. В этой статье мы исследуем преимущества использования коротких рассказов в обучении английскому языку. Мы просматриваем литературу по теме, описываем нашу методологию исследования и представляем наш анализ и результаты. Наше исследование показало, что чтение коротких рассказов может помочь учащимся улучшить словарный запас, грамматику, понимание прочитанного и навыки критического мышления. В заключение мы утверждаем, что использование коротких рассказов в обучении английскому языку может быть ценным инструментом для педагогов.

Ключевые слова: Обучение английскому языку, Рассказы, Языковые навыки, Словарный запас, Грамматика, Понимание прочитанного, Критическое мышление.

INGLIZ TILINI QISQA HIKOYALARNI O‘QISH ORQALI O‘RGATISH

Annotatsiya

Qisqa hikoyalarni o‘qish talabalarning til ko‘nikmalarini oshirishning samarali usuli bo‘lishi mumkin. Ushbu maqolada ingliz tilini o‘qitishda qisqa hikoyalardan foydalanishning afzalliklarini o‘rganamiz. Shu mavzu bo‘yicha adabiyotlarni ko‘rib chiqamiz, tadqiqot metodologiyamizni tavsiflaymiz, taxlil va natijalarimizni taqdim etamiz. Bizning tadqiqotimiz shuni aniqladiki, qisqa hikoyalar o‘qish o‘quvchilarning so‘z boyligi, grammatikasi, o‘qib tushunish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi. Xulosa o‘rnida aytadigan bo‘lsak, ingliz tilini o‘qitishda qisqa hikoyalardan foydalanish pedagoglar uchun qimmatli vosita bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Ingliz tilini o‘qitish, Qisqa hikoyalar, Til ko‘nikmalari, Lug‘at, Grammatika, O‘qib tushunish, Tanqidiy fikrlash.

Introduction. English language teaching is a challenging task, especially when it comes to engaging students and helping them improve their language skills. One approach that has been gaining popularity in recent years is the use of short stories. Reading short stories can be an enjoyable way for students to learn English, while also improving their language skills. In this article, we explore the benefits of teaching English through reading short stories.

Literature Review: There is a growing body of research that supports the use of short stories in English language teaching. Studies have found that reading short stories can improve students' vocabulary, grammar, and reading comprehension skills (Ghosn, 2002; Kuo, 2014; Yin, 2017). Especially, the students who read more, have a wide range of vocabulary. (Blachowicz & Fisher, 2004). Short stories can also help students develop critical thinking skills, as they analyze characters, themes, and plot elements (Kuo, 2014). Moreover, short stories can be an effective way to engage reluctant readers and promote a love of reading (Ghosn, 2002).

Also, reading short stories can affect to improve writing skills. According to Oster's (1989) affirmation, students who read literature tend to write in a creative way.

One study by Liu and Chen (2012) examined the effects of using stories on the listening comprehension of EFL learners. The study found that the use of stories significantly improved the listening comprehension of the learners and that this improvement was even greater when the stories were accompanied by visual aids.

Another study by Matalene (1985) investigated the use of storytelling as a means of teaching English as a second language to young learners. The study found that the use of storytelling enhanced the learners' listening and speaking skills and that the learners were highly engaged and motivated by the stories.

Furthermore, another research by Bell (2001) was conducted on the impact of reading short stories on reading comprehension and speed with twenty-six students. Students were divided into two groups. It was discovered that participants who read short stories in the first group achieved

more in reading speed rather than the students who were in the second group.

In addition to improving language skills, the use of stories in language teaching has also been shown to promote intercultural understanding and empathy. A study by Cohen (1998) found that reading and discussing stories from different cultures helped learners to develop a greater appreciation and understanding of other cultures.

From literature analysis, it can be noted that the use of stories in language teaching is a highly effective and engaging method of instruction. By providing learners with interesting and relevant content, stories can help to improve language skills while also promoting intercultural understanding and empathy.

Additionally, Spack (1985) suggests aspects of interest to be considered, according to Spack's suggestion it is vital that teachers should be able to choose appropriate stories that would interest students

Research Methodology. To investigate the benefits of teaching English through reading short stories, we designed a study that involved 30 high school students. The students were divided into two groups: a control group and an experimental group. The control group received traditional English language instruction, while the experimental group read a selection of short stories over a period of four weeks. Both groups were given pre-and post-tests to measure their vocabulary, grammar, and reading comprehension skills.

Research methodology for the topic of teaching English through stories involved a systematic and structured approach to understanding and analyzing the effectiveness of this teaching method.

1. Research Design:

The research design for this study was quantitative, qualitative, or mixed methods depending on the research questions and objectives. A mixed methods design were particularly useful as it allowed for a combination of quantitative and qualitative research methods and could provide a more comprehensive understanding of the research problem. The design included a research question that specifically targets the effectiveness of teaching English through stories. The design also outlined the sampling strategy, data collection methods, and data analysis techniques.

2. Data Collection:

Data collection for this study included surveys, interviews, and classroom observations. Surveys were administered to students to gauge their perceptions of the effectiveness of story-based English teaching. Interviews with teachers were conducted to gain deeper insights into their teaching methods and their thoughts on the effectiveness of story-based teaching. Classroom observations were used to monitor the actual implementation of story-based teaching.

3. Data Analysis:

The data collected from surveys and interviews could be analyzed using content analysis techniques to identify common themes and patterns. Statistical analysis could be used to analyze survey data and identify correlations between variables such as student performance and teaching methods. Classroom observations could be analyzed using observational analysis techniques to gain insights into student engagement and participation.

4. Sampling:

The sampling strategy for this study involved selecting a diverse range of primary or secondary schools for data collection. Participants included students, teachers, and parents. A combination of random and purposive sampling was used to ensure that the sample was representative of the population and allows for generalizability of the findings.

5. Ethics:

This study needed to adhere to ethical standards for human participation in research studies. Students and teachers were provided informed consent for participation in the study. The study maintained participant confidentiality and privacy.

6. Validity and Reliability:

Validity and reliability concerns were addressed throughout the research process. The study ensured that data collection methods were valid and reliable to minimize bias and error. The study also ensured that sample selection was representative of the population to increase the generalizability of the findings.

All in all, research methodology for teaching English through stories would require a structured approach to understand and analyze the effectiveness of this teaching method. The methodology would require the use of various data collection methods, data analysis techniques, sampling, and ethics to ensure that the research findings are valid and reliable and can provide meaningful insights into the effectiveness of story-based English teaching.

Analysis and Results. Our analysis showed that the experimental group outperformed the control group in all three areas of language skills. In particular, the experimental group showed a significant improvement in their vocabulary knowledge. We also found that the experimental group had a higher level of engagement and motivation compared to the control group.

The results were particularly noteworthy in relation to the experimental group's vocabulary knowledge, which showed significant improvement compared to the control group. Additionally, the experimental group demonstrated a higher level of engagement and motivation when compared to the control group, indicating that the experimental intervention had a positive impact on their overall language learning experience. These findings suggest that the experimental approach utilized in this study holds promise as an effective means of improving language skills, particularly in the areas of vocabulary acquisition and motivation.

Conclusion. Our study provides evidence that teaching English through reading short stories can be an effective way to improve students' language skills. Reading short stories can help students develop their vocabulary, grammar, reading comprehension, and critical thinking skills. Especially, by this method of teaching, students can easily memorize new vocabulary, at the same time use it in an appropriate way. Using short stories has many pedagogical advantages and benefits for teachers as well as learners. Moreover, short stories can be an engaging and enjoyable way to learn English. Thus, teaching English through reading short stories is not only acquiring knowledge effectively but also, an interesting and enjoyable way of learning English. We recommend that educators consider incorporating short stories into their English language teaching.

REFERENCES

1. Bell, T. (2001). Extensive reading: Speed and comprehension.
2. Blachowicz, C., & Fisher, P. (2004). Vocabulary lessons. *Educational Leadership*, 61(6), from <https://media.neliti.com/media/publications/422719-learning-vocabularies-using-short-storie-4ce2a526.pdf>
3. Cohen A. D. (1998). Strategies in learning and using a second language. Longman.
4. Ghosn, I. K. (2002). Developing second language skills through the use of short stories. *TESL-EJ*, 6(3), 1-12.

5. Liu K., & Chen, C. (2012). Effectiveness of using English-language storybooks as a mediation tool for improving listening comprehension among EFL elementary school students. *Reading Psychology*, 33(6), 522-547.
6. Kuo Y. C. (2014). Using short stories to enhance students' reading skills. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4(3), 93-100.
7. Matalene, C. (1985). Using storytelling to teach ESL/EFL listening and speaking. *TESOL Quarterly*, 19(4), 737-758.
8. Oster J. (1989). Another view of literature in the ESL class. *TESOL Quarterly*, 23(1), 85.
9. Spack R. (1985). Literature, reading, writing, and ESL: Bridging the gaps. *TESOL Quarterly*, 19, 703-725.
10. Yin Y. (2017). The impact of short story reading on EFL learners' vocabulary development. *Journal of Language Teaching and Research*, 8(1), 90-97.

Mirodiljon RUSTAMOV,
Andijon davlat tibbiyot instituti o'qituvchisi
E-mail: mirodilrustamov785@gmail.com

Andijon davlat pedagogika instituti professori Z.A'zimova taqrizi asosida

THE PRACTICAL IMPORTANCE OF INTRODUCING WORK WITH SIMULATORS AND VIRTUAL REALITY TECHNOLOGIES IN THE TEACHING OF SUBJECTS IN MEDICAL INSTITUTES

Annotation

This article is aimed at studying the practical importance of working with simulators and virtual laboratories in the teaching of subjects in medical institutes. The article highlights the impact of simulators virtual reality technologies and virtual laboratories on the learning process and the practical importance of improving the quality of teaching.

Key words: Simulators ,Virtual laboratory,VR Training for doctor , VR Training for nurses, Panoramic Xray Machine operation, Human Anatomy.

ПРАКТИЧЕСКАЯ ВАЖНОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ РАБОТЫ С ТРЕНАЖЕРАМИ И ТЕХНОЛОГИЯМИ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТОВ В МЕДИЦИНСКИХ ИНСТИТУТАХ

Аннотация

Данная статья направлена на изучение практической значимости работы с тренажерами и виртуальными лабораториями при преподавании предметов в медицинских институтах. В статье освещается влияние симуляторов технологий виртуальной реальности и виртуальных лабораторий на процесс обучения и практическая важность повышения качества преподавания

Ключевые слова: Тренажеры, виртуальная лаборатория, платформа VR Training for doctor , платформа VR Training for nurses, платформа Panoramic Xray Machine operation, платформа Human Anatomy.

TIBBIYOT INSTITUTLARIDA FANLARINI O'QITISHDA SIMULYATORLAR VA VIRTUAL HAQIQAT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLASHNI JORIY QILISHNING AMALIY AHAMIYATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada tibbiyot institutlarida fanlarni o'qitishda simulyatorlar va virtual laboratoriyalar bilan ishlashning amaliy ahamiyatini o'rganishga qaratilgan. Maqolada asosiy e'tibor simulyatorlar virtual haqiqat texnologiyalari va virtual laboratoriyalarning o'quv jarayoniga ta'siri va u o'qitish sifatini oshirishning amaliy ahamiyati haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlari: Simulyatorlar, virtual laboratoriya, VR Training for doctor platformasi , VR Training for nurses platformasi , Panoramic Xray Machine operation platformasi , Human Anatomy platformasi.

Kirish. Mustaqillik yillari tom ma'noda O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti istiqbolini belgilash, jahon hamjamiyati mamlakatlari safidan munosib o'rin egallashga intilish yo'lidagi keng ko'lamlı islohotlarni amalga oshirish bilan kechmoqda. Jahonning rivojlangan mamlakatlari tajribalarini o'rganish, mahalliy shart-sharoit, iqtisodiy va intellektual resurslarni inobatga olgan holda jamiyat haetining barcha soharlarida tub islohotlarning amalga oshirilaetganligi yangidan-yangi yutuqlarga erishishni ta'minlamoqda. [1]

Jahonda elektron resurslarni shakllantirish va takomillashtirish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillari sifatida ta'lim jarayoniga tatbiq etilmoqda. AQSH ning Stanford University, Massachusetts Institute of Technology, Koreyaning Seoul Cyber University, Angliyaning National Advice on pedagogical technology kabi bir necha nufuzli oliy ta'lim muassasalari tomonidan raqamli texnologiyalarning yaratish muammolarining nazariy va amaliy echimlari taklif etilmoqda. Bu kabi texnologiyaning yaratilishi VR, AR, 3D learning, e-learning platforms, simulations kabi zamonaviy paradigmalarni joriy etish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Tibbiyot oliy ta'lim muassalarida ta'lim olayotgan talabalarga bilim berish usullarini modernozatsiya qilish dunyoning rivojlangan davlatlarning o'quv platformalaridan foydalanish bugungi kunnig dolzarb masalasi xisoblanmoqda. Tibbiyot oliy ta'lim muassalarida simulyatorlar va virtual laboratoriyalardan foydalanish bir

qator afzalliklarga ega. Birinchidan, ular xavfsiz va nazorat qilinadigan muhitni ta'minlaydi, unda talabalar o'z ko'nikmalarini mashq qilishlari va rivojlantirishlari mumkin. Bu xatolar jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan tibbiyot kabi sohalarda ayniqsa muhimdir. Ikkinchidan, simulyatorlar va virtual laboratoriyalar haqiqiy dunyo senariylarini simulyatsiya qilish uchun ishlatilishi mumkin, bu esa talabalarga o'zlarini yoki boshqalarni xavf ostiga qo'ymasdan tajriba orttirish imkonini beradi. Uchinchidan, simulyatorlar va virtual laboratoriyalar talabalarga ilmiy jarayonni yaxshiroq tushunish va uni real dunyo muammolariga qanday qo'llashni ta'minlash uchun ishlatilishi mumkin. Nihoyat, ular talabalarga muammoni hal qilish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berish uchun ishlatilishi mumkin. So'nggi yillarda tibbiyot muassasalarida simulyatorlar va virtual laboratoriyalardan foydalanish tobora ommalashib bormoqda. Buning sababi, ular talabalar uchun o'zlarini yoki boshqalarni xavf ostiga qo'ymasdan ko'nikmalarni o'rganish va amaliyotda qo'llashning xavfsiz va samarali usulini taklif qiladi. Bundan tashqari, ular talabalarga ilmiy jarayonni va uni haqiqiy muammolarga qanday qo'llashni yaxshiroq tushunishlari mumkin. Shunday qilib, simulyatorlar va virtual laboratoriyalar tibbiy ta'limning muhim qismiga aylandi va kelajakda yanada muhimroq bo'lishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. E.A.Edmonds, J.Eklund, J.J.Engler, L.Faria, N.Henze, J.Kay, A.Lippman,

G.Magoulas, E.Melis, A.Mitrovic, M.Montero, J.Prentzas, E.Schwarz, M.Sigala, L.Thomson, G.Weber, L.Welling, Linda Daniela, Branden Patterson, Eric Wicklund kabi olimlar ta'lim tizimini loyihalashda virtual haqiqat va kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning nazariyasi va metodik masalalarini ochib bergan.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda virtual haqiqat tizimlari yangi tushuncha bo'lib bu haqidagi ma'lumotlarni izlab topish ancha qiyin xisoblanadi. Koreyalik olim Hyeon-Young Kim maqolalarida Virtual haqiqat (VR) o'rganishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, chunki u foydalanuvchiga haqiqiy muhitga o'xshash interaktiv virtual muhitga to'liq singib ketishiga imkon beradi. VR rivojlangan kompyuter grafikasi va turli xil displeylar va interfeyslardan foydalangan holda 3 o'lchovli virtual fonga ega foydalanuvchi muhitini yaratadi. Shuning uchun VR ko'plab sohalarida va sohalarida keng qo'llaniladi, shu jumladan ta'lim, tibbiy ta'limda ham qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. [3].

Tadqiqotda mavzuga oid ilmiy manbalar, o'quv-mehoriy hujjatlar, o'quv va metodik adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish, pedagogik kuzatuv, ijtimoiy so'rov, talabalar faoliyatini qiyosiy tahlili, ekspert baholash, tadqiqot natijalarini matematik-statistik qayta ishlash usullaridan foydalanildi. Tadqiqotda simlab soft kompaniyasining dasturiy vositalaridan foydalangan holda tadqiqot olib borilgan. Simlab soft kompaniya mashhur 3D modellashtirish paketlari uchun mustaqil mahsulotlar va plaginlarni ishlab chiqaradi. Simlab soft kompaniyasining dasturiy vositalari VR platformalari tarkibida quyidagilar kiradi VR Studio, VR Viewer, VR Collaboration, LMS+VR kabi platformalar mavjud. Tibbiy yo'lishdagi talabalar uchun esa quyidagi platformalardan foydalanish mumkin.

VR Training for doctor platformasi- Shifokorlar uchun amaliy virtual haqiqat ta'limi, ularni o'rganish va turli amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga imkon beradi. Ular haqiqiy bemorlarni davolash ko'nikmasini egallaganiga ishonch hosil qilmaguncha, ular ilg'or protseduralarni ko'p marta bajarishlari mumkin.

VR Training for nurses platformasi - yordamida biz hamshiralar va sog'liqni saqlash texniklariga kasalxonalariga I-jadval.

Tajriba-sinov o'tkazilgan guruhlar bo'yicha talabalarni umumiy baholash natijalari.

Ko'rsatkichi	Tajriba guruhlari				Nazorat guruhlari			
	Tajriba boshida	%	Tajriba oxirida	%	Tajriba boshida	%	Tajriba oxirida	%
A'lo	6	12,6	14	29,1	8	16	11	22
Yahshi	20	41,6	24	50	22	44	24	48
Qoniqarli	18	37,5	10	20,9	12	24	7	14
Qoniqarsiz	4	8,3	0	0	8	16	8	16
Jami:	48	100	48	100	50	100	50	100

O'zlashtirish darajasini quyidagi formula asosida hisoblaymiz:

$$\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^3 n_i X_i = \frac{1}{48} (14 * 5 + 24 * 4 + 10 * 3 + 0 * 2) = \frac{196}{48} = 4,1 \approx 4,1$$

Foizda:

$$X\% = \frac{4,1}{4} * 100\% = 102\%$$

$$\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^3 n_i X_i = \frac{1}{50} (11 * 5 + 24 * 4 + 7 * 3 + 8 * 2) = \frac{188}{50} = 3,8 \approx 3,8$$

Foizda:

$$X\% = \frac{3,8}{4} * 100\% = 95\%$$

Tajriba guruhidagi o'rtacha o'zlashtirish nazorat guruhidagi o'zlashtirish

ko'rsatkichidan ko'rinib turibdiki o'zlashtirish ko'rsatkichi 7% ga oshgan. Bundan shuni xulosa qilib aytish mumkinki, tajriba guruhining ko'rsatkichi nazorat guruhinikiga nisbatan 7% ga oshganligini ko'rish mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot tibbiy ta'limda simulyatorlar va virtual reallik texnologiyalaridan foydalanish talabalarning motivatsiyasi va samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini isbotlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, simulyatorlar va virtual reallik texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarni o'z ta'limi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga va o'quv jarayonida faol ishtirok etishga undaydigan avtonomiyani qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish uchun ishlatilishi mumkin.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, simulyatsiya va virtual laboratoriyalardan foydalanish talabalarning tibbiy kurslarda ish faoliyatini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, simulyatsiyalar va virtual reallik texnologiyalaridan foydalanish tibbiyot talabalariga o'qishga

ko'proq qiziqish va motivatsiyani oshirishga yordam beradi. Bu tibbiyot talabarlari uchun ayniqsa muhimdir, chunki tibbiyot sohasi juda murakkab va muvaffaqiyatga erishish uchun katta fidoyilik va motivatsiyani talab qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева
2. Сайфулов М.Х., Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015.
3. Йўлдошев Ж.Ф., Усмонов С. Илғор педагогик технологиялар. – Т.:
4. Ўқитувчи, 2004.
5. Effects of Medical Education Program Using Virtual Reality: A Systematic Review and Meta-Analysis Hyeon-Young Kim College of Nursing, Sahmyook University, Seoul 01795, Republic of Korea.
6. M. Claudia tom Dieck, Timothy H. Jung, Sandra M. C. Loureiro. Augmented Reality and Virtual Reality, Springer, 1-oe издание, 5 мая 2021
7. Amit Tyagi. Multimedia and Sensory Input for Augmented, Mixed, and Virtual Reality, Engineering Science Reference, 7 декабря 2020.
8. Robert Wells. Unity 2020 By Example, 3 издание, 30 сентября 2020.
9. Charlie Fink. Metaverse Charlie Fink, Cool Blue Media, 1-oe издание, 1 января 2018.
10. https://www.simlab-soft.com/use_cases/simlab-vr-medical.aspx?gclid

Navro'za SALOXITDINOVA,
Termiz Iqtisodiyot va Servis universiteti katta o'qituvchisi, dots.v.b, PhD
E-mail: saloxitdinovanavruza@gmail.com.

TISUning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD A. Abdusamatov taqrizi asosida

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE INTEGRATION OF THE EXACT AND NATURAL SCIENCES

Annotation

The article, using modern educational technologies, highlights the need to integrate primary education, interdisciplinary links in the educational process, implementation of pupils' knowledge, skills and abilities in interdisciplinary communication, strengthening the structural connection between the disciplines through integration technology, their generalization, further enrichment of pupils' holistic perceptions of nature and society as well as the content of the integration of primary education.

Key words: Integration, education, interdisciplinary connection, subjects, system, integrative approach, teaching, integration, primary class, technology.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНТЕГРАЦИИ ТОЧНЫХ И ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

Аннотация

В статье с использованием современных образовательных технологий подчеркивается необходимость интеграции начального образования, междисциплинарных связей в образовательный процесс, реализации знаний, навыков и умений учащихся в междисциплинарном общении, усиления структурной связи между дисциплинами посредством технологий интеграции, их обобщения, дальнейшее обогащение целостного восприятия учащимися природы и общества, а также содержания интеграции начального образования.

Ключевые слова: Интеграция, образование, междисциплинарная связь, предметы, система, интегративный подход, обучение, интеграция, начальный класс, технология.

ANIQ VA TABIIY FANLAR INTEGRATSIYASINING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya

Maqolada boshlang'ich ta'limni integratsiyalash zaruriyati, ta'lim jarayonida fanlararo bog'lanish, o'quvchilarning o'zlashtirgan bilim ko'nikma va malakalarni fanlararo aloqadorlikda amalga oshirish, integratsiyalash texnologiyasi orqali fanlar o'rtasida tarkibiy bog'lanishni mustahkamlash, ularni umumlashtirish, o'quvchi-yoshlarning tabiat va jamiyat o'rtasidagi yaxlit tasavvurlarni yanada boyitish, shuningdek, boshlang'ich ta'limni integratsiyalash mazmuni zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanib bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Integratsiya, ta'lim, fanlararo aloqadorlik, o'quv fanlari, tizim, integrativ yondashuv, o'qitish, integratsiyalash, boshlang'ich sinf, texnologiya.

Kirish. Ta'lim tizimidagi global muammolardan biri o'quv fanlarini integratsiyalash va tabaqalashtirish hisoblanadi. Integratsiyalash muammosini hal etish ta'lim muassasalari o'quv jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish bilan bevosita bog'liq. Mazkur jarayonni to'g'ri tashkil etish o'qitish samaradorligini oshiribgina qolmasdan, o'qitishning loyihaviy yaratuvchanlik modeli asosini ta'minlaydi.

Binobarin, boshlang'ich maktablarda o'qitish va tarbiyalash integratsiyasi muammolari nazariy va amaliy jihatdan hozirgi zamon nuqtai nazardan juda muhim bo'lib, yangi ijtimoiy talablar asosida yanada dolzarblik kasb etadi. Bugungi kunda fan rivoji va ishlab chiqarishdagi ulkan o'zgarishlar tufayli kelib chiqayotgan talablar maktab ta'limi oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Hozirgi zamon ilm berish tizimi yuqori darajada fan asoslarini o'rnatishga, tafakkuri rivojlangan, olamni bir butunlikda anglashga va tasavvur etishga, tevarak atrofda bo'layotgan voqealarni to'g'ri anglashga, ularni mohiyatini anglab oladigan yoshlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan.

Ta'lim muassasasining maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda muayyan fanning ichki va tashqi aloqalarini o'rganish, uning boshqa fanlarga tadbiqini ta'minlash o'quvchining nafaqat bilish doirasini kengaytiradi, balki unga atrof- muhit haqida to'laroq ma'lumotga ega bo'lishi,

dunyoqarashining shakllanishi, shuningdek, mavjud bilimlarini amaliyotga qo'llay olishiga imkoniyat yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta'limni integratsiyalash uning maqsad va vazifalari, mazmuni, shakl va metodlari bilan I.D.Zverev, I.T.Suravegina, R.A.Mavlonova va boshqalar atroflicha o'rganib, unda fanlararo aloqadorlikning tarkibiy qismi, darajalari haqida, A.M.Ryabov, A.M.Novikov, A.G.Bannikov va boshqalarning tadqiqot ishlarida tabiiy jarayonlar va ta'limda fanlar integratsiyasi muammolari ko'tarilgan.

Rivojlangan xorijiy davlatlarda fanlar integratsiyasi masalalarini ilmiy va nazariy jihatdan o'rganish A.Blackman, D.Coste, B.North, J.Trim, S.Godman, B.Dodge, L.Masterman, A.Hart, S.Hennessy, K.Ruthven, S.Brindleylar tomonidan amalga oshirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola uchun o'qitishning samarali metodlari (muammoli, mantiqiy, og'zaki bayon etish, kuzatish, tajriba o'tkazish) asosida boshlang'ich ta'limda aniq va tabiiy fanlar integratsiyasi mazmuni tadqiq qilingan.

Tahlil va natijalar. Pedagogik lug'atlarda "Fanlararo aloqalar" tushunchasi o'quv dasturlarining o'zaro moslashuvi sifatida ta'riflanadi [3]. Ta'lim jarayonidagi fanlararo aloqadorlik o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini faollashtiradi. Bunda, o'quvchi o'z faolligini tanish fan bilimlarini mavjud bo'lgan noma'lum munosabatlarni izlashga

yoki aniq o'rnatilgan fanlararo aloqalar asosida yangi tushunchalarni shakllantirishga safarbar etadi. Fanlararo aloqalarni o'zlashtirishdagi tajriba natijasida olingan bilimlarga intilish faolligi kuzatiladi. Fanlararo aloqadorlik har bir o'quv fani uchun maxsus bo'lgan bilim va ko'nikmalar orasidagi aloqadorliklarga va turli fanlar uchun umumiy bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar orasidagi aloqadorliklarga bo'linishi mumkin.

Fanlararo aloqadorlik bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish sohasida ham, ijodiy faoliyat va borliqdagi o'zlashtiriladigan obyektlarga hissiy-qadriyatli munosabatni shakllantirishda ham o'rnatilishi lozim. Fanlararo aloqadorlik o'quv-tarbiya jarayonining barcha tarkibiy elementlari (mazmun, shakl, usul va vositalari)ni yaxlit bir tizimga birlashtirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, u ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi. Fanlararo aloqadorlikni amalga oshirish yo'llari quyidagilar:

turli xil fanlarni o'rganish ketma-ketligi va izchilligini vaqt bo'yicha shunday tanlash lozimki, ulardan birini o'rganish ikkinchisini o'rganishga ko'maklashsin;

umumiy tushuncha, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga bir xil yondashuvni ta'minlash;

bilimlarni o'zlashtirish hamda ko'nikma va malakalarni egallashga bo'lgan talablar birligini ta'minlash;

bir o'quv faniga oid bilim, ko'nikma va malakalarni o'rganishda boshqa fanlarga oid bilim, ko'nikma va malakalardan keng foydalanish [2].

Ta'lim muassasalarida fanlararo aloqadorlikni amalga oshirish kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanishni ham taqozo etmoqda. Chunki, o'rgatuvchi, modellashtiruvchi, namoyish etuvchi va nazorat qiluvchi pedagogik dasturiy vositalar o'quvchilarga bilimlarni umumlashtirish va sintezlash, bilish va masalalar yechishning umumlashgan metodlarini o'zlashtirishga imkon beradi [4]. O'qitish jarayonida integratsiyani qo'llash nazariyasi taraqqiyoti ilmiy pedagogik tushunchalar rivoji, asosiy va muhim ahamiyatga ega. Integratsiya differensiya bilan uzviy bog'liqdir. Bu uzviylik o'quvchilarda olayotgan bilimlarini anglashga bo'lgan intilishlari tizimini barpo qilishlarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Integratsiya -bu fanlarning differensial jarayoni davomida yaqinlashuvi va bog'liqligidir [6]. Integratsiya jarayoni fanlar orasidagi aloqani yangi, yuqori sifatda bir - biriga bog'lash bosqichi bo'lib, o'zini yuqori ko'rinishda namoyon etadi. Shuni alohida qayd etish kerakki, integratsiya jarayoni asoslari uzoq o'timishdagi xalq pedagogikasi va ilmiy pedagogikaga asoslangan. Integratsiya fanlararo bog'liqlikdir. Fanlararo bog'liqlik asoslari tabiatni to'la holda o'quv darsliklarda ko'rsatish va tushuntirish zaruratidan paydo bo'lgan.

So'nggi yillarda amalga oshirilgan tadqiqotlarda integratsion ta'limga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, I.D.Zverev integratsiyani uzviy bog'lanish, yaxlitlikni yaratish, turli o'quv fanlari elementlarini uyg'unlashtirish asosida yagona sintezlash jarayoni, deb tushuntiriladi [4, B. 50]. A.N.Zaxlebniy va M.V.Reshkovlar fanlarni integratsiyalashni maktabdagi alohida fanlar mazmunida o'quv dasturi va darsliklardagi bog'lanishlarni hisobga olgan holda amalga oshirish lozimligini ta'kitlaydi. Shunday qilib, o'quv materiallarni integratsiyalash intilish so'zsiz ravishda jahonda ham, milliy pedagogikamizda ham tabiiy va etakchi xarakter kasb etadi [5].

R.A.Mavlonova ta'lim jarayonidagi integrativ ta'limni quyidagicha sinflarga bo'lgan. Jumladan, ko'p fanlar integratsiyasini universal yoki bir necha asosiy tizim kurslarini almashtiruvchi umumiy deb ham atash mumkin. Masalan, o'qish, ona tili, tabiatshunoslik, rasm darslarini bitta umumiy darsga birlashtirish [7]. E.O.Turdiqulovning tadqiqot ishlarida

tabiiy fanlarni integratsiyalab o'qitish muammosi ishlab chiqilgan bo'lib, u olam haqidagi bir butunlikni tashkil etishi nazarda tutilishi, ta'lim integratsiyasi fanlararo bog'lanishning yuqori darajasi, bir butun integrallashgan bilimlarni yaratishga imkon beradigan vositasi ekanligi qayd etilgan [8].

A.T. G'ofurov tomonidan biologiyani o'qitishda fanlararo bog'lanish, S. S. Fayzullayev genetika va seleksiya asoslarini o'qitishda fanlararo bog'lanish, R.H.Jo'rayev tadqiqot ishlarida ta'limning muhim muammolaridan biri bilimlarni integrallash va tabaqalashtirish masalalari ishlab chiqish. Jumladan, olimning fikricha, integratsiya -turli bilimlar tizimi o'rtasida tarkibiy bog'lanishlarni o'rnatish, ularni umumlashtirish, o'quvchilarning tabiat va jamiyat haqidagi yaxlit tasavvurlarni shakllantirish uchun xizmat qiladi.

N.M.Ahmedova bugungi kunda integratsiya fenomeni ta'limda innovatsiyalarning yetakchi pozitsiyasi sifatida ta'riflanadi. Bu umumilmiy kategoriyani didaktik realizatsiyalarga moslashtirish imkonini beradigan ilmiy-pedagogik tadqiqotlar olib borilmoqda [2]. Odatda, bunday kurslarning mualliflari tabiiy fanlar materiallarini birlashtirib, ularni bir ma'lum tizimga keltirishadi va o'z kurslarini integrativ yoki umumiy deb ataydilar. Ko'rinib turibdiki, boshlang'ich ta'lim tizimidagi tabiiy fanlar materiallarini berishda to'g'ri ketma-ketlikka faqat darslar tuzilishini saqlab qolibgina erishish mumkin.

Fanlarni integratsiyalash orqali dars o'tilganda quyidagilarga e'tibor berish lozim:

har bir dars muayyan maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi lozim;

fanlararo aloqadorlikka oid tanlangan qo'shimcha material o'tiladigan mavzu bilan bog'lanishi shart;

sinf o'quvchilari faolligini oshirish maqsadida ular bilan ishlash yo'llarini aniqlash mumkin;

dars faqat ta'limiy bo'lib qolmasdan, o'quvchilarni insonparvarlik jihatlarini tarbiyalashga qaratilgan bo'lishi kerak;

-mavzuni mazmunidan kelib chiqqan holda, tabiat, jamiyat, inson tafakkuri, taraqqiyoti haqidagi ilmiy bilimlar, ishonch va e'tiqodni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak;

Umuman olganda, integratsiya darsi bir - biriga mos bo'lishi lozim. Boshlang'ich maktablarda o'qitish va tarbiyalash integratsiyasi muammolari nazariy va amaliy jihatdan hozirgi zamon nuqtai nazardan juda muhim bo'lib, yangi ijtimoiy talablar asosida yanada dolzarflik kasb etadi. Bugungi kunda fan rivoji va ishlab chiqarishdagi ulkan o'zgarishlar tufayli kelib chiqayotgan talablar maktab ta'limi oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Hozirgi zamon ilm berish tizimi yuqori darajada fan asoslarini o'rnatishga, tafakkuri rivojlangan, olamni bir butunlikda anglashga va tasavvur etishga, tevarak atrofda bo'layotgan voqealarni to'g'ri anglashga, ularni mohiyatini anglab oladigan yoshlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan. Bu borada ikki tushuncha mavjud:

1. Tizim, organizmning alohida tabaqalashtirilgan qism va vazifalarning bog'liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holadga olib boruvchi jarayon.

2. Tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni.

Ta'lim mazmunini integratsiyalash - dunyo an'anasi (g'oya, fikr, intilish). Integrativ yondashish turli darajadagi tizimli aloqalarning ob'ektiv yaxlitligini aks ettiradi (tabiat - jamiyat - inson). Integratsiya ilgari bo'lingan qismlarni bir butungacha birlashtirish bilan bog'liq. U tizim elementlarining yaxlitlik va uyushqoqlik darajasini oshirishga olib keladi. Integratsiyalash mobaynida bir-biriga bog'liqlik hajmi oshadi va tartibga tushadi, shu tizim qismlarining ishlashi va o'rganish ob'ekti tartibga solinadi. Bu umumiy qoidalarni qanday qilib maktab ta'limida qo'llash mumkin? Zamonaviy

didaktik va metodikada ta'kidlanishicha, o'quvchilarni o'qitish va tarbiyasining muvaffaqiyatlari ularda dunyo birligi haqida tushunchaning shakllanganligi, o'z faoliyatlari umumiy tabiat qonunlari asosida yo'lga solish zaruratini tushunishlari, tabiatshunoslik kursida fanlararo va fanlar ichidagi aloqalarni echa olishlari bilan bog'liq. Ta'limdagi integratsiya o'quv fanlari mazmunini konstruksiyalashga tizimli yondashish orqali ko'rib chiqiladi.

Tabiat yoki fan haqidagi eng oddiy bilimlarni hosil qiluvchi bog'liqlikning eng soddasi ma'lum bir joy yoki tushuncha bilan chegaralangan lokal tasavvurdir [1, B.50]. Bu bog'liqlik boshqa bilimlarga nisbatan ajralgan, shuning uchun eng oddiy aqliy faoliyatni ta'minlaydi. Bu kichik maktab yoshiga xos. Biron bir tizimga tegishli bo'lgan tasavvurlar eng soddaga tizimli tasavvurlardir. Ular biron bir mavzu, fan yoki hodisani o'rganishi asosida hosil bo'ladi.

Shunday qilib, yuqoridagi ma'lumotlar, tahlillar yuzasidan quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Boshlang'ich sinflarda aniq va tabiiy fanlar integratsiyasi asosida o'quvchilarning nazariy bilimi, amaliy ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini rivojlantirishda muammoli vaziyatlarni hal qilish jarayonida shaxsiy intellektual sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan o'zaro aloqador komponentlarni (tashkiliy, faoliyat, mazmun, baholash, natija) uyg'unlashtirish orqali aniqlandi.

2. Integratsiyalashgan yondashuv komponentlari (tashkiliy-faoliyatli, kreativ, aksiologik, kognitiv, refleksiv-baholash) hamda fanlararo aloqadorlikni takomillashtirish darajalari (ehtimollik, optimal, cheklangan) va natijadorligini (o'z-o'zini ijodiy rivojlantirish sur'ati) mujassamlashtirish asosida takomillashtirildi.

3. Boshlang'ich sinflarda aniq va tabiiy fanlar integratsiyasi o'quvchilarning yoshga xos psixologik xususiyatlari, didaktik prinsiplar, ya'ni, ilmiylik, uzviylik, izchillik, tushunarlilik, nazariya va amaliyot birligini o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liqligiga asoslangan holda, integratsion bilimlar sifati va samaradorligi ta'minlandi.

ADABIYOTLAR

1. Ahmedova N.M. Integrativ yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi.-Tashkent, 2020. – 161 b.
2. Бухарева Л. Н. «Интеграция учебных занятий в начальной школе на краеведческой основе» (начальная школа 1991г №8). С. 266.
3. Зверев И.Д. Экология в школьном образовании. -М.: Знание, 1988. - 96 с.
4. Захлебный А.Н. Школа и проблема охраны природы. -М.: Педагогика, 1981. -184 с.
5. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. «Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi». O'quv qo'llanma. - Toshkent. «Ilm Ziyos»-2009. -192 b.
6. Saloxitdinova N.M. “Boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'limni takomillashtirish”. O'quv qo'llanma. -Toshkent: “Tamaddun”, 2022.-124 b.
7. Saloxitdinova N.M. Boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'limni takomillashtirish texnologiyasi “Муғаллим ҳам узликсиз билимлендириў” ilmiy metodik jurnali. Nukus. O'zbekiston Pedagogika fanlari ITI Qorqalpog'iston filiali– 2022. 6/7-son. – B.68-73. (13.00.00 №20).

UDK: 37.013.8

Sardor SATTOROV,
Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: ssattorov_82@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, professor Y.Mahmudov taqrizi asosida

MAKTAB O'QUV JARAYONI DOIRASIDA O'QUVCHILARNING ONGLI INTIZOMINI SHAKLLANTIRISH

Аннотация

Ushbu maqolada intizom va ongli intizom tushunchalari muhokama qilinadi. Maktabning o'quv jarayoni doirasida o'quvchilarning ongli intizomini shakllantirishning ahamiyati, bolaning o'quv jarayonining ongli intizomi haqida xabardorligi asoslanadi. Ongli intizomni rivojlantirish mazmuni va shakllarining modelini ishlab chiqishda ta'limni yangilashning zamonaviy talablaridan kelib chiqadigan quyidagi tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Intizom, ongli intizom, o'quvchilar, xulq-atvor, darsning sog'lom mikroiklimi, harakatni tanlash, ongli munosabat, mas'uliyat.

ФОРМИРОВАНИЕ СОЗНАТЕЛЬНОЙ ДИСЦИПЛИНИРОВАННОСТИ УЧАЩИХСЯ В РАМКАХ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация

В данной статье рассматриваются понятия дисциплины и сознательной дисциплины. Важность формирования сознательной дисциплины учащихся в образовательном процессе школы основана на осознании ребенком сознательной дисциплины образовательного процесса. При разработке модели содержания и форм развития сознательной дисциплины даются следующие рекомендации, вытекающие из современных требований образовательного обновления.

Ключевые слова: Дисциплина, сознательная дисциплина, учащиеся, поведение, здоровый микроклимат урока, выбор действия, осознанное отношение, ответственность.

FORMATION OF CONSCIOUS DISCIPLINE OF STUDENTS WITHIN THE SCHOOL EDUCATIONAL PROCESS

Annotation

This article discusses the concepts of discipline and conscious discipline. The importance of forming the conscious discipline of students within the educational process of the school is based on the child's awareness of the conscious discipline of the educational process. When developing a model of the content and forms of the development of conscious discipline, the following recommendations are given, arising from the modern requirements of educational renewal.

Key words: Discipline, conscious discipline, students, behavior, healthy microclimate of the lesson, choice of action, conscious attitude, responsibility.

Kirish. Uzluqsiz ta'lim tizimida o'quv jarayoni samaradorligiga erishish va uni takomillashtirish ta'limning tarbiyaviy qudratini oshirish bilan bevosita bog'liq. Ta'limning tarbiyaviy qudrati esa, o'qituvchi shaxsi, uning kasbiy mahorati, g'oyaviy-axloqiy fazilatlarini, tashkilotchiligi, uddaburonligi bilan uzviy aloqadordir.

Maktab uchun intizom katta ahamiyatga ega bo'lib, maktab hayotining barcha jabhalarini qamrab olishda, ta'lim va tarbiya jarayoniga kirishishda juda muhim rol o'ynaydi.

Intizomning yuqori darajasi nafaqat individual ta'sir choralari, balki butun o'quv jarayonining natijasidir. Maktabdagi intizomning holati va o'quvchilarning intizom darajasi butun ta'lim tizimi jamoa ishini to'g'ri tashkil etish, sinfda mohirona o'qitish, maktab tashkilotlarining aktiv faoliyati, maktabning umumiy madaniyati, maktab, oila va mahalla ta'sirining birligi bilan belgilanadi[5].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda umumta'lim maktablari o'quvchilarida intizomlilikni tarbiyalash texnologiyalari K.Yo'ldoshev, Sh.A.Isroilov, Y.M.Asalov, O.Musurmonova, O.Jamaliddinova, G.K.To'laganova, I.M.Xakimov, G.Xudoyorova, G.G.Yadgorova, O.U.Avlayev asarlarida tadqiq etilgan.

Xorij olimlaridan J.J.Ruso, X.Remshimudt, Yu.Ximaynen, A.B.Shneyder, E.G.Eyleshler, E.Eriklon asarlarida o'quvchilarda intizomlilik va xulq madaniyatini tarbiyalash masalari o'z aksini topgan.

Olib borilgan ilmiy-tadqiqotlarga qaramasdan bugungi kunda maktab o'quvchilarni o'quv jarayoni doirasida intizomlilikni tarbiyalash asoslarini tadqiq etish asosida tadqiqot olib borishni taqozo etmoqda.

Tahlil va natijalar. Pedagogik adabiyotda "intizom" tushunchasi quyidagicha ko'rib chiqiladi:

o'zini, harakatlarini, his-tuyg'ularini, fikrlarini nazorat qilish qobiliyati, jamoaning irodasiga bo'ysunish [2];

o'quvchilar tomonidan muayyan xulq-atvor qoidalariga rioya qilish [3];

o'quvchilar tomonidan o'qituvchi va sinf jamoasi talablarini vijdonan bajarish[5];

o'quvchilar tomonidan maktabda va maktabdan tashqarida xulq-atvor qoidalariga rioya qilish[6].

Intizomning sifat jihatidan o'ziga xos sohasi bu dars intizomi bo'lib, o'quv faoliyatining maqsadiga muvofiq hal qilinadi. Shuningdek, maktab intizomining o'ziga xos xususiyatlari o'quvchilarning yoshiga qarab farq qiladi.

Maktab intizomining uch jihati mavjud:

o'quv intizomi, bu o'quvchining o'qishga bo'lgan munosabati qoidalariga rioya qilishni talab qiladi;

shaxsiy xulq-atvor intizomi;

o'quvchilar tomonidan jamoat topshiriqlarini bajarishni o'z ichiga olgan jamoat vazifalari intizomi.

Maktab intizomining ushbu uch jihati birgalikda o'quvchining shaxsiy va ijtimoiy burchini shakllantiradi [6].

Intizom qoidalari o'quvchilarning hatti-harakatlarida belgilanadi va uning barqarorligini belgilaydi. O'quvchi onginini o'zgarishlarga bo'ysundirib, intizom shaxsiy xususiyatini, xarakter xususiyatini, shaxsiy sifat - intizomni shakllantiradi. Ta'lim asosan o'quvchilar o'rtasida intizomni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, u ijtimoiy meyor va qoidalarning ongli ravishda bajarilishini aks ettiradi. Ushbu o'rnatilgan munosabat tufayli bola turli vaziyatlarda to'g'ri va oqilona xatti-harakatlarni topadi.

Intizom chidamlilik va qat'iyatlikni nazarda tutadi, shu bilan birga u irodali prinsipga asoslanadi, muloqot uchun zarur bo'lgan boshqa axloqiy odatlarni ham o'z ichiga oladi.

Z. F. Orexova o'quvchining ongli intizomini tarbiyalashda aniqlik, buyruq va ko'rsatmalarga rioya qilish odatiga e'tibor berish kerak [5, 39-bet], deb hisoblaydi.

Intizomli o'quvchining zaruriy fazilatlarini, ular uchun aqliy va jismoniy mehnatga muhabbat, bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha tizimli ish o'quvchining asosiy mas'uliyati hisoblanadi [6]. Ongli intizom davlat muassasasi faoliyati va o'rta ta'lim vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishning eng muhim shartidir.

"Ongli intizom" tushunchasini quyidagicha aniqlash mumkin:

xulq-atvor qoidalarni ongli ravishda bajarish, o'rganishga ijobiy va mas'uliyatli munosabat, har qanday vaziyatda o'z xatti-harakatlarini talablarga muvofiq boshqarish asosida shakllangan shaxsning sifati;

o'quvchining intizomning umumiy qoidalarni bilishi, uning jamiyatdagi maqsadi, maktabda, uyda, jamoat joylarida o'zini tutish talablari, normalari va qoidalarni bilish;

ushbu qoidalarga qat'iy va aniq rioya qilish kerakligiga ishonch;

faol hayotiy pozitsiyaning namoyon bo'lishi, mas'uliyat, do'stlik, befarqlik [4].

Maktabda o'quvchilarning ongli intizomini shakllantirish darajasi quyidagi ko'rsatkichlar bilan belgilanadi:

o'quvchilarning xulq-atvorda intizomga rioya qilish zarurligini tushunishi;

rivojlanishga tayyorlik va mehnat, o'qitish, bo'sh vaqt intizomining ijtimoiy talablari va qoidalarni bajarish zarurati; xulq-atvorda o'zini o'zi boshqarish;

bolalar jamoasining umumiy intizomini buzgan holda, boshqalarning intizomsiz harakatlari.

Maktab o'quvchilarning axloqiy tarbiyasi masalalari bilan shug'ullangan taniqli rus olimlaridan biri V. E. Gurin o'quvchilar shaxsini tarbiyalashni shakllantirish ko'rsatkichlari sifatida quyidagilar ajratib ko'rsatdi:

obyektiv zarurati anglashga asoslangan faoliyat va qarama-qarshiliklar, ehtiyojlar, motivlar, xulq-atvor maqsadlarini mustaqil ravishda shakllantirish qobiliyati va tayyorligi;

axloqiy va ixtiyoriy fazilatlarining yuqori rivojlanishi; xulq-atvorni maqbul axloqiy va ixtiyoriy o'zini o'zi tartibga solish qobiliyati va tayyorligi;

xulq-atvor holatlarini hal qilishda ko'p qirrali tajribaning mavjudligi;

harakatni tanlashga ongli munosabat [1].

O'quvchilarning ongli intizomining mohiyati haqida gapirganda, uning maktabda o'zini tutish qoidalari va belgilangan tartibni bilishi, uning zarurligini tushunish va ularni amalga oshirishning qat'iy, barqaror odatidan iborat ekanligini unutmaslik kerak [2]. Ongli intizom bolaning tartibning muhimligini o'rganish uchun zarur shartlardan biri sifatida anglashini nazarda tutadi.

Ongli intizomni tarbiyalashning asosiy usuli-bu o'quv faoliyatini tashkil etish, uning asosiy maqsadi muayyan xatti-harakatlar qoidalarni bajarishdir. Ongli intizomni samarali tarbiyalashning asosiy shartlaridan biri bu rejimga rioya qilishdir, bu nafaqat tananing fiziologik funksiyalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, balki katta intizomiy rol o'ynaydi, u ma'lum bir xulq-atvor uslubini o'rgatadi, intizomiy talablarni bajarish uchun ko'nikma va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi [8].

Darsning psixologik muhiti yoki mikroiklimi-bu darsda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqot quvonchi va ishonch, o'zaro tushunish, hissiy va psixologik holati.

Darsning sog'lom mikroiklimi o'quvchilar o'qituvchidan qo'rqmasliklari, o'zlariga ishonishlari va o'qituvchi va sinfdoshlarini tushunish va qo'llab-quvvatlashlariga ishonishlari bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, yaxshi mikroiklim o'qituvchining o'quvchilarga yuqori talablari bilan tavsiflanadi.

Sinfdagi nosog'lom iqlim-bu pessimistik kayfiyat, o'quvchilarning noaniqligi, zerikish, asabiylashish, qo'rquv. Ijobiy mikroiklim sharoitida o'quvchilar nafaqat sinfda yaxshiroq va samaraliroq ishlaydi, o'quv materialini o'zlashtiradi, namunali xulq-atvori bilan ajralib turadi, balki kamroq charchaydi. Darsdagi noqulay muhit maktab o'quvchilarning ruhiyatiga salbiy ta'sir qiladi, ularni ruhiy zo'riqish holatiga, ruhiy stressga olib keladi, bu esa, intizomning qo'pol buzilishiga olib keladi.

Imiy pedagogik adabiyotlarda intizom tushunchalari ko'pincha bir tartibli hodisalar sifatida ishlatiladi, ya'ni intizom obyektiv hodisa bo'lib, odamlarning harakatlarida tartibni bildiradi, ba'zan" intizom "-shaxsning sifatini anglatadi.

Bizning fikrimizcha, "intizom", "ongli intizom" tushunchalarini ochib berishga biz ko'rib chiqqan turli xil yondashuvlar, o'quvchilarni axloqiy tarbiyalash jarayonini yaxshiroq tushunishga imkon beradi, xususan, maktab, ayniqsa, bolalar jamoasini shakllantirishning dastlabki bosqichida barcha tarbiyaviy ishlarni yanada samarali qurishga imkon beradi. Shu bilan birga ushbu xulosalar maktab rejimini yaxshiroq tashkil etishga imkon beradi, o'quv yukini, dam olish va darsdan tashqari tadbirlarni kuzatish, o'qituvchilarning o'quvchilarga ehtiyotkorlik bilan munosabatini ta'minlaydi. Aks holda, bolalar boshqalar bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, ong va xulq-atvor o'rtasidagi ziddiyatlar natijasida ijtimoiy moslashuv rivojlanishi sustlashadi.

Xulosa. Ongli intizomni rivojlantirish mazmuni va shakllarining zamonaviy modelini ishlab chiqishda ta'limni yangilashning talablaridan kelib chiqadigan quyidagi tavsiyalar berilishi mumkin:

ta'lim faoliyati uchun yuqori darajadagi motivatsiyani, bilimga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish;

o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash;

mamlakat hayotida bevosita ijtimoiy va ijodiy ishtirok eta oladigan, haqiqatni o'zgartira oladigan, faol, ijodiy, intizomli fuqaro bo'lish istagini shakllantirish;

o'quvchilarga o'quv va kognitiv faoliyati natijalarini va ularning xatti-harakatlarini baholash imkoniyatini berish;

o'quvchilarni hayot jarayonida bilim, meyor va qadriyatlarini mustaqil ravishda kashf etishga va kasbiy o'z taqdirini o'zi belgilashga tayyorlash;

hayot uchun zarur bo'lgan shaxs fazilatlarini mustaqil rivojlantirish.

ADABIYOTLAR

1. Гурин В.Е. Дифференцированный и индивидуальный подход к старшеклассникам в процессе нравственного воспитания // Современные проблемы школьной и вузовской педагогики. М.; Краснодар, 2008.

2. Жидкоблинов М. А. Основной принцип дисциплинирования. М., 1999.
3. Музальков А.В. Воспитание сознательной дисциплины учащихся. Елец, 2001.
4. Орехова З. Ф. Воспитание дисциплинированности учащихся на уроке. М., 2003.
5. Пинт А.О. О воспитании сознательной дисциплины у учащихся. Свердловск, 2005.
6. Раскин Л.Е. Влияние детского коллектива на воспитание сознательной дисциплины. М., 1998.
7. <http://school17.hostedu.ru/>.

UDK37.013.8

Avazbek SOBIROV,
Andijon davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

Andijon davlat pedagogika instituti professori, t.f.d B.Rasulov taqrizi asosida

РЕАЛИЗАЦИЯ STEAM-ОБРАЗОВАНИЯ ПУТЕМ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ФОРМ И МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗАХ

Аннотация

В данной статье рассматривается реализация STEAM-образования в педагогических вузах путем внедрения инновационных форм и методов обучения. В статье представлен обзор STEAM-образования с акцентом на междисциплинарное и экспериментальное обучение, а также утверждается, что включение STEAM-образования в педагогическое высшее образование может подготовить будущих педагогов к развитию творчества, критического мышления и навыков решения проблем среди студентов.

Ключевые слова: образование, педагогические вузы, инновационные формы, методы обучения, междисциплинарное обучение, экспериментальное обучение, креативность, критическое мышление, навыки решения проблем, проектное обучение, сотрудничество, профессиональное развитие.

PEDAGOGIK UNIVERSITETLARDA STEAM TA'LIMINI JORIY ETISHNING INNOVATSION SHAKLLARI VA METODLARINI

Annotatsiya

Ushbu maqolada pedagogika universitetlarida innovatsion shakllar va o'qitish usullarini yo'rdamida STEAM ta'limini joriy etish masalalari muhokama qilingan. Maqolada STEAM ta'limi haqida umumiy ma'lumot, fanlararo va tajribaviy o'rganishga e'tibor qaratilgan bo'lib, STEAM ta'limini oliy ta'lim tizimiga kiritish va bo'lajak o'qituvchilarda ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga tayyorlashi mumkinligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: ta'lim, pedagogika universitetlari, innovatsion shakllar, o'qitish usullari, fanlararo bog'liqlik, tajribaviy o'rganish, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish qobiliyatlari, loyihaga asoslangan ta'lim, hamkorlik, kasbiy rivojlanish.

IMPLEMENTATION OF STEAM BY INTRODUCING INNOVATIVE FORMS AND METHODS OF TRAINING IN PEDAGOGICAL UNIVERSITIES

Annotation

This article discusses the implementation of STEAM in pedagogical universities through the introduction of innovative forms and teaching methods. The article provides an overview of STEAM education with a focus on interdisciplinary and experiential learning, and argues that incorporating STEAM education into teacher higher education can prepare future educators to develop creativity, critical thinking, and problem-solving skills among students.

Key words: education, pedagogical universities, innovative forms, teaching methods, interdisciplinary learning, experiential learning, creativity, critical thinking, problem-solving skills, project-based learning, collaboration, professional development.

Введение. Образование всегда было ключевым фактором в формировании развития общества и личности. В современном быстро развивающемся мире образование важнее, чем когда-либо, поскольку оно готовит людей к тому, чтобы ориентироваться в сложной и динамичной глобальной среде. С появлением новых технологий и растущим спросом на высококвалифицированную рабочую силу педагоги сталкиваются с новыми проблемами в предоставлении качественного образования, которое может подготовить учащихся к будущему. Именно здесь необходимым считается использование STEAM-образования.

STEAM-образование — это инновационный подход к преподаванию и обучению, который делает упор на интеграцию науки, технологии, инженерии, искусства и математики. Оно продвигает междисциплинарный и основанный на опыте подход к образованию, который способствует творчеству, критическому мышлению и навыкам решения проблем среди учащихся. По сути, STEAM-образование предоставляет учащимся возможность, необходимые им для процветания в мире, который постоянно меняется и развивается.

Внедрение STEAM-образования в педагогических вузах имеет решающее значение по нескольким причинам. Во-первых, педагогические высшие учебные заведения играют жизненно важную роль в формировании будущего образования, готовят будущих педагогов, которые будут нести ответственность за передачу знаний и навыков будущим поколениям. Внедряя STEAM-образование в этих учебных заведениях, мы можем гарантировать, что будущие педагоги будут осведомлены знаниями и навыками, необходимыми для подготовки студентов к будущему.

Во-вторых, внедрение STEAM-образования в педагогические вузы может помочь преодолеть разрыв между теорией и практикой в образовании. STEAM-образование делает упор на практическое обучение, которое позволяет учащимся применять теоретические концепции в реальных условиях. Внедряя STEAM-образование в педагогические высшие учебные заведения, мы можем создать более практический и актуальный учебный опыт, который подготовит студентов к работе.

И наконец, STEAM-образование может помочь устранить существующий дефицит навыков в рабочей силе. Согласно отчету Всемирного экономического

форума, навыки, необходимые для многих профессий, быстро меняются, и растёт спрос на навыки в области науки, технологий, инженерии и математики (STEM). Внедряя STEAM-образование в педагогических высших учебных заведениях, мы можем подготовить студентов к удовлетворению этого спроса и гарантировать, что они будут осведомлены навыками, необходимыми для достижения успеха на рынке труда. Для эффективной реализации STEAM-образования в педагогических вузах важно исследовать инновационные формы и методы обучения. Проектное обучение, творческие пространства и цифровые технологии — вот лишь несколько примеров инновационных форм и методов, которые можно использовать для внедрения STEAM-образования.

Обучение на основе проектов — это подход, который делает упор на развитие практических навыков посредством выполнения проектов, требующих от учащихся применения знаний и навыков в практическом контексте. Включив проектное обучение в STEAM-образование, учащиеся могут развить критическое мышление, навыки решения проблем и коммуникативные навыки, которые необходимы для успеха на работе.

Цифровые технологии, такие как виртуальная реальность, 3D-печать и программирование, также могут быть использованы для внедрения STEAM-образования инновационными способами. Например, виртуальную реальность можно использовать для создания иммерсионного обучения, которое позволяет учащимся изучать концепции и идеи более увлекательным и интерактивным способом. 3D-печать можно использовать для создания физических объектов, которые позволяют учащимся увидеть, как их идеи воплощаются в жизнь, а кодирование можно использовать для разработки цифровых решений реальных проблем.

Для эффективного внедрения STEAM-образования в педагогических вузах решающее значение имеет сотрудничество педагогов. Педагоги должны работать вместе, чтобы разработать новые учебные программы и

методы обучения, которые осмысленно интегрируют STEAM-образование. Кроме того, преподавателям должны быть предоставлены возможности для профессионального развития, чтобы они обладали знаниями и навыками, необходимыми для эффективного внедрения STEAM-образования.

Однако существуют проблемы, связанные с внедрением STEAM-образования в педагогических вузах. Одной из основных проблем является нехватка ресурсов и финансирования для поддержки разработки и внедрения новых учебных программ и методов обучения. Еще одна проблема заключается в том, что преподаватели должны обладать необходимыми знаниями и навыками для эффективного преподавания STEAM-образования. Это подчеркивает важность сотрудничества и профессионального развития педагогов.

Более того, отсутствие разнообразия в сфере STEAM и в самих педагогических вузах является еще одной проблемой, требующей решения. Чтобы создать более инклюзивную и справедливую среду обучения, необходимо приложить усилия для увеличения разнообразия и представительства среди преподавателей и учащихся.

Несмотря на эти проблемы, внедрение STEAM-образования в педагогических вузах является необходимым шагом на пути к подготовке будущих педагогов и студентов к будущему. Развивая креативность, критическое мышление и навыки решения проблем, STEAM-образование может вооружить людей навыками, необходимыми им для достижения успеха в быстро меняющемся мире. Таким образом, важно, чтобы мы продолжали изучать инновационные формы и методы образования и работали над созданием более инклюзивной и справедливой среды обучения для всех.

Разработана табличная сводка некоторых ключевых инновационных форм и методов, которые могут быть использованы для реализации STEAM-образования в педагогических ВУЗах:

Инновационные формы и методы	Описание
Проектное обучение	Обучение на основе проектов — это подход, ориентированный на учащихся, при котором учащиеся работают над проектом в течение длительного периода времени, чтобы изучить сложный вопрос, задачу или проблему. Этот подход позволяет учащимся развивать критическое мышление, навыки решения проблем и совместной работы, применяя концепции STEAM к реальным проблемам.
Пространства для создателей	Пространства «Maker» — это рабочие места для совместной работы, где студенты могут проектировать, создавать прототипы и создавать с использованием различных технологий и материалов, включая 3D-принтеры, лазерные резки и электронику. Пространство «Maker» предоставляет возможность для практического обучения, основанного на опыте, которое объединяет концепции STEAM с творчеством и инновациями.
Виртуальная и дополненная реальность	Технологии виртуальной и дополненной реальности можно использовать для создания иммерсионного опыта STEAM, который позволяет учащимся исследовать концепции и идеи в очень увлекательной и интерактивной форме. Например, виртуальную и дополненную реальность можно использовать для моделирования научных экспериментов, архитектурных проектов или исторических событий.
Междисциплинарное сотрудничество	Междисциплинарное сотрудничество предполагает объединение студентов и преподавателей из разных дисциплин, таких как искусство и инженерия, для работы над проектами, связанными с STEAM. Этот подход побуждает студентов развивать более широкую перспективу и учиться в разных областях, способствуя инновациям и творчеству.

Эти инновационные формы и методы обучения могут помочь создать более увлекательную и эффективную образовательную программу STEAM в педагогических вузах.

Связанные исследования

Растет объем исследований по внедрению STEAM-образования в педагогических вузах. Приведём некоторые примеры:

В исследовании, опубликованном в *Journal of Technology and Teacher Education*, изучалось влияние образовательной программы STEAM на отношение учителей к науке и технологиям. Исследование показало, что программа оказала положительное влияние на отношение и восприятие участниками науки и техники. В другом исследовании, опубликованном в журнале *STEM Education: Innovations and Research*, изучалось влияние проектного обучения на понимание учителями

содержания и педагогики STEM. Исследование показало, что обучение на основе проектов улучшило понимание участниками как содержания STEM, так и педагогики.

В исследовании, опубликованном в *International Journal of Science Education*, изучалось влияние образовательной программы STEAM на вовлеченность учащихся и результаты обучения в науке. Исследование показало, что программа оказала положительное влияние на вовлеченность учащихся и результаты обучения. В обзоре, опубликованном в *Journal of Educational Technology & Society*, проанализирована эффективность различных методов обучения, используемых в STEAM-образовании. Обзор показал, что обучение на основе проектов, творческие пространства и цифровые технологии являются эффективными методами внедрения STEAM-образования.

Анализ и результаты. Основываясь на упомянутом выше связанном исследовании, становится ясно, что внедрение STEAM-образования в педагогических высших учебных заведениях оказывает положительное влияние на отношение студентов к науке и технологиям, вовлеченность, результаты обучения, а также знания и навыки учителей в STEAM-образовании. Это указывает на то, что внедрение инновационных форм и методов обучения, таких как обучение, на основе проектов, творческие пространства и цифровые инструменты, могут быть эффективным для создания более практичного и актуального опыта обучения.

Исследования также подчеркивают важность профессионального развития и сотрудничества между педагогами для эффективного внедрения образования STEAM. Крайне важно, чтобы преподаватели обладали необходимыми знаниями и навыками для преподавания STEAM-образования и чтобы они продолжали получать обучение и поддержку, чтобы оставаться в курсе последних методов и технологий обучения. Однако существуют также проблемы, связанные с внедрением STEAM-образования в педагогических высших учебных заведениях, такие как нехватка ресурсов и финансирования для поддержки разработки и внедрения новых учебных программ и методов обучения, а также отсутствие разнообразия в области STEAM. Эти проблемы необходимо решить, чтобы создать более инклюзивную и справедливую среду обучения.

Методология

Методология внедрения STEAM-образования в педагогических вузах может различаться в зависимости от конкретного вуза и контекста. Тем не менее, вот некоторые общие шаги и стратегии, которые можно предпринять:

Оценка потребностей: провести оценку потребностей, чтобы определить текущее состояние образования STEAM в учреждениях, пробелы, которые необходимо устранить, а также ресурсы и поддержку, необходимые для эффективного внедрения образования STEAM.

Разработка учебной программы: разработать образовательную программу STEAM, которая включает инновационные формы и методы обучения, такие как обучение на основе проектов, творческие пространства и цифровые инструменты. Учебная программа должна быть разработана таким образом, чтобы способствовала творческому, критическому мышлению и навыкам решения проблем.

Профессиональное развитие: предоставить педагогам возможности профессионального развития для получения необходимых знаний и навыков для эффективного преподавания STEAM-образования. Это могут быть семинары, тренинги, а также постоянная поддержка и обучение.

Сотрудничество: поощрять сотрудничество между преподавателями для обмена передовым опытом, ресурсами и идеями для эффективного внедрения образования STEAM. Это может включать формирование профессиональных обучающих сообществ, программы наставничества и партнерские отношения с отраслевыми и общественными организациями.

Оценка: разработать систему оценки эффективности STEAM-образования в учреждениях. Это может включать сбор данных о вовлеченности учащихся, результатах обучения, знаниях и навыках преподавателей, а также проведение регулярных оценок образовательной программы STEAM для выявления областей, требующих улучшения.

Справедливость и инклюзивность: убедитесь, что образовательная программа STEAM является инклюзивной и справедливой для всех учащихся, независимо от их происхождения или личности. Это может включать решение проблемы отсутствия разнообразия в сфере STEAM и в самих педагогических вузах, а также предоставление поддержки и ресурсов недостаточно представленным группам.

Заключение. В заключение, хотелось бы отметить внедрение STEAM-образования в педагогических высших учебных заведениях может дать студентам знания и навыки, необходимые для достижения успеха в быстро меняющемся мире. Однако для эффективного внедрения STEAM-образования необходим комплексный подход. Этот подход включает в себя проведение оценки потребностей для определения текущего состояния STEAM-образования в учреждениях, упущений и проблем, которые необходимо решить, а также ресурсов и поддержки, необходимых для эффективного внедрения STEAM-образования.

Другие ключевые этапы внедрения STEAM-образования в педагогических высших учебных заведениях включают разработку учебных программ, профессиональное развитие, сотрудничество, оценивание, а также равенство и инклюзивность. Применяя комплексный подход, охватывающий каждую из этих областей, учебные заведения могут создать более практический и актуальный учебный опыт, который подготовит студентов к будущему.

ЛИТЕРАТУРА

1. Боулер, Дж., и Макларен, Б.М. (2018). Преподавание для роста мышления в математическом образовании. Фи Дельта Каппан, 99(5), 15-20.
2. Хсу, Ю.С., Чен, Ч.Х., Чен, С.Х., и Чен, Л.Ф. (2017). Изучение влияния обучения STEAM на креативность, критическое мышление и способность решать проблемы учащихся младших классов средней школы. Журнал образования и обучения, 6 (1), 25-35.
3. Национальный научный фонд. (2016). Образование в области естественных наук, технологий, инженерии и математики (STEM): учебник для начинающих. Получено с <https://www.nsf.gov/pubs/2016/nsf16067/nsf16067.pdf>
4. NRC (Национальный исследовательский совет). (2012). Образование для жизни и работы: развитие передаваемых знаний и навыков в 21 веке. Вашингтон, округ Колумбия: Издательство национальных академий
5. Purzer, Ş., Evens, M.W., & Ohland, M.W. (2017). STEAM-образование: обзор создания модели интегративного образования. В Справочнике исследований по обучению STEAM в условиях K-12 (стр. 1-18). ИГИ Глобал.
6. Ватанабэ-Крокетт, Л. (2017). Азбука STEAM-образования. Журнал ЭдТех. Получено с <https://edtechmagazine.com/k12/article/2017/09/abcs-steam-education>

UDK: 159.922.4

*Muxtasam SULAYMONOV,
Samarqand davlat universiteti psixologiya kafedrasida o'qituvchisi*

Samarqand davlat chet tillari instituti dotsenti, p.f.d A.Saidov taqrizi asosida

ALISHER NAVOIYNING «MAHBUB UL-QULUB» (QALBLAR SEVGILISI) ASARIDA UMUMPSIXOLOGIK MUAMMOLAR

Annatsiya

Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Mahbub ul-kulub” asari asosida shaxsning umumiy psixologik talqini muammolari ko‘rib chiqiladi. Bundan tashqari, maqolada shaxsning ichki dunyosi va uning xatti-harakatlari, shuningdek, uning harakatlarining oldini olish haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: quvonch, inson qalbi, poklik, yaxshi xulq, ezgulik, ilmga tashnalik, zukkolik, onglilik, donolik, dilkashlik, nafislik, iffatilik, xushmuomalalik, nazokatilik, beg‘arazlik, umumpsixologik fazilatlar.

"МАХБУБ УЛЬ-КУЛУБ" АЛИШЕРА НАВАИ (ЛЮБИТЕЛЬ СЕРДЕЦ) ОБЩИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

В данной статье речь идёт о проблемах общепсихологического толкования человека на основе произведения Алишера Навои «Махбуб ул-кулуб». Кроме того, в статье говорится о внутреннем мире индивида и его поведении, а также о профилактике его поступков.

Ключевые слова: Радость, человеческое сердце, чистота, благонаравие, добродетель, тяга к знаниям, интеллигентность, осведомленность, мудрость, сердечность, элегантность, целомудрие, вежливость, женственность, альтруизм, общепсихологические качества.

"MAHBUB UL-QULUB" BY ALISHER NAVAI (LOVER OF HEARTS) GENERAL PSYCHOLOGICAL PROBLEMS

Annotation

In this article deal with about problems of general psychology and explain man by novel Alisher Navoi “Mahbub ul-kulub”. And else, in this article talk about inside world the individ, and his discipline, also about analyzed his.

Key words: Joy, human heart, purity, good behavior, goodness, thirst for knowledge, intelligence, awareness, wisdom, kindness, elegance, chastity, politeness, femininity, altruism, general psychological qualities.

Kirish. Inson ruhiyati, shaxs psixologiyasi va kishining botiniy tafakkuri o‘zi bir olam. Bu olamni kashf etishga jamiki ziyolilar asrlar osha intilib kelishmoqda. Ana shunday insoniyat ruhiy dunyosini adabiyotda o‘z talqinlari, tasvirlari va estetik hamda psixologik obrazlari bo‘lib, shundan kelib chiqqan holda, badiiy ijod psixologiyasi to‘g‘risida fikr-mulohaza yuritilganda, buyuk siymo, mutafakkir, ma‘rifatparvar inson, davlat, jamoat arbobi Alisher Navoiyning ijodiga to‘xtalish lozim. Zero, Navoiyni «...shu zamonda – yangi asrda ham zamonaviy shoir sifatida yodga olinayotganligi behikmat bo‘lmas kerak»[1].

Alisher Navoiy «Mahbub ul-qulub» asarida o‘sha davrdagi barcha ijtimoiy guruh va tabaqalarga, kasb egalariga tasnif berar ekan, xulq-atvorning yaxshi-yomonligi insoniylikka xos, xalqqa, mamlakatga foydali yoki nomaqbul fazilatlar haqida batafsil to‘xtalib o‘tadi. Hozirgi kun insonlari qiyofasini milliy(etno)psixologik jihatlarni teran idrok etgan holda sizni bizning «Men»imizni monism[2] tamoyillari asosida tasnif beradi. Umumpsixologik, umuminsoniy fazilatlar, xarakter belgilari, qalb, dil, kayfiyat va boshqa ruhiy jarayonlar to‘g‘risida chuqur mushohada yuritib, o‘quvchini yanada teranroq anglashga inson qalbining cheksiz imkoniyatlarini tushunishga undaydi.

«Inson qalbining quvonchu qayg‘usini ezgulik va hayot mazmunini Navoiydek teran ifoda etgan shoir jahon adabiyoti tarixida kamdan kam topiladi»[3] - deyta ta‘kidlaydi yurtboshimiz I.A. Karimov. Biz tadqiqot mulohazalarimizga asoslangan holda Alisher Navoiyni psixologiya ilmining zukko vakili, nazariy va amaliy tajribalar umumlashmasini

yaratuvchi, xayol fenomenlari to‘g‘risidagi g‘oyalarni yangi bosqichga ko‘taruvchi shaxslararo munosabatlar negizi va manbasining bilimdoni, chin ma‘nodagi psixolog olim deb atash maqsadga muvofiq.

«Mahbub ul-qulub» asarining uchinchi qismi «Turli foydali maslahatlar va maqolalar» deb nomlanib, unda inson, ayniqsa hozirgi zamon shaxsi uchun nihoyatda zarur bo‘lgan mehr–muruvvat, poklik, yaxshi xulq, ezgulik, ilmga tashnalik, zukkolik, onglilik, donolik, dilkashlik, nafislik, iffatilik, xushmuomalalik, nazokatilik, beg‘arazlik singari ko‘plab yuksak insoniy umumpsixologik fazilatlarini ulug‘lab, ayni vaqtda yomon, xunuk insoniylikka xilof xislatlarni, inson deb atalmish oliy zotga yarashiqsiz xulq-atvor sifatlarini o‘z fikrlari bilan chuqur va purma‘no satrlarda bayon etib psixologiya fanining obe‘kti bo‘lgan inson muammosi haqida chuqur o‘ylashga majbur qiladigan bitiklar psixologiya fanining tezkor o‘rganishi lozim bo‘lgan dolzarb muammosidir.

Asosiy qism. Alisher Navoiy mazkur asarida «Hilm (muloyim tabiatlilik)»[4] nomli hikoyatida «Hilm – inson vujudining xushmanzara mevalik bog‘idir va odamiylik olamining javohiriga boy tog‘idir. Yumshoq ko‘ngillilik–hodisalar to‘la dengizdagi kishilik kemasining langari desa bo‘ladi va insoniyat qadri o‘lchaydigan tarozining toshiga tenglashtirsa ham bo‘ladi. Hilm–axloqli odamning qimmatbaho libosi va kiyim turlarining eng chidamli matosidir. U – yomon nafsni daydi shamol uchirishidan asraguvchi va ikkiyuzlama munofiqlarning behuda harakatidan himoya qiluvchi. Hilm natijasida odam

xaloyiqning izzat-hurmatiga sazovor bo'ladi; hilm tufayli kattalardan kichiklarga iltifot va marhamat yetishadi. Katta kishilar yoshlarni masxara va kulgi qilsa ular qoshida o'zi shuncha obro'siz va bachkana tuyiladi; yoshlar ham kattalarga nisbatan hazil va yengiltaklik qilsa uning qoshida uyatsiz va e'tiborsiz bo'ladi. Bu davr bog'ining xas-xashak singari odamlari, shamoldek betayin, yengiltak kishilar oldida hilm ahli go'yo og'ir tabiatli va yomon fe'lli deb kamsitiladilar...

Og'irlik vaznidindur sayldan g'amsiz Hiri tog'i
Yengillik fartidin barbod erur qamg'oq yafrog'i

Yel – agar ko'kka yetsa ham, baribir yengil qadrsiz; tog' – agar tuproqqa botsa ham salobatlidir. Yelning orasida o'tga yoqiladigan xas xashaklar bor; hilm mazmunida esa shoh tojiga qadalguday cho'q kabi qizil la'l bor.

Ma'lumki inson fazilatlarining shakllanishida muayyan psixik faoliyatda yaxlit ob'yektiv va subektiv moyillik tarzidagi ko'rsatma berish psixologik mexanizm negizida yuzaga kelgan avtomatlashish uchun muhim axamiyat kasb etadi. Ustanovka(yo'nalganlik) odatlardan farqli o'laroq muayyan harakatlarga tayyor turishgina bo'lmay, balki bilish jarayonlariga hissiy va irodaviy reaksiyalarda ham tayyor turishdir.

Alisher Navoiyning yuqoridagi tanbihi(hikoyati)da inson ichki olami, motivlari xulq atvorning nozik tomonlarini juda ustalik bilan ochib berganlar kattalarga hurmat kichiklarga izzat hissi ustanovka(yo'nalganlik)sini yaratadi har bir jamiyatda mavjud bo'lganidek shamoldek yengiltak odamlar karakter xususiyatlarini og'ir tabiatli va yomon fe'lli kishilar ekanligi xususida o'z xulosalarini aytish barobarida hilm (muloyim tabiat)li odamlarning hurmatli, didli, farosatli, o'ylab ish tutishlarini ko'rsatib beradi.

Xarakter xususiyatlarining hosil bo'lishida nizoli vaziyatlar, ayrim qarama-qarshiliklar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Inson xakteri xulq-atvor shakllari faqat murakkab va keskin vaziyatlarda aniq nomoyon bo'lib qolmay balki u mazkur xolatlarda ham tarkib topadi. Odatda karakter xislatlarining o'zgarishidagi individual farqlar shaxsning nizoli vaziyatdan chiqishi uchun qanday yo'l topishiga, binobarin, inson sharoitidan kelib chiqib, qanday xattixarakatni amalga oshirishga qaror qilishga bog'liq. Shaxs o'zining butun hayoti va faoliyati davomida o'z xatti – xarakatlari odatlari bilan o'z karakter xislatlarini o'zi yaratadi va ularni boshqarishga odatlanadi. Alisher Navoiy «Mahbub ul-qulub» asarida shu hodisotlarni shamolning betayinligi tog'ning viqori bilan shamolga qarshi turishi orqali o't (olov)ning xas-xashakni kuydirishi mumkinligi, lekin quyosh nuriga teng kelolmasligi yuqoridagi tanbihda qayd etadi.

Alloma shu asnoda inson xakterdagi yaxshi fazilat belgi-lari ustun bo'lsa yomon illatlar o'z ta'sirini yo'qotishni ta'kid-laydi. «Maqsadga nomuvofiq, lekin shaxs uchun o'ziga xos harakat usullarini tanlashda moyillik kuchli irodaviy zo'r berish sharoitida, jiddiylik vaziyatlarida yorqin aks etadi»[5]. Bu xakterning belgilaridan xisoblanadi. Adib o'sha zamon va makonda yashab hozirgi kun inson psixologiyasini aniq detallarda ko'rsata olgan.

Professor S.G'aniyeva fikricha, Alisher Navoiy vafoni ta'riflar ekan, so'zni uning o'z zamonida yo'qolib ketgan bir mavhum ekanligidan boshlaydi. Vafo insoniyat tojini bezab turuvchi qimmatbaho dur, odamiylik boshidagi lovullab turgan gavharli toshdir. Vafo ahlining ko'ngli pok, tabiati pokiza bo'ladi. Navoiy vafo bilan hayoni uzviy bog'liqlikda oladi: «Har ko'ngilnikim, - deb yozadi Navoiy – vafo maskan qilur, hayo ham qilur va har maskandakim, ul topilur, bu ham topilur. Vafosizda hayo yo'q, hayosizda vafo yo'q». Navoiyning vafo va hayo haqidagi qayta-qayta fikr yuritishi ularni alohida turli masalalar bilan bog'liq holda talqin etishidan ko'rinadiki, bular shunchaki insoniy xislatlar

bo'lmasdan muallif tushunchasida ijtimoiy – axloqiy kategoriyalar hamdir.

Shaxs ruhiy olamida, uni qurshab turgan tevarakatrofta sodir bo'layotgan o'zgarishlar kechinmalar sub'yekti inson uchun qancha qadr-qimmatli va yuksak ahamiyat kasb etsa, hissiy holatlarning mazmuni shuncha purmano bo'ladi. Buning ta'sirida esa yuzaga keladigan muvaqqat bog'lanishlar tizimining qayta qurilishi qo'zg'alish jarayonini hosil qiladi.

Ma'lumotlarga qaraganda, miya katta yarim sharlari shikastlansa, tashqi olamdan hamda ichki organlardan keladigan qo'zg'ovchilarning nozik tahlil qilinishi zaiflashsa ham emosional holatlar saqlanib qolaverar ekan. Psixolog olimlarning ma'lumotlariga ko'ra miyaning muayyan joylarida elektrod yordamida biotoklarni yozib olgan ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki tirik organizmlar qatorida insonda ham «rohatlanish» markazi mavjud. Shu markazda aksincha ta'sir etish jarayonida «g'azablanish», «azoblanish», «qo'rquv» hislari paydo bo'ladi, demoqchi bo'lgan fikrimiz shundan iboratki, masalan surunkasiga spirtli ichimlik iste'mol qiluvchi yoki narkotik moddalarni qabul qiluvchi odamlar avvaliga «rohatlanish», «huzur topish», «yerdan uzilish» hislarini o'zlarida paydo qilishadida ko'p hollarda insonga nomaqbul bo'lgan jirkanch hatti harakatlarni hatto jinoiy ishlarni sodir etib «azoblanish» holatiga tushadilar.

Bunday holni hazrat Navoiy «Mahbub ul-qulub» asarining uchinchi qismi ellik oltinchi hikoyatida quyidagicha keltiradilar. «May ichish-haq hukmi bilan man etilgan, har holda uni tark qilish yaxshi.Oshkora va ko'p ichmoq noto'g'ri: sharti –maxfiy va oz ichmoqdir. Oz ichish hikmatga muvofiq: maxfiy ichish-aqli kishilar hislati. Me'yorda ichish-tani sog' odamlarga jo'shqinlik baxsh etadi: muttasil ichish salomatlikni kemiradi. Ichkilik «yaramasliklar onasidir» (bunda alloma vafosizlik, kibrhavolilik, yolg'onchilik, jizzakilik, hudbinlik, yalqovlik, tajanglik, qat'iyatsizlik, qo'pollik, loqaydlik, surbetlik umidsizlik, berahmlik, irodasizlik, badgumonlik, yovuzlik, zolimlik, maydagaplik, hasadgo'ylik, hissiyotga beriluvchanliklarini hisobga olgan deb o'ylaymiz. S.M.) unga berilishga shu hislati boisdir. Qattiq ichuvchi ichkilikka mag'lubroq: uning har qancha yomonligi ko'rinib tursa ham ichuvchiga sevimliroq (ma'lumotlardan miyaning tepalik osti qismida(gipotalamus)gi markazlar rohatlanish yoki azoblanish vaziyatlari ko'p marta takrorlansa ham hyech o'zgarmonligi, lekin miya katta yarim sharlari po'stloq osti nerv tugunchalari bo'ylab yoyilgan markazlar qo'zg'alishi natijasida emosional reaksiyalar kuchlanishi, hatto so'nishi kuzatilgan. Bu voqyelik shu bilan izohlanadiki aqliy faoliyat va axloqiy kechinmalar emosionalligi va o'zining o'zgaruvchanligi bilan ajralib turadi. S.M.)

Badmast odam uchun surinkali ichishdan ne foyda? Odamiylik (andishalilik, beg'arazlik, vafodorlik, vijdonlilik, donishmandlik, dilkashlik, jozibadorlik, zehnilik zebolik ijodkorlik ishchanlik, kechirimlilik, mehribonlik, nazokatlilik, nafislik, oliyhimmatlik, pokizalik, saxiylik, sodiqlik, faollik, shukr qila bilishlik, ezgulik, quvnoqlik hayotni seva bilishlik, hushyorlik, o'z qadrini bilishlik va h.k.S.M.)ni yo'qotish uchun qadah-qadah zahar ichish qanday qoida? Har qultumdan so'ng badmastlarning qiladigan hirgoyilari telba itlar akkillashidan (hayvonlar limbik tizimga do'ng osti(gipotalamus) qismiga, ko'rish do'nglariga yo'naltirilgan elektr qo'zg'atuvchilarga retikulyar formasiyaning qo'zg'alishlariga xursandlik yoki diqqinafaslik, darg'azablik yoki qo'rqqoqlik, lazzatlanish yoki azoblanish, rohatlanish yoki ko'ngilxijillik sifatida javob reaksiyasi hosil bo'ladi. C.M) nishona. Mastlar orasida bo'lgan hushyor – hushyorlar orasidagi mast bilan barobar. Hammaga ko'rsatib oshkora ibodat qilish man etilgan, modomiki shunday ekan oshkora gunoh qilish mutlaqo yaramaydi.

Kimgakim, Haq ro'zi aylabdur tariqi ofiyat,

Oshkora aylamas ne toatu ne ma'siat.

Ma'nosi:

(Kimgakim Haq salomatlik tariqini nasib qilgan ekan

oshkora toat ham gunoh ham qilmasligi kerak)»[6]

Navoiy hikoyatlaridan nihoyatda nozik masalani anglagan olim M.Muhiddinov «Navoiy nazarida mayga ruju' qilish jaholat va nodonlikning nishonasi insoniy fazilatlaridan mahrum.O'z qadr-qimmatini bilmagan odamgina bu yo'lga kirishi mumkin. Odatda, manman, kibru havo dimog'ini shishirgan nodon kishilar ko'proq sharobga o'ch bo'ladilar. Ularning tabiati may ko'pigiga qiyos etgulik: ko'pik bir ko'tarilib, darrov yo'qolgani kabi sarxush kishining hovliqishlari, sherdil bo'lib xezlanishi bir dam xuruj qilib, keyin so'nib qoladi (retikuyar formasiyaning qo'zg'alishi S.M). Mastlik paytida odamdagi hayvoniy kuchlar bosh ko'rsatadi, kishi o'zini idora qilolmay, nosha'niy qiliqlar ko'rsatadi. Shuning uchun A.Navoiy mayni barcha yaramasliklarning onasi-«ummul habois» deb e'lon qilgan «Jam'i yomonlik andin mutavvallid bo'lur» deb yozadi u Husayn Boyqaroga yozgan maktublaridan birida»[7].

Navoiy «Ani ichmak-jigar qonini ichmakdir va mundin kechmak-bir jigar go'shasidan kechmakdir. Ul birin yutmoqdin zahr yutma, bu birin sochmoqdin nasling tuxumni qurutma»[8] deb bashorat qiladi. Bu ulug' bashoratning misoli sifatida qavmimizdagi ichkilikka moyilliklari ustun bo'lgan odamlarni ko'z oldingizga keltiring. Ichkilik tufayli nasling buzilishi oqibatida nogiron farzandning dunyoga kelishi, yosh oilalarning buzilishi, har xil kasalliklarga giriftor bo'lish, erta

qarib qolish, aka-ukalar o'rtasidagi nifoq, farzandning yuzsizlarcha otaga qo'l ko'tarishi, onaga hurmatsizlik, ahli ayoli yoki sha'riy eriga xiyonat, jamiyat normal ijtimoiy-psixologik hayotiga rahna solish, millatimizga xos dilbandlik, bag'rikenglik, saxovatpeshalik, zakiylik, ziyraklik, oliyhimmatlilik singari ko'plab etnopsixologik xulq-atvorlarimiz darz ketishishni keltirib o'tish bugungi kuning muammosidir.

Xulosa. Alisher Navoiyning daho ruhshunos olimligini har bir misra va asarlarida kuzatish mumkin, yuqorida tahlil qilishga harakat qilgan hikoyat asnosida Navoiyning ulug'vorligini yana bir bor his etamiz, chunki o'sha davridayoq bizning hozirgi ayrim jamiyatga yot ishlarimizni ko'rib turgandek (telepatiya) insonlarni ichkilik-bu qotillik, millatning badnom bo'lishi, kasallik, ruhiyatning sinishi, ma'naviyatning yo'qolishi, ma'rifatning izdan chiqishi, to'laqonli ijtimoiy-psixologik muhitning hamda sog'lom turmush tarzining buzilishi xulq-atvorining yomon tomonga og'ishini qayta-qayta ta'kidlashni anglaymiz.

Xulosa qilib aytganda, yuksak insoniy, umumbashariy his-tuyg'ular fuqarolar hatti-harakatlarining, fe'l-atvorlarning regulatori (boshqaruvchisi) vazifasini bajara boshlagan daqiqalardan e'tiboran umumiy, ijtimoiy-psixologik negizlarga asoslanuvchi ommaviy harakatlar, qarashlar, g'oyalar, motivasiyalar namoyon bo'ladi va har bir insonda shu umumiyat ishiga o'zining shaxsiy ulushini qo'shish istagi, mayli, xohishi vujudga keladi.

Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub» asarining har bir qismida, hikoyatlarida insonga xos umumpsixologik holatlarning va shaxs muammosi, komil inson muammosi to'lasincha mujassamlashgan.

ADABIYOTLAR

1. Хаққул Иброҳим. Навоийга қайтиш. – Тошкент: Фан, 2007, 3-бет.
2. Бетақор, қайтарилмас
3. Каримов И. Юксақ маънавият-енгилмас куч. Тошкент: «Маънавият» нашриёти, 2008 й. 47 – бет.
4. Алишер Навоий. «Махбуб ул- љулуб». Тошкент: Ё.Булом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1983 й. 65- бет.
5. Ғозиев Э. Психология. Тошкент: «Ўқитувчи» нашриёт-матбаа уйи, 2008 й. 169-бет
6. Навоий А. «Махбуб ул-қулуб». Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1983 й. 79-80 бетлар.
7. Мухиддинов М. Комил инсон – адабиёт идеали. Тошкент: «Маънавият» нашриёти, 2005 й. 109-бет
8. Навоий А. Асарлар. 15 томлик. 13-том. Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1968 й. 79-бет

УДК:101.

Бахтиёр СУЛТАНОВ,

Научный сотрудник Наманганского государственного университета

E-mail: sultanov_fitness@mail.ru

Д.п.н., доцент Замилова Р. на основании отзыва

ФИТНЕС КАК НОВЫЙ ЭТАП РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В СФЕРЕ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В данной статье фитнес рассматривается, как новый этап инновационных процессов в сфере оздоровительной физической культуры; изучаются принципы оздоровительного фитнеса и их реализация при работе с детьми и подростками. Анализируются особенности проведения занятий фитнесом в школе, а также методы проведения занятий фитнесом. Данный материал представляет значительный практический интерес с точки зрения вооружения инструкторов оздоровительного фитнеса сведениями, крайне необходимыми для формирования мотивации к регулярным занятиям.

Ключевые слова: Фитнес, фитнес-технологии, оздоровительный фитнес, физическая культура, инновационный процесс, групповые занятия, аэробика.

FITNES SOG'LOMLASHTIRUVCHI JISMONIY MADANIYAT SOHASIDA INNOVATSION JARAYONLARNI RIVOJLANTIRISHNING YANGI BOSQICHI SIFATIDA

Аннотация

Ushbu maqolada fitnes sog'lomlashtiruvchi jismoniy madaniyat sohasidagi innovatsion jarayonlarning yangi bosqichi sifatida ko'rib chiqiladi; bolalar va o'smirlar bilan ishlashda sog'lomlashtirish tamoyillari va ularni amalga oshirish o'rganiladi. Maktabda fitnes mashg'ulotlarini o'tkazish xususiyatlari, shuningdek, fitnes mashg'ulotlarini o'tkazish usullari tahlil qilinadi. Ushbu material sog'lomlashtirish bo'yicha o'qituvchilarni muntazam jismoniy mashqlar uchun motivatsiyani shakllantirish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar bilan jihozlash nuqtai nazaridan katta amaliy qiziqish uyg'otadi.

Калит so'zlar: Fitnes, fitnes texnologiyalari, sog'lomlashtirish, jismoniy madaniyat, innovatsion jarayon, guruh mashg'ulotlari, aerobika.

Приоритетными направлениями развития Узбекистана на современном этапе являются вопросы образования и здоровья подрастающего поколения. Это связано с внедрением в процесс управления спортивными учреждениями современных инновационных методов планирования и организации работы, передовых информационно-коммуникационных технологий.

Важным условием динамичного развития Республики Узбекистан является организация разработки и внедрения инновационных форм и механизмов, обеспечивающих широкий охват всех слоев населения, особенно молодежи, физической культурой и массовым спортом. Разрабатываются, и внедряется образцовая модель взаимодействия спортивных учреждений, органов исполнительной органов власти и органов самоуправления граждан на местах в рамках работы по популяризации здорового образа жизни, широкому привлечению всех слоев населения к занятиям физической культурой и массовым спортом с обеспечением массовости и регулярности проводимых спортивных мероприятий [1].

Перспективы развития нашей страны позволяет нам рассматривать фитнес как инновацию в области оздоровительной физической культуры, значимое как социальный феномен, целенаправленный систематический процесс занятий с оздоровительной направленностью, способствующий физическому развитию молодежи. Вместе с тем, он может быть обозначен и как показатель формирования в социальном обществе культурных ценностей нового тысячелетия, возможность выбора, самостоятельности, практичности,

толерантности, а обоснование его научных и методологических основ - как один из оптимальных путей повышения эффективности и качества физкультурного образования старшего школьного возраста в условиях модернизации.

Охватывая различные формы двигательной активности, фитнес удовлетворяет потребности различных социальных групп населения в физкультурно-оздоровительной деятельности за счёт разнообразия фитнес-программ, их доступности и эмоциональности занятий. Он содействует повышению не только двигательной, но и общей культуры занимающихся, расширению их кругозора. Обладая значительными адаптационными и интегративными возможностями, фитнес имеет полифункциональное значение для различных сфер общественной жизни. Это способствует его внедрению во все виды физической культуры и, в частности, в физкультурное образование детей дошкольного и школьного возраста [2].

Сегодня привычное понятие «физкультура» заменил более броский термин – «фитнес». Теперь уже не услышишь: «Я занимаюсь физкультурой три раза в неделю», а вместо этого чаще всего: «Я занимаюсь фитнесом в клубе». Фитнес потеснил и аэробику – она стала лишь частью фитнеса. Аэробика – это, главным образом, групповые программы, направленные на тренировку кардиореспираторной системы. Итак, что же такое фитнес? Это система занятий физической культурой, включающая не только поддержание хорошей физической формы, но и интеллектуальное, эмоциональное, социальное и духовное начало. Если не

работает один из компонентов, то не действует и вся система. Таким образом, фитнес решает задачи оздоровления, сохранения здоровья, а также реабилитации организма. Сегодня фитнес – это увлекательные и полезные занятия спортом для людей разных возрастов [3].

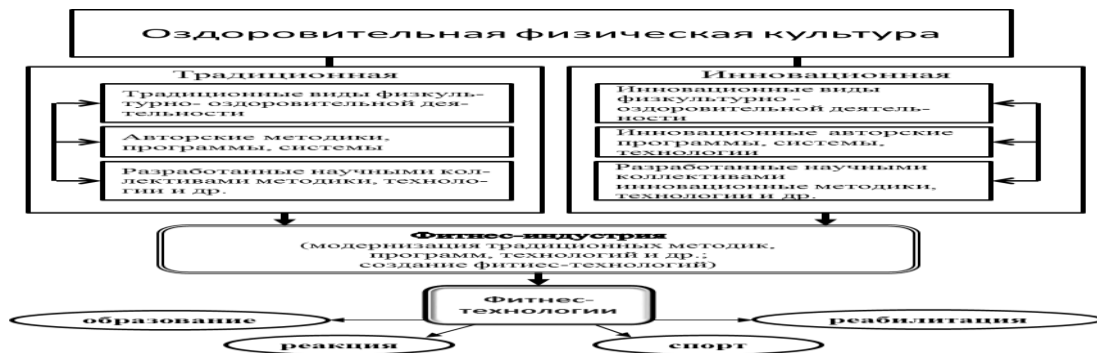
Я работал учителем физической культуры в общеобразовательной школе №34. В данной школе я работал с 2016 и на протяжении этих лет старался сделать уроки интересными, креативными и разнообразными. Снижение интереса учащихся к урокам физической культуры - это следствие однообразия содержания, используемых средств, методов обучения и организации, отсутствие целостной системы физкультурно-оздоровительной и спортивно-массовой работы.

В настоящее время в школу приходят дети гиперактивные, их мало интересует просто урок, они хотят открывать для себя что-то новое, интересное. Они не знают, как правильно провести время, куда направить свою избыточную энергию. Большая часть времени дети уделяют компьютерным играм, интернету и

развлечениям. У учащихся снизился интерес к занятиям физической культурой и спортом, стал снижаться уровень физической подготовленности, ухудшается здоровье, чаще стали пропускать учебные занятия по болезни. Некоторый процент старшеклассников имеют неустойчивое поведение – это беспокойство, неусидчивость, нарушение дисциплины.

С каждым годом ученики освобождаются от занятия физической культурой, то есть наблюдается у школьников пониженный интерес к занятиям физической культурой. Если исследовать научно-методическую литературу, где эффективным средством повышения мотивации к занятиям физической культурой является фитнес - технологии.

Непременным условием развития школьника является достаточная двигательная активность. Большую часть времени учащиеся находятся в статистическом положении, сидя. Некоторые школьники пренебрежительно относятся к занятиям физической культуры, необходимо постоянно повышать уровень их двигательной активности.

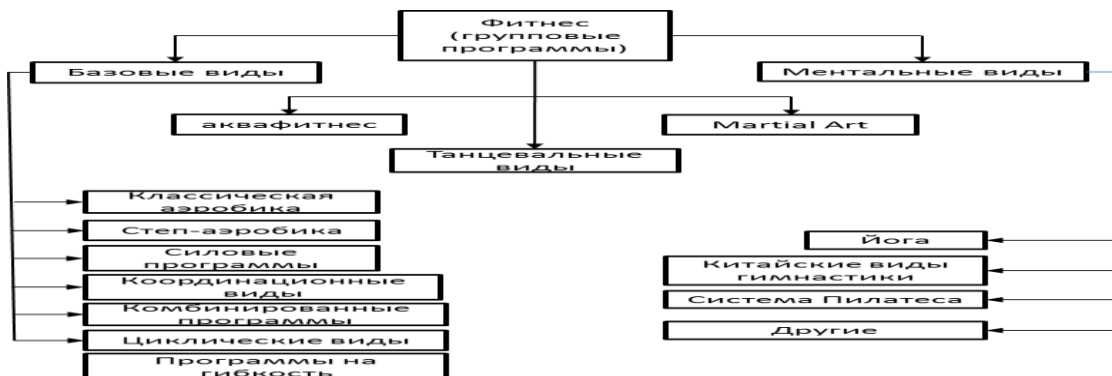

Алгоритм создания фитнес-технологий

Совершенствование методики физического воспитания в школе связано с повышением качества и интенсификации уроков физической культуры. Для обучения и достижения высокой плотности урока, для регулирования нагрузки, для решения поставленных задач на уроке широко используются следующие методы организации: фронтальный групповой, индивидуальный и круговой[4].

Фитнес-технологии в школах будут актуальными, особенно в старших классах. Данная инновационная технология будет эффективно способствовать

достижению основных целей учебной программы и повышению физических качеств учащихся. Занятия фитнесом улучшат мотивацию у учащихся к занятиям физической культуры. Конечно, в школах стандартного урока не будет, можно увлечь аэробными упражнениями, танцевальными движениями, играми. Ряд программ можно и нужно проводить совместно с девочками и мальчиками. Большое значение имеет правильный подбор музыкального сопровождения. Можно постараться, чтобы быть «в теме» и шире использовать современную музыку, хиты, популярные среди подростков.

В связи с большой популярностью и востребованностью инновационных направлений в области физической культуры в школе все большее значение приобретает углубленный ретроспективный анализ гимнастических, ритмико-пластических и танцевальных форм, применяемых в современном

фитнесе. Сейчас фитнес разделяется на два вида: in-door (внутри помещений) и out-door (любые виды фитнеса вне закрытых помещений, на открытом воздухе), которые, в свою очередь, подразделяются на групповые и индивидуальные [3].

Основная цель групповых занятий – положительное воздействие на все компоненты оздоровительного фитнеса. К ним относятся кардиореспираторная выносливость (кадиотренировки), мышечная сила и выносливость, гибкость, координация, коррекция фигуры, регуляция психофизического состояния. К направлениям, способствующим улучшению деятельности сердечно-сосудистой, дыхательной систем, сгоранию жира, относятся классическая аэробика, степ-аэробика, танцевальные виды аэробики и др [3].

Целями физического фитнеса являются уменьшение риска развития заболеваний и поддержание хорошего физического здоровья. Мы, несомненно, знакомы с содержанием этих целей. Повышая уровень физической подготовленности собственного организма, человек делает свою жизнь более полноценной.

Однако большая часть появляющихся на современном этапе оздоровительных технологий связана с развитием в Узбекистане фитнес-индустрии. Именно благодаря развитию фитнеса появился один из наиболее популярных терминов в физической культуре – фитнес-технологии, который встречается и в научных исследованиях, и в методических разработках, и в образовательных программах.

Фитбол – традиционное направление в фитнес-тренировке, мало подверженное моде и прошедшее многолетнюю апробацию в лечебной физкультуре. В различных странах его называют также «пеллбол» (Pezzball), «физиобол» (Physioball), «гимнастик-бол» (Gymnastikball), «ситбол» (Sitzball), «резист-А-бол» (Resist-A-Ball). Программы с мячом представляют собой эстетически ритмизированные или гимнастическо-танцевальные элементы, соединения, часто организованные в отдельные комбинации[3].

1. Виды групповых фитнес-программ

Многие люди занимаются различными видами спорта, спортивными играми, участвуют в соревнованиях. Подобные виды деятельности помимо высокого уровня физической подготовленности требуют еще и развития определенных видов двигательных качеств до определенного уровня (таких, как ловкость, равновесие, координация движений, сила, быстрота), а также конкретных для данного вида спорта навыков. Цель физического фитнеса - формирование прочной основы физического здоровья наряду с уменьшением риска возникновения различных заболеваний. Цель повышения физической работоспособности - предоставить человеку возможности для эффективного осуществления повседневной деятельности, а также для успешного участия в отдельных видах спорта[5, С. 25].

Широкое использование в современных научных исследованиях новой терминологии («инновационный процесс», «инновационная активность», «инновационный характер», «инновационный потенциал», «инновационная деятельность», «инновационная парадигма» и др.)

ЛИТЕРАТУРА

1. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан, от 13.02.2019 г. № 118. Концепция развития физической культуры и массового спорта в Республике Узбекистан на период 2019 - 2023 годы.
2. Сайкина Е.Г. Фитнес в системе дошкольного и школьного физкультурного образования// Автореферат дисс. ... д.п.н. (13.00.04 –Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры) / Санкт-Петербург, 2009. – С.3-47.
3. Лисицкая Т.С. Методика организации и проведения занятий фитнесом в школе, М. 2009.
4. Юнусова Ю.М. Теория и методика физической культуры. Ташкент.2007.
5. Хоули Э.Т., Френкс Б.Д. Оздоровительный фитнес – Киев: Олимпийская литература, 2000.
6. Сайкина Е.Г., Пономарев Г.Н. Фитнес-технологии: понятие, разработка и специфические особенности // Фундаментальные исследования. – 2012. – № 11-4.
7. Сидоров, А. А. Педагогика: учеб. для студ., асп., преп. и тренеров по дисц.
8. «Физическая культура» / А. А. Сидоров, М. В. Прохорова, Б. Д. Синюхин. – М.: Терри-спорт, 2000.

подчеркивает направление общественного развития Нового Узбекистана.

Фитнес-технологии – это, прежде всего, технологии, обеспечивающие результативность в занятиях фитнесом. Более точно их можно определить как совокупность научных способов, шагов, приемов, сформированных в определённый алгоритм действий, реализуемый определённым образом в интересах повышения эффективности оздоровительного процесса, обеспечивающий гарантированное достижение результата, на основе свободного мотивированного выбора занятий физическими упражнениями с использованием инновационных средств, методов, организационных форм занятий фитнеса, современного инвентаря и оборудования[6]. Социокультурный запрос определили необходимость развития и распространения инноваций в сфере фитнес-технологий.

Вместе с тем появление инновационных видов оздоровительной физической культуры в Узбекистане связано с интенсивным развитием физкультурно-оздоровительной работы и, прежде всего, с возникновением и ростом фитнес-индустрии, где создаются новые направления фитнеса и различные фитнес-технологии, имеющие свою особенность.

Переход школы на новое содержание образования, возрастание объемов и интенсивности учебно-познавательной деятельности обуславливают все более высокие требования, предъявляемые к организму детей. Внедрение фитнес-технологий в школах повысят функциональные возможности организма, правильно-организованная двигательная деятельность будет требовать от учащихся сосредоточенного внимания, выбора цели и способов действий, коррекции и оценки их результатов.

В настоящее время существует большое количество определений, отражающих суть технологии обучения и рассматривающей ее различные аспекты, представляющие собой совокупность научных методов, способов, приемов, форм и средств, реализуемых определенным образом и в определенной последовательности в интересах повышения эффективности дидактического процесса [7].

Рассматривая вопрос о применений инноваций в сфере физической культуры и фитнес-технологий, стоит обратить внимание на сферу их реализации. Существует различные виды фитнеса: аэробика, аквааэробика, шейпинг, фитнес-танцы и просто танцы, фитбол, тренажерные залы, стретчинг (калланетика, пилатес, дыхательные гимнастики бодифлекс и цигун).

Фитнес-технологии проникают и обновляют содержание всех видов физической культуры (физкультурное образование, физкультурную рекреацию, физкультурную реабилитацию, спорт), и, в то же время, они интегрируют всё наиболее эффективное из них для оздоровления человека.

Shaxista TADJIBAeva,
O'zDJTSU Sport psixologiyasi va pedagogika kafedrasida tayanch doktoranti
E-mail: shohista02.07@mail.ru

Psix.f.d B.Jurayev taqrizi asosida

PSYCHODIAGNOSTIC ANALYSIS OF THE PROBLEM OF AGGRESSION IN INDIVIDUAL SPORTS

Annotatsion

This article describes in detail the concept of "aggression", the causes of its appearance, the manifestations of aggression and ways to determine it. It should be noted that the main reason for an aggressive act may be the desire to harm another person or the act of achieving a predetermined goal through aggressiveness.

Key words: "physical aggression", "verbal aggression", "indirect aggression", "negativism", "jeeziness", "extortion", "suffering", "feeling of guilt".

ПСИХОДИАГНОСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ АГРЕССИИ В ИНДИВИДУАЛЬНЫХ СПОРТАХ

Аннотация

В данной статье подробно описывается понятие «агрессия», причины ее появления, проявления агрессии и способы ее определения. Следует отметить, что основной причиной агрессивного поступка может быть желание причинить вред другому человеку или акт достижения заранее определенной цели посредством агрессивности.

Ключевые слова: «Физическая агрессия», «вербальная агрессия», «косвенная агрессия», «негативизм», «наглость», «вымогательство», «страдание», «чувство вины».

YAKKAKURASH SPORT TURLARIDA AGRESSIYA MUAMMOSINING PSIXODIAGNOSTIK TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada "agressivlik" tushunchasi, uning paydo bo'lishining sabablari, agressivlikni ko'rinishlari va aniqlash yo'llari batafsil bayon etilgan. Ta'kidlash lozimki, agressiv harakatning asosiy sababi boshqa bir odamga zarar yetkazish istagi yoki agressivlik orqali oldindan belgilangan maqsadni amalga oshirish harakati bo'lishi mumkindir.

Kalit so'zlar: "Jismoniy agressiya", "verbal agressiya", "bilvosita agressiya", "negativizm", "jizzakilik", "sergumonlik", "ranj", "aybdorlik hissi".

Kirish. Bugungi kunga kelib butun jahonda, yakkakurashchilar o'zlarining muayyan jangovar mahoratini sport faoliyatidan tashqari shaxslararo munosabatlarda ham ma'lum bir tajavvuzkorliklarini namoyon qilish holatlari ba'zan uchrab turibdi. Ilmiy manbalarda boks sporti kabi tajovuzkor sport turi bilan shug'ullanish va uni sportchi shaxsiyatiga bog'liqlik tomonlari borligi tobora ko'proq e'tiborga olinmoqda. Bir tomondan, sport adrenalin chiqarish va tajovuzni bostirishning bir usuli sifatida qaralsa, boshqa bir tomondan, sportdagi vaziyatlar, musobaqalar va mashg'ulotlarda ko'proq tajovuzkorlikni talab qilishi bilan ajralib turadi. Sportchining asosiy psixologik qobiliyatlaridan biri esa tajovuzkor holatlarni nazorat qilishdir. Shunga bog'lik holda yakkakurash sport turlaridan biri, o'rganishimiz dolzarb hisoblangan boks sportida agressiv holatlar kuzatilayotganligi sababli keng ilmiy jamoatchilik diqqat markazida bo'lgan asosiy muammolardan biri bulib qolmoqda.

Jahonda boks hamda dzyudo sporti sohasida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarda, ularning hissiy-emotsional holatlari, individual-psixologik xususiyatlari, irodaviy motivasion sohasini o'rganish yuzasidan psixodiagnostik metodikalarni yaratish va g'alabani ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadigan ijobiy shaxs sifatlarini rivojlantirish, mag'lubiyatga sabab bo'ladigan salbiy sifatlarini xususan tajavvuzkorlikni me'yordan oshishi va uni sport faoliyati bilan birgalikda sportdan tashqari holatlarda nomoyon bo'lishini optimallashtirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada yakkakurashchilarning agressiyasini optimallashtirishning psixokorreksiyalash amaliyotini joriy etishga yo'naltirilgan masalalarni ilmiy tadqiq etish zarurati kuzatilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Agressiya nazariyasi. "Inson tajovuzkorlikka moyilligi bo'lgan agressiv xulq-atvor egasi sifatida dunyoga keladimi yoki aksincha agressiv tendensiyalardan ozod holda tug'iladimi", dyegan masala yuzasidan yarim asr mobaynida psixolog va sosiologlar bahs-munozara olib borishdi. Bu muammo keng qamrovli bo'lib o'rganish ob'yekti inson xulq-atvori hisoblanadi. Bevosita tabiat qonuniyatlari va tarbiya bilan chambarchas bog'liq holda tadqiq etiladi. Birinchi yondashuvga ko'ra: insonlar agressiv xulq-atvorga moyil bo'lib, agressiya orqali ular o'zlarini, oila a'zolari, yaqin kishilarini himoya qilishlari belgilanadi. Ikkinchi yondashuvga ko'ra: insonlar jamiyatdagi agressiv modellar va xulq-atvor usullarini o'zlashtirishlari orqali agressiv xulq-atvor egalari ga aylanishadi.

Biz yuqorida agressiv xulqqa talluqli bo'lgan asosiy nazariyalar bilan tanishib, ularning mazmun mohiyati, ahamiyati xususida qisqacha ma'lumotga ega bo'ldik. Bu borada xorij olimlari, mutaxassis-psixologlarining agressiv xulq-atvorga oid qarashlarini ham tahlil qilish muhim ahamiyatga egadir. Chunki, ular tomonidan ishlab chiqilgan nazariy tadqiq etishda metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda. Xorij psixologlarining (Y.Ilin va b.q.) ta'kidlashicha, eng avvalo agressiv xulq-atvor bo'lishi uchun birinchi navbatda nizoli yoki odamni xavotirga soluvchi vaziyat bo'lishi lozimdir. Lekin, vaziyatning mavjudligi hali insonda janjanlashishga moyillik holati paydo bo'ldi, degan ma'noni anglatmaydi. Birinchidan, insonlarning o'zaro muomalasida fikr-istaqlari, qiziqish-maqсадlarida tafovutlar bo'lishi kerak. Ikkinchidan, bu tafovutlar har bir kishi tomonidan, deyarli bir xil anglanishi lozim. Uchinchidan, bu

holat hech bo'lmaganda bir tomonning ikkinchi tomonni yoqtirmasligi, ko'ra olmasligiga olib kelishi, fikrlar amalda to'qnash kelishi kerakdir. Agressivlik muammosi turli tadqiqotchilar tomonidan birday inson xulq-atvorining korreksiyasini taqozo qiluvchi, nomaqbul xulq shakli sifatida interpretatsiya qilinadi. Agressiyaning turli: bevosita kuch ishlatishdan, raqibni so'z bilan haqoratlab, unga tahdid qilishdan tortib boshqa bir insonni yashirincha boshqarishga, kelgusida kutilayotgan noxushliklarga sha'ma qiluvchi bilvosita tanbehlar kabi shakllari mavjud. Agressiyaning ijtimoiylashuvga bo'ysunmaydigan dardmandlik darajasidagi shakllari ham kuzatiladi. Shuningdek, shunday xatti-harakatlar ham mavjudki, ular guruhviy itiloflar qatnashchilarining ayrimlari tomonidan agressiya sifatida e'tirof etilsa, boshqa bir ishtirokchilar tomonidan qat'iylik, faollik, maqsadga erishishdagi izchillik sifatida tahlil qilinadi. B.Klayn agressivlikning salbiy jihatlari inkor etmagan holda, agressiyada "ma'lum ma'nodagi sog'lom jihatlari" ham mavjud bo'lib, ular faol hayot kechirish uchun asqotishi mumkinligini ta'kidlaydi. Bu maqsadlarga erishish yo'lidagi qat'iylik, tashabbuskorlik, shiddat, muvaffaqiyatga erishish, to'siqlarni yengib o'tish bilan belgilanadi. Mazkur sifatlar liderlar va g'oliblarga xosdir. R.S.Xomans "agressiyani adolatni o'rnatishga intilishi bilan bog'liq bo'lgan vaziyatlar ham vujudga keltirishi mumkin",- deb hisoblaydi. Adolatni o'rnatish vaziyatida insonlar "taqsimlanuvchi adolatni" ya'ni mukofot va jazolarni xolis, teng taqsimlanishini qidirib qoladilar. Adolat mezonlari buzilayotgan damda, aksariyat hollarda insonlar yashirin nafratni his qilib, e'tiroz yoki asabiylik asosida javob reaksiyalarini qaytaradilar. Ijtimoiy muhitda agressivlik darajasi ijtimoiylashuv va etnomadaniy normalar bilan belgilanadi. X.Xyekxaufen fikriga ko'ra, madaniyat "norma"ni belgilaydi va xulq-atvorning agressiv shakllarini paydo bo'lish chastotasiga ta'sir ko'rsatadi. Biroq, inson qanchalar ijtimoiylashmasin o'zining tabiatidan voz kechilmaydi M.Ratter ijtimoiy dezadaptatsiya deb shunday vaziyatlarga aytadiki, bunda shaxsning asosiy muammosi xulq-atvorning ijtimoiy nomaqbul jihatlari namoyon qilishga yo'naltirilgan bo'ladi. Bularga janjallashish, urishish, betoqatlik, yolg'ochilik, insonlar bilan yomon munosabatda bo'lish taalluqlidir. Darslarni qoldirish, darslarni buzish, o'g'rilik, bezorilik kabi aksilijtimoiy xatti-harakatlar ham ijtimoiy dezadaptatsiyaga misol bo'la oladi. Aksilijtimoiy xulq-atvorni keltirib chiqaruvchi omil sifatida agressivlikni M.Ratter boshqacha nuqtai-nazardan ko'zdan kechiradi. M.Ratter agressivlikni oiladagi og'ir sharoitlar, ko'pbolalilik, maktab bilimlarini o'zlashtirmaslik, oila va maktabdagi ta'lim va tarbiya uslublari kabi boshqa omillar bilan mushtaraqligini ta'kidlaydi.

Kognitiv yondashuv. Agressiv xatti-harakatlarning sabablarini o'rganishga kognitiv-xatti-harakat yondashuvi naitai nazaridan bir qator mualliflar (A.Bek, K. Dodj, N.Krik, F.Kendell) va h.k. "kognitiv nuqson" va "kognitiv" atamalaridan foydalaning deformasiya". Axborotni qayta ishlashning kognitiv etishmovchiligi (taqchilligi) deganda xatti-harakatlarning muqobil shakllarini rivojlantirishning cheklangan qobiliyati tushuniladi. Kognitiv buzilish (deformasiya) - bu tahdid va xavfni noto'g'ri idrok etish, shaxslararo o'zaro ta'sirda boshqa shaxsning xatti-harakatlarini noto'g'ri talqin qilishdir. Berkovich o'zining neo-associativ kognitiv modelida [3] noxush hodisaga duch

kelishdan g'azabning boshlanishigacha bo'lgan batafsil sxemani taqdim etadi. Shaxslar noxush vaziyatga duch kelganda, ular birinchi navbatda ajralib bo'lmaydigan salbiy hissiy holatni boshdan kechiradilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Mahalliy va xorijiy fanlarda ko'plab tadqiqotlar inson tajovuzkorligi fenomeniga bag'ishlangan. Bu muammoning kuchayishi bilan bog'liq turli ijtimoiy guruhlardagi tajovuz (oilada, ta'limda, sportda) ushbu muammoga bag'ishlangan qarashlarda o'z aksini topgan. Bu ontogenez davri bilan tavsiflanadi bilan birga inqiroz sifatida ko'plab mualliflar kayfiyatning beqarorligi, xatti-harakatlari, tebranishlari o'z-o'zini hurmat qilish, ziddiyat, shuningdek, ehtiyoj o'z-o'zini tasdiqlash. Agressivlikni optimallashtirish borasidagi fikrlarni ko'pchilik mualliflar o'z tadqiqotlarida turli xil yo'llarini ko'rsatib o'tganlar. Agressiya bu insonlar guruxiga nisbatan jismoniy va ruhiy zarar yetkazishga qaratilgan individual va jamoaviy xatti-harakatlar majmui hisoblanadi. Butun insoniyat tarixi ishonchli tarzda shuni isbotlamodaki agressiya shaxs va jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylanmoqda. Bundan tashqari, agressiya ulkan tortishish kuchi va yuqumlilik xususiyatiga ega ko'pchilik o'zining agressiv ekanini inkor etadi, ammo o'zining kundalik hayotida esa, uni keng namoyish qiladi[4;44-47-b]. Aynan agressiv xulq atvor shaxslararo nizolarning vujudga kelishiga va ularni xal etishning asossiz yo'llari paydo bo'lishiga olib keladi.

Sport musobaqalarida sportchilar o'rtasidagi munosabatlar da nomoyon bo'luvchi xulq atvor tiplaridan biri agressiyadir. "Agressiya" tushunchasiga izox berish qator qiyinchiliklarni tug'diradi, chunki bu atama ko'plab xatti-harakat shakllarini ifodalaydi. Odamlar biron kimsani agressiv shaxs sifatida tavsiflaganlarida, uni boshqalarni haqorat qiluvchi yoki badfe'l, barcha narsani o'zi istaganidek qilishni istaydigan yoki o'z g'oyalarni qat'iy himoya qiladigan, yechimi yo'q muammolar gidobiga o'zini giriftor qiladigan kabi ta'riflarni keltirish mumkin[5; 22-25-b]. Bugungi kunda bu boradagi tadqiqotlar yetarli emas. Kurash bilan shug'ullanadigan sportchilarga kelsak, tajovuzkorlik muammosining bu tomoni to'liq o'rganilmagan bo'lib qolmoqda. Tadqiqotimiz maqsadi kurashda tajovuzkorlikning, zo'rvonligi kurashchilarning sportdan tashqaridagi hayotga moslashishining o'ziga xos xususiyatlari va ahamiyati, ularning tajovuzkorligiga qarab, uning shaxsiy holatini hisobga olgan holda uni pedagogik tuzatish imkoniyatini ko'rib chiqishdir. Agressivlik inson evolutsiyasi jarayonida muhim rol o'ynagan bo'lsada, ba'zi olimlar tajovuzkorlik inson mohiyatiga hos emas deb xisoblashadi, chunki bolalar deyarli tug'ilgan onlaridan boshlab tajovuzkor xatti xarakatlarni o'rganib borishadi. [6; 76-77-b]. Agressivlik sabablari turli xil nizolar, jumladan huddi empatiya singari ichki psixologik holat, identifikatsiya qilish, detsentratsiya - tajovuzni cheklash kabi psixologik jarayonlar inson qadriyatlarini anglash va mustaqil baxolay olishi uchun huddi kalit sifatida namoyon bo'ladi. Agressiya muhim energiya va motivatsion xarakatlarni talab qilganligi sababli, masalan sportchilarga nisbatan "tajovuzkor" atamasi xarakterli xususiyat sifatida ishlatila boshlandi, bu maqsadga erishishda zarur bo'lgan to'siqlarni yengishda qat'iylikni ifodalaydi.

Tahlil va natijalar. A.Bass va E.Darkning agressiya shakllari metodikasi bo'yicha O'zDJTSU hamda terma jamoa o'rtasidagi tafovutlar (Mann-Uitni U-mezoni asosida n=240)

	Guruh	№	O'rtacha rang	Ranglar summasi	U	P
Jismoniy agressiya	O'zDJTSU	120	127,46	15295,00	6365,000	,112
	Terma jamoa	120	113,54	13625,00		
	Jami	240				
Verbal agressiya	O'zDJTSU	120	126,07	15128,00	6532,000	,207
	Terma jamoa	120	114,93	13792,00		
	Jami	240				
Bilvosita agressiya	O'zDJTSU	120	120,52	14462,50	7197,500	,996
	Terma jamoa	120	120,48	14457,50		

	Jami	240				
Negativizm	O'zDJTSU	120	126,70	15203,50	6456,500	,157
	Terma jamoa	120	114,30	13716,50		
	Jami	240				
Jizzakilik	O'zDJTSU	120	127,48	15297,50	6362,500	,114
	Terma jamoa	120	113,52	13622,50		
	Jami	240				
Sergumonlik	O'zDJTSU	120	95,21	11425,00	4165,000	,000***
	Terma jamoa	120	145,79	17495,00		
	Jami	240				
Ranj	O'zDJTSU	120	127,57	15308,00	6352,000	,104
	Terma jamoa	120	113,43	13612,00		
	Jami	240				
Aybdorlik xissi	O'zDJTSU	120	110,75	13290,00	6030,000	,024*
	Terma jamoa	120	130,25	15630,00		
	Jami	240				

Izoh: *-p<0,05; **-p<0,01; ***-p<0,001

A.Bass va E.Darkning agressiya shakllari metodikasi bo'yicha O'zDJTSU hamda terma jamoa o'rtasida tafovutlarni tahlil etadigan bo'lsak sergumonlik bo'yicha ishonchli tafovutlarni ko'rishimiz mumkin ($U=4165,000$; $p<0,001$). Ushbu holatni tahlil qiladigan bo'lsak sergumonlik holati ya'ni hamma narsaga shubha bilan qarash, ikkilanishlar, autoagressiyaga moyillik O'zDJTSU yakkakurashchilariga nisbatan terma jamoa a'zolarida yuqori bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. O'zDJTSU sportchilari sport faoliyati bilan shug'ullanish bilan birga oliy ta'lim muassasasida doimiy ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlarga ega faoliyat bilan shug'ullanishadi. Terma jamoa a'zolarida esa sport ustasi bo'lish, g'alaba qozonish istagi, biroz egoistik ruh hamda mashg'ulot va musobaqada raqiblariga nisbatan turli gumonda bo'lish holatlari uchrashi mumkin.

Aybdorlik hissi bo'yicha ham ishonchli tafovutlarni ko'rishimiz mumkin ($U=6030,000$; $p<0,05$) aybdorlik (bizning xatti-harakatlarimiz va ba'zi hollarda o'zimiz - boshqa odamlarning muammolariga sabab bo'ladi deb o'ylaydigan

salbiy munosabat) turli xil ko'rinishlarga ega va har doim ham "aybdorlik" yoki "aybdor" bilan bevosita bog'liq emas. Bu tuyg'u nafaqat odam aybdor bo'lishi mumkin bo'lgan joyda paydo bo'lishi mumkin. Bu kuchli stress (psixologiya tilida - travma) bo'lgan har qanday vaziyatda paydo bo'lishi mumkin. Inson ruhiyatida paydo bo'lgan bu noxush tuyg'u muhim vazifani bajaradi - bu qiyin vaziyatdan kamroq zarar bilan omon qolish uchun moslashishga yordam beradi: travmatik vaziyatga e'tibor qaratish o'rniga, biz aybdorlikka qaraymiz, chunki unday emas. og'riqli va kamroq ichki ish talab qiladi. Bu holat bizning tadqiqotimizda maqsad qilib olingan destruktiv agressiyani bartaraf qilish uchun biroz bo'lsada yordam beradigan shaxsni vijdon azobida ushlab turadigan, me'yordan ortiq tajovvuzlarni bajarishdan qochadigan his tuyg'u sifatida tushunishimiz mumkin.

Frayburg shaxs so'rovnomasi (Freiburg Personality Inventory, FPI) bo'yicha O'zDJTSU hamda terma jamoa o'rtasidagi tafovutlar (Mann-Uitni U-mezoni asosida $n=240$)

	Guruh	№	O'rtacha rang	Ranglar summasi	U	P
Nevrotiklik	O'zDJTSU	120	126,08	15129,00	6531,000	,193
	Terma jamoa	120	114,93	13791,00		
	Jami	240				
Spontan agressivlik	O'zDJTSU	120	129,25	15509,50	6150,500	,044*
	Terma jamoa	120	111,75	13410,50		
	Jami	240				
Muvozanatlashganlik	O'zDJTSU	120	123,73	14848,00	6812,000	,465
	Terma jamoa	120	117,27	14072,00		
	Jami	240				
Reaktiv agressivlik	O'zDJTSU	120	128,53	15423,50	6236,500	,055
	Terma jamoa	120	112,47	13496,50		
	Jami	240				
Ekstraversiya-introversiya	O'zDJTSU	120	130,25	15629,50	6030,500	,022*
	Terma jamoa	120	110,75	13290,50		
	Jami	240				
Emotsional labillik	O'zDJTSU	120	128,53	15424,00	6236,000	,060
	Terma jamoa	120	112,47	13496,00		
	Jami	240				
Maskulizm-feminizm	O'zDJTSU	120	128,80	15455,50	6204,500	,053
	Terma jamoa	120	112,20	13464,50		
	Jami	240				

Izoh: *-p<0,05; **-p<0,01; ***-p<0,001

Frayburg shaxs so'rovnomasi bo'yicha olingan natijalarni tahlil etadigan bo'lsak spontan agressivlik shkalasi bo'yicha ishonchli tafovutlar aniqlandi ($U=6150,500$; $p<0,05$). Spontan agressivlik bu tajovuzkor, beixtiyor, chiqisha olmaydigan, murossasiz deganidir. Ushbu holatda terma jamoa yakkakurashchilariga nisbatan O'zDJTSU a'zolarida spontanlik holati yuqori bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Spontan tajovuz hech qanday sababsiz paydo bo'ladi, odatda ba'zi ichki impulslarning ta'siri (yig'ilgan salbiy his-tuyg'ular, ruhiy kasalliklarda sababsiz tajovuz). Va eng muhimi, tajovuz bevosita va bilvosita bo'lishi mumkin.

Ekstraversiya-introversiya ko'rsatkichlarida ham O'zDJTSU hamda terma jamoa o'rtasidagi ishonchli tafovutlar

aniqlandi ($U=6030,500$; $p<0,05$). O'z o'zidan ma'lum bo'ladiki, o'zDJTSU a'zolaridagi sinaluvchilarimiz terma jamoa sportchilariga nisbatan ekstravert sanalar ekan.

Xulosa va takliflar. Agressiya yoki kishilar o'rtasidagi kelishmovchilik oqibatida kelib chiqadigan vajoxtat holati - bu shunday yo'nalishki, unga oid xulosalar nafaqat psixologlarni, balki sotsiologlar, huquqshunolar, pedagoglar, faylasuflar, ijtimoiy soha xodimlarini barchasini birdek ziriktiradi. Zero, inson tabiati va uning boshqa insonlarga bog'lik jihatlarni o'rganish uchun xulqning aynan shu tomonini ham o'rganish, bilish va boshqara olish lozimdir.

ADABIYOTLAR

1. Gottsdanker R. Основы психологического эксперимента: Учеб. пособие. Пер. с англ. - М.: Изд-во Моск. un-ta. 1982.-464 s.

2. Beron R., Richardson D. Agressiya.- SPb.: Piter, 2001.- 352 s.
3. Chaldini R., Kenrik D., Neyberg S. Sotsialnaya psixologiya. Roymi sebya, chtoby ponyat' drugix! (seriya "Glavnyy uchebnyk").- SPb.: Praym- YeVROZNAK, 2002.- 336 s.
4. Spravochnik prakticheskogo psixologa: Psixoterapiya/ sost. S.L.Solov'yova.- M.: AST.SPb.: Sova, 2005.- 575 s.
5. Eliseev O.P. Praktikum po psixologii lichnosti. 2-e izd., ispr. i pererab.- SPb.: Piter, 2002.- 512 s.
6. Martin D. Psixologicheskie eksperimенты. Sekrety mekhanizmov psixiki.- SPb.: praym – YeVROZNAK, 2004.- 480 s.
7. Ross A., Nisbett R. Chelovek i situatsiya: Uroki sotsialnoy psixologii/ per. s angl.- M.: Aspekt Press, 2001.- 429 s.
8. Sapogova Ye.E. Psixologiya razvitiya cheloveka: Uchebnoe posobie.- M.: Aspekt Press, 2001.- 460 s.
9. Sikevich Z.V., Krokinskaya O.K., Possel' Yu.A. Sotsialnoe bessoznatel'noe.- SPb.: Piter, 2005.- 267 s.
10. Sikevich Z.V. Sotsiologicheskoe issledovanie: Prakticheskoe rukovodstvo.- SPb.: Piter, 2005.- 320 s.
11. Sidorenko Ye.V. Metody matematicheskoy obrabotki v psixologii.- SPb.: OOO "Rech' ", 2001.- 350 s.
12. Slavskaya A.N. Lichnost' kak sub'ekt interpretatsii.- Dubna: Feniks+, 2002.- 240 s.

UDK:372.8

Gulnoza TURG'UNOVA,
Namangan davlat universiteti erkin tadqiqotchisi

p.f.d., dots R.Zamilova taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA DARSGA IJOBIY MUNOSABATLAR SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Аннотация

Ushbu maqola "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida darsga ijobiy munosabatlar shakllantirish va rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari" mavzusida rivojlanayotgan pedagogik modellarga e'tibor qaratadi. Bu modellar o'quvchilar o'rtasidagi ishonch va hamkorlikni oshirish, qiziqish va motivatsiyani qo'llab-quvvatlash, shuningdek, ularning o'rganishga qiziqish va erkin fikr ko'rsatish qobiliyatlarini rivojlantirishni asoslaydi.

Kalit so'zlar: ta'lim muassasalari, boshlang'ich sinf o'quvchilari, darsga ijobiy munosabat, pedagogik shart-sharoitlar.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПОЛОЖИТЕЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ К УРОКУ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

Данная статья посвящена разработке педагогических моделей по теме «Педагогические условия формирования и развития положительного отношения к уроку у учащихся начальных классов». Эти модели основаны на построении доверия и сотрудничества между учащимися, поддержке интереса и мотивации, а также развитии у них интереса к обучению и способности свободно выражать свои мысли.

Ключевые слова: образовательные учреждения, младшие школьники, позитивное отношение к уроку, педагогические условия.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF POSITIVE ATTITUDES TO THE LESSON IN PRIMARY CLASS STUDENTS

Annotation

This article focuses on the developing pedagogical models on the topic "Pedagogical conditions for the formation and development of positive attitudes to the lesson in primary school students." These models are based on building trust and cooperation among students, supporting interest and motivation, as well as developing their interest in learning and their ability to express themselves freely.

Key words: educational institutions, primary school students, positive attitude to the lesson, pedagogical conditions.

Kirish. Ta'lim muassasalarida darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish hamda jamoada qulay ta'limiy muhitni shakllantirishi uchun o'qituvchilar ta'lim jarayonlarini tashkil etish va boshqarishning turli xil zamonaviy usullarini bilishi va ularga asoslanishi, rivojlantiruvchi g'oyalar yo'nalishini aniqlay olishi, ilg'or tajribalarni va fan-texnika yutuqlarini muntazam o'rganib borishi, ularni o'z faoliyatida tatbiq etishi, darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarida innovatsion faoliyatni tashkil eta olishi zarur hisoblanadi.

O'qituvchilar darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarini tashkil etishda innovatsion yondashuvlarga asoslanishi, ixtiyoriy vaziyatlarda har bir ishtirokchining faoliyatini nazorat qila olishi, shuningdek, mazkur jarayonda dars intizomiga ijobiy munosabatdagi bolalarning faolligini ta'minlagan holda faoliyat olib borishi, turli xil masalalarni va muammolarni hal etishda mavjud huquqiy-me'yoriy mezonlarga asoslanishi zarur.

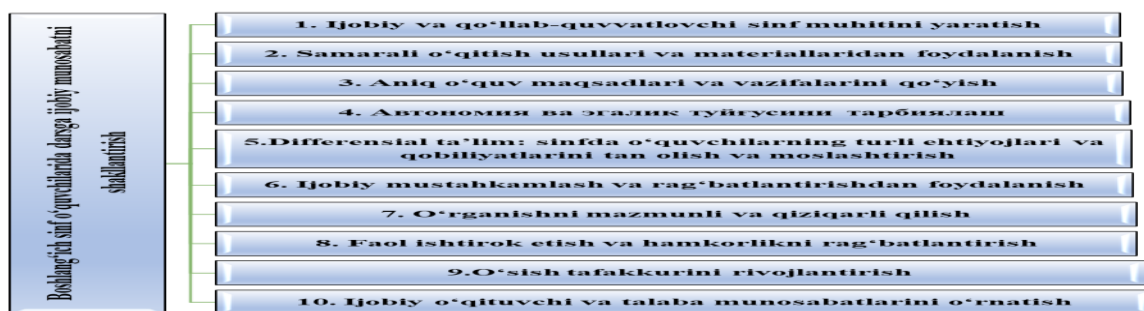
Demak, darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarida qulay ta'limiy muhitni vujudga kelishining asosiy shartlaridan biri sifatida o'qituvchining kasbiy kompetentligini keltirish mumkin.

1- rasm. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida darsga ijobiy munosabatni shakllantirish

Kompetentlilik o'qituvchilarning ma'naviy dunyoqarashi, psixologik-pedagogik va tashkiliy-texnologik salohiyati, ya'ni uning kasbiy imkoniyatlari salohiyatini tasvirlaydi. Mazkur salohiyatni darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarining holati va samaradorligiga ta'siri orqali aniqlash mumkin bo'ladi.

Asosiy qism. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida darsga ijobiy munosabatni shakllantirish ularning faolligi, motivatsiyasi va umumiy ta'lim natijalari uchun juda muhimdir. Darslarga ijobiy munosabatni shakllantirish va rivojlantirishga yordam beradigan ba'zi pedagogik shartlar [1-rasmga qarang]:

1. Ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi sinf muhitini yaratish: o'quvchilar o'zlarini qadrli va hurmatli his qiladigan xavfsiz, inklyuziv va mehmondo'st sinf muhitini yaratish. Hamkorlik va ijobiy o'zaro munosabatlarni rag'batlantirish. Bu muhit tegishlilik tuyg'usini rivojlantirishi va o'quvchilarni hukm qilishdan qo'rqmasdan o'z fikrlari va g'oyalarni ifoda etishga undashi kerak.

2. Samarali o'qitish usullari va materiallaridan foydalanish: turli xil o'rganish uslublariga mos keladigan turli interfaol va amaliy o'qitish usullaridan foydalanish. Darslarni qiziqarli va qiziqarli qilish uchun ko'rgazmali qurollar, manipulyatsiyalar, texnologiya, hikoyalar va guruh mashg'ulotlarini o'z ichiga oladi. O'quvchilarning e'tiborini jalb qilish va mazmunni ularning hayoti bilan bog'lash uchun ularning yoshiga mos va madaniyatga mos materiallardan foydalanish.

3. Aniq o'quv maqsadlari va vazifalarini qo'yish: har bir dars boshida o'quvchilarga o'quv maqsadlari va vazifalarini aniq yetkazish. Maqsadlar mazmunli va ularning hayotiga mos kelishiga ishonch hosil qilish kerak. O'quvchilarga qtsiyalayotgan yuklamalarni haddan tashqari oshirib yubormaslik uchun murakkab vazifalarni kichikroq, boshqarilishi mumkin bo'lgan bosqichlarga bo'lish kerak. Ularning muvaffaqiyatini nishonlash va ularni motivatsiya qilish uchun muntazam ravishda fikr-mulohazalarni taqdim etish kerak.

4. Avtonomiya va egalik tuyg'usini tarbiyalash: O'quvchilarga o'quv jarayonida tanlov va avtonomiya imkoniyatlarini taqdim etish zarur. Ularga loyihalar uchun mavzularni tanlash yoki taqdimot formatlarini tanlash kabi o'qishlari haqida qaror qabul qilishlariga ruxsat berish kerak. Mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodkorlikni rag'batlantirish, bu darslarga ijobiy munosabatda bo'lishga yordam beradi.

5. Differensial ta'lim: sinfda o'quvchilarning turli ehtiyojlari va qobiliyatlarini tan olish va moslashtirish. O'quvchilarning individual talablariga asoslangan yordam va qiyinchiliklarni ta'minlash orqali o'qitishni farqlash. Bu o'quvchilarga darslar ularning ehtiyojlariga moslashtirilganligini his qilishlariga yordam beradi, ularning faolligi va motivatsiyasini oshiradi.

6. Ijobiy mustahkamlash va rag'batlantirishdan foydalanish: o'quvchilarni ularning harakatlari, ishtiroki va yutuqlari uchun maqtash. Ularning kuchli tomonlari va yaxshilanishi kerak bo'lgan sohalarni ta'kidlaydigan aniq va konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etish darkor. Darslarga ijobiy munosabat va xatti-harakatlarni tan olish va rag'batlantirish uchun og'zaki maqtov, stikerlar, sertifikatlar yoki kichik mukofotlar kabi turli ijobiy mustahkamlash strategiyalaridan foydalanish.

7. O'rganishni mazmunli va qiziqarli qilish: o'rgatilyotgan mazmunni hayotiy vaziyatlar, tajribalar va talabalarning qiziqishlari bilan bog'lash kerak. Darslarning amaliy qo'llanilishi va dolzarbligini ko'rsatish zarur. Bu o'quvchilarga ijobiy munosabat va faollikni oshirishga hissa qo'shishi mumkin bo'lgan o'rganish qiymati va maqsadini ko'rishga yordam beradi.

8. Faol ishtirok etish va hamkorlikni rag'batlantirish: munozaralar, guruhlarda ishlash, loyihalar va taqdimotlar orqali o'quvchilarni o'quv jarayoniga faol jalb qilish. Talabalar bir-birlaridan o'rganishlari va qo'llab-quvvatlashlari mumkin bo'lgan tengdoshlar bilan hamkorlik qilish imkoniyatini yaratish kerak. Talabalarni tanqidiy fikrlashni, muammolarni hal qilishni va qaror qabul qilishni talab

qiladigan mashg'ulotlarga jalb qilish, darslarga egalik va sarmoya tuyg'usini rivojlantirish.

9. O'sish tafakkurini rivojlantirish: o'sish va yaxshilanish potensialiga ishonch hosil qilish kerak. Talabalarni qiyinchiliklarni o'rganish imkoniyati sifatida ko'rishga va o'quv jarayonining bir qismi sifatida xatolarni qabul qilishga undash. Amaliyot va fidoyilik orqali qobiliyatlarni rivojlantirish mumkinligini ta'kidlab, harakat, qat'iyat va chidamlilikka ijobiy munosabatni targ'ib qilish zarur.

10. Ijobiy o'qituvchi va talaba munosabatlarini o'rnatish: Talabalariniz bilan ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi munosabatlarni rivojlantirish. Ularning shaxsiyatiga samimiy g'amxo'rlik, qiziqish va hurmat ko'rsatish. Ularning tashvishlari, g'oyalari va fikrlarini diqqat bilan tinglash kerak. Bu esa o'quvchilarning darsga bo'lgan munosabatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ishonch, tegishlilik va hissiy bog'lanish tuyg'ularini yaratadi.

Yuqorida keltirilgan vaziyatlarni vujudga keltirish va mavjud imkoniyatlaridan oqilona foydalanish darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlari tashkilotchilari hisoblangan o'qituvchilarning kasbiy kompetentligi darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarini ilmiy asoslarda tashkil etish va boshqarish yo'nalishidagi tushunchalar darajasi, uning tashkilotchilik, tadqiqotchilik, boshqaruvchilik va pedagogik qobiliyati va ko'nikmasi, uning o'zini-o'zi rivojlantirishga va uzluksiz mustaqil ta'lim olishga bo'lgan moyilligi, intilishlari, shuningdek, zamonaviy talablar asosida darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarini tashkil etish, boshqarish va takomillashtirish imkoniyatlari orqali aniqlanadi.

Natijalar va muhokamarlar. Demak, darsga ijobiy munosabatdagi bolalarda mustaqil tafakkur, o'qish va o'rganishga moyillik, ijobiy o'quv motivlarini shakllantirish va rivojlantirishda inobatga olinishi zarur bo'lgan omillardan biri hamkorlikdagi o'quv faoliyati jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari hisoblanadi. Hamkorlikdagi o'quv faoliyati jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri hamkorlikdagi o'quv faoliyati jarayonida o'quv motivlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi o'zaro ta'sir jarayonining vujudga kelishidir. Mazkur jarayonda dars intizomiga ijobiy munosabatdagi bolalarning tarbiyalanganligi, dunyoqarashi va axloqiy sifatleri o'ziga xos ahamiyat kasb etib, o'quv motivlarini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida ularning individual psixologik xususiyatlari bilan bir qatorda, ular tarbiyalanayotgan muhitni o'rganish, ularning qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olish zarur hisoblanadi.

Shunday ekan, darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarida ixtiyoriy inson asosan, ikki yo'l bilan, birovning bevosita ta'siri, ya'ni o'rgatishi, donolar fikrlari, o'g'itlari va asarlarini o'qish orqali, shuningdek, inson o'zining fikrlashi, odamlar xatti-harakatidan, qilgan va qilayotgan ishlaridan xulosalar chiqarish va eng asosiysi – tafakkuri vositasida tarbiyalanishi mumkinligini inobatga olinishi zarur.

Darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarida ularda o'qish va o'rganishga moyillik

shakllanishiga va uni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish, dars intizomiga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarida ularni ko'proq erkin va mustaqil fikrlashga o'rgatish, subyektivligini oshirish hisobiga, subyekt-obyekt munosabatlaridan subyekt-subyekt munosabatlariga o'tish, ya'ni mazkur jarayonda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini tashkil etish maqsadga muvofiq. Darsga ijobiy munosabatdagi bolalarda mustaqil ta'lim olishi va ta'lim jarayonlarida faol ishtirok etishlari uchun shart-sharoitlar yaratish, mustaqil olgan ma'lumotlarini o'rganish asosida ularning faolligini tahlil qilish, rag'batlantirish, ularning faoliyatini muvofiqlashtirishda o'zaro axborotlar almashinuviga alohida e'tibor qaratish zarur.

Olib borilgan tadqiqotlarimiz natijalariga asosanib aytish mumkinki, dars intizomiga ijobiy munosabatdagi bolalarda mustaqil fikrlash, keng ma'naviy dunyoqarashni shakllantirish asosida ularda ijobiy o'quv motivlarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan jarayonlarni (dars intizomiga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlari tizimi) tashkil etishda quyidagi omillarga e'tibor qaratish zarur:

- darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlari tizimi samaradorligini ta'minlashda ularning mustaqil fikri va faolligi hamda hamkorlikdagi o'quv faoliyatining ahamiyati;

- hamkorlikdagi aqliy va jismoniy mehnat jarayonida shaxslararo munosabatlarda o'quv motivlarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi tarbiyaviy munosabatlarning mavjudligi;

- darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi;

- darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarida shaxsga yo'naltirilgan ta'sirni o'ziga xos ahamiyati va zaruriyati;

- o'qish va o'rganishga moyillikning shakllanish samaradorligi dars intizomiga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlari tizimining natijaviyligini ifodalashi;

- darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlari tizimi samaradorligining motivlashtirish jarayonlarini tashkil etish sifatiga bog'liqligi;

- darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlari tizimida axborotlarning yangiligi, ishonchliligi va boshqa xususiyatlarining ahamiyati.

Demak, darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlari tizimida alohida e'tibor talab qilayotgan birinchi omil uning ixtiyoriy komponentining samaradorligini ta'minlashda dars intizomiga ijobiy munosabatdagi bolalar faolligi va mustaqil faoliyatining ahamiyatligidir.

Shuningdek, darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarini tashkil etishda alohida e'tibor qaratilishi zarur bo'lgan omillardan biri darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlari tizimi komponentlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi bo'lib, u ma'ruza, seminar, davra suhbat, tadbirlar, konferensiya, ekskursiya, mustaqil ta'lim jarayonlari hamda tarbiyaviy munosabatlar jarayonlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini ta'minlash zaruriyatini belgilaydi.

Xulosa. Darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarida interfaol suhbat, ishchanlik o'yinlari, trening kabi metodlardan foydalanish o'quvchilarni mustaqil va erkin fikrlashga o'rgatishda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi, chunki o'qitishning faol metodlari hisoblangan mazkur metodlar dars intizomiga salbiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarida bolalarning faolligini ta'minlaydi.

Ishchanlik o'yini jarayonida ishtirok etuvchi darsga ijobiy munosabatdagi bolalar o'z faoliyatini tahlil qiladi va ularda o'qish va o'rganishga moyillik hamda qiziqishlar shakllanishi bilan bir qatorda, o'qish, o'rganish va bilim olishning ahamiyati va zaruriyatini tahlil qiladilar, tahlil natijalariga ko'ra mustaqil ravishda obyektiv xulosalar shakllanadi. Ishchanlik o'yini davomida darsga ijobiy munosabatdagi bolalarning moyilligi, dunyoqarashi va qiziqishlari darajasi aniqlanadi hamda vujudga kelayotgan vaziyatlarga ko'ra topshiriqlar muvofiqlashtiriladi. Muvofiqlashtirilgan yondashuv texnologiyasi asosida tashkil etilgan ishchanlik o'yini dars intizomiga salbiy munosabatdagi bolalarning moyilligi, qiziqishlari va shaxsiy imkoniyatlari darajasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlari samaradorligini taminlashda trening muhim ahamiyatga ega bo'lgan metodlardan biri hisoblanadi. Mazkur metodga asosanib tashkil etilgan darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarida bolalarda kommunikatsion ko'nikmalar shakllanadi. Trening jarayonida darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan faol o'quvchilarning o'zaro ta'sir ko'rsatishi natijasida ularda muloqotning turli xil uslublaridan foydalanish malakalari rivojlanadi.

Darsga ijobiy munosabatdagi bolalar bilan ishlash jarayonlarida tashkil etiladigan refleksiv faoliyat jarayonlarida o'quvchilarni mustaqil va erkin fikrlashga o'rgatish asosida ularning faolligini ta'minlash, bevosita muloqotga kirishishga undash, o'z fikrini erkin bildirishi uchun imkoniyatlar yaratish maqsadida aqliy hujum, g'oyalar konferensiyasi kabi metodlardan ham foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Ахлидинов Р.Ш., Носирова Ф.А., Ражабова М.Р. Мактаб бошқарувида ички назорат. – Тошкент: Шарқ, 1996. – 15-17-б.
2. Ахлидинов Р.Ш. Ўзбекистон Республикасида мактаб таълими
3. тизимини бошқариш хусусиятлари (назарий-методологик жиҳатлар). – Тошкент: ЎзПФТИ, 1997. – 25-26-б.
4. Ахлидинов Р.Ш. Социально-педагогические основы управления качеством общего среднего образования.: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – Ташкент, 2002. – 44 с.
5. Безрукова В.С. Педагогика. Проективная педагогика. – Екатеринбург: Деловая книга, 1996. – 344 с.
6. Березуцкая Ю.П. Подготовка организаторов образования к анализу управленческой деятельности на основе системы мотивационного программно-целевого управления.: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Барнаул, 1999. – 18 с.
7. Бодалев А.А. О предмете акмеологии // Психологический журнал. – М., 1993. – Т.14. – № 5. – С. 73-79.
8. Вазина К.Я., Петров Ю.Н., Беликовский В.Д. Педагогический менеджмент. – М.: Педагогика, 1991. – 136 с.
9. Валижонов Р., Қобулов О., Эргашев А. Менежмент асослари. –
10. Тошкент: Шарқ, 2002. – 207 б.
11. Гришина Е.А. Процесс формирования коммуникативных умений специалиста-менеджера.: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Волгоград, 1999. – 21 с.
12. Nodirbek Kodirov Mamasoliyevich. (2023). INFORMATION CULTURE: A NEW APPROACH. World Bulletin of Social Sciences, 19, 129-134. Retrieved from <https://www.scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/2228>

Gulnoza UZOKOVA,
Qarshi davlat universiteti dotsenti
Jamila XO‘JAMBERDIYEVA,
Qarshi davlat universiteti o‘qituvchisi
E-mail:uzoqovagulnoza66@gmail.com

QMII Fizika va elektronika kafedrasida mudiri, p.f.d.(DSc) Q.Sh.Tursunov taqrizi ostida

FIZIK MASALALARNI YECHISHDA MODELASHTIRISHDAN FOYDALANISH

Аннотация

Ushbu maqolada fizika ta'limi jarayonida ilmiy bilishning metodi sifatida ta'lim oluvchilarni modellashtirishga o'rgatish, ularda modellashtirish ko'nikmalarini shakllantirish masalasi bayon etilgan. Fizikadan masalalar yechish jarayonida o'rganiladigan qonuniyat va jarayonlarni modellashtirish hodisani tahlil qilish, jarayonni tizimli o'zlashtirish imkoniyatini beradi, natijada talabalarda kreativlik, konstruktorlik, yaratuvchanlik va tadqiqotchilik kabi kasbiy kompetensiyalar rivojlanishi ilmiy metodik jihatdan asoslangan.

Kalit so'zlar: Modellar, fizik modellashtirish, nazariy tahlil, murakkab tizimlar, modellashtirish ko'nikmasi, funktsional bog'lanish, kompyuterda modellashtirish texnologiyasi, optimallik mezon.

USING MODELING IN SOLVING PHYSICAL TASKS

Annotation

This article highlights the problem of teaching students modeling, the formation of their modeling skills as a method of scientific knowledge in the process of physical education. This article highlights the problem of teaching students modeling, the formation of their modeling skills as a method of scientific knowledge in the process of physical education. Modeling of physical processes studied in the process of solving problems makes it possible to analyze the phenomenon, systematically master the physical process, resulting in the development of professional competencies among students, such as creativity, design and research activities.

Key words: Models, physical modeling, theoretical analysis, complex systems, modeling skills, functional connectivity, computer modeling technology, the criterion of optimality.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОДЕЛИРОВАНИЯ ПРИ РЕШЕНИИ ФИЗИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

Аннотация

В данной статье освещается проблема обучения студентов моделированию, формирования у них навыков моделирования, как метода научного познания в процессе физического образования. Моделирование физических процессов, изучаемых в процессе решения задач дает возможность проанализировать явление, систематически осваивать физический процесс, в результате развитие профессиональных компетенций у студентов, таких как креативность, конструкторский и исследовательская деятельность.

Ключевые слова: Модели, физическое моделирование, теоретический анализ, сложные системы, навыки моделирования, функциональная связность, технология компьютерного моделирования, критерий оптимальности.

Kirish. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 2018 yil 19 fevraldagi PF-5349-sonli, “Oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta‘minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi” 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli, “Oliy ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorlari hamda mazkur faoliyatga oid boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi [1].

Modellashtirish-bilish ob'ektlari (fizik hodisa va jarayonlar)ni ularning modellari yordamida tadqiq qilish mavjud predmet va hodisalarning modellarini yasash va o'rganishdir. Modellashtirish uslubidan hozirgi zamon fanida keng foydalanilmoqda. U ilmiy tadqiqot jarayonini yengillashtiradi, ba'zi hollarda esa murakkab ob'ektlarni o'rganishning yagona vositasiga aylanadi. Mavhum ob'ekt, olisda joylashgan ob'ektlar, juda kichik hajmdagi ob'ektlarni o'rganishda modellashtirishning ahamiyati katta Fizik va

mantiqiy modellashtirishdan foydalanish fizikaning nazariy va amaliy rivojlanishiga muhim ahamiyat kasb etadi [8].

Fizik modellashtirish aniq fanlardagi turli amaliy masalalarni yechishda muvaffaqiyat bilan qo'llanib kelinmoqda. Modellashtirish uslubi masalani harakterlaydigan u yoki bu kattalikni miqdor jihatdan ifodalash, so'ngra bog'liqligini o'rganish imkoniyatini beradi. Murakkab tizimlarni, kosmik kemalarning harakat trayektoriyasi, murakkab muhandislik inshootlarini yaratish, transport magistrallarini loyihalash va boshqalar bilan bog'liq bo'lgan ulkan hisoblashlarning bajarilishi modellashtirishning samaradorligini tasdiqlaydi. Odatda, model ustida hisoblash tajribasini o'tkazish haqiqiy ob'ektni tajribada tadqiq etish mumkin bo'lmagan yoki iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq bo'lmagan hollarda o'tkaziladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Mamlakatimizda o'tgan asrning to'qsoninchi yillaridan boshlab hozirgi vaqtgacha bo'lgan davrda ilmiy bilishning metodi sifatida ta'lim oluvchilarni modellashtirishga o'rgatish, ularda modellashtirish ko'nikmalarini shakllantirish, tabiiy-ilmiy yoki maxsus fanlar tahsili jarayonida modellashtirish

bilan bog'liq ko'plab tadqiqot ishlari olib borilgan. Ablikerimova E.A.Mirzayeva M.A.Muxiddinov M.G., Tursunov Q.Sh., Fedorova Yu.V., I.A. Shir-shova kabi olimlar shu yo'nalishlarda tadqiqot olib borishgan.

Modellashtirish orqali ishlash, talabalarda modellashtirish ko'nikmalarini shakllantirish bilan bog'liq tadqiqot mavzusida O.A.Aryukova, T.A. Debolskaya, N.V.Voznesenskaya, N.V. Skorobogatova, Sh.R.Turdiyevlar tomonidan amalga oshirilgan tadqiqot ishlarini qayd etishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Masalalar yechishda o'rganilayotgan hodisani modellashtirish asosida tahlil qilish jarayonni tizimli o'zlashtirish imkoniyatini beradi. Fizik masalalarni yechishda hodisa va jarayonlarni modellashtirish yordamida o'rganish to'rt bosqichda amalga oshiriladi.

Birinchi bosqich – modelning asosiy ob'ektlarini belgilovchi qonuniyatlarni ifodalash;

Ikkinchi bosqich – fizik masalani tahlil qilish, tekshirish va modelni tanlash;

Uchinchi bosqich – tanlangan modelning qabul qilingan amaliyot mezonlarini qanoatlantirishni aniqlash. Boshqacha aytganda, olingan natijalar nazariy ma'lumotlar bilan mos kelishi masalasini aniqlash;

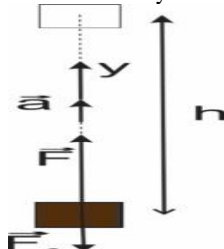
To'rtinchi bosqich - o'rganilayotgan hodisa haqidagi ma'lumotlarni jamlash orqali modelning navbatdagi tahlilini o'tkazish va uni rivojlantirish, aniqlashtirish.

Shunday qilib, modellashtirishning asosiy mazmunini ob'ektni dastlabki o'rganish asosida modelni nazariy tahlil qilish, amaliy xisoblashlar orqali natija olish va natijalarni ob'ekt haqidagi nazariy ma'lumotlar bilan taqqoslash, tuzatish (takomillashtirish) va shu kabilar tashkil etadi [6].

Aytib o'tilganlarni aniq misolda ko'rib chiqamiz.

Masala: 2 kg massali jismni 3 m/s² tezlanish bilan 1m balandlikka ko'tarishda kishi qanday ish bajaradi?

Masalani rasmiylashtiramiz:

Berilgan:

$$m=2 \text{ kg}$$

$$a=3 \text{ m/s}^2$$

$$h=1 \text{ m}$$

$$A=?$$

Mexanik ishini topishimiz uchun avval jismga ta'sir qiluvchi

$$\text{kuchni topamiz } \vec{F}_0 + \vec{F} = m\vec{a}$$

OY o'qiga proyeksiyalaymiz

$$\text{OY: } -F_0 + F = ma$$

Ushbu formula masalaning matematik modeli bo'lib xizmat qiladi

$$\text{Bundan } F = ma + F_0 = ma + mg$$

$$\text{Tenglamani yechamiz: } A = Fh = (mg + ma)h = (20 + 6) \cdot 1 = 26 \text{ J}$$

Masala: Jismga turtki bilan qiya tekislik bo'ylab pastga yo'nalgan tezlik berildi. Agar qiya tekislikning balandligi 3m va uzunligi 5 m, ishqalanish koeffitsiyenti esa 0,4 bo'lsa, jism tezlanishini toping.

Birinchi bosqich-modelning asosiy ob'ektlarini belgilovchi qonuniyatlarni ifodalash.

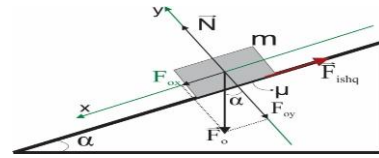
Berilgan:

$$h=3 \text{ m}$$

$$s=5 \text{ m}$$

$$\mu=0.4$$

$$\begin{aligned} \sin \alpha &= \frac{3}{5} \\ \cos \alpha &= \frac{4}{5} \\ r &= 10 \text{ m/s}^2 \\ a &=? \end{aligned}$$

2-rasm

Ikkinchi bosqich – fizik masalani tahlil qilish, tekshirish va modelni tanlash bosqichida jismning qiya tekislikdagi bir necha kuch ta'siri ostidagi harakatni o'rganamiz.

Jism qiya tekislikda turganda unga ishqalanish kuchi, og'irlik kuchi va sirtning normal bosim kuchi ta'sir qiladi. Shu kuchlar ta'sirida ostida u tinch turishi, tekis harakat qilishi va tezlanish bilan harakat qilishi mumkin.

Birinchi navbatda koordinatalar sistemasini OX o'qini qiya tekislik bo'ylab OY o'qini unga perpendikulyar joylashtirib kuchlarning yo'nalishi chizmada aks ettiramiz (2-

rasm). Bu yerda F_0 -og'irlik kuchi, N-normal bosim kuchi, F_{0x} , F_{0y} -og'irlik kuchining tashkil etuv-chilari, F_{ishq} - ishqalanish kuchi.

$$F_0 = mg; F_{0x} = mgsin \alpha; F_{0y} = mgcos \alpha$$

Uchinchi bosqich – tanlangan modelning qabul qilingan amaliyot mezonlarini qanoatlantirishni aniqlash. Boshqacha aytganda, olingan natijalar nazariy ma'lumotlar bilan mos kelishi masalasini aniqlash:

Nyutonning 2-qonuniga asosan

$$\vec{F}_0 + \vec{N} + \vec{F}_{ishq} = m\vec{a} \quad (1)$$

OY o'qidagi proyeksiyalaymiz:

$$N - F_{0y} = 0 \Rightarrow N = F_{0y} = mgcos \alpha$$

$$N = mgcos \alpha \quad (2)$$

Qiya tekislikdagi reaksiya kuchi. OX o'qidagi proyeksiyasi

$$F_{0x} - F_{ishq} = ma$$

Ishqalanish kuchi $F_{ish} = \mu N \Rightarrow F_{ish} = \mu mgcos \alpha$ qiya tekislikdagi sirpanish ishqalanish kuchi. $mgsin \alpha - \mu mgcos \alpha = ma \Rightarrow mgsin \alpha - \mu mgcos \alpha = ma$

bundan tezlanishni topsak $a = g(sin \alpha - \mu cos \alpha)$

kelib chiqadi. Bu formula jismning qiya tekislikdagi tezlanish formulasi. Ushbu formula masalaning matematik modeli bo'lib xizmat qiladi.

To'rtinchi bosqich - o'rganilayotgan hodisa haqidagi ma'lumotlarni jamlash orqali modelning navbatdagi tahlilini o'tkazish va uni aniqlashtirish.

Jism qiya tekislikda aniq tinch turish sharti:

Jism qiya tekislikda aniq tinch turishi uchun

$$F_{ishq} > F_{0x} \Rightarrow \mu mgcos \alpha > mgsin \alpha \Rightarrow \mu >$$

tga Demak $\mu > tga$ shart bajarilsa jism aniq tinch turadi yoki turtib yuborilsa tekis sekinlanuvchan harakat qiladi.

Tekis harakat qilish yoki tinch turish sharti:

$$F_{ishq} = F_{0x} \Rightarrow \mu mgcos \alpha = mgsin \alpha \Rightarrow \mu = tga$$

Demak $\mu = tga$ shart bajarilsa jism tinch turadi yoki tekis harakat qiladi.

Жисм қия текислик бўйлаб текис тезланувчан ҳаракат қилиш шarti:

$$F_{ishq} < F_{0x} \Rightarrow \mu mgcos \alpha < mgsin \alpha \Rightarrow \mu < tga$$

Demak $\mu < tga$ shart bajarilsa jism qiya tekislik bo'ylab tezlanuvchan harakat qiladi.

Yechilishi:

$$\vec{F}_{0x} + \vec{F}_{ish} = m\vec{a} \quad (1)$$

$$F_{ox} - F_{ish} = ma \text{ (OX)}$$

$$F_o \sin \alpha - F_o \mu \cos \alpha = ma \text{ (2)}$$

$$a = r(\sin \alpha - \mu \cos \alpha) \text{ (3)}$$

$$a = 10 \text{ m/s}^2 \left(\frac{3}{5} - 0.4 \cdot \frac{4}{5} \right) = 2.8 \text{ m/s}^2$$

Tahlil va natijalar. Fizik masalalar yechishda jarayonlarni kompyuterda modellashtirishning nazariy asoslari besh bosqichga bo'linib, amalga oshiriladi:

Birinchi bosqich – jarayon sifat jihatdan tahlil qilinib, masala maqsadi o'rganilib, jarayonning mohiyati nazariy asosda o'rganiladi, uning zarur ko'rsatkichlari aniqlanadi.

Ikkinchi bosqich – jarayonning optimallik mezonini hisoblanib, unda hamma ishlar bir xil o'lchov birligiga keltiriladi, hamda mezon matematik funksiya ko'rinishida ifodalaniib, ma'lum qiymatlar yagona yechimga ega bo'ladi.

Uchinchi bosqichda -model matematik ifodalar ko'rinishida (tenglama va tengsizliklar sistemasi) tasvirlanib, ular chiziqli, kvadrat, chiziqli bo'lmagan, giperbolik va boshqa matematik ifodalarda yozilishi mumkin.

To'rtinchi bosqichda – shakllantirilgan modelning miqdoriy yechimini aniqlaydigan usul tanlanadi. Matematik ifoda yordamida model bilan ifodalangan masalani yechishda modellashtirish metodlari qo'llaniladi Masalaning maqbul yechimini aniqlashda dasturlash yoki boshqa usullardan foydalanish mumkin bo'ladi.

Modellashtirishning beshinchi bosqichida masalaning yagona (maqbul) yechimi miqdor va sifat jihatdan tahlil qilinib,

Fizikadan masalalar yechish jarayonida o'rganiladigan qonuniyat va jarayonlarni modellashtirishni bir necha turga ajratish mumkin:

- harakatning turli ko'rinishlarini (tekis, notekis, tekis tezlanuvchan va h.k.) modellashtirish;
- funktsional bog'lanishli jarayonlarni modellashtirish;
- inson bevosita kuzata olmaydigan jarayonlarni (masalan, gaz molekularining Broun harakati, diffuziya hodisasi va h.k.) modellashtirish.

Matematik va tabiiy-ilmiy fanlarning har bir bo'limiga ijodiy yondashgan holda metodik nuqtai-nazar bilan zamonaviy dasturiy vositalarning imkoniyatlaridan foydalanib ilmiy-amaliy, ijodiy ishlarda uzluksiz ravishda foydalanish

zamonaviy ta'lim metodikasi va zamonaviy dasturlash tillarining bir xilda rivojlanishini ta'minlaydi [7].

Xulosa va takliflar. Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, masalalarning yechimini aniqlashda quyidagi bosqichlardan foydalanishni taklif etamiz.

1-bosqich – masala maqsadini aniqlash; Bu bosqichda masala maqsadini aniq va to'g'riligini ko'rsatgan holda vaqt, tushuncha, yozuvlar orqali aniqlashga harakat qilinadi.

2-bosqich– masalani yechish uchun model tanlash; Bunday holda masala aniq ko'rsatilsa, unda tayyor model tanlanadi, agarda aniq model mavjud bo'lmasa, u holda ushbu masalani yechishga mos model ishlab chiqiladi. Modellar har xil bo'lishi mumkin fizik, analogik, matematik, determinlovchi (aniqlovchi), staxostik va h.k

3-bosqich yechimni aniqlashda kerakli boshlang'ich axborotlar izlanadi va tayyorlanib, aniq o'zgaruvchilar tanlanadi va og'zaki model asosida moslashadi.

4-bosqich yechimni testlashtirish – bunda yechimni testlashtirib, testdan yaqinroq yechim o'rganilayotgan mos kelish o'rganiladi.

Ushbu maqolada fizikadan amaliy mashg'ulotlar jarayonida kasbiy faoliyatga mos dasturiy vositalarni tanlab oldik va tadqiq etdik. Microsoft Excel dasturining jadval va imkoniyatlaridan foydalanib fizikaviy jarayonlarni matematik modellashtirish, birinchidan sonli usullarda jadval imkoniyatidan foydalanib grafik usulida yechimini topish, ikkinchidan dasturlash orqali jadval kattaliklarini hosil qilgan holda muammoli masalalarning yechimini topish usullari ko'rsatib o'tdik. Masalalar ishlashga bu kabi yondashuv ta'lim oluvchilarni ijodiy fikrlashlarini o'stiradi va ularda dasturlash, modellashtirish ko'nikmalarini shakllanishiga olib keladi.

Fizikadan masala yechish darslarida hodisa va jarayonlarni modellashtirish o'rganilayotgan o'quv materialning ko'rgazmaliligini va bayonning ilmiy-nazariy mohiyati darajasini oshiradi, ta'lim oluvchilarda dunyoqarashni kengaytiradi, ularning fikrlashini rivojlantiradi.

Ta'limning metodik va didaktik jihatdan rivojlanishida modellashtirishdan foydalanish muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning natijasida ta'lim sifati va samara-dorligi oshishi, talabalarda loyihalash, konstruktorlik, yaratuvchanlik va ilmiy-tadqiqot kabi kasbiy kompetensiyalar rivojlanishi ta'minlanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni. // O'zbe-kiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. – T., 2017. B.39.
2. Гомулина Н.Н. Применение новых информационных технологии в школьном физическом образовании: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.02. – М.: МГПУ, 2013.-332 с.
3. Деревнина О. В. Применение экспериментальных задач в современном уроке физики.// Проблемы и перспективы развития образования : материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Краснодар, февраль 2016 г.).
4. Yodgorova L.J. Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish orqali ta'lim oluvchi-larda tadqiqotchilik mahoratini rivojlantirish. «O'zbekiston Milliy Entsiklopediyasi» nashriyoti. Toshkei-2010. 217 b
5. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019.
6. Tursunov Q. Sh. Tabiiy - ilmiy fanlarni o'qitishda modellashtirish. – Mono-grafiya «DAVR-PRESS». Toshkent, 2018-234 b.
7. Усова А.В., Тулькибаева Н.Н. Практикум по решению физических задач: Учеб. пособие для студентов физ.-мат. фак. – М.: Просвещение, 1992. 209 с.
8. Фридман Л.М., Турецкий Е.Н. Как научиться решать задачи: Пособие для учащихся. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 2004. 175 с.
9. Штофф В.А. Моделирование и философия. – М.: Наука, 1996. 301 с.
10. Эсаулов А.Ф. Психология решения задач. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1992. 216 с.

Nurali ULUG'OV,

O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi

E-mail: ulugov_n@mail.ru

Siyosiy fanlar doktori, professor, Saidolimov S.T. taqrizi asosida

NUTQ MADANIYATI VA NOTIQLIK SAN'ATI, UNING SIYOSIY JARAYONLARDA TUTGAN O'RNI

Annotatsiya

Maqolada so'z va uning cheksiz qudrati, nutqning muayyan maqsadga erishish yo'lidagi eng samarali vosita, tom ma'nodagi qurol ekani haqida so'z yuritilgan.

Shuningdek, siyosiy jarayonlar, xalq bilan muloqot chog'ida fikrning aniq, ravon va tushunarli tarzda ifodalanishi orqali tinglovchi bilan so'zlovchining o'zaro muloqoti samarali kechishi, davlat rahbarlarning nutqlarini tayyorlaydigan mutaxassislar (speechwriterlar)ning faoliyati, uning siyosiy jarayonlarda tutgan o'rni va ahamiyatiga alohida urg'u berilgan. Nutq va nutq madaniyati, uning rivojlanish tarixi, dunyo mutafakkirlarining bu boradagi ulkan xizmatlariga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Muloqot, emotsiya, speechwriting, logograf, ritorika, etika, va'zxonlik, public relations (PR).

КУЛЬТУРА РЕЧИ И ОРАТОРСКОЕ ИСКУССТВО, ИХ РОЛЬ В ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ

В статье раскрывается безграничная сила слова, а также значение речи как самого действенного и совершенного инструмента в достижении определенной цели.

Особое внимание уделено установлению диалога с народом в политическом процессе, эффективному общению слушателя и спикера посредством четкого, емкого и понятного выражения мыслей, деятельности специалистов (спичрайтеров) по подготовке текстов выступлений глав государств, их месту и роли в политических процессах. Рассматривается речь и речевая культура, история их развития, заслуги великих мировых мыслителей.

Ключевые слова: Общение, эмоции, спичрайтинг, логограф, риторика, этика, проповедь, связи с общественностью (PR).

CULTURE OF SPEECH AND ORATORY, THEIR ROLE IN POLITICAL PROCESSES

The article reveals the boundless power of the word, as well as the meaning of speech as the most effective and perfect tool in achieving a specific goal.

Particular attention is paid to establishing a dialogue with the people in the political process, effective communication between the listener and the speaker through a clear, concise and understandable expression of thoughts, the activities of specialists (speech writers) in preparing the texts of the speeches of the heads of state, their place and role in political processes. Speech and speech culture, the history of their development, the merits of the great world thinkers are considered.

Key words: Communication, emotion, Speechwriting, logograph, rhetoric, ethics, preaching, Public relations(PR).

Insoniyat yaratilganidan buyon o'zaro muloqot va munosabatga ehtiyoj sezadi. Odamlar dastlab turli harakat va imo-ishoralar, mimika va tovush vositasida o'z fikri, istak va holatini bildirishni o'zlashtirgani, keyinchalik bu jarayonning takomillashishi natijasida til va nutqning vujudga kelgani haqida ilmiy nazariyalar, turli qarash va farazlar ilgari suriladi.

Vaqt o'tishi bilan nutq ham evrilishlar natijasida mukammalashib, dastlab uning og'zaki, so'ng esa yozma va yana boshqa talay shakllari paydo bo'lgan.

Ma'lumki, nutqning asosiy mezonini bu mazmundir. Shu bois muloqotga layoqatli har bir kishi o'zining salohiyati, iste'dod va mahorati darajasida nutq so'zlashi, fikrini imkon qadar bayon etishi mumkin. Ammo o'ta muhim ahamiyatga ega bo'lgan, yuksak darajadagi tadbirlarda nutq so'zlash uchun esa alohida tayyorgarlik va professionalizm talab etiladi.

Sir emaski, nutqning yozma shaklida tovush, qo'l harakati, mimika va imo-ishoradan foydalanishning iloji yo'q. Shu bois bu shakldagi nutq bilan ishlash bir muncha murakkabliklarni keltirib chiqaradi.

Yozma nutq tayyorlashda esa muallif bimalol fikrlash imkoniga ega bo'ladi. U nutq matnini qayta-qayta tahrir qilishi, fikrini bayon etishning turli yo'l va uslublaridan foydalanishi mumkin. Shuning uchun ham yozma nutq og'zaki nutqqa nisbatan grammatik va uslubiy jihatdan ravonroq bo'ladi.

Har bir kishining nutqi individual, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, uning tafakkuri, ongi bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi. Kishining o'y-fikrlari, sezgisi, idroki, xotirasi, hissiyoti, irodasi va boshqalarning namoyon bo'lishida nutqning ahamiyati beqiyos.

Uslubiy jihatdan nutq so'zlashuv, rasmiy-idoraviy, ilmiy, publitsistik va badiiy turlarga bo'linadi.

Qaysi shakl va uslubda bo'lmasin, nutqqa qo'yiladigan talab hech qachon o'zgarmaydi, ya'ni aniqlik, tushunarlilik, ravonlik, soddalik, ta'sirchanlik uning eng muhim xususiyatlari hisoblanadi.

So'zning qudrati uning jonli va ta'sirchan ekani bilan belgilanadi. Shu bois ham so'zga talab katta bo'lib, u hamisha o'z tinglovchisiga yetib borishi, uning ongi, dunyoqarashiga ta'sir etishi uchun sayqallangan nutq matniga talab paydo bo'ladi.

Butun dunyoda siyosiy liderlarning eng kuchli quroli sifatida ham nutqning maydonga chiqishi ko'pchilikka sir emas, albatta. Globallashuv davrida siyosat sahnasida liderlarning tafakkuri, ilgari surayotgan g'oyalari ularning qay darajada nutq so'zlashi bilan ham belgilanadi.

Kichik bir misol keltirsak:

Amerika Qo'shma Shtatlarining 44-prezidenti Barak Hussein Obama o'zining jonli hissiyot (emotsiya)ga yo'g'rilgan, o'ta ta'sirchan nutqlari orqali omma, auditoriya

bilan nisbatan chuqurroq, yaqinroq aloqaga kirisha olgani bilan e'tirof qilinadi. (Uning spichrayteri – Kodi Kinan).

U prezidentlik faoliyatini yakunlaganidan keyin ham Uoll-stritning yetakchi bank va kompaniyalari rahbarlari uchun sog'liqni saqlash muammosi bo'yicha Nyu-York shahrida o'tkazilgan anjumanda nutq so'zlashi uchun "Cantor Fitzgerald" sarmoya banki bilan 400 ming dollarlik shartnoma imzolagan.

Bu sobiq Davlat kotibi Hillari Klintonning o'z nutqlari uchun olgan maksimal gonorardan ikki barobar ko'proqdir. ("Fox News" ma'lumotlari). Ma'lumot uchun, Bill Klinton Oq uydan ketganidan so'ng, 2001–2015 yillardagi gonorari hajmi bir nutq uchun 200 ming dollardan oshmagan, kichik Jorj Bushniki esa 175 ming dollarga ham yetmagan.

Yoki bo'lmasa, shvetsiyalik ekofaol – bir vaqtlar norozilik aksiyasida ishtirok etish uchun darslardan qolishga majbur bo'lgan Greta Tunbergning chiqishlarini olaylik.

U professional tarzda tayyorlangan nutqlarni xuddi shu darajaga mos ravishda ommaga havola eta olishi, so'z qudrati va to'g'ri ifoda usulidan foydalanganidan butun dunyoga tanildi, Davos va Britaniyada tinchlik uchun Nobel mukofotiga nomzod bo'ldi. 20 yoshida esa Finlyandiya Prezidenti Sauli Niinistyo va dunyoning boshqa 28 arbobi bilan bir qatorda Xelsinki universitetida faxriy doktor unvonini qo'lga kiritdi.

Albatta, bu kabi misollarni yana ko'plab keltirish mumkin. Ammo shuni unutmaslik kerakki, bir shaxsning bu darajada mukammal nutq so'zlashi uchun albatta "front ortidagi mashaqqatli mehnat" talab etiladi. Bunda manfaatlarga erishish yo'lida qurol sifatida so'z sehridan foydalaniladi.

Shunday ekan, so'zdan, uning cheksiz qudratidan oqilona foydalangan holda nutq matnlarini tayyorlash orqali nafaqat ko'zlangan maqsadga, balki undan ham ortiqrog'iga erishish mumkin.

Oliy martabali shaxslar, davlat va jamoat arboblarning nutq va ma'ruzalarining zalvorli, jozibador va ta'sirchan chiqishi bir qancha omillarga bog'liq bo'lib, buning uchun avvalo chuqur bilim, keng dunyoqarash, boy so'z zaxirasi va yuksak muharrirlik mahoratiga ega bo'lgan yetuk kadrlardan iborat butun bir mualliflar guruhi talab etiladi. Ushbu guruh jurnalist, tilshunos, siyosatshunos, psixolog, san'atshunos va boshqa soha vakillaridan iborat bo'lishi mumkin.

Bu kabi nutqlarni tayyorlash jarayoni zamonaviy qilib "Speechwriting", mazkur soha bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar esa "Speechwriter" lar deb ataladi.

Ular nutq matnini shakllantirish jarayonida so'zlovchining tinglovchiga havola etayotgan nutqidagi har bir so'z, fikr va barcha dalillarni to'liq tekshirib chiqib, chuqur tahlil etadilar. Murojaatning ta'sirchan, tushunarli va ishonarli chiqishi uchun undagi so'zlarni "ipga tizilgan marjon" kabi qo'llab, tavitologiyadan qochishga intiladilar. Auditoriya (ijtimoiy kelib chiqishi, tili, dini, e'tiqodi, millati, yoshi, shuningdek, jamiyatdagi ijtimoiy vaziyat va boshqalar)ni o'rganib chiqishni eng muhim omil sifatida e'tiborga oladilar.

Spichrayterlik tarixi haqida

Shu o'rinda "Spichrayter"lik (yoki "Spichrayting")ning ibtidosiga to'xtalsak. Bu soha aslida antik davrdan buyon to bugungi kunga qadar yetib kelmoqda. Bunga qadimgi Yunonistonda paydo bo'lgan "Logographer" ("Logograf")lik kasbi dalil bo'la oladi.

Eramizdan oldingi V–IV asrlarda sud notiqligi juda rivojlangan bo'lib, notiqlikning ushbu shakli taraqqiy etishida Afina davlati sud tartibotining ta'siri kuchli sanalgan. Chunki o'sha davr qonunlariga ko'ra, afinalik har bir fuqaro sudda o'zini himoya qilish huquqiga ega bo'lgan. Ayblanuvchining taqdiri esa ta'sirchan, ishonarli va go'zal nutqqa bog'liq hisoblangan. Turgan gapki, bunday nutqni har kim ham

maromiga yetkazib tayyorlay olmagani. Shu bois "logograflar" deb ataluvchi maxsus kasb egalari paydo bo'lgan. Ular sudda kishilarning chiroyli nutq so'zlashi va shu orqali o'zlarini himoya etishlari uchun ma'lum haq evaziga maxsus nutqlar yozib berganlar.

O'sha davrlarda yashab o'tgan afinalik ulug' notiq – Lisiy (445–380 yillar) nutq san'atining darg'alaridan biri bo'lgan.

Dastavval u o'z akasining o'limida aybdor bo'lgan kimsalardan birining sud ishida ishtirok etib, o'ta ta'sirchan va otashin nutq irod qiladi. Keyinchalik Lisiy logograflik kasbi bilan shug'ullangan. Bizgacha uning 42 ta nutqi yetib kelgan (aksariyati sud jarayonidagi nutqlar), ammo ularning hammasi ham haqiqiy emas, deb hisoblanadi.

Lisiy logograf sifatida nutqni tayyorlashdan avval, sudga ishi tushgan fuqarolar bilan shaxsan uchrashib, ularning ahvoli va ruhiyatini chuqur o'rgangan, tahlil qilgan. Shu bois ham uning nutqlari yasamalik va soxtalikdan, dabdaba va jimjimador gaplardan xoli ekani, kuchli samimiyati va o'tkir dalillari bilan ajralib turgan.

Sitseron ham Lisiy nutqlarining sodda, ravon va ravshanligini e'tirof etib: "...uning uslubi soddaligiga taqlid qilamiz", – degan fikrlarni bildirgan.

Umuman, qadimgi yunonlar nutqning chiroyli, mazmundor bo'lishiga katta ahamiyat qaratishgan, maxsus notiqlik maktablari ochilgan va ularda notiqlik san'atini o'rgatuvchi "ritorika" fani o'qitilgan.

Yunon olimi Koraksning fikriga ko'ra, ritorika bu "ishontiruvchi xizmatkordir". Notiqlikning asosiy fazilati isbot qilish va haqiqatni qaror toptirishdadir.

Barcha zamonlar olimlari ustoz deb bilgan buyuk [alloma](#) Aristotel (Arastu) (miloddan avvalgi 384–322 yil)dan ham juda boy falsafiy [meros](#) qolgan. Ular orasida eng mashhurlari: "Politiya", "Birinchil analitika", "Ikkinchi analitika", "Nikomax axloqi", "Yevdem axloqi", "Axloqi kabir", "Siyosat", "Ekonomika", "Etika", "Poetika", "Ritorika" va boshqalar.

Aristotel ijodi o'z zamonidagi deyarli barcha bilim sohalarini qamrab olgan. Aristotel jahon ilm-fan tarixida ilk bor axloq fani – etikaga asos soldi. Uning "Ritorika" asari esa qaysi soha vakili bo'lishidan qat'i nazar, muvaffaqiyatga intilgan, jamiyatda o'z o'rnini mustahkamlash, yuksak marralarni egallash istagi bo'lgan har bir kishi uchun bebaho qo'llanma sifatida hamon xizmat qilmoqda.

Sharqda, jumladan, Movarounnahrda badiiy, ilmiy ijodning taraqqiyoti bilan, shuningdek, va'zxonlik, Qur'onni targ'ib qilish bilan mushtarak holda so'zning ahamiyati, ma'nosi va undan maqsadga muvofiq foydalanish borasida qadimdan ko'p yaxshi fikrlar aytilgan.

Va'zxonlikning, balog'at (chechanlik, notiqlik) san'atining rivoji bilan nutq oldiga qo'yilgan talablar ham mukammallashib borgan. Buyuk allomalar Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Abu Abdulloh al-Xorazmiy, Mahmud Qoshg'ariy, Mahmud Zamaxshariy, Abu Ya'qub Sakkokiy tilga, lug'atga, grammatika va mantiqshunoslikka bag'ishlangan asarlar yozganlar yoki boshqa sohalarga doir asarlarida bu mavzuga aloqador fikrlar bildirganlar.

Shuningdek, Markaziy Osiyo madaniyati tarixida ham nutq madaniyati va uslubi muammolari bilan shug'ullanish qadimdan mavjud bo'lgan va o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Mashhur turkiyshunos Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asaridagi bu masalaga oid ba'zi mulohazalari, keltirilgan lisoniy dalillari, nutq madaniyati va nutq odobi masalalari juda qadimdan o'rta qo'yib kelinganligidan dalolat beradi.

Nutq odobi masalasi XI asrda yashab ijod qilgan xorazmlik buyuk olim, alloma Abulqosim Mahmud ibn Umar

az-Zamaxshariyning "Navobig' ul-kalim" ("Nozik iboralar") nomli asarida yoritilgan.

Chiroyli va badiiy saviyada nutq so'zlash, mazmun-mohiyati jihatidan qisqa, mazmundor nutq odobini saqlash ham bir san'atdir. Qadimda Sharqda notiqlik san'ati – voizlik deb atalgan. "Va'z" so'zi arabcha targ'ib qilish, pand-nasihati degan ma'nolarni anglatadi, "voiz" so'zi esa va'z aytuvchi, nutq so'zlovchi shaxs ma'nolarini bildiradi.

IX asrgacha Sharqda voizlik vazifasini xalifalar, shohlar bajarganlar.

IX asrdan boshlab davlat hukmdorlari bu tadbirni o'z ixtiyorlaridagi maxsus so'z ustalariga yuklab, ularning ism-shariflariga "Voiz" so'zini qo'shib aytganlar.

XII asrdan boshlab voizlik san'ati nazariyasi va amaliyotini talqin va tavsif etadigan ko'plab ilmiy, tarixiy, uslubiy risolalar yozilgan. Bular qatoriga Muhammad Rafiq Voizning "Avbob ul-inon", Voiz Qazviniyning "Zilolu maqol", Voiz Shirvoniyning "Ahsan ul-ahodis", Muhammad Voizning "Hidayat ul-taqvim", Quraysh Saidiyning "Anis ul-voizin", Voiz Samarqandiyning "Ravzat ul-voizin", Qozi O'shiyning "Miftoh ul-najjih", Voiz Koshifiyning "Dah majlis", "Mahzan ul-insho" kabi asarlari kiradi. Shuningdek, tarixchi, shoir, muhaddislarning asarlarida ham voizlik san'atiga aloqador ba'zi fikrlar bayon etilgan.

Nutq madaniyati, notiqlik san'ati masalasi bilan so'z mulkining sultoni Alisher Navoiy ham jiddiy shug'ullangan. Alisher Navoiy davrida o'zbek tili mavqeyi, notiqlik san'ati ancha yuksak darajaga ko'tarildi. Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarining 24-bobini voizlikka bag'ishlagan. Ushbu asarida Xo'ja Muayyad Mehnagiy, Mavlono Riyoziy, Mavlono Irshod, Hotam Asom, Husayn Voiz Koshifiy, Muin Voiz kabi o'nlab voizlarning nutq mahoratlariga haqida so'z yuritilgan.

O'sha davrda notiqlik san'ati va unga yaqin sohalar bilan shug'ullanuvchilarni "nadimlar, qissago'ylar, masalogo'ylar, badihago'ylar, qiroatxonlar, muammogo'ylar, voizlar, go'yandalar, maddohlar, qasidaxonlar" deb yuritilgan.

Spichrayting – jamoatchilik bilan aloqalarni yo'lga qo'yishning siyosiy texnologiyasi sifatida

Ma'lumki, rivojlangan demokratik mamlakatlarda davlat va jamiyat o'rtasida o'zaro muloqotni samarali yo'lga qo'shishda PR ("Public relations" – "jamiyat bilan muloqot", "jamoatchilik bilan aloqalar") texnologiyalarning roli va ahamiyati nihoyatda yuqori. Davlat va jamoat arboblari hamda siyosiy liderlarning xalq bilan munosabatlarida ular tomonidan tayyorlangan nutq va murojaatlar alohida o'rin tutadi. Bunda, ayniqsa, spichrayting sohasi siyosiy texnologiya sifatida maydonga chiqmoqda.

Hozirgi paytda har bir rivojlangan davlatning turli darajadagi amaldorlari, siyosiy partiyalar faollari, yirik sanoat korxonalarini rahbarlarining alohida spichrayting xizmatlari mavjud. Ushbu mexanizm siyosiy jarayonlardagi holat hamda xalqning xohish-irodasini inobatga olgan holda, davlat organlari va jamiyat o'rtasida tom ma'nodagi muloqot ko'prigi vazifasini bajarmoqda.

Masalan, Amerika Qo'shma Shtatlari, Rossiya Federatsiyasi, Xitoy Xalq Respublikasi, Yevropa mamlakatlari siyosiy boshqaruvida spichrayting yoki matbuot xizmatlari muhim o'ringa ega ekanini alohida ta'kidlash lozim. Umuman olganda, davlat arboblari va siyosatchilarning g'oya va maqsadlarini xalqqa to'g'ri va ta'sirchan yetkazish, ikki tomon o'rtasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli tushunmovchilik yoki ziddiyatlarning oldini olish vazifasini ularning asosiy funksiyalaridan biri sifatida talqin qilish mumkin. Totalitar va avtoritar rejim asosida boshqariladigan davlatlarda bu tizim monolog shaklida faoliyat yuritadi. Bunda muloqot faqat bir tomonlama amalga oshirilib, davlat

mafurasini xalqqa yetkazish va uni targ'ib etishgagina qaratiladi. Demokratik davlatlarda esa spichrayting va matbuot xizmatlari asosiy urg'uni davlat va xalq o'rtasida faol muloqotni yo'lga qo'yish, siyosiy lider yoki davlat rahbarining chiqishlarida xalq manfaatlarini va uning xohish-irodasini aks ettirishga qaratadi.

Ma'lumki, 2016-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan demokratik huquqiy davlat qurish yo'lida katta qadamlar tashlandi. Inson manfaatlarini ta'minlash, xalq bilan ochiq muloqotni yo'lga qo'yishga ustuvor ahamiyat qaratila boshlandi. Jumladan, 2017-yil – "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili" deb e'lon qilindi.

Uning asosiy mohiyati mamlakatda amalga oshirilayotgan demokratik jarayonlarning sifati va natijadorligini tubdan oshirish, insonning huquq va erkinliklari, manfaatlarini himoya qilish, odamlar hayotining munosib darajasini ta'minlash yo'lida davlat organlarining roli va mas'uliyatini kuchaytirish, aholi bilan ochiq muloqotni yo'lga qo'yish va ularning murojaatlari bilan ishlashning yangi samarali mexanizmlari va usullarini joriy etish, fuqarolarni bezovta qilayotgan hayotiy muammolarni o'z vaqtida hal etish, bir so'z bilan aytganda, "Inson manfaatlarini har narsadan ulug'" degan ezgu g'oyani hayotga izchil joriy etishdan iborat edi.

Bu borada davlat boshqaruvida o'ziga xos tizim yaratildi va amaliyotga joriy qilindi. Ya'ni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining xalq qabulxonalari, virtual qabulxonalar faoliyati yo'lga qo'yildi. Buning natijasida odamlarning hayotiy muammolarini chuqur o'rganish, tahlil qilish va o'z vaqtida to'g'ri, oqilona yechim topish imkoni paydo bo'ldi. O'z navbatida, bu islohotlar davlat va xalq o'rtasida o'zaro bir-birini yaqindan tushunish, anglash hamda jonli muloqot qilishga sharoit yaratdi.

2017–2023-yillarda Prezident virtual qabulxonasi va Xalq qabulxonalariga kelib tushgan 7 million 953 mingdan ziyod murojaatlar ko'rib chiqildi, shundan 4 millin 757 mingga yaqini qanoatlantirildi (umumiy qanoatlantirish darajasi – 60% ni tashkil etgan). Murojaatlarning to'liq, o'z vaqtida va qonuniy o'rganib chiqilishi natijasida ularni qanoatlantirish darajasi ham yil sayin oshib bormoqda.

Xususan, bu ko'rsatkich 2016-yilda 11,5 foiz, 2017-yilda 16,3 foiz, 2018-yilda 53,5, 2019-yilda 61,1, 2020-yilda 60,9 foiz, 2021-yili 85,8, 2022-yilda 79,1 va 2023-yilning 1-mart holatiga ko'ra 72,5 foizni tashkil etdi. Hal bo'lgan har bir murojaat ortida esa nainki bir kishi, balki bir qancha oilalar taqdiridagi o'zgarishlar mujassam.

Ana shu jarayonlarning uzviy va mantiqiy davomi sifatida yuqori davlat tuzilmasi hisoblangan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasida, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatida maxsus spichrayterlik bo'linmalari tashkil etildi. Shuningdek, barcha vazirlik va davlat idoralari matbuot xizmatlarining faoliyati jonlantirildi.

Bu esa hukumat va xalq o'rtasida ochiq va faol ijtimoiy muloqotni o'rnatish, jamoatchilik nazoratini shakllantirishning muhim siyosiy elementiga aylanib borishiga katta hissa bo'lib qo'shilmoqda.

Xulosa. Yangi O'zbekistondagi demokratik huquqiy davlat barpo etish jarayonida mamlakat boshqaruv tizimida spichrayting xizmatlarining tashkil etilishi davlat va xalq o'rtasida ochiq va samarali muloqotni o'rnatish, jamoatchilik bilan aloqalarni samarali yo'lga qo'yishda muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Bunda asosiy e'tibor shaxs va jamiyat manfaatlarini oliy qadriyat sifatida yuksaltirish, "xalq davlat idoralari emas, balki davlat idoralari xalqqa xizmat qilishi zarur" degan tamoyil asosida ish yuritishga qaratilmoqda.

1. Ne'matov H., Bozorov O. "Til va nutq". – Toshkent: "O'qituvchi", 1993. 32 b. – (Fan yutuqlari – oliy maktabga. Tilshunoslik №1)
2. Qudratov T. "Nutq madaniyati asoslari". – Toshkent: "O'qituvchi", 1993. 160 b.
3. Апанасик В. "Речи, изменившие мир". Москва: – "Эксмо" 2017. 384 с.
4. Дворников Д. Спичрайтинг: Практические советы по написанию текстов публичных выступлений. –Москва: "Этерна", 2021., 192 с.

УДК: 37.03

Фарида УМАРОВА,

Университет общественной безопасности Республики Узбекистан кандидат педагогических наук, доцент кафедры изучения языков

E-mail: faraz0605@gmail.com

Рецензент – заведующая кафедрой психологии университета прикладных наук, кандидат психологических наук, доцент Гуйчиева С.М.

MOTIVATION AS A FACTOR FOR INCREASING LEARNERS' ACTIVITY IN POT

Annotation

The article describes the role of motivation in learning Russian language as a foreign language, and analyses types of motives and their impact on educational process in POT (Personal-oriented Teaching). There are given some types of teachers' motives as well. It is emphasized that unqualification of teachers can outcome decreasing students' motivation.

Key words: Motive, types of motives, cognitive motivation, positive and negative motivation, inner and outer motivation.

MOTIVATSIYA SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA‘LIM JARAYONIDA TA‘LIM SUBYEKTLARI FAOLLIGINI OSHIRISH OMILI SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada rus tilini xorijiy til sifatida o‘qitish jarayonida motivatsiyaning roli haqida fikr yuritiladi, motivatsiya turlari va ularning shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim jarayonida o‘quv faoliyati muvaffaqiyatiga ta‘siri tahlil qilinadi. Shuningdek, muallif tomonidan pedagoglarning toifalari tasnifi keltiriladi. O‘qituvchining nokompetentligi ta‘lim oluvchilarning motivatsiyasi pasayishiga olib kelishiga urg‘u beriladi.

Kalit so‘zlar: Motiv, motiv turlari, bilish motivi, ijobiy va salbiy, ichki va tashqi motivatsiya.

МОТИВАЦИЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ АКТИВНОСТИ СУБЪЕКТОВ ОБУЧЕНИЯ ПРИ ЛОО

Аннотация

В статье говорится о роли мотивации в процессе обучения русскому языку как иностранному, анализируются виды мотивов и их влияние на успешность учебной деятельности при ЛОО (лично-ориентированном образовании). Также автором приведены типы мотивов педагогов. Акцентируется внимание на то, что некавалифицированность преподавателя чаще приводит к снижению мотивации обучающихся.

Ключевые слова: Мотив, виды мотивов, познавательная мотивация, позитивная и негативная, внешняя и внутренняя мотивация.

Введение. В современном обществе особое внимание уделяется личности человека. Поставленная перед системой среднего специального и высшего образования задача подготовки конкурентоспособных высокоинтеллектуальных кадров, профессионалов своего дела подразумевает воспитание разносторонне развитых, лично-ностно состоявшихся, креативно мыслящих, готовых обучаться и совершенствоваться специалистов. О необходимости реформирования всей системы образования, совершенствования подходов к обучению неустанно говорит руководитель нашего государства. Не зря текущий год назван «Годом заботы о человеке и качественного образования». Перечисляя в своем выступлении приоритетные направления развития общества в 2023 году, Президент Узбекистана Ш.Мирзиёев сказал: «Социальное государство означает прежде всего создание людям равных возможностей для реализации их потенциала и необходимых условий для их достойной жизни и сокращения бедности. Поэтому мы в первую очередь уделим внимание поддержке образования – самой важной инвестиции в Новом Узбекистане.

«Ключ к процветанию – в образовании, воспитании, знаниях. Ибо все благие цели достигаются благодаря знаниям и воспитанию». Эти слова наших предков-просветителей джадидов должны стать практическим руководством для депутатов и сенаторов,

политических партий, местных Кенгашей, всего государственного аппарата и общественности» [1].

Эти слова напрямую относятся к преподавателям высших образовательных организаций и самих обучающихся, в нашем случае – курсантов военных вузов.

Успешность учебной деятельности зависит от многих психологических и педагогических факторов. Однако в аспекте социализации и активизации личности практический интерес имеет мотивация, определяющая эффективность всех социально-педагогических взаимодействий. Мотивация оказывает огромное влияние на процесс обучения иностранным языкам, в частности, русскому как иностранному (РКИ).

Обзор литературы по теме исследования. Вопросы мотивации исследовали С. Л. Рубинштейн, А. Н. Леонтьев, Б. Г. Ананьев, А. А. Реан, И. А. Зимняя, В. К. Виллонас, В. И. Ковалев, Е.С.Кузьмин, Б. Ф. Ломов, К. К. Платонов, А. М. Матюшкин, М. Дорней, Д.Тоир, У.Гарднер, С. Ламберт и мн.др. По мнению ведущих ученых в области психологии личности, «никакое эффективное социально-педагогическое взаимодействие с ребенком, подростком, юношей невозможно без учета особенностей его мотивации. За объективно одинаковыми действиями школьников (в нашем случае – курсантов – Ф.У.) могут стоять совершенно различные причины, иными словами, побудительные источники этих действий, их мотивация, могут быть абсолютно разными» [2, с. 56].

В научной среде мотивация понимается как совокупность мотивов поведения и деятельности. В «Педагогическом словаре» дается такое определение: «Мотив, мотивация – внутреннее побуждение к деятельности, связанное с удовлетворением потребностей субъекта, стимулируется внутренними и внешними условиями, вызывает активность и определяет направление деятельности» [3, с. 20]. Мотив – это «внутреннее побуждение личности к тому или иному виду активности (деятельность, общение, поведение), связанное с удовлетворением определенной потребности. ... В качестве мотивов могут выступать идеалы, интересы, убеждения, социальные установки, ценности. Однако ... за всеми этими причинами все равно стоят потребности личности во всем их многообразии» [4, с. 133].

Авторы «Словаря методических терминов» определяют мотивацию как процесс действия мотива. Интересно то, что они рассматривают мотив с точки зрения изучения иностранного, в том числе русского как иностранного языка. «Иерархию основных объективных факторов, определяющих мотивы выбора иностранного языка в качестве объекта изучения, можно представить следующим образом: необходимость использования языка в последующей деятельности (учебе, работе и т.д.); получение доступа к существующей на изучаемом языке информации; осознание роли языка как языка-посредника при контакте с носителями языка. Объективные факторы преломляются в индивидуальном представлении и становятся источником мотивации в изучении языка» [5, с. 163].

Методология исследования. Разнообразие потребностей человека обуславливает и разнообразие мотивов поведения и деятельности, однако одни мотивы довольно часто актуализируются и оказывают существенное влияние на поведение человека, другие действуют только в определенных обстоятельствах.

Продуктивным для образовательной практики является выделение позитивных и негативных, внутренних и внешних мотивов. Позитивным мотивом является мотивация успеха, достижения, а негативным – мотивация боязни неудачи, избегания, защиты [6].

В ходе экспериментального обучения нами было выявлено, что поведением курсантов, как правило, управляет сочетание внутренних и внешних мотивов, и для нормального функционирования человека и общества нужен баланс между ними. Также важно учитывать силу мотивации. Согласно закону Йеркса-Додсона, эффективность деятельности зависит от силы мотивации, и чем выше сила мотивации, тем выше результативность деятельности [7]. Усиление познавательной мотивации приводит к продуктивной творческой активности личности.

Е.А. Картушина приводит классификацию У.Гарднера и С.Ламберта, согласно которой выделяется два типа мотивации – интегративная и функциональная [8, с. 178]. По нашим наблюдениям, в образовательных учреждениях педагоги часто делят обучающихся на «сильных» и «слабых». В. А. Якунин и Н. И. Мешков в своих исследованиях выявили существенную закономерность, что «сильные» и «слабые» студенты/курсанты отличаются друг от друга не по уровню интеллекта, а по мотивации учебной деятельности. Для сильных студентов характерна внутренняя мотивация: они имеют потребность в освоении профессии на высоком уровне, ориентированы на получение прочных профессиональных знаний и практических умений. Мотивы слабых студентов, в основном, внешние, ситуативные: избежать осуждения и наказания за плохую учебу, не лишиться стипендии и т. п.

[9]. Актуальность данного положения было выявлено в ходе обучения через результаты промежуточного и итогового контроля.

Анализ и результаты. Результаты некоторых исследований по педагогической психологии показывают, что высокая познавательная мотивация может компенсировать недостаточно высокие специальные способности или недостаточный уровень требуемых знаний, умений и навыков. Однако, если учебная мотивация низкая, то даже самый высокий уровень способностей не может компенсировать ее. Таким образом, низкая мотивация или ее отсутствие не может привести к успешности учебной деятельности.

Успех в изучении иностранного языка, в том числе русского как иностранного, во многом зависит от наличия или отсутствия языковой среды. Именно в условиях ограниченной русской языковой среды особую значимость приобретает мотивация. При высоком уровне мотивации русский язык осваивается быстрее и эффективнее. Неквалифицированность педагога, неумение работать с обучающимися также могут понизить или совсем уничтожить их мотивацию к обучению. Отсутствие результатов учебного труда, однообразие методов и приемов преподавателя в процессе обучения языку приводят к снижению интереса к предмету и мотивации к обучению.

Е. Л. Черкашина приводит следующие причины низких результатов обучающихся в изучении русского языка как иностранного: разный уровень владения языком, разные национальности и разный уровень сформированности мотивации студентов. «Трудности в общении, слабая фонетика и недостаточно отработанная грамматика снижает их мотивацию» [10, с. 336].

Мы не исключаем наличие других причин в неуспеваемости курсантов. Низкая мотивация к изучению русского языка как иностранного может быть связана с неудовлетворенностью других потребностей, которые подробно описаны в трудах Абрахама Маслоу. Он говорит, что «появление потребности практически всегда зависит от удовлетворенности или неудовлетворенности всех прочих мотиваций, которые имеются в организме в целом, т.е. от факта, что такие-то достаточно интенсивные желания достигли состояния относительного удовлетворения. Само по себе наличие потребности уже свидетельствует о факте удовлетворения иных потребностей. У нас никогда не возникнет желания сочинять музыку, или выстраивать математические системы, или нарядно одеваться, если большую часть времени наш желудок пуст, или же мы умираем от жажды, или если нам угрожает приближение катастрофы, или если все нас ненавидят» [11, с. 51].

В процессе обучения РКИ, в частности, во внедрении и совершенствовании личностно-ориентированного образования важно наличие мотивации как обучающихся, так и преподавателей. Если преподаватель не замотивирован, не заинтересован в изменении подхода к обучению и обучающимся, не готов принять ЛОО, то, соответственно, эффективность обучения будет низкой. О неспособности некоторой части учителей и преподавателей заинтересовать обучающихся своим предметом, об их несоответствующей современным требованиям методике преподавания, о необходимости переобучить или перекомплектовать педагогические коллективы образовательных учреждений не раз говорил руководитель нашего государства: «Следует признать, что качество образования и воспитания, знаний и навыков учителей и преподавателей не отвечает требуемому уровню. Уже в школьные годы наши дети должны основательно овладеть родным и иностранными языками,

уметь работать на компьютере. Нужно повысить интерес детей к профессиям, культуре и искусству. У учащихся должны формироваться свободное и креативное мышление, навыки работы в коллективе и общения» [1]. Все указанные навыки должны быть развиты и

сформированы компетенции, в частности, языковая компетенция будущих офицеров.

Определение и учет типа мотивации преподавателей является одним из важных инструментов в повышении их педагогической активности.

Рассмотрим некоторые типы мотивов педагогов. Мотив самоутверждения — стремление утвердить себя в социуме; связан с чувством собственного достоинства, честолюбием, самолюбием. Человек пытается доказать окружающим, что он чего-то стоит, стремится получить определенный статус в обществе, хочет, чтобы его уважали и ценили. Данный мотив побуждает человека интенсивно работать и развиваться.

Мотив идентификации с другим человеком — стремление быть похожим на героя, кумира, авторитетную личность (отца, учителя и т. п.). Этот мотив побуждает работать и развиваться. Этот мотив чаще встречается у молодых учителей, которые подражают своим наставникам.

Мотив власти [12] — стремление индивида влиять на людей. Мотивация власти (потребность во власти) является одной из самых главных движущих сил человеческих действий. Это стремление занять руководящую позицию в группе (коллективе), попытка руководить людьми, определять и регламентировать их деятельность. Этот мотив побуждает в процессе деятельности преодолевать значительные трудности и прилагать огромные усилия. Человек много работает не ради саморазвития или удовлетворения своих познавательных потребностей, а ради того, чтобы получить влияние на отдельных людей или коллектив.

Негативная мотивация — побуждения, вызванные осознанием возможных неприятностей, неудобств, наказаний, которые могут последовать в случае невыполнения деятельности. Негативная мотивация тем сильнее влияет на человека, чем больше его уверенность в неизбежности наказания.

Действующие и потенциальные мотивы. Мотивы, которые занимают ведущее место, постоянно актуализируются и обладают существенным мотивационным влиянием на деятельность человека, называются действующими. Мотивы, находящиеся внизу мотивационной иерархии, незначительно влияющие на активность человека и часто вообще не проявляющиеся, называются потенциальными, поскольку в данный конкретный промежуток времени они не совершают побуждающего влияния, но могут актуализироваться при определенных обстоятельствах.

Заключение и предложения. Итак, в заключение отметим, успешность учебной деятельности зависит от многих психологических и педагогических факторов. Мотивация является сильным фактором, повышающим активность субъектов обучения, как обучающихся, так и педагогов. В данном случае мотивация понимается как совокупность мотивов поведения и деятельности, а мотив — это внутреннее побуждение личности к деятельности. Выделяются мотивы позитивные и негативные, внутренние и внешние, интегративные и функциональные. Высокая познавательная мотивация может компенсировать недостаточно высокие специальные способности или недостаточный уровень требуемых знаний, умений и навыков.

Думаем, что при внедрении и совершенствовании личностно-ориентированного обучения преподаватель высшего образовательного учреждения должен учитывать виды мотивов, которые побуждают студентов/курсантов к деятельности, силу каждого мотива, и на основе данного анализа выстраивать свою педагогическую деятельность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису и народу Узбекистана. 20 декабря 2022 года. <https://www.uzdaily.uz/ru/post/74314>
2. Реан А. А., Коломинский Я. Л. Социальная педагогическая психология. - СПб.: Питер, 2000. — 416 с.
3. Педагогический словарь: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений /под ред. В.И.Загвязинского, А.Ф.Закировой. — М.: Издательский центр Академия, 2008. — 352 с.
4. Реан А.А. Психология личности. Социализация, поведение, общение. — М.: АСТ; СПб: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2007. — 407 с.
5. Азимов Э.Г., Шукин А.Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). — СПб: Златоуст, 1999. — 472 с.
6. Хайдаров Ф.И. Проблемы развития учебной мотивации школьников /Образование через всю жизнь: Непрерывное образование для устойчивого развития: тр. междунард. сотрудничества. — Т. 7. — СПб.: ЛГУ им. Пушкина, 2009. — С. 337-339.; Волкова Е.Л. Особенности мотивационной сферы руководителей // Известия Российского

- государственного педагогического университета им. А.И.Герцена, 2008. - С. 324-328
//<https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-motivatsionnoy-sfery-rukovoditeley>
7. <https://www.psychologies.ru/glossary/08/zakonyi-yerksa-dodsona/>
  8. Картушина Е.А. Мотивация при онлайн-обучении РКИ: виды и рекомендации //Иновационное и классическое в РКИ. Теория и практика: вызовы, возможности, достижения: Сборник материалов V Московского международного культурно-образовательного форума по РКИ. 10-11 ноября 2022 г. – М.: УЦРЯ МГУ, 2022. – 227 с. – С. 177-182.
  9. Якунин В.А. Психология учебной деятельности студентов. – М.: СПб, 1994. – С. 61–88.; Мешков Н.И., Мешков Д.Н. Мотивация личности как ключевая проблема психологии //Интеграция образования. – 2015. – Т. 19, № 1. – С. 37–43. DOI: 10.15507/Inted.078.019.201501.037
  10. Черкашина Е.Л. Методы создания и развития мотивации при изучении русского языка на начальном этапе //Русский язык как иностранный в современных социокультурных условиях: состояние и перспективы. Материалы II Международной научно-практической конференции, Тунис, 18-20 апреля 2017 г. Высший институт языков Туниса; Университет Карфагена; под ред. Е.Н. Ельцовой, С.А. Волкова, У. Хафьяна. – Tunis: SOTEPА GRAFIC, 2017. – 378 с. - С. 335-339.
  11. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. /Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2009. – 352 с.
  12. Платонов Ю.П. Что движет людьми: типология мотивов // www.elitarium.ru. Дата публикации - 15 июня 2007.

UDK:836.267

Shaxlo URALOVA,
Navoi Davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
Nargiza TASHPULATOVA,
Navoi Davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: uralovashaxlo77gmail.com

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) D.A.Nasriddinov taqrizi asosida

DIDAKTIK O'YIN TEXNOLOGIYALARIDAN DARS MASHG'ULOTLARIDA FOYDALANISH

Annotasiya

Didaktik o'yinlardan alohida foydalanish orqali boshqa usullar yordamida erishish qiyin bo'lgan ta'lim-tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish ko'zda tutiladi. Turli o'quv fanlariga oid didaktik o'yinlar mavjud bo'lib, ular shu fanlarni sifatli o'rgatish maqsadlariga xizmat qiladi. Ta'lim-tarbiya jarayonida asosan o'quvchi-talabalarda ta'lim olish motivlarini, ularning turli yo'nalishdagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan didaktik o'yinlardan foydalanish darslar sifati oshirishni kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Didaktik o'yin, ishchanlik o'yini, formulalar darsi, integral dars, intellektual o'yinlar.

USE OF DIDACTIC GAME TECHNOLOGIES IN TEACHING CLASSES

Abstract

The separate use of didactic games is intended to achieve educational goals that are difficult to achieve in other ways. There are didactic games on various subjects, which serve the purpose of quality teaching of these subjects. In the educational process, the use of didactic games, which increase the motivation of students to learn, their abilities and interests in different areas, and their aptitude for a profession, is a guarantee of improving the quality of lessons.

Key words: didactic game, business game, formula lesson, integral lesson, intellectual games.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЯХ

Абстракт

Отдельное использование дидактических игр направлено на достижение образовательных целей, трудно достижимых другими способами. Существуют дидактические игры по различным предметам, которые служат цели качественного обучения этим предметам. Залогом повышения качества уроков является использование в учебном процессе дидактических игр, повышающих мотивацию учащихся к учебе, их способности и интересы в разных областях, профессиональную пригодность.

Ключевые слова: Дидактическая игра, деловая игра, урок-формула, интегральный урок, интеллектуальные игры.

Kirish. Jamiyat rivojlanishining har bir bosqichida ta'lim mazmuni muayyan maqsad va vazifalarga ega bo'ladi. Yurtimizda 27.07.2017 yilda qabul qilingan PQ 3151 "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorda "O'qitishning zamonaviy shakllari va metodlarini, kompyuter va axborotkommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish, oliy ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv-laboratoriya anjomlari va o'quv-metodik adabiyotlar bilan ta'minlash, ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini qo'llabquvvatlash va rag'batlantirish, oliy ta'lim muassasalarining zamonaviy ilmiy laboratoriyalarini tashkil etish va rivojlantirish choralari ko'rish" kerakligi keltirib o'tilgan. Shundan kelib chiqib ta'lim mazmuni davr talabi, nazariy bilim va ishlab chiqarish taraqqiyoti darajasiga mos ravishda o'zgarib turadi. Ta'lim mazmuni ijtimoiy hodisa sifatida maydonga keladi va u o'zining boshlang'ich davrida amaliy ahamiyat kasb etgan, ya'ni insonlarning hayotiy ehtiyojlari uchun zarur hisoblangan bilimga bo'lgan talabini qondirgan. Ijtimoiy taraqqiyot ta'limning madaniyatshunoslik funksiyasini yuzaga keltirdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta'limning rivojlanishiga boshqa ijtimoiy omillar ham ta'sir ko'rsatdi, natijada hukmron sinflar umummadaniy va takomillashib

boruvchi bilimga o'z monopoliyasini o'rnatib boshladilar, aholining asosiy qatlamlari esa kundalik turmushda zarur bo'ladigan amaliy bilimlarnigina egalladilar. Hozirgi kunda ta'limni tashkil etishda didaktik o'yinlardan samarali foydalanishga e'tibor berilmoqda. Didaktik o'yinlar texnologiyalari o'quvchi-talaba faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular o'quvchi-talaba shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqaradi va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Didaktik o'yinlarning asosiy turlari: intellektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o'yinlardan iborat. Bu o'yinlar ishtirokchilarda aqliy, jismoniy, axloqiy, psixologik, estetik, badiiy, tadbirlik, mehnat va boshqa ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. "Ba'zi talabalar ma'ruzalarda foydalaniladigan an'anaviy ta'lim usullaridan qoniqib o'qiydi, ba'zilari amaliyotni ma'qul ko'radi, ba'zilari esa ilmiytadqiqot ishlarni, muammoli vaziyatlarni, katta chaqiriqli ta'lim usullarni xush ko'radi va o'shanga javob beradi. Talabalar turli xil usullar orqali ta'lim olishi o'ta muxim.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim-tarbiya jarayonida asosan o'quvchilarda ta'lim olish motivlarini, ularning turli yo'nalishdagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan didaktik o'yinlardan foydalaniladi. Didaktik o'yinlar nazariy, amaliy, jismoniy,

roli, ishchanlik va boshqa yo'nalishlar bo'yicha turlarga ajratiladi. Didaktik o'yinlar o'quvchi-talabalarda tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, tadqiq qilish, hisoblash, o'lchash, yasash, sanash, kuzatish, solishtirish, xulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash, axloq-odob o'rgatish, nutq o'stirish, til o'rgatish, yangi bilimlar o'rgatish va boshqa faoliyat turlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'yinlarga ajratiladi. O'qituvchi darsda o'yinli usullar hamda vositalar bilan olib borsa auditoriyada o'tirgan o'quvchilarning yodidan uzoq vaqtga qoladi, hamda qaysi paytda so'ralsa ham o'sha javob berishga harakat qiladi.

Tahlil va natijalar. O'quvchi birinchi navbatda nima esda qoladi albatta ko'rgan va eshitgan hayotiy voqealikka ishonadi va shunga qiziqadi bu o'z navbatida fanga ham shunday qiziqishlari va o'zlashtirishlari namoyon bo'ladi. O'qituvchi bu didaktik o'yinlarni foydalanar ekan demak uning oddiydan murakkab prisiplariga amal qilishlari lozim, albatta. Buning uchun o'yin tarzida modellashtirish texnologiyasiga asoslanish kerak.

❖ Ishchanlik o'yini darsi-dars mavzusi bo'yicha masalalarni hal etish jarayonida o'quvchi-talabalarning faol ishtirok etishini ta'minlash orqali yangi bilimlarni o'zlashtirishish mumkin.

❖ Formulalar darsi-o'quvchi-talabalarning formulalarni puxta o'zlashtirishishlari bo'yicha turli o'yinlar shaklidagi manlar o'tkazish darsi.

❖ O'yin darsi-dars mavzusiga mos o'yin orqali o'quvchi-talabalarning o'zlashtirishishlarini tashkil qilish darsi.

❖ Integral (integratsiyalashgan) dars-bir nechta fanlarga doir va integratsiyalash uchun qulay bo'lgan mavzular bo'yicha tashkil qilingan dars bo'lib, o'quvchi-talabalarning turli fanlarga qiziqishlarini orttirib, ta'lim jarayonidagi faolliklarini ta'minlaydi.

❖ "Mo'jizalar maydoni" darsi-o'quvchi-talabalar bilan o'tkaziladigan qiziqarli o'yin bo'lib, turli savollarga belgilangan vaqt davomida turli javoblar topish va g'oliblarni rag'batlantirish orqali o'quvchi-talabalarda fikrlash, topqirlik, ziyorlik va bilimlarini kengaytirib borish sifatlarni shakllantiradi. Bunday darslar o'quvchi-talabalarga fanlararo bog'liqlikni o'rgatish orqali ularda olam tuzilishining ilmiy asoslarini to'liq idrok etish, ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, ijodiy tafakkurlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Didaktik o'yinli mashg'ulotlarni talabalarning bilim olish va o'yin faoliyatining uyg'unligiga qarab: syujetli-rolli o'yinlar, ijodiy o'yinlar, ishbilarmonlar o'yini, konferensiyalar, o'yin-mashqlarga ajratish mumkin. O'qituvchi-pedagog avval talabalarni individual (yakka tartibdagi), so'ngra guruhli o'yinlarga tayyorlashi va uni o'tkazishi, o'yin muvaffaqiyatli chiqqandan so'ng esa, ularni ommaviy o'yinlarga tayyorlashi lozim. Chunki talabalar didaktik o'yinli mashg'ulotlarda faol ishtirok etishlari uchun zaruriy bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlari, bundan tashqari, guruh-jamoasi o'rtasida hamkorlik, o'zaro yordam vujudga kelishi lozim.

O'qituvchi-pedagog didaktik o'yinli mashg'ulotlarni o'tkazishga qizg'in tayyorgarlik ko'rishi va uni o'tkazishda quyidagi didaktik talablarga rioya qilishi talab etiladi:

1. Didaktik o'yinli mashg'ulotlar dasturda qayd etilgan mavzularning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsad hamda vazifalarini hal qilishga qaratilgan bo'lishi;

2. Jamiyatdagi va kundalik hayotdagi muhim muammolarga bag'ishlanib, ular o'yin davomida hal qilinishi;

3. Barkamol shaxsni tarbiyalash tamoyillariga va sharqona odob-axloq normalariga mos kelishi;

4. O'yin tuzilishi jihatidan mantiqiy ketma-ketlikda bo'lishi;

5. Mashg'ulotlar davomida didaktik prinsiplarga amal qilinishi va eng kam vaqt sarflanishiga erishishi kerak.

Didaktik o'yinli texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi tadbig'i: Didaktik o'yinlar texnologiyalari o'quvchi-talaba faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular o'quvchi-talaba shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqaradi va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Ta'lim jarayonida didaktik o'yinli texnologiyalar didaktik o'yinli dars shaklida qo'llaniladi. Ushbu darslarda talabalarning bilim olish jarayoni o'yin faoliyati orqali uyg'unlashtiriladi. Shu sababli talabalarning ta'lim olish faoliyati o'yin faoliyati bilan uyg'unlashgan darslar didaktik o'yinli darslar deb ataladi.

Inson hayotida o'yin faoliyati orqali quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

➤ o'yin faoliyati orqali shaxsning o'qishga, mehnatga bo'lgan qiziqishi ortadi;

➤ o'yin davomida shaxsning muloqotga kirishishi ya'ni, kommunikativ muloqot madaniyatini egallashi uchun yordam beriladi;

➤ shaxsning o'z iqtidori, qiziqishi, bilimi va o'zligini namoyon etishiga imkon yaratiladi;

➤ hayotda va o'yin jarayonida yuz beradigan turli qiyinchiliklarni yengish va mo'ljalni to'g'ri olish ko'nikmalarining tarkib topishiga yordam beradi;

➤ o'yin jarayonida ijtimoiy normalarga mos xulq-atvorni egallash, kamchiliklarga barham berish imkoniyati yaratiladi;

➤ shaxsning ijobiy fazilatlarini shakllantirishga zamin tayyorlaydi;

➤ insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan qadriyatlar tizimi, ayniqsa, ijtimoiy, ma'naviy-madaniy, milliy va umuminsoniy qadriyatlarini o'rganishga e'tibor qaratiladi;

➤ o'yin ishtirokchilarida jamoaviy muloqot madaniyatini rivojlantirish ko'zda tutiladi.

Xulosa va takliflar. Didaktik o'yinlarni amalda qo'llash shart-sharoitlari: Didaktik o'yinlarni tanlashda ishtirokchilarning yoshi, bilimi va tarbiyalanganlik darajasi hisobga olinadi. Har bir didaktik o'yin mashg'ulotlariga o'ziga xos xavfsizlik talablari qo'yiladi. Bu xavfsizlik talablariga to'liq rioya qilinishi har bir tashkilotchining doimiy e'tiborida bo'lishi lozim. Bundan tashqari har bir didaktik o'yin uchun sarflanadigan vaqt miqdorini turli belgilash va unga rioya qilishning o'ziga xos asoslarini bilish va darsning maqsadiga muvofiq qo'llash talab qilinadi. Didaktik o'yinlar vositalari, ularni tayyorlash va mashg'ulotlar samaradorligini oshirish omillari har bir didaktik o'yin jarayonida o'ziga xos vositalar turlari qo'llaniladi va mashg'ulot jarayonida ulardan turli, unumli va xavfsiz foydalanish lozim. Didaktik o'yinlar tashkilotchilari ular uchun ishlatiladigan har bir material bilan ishlash, ulardan tegishli didaktik vositalarni tayyorlash hamda xavfsizlikni ta'minlash texnologiyalarini puxta bilishlari va rioya qilishlari lozim. Chunki didaktik vositalarning sifati, ko'zda tutilgan maqsadlarga mosligi, qulayligi va ulardan turli foydalanish mashg'ulotlar samaradorligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. Akhmadzhonova Y. T., & Akhmadzhonova, U. T. (2021). "Press conference" in the delivering of chemistry. Экономика и социум, (3-1), 20-22.
2. Yaxshiyeva Z. Z., Axmadjonova, Y. T., & Axmadjonova, U. T. (2021). Ta'lim sifatini baholash xorij tajribasi misolida o'rganilmoqda. Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal, 383-385.

3. Qulboyev Z., Urinov, S., & Abduraxmonov, A. (2021). Texnika yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlarida qattiq jismlar fizikasi bo'limini o'zlashtirish samaradorligini oshirish yo'llari. *Science and Education*, 2(10), 380-386.
4. Сиддикова, Ш. А., & Яхшиева, З. З. (2021). Научный подход оценивания знаний на основе вопросов PISA. *Журнал естественных наук*, 1(4).
5. Яхшиева, З. (2020). Talabalarning mustaqil ta'lim olishida interfaol metodlarning roli. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
6. Qulboyev Z. (2021). Olamni o'rganishda va texnikaning rivojlanishida mexanikaning ahamiyati. *Academic research in educational sciences*, 2(9), 366- 369. 7. Тайланов, Н. А., Ахмаджанова, У. Т., & Ахмаджанова, Ё. Т. (2016). Новый материал–графен: свойства и возможные применения. *Ученый XXI века*, 10, 21.

UDK:514.112.4

Suyunjon XOLIQOV,
NavDPI katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: suyun.xoliqov@gmail.com
Baxodir XUJAMOV,
NavDPI talabasi
E-mail: xujamovbaxodir633@gmail.com
Nodirbek RAXIMOV,
NavDPI talabasi

V.I.Romanovskiy nomidagi Matematika instituti Buxoro bo'linmasi mudiri professor, f.-m.f.d D.Durdiyev taqrizi asosida

TEACHING THE THEOREM OF PTOLEMY AND ITS VARIOUS PROOFS

Abstract

This article provides suggestions and instructions for proving Ptolemy's theorem, one of the famous theorems in geometry, and several of its proofs, as well as using them to prove other theorems.

Key words: Theorem, Ptolemy, Carnot, Pythagoras, Main, Bretschneider, Case, proof.

ПРЕПОДАВАНИЕ ТЕОРЕМЫ ПТОЛОМЕЯ И ЕЕ РАЗЛИЧНЫХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ

Аннотация

В этой статье теорема Птолемея, которая является одной из самых известных теорем в геометрии, и некоторые ее доказательства, а также предложения и инструкции по доказательству других теорем с их помощью

Ключевые слова: Теорема, Птолемей, Карно, Пифагор, Маин, Бретшнайдер, Case, доказательство.

PTOLOMEY TEOREMASI VA UNING TURLI ISBOTLARINI O'QITISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada elementar geometriyadagi mashhur teoremlardan biri Ptolomey teoremasi va uning bir qancha isbotlari hamda ulardan foydalanib boshqa teoremlarni isbotlash uchun taklif va ko'rsatmalar berilgan.

Kalit so'zlar: Teorema, Ptolomey, Karno, Pifagor, Main, Bretschneider, Case, isbot.

Kirish. O'rta maktab kursidan ma'lumki, matematikani o'rganishda teoremlar deb ataluvchi so'zlar bilan ishlashga to'g'ri keladi. Tushunchalarning asosiy bo'lmagan va ta'riflarga kiritilmagan xossalari, odatda isbotlanadi. Tushunchalarning isbot qilinadigan xossalari teoremlar deyiladi. Teorema so'zi grekcha so'z bo'lib, uning lug'aviy ma'nosi "qarab chiqaman" yoki "o'ylab ko'raman" ma'nolarini beradi. Shuning uchun ham maktab matematika kursida teorema quyidagicha ta'rif berilgan [1].

Ta'rif. Isbot talab etiladigan matematik hukm teorema deyiladi. Shunday hukmlardan bo'lgan Ptolomey teoremasining turli isbotlari bilan shug'ullanamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ptolomey teoremasi isboti hamda ular orqali murakkab masalalarni yechish bo'yicha yurtimiz hamda xorijda T.R. To'laganov, S.X. Abjalilov, A. Arziqulov, Dasari Naga, Vijay Krishna, Mihai Miculi va boshqalar o'z hissarini qo'shganlar.

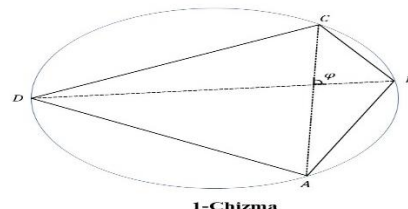
Yuqorida qayt etilgan olimlarning maqolalarida teoremdan kelib chiqadigan ba'zi natijalar va murakkab masalalarni hal qilish bo'yicha ayrim yondashuvlari ilgari

surilgan, biz ushbu yondashuvlarni e'tiborga olgan holda olimlarda masalalarini yechishga qiziquvchilar uchun ushbu teoremani isbotlashning bir necha xil usullarini keltirib o'tamiz.

Tadqiqot metodologiyasi.

Teorema. (Ptolomey). Aylanaga ichki chizilgan to'rtburchak diagonallarining ko'paytmasi to'rtburchak qarama-qarshi tomonlari ko'paytmalari yig'indisiga teng. Isbot.

1-usul.(1-chizma).Kosinuslar teoremasiga ko'ra quyidagilarni yozamiz:

1-Chizma

$$\triangle ABC: AB^2 = AE^2 + BE^2 + 2AE \cdot BE \cdot \cos\varphi,$$

$$\triangle CEB: BC^2 = CE^2 + BE^2 - 2CE \cdot BE \cdot \cos\varphi,$$

$$\triangle CED: DC^2 = DE^2 + CE^2 + 2DE \cdot CE \cdot \cos\varphi,$$

$$\triangle AED: AD^2 = DE^2 + AE^2 - 2DE \cdot AE \cdot \cos\varphi.$$

Berilgan tengliklardan quyidagiga ega bo'lamiz:

$$AB^2 - BC^2 + DC^2 - AD^2$$

$$= 2(BE(AE + CE)$$

$$+ DE(CE + AE))\cos\varphi,$$

$$a^2 - b^2 + c^2 - d^2 = 2d_1d_2\cos\varphi,$$

$$d_1d_2 = \frac{a^2 - b^2 + c^2 - d^2}{2\cos\varphi}$$

Aylanaga ichki chizilgan to'rtburchak yuzini topish formulasi quyidagicha:

$$S = \frac{1}{2}d_1d_2\sin\varphi =$$

$$\sqrt{(p-a)(p-b)(p-c)(p-d)}, \quad p = \frac{a+b+c+d}{2}.$$

$$d_1d_2 = \frac{2\sqrt{(p-a)(p-b)(p-c)(p-d)}}{\sin\varphi},$$

$$= \frac{1}{4} \sqrt{(b+c+d-a)(a+c+d-b)(a+b+d-c)(a+b+c-d)}$$

$$16S^2 = ((c+d)^2 - (a-b)^2)((a+b)^2 - (c-d)^2),$$

$$a^2 - b^2 + c^2 - d^2 = \frac{4S}{\sin\varphi} \cos\varphi,$$

$$ctg\varphi = \frac{a^2 - b^2 + c^2 - d^2}{4S},$$

$$ct^2 g\varphi + 1 = \frac{(a^2 - b^2 + c^2 - d^2)^2}{16S^2} + 1,$$

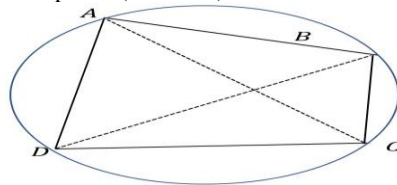
$$\frac{1}{\sin^2 \varphi} = \frac{(a^2 - b^2 + c^2 - d^2)^2 + 16S^2}{16S^2},$$

$$\sin\varphi = \frac{4S}{\sqrt{(a^2 - b^2 + c^2 - d^2)^2 + 16S^2}} =$$

$$= \frac{2S}{\sqrt{(a^2 - b^2 + c^2 - d^2)^2 + ((c+d)^2 - (a-b)^2)((a+b)^2 - (c-d)^2)}} = \frac{2S}{(ac+bd)}$$

$$\Rightarrow d_1 d_2 = ac + bd.$$

2-usul. To'rtburchakka tashqi aylana qoidasiga ko'ra $\angle B + \angle D = 180^\circ$ tenglik va kosinuslar teoremasidan foydalanib AC diogonalni topamiz.(2-chizma).

2-Chizma

$$d_1^2 = a^2 + b^2 - 2ab\cos B,$$

$$d_1^2 = c^2 + d^2 + 2cd\cos B,$$

$$\begin{cases} d_1^2 - a^2 - b^2 = -2ab\cos B \\ d_1^2 - c^2 - d^2 = 2cd\cos B \end{cases}$$

$$\begin{cases} cd(d_1^2 - a^2 - b^2) = -2abcd\cos B \\ ab(d_1^2 - c^2 - d^2) = 2abcd\cos B \end{cases}$$

Sistemani qo'shib quyidagi tenglikka ega bo'lamiz: $cd(d_1^2 - a^2 - b^2) + ab(d_1^2 - c^2 - d^2) = 0,$

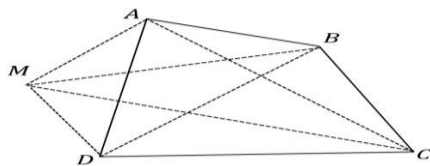
$$d_1^2 = \frac{(ac+bd)(ad+bc)}{ab+cd}.$$

Xuddi shunday usul orqali A va C burchaklardan foydalanib ikkinchi diogonalni topish mumkin, uni isbotini o'quvchiga mustaqil ravishda beriladi. $d_2^2 = \frac{(ab+cd)(ac+bd)}{bc+ad}$; topilgan diogonalning kvadratlarini ko'paytiramiz:

$$d_1^2 d_2^2 = \frac{(ac+bd)(ad+bc)}{ab+cd} \cdot \frac{(ab+cd)(ac+bd)}{bc+ad}$$

$$d_1^2 d_2^2 = (ac+bd)^2 \Rightarrow d_1 d_2 = ac + bd.$$

3-usul. Main teoremasiga ko'ra AC va BD to'rtburchak diogonalari M to'rtburchak tekisligida olingan ixtiyoriy nuqta bo'lsa, quyidagi tenglik o'rinli bo'ladi. (3-chizma).

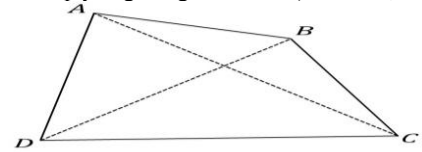
3-Chizma

$$\frac{AC}{BD} = \frac{BC \cdot CD \cdot AM^2 + AB \cdot AD \cdot CM^2}{AD \cdot CD \cdot BM^2 + AB \cdot BC \cdot DM^2}$$

Ushbu tenglikdan foydalangan holda M va A nuqtalar ustma-ust tushgan holatga to'xtalamiz.[3]. Ushbu holda formula quyidagi ko'rinishga keladi:

$$\frac{AC}{BD} = \frac{BC \cdot CD \cdot AA^2 + AB \cdot AD \cdot CA^2}{AD \cdot CD \cdot BA^2 + AB \cdot BC \cdot DA^2} = \frac{AB \cdot AD \cdot CA^2}{AB \cdot AD \cdot CA^2}; AC \cdot BD = AB \cdot CD + BC \cdot AD.$$

4-usul. (Bretschneider) teoremasiga ko'ra qavariq to'rtburchak uchun quyidagi tenglik o'rinli. (4-chizma).

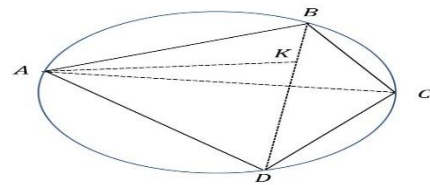
4-Chizma

$$(AC \cdot BD)^2 = (AB \cdot CD)^2 + (BC \cdot AD)^2 - 2AB \cdot CD \cdot BC \cdot AD \cdot \cos(\angle A + \angle C)$$

Ushbu teoremaning xususiy xoli sifatida aylana ichki chizilgan to'rtburchakni qaraydigan bo'lsak, $\angle A + \angle C = 180^\circ$ tenglik bizga ma'lum bo'ladi. $\cos(\angle A + \angle C) = -1$ ekanligidan yuqoridagi formula to'la kvadratga keladi.

$$(AC \cdot BD)^2 = (AB \cdot CD + BC \cdot AD)^2 \Rightarrow AC \cdot BD = AB \cdot CD + BC \cdot AD.$$

5-usul. (5-chizma).

5-Chizma

To'rtburchakning A uchidan AK nurni shunday o'tkazamizki, $\angle BAK = \angle CAD$ bo'lsin, bunda K nuqta AK nurning to'rtburchak BD diogonalini kesishish nuqtasi. Ikkita $\triangle BAK$ va $\triangle CAD$ ni qaraymiz. Yasashga ko'ra, $\angle BAK = \angle CAD$ va $\angle ABK = \angle ACD$, demak ular o'xshash.

O'xshash uchburchaklarda mos tomonlar nisbatini tuzamiz: $\frac{AC}{CD} = \frac{AB}{BK}, AC \cdot BK = AB \cdot CD.$

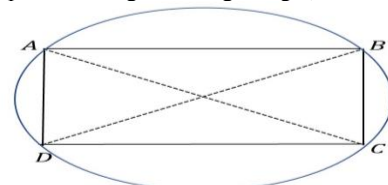
Endi $\triangle AKD$ va $\triangle ABC$ ni qaraymiz. Ularda teng burchaklardan hosil qilingan burchaklar sifatida, $\angle BAC = \angle DAK$, shu sababli qaralayotgan uchburchaklar o'xshash bo'ladi va mos tomonlari nisbatlari $\frac{AC}{AD} = \frac{BC}{DK}, AC \cdot DK = AD \cdot BC.$

Kabi bo'ladi va yuqoridagi tengliklarni hadma-had qo'shamiz:

$$AC \cdot BK + AC \cdot DK = AB \cdot CD + AD \cdot BC \Rightarrow AB \cdot CD + AD \cdot BC.$$

Tahlil va natijalar. Ptolomey teoremasi orqali bir qancha teoremlarni isbotlash, murakkab masalalarni hal qilish mumkin. Quyida ushbu terema natijalardan bir nechtasini ko'rib chiqamiz.

Case-1. Pifagor teoremasi. Katetlari kvadratlarining yig'indisi gipotenuzaning kvadratiga teng. (6-chizma).

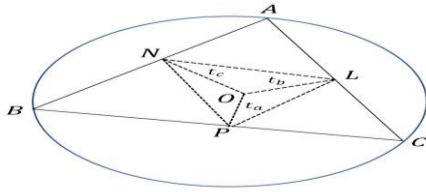
6-Chizma

Ptolomey teoremasiga ko'ra $AC \cdot BD = AD \cdot BC + AB \cdot DC.$ Tenglik o'rinli. To'g'ri to'rtburchakda $AC = BD, AD = BC, AB = DC.$ Tengliklar o'rinli bo'lib, quyidagi natija kelib chiqadi.[2].

$$AC^2 = AD^2 + DC^2.$$

Case-2. (7-chizma). Karno teoremasi. Ixtiyoriy uchburchakka tashqi chizilgan aylana markazidan uchburchak

tomonigacha bo'lgan masofalar yig'indisi shu uchburchakka ichki va tashqi chizilgan aylana radiuslari yig'indisiga teng.

7-Chizma

Isboti. $\triangle ABC$ da O – tashqi chizilgan aylana markazi, R – tashqi chizilgan aylana radiusi hamda uchburchak tomonlarigacha bo'lgan masofalarni t_a, t_b va t_c orqali belgilaymiz. Teorema shartiga ko'ra quyidagi tenglik o'rinli.

$$t_a + t_b + t_c = R + r.$$

Ptolomey teoremasiga asosan $ANOL$ to'rtburchakda quyidagi tenglik o'rinli:

$$AO \cdot NL = ON \cdot AL + OL \cdot AN, \quad R \cdot \frac{a}{2} = t_c \cdot \frac{b}{2} + t_b \cdot \frac{c}{2}.$$

Xuddi shunga o'xshash $BNOP$ va $CLOP$ lardan quyidagilar kelib chiqadi.

$$R \cdot \frac{b}{2} = t_a \cdot \frac{c}{2} + t_c \cdot \frac{a}{2}; \quad R \cdot \frac{c}{2} = t_b \cdot \frac{a}{2} + t_a \cdot \frac{b}{2}.$$

Topilgan tengliklarni hadma-had qo'shsak

$$R \left(\frac{a+b+c}{2} \right) = t_a \cdot \frac{b+c}{2} + t_b \cdot \frac{a+c}{2} + t_c \cdot \frac{a+b}{2},$$

$$Rp = (t_a + t_b + t_c)p - S = (t_a + t_b + t_c)p - pr,$$

$$t_a + t_b + t_c = R + r.$$

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, yuqorida keltirilgan Ptolomey teoremasining isbotlash usullari olimpiada masalalariga qiziquvchilar uchun berilgan masalalarga ijodiy yondashishga undaydi. Taklif etilayotgan teoremaning isbotlash usullaridan bir qancha olimpiada masalalarini o'qitishda qo'llashni tavsiya qilamiz. Ushbu usullar muammoni oqilona hal qilishga qaratilganligi bilan samarali hisoblanib, bunda o'quvchilarning mustaqil, ijodiy faoliyati doirasida amalga oshirishga qaratilgan bo'lib, bu o'quvchining muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikma va malakalarini egallashiga xizmat qiladi. Shuningdek, ta'lim darajasini, ko'nikma va malakalarini oshirishga qaratilganligi bilan samarali hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Alixonov S. Matematika o'qitish metodikasi. // Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2011. 304-b.
2. Abjalilov S.X., B.X. Abjalilov, D. Xo'jamova, Analitik va yasash geometriyasida inversion almashtirishlar, // eurasian journal of mathematical theory and computer sciences, Volume 3 Issue 4, April 2023, 19-23.
3. Dasari Naga Vijay Krishna. PTOLEMY'S THEOREM – A New Proof // Journal of Mathematical Sciences & Mathematics Education Vol. 12 No. 1 23.

Zuhra XOLMURODOVA,
NavDPI 1-bosqich doktoranti
E-mail: Sazuhra_8498@mail.ru
Talatjon MA'MUROV,
NavDPI 2-bosqich doktoranti
E-mail: mamurov_337@mail.ru

Navoiy VPYMO' hududiy markazi dotsenti tex.f.n., O.O. Suvonov taqrizi asosida

USE OF MODERN PROGRAMS IN COMPUTER MODELING OF THE INTERPOLATION PROBLEM

Abstract

In this article, the methodology of using computer applications for the construction of an interpolation polynomial for functions in the form of a table, the analysis of the regression equation, the application and evaluation of analytical methods and experimental (experimental) methods, in particular, the analytical expression of functions, has been developed. In this methodology, an algorithm for analytical representation of the function and determination of values was developed based on the Lagrange interpolation method.

Key words: Interpolation, nodal point, coefficient, graphical method, analytical method, experimental (experimental) method.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПРОГРАММ ПРИ КОМПЬЮТЕРНОМ МОДЕЛИРОВАНИИ ЗАДАЧИ ИНТЕРПОЛЯЦИИ

Аннотация: В данной статье рассмотрена методика использования компьютерных приложений для построения интерполяционного полинома функций в виде таблицы, анализ уравнения регрессии, применение и оценка аналитических методов и экспериментальных (экспериментальных) методов, в частности, разработано аналитическое выражение функций. В данной методике разработан алгоритм аналитического представления функции и определения значений на основе интерполяционного метода Лагранжа.

Ключевые слова: Интерполяция, узловая точка, коэффициент, графический метод, аналитический метод, экспериментальный (экспериментальный) метод.

INTERPOLYATSIYA MASALASINI KOMPYUTERLI MODELLASHTIRISHDA ZAMONAVIY DASTURLARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada jadval ko'rinishidagi funksiyalar uchun interpolatsion ko'phadni qurish, regressiya tenglamasini tahlil qilish, analitik usul va eksperimental (tajriba) usullarini qo'llash va baholash, xususan, funksiyalarni analitik ifodalashda kompyuter amaliy dasturlaridan foydalanish metodikasi ishlab chiqilgan. Ushbu metodikada Lagranj interpolatsion usuli asosida funksiyani analitik ifodalash va qiymatlarni aniqlash algoritmi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Interpolyatsiya, tugun nuqta, koeffitsiyent, grafik usul, analitik usul, eksperimental (tajriba) usul.

Kirish. O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida yuqori natijalarga erishishi, jahon iqtisodiy tizimida to'laqonli natijalarga to'laqonli sheriklik o'rini egallay borishi, inson faoliyatining barcha jabhalarida zamonaviy axborot texnologiyalaridan yuqori darajada foydalanishning ko'lamlari qanday bo'lishiga hamda bu texnologiyalar ijtimoiy mehnat samaradorligining oshishida qanday rol o'ynashiga bog'liq. Demak, zamonaviy kompyuterlardan amalda keng foydalana oladigan yetuk kadrlar tayyorlash kechiktirib bo'lmaydigan vazifadir.

Talabalar dasturlash tillarini va yo'nalish bo'yicha maxsus fanlarni o'rganishlari natijasida dasturchi darajasiga yetishadi. Lekin, ular olgan nazariy va amaliy bilimlarini amaliy masalalarni yechishga qo'llashda ko'pgina qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Shu maqsadda ushbu maqola hisoblash matemasining muhim masalalaridan biri bo'lgan interpolatsion ko'phadlar va ularni qurish masalasiga bag'ishlangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Masalaning matematik modelini tuzish, uning yechish bosqichlarini, xatoliklar nazariyasini, xatolikni hisoblash qoidalarini, Gauss usulini, Interpolatsion ko'phadlarni qurish va baholashni, har bir usul bo'yicha qisqacha nazariy ma'lumotlar, usulga mos

ishchi algoritmlar, dastur ta'minoti va amaliy ishlar bilan rus olimlari A.A. Samarskiy, A.V.Gulin, V.M.Zavarikin, V.G.Jitomirskiy, M.P.Lapchik, G.N.Vorobyova, A.N.Danilova, N.N.Kalitkin, Yu.V.Vasilivskiy, S.I.Kabaxin, V.N.Maloz'yomov, G.I.Marchuk, G.A.Mixaylov, V.V.Panenko va shuningdek o'zbek olimlaridan A.A.Abduqodirov, M. Isroilov, V.Q.Qobulov, K. Safoyeva, N. Beknazarova, A.Siddiqovlar shug'ullangan.

Ularning o'rgangan masalalari, bizga bergan ma'lumotlari va algoritmlarini tahlil qilish asosida interpolatsiyalash masalasini ko'rib chiqib, uni amaliy dasturlar va dasturiy vositalar yordamida yechishga harakat qilamiz.

Shuningdek, turli online darslar, masalalarni online yechish mumkin bo'lgan saytlar, masalalarni online muhokama etadigan ijtimoiy sahifalarni ham ko'rib o'tdik.

Tadqiqot metodologiyasi. Interpolatsiya deganda erkli o'zgaruvchi miqdor bilan funksiyaning diskret nuqtalaridagi mos qiymatlari orasida munosabati ma'lum bo'lgan holda funksional bog'lanishning taqribiy yoki aniq analitik ifodasini tuzish tushuniladi.

Misol 1. $f(x)$ funksiya quyidagi jadval bilan berilgan:

Uchinchi darajali Lagranj interpoliyasion ko'phadi tuzilsin va $x = 1$ funksiya qiymati hisoblasin. 1-jadval. Funksiyaning qiymatlar jadvali.

i	0	1	2	3
x_i	0	2	3	5
y_i	1	3	2	5

Yechish $n = 3$ bo'lganda Lagranj interpoliyasion $yd = 2$

ko'phadi formulasiga ko'ra,

$$L_3(x) = \frac{(x-x_1)(x-x_2)(x-x_3)}{(x_0-x_1)(x_0-x_2)(x_0-x_3)}y_0 + \frac{(x-x_0)(x-x_2)(x-x_3)}{(x_1-x_0)(x_1-x_2)(x_1-x_3)}y_1 + \frac{(x-x_0)(x-x_1)(x-x_3)}{(x_2-x_0)(x_2-x_1)(x_2-x_3)}y_2 + \frac{(x-x_0)(x-x_1)(x-x_2)}{(x_3-x_0)(x_3-x_1)(x_3-x_2)}y_3$$

kabi

bo'ladi. x_i va y_i qiymatlarni qo'yib, quyidagi ko'phadga ega bo'lamiz:

$$L_3(x) = \frac{3}{10}x^3 - \frac{13}{6}x^2 + \frac{62}{15}x + 1$$

Ushbu ko'phadga binoan, $x = 1$ dagi funksiyaning qiymati $F(z) \approx L_3(1) = 3,267$ kabi bo'ladi.

Agar tugunlar orsidagi masofa o'zgaras bo'lsa,

$$\frac{x-x_0}{n} = q$$

u holda n deb, Lagranj interpoliyasion formulasini

$$L_n(x) = L_n(x_0 + qn) = (-1)^n \cdot \frac{q(q-1) \dots (q-n)}{n!} \times \sum_{i=0}^n (-1)^i \frac{C_n^i y_i}{q-1}$$

kabi yozish mumkin. Ushbu

$$(-1)^{n+i} C_n^i \frac{q(q-1) \dots (q-n)}{(q-i) \cdot n!}$$

ifoda Lagranj koeffitsienti deyiladi.

MathCadda yuqoridagi masalani hal etish, interpoliyasion ko'phadni qurish va masalaning natijasini olish uchun MathCad ishchi varag'iga quyidagi massivlarni kiritamiz:

$$x := \begin{pmatrix} 0 \\ 2 \\ 3 \\ 5 \end{pmatrix} \quad y := \begin{pmatrix} 1 \\ 3 \\ 2 \\ 5 \end{pmatrix}$$

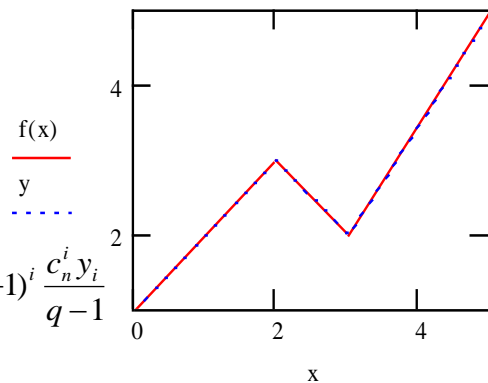
$xd := 1$

So'ngra ishchi maydonga quyidagi funksiyaning yozib,

$$yd := \text{linterp}(x, y, xd)$$

$f(1)$ ifoda uchun quyidagi natijani olamiz:

$$f(x) = \begin{pmatrix} 1 \\ 3 \\ 2 \\ 5 \end{pmatrix}$$

1-rasm. $f(x)$ funksiyaning MathCad dasturidagi grafigi.

MathCad oynasida bizga tanish funksiya grafigi namoyon bo'ladi.

Bizga ma'lumki, Maple dasturi boshqa matematik paketlarga qaraganda birmuncha imkoniyatlari kengroq sanaladi.

Maple dasturida quyidagi algoritm asosida yuqorida qo'yilgan masala uchun yechim olamiz:

```

> t:=[0,2,3,5];
t := [0, 2, 3, 5]
> z:=[1,3,2,5];
z := [1, 3, 2, 5]
> x:=[1,2,3];
x := [1, 2, 3]
> interp(t,z,y);
3/10 y^3 - 13/6 y^2 + 62/15 y + 1
> Z:=y->interp(t,z,y);
Z := y @ interp(t, z, y)
> for i from 1 to 3 do X[i]:=Z(x[i]);end do;
>
    
```

$$X_1 := \frac{49}{15}$$

$$X_2 := 3$$

$$X_3 := 2$$

> 49/15.0;

3.266666667

> t:=[0,2,3,5];

t := [0, 2, 3, 5]

> z:=[1,3,2,5];

z := [1, 3, 2, 5]

> x:=[1,2,3];

x := [1, 2, 3]

>

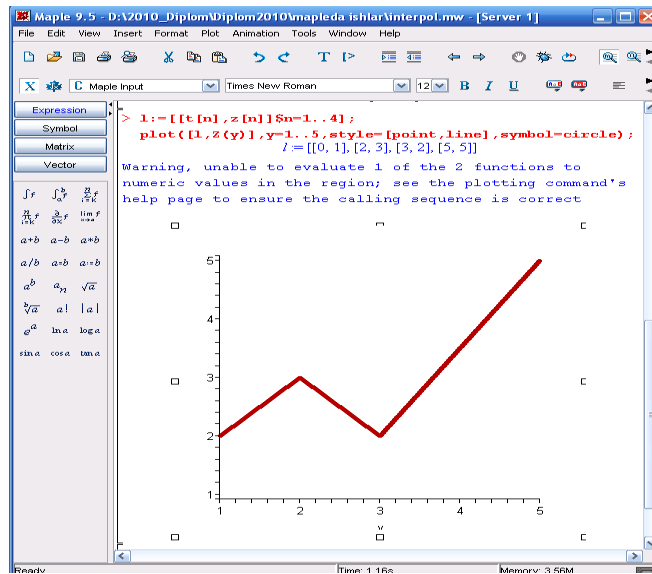
l:=[[t[n],z[n]]\$n=1..4];

plot([L,Z(y)],y=1..5,style=[point,line],symbol=circle);

l := [[0, 1], [2, 3], [3, 2], [5, 5]]

Warning, unable to evaluate 1 of the 2 functions to numeric values in the region; see the plotting command's help page to ensure the calling sequence is correct

Maple dasturining grafik imkoniyatidan foydalanib, biz istagan natija va funksiya grafigiga ega bo'lamiz:

2-rasm. f(x) funksiyaning Maple dasturidagi grafigi

Biz ushbu masalni yechish uchun zamonaviy dasturlash vositalaridan Python dasturlash muhitiga murojaat qilamiz:

Dastur matni:

while True:

print(" Interpolyatsion ko'phadni Python dasturida qurish va hisoblash. N ning 2,3,4 ga teng bo'lgan holatlari uchun.")

from math import *

N=int(input("N ni kiriting N="))

if N==2:

x0=int(input("x0 ni kiriting x0="))

y0=int(input("y0 ni kiriting y0="))

x1=int(input("x1 ni kiriting x1="))

y1=int(input("y1 ni kiriting y1="))

x2=int(input("x2 ni kiriting x2="))

y2=int(input("y2 ni kiriting y2="))

x=int(input("x ni kiriting x="))

L2=((x-x1)*(x-x2)*y0)/((x0-x1)*(x0-x2))+((x-x0)*(x-x2)*y1)/((x1-x0)*(x1-x2))+((x-x0)*(x-x1)*y2)/((x2-x0)*(x2-x1))

print("L2(x)=",L2)

if N==3:

x0=int(input("x0 ni kiriting x0="))

y0=int(input("y0 ni kiriting y0="))

x1=int(input("x1 ni kiriting x1="))

y1=int(input("y1 ni kiriting y1="))

x2=int(input("x2 ni kiriting x2="))

y2=int(input("y2 ni kiriting y2="))

x3=int(input("x3 ni kiriting x3="))

y3=int(input("y3 ni kiriting y3="))

x=int(input("x ni kiriting x="))

L3=((x-x1)*(x-x2)*(x-x3)*y0)/((x0-x1)*(x0-x2)*(x0-x3))+((x-x0)*(x-x2)*(x-x3)*y1)/((x1-x0)*(x1-x2)*(x1-x3))+((x-x0)*(x-x1)*(x-x3)*y2)/((x2-x0)*(x2-x1)*(x2-x3))+((x-x0)*(x-x1)*(x-x2)*y3)/((x3-x0)*(x3-x1)*(x3-x2))

print("L3(x)=",L3)

if N==4:

x0=int(input("x0 ni kiriting x0="))

y0=int(input("y0 ni kiriting y0="))

x1=int(input("x1 ni kiriting x1="))

y1=int(input("y1 ni kiriting y1="))

x2=int(input("x2 ni kiriting x2="))

y2=int(input("y2 ni kiriting y2="))

x3=int(input("x3 ni kiriting x3="))

y3=int(input("y3 ni kiriting y3="))

x4=int(input("x4 ni kiriting x4="))

y4=int(input("y4 ni kiriting y4="))

x=int(input("x ni kiriting x="))

L4=((x-x1)*(x-x2)*(x-x3)*(x-x4)*y0)/((x0-x1)*(x0-x2)*(x0-x3)*(x0-x4))+((x-x0)*(x-x2)*(x-x3)*(x-x4)*y1)/((x1-x0)*(x1-x2)*(x1-x3)*(x1-x4))+((x-x0)*(x-x1)*(x-x3)*(x-x4)*y2)/((x2-x0)*(x2-x1)*(x2-x3)*(x2-x4))+((x-x0)*(x-x1)*(x-x2)*(x-x4)*y3)/((x3-x0)*(x3-x1)*(x3-x2)*(x3-x4))+((x-x0)*(x-x1)*(x-x2)*(x-x3)*y4)/((x4-x0)*(x4-x1)*(x4-x2)*(x4-x3))

print("L4(x)=",L4)

```

C:\Users\Sanjar
Name Type Size Value
Help Variable Explorer Plots Files
Console 2/A x
Maqola Tal\ot')
Interpolyatsion ko'phadni Python dasturida qurish va hisoblash. N ning 2,3,4 ga teng bo'lgan holatlari uchun.
N ni kiriting N=3
x0 ni kiriting x0=0
y0 ni kiriting y0=1
x1 ni kiriting x1=2
y1 ni kiriting y1=3
x2 ni kiriting x2=3
y2 ni kiriting y2=2
x3 ni kiriting x3=5
y3 ni kiriting y3=5
x ni kiriting x=1
L3(x)= 3.266666666666667
Interpolyatsion ko'phadni Python dasturida qurish va hisoblash. N ning 2,3,4 ga teng bo'lgan holatlari uchun.
N ni kiriting N=
Python Console History
LSP Python: ready custom (Python 3.7.9) Line 1, Col 1 ASCII CRLF RW Mem 74%

```

3-rasm.Masalaning Python dasturidagi natijasi.

Tahlil va natijalar. Biz jadval ko'rinishidagi funksiyalarni analitik ifodalashda turli dasturiy vositalardan foydalanish masalasini Basic dasturlash tilida, Paskal dasturlash tilida, Delphi dasturlash muhitida, shuningdek MathCad va Maple amaliy dasturlash paketlarida yechishga harakat qilganmiz.

Ushbu maqolani yozish jarayonida jadval ko'rinishidagi funksiyalar uchun interpolyatsion ko'phadni Lagranj interpolyatsiya formulasi yordamida qurish, regressiya tenglamasini tahlil qilish, matematik funksiyani ko'rinishlarini tanlash va baholash, shuningdek, funksiyalarni analitik ifodalashda amaliy dasturlardan foydalanib modellashtirish masalasini MS Excel va Python dasturlash muhiti yordamida hal etilgan.

Qiymatlari berilgan funksiyalarning taqribiy holda aniqlashda eng kichik kvadratlar usulini qo'llab hisoblash va analitik ko'rinishini tuzish algoritmlarini ko'rib chiqib aytish mumkinki, MS Excelda berilgan algoritmlar tushunarli va sodda bo'lib, har bir jarayon aniq bir ketma-ketlikda namoyon bo'ladi.

Python dasturlash muhitida olingan natija ham samarali yechim bo'lib, algoritmlar ancha qisqa va qulay ekanligini ko'rsatadi.

Ikkala dasturiy vositada ham masalamizning yechimi bir xil natija ko'rsatishi, olingan yechimning ishonchligini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Ushbu metodika asosida hisoblash matematikasining ayrim masalalarini zamonaviy dasturiy vositalardan foydalanib yechish bo'yicha talabalarda mos kompetensiyani shakllantirish mumkin. Ushbu maqola orqali amaliy ishni bajarish uchun zarur bo'lgan nazariy ma'lumotlarni to'plash, belgilangan masalalarning qo'yilishi, uning mohiyati va xalq xo'jaligidagi masalalarni yechishdagi ahamiyati haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lish, masalani yechish usullarining ishchi algoritmlarini ishlab chiqish va algoritmlarni blok-sxemalar ko'rinishida ifodalash, ishlab chiqilgan algoritmlar bo'yicha dasturlash tilida dastur yaratish va uni ishga sozlash, tuzilgan dasturni tekshirib ko'rish va olinayotgan natijalarning ishonchligini asoslash, boshqa dasturiy vositalarda olingan natijalar bilan qiyoslash kabi malakalarga ega bo'lishadi.

Biz hisoblash matematikasining muhim masalalaridan bir bo'lgan Interpolyatsiya ko'phadini qurish masalasi uchun matematik model tuzib, uning yechimini dasturiy vositalarda olishga harakat qildik va natijaga erishdik.

Ushbu maqoladan modellashtirishga qiziqqan va o'rganishni istagan foydalanuvchilar foydalanishlari mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Abduqodirov A.A. va boshqalar. Hisoblash matematikasi va dasturlash. – T.: O'qituvchi, 1996.
2. Abduqodirov A.A. Hisoblash matematikasi va dasturlashdan laboratoriya ishlari. – T.: O'qituvchi, 1993.
3. Заварикин В.М., В.Г. Житомирский, М.П. Лапчик. Численные методы.- М.: Просвещение, 1991.
4. Воробьева Г.Н., А.Н. Данилова Практикум по вычислительной математике.- М., Высшая школа,1991.
5. Isroilov M. Hisoblash metodlari. I – qism. – T.: O'qituvchi, 1988.
6. Safoyeva K., N. Beknazarova. Operatsiyalarni tekshirishning matematik usullari. 2 – qism. – T.: O'qituvchi, 1990.
7. Qobulov. V.Q. Funktsional analiz va hisoblash matematikasi. – T.: O'qituvchi, 1976.
8. Калиткин Н.Н. Численные методы. - М., Наука, 1978, 512с.
9. Самарский А.А., Гулин А.В. Численные методы. - М.: Наука, 1989, 432с.
10. Демидович Б.П., Марон И.А. Основы вычислительной математики. - М., Наука, 1966, 664с.
11. Самарский А.А. Введение в численные методы. - М.: Наука, 1997, 239с.

Sanjar HAMROYEV,
Toshkent kimyo-texnologiya instituti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: www.s.hamroyev28@gmail.com

MAMLAKAT INTELLEKTUAL SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISH DAVLAT SUVERENITETINI MUSTAHKAMLASH OMILI

Аннотация

Inson kapitaliga o'z vaqtida berilgan e'tibor davlatning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, ma'naviy va madaniy hayoti rivojiga turtki berishi tobora ayon bo'lmoqda. Ushbu maqolada globallashuv sharoitida davlat suverenitetini mustahkamlash omillari siyosiy-falsafiy tahlil qilingan. Bunda mamlakat intellektual salohiyatini rivojlantirish ustuvor ahamiyat kasb etishi asoslangan.

Kalit so'zlar: globallashuv, suverenitet, intellektual salohiyat, inson kapitali, iqtisodiyot, siyosat, ma'naviyat, madaniyat, ijtimoiy hayot.

РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ПОТЕНЦИАЛЬ СТРАНЫ – ФАКТОР УКРЕПЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА

Аннотация

Становится все более очевидным, что своевременное внимание к человеческому капиталу будет стимулировать развитие экономической, политической, социальной, духовной и культурной жизни государства. В данной статье анализируются политико-философские факторы укрепления государственного суверенитета в условиях глобализации. Он основан на том, что развитие интеллектуального потенциала страны имеет первостепенное значение.

Ключевые слова: глобализация, суверенитет, интеллектуальный потенциал, человеческий капитал, экономика, политика, духовность, культура, социальная жизнь.

DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S INTELLECTUAL POTENTIAL IS A FACTOR FOR STRENGTHENING STATE SOVEREIGNTY

Annotation

It is becoming increasingly clear that timely attention to human capital will stimulate the development of the economic, political, social, spiritual and cultural life of the state. This article analyzes the political-philosophical factors of strengthening state sovereignty in the context of globalization. It is based on the fact that the development of the country's intellectual potential is of primary importance.

Key words: globalization, sovereignty, intellectual potential, human capital, economy, politics, spirituality, culture, social life.

Kirish. Globallashuv sharoitida har bir mamlakat barcha sohalarida keskin raqobat qurshovida yashashga majbur bo'lmoqda. Rivojlangan mamlakatlar jahon hamjamiyatida, global bozorda qo'lga kiritgan o'z o'rinlarini boshqalarga osonlikcha bo'shatib bermaydi. Natijada boshqa milliy davlatlar oldida tenglar ichida teng bo'lish imkoniyati uchun «shafqatsiz» kurash boshlanadi. Bunda ushbu davlatlar yo globallashuvning munosib ishtirokchisi sifatida jahonda o'z o'rnini mustahkamlaydi, yoki milliy davlat suverenitetidan mahrum bo'lib, rivojlangan davlatlar «soyasida» yashashga mahkum bo'ladi. Shuning uchun ham bugungi milliy davlatlar oldida turgan ustuvor vazifalardan biri o'z milliy suverenitetini globallashuv tahdidlaridan himoya qilishdir.

Insoniyat yangi davrga qadam qo'yar ekan o'zining imkoniyatlarini yanada kengroq namoyon qila boshlaydi. Chunki vaqt doimo oldinga harakat qilganidek inson ham doimo yashab qolish uchun izlanishlarini davom ettirib, yangidan yangi sivilizatsiya, hodisa va jarayonlarga asos soladi. Bora-bora globallashuv tushunchasi ham «eskirib» uning o'rnini bosadigan, o'sha davr muhitini o'zida aks ettiradigan yangi tushunchalar shakllanadi va muomalaga chiqariladi. Hozirgi davrdagi taraqqiyot shundan dalolat bermoqdaki insoniyat tafakkuri «o'likni tiriltirishdan boshqa»[1] hamma narsaning yechimini topmoqda. Kelajakda unig keng tafakkuriga hozir biz ta'riflayotgan global muhit «tor»lik qilib qolishi ehtimoli ham mavjud. Bunga asosiy sabab insonning yashab qolish uchun kurashi har qachongidan ham o'zgacha yangi qiyofa kasb etayotganligidadir.

Ma'lumki, har bir millat o'z mamlakati ravnaqi uchun birinchi darajali «mas'ul» hisoblanadi. Chunki mamlakat taraqqiyoti yoki tanazzuli o'sha millat vakillarining faoliyatiga bog'liqdir. Afsuski, bu vazifani amalga oshirishda bir qator quyidagi omillar to'sqinlik qilmoqda:

birinchidan, milliy davlatlar fuqarolarining mayda-maishiy muammolar girdobida o'ralashib qolayotganligi, ularning boshqa yuksakroq maqsadlarni amalga oshirishiga imkon bermayapti. Birgina o'zbek media makonidagi aksar masalalar kundalik turmush muammolarini yoritishdan nariga o'tolmayotgani, televideniada esa saviyasi past filmlar namoyishi jamiyatimiz dunyoqarashining tor doirada qolib ketishiga sabab bo'lmoqda;

ikkinchidan, butun dunyo internet imkoniyatlaridan keng foydalanayotgan bir davrda ba'zi milliy davlatlarda hamon bu borada ishlarning pajsalga solinayotganligi mamlakat taraqqiyotini ortga surilishiga hamda insonlar dunyoqarashining cheklanganligicha qolib ketayotganligiga yana bir sababdir. Rivojlangan davlatlar raqamli iqtisodiyot, elektron hukumat tizimi asosida o'z imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqdalar. Bunda shubhasiz butun jahon o'rgimchak to'ri bo'lgan internet xizmati muhim o'rin tutmoqda. Shunday ekan mamlakatning barcha hududlarini tezkor internet bilan ta'minlash ishlarini jadallashtirish hamda jamiyatda internetdan samarali foydalanish madaniyatini shakllantirish kechiktirib bo'lmaydigan ustuvor vazifa sanalishi kerak;

uchinchidan, demokratik prinsiplar asosida fuqarolik jamiyatini barpo etish borasidagi sust harakatlar davlat

zimmatisiga haddan ziyod ortiqcha «yuklamalar»ning ko'payishiga olib kelmoqda. Chunki globallashuv sharoitida jamiyatning o'zini o'zi tashkillashtirishi va rivojlantira olishi mumkinligi, bunda davlatning faqat fuqarolari xavfsizligi uchun «tungi qorovul» funksiyasini bajarishi taraqqiyot hamda farovonlikka xizmat qilishi o'z isbotini topmoqda;

to'rtinchidan, mamlakatning texnik-texnologik jihatdan orqada qolganligi, o'z vaqtida modernizatsiyalashtirish ishlari olib borilmasligi. Bunga sabab esa moliyaviy, iqtisodiy va ilmiy jihatdan imkoniyatlarning cheklanganligidir. Ma'lumki, taraqqiy qilgan, bozor munosabatlari qaror topgan davlatlarda xususiy sektor vakillari bo'lmish yirik tadbirkorlar o'z vaqtida texnik-texnologik yangiliklarni amalga oshirishi natijasida modernizatsiya jarayonlarini tezlashishiga muhim hissa qo'shadilar. Iqtisodiyotda davlat ulushi sezilarli darajada katta bo'lgan mamlakatlarda esa buning aksi kuzatilmoqda. Natijada modernizatsiya jarayonlari o'z vaqtida amalga oshmay bu aholining yashash sharoitlari pasayishiga olib kelmoqda;

beshinchidan, fan va ishlab chiqarish o'rtasidagi aloqaning sustligi, yoki yetarli darajada ta'minlanmaganligi. Fan qachonki ishlab chiqarishga tatbiq etilsagina barcha sohalarida o'zining samarasini ko'rsatadi. Ishlab chiqarish uning quruq nazariyotdan amaliyotga ko'chishini ta'minlaydi. Shunday ekan fanni ishlab chiqarishdan ayro holda tasavvur etib bo'lmaydi. Bugun dunyo e'tirof etayotgan yirik ishlab chiqarish korxonalarining har birida ilmiy-tadqiqot institutlari yoki qaysidir oliy ta'lim dargohlari bilan ilmiy-amaliy hamkorlik yo'lga qo'yilganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Shuning uchun milliy davlatlar ilmiy tashkilotlar bilan ishlab chiqarish korxonalarining hamkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash mexanizmini ishlab chiqishi maqsadga muvofiqdir;

oltinchidan, inson o'z qobiliyatini erkin namoyon qilishiga sharoitning yo'qligi. Erkinlik insonga ulkan imkoniyatlar taqdim qiladi. Zero inson erkinligining mohiyatida uning har narsaga qodir ekanligi, o'ziga bo'lgan ishonchi turadi. Bunday ishonch insonni yaratuvchilikka yoki buzg'unchilikka undashi mumkin. Shunday ekan insonning yaratuvchilikka bo'lgan erkinligi uchun sun'iy to'siqlar qo'yilmasligi juda muhimdir. Zero buzg'unchi g'oyalarni cheklash uchun qilingan ba'zi harakatlar bunyodkor g'oyalarning paydo bo'lishiga ham to'siq bo'lishi mumkin. So'z, e'tiqod, tafakkur qilish erkinligini «bo'g'ish» totalitar tuzilmalarga xos xususiyat bo'lib, bu ular taraqqiyoti uchun «kishan» vazifasini o'taydi. Shuning uchun ham milliy davlatlar ilmiy ijod erkinligi uchun barcha shart-sharoitlarni yaratishi ular taraqqiyotining kafolati bo'lib xizmat qiladi;

yettinchidan, ma'muriy-buyruqbozlik, eskicha dunyoqarash va ishlash prinsiplarining saqlanib kelinayotgani. Globallashuv barcha sohalarining optimallashtirishini talab qilmoqda. O'z kelajagini porloq bo'lishini xohlagan davlatlar buni tezda o'zlashtirib olmoqdalar. Bunda albatta u yerdagi aksar aholining zamon bilan hamnafas dunyoqarashga ega ekanligi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ya'ni odamlar jamiyat va davlat taraqqiyoti uchun yangiliklarni tezda «o'zlashtirmoqdalar». Ilm-fan yutuqlari davlat tizimidan tortib jamiyatning kichik bo'g'inigacha kirib bormoqda. Biroq hali ham eski uslubdan voz kechilmaydigan, yangiliklarni «hazm qilish»ga oshiqmaydigan qatlam ham saqlanib qolmoqdaki, ular milliy taraqqiyotni sekinlashtirayotganini o'zlari anglamagan holda amalga oshirmoqdalar. Shunday ekan avvalo ularning dunyoqarashini o'zgartirib, bilim va tajribalarini mamlakat rivoji yo'lida safarbar etish taraqqiyot uchun, jamiyat barqarorligi uchun ahamiyatlidir. Chunki «ong o'zgarimguncha boshqa o'zgarishlar negiz tutmas»[2] ligi ayni haqiqat;

sakkizinchidan, mamlakat ichki imkoniyatlaridan, tabiiy resurslaridan samarali foydalanilmayotganligi. Bu yerda mamlakat ichki imkoniyatlari deganda aholining ijtimoiy bosiqqligi, turli ijtimoiy bo'hronlarga oshiqmasligi, yoshlar ulushining ko'pligi kabi ijobiy tomonlar, tabiiy resurslar deganda esa yerosti va yerusti boyliklariga, foydali qazilmalarga egalik qilishi, iqlimining qulayligi nazarda tutiladi. Ba'zi kam taraqqiy qilgan milliy davlatlarda shunday imkoniyatlarning barchasi mavjudligiga qaramasdan ulardagi taraqqiyot ta'min etilmayotganiga sabablardan biri ularni o'zlashtirishda ilmiy salohiyatning yetishmasligidadir. Masalan, Markaziy Osiyo respublikalarining o'z tabiiy zaxiralarini mustaqil ravishda o'zlashtira olmayotganiga hamda bu borada ulkan tajribaga ega Rossiya va Xitoy kabi davlatlar ko'magiga muhtoj ekanligi buning yorqin dalilidir;

to'qqizinchidan, korrupsiya, nepotizm, lobbizm, mahalliychilik va boshqa shu kabi illatlarga qarshi kurashning samarali, ta'sirchan choralarining yo'qligi. Albatta bu kabi illatlar dunyoning istalgan burchagida topiladi. Biroq endi rivojlanayotgan milliy davlatlar uchun ular taraqqiyotning kushandasiga aylanib bormoqda. Millat boyliklari milliy davlat rivojiga emas o'zga mamlakatlar taraqqiyotiga xizmat qilayotgani achinarli holdir. Afsuski, bu illatlarga qarshi samarali kurash mexanizmi dunyoning hech qayerida ishlab chiqilganicha yo'q. Garchi Xitoydagi kabi otuvga hukm qilishga o'xshagan qattiq jazo choralarini ham yetarlicha samara bermayapti. Lekin ularga qarshi kurashish imkoniyati bor. Bunga davlat idoralariidagi ochiq va shaffof tizim, mansabdor shaxslar mol-mulkini majburiy deklaratsiya qildirish, kuchli OAV, jamoatchilik nazorati, parlament nazorati kabi amaliyotlarni tatbiq etish orqali erishish mumkin. Qolaversa, aholisining aksari musulmon bo'lgan Markaziy Osiyo respublikalari uchun diniy va axloqiy tarbiya, pand-nasihah qilish, shaxsiy namuna ko'rsatish kabi usullar ham ijobiy samara beradi;

o'ninchidan, yoshlarning ishsizligi. Ma'lumki, ishsizlik muammosi bugungi globallashuv sharoitida Yer yuzidagi har bir davlat uchun xarakterlidir. Lekin, yoshlar bandligini ta'min etolmaslik juda katta ijtimoiy-siyosiy rezonansga sabab bo'lishi mumkin. Chunki ayni kuch-g'ayratga to'lgan vaqtida biror ish yoki kasb bilan shug'ullanish imkoniyatining yo'qligi yoshlar orasida turli buzg'unchilik «instinkt»lariga ruju qo'yishga, jamiyatda deviant xulq-atvorli insonlar ko'payishiga, turli yot g'oyalar ta'siriga tushishga, pul topish ilinjida har xil jinoyatlarga qo'l urishiga olib keladi. Shuning uchun ham millat kelajagi, yurt tayanchi va ertasi bo'lgan yoshlarning bandligi masalasi, ayniqsa, endi rivojlanish yo'lga kirgan milliy davlatlar taraqqiyoti uchun juda muhimdir;

o'n birinchidan, jamiyat intellektual hisoblanuvchi ziyoli qatlam migratsiyasi. Olimlar, o'qituvchilar umuman ziyolilar bu millatning oydinlari, mamlakat rivojining ustunlari hisoblanadi. Shunday ekan ularga yetarli shart-sharoitlar yaratib berish har bir jamiyat va davlat uchun sharaffli burch hisoblanmog'i lozim. Afsuski, kerakli imkoniyatlar yaratilmagani, o'z jamiyatida qadr topmagani sababli o'zga yurtlardan baxt izlab ketishga majbur bo'layotgan ziyoli qatlami o'z Ona Vatanining emas, ko'chib borgan mamlakati taraqqiyotiga xizmat qilmoqda. Natijada milliy davlatlar rivojlanishi ortga surilmoqda.

Tahlil va natijalar. Mana shu kabi muammolar bugungi kunda milliy davlatlarning globallashuv jarayonlariga teng ishtirok qilishlariga jiddiy halaqat qilmoqda. Buning ustiga rivojlangan davlatlar o'z qudratini saqlab qolish harakatida bir qator loyihalarni taqdim etmoqdalarki, buning natijasida butun dunyodan olimlar, intellektual qobiliyat egalari ular tomon oshiqmoqdalar. Bu borada Amerikalik futurolog X.Makrey bundan buyon Amerikaning barcha sohalaridagi intellektual ustunligi saqlanib qolishi, uning

madaniyati, g'oyalari va tili butun dunyo bo'ylab targ'ib etilishiga hech qanday to'siq yo'qligini ta'kidlaydi[3]. Bunga sabablardan biri esa AQShning «Turli millat vakillari uchun immigratsiyaviy viza dasturi» (Diversity Immigrant Visa Program) ya'ni xalq tilida aytganda «Green card» (grin karta)dir. 1990 yildan beri har yili AQSh hukumati tomonidan e'lon qilinadigan «Green card» lotoreyasi ko'plab mutaxassislarni o'z mamlakatiga chaqirib olishga xizmat qilmoqda. Kafolatlangan ish o'rni, yuqori maosh aksar dunyo aholisini o'ziga jalb qilayotgani va ko'plar o'sha yerda farovonlikda baxtli yashayotgani ham bor gap. Qolaversa, ushbu dastur doirasida ketganlar AQShda doimiy yashash, qonuniy ishlash, oila a'zolarini olib ketish va 5 yildan so'ng AQSh fuqaroligini olish uchun ariza berish imkoniyatiga ega bo'ladi. Dastur asosida yiliga 55 ming nafargacha xorij fuqarosi AQSh rezidenti maqomini oladi. 2019 yilda dunyo bo'yicha 6 741 128 ta ariza kelib tushgan. 2010-2019 yillarda (10 yil ichida) 27 563 nafar o'zbekistonlikka grin-karta berilgan, bu yilga o'rtacha 2755 kishi demakdir. Umuman, grin-karta egalari saylovda ovoz berish huquqidan tashqari, AQSh fuqarolariga berilgan aksariyat huquqlardan foydalana oladi. Bu esa ularning shu mamlakatning bir qismi ekanligini his qilishlarida va kelajaklarini shu yerda qurishlari uchun turtki bermocda.

Bundan tashqari 1925 yilda tashkil etilgan Germaniyaning akademik almashuv xizmati hisoblanuvchi «DAAD» ham asosan olim va tadqiqotchilarni o'ziga jalb qilmoqda. Bu xizmat orqali Germaniya jahonda nemis tili va fanini mustahkamlash barobarida dunyoning turli burchaklaridan kelgan olimlarni birlashtirish orqali dunyo tamadduniga munosib hissa qo'shmoqda. Albatta, bu kabi faoliyat natijalari qisqa davrda emas, balki bir necha yillar o'tib samara beradi. Eng muhimi ushbu intellektual kadrlar o'sha mamlakatlar taraqqiyoti va manfaatlarini himoya qilishadi. Misol uchun, dunyoga mashhur «Alphabet» holdingi va «Google» kompaniyasiga bir vaqtlar Hindistondan «orzular mamlakati» bo'lgan Amerikaga kelgan Sundar Pichai rahbarlik qilayotgani ham tasodif emas. Bunda uning iqtidori, intellektual salohiyati muhim rol o'ynagan. Chunki rivojlangan davlatlar allaqachon kim bo'lishidan qat'iy nazar insonning iqtidori, qobiliyati, intellektual salohiyati muhim ekanligini tushunib yetishgan. Albatta ular ham bir qator illatlardan holi emas, lekin davlat va jamiyatning elita qatlami kishining qobiliyatini ustuvor hisoblab intellektual salohiyat

egalarini himoya qiladi. Shuning uchun ham bu ular taraqqiyotining kafolati bo'lib qolmoqda.

Ma'lumki, intellekt insonning zakovati, ma'naviyatini belgilovchi tushunchadir hamda intellektual salohiyat inson omili bilan uzviy bog'liqdir. Shuning uchun ham «intellekt», «intelligensiya», «salohiyat» tushunchalariga to'xtalib o'tsak. «Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati»da uchala tushunchaga ham quyidagicha alohida ta'rif berilgan: «Intellekt (lot. intellectus – aql, idrok, zehn) – keng ma'noda: kishining voqea-hodisa mohiyatini to'laligicha bilishiga asoslangan va u orqali namoyon bo'ladigan faoliyati; tor ma'noda: insonning tafakkur, fikr yuritish salohiyati»; «Intelligensiya (lot. intellegere – bilimli bo'lish) – ijtimoiy tizimda muayyan o'ringa ega bo'lgan, asosan aqliy mehnat faoliyati bilan shug'ullanadigan ziyolilarning ijtimoiy tabaqasi»[4]; «Salohiyat (arab. – yaroqlik; vakolat, hukmdorlik) – iste'dodning bir turi bo'lib, insonning muayyan tarzda o'z ilhomini qabul qilishga tayyorlangandan so'ng yuz beradigan sifat»[5]. Ta'riflarni umumlashtirib aytadigan ko'lsak: intellektual salohiyat deganda insonning aqliy imkoniyatlarini ro'yobga chiqaruvchi, uning ma'naviy faoliyati bilan bog'liq tafakkurlash qobiliyatining oliy sifatini tushunamiz. O'z navbatida intelligensiya ana shu sifatga ega jamiyatning ustun qatlamlaridan biri. Biz uni «ziyoli qatlami» sifatida e'tirof etamiz.

Xulosa. Insoniyat bir paytlari hayoliga ham keltirmagan g'oyalar bugun globallashuv makonidan chiqib sayyoralararo muloqot maqomiga ko'tarilib bormoqda. Hatto qudratli davlatlar o'z imkoniyatlarini fazoda sinab ko'rishmoqda. Oyni, Marsni o'zlashtirish, samoviy kemalarda parvoz qilish odatiy holga aylanib bormoqda. Hattoki fazoda harbiy mashqlar o'tkazish amaliyoti ham boshlab yuborildi. Bu esa davlatlar suvereniteti bora-bora kosmosda ham tatbiq etilishiga olib keladi. Endilikda sun'iy yo'ldosh orqali butun Yer yuzini kuzatish imkoniyatlarining kengayishi davlatlar suveren dahlsizligini ham chetlab o'tmoqda. Buning natijasida esa noma'lum hududlar, tabiiy resurslar aniqlanayotgani qatorida davlatlarning mudofaa, harbiy salohiyati haqida ham ma'lumotlar oshkor bo'lmoqda. Shubhasiz bular yuksak intellektual salohiyat egalarining ilm-fan sohasidagi tinimsiz izlanishlari natijasi hisoblanadi. Shuning uchun ham bu kabi intelligensiyaga ega davlatlar yuksalishda davom etadi va har tomonlama o'zlarini muhofaza qila oladi.

ADABIYOTLAR

1. Otamuratov S. Globallashuv: millatni asrash mas'uliyati (siyosiy-falsafiy qirralari). – T.: O'zbekiston, 2018. – B.3.
2. Adib Xolid. O'zbekiston tavalludi: ilk SSSR davrida millat, imperiya va inqilob. – T.: Akademnashr, 2022. – B.179.
3. Kichkilov H., Fayzullaeva M. Eng yangi tarix (1945-2010 yillar). – T.: YANGI NASHR, 2011. – B.27.
4. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. – T.: G'afur G'ulom, 2013. – B.102.
5. Umarov E., Abdullayev M. Ma'naviyat asoslari. O'quv qo'llanma. T.: «Cho'lpon» nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006 -128 bet.

UDK: 323.1:004 (575.1)

Nigora XUSANOVA,

O'zbekiston Milliy universiteti Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi kafedari tayanch doktoranti

E-mail: nigoraxusanova11@gmail.com

F.f.n. dos., Respublika manaviyat va marifat markazi huzuridagi ijtimoiy-manaviy tadqiqotlar instituti milliy g'oya va manaviy-marifiy ishlarni metodik taminlash bo'limi boshlig'i Sh.N.To'rayev taqrizi asosida

SOCIAL MOBILIZATION IS THE BASIS FOR PREVENTING THREATS TO HUMANITY

Annotation

In this article, in connection with the fierce force of globalization, the ruthless destruction of borders and frontiers, the disappearance of the ancient values of compassion, kindness, love between people and the growing threats to planet Earth as a result of the growth of universal problems, society thinks about uniting and mobilizing its members

Key words: Idea of social mobilization, public relations, threat, danger, national unity, national mobilization, mass mobilization, military mobilization, virtual mobilization.

СОЦИАЛЬНАЯ МОБИЛИЗАЦИЯ ЯВЛЯЕТСЯ ОСНОВОЙ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ УГРОЗ ЧЕЛОВЕЧЕСТВУ

Аннотация

В данной статье в связи с лютой силой глобализации, безжалостным разрушением границ и рубежей, исчезновением древних ценностей сострадания, доброты, любви между людьми и возрастающими угрозами для планеты Земля в результате нарастания общечеловеческих проблем, общество думает об объединении и мобилизации своих членов

Ключевые слова: Идея социальной мобилизации, общественные отношения, угроза, опасность, национальное единство, национальная мобилизация, массовая мобилизация, военная мобилизация, виртуальная мобилизация.

IJTIMOY SAFARBARLIK – INSONIYATGA QARATILGAN TAHDIDLARNING OLDINI OLISH ASOSI

Annotatsiya

Ushbu maqolada, Globallashuvning shiddatli kuchi, chegara va sarhadlarni ayovsiz ravishda yo'q qiluvchi kuchi tufayli, kishilar o'rtasidagi azaliy qadriyatlar bo'lmish, rahm shavqat, mehr-oqibat, muxabbat tuyg'ularining yo'q bo'lib borishi, umumbashariy muammolarning ortib borishi natijasida yer sayyorasiga tahdidning ortib borishi tahdidlarini jamiyat a'zolarini birlashtirish hamda safarbar etish orqali harakatga keltirish haqida fikr mulohazalar keltirilgan

Kalit so'zlar: Ijtimoiy safarbarlik g'oyasi, ijtimoiy munosabatlar, tahdid, havf-xatar, millat birdamligi, millat safarbarligi, ommaviy safarbarlik, harbiy safarbarlik, virtual safarbarlik.

Kirish. Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarni O'zbekistonning markazidan tortib uning chekka hududlariga ham yetib borishi va natija berishi sizuz-biz birdik dahldor ekanligimizni anglatadi. Globallashuv jarayonining chegaralarni tan olmaydigan shiddatli kuchi turli xil jamiyatlar va shaxslarning ijtimoiy hayotiga kirib kelishi natijasida turli havf xatarlar kirib kelishiga zamin hozirlamoqda. Bu insoniyatga qaratilgan xavf va tahdidlardan himoyalani uchun jamiyatga barchani birlashtiruvchi va safarbar etuvchi kuch zarurligi sezilib qoldi. Aynan Ijtimoiy safarbarlik – g'oyasi jamiyat taraqqiyotida barchaning birdek ahamiyatga ega ekanligi hamda dahldorlikni his etishi, kishilarning loqaydlik va beg'amlik kabi illatlardan yiroq bo'lishga, jamiyat a'zolarini birgalikda harakat qilishi hamda millatning birdamligini ta'minlashda yordam beradi. Zero, Millat birlashsa yurt birlashadi. Hozirgi kunda davlatning bosh mafkurasiga aylangan Yangi O'zbekiston taraqqiyotini biz yoshlar bilan birga quramiz!

Ijtimoiy safarbarlik – g'oyasi millatning birligi, yurtning tinchligi hamda vatan taraqqiyoti kabi g'oyalarni jamiyatga yetkazish orqali yoshlarni vatanga bo'lgan mehr va sadoqat ruhida tarbiyalash va bajaradigan ishida adolat va haqiqatga asoslanishi, jamiyatning har bir bo'g'inini eng kichik nuqtasigacha birga harakatlanishi vatan taraqqiyoti uchun ongli ravishda xizmat qilishga chorlaydi.

Ijtimoiy safarbarlik tushunchasi, ma'zmun va mohiyati – har bir so'z, har bir g'oyaning o'ziga xos mazmun mohiyati

bo'lgani kabi "Ijtimoiy safarbarlik" g'oyasi ham alohida tushuncha sifatida o'z mazmun-mohiyatiga ega.

Ijtimoiy safarbarlik – g'oyasi jamiyat taraqqiyotida barchaning birdek ahamiyatga ega ekanligi hamda dahldorlikni his etishi, kishilarning loqaydlik va beg'amlik kabi illatlardan yiroq bo'lishga yordam berib, jamiyat a'zolarini birgalikda harakat qilishiga undaydi. Dunyo paydo bo'libdiki turli xil tabiiy ofat va qiyinchiliklardan omon qolish ya'ni "yashash uchun kurash" maqsadi hamda o'zining urug' qabilasini saqlab qolish uchun kishilar yagona maqsad yo'lida ijtimoiy munosabatlarga kirishishi, birgalikda harakatlanishi ijtimoiy safarbarlik tushunchalari mavjud bo'lganidan dalolat beradi. Ushbu atama paydo bo'lish tarixiga kelsak ijtimoiy arabchadan "jamo" degan ma'noni anglatadi, safarbarlik "safarga yo'llovchi, biror tadbirga shay, tayyor" ma'nosini bildiradi. XVIII asr oxirlarida Fransiyada ishlatilgan "Mobilisatsion, mobiliser" – so'zidan kelib chiqqan bo'lib "harakatga keltirmoq" degan ma'noni anglatadi. Ko'p yillar davomida ijtimoiy safarbarlik g'oyasi jaholat va ma'rifatning eng o'tkir quroli sifatida turli maqsadlarda turli xil mamlakatlarda foydalanilgan va foydalanib kelinmoqda. Kimlardir uning foydali jihatlardan omma manfaatlari uchun foydalangan bo'lsa, ba'zilar undan qirg'in quroli sifatida foydalangan. Shuning uchun ham uni insoniyatning tamadduni va tanazzuli sifatida aytish mumkin. Faqat ishlatish mehanizmlari va ko'zlangan maqsad jamiyatni rivoji yoki tanazullini belgilab beradi.

Adabiyot va manbalarning o'rganilganligi. Ushbu maqolada Davlat rahbari Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston strategiyasi", "Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir", "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz", "Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari" kabi asarlari, O'zbekiston Respublikasining "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-son qarori, Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch", Faylasuflar Sh.To'raevning Ma'naviy tahdidlar: falsafiy tahlil, Q.Nazarovning Falsafa: Qomusiy lug'at, A.Madvaliyevning O'zbek tilining izohli lug'ati, Adib O'.Xoshimov qalamiga mansub "Dunyoning ishlari" va B.Boyqobilov "Meni kuting yulduzlar" nomli asarlari ilmiy jihatdan o'rganilib maqola uchun foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy safarbarlik g'oyasi maqsadi - jamiyat a'zolarini hayotini yaxshilash, ularni birgalikda yagona maqsad sari birlashishi va uni jamiyatning barcha sohalarida faoliyat ko'rsatuvchi kishilar bilan birga biz uchun yagona mafkura O'zbekiston taraqqiyoti g'oyasini amalga oshirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Ijtimoiy safarbarlik o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi bular:

-Millat birdamligini ta'minlash;

-Jamiyat a'zolarini vatan taraqqiyoti yo'lida birgalikda harakatini ta'minlash;

-Ijtimoiy mavqie va e'tiqodlarning turiligidan qat'iy nazar ijtimoiy hamkorligini ta'minlash;

-Kishilarni yagona maqsad yo'lida safarbar etish;

-Hozirgi kunda global muammoga aylanib borayotgan kishilar o'rtasidagi munosabatlarni reallikdan virtuallashuv jarayoniga o'tish bosqichida ham ularni yagona "Virtual makon" orqali millat manfaatlarini yo'lida hamkorligini tashkil qilish hamda safarbar etish kabi vazifalarni o'z oldiga qo'yadi.

Ijtimoiy safarbarlik jamiyat a'zolarining xohish istaklari, milliy manfaatlarini hamda mavjud muammolardan kelib chiqib quyidagi usulda amalga oshiriladi.

-Aniqlash

-Hal etish (Kashf et, jamla)

-Ishontirish

-Safarbar etish tartibida amalga oshiriladi.

-Ko'zlangan natija

Ijtimoiy safarbarlik hamkorlikda faoliyat yurituvchi sohalariga Davlat boshqaruvi sohasi, Iqtisodiyot sohasi, Ta'lim sohasi, Sog'liqni saqlash sohasi, Sud huquq sohasi, Harbiy soha, Sport soha, OAV, Axborot xavfsizligi boshqa sohalarida amalga oshiriladi.

Ijtimoiy safarbarlik hozirgi kunda quyidagi turlari mavjud bo'lib bular:

Millat safarbarligi;

Ommaviy safarbarlik;

Harbiy safarbarlik;

Virtual safarbarlik kabi turlarga bo'lishimiz mumkin.

Millat safarbarligi - bir maqsad yo'lida ma'lum bir millat vakillarining birgalikdagi harakati. Masalan Yaponiyada qaysi davlatga sayohatga borishidan qat'iy nazar "Yapon askari qabri" mavjud bo'lsa, sayohatga kelgan yapon millati vakili borib ziyorat qilishi shart etib belgilangan. Bu o'sha millat vakili vatanparvarlik ruhini singdirishning bir usuli hisoblanadi.

Demak, bunda milliy ruhni shakllantirish birinchi galdagi vazifa hisoblanadi

Ommaviy safarbarlik - dunyo aholisining yagona maqsad yo'lida birlashishi va hamkorlikda faoliyat olib borishi. Bu jarayonda til, millat, elat, e'tiqod, din va ijtimoiy mavqie hech qanday ahamiyat kasb etmaydi. Yagona oliy maqsadda kishilar ijtimoiy safarbar etiladi. Masalan, pandimiya bunga yaqqol misol bo'la oladi. Yana global isish,

ichimlik suvini asrash, yer resurslari kamayib borishi va shunga o'xshash umumbashariy muammolar kiradi.

Harbiy safarbarlik - aksariyat mamlakatlarda mavjud bo'lgan tug'ilib o'sgan vatani oldidagi ma'suliyatini ado etish uchun safarbar etilishdir.

Virtual safarbarlik - hozirgi kunda ushbu jumla shiddat bilan kirib kelayotgan ibora bo'lib bu eng havfli safarbarlik turlaridan biri deyish mumkin. Chunki bunda chegaralar va sarhadlar mavjud emas. Yo'l boshlovchilar ham aniq bo'lmasligi ham mumkin. Real olamdan tashqari virtual olamsiz hayot kechirish mushkul bo'lib qoldi. Chunki insonning kim ekanligi va uning jamiyatdagi o'rini qilgan ishlari emas uning Podpiska va Layklari belgilab berayotgani hech kimga sir emas. Ayni shunday vaziyatda o'zining keng qamroviga yoshlarni jalb etgan ijtimoiy tarmoqlar orqali ularni turli g'oyalarga virtual yo'naltiruvchi kimsalar ham ko'payib ketdi.

Ma'lum bir vaqt, joy, qamrov hisobga olinmagan holda internet orqali kishilarni safarbar etish urfga kirmoqda. Bu esa jamiyat a'zolarini chetda qoldirmayotgani va ularni o'z-o'zidan ishtirokchiga aylanib qolishi natija yaxshi yakun topmayotgan holatlar ijobiydan ko'ra ko'proqni tashkil etmoqda. Masalan 2021 yil 28 mart kuni juma namozidan chiqish vaqtida Amir Temur hiyobonida bir guruh shaxslar tomonidan LGBT faollari bilan ziddiyat kelib chiqishi bunda internet tarmog'i LGBT tarafdorlarini yig'ilishga chorlash va bunda bir birini tanimaydigan yoshlar to'planishi hamda shu vaqtda namozdan chiqayotgan olamon o'rtasida kelib chiqqan ziddiyat yoki hozirgi Ukraina va Rossiya o'rtasidagi munosabatlarda "urushga qarshimiz" degan belgi ostidagi safarbarlik chaqiruvlarni ham aytishimiz mumkin.

Bugungi kunda ushbu g'oya o'z oldiga davlatning bosh maqsadi, "Yangi O'zbekiston taraqqiyoti" mafkurasini jamiyat a'zolari bilan birdek barcha yo'nalishlarda harakat qilish kerakligini asosiy vazifa qilib belgilab olgan. Chunki har qanday mafkuraviy jarayonlar ijtimoiy safarbarlik natijasida amalga oshirilganini tajriba ko'rsatib turibdi. Buni nafaqat yurtimizda, balki jahon tajribasini o'rganish natijasida ham ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Masalan Sobiq ittifoq davrida respublikalar ichida O'zbekiston paxta ishlab chiqarish mashinasiga aylantirilganligi hech kimga sir emas. Xalqni bir yoqadan chiqarib harakatga keltirish uchun "Terimga barcha kuch bo'ldi safarbar, O'lka bo'yab kezdi har kun xushxabar" (B.Boyqobilov "Meni kuting yulduzlar") Paxta terimiga bizning zahmatkash xalqimiz ruhi bilan tayyor yo'naltiruvchi g'oya bo'lib unda barchani terimga safarbar etish hamda terim bo'yicha yetakchi o'rinda ekanligi to'g'risidagi g'oyalar bilan boyitilgan. Dunyo miqyosida COVID-19ga qarshi davlat rahbarlaridan tortib yoshu qarini birdek o'zini himoya qilish maqsadida "Uyda qoling" chorlovi ostida ko'rinmas yovga qarshi ijtimoiy safarbarlik g'oyalaridan keng foydalanilgani ham bunga yaqqol misol bo'la oladi. Aynan pandemiya davridagi yurtimizdagi sinovli kunlarda xalq to'liq yagona maqsad yo'lida safarbar bo'ldi. Bunda millatlar ham, e'tiqodlar ham, ijtimoiy mavqie ham hech qanday ahamiyat kasb yetmadi. Hamma bir yoqadan bosh chiqarib moddiy va ma'naviy jihatdan ko'makka muhtoj hamyurtlarimizga barcha qo'ldan kelganicha yordam bergani tahsinga loyiq. Manashu COVID-19 davrida millatlar, elatlar, dinlar, e'tiqodlar, chegaralar, tabaqalar kabi tushunchalar ikkinchi darajaga o'tdi hamma yagona va oliy maqsad uchun inson hayoti va sog'ligi uchun kurash yo'lida birlashdi. Shu vaziyatda dunyo aholisini aynan "O'zini yakkalash va uyda qolish" kabi g'oyalarni OAV orqali va ijtimoiy tarmoqlarda birdek harakatlanishga safarbar etildi va buni ishlash mehanizmini amalda ishlab chiqish va qay tarzda qo'llay bilish, vaziyatni to'g'ri baholash hamda eng asosiy nuqtasini aniqlab olish orqali qo'llandi.

Bu esa o'z navbatida yaxshi natija olib kelganini ko'rib turibmiz, albatta. Insonlar ko'zi bilan ilg'amaydigan qo'li bilan ushlolmaydigan tanasi bilan his eta olmaydigan anashu narsalar insoniyatga xos bo'lgan ma'naviyatdir. Jamiyatning eng og'ir nuqtasi ham natijani hisobotlarda ko'rsata olmaydigan soha ham ma'naviyatdir. Chunki jamiyat a'zolariga u turli g'oya va mafkuralarni safarbar etish orqali amalga oshiriladi. Uning natijasi esa ma'lum jamiyatlarning dunyo qarashi, fikrlashi, ongi va tafakkurida kechadigan jarayonlar bilan o'z aksini topadi. Misol uchun adib O'tkir Xoshimov "Dunyoning ishlari" asarida shunday tasvirlaydi "Odamzod, nima uchun kaftdek hovlisiga gul ekadi? Undan ko'ra sholg'om ekan, qozoniga tushadi-ku?! Nima uchun osmonda charaqlab yotgan yulduzlarni ko'rib, ko'ngli zavqqa to'ladi?! Ahir, yulduzlar uning hamyonidagi tillolar emas-ku?! Odamzod, nima uchun kitob o'qiyotib, suyuqli qahramoni o'lib qolsa yig'laydi? Axir, uni yozuvchi "ichidan to'qib chiqargani"ni biladi-ku?! Odamzod, nima uchun o'zga yurtlarga borib behisob mol-dunyo ortirsa-yu, bolaligi kechgan kulbasi yodiga tushib, tuni bilan yig'lab chiqadi? U axir koshona qasrda yashaydi-ku?! Odam, nima uchun bolasining boshida alla aytadi? Yoki, go'dak allaeshitmasa uxlamaydimi? Odamzod, nima uchun nabirasini yetaklab, necha zamon avval o'tib ketgan bobosining qabrini ziyorat qiladi?! Axir, marhum ularni ko'rmaydi-ku?! Gap shundaki, odamzodni hayvonotdan ajratib turadigan chegara bor. Bu chegaraning nomi "MA'NAVİYAT" deb ataladi". Garchi safarbarlik mafkuraning ishi bo'lsada, uni harakatga keltiradigan insonning qalb gavharida bo'lgan ma'naviyatdir. O'zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev: ham mafkura musalasini tushuntirar ekan, «Biz yaratayotgan Yangi O'zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g'oyasi bo'ladi. Mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan», deb ta'kidlaydi va aynan shu g'oya ostida jamiyat a'zolarini birlashishi, birgalikda harakatlanishi yani ijtimoiy safarbarlikni tashkil etishini ko'rishimiz mumkin. Demak, yer yuzidagi jamiki elat, millat, e'tiqod, qatlamlar, jamiyat va davlat o'zi bilgan va bilmagan holda ushbu ijtimoiy safarbarlikda ishtirok etadi va bu hodisa asrlar davomida takrorlanaveradi. Hozirgi kunda ijtimoiy safarbarlik g'oyasi kerakligining sababi birinchi navbatda yangi sohalar tashkil topishi mehnat taqsimotida hamda jamiyat a'zolarining dunyoqarashi o'zgarishi, jamiyat a'zolari o'rtasida moddiy ahvoli jihatdan oldinda bo'lmasada, ilmiy salohiyati yuqori bo'lgan jamiyat a'zolari yetishib chiqishi va ularning ushbu jamiyatda yetakchi o'rinlarni egallashi orqali qatlamlarning birinchisidan ikkinchisiga o'tishini ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

Bunda jamiyatni harakatga keltirishda jamiyat a'zolarini turli sohalararo faoliyat yuritishida harakatlanishi natijasida ijtimoiy munosabatlarga kirishishi hamda shu

munosabatlar natijasida jamiyat a'zolarining ijtimoiy mavqeini o'zgarib borishi davlat uchun ham iqtisodiy va siyosiy jihatdan samaradorlikni yuzaga keltiradi. Biror bir o'quvchi yoki talaba boring-ki uyushmagan yoshlar deymizmi, o'zining eng ko'p vaqtini ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazadi. Bu esa o'z navbatida g'oyalar safarbarligini ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari orqali bemaolol amalga oshirishga yo'l ochib beradi.

Xulosa va takliflar. o'rnida shuni aytish lozimki xalqimizning kundalik turmushidagi mayda tashvishlardan ozgina uzoqlashib bo'lsada shu yashab turgan zamin uchun millat birdam bo'lib, yagona maqsad "Vatan taraqqiyoti uchun" g'oyasi ostida birga harakatni amalga oshirish, ularning yagona maqsad yo'lidagi ijtimoiy safarbarlik orqali harakat qilishi lozim. Ushbu jarayonda yoshlarni ham real hayotda va virtual hayotda birdek safarbar etish, ularni siyosiy boshqaruv jarayonidagi ishtirokini tizimli ravishda yo'lga qo'yish talab etiladi. Zero, globallashuv jarayonining asosiy sub'ekti va harakatlantiruchi kuchi muayyan g'arazli maqsadlarni ko'zlar ekan, milliy ma'naviyat va qadriyatlarga tayangan an'anaviy tafakkur tarziga zarba berish va yoshlarni g'arbona andozadagi qolipga solish va ular ustidan hukmronlik qilishga intilaveradi. Shunday global ta'sirlar telekommunikatsiyalar, ijtimoiy tarmoqlar yoshlarimizni ongi va ma'naviy, tarbiyaviy-ahloqiy qiyofasiga kuchli salbiy ta'sirini ko'rsataveradi va biz katta muammolar qolib jamiyatda bo'layotgan kichik maishiy muammolarga o'ralishib qolaveramiz. Shuning uchun ham jamiyat a'zolarini ongi va qalbiga sharqona odob, axloq, tarbiya, milliy qadriyatlar, urf - odat va an'analarimiz xalqning me'dasiga tegmaydigan usul va vositalar orqali singdirish usullarini ishlab chiqish orqali safarbarlikni ko'ngildagidek amalga oshirishimiz mumkin bo'ladi. Shuning uchun ham hozirgi jamiyat a'zolarining ushbu g'oyaga ehtiyoji bor deb hisoblaymiz. Ijtimoiy safarbarlik g'oyasi jamiyat a'zolarini hayotini yaxshilash, ularni birgalikda yagona maqsad sari birlashishi va uni jamiyatning barcha sohalarida faoliyat ko'rsatuvchi kishilar bilan birga biz uchun yagona mafkura O'zbekiston taraqqiyoti g'oyasini amalga oshirishni o'z oldiga maqsad qilishi ham bugunning talabi ekanligidan dalolat beradi. Jamiyat a'zolariga ta'sir o'tkazishning eng qulay va samari yo'li ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlardir. Ulardan to'g'ri maqsadlarda foydalanib maqsadlar va amalga oshirish kerak bo'lgan g'oyalarni oddiy xalqqa yetkazishda ushbu tarmoqlar rolini hech bir soha bosa olmaydi. Demak jamiyat azolarini safarbar etishda shu omillardan samarali foydalanishni yo'lga qo'yish lozim.

Binobarin, jamiyat a'zolarini turli sohalarida hamkorlikdagi faoliyatini to'g'ri va adolatli tashkil etish hamda har bir odam o'zini bajaradigan vazifasini sidqidildan, halol, adolatli va ma'suliyat bilan ado etishini ijtimoiy safarbarlik g'oyasi orqali yetkazib bera olsak vatan taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan bo'lamiz!

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. "Янги Ўзбекистон стратегияси" –Т.: "Ўзбекистон", 2022
2. Шавкат Мирзиёев. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. -Тошкент: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018
3. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – 1- жилд, Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017
4. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан-миллий юксалиш сари. –Т.: "Ўзбекистон" НМИУ, 2020.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019-йил 31-декабрдаги "Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиqlаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 1059-сон қарори
6. Каримов И.А. "Юксак маънавийт – энгилмас куч". –Т.: "Маънавийт", 2008
7. Тўраев Ш.Маънавий таҳдидлар: фалсафий таҳлил. Т.: 2010й., "Мухаррир"
8. Фалсафа: Қомусий луғат. – Т.: Шарк, 2004
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати А.Мадвалиев Тошкент 2006-2008
10. Хошимов Ў."Дунёнинг ишлари" Тошкент Шарк 2005
11. Бойқобиллов Б."Мени кутинг юлдузлар" Тошкент 1976

UDK:81-22

Saida SHAKIROVA,
Tashkent State Transport University
Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0498-1016>

Under review TSTU associate professor, PhD Mustayeva G.S.

ZAMONAVIY TA'LIM MUASSASALARIDA IKKINCHI TILNI O'QITISHNING INNOVATSION TAKTIKASI

Annotatsiya

Ushbu maqola shu sohada ilgari olib borilgan tadqiqotlar bilan bog'liq holda hozirgi akademik muhitda ikkinchi tilni o'qitish uchun ishlatiladigan zamonaviy metodlarni o'rganishga qaratilgan. Bizning tobora o'zaro bog'liq bo'lgan dunyomizda bir nechta tillarda gapirish qobiliyati muhim ahamiyat kasb etmoqda. Biznes yuritish, sayohat qilish yoki xalqaro siyosat bilan shug'ullanish uchun bo'lsin, madaniyatlar bo'ylab muloqot birinchi o'rinda turadi.

Kalit so'zlar: o'z-o'zini bilish, o'z-o'zini rivojlantirish, kasbiy faoliyat, introspektsiya qobiliyatlari, ijodkorlik, tashabbuskorlik, ijtimoiy-madaniy, bilimdon, madaniy integratsiya, zamonaviy texnologiyalar.

INNOVATIVE TACTICS FOR TEACHING A SECOND LANGUAGE IN CONTEMPORARY EDUCATIONAL SETTINGS

Abstract

The present article aims to examine contemporary techniques used for teaching second language in the current academic milieu, in relation to the research done earlier in this field. In our increasingly interconnected world, the ability to speak more than one language is becoming essential. Whether it's for conducting business, travelling, or engaging in international politics, communication across cultures is paramount.

Key words: Self-knowledge, self-development, professional activity, introspection skills, creativity, initiative, sociocultural, knowledgeable, cultural integration, cutting-edge technology.

ИННОВАЦИОННАЯ ТАКТИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ВТОРОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Аннотация

Цель настоящей статьи - рассмотреть современные методы, используемые для преподавания второго языка в современной академической среде, в связи с исследованиями, проведенными ранее в этой области. В нашем все более взаимосвязанном мире умение говорить более чем на одном языке становится необходимым. Будь то ведение бизнеса, путешествия или участие в международной политике, общение между культурами имеет первостепенное значение.

Ключевые слова: Самопознание, саморазвитие, профессиональная деятельность, навыки самоанализа, креативность, инициативность, социокультурная компетентность, культурная интеграция, передовые технологии.

Introduction. Due to the recent convergence of higher education across Europe and the ongoing modernization of the education system in Uzbekistan, the current situation requires educational institutions to train competent professionals with advanced knowledge and skills. Language teaching in secondary schools was also affected by these changes. Teaching a second language in universities is crucial to enable individuals in different fields to learn a foreign language and communicate practically with foreign colleagues. This need is determined by the demands of today's society. The concept of modernizing higher education and its implementation required changes in the educational process, including the introduction of new competencies and key qualifications in addition to knowledge, skills, and abilities. The new generation of graduates should not only be "knowledgeable" but also "capable", be able to easily switch from one type of activity to another, have the skills required for a wide range of jobs, be able to do modern Technologies and highly productive work. The latest production technologies and modern work organization require many qualities from a certified specialist that go beyond highly specialized training: Knowledge of the basic laws of nature, society, and human activity; General knowledge in the field of holistic professional activity and others, as well as universal knowledge, skills, qualities, and abilities that ensure competitiveness and social adaptation to

the conditions of the modern labor market: creative thinking, introspection skills, leadership qualities, the ability for personal development and others. The domestic higher education system is intended to provide graduates not only with professional skills but also with general skills and attitudes [1].

General competencies are the basis on which professional competencies are built. This is especially true in modern conditions, when, on the one hand, scientific and professional knowledge and skills cannot keep up with the acceleration of technological progress, and on the other hand, in new conditions, active social cooperation of higher education with the world work, on the contrary, requires mutual trust [2]. Currently, in higher education, some approaches make it possible to achieve high results in the work of graduates. Many of the approaches were already used in Soviet times, but today they have undergone some changes due to the changed economic, social, and political situation. Activity- and competence-based approaches are becoming the methodological basis of foreign language teaching, based on which other learning systems are built. The main categories of approaches are the activity and personality categories. The main purpose of teaching a foreign language is to create a new way of communicating, while a person develops in the process of conducting productive foreign language activities. In the

modern educational space, different approaches do not exist in isolation from one another. Relying on a personality-oriented (or anthropological) paradigm, they interact in search of tradition and innovation.

The competence-pedagogical training has an action-oriented character: Conditions are created that shape the knowledge and skills of the students in the context of practical work and develop their independence, creativity, and initiative. For a teacher, this means using active teaching methods and forms, and innovative technologies of a productive nature to solve the problem of training students to carry out activities. From the point of view of the learning goals, activities and actions are in the foreground and the training of intellectual action is not possible without the acquisition of certain knowledge. Knowledge cannot be acquired or stored outside of the learner's actions. The quality of knowledge acquisition is determined by the nature of the types of activities, and their diversity, in which knowledge can function. With this approach to learning, new types of activities are mastered: education and research, search and design, creativity, etc. The category of activity becomes fundamental and meaningful in the learning process: the student forms his value system, sustained by society. becomes the active subject of pedagogical activity. As V.V. Davydov states activity ... functions as an exchange of activities and activity skills in the form of socially organized cooperation ... the result of such activity is the capacity for self-education [3].

The competence-pedagogical training has an action-oriented character: Conditions are created that shape the knowledge and skills of the students in the context of practical work and develop their independence, creativity, and initiative. For a teacher, this means using active teaching methods and forms, and innovative technologies of a productive nature to solve the problem of training students to carry out activities. From the point of view of the learning goals, activities and actions are in the foreground and the training of intellectual action is not possible without the acquisition of certain knowledge. Knowledge cannot be acquired or stored outside of the learner's actions. The quality of knowledge acquisition is determined by the nature of the types of activities, and their diversity, in which knowledge can function. With this approach to learning, new types of activities are mastered: education and research, search and design, creativity, etc. The category of activity becomes fundamental and meaningful in the learning process: the student forms his value system, sustained by society. becomes the active subject of pedagogical activity. As V.V.Davydov states activity ... functions as an exchange of activities and activity skills ... in the form of socially organized cooperation ... the result of such activity is the capacity for self-education [3].

Literature review. The above is the basis of the activity approach in the concept of educational development and lies in the teachings of P.P.Blonsky [Blonsky 1979], L.S.Vygotsky [Vygotsky 1986], and P.Ya.Galperin [Galperin 1998a], S.I.Hesse [Hesse 1995], V.V.Davydov [Davydov 1996], L.V.Zankova [Zankov 1996], A.N.Leontiev [Leontiev 1975], S.L.Rubinstein [Rubinstein 1999], N.F.Talyzina [Talyzina 1998], D.B.Elkonina [Elkonin 1989]; When teaching a foreign language, this approach is presented in the works of I.L.Bim [Bim2000], I.A.Zimnaya [Winter 2004b], A.A.Leontiev [Leontiev 2001], E.I.Passova [Passov 2010]. From a pedagogical-psychological point of view, the activity approach considers a person's mental abilities as the result of the transformation of external objective activity into internal mental activity through successive transformations. The personal, social, intellectual, and cognitive development of trainees is thus determined by how educational activities are organized, the system of educational measures, and the

content of the training. Based on didactic principles, the activity approach acts as a general conceptual basis for improving learning and unites the components of the educational process: subject activity in the academic discipline, teaching, and teaching. [4]. A.A.Leontiev emphasizes the importance of personality formation, its self-realization in the objective world, in the process of activity, both individual and general, and collective [5]. Here he presents the definition of the concept of the activity approach in education: The learning process is the process of a student's activity aimed at the formation of his consciousness and personality as a whole and formulates the essence and determinations of the activity approach based on the principles of educational psychology and didactics: The learning process is always activity training; all operations (techniques) should be understood and linked; The learning process should be creative. This requires several options and settings to freely choose one way or the other. Joint pedagogical and cognitive activity of a group of students under the guidance of a teacher should be at the first stage of training.

Research methodology. Accordingly, within the framework of the activity paradigm, the results of education should be directly related to the directions of personal, social, cognitive, and communicative development and presented in an activity form. This means that educational outcomes can have the character of universal (meta-subject) competencies. To solve cognitive, communicative, and value-oriented components of educational outcomes, it is necessary to identify and develop the abilities of each student and create conditions for him to achieve both subject, meta-subject, and personal results [6]. The subject context thus sets limits and orients the teacher towards the development of the student's key competencies, which give him flexibility and adaptability in a rapidly changing world. Unlike other approaches, the activity approach represents a guide to the formation of various types of speech activities, looks for mechanisms that make a person a subject in the activity process, and represents the process of formation and development of sociocultural skills and their subsequent implementation in the process of communication. The activity approach focuses mainly on the organization of the learning process, at the same time the approach is implemented in the context of the student's life activity, taking into account his subjective world.

The activity approach is already anchored in the content and goals of foreign language teaching. Nowadays, a foreign language is seen as a means of knowledge of the world around us, self-knowledge, and self-development. Within the framework of the educational standards of the new generation, this is expressed in the requirement for graduates to solve certain life and professional problems with the help of a foreign language. According to many researchers, it is not enough to use only one method or technique in pedagogical activity. What is needed is a system that is viewed as a set of objects on which a certain relationship with fixed properties is realized [7], in which the components are represented as a single whole; whose structure is related to the environment; and the multilevel nature of the system requires the construction of different models. With a systematic approach, educational activities are linked and systematized, the methodological system is integral and interdisciplinary and enables the integration of different academic disciplines. Thus, rather than bringing ready-made motives and goals into students' consciousness, they are presented with conditions and situations in which desirable motives and goals would develop, taking into account and contextualizing students' own prior experiences, individuality, and inner feelings aspirations. In the process of learning a foreign language, the axiological approach determines the formation of values towards a foreign language as a means of intercultural

communication; mastering the cultural realities, ethical and moral values of life of native speakers when learning a foreign language; saturating the content of foreign language teaching with information reflecting the cultural diversity of the world; comparing elements of another country's culture with elements of native culture in the learning process; the use of a dialogical form of education in the system of multicultural education; rational combination of classroom and extracurricular activities of students when learning a foreign language.

Conclusion and recommendations. To sum up, the primary aim of educating individuals in a foreign language is to establish a strong relationship between the students and the language being taught. Educators can ensure optimal outcomes in language acquisition for their pupils through a range of methods, including fostering interest, cultural integration, gamification, cutting-edge technology, and tailored instructional tactics that enhance the process of learning and make it enjoyable. The focus of language training is primarily on the development of the communicative skills of future specialists who have to work under the conditions of

globalization. The composition of the components of communicative competence is diverse and represents a complex integrated whole in which several competencies are distinguished, including language competence. By entering into learning a foreign language at a higher level, a student understands education as something more than just knowledge, skills, and abilities. For him, education is a value and a value system. Values shaped by sociological, cultural, logical, psychological, and pedagogical aspects influence the success or failure of learning. Therefore, we consider it necessary and sufficient to build language competence in a non-linguistic university when teaching a foreign language on the following structural competence components: motivation, cognitive and operational activity. In our dissertation research, action-based, personal action-related, communicative, and axiological approaches have become methodical guidelines for the construction of theory and practice in the development of language skills in students at a non-linguistic university. These approaches also allow us to build a system to assess the educational level of this competence.

REFERENCES

1. Государственная программа Российской Федерации «Развитие образования» на 2013-2020 годы [Электронный ресурс] : распоряжение 15 марта 2013 г., № 792-р. – Москва, 2014. – Режим доступа: <http://gov.garant.ru/SESSION/PILOT/main.htm>.
2. Болонский процесс: середина пути [Текст] / под науч. ред. В. И. Байденко. – Москва : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, Рос. Новый ун-т, 2005. – 379 с
3. Давыдов, В. В. Теория развивающего обучения [Текст] / В. В. Давыдов ; Рос. Акад. образования, Психол. ин-т, Междунар. ассоциация «Развивающее обучение». – Москва : ИНТОР, 1996. – 544 с.
4. Купавцев А. В. Деятельностный аспект процесса обучения [Текст] / А. В. Купавцев // Педагогика. – 2002. – № 6. – С. 44–49.
5. Леонтьев А. А. Что такое деятельностный подход в образовании? [Текст] / А. А. Леонтьев // Начальная школа: плюс-минус. – 2001. – № 1. – С. 3–6
6. Соловцова, Э. И. Современные педагогические тенденции в обучении иностранным языкам [Текст] / Э. И. Соловцова // Культура ненасилия – будущее человечества : сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. – Москва : АПКи ПРО, 1999. – С. 166–170.
7. Уемов А. И. Системный подход и общая теория системы [Текст] А. И. Уемов. – Москва : Мысль, 1978. – 272 с

UDK:159.937-053.(043.3)

Botirjon SHAMSIDDINOV,
Andijom davlat universiteti o‘qituvchisi
E-mail: shamsiddinobotir87@mail.ru

P.f.n., dotsent. T.Suleymanova taqrizi asosida

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE EXISTENCE OF PROTECTIVE MECHANISMS IN THE INDIVIDUAL-TIPOLOGICAL CHARACTERISTICS OF YOUTH

Аннотация

The article analyzes the specific aspects of the typological characteristics of the protection mechanisms and the state of study aimed at the formation of young people as individuals in social relations, which consists in determining the socio-psychological aspects of the manifestation of protection mechanisms in their individual-typological characteristics.

Key words: social attitude, personality, stimuli, egos, social identity, interests, abilities, character and temperament.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СУЩЕСТВОВАНИЯ ЗАЩИТНЫХ МЕХАНИЗМОВ В ИНДИВИДУАЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИКАХ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье анализируются специфические аспекты типологической характеристики механизмов защиты и состояния изучения, направленного на формирование молодежи как личности в социальных отношениях, которая заключается в определении социально-психологических аспектов проявления механизмов защиты в их индивидуально-типологические особенности.

Ключевые слова: социальная установка, личность, стимулы, эго, социальная идентичность, интересы, способности, характер и темперамент.

YOSHLARNI INDIVIDUAL-TIPOLOGIK XUSUSIYATLARIDA HIMOYA MEXANIZMLARI NAMOYON BO‘LISHINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Аннотация

Maqolada yoshlarni individual-tipologik xususiyatlarida himoya mexanizmlari namoyon bo‘lishining ijtimoiy-psixologik jihatlari aniqlashdan iborat ijtimoiy munosabatlarda shaxs sifatida shakllanishiga qaratilgan himoya mexanizmlarining tipologik xususiyatlarini o‘ziga xos jihatlari va o‘rganilganlik holatini tahlil qilish

Kalit so‘zlar: ijtimoiy munosabat, shaxs, stumillar, egolar, ijtimoiy identifikatsiya, qiziqishlar, qobiliyatlar, xarakter va temperament.

Kirish. Jahonda shaxsning o‘z-o‘zini anglashi, istiqbolni rejalashtira olishi, shaxs rivojlanishiga ta’siri bilan bog‘liq bo‘lgan shaxs himoya mexanizmlarining ijtimoiy-psixologik jihatlari o‘rganish muammosi tobora dolzarblashib bormoqda. Psixologik lug‘atda qayd etilishicha, «...psixologiya fani rivojlanishida amaliy psixologiya rolining ortishi sezilarli tendensiya hisoblanadi»[1]. Bu borada psixologik amaliyot va psixoterapiya kontekstida shaxsning psixologik himoya mexanizmlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tadqiq etish muammosi eng muhim va zarur fenomen hisoblanadi. Shaxsning himoya mexanizmlari uning individual ichki dunyosiga hamda psixikaning namoyon bo‘lishi shakllariga moslashishini ta‘minlash bilan birga, jamiyatda uning o‘z o‘rmini topa olishi yoki aksincha, yo‘qotishining asosiy sababi bo‘lib ham xizmat qilishi mumkin. Shu jihatdan qaraganda mazkur muammo hozirgi kunga qadar etarli darajada o‘rganilmagan va dolzarb ahamiyatli muammo sifatida ilmiy tadqiq etishni taqazo etadi.

Jahon ta‘lim va ilmiy muassasalarida shaxsning himoya mexanizmlariga xos bo‘lgan ijtimoiy-psixologik xususiyatlar bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha ilmiy izlanishlar ma‘lum darajada olib borilmoqda. Bu borada, shaxs rivojlanishining eng muhim bosqich ekanligi, mazkur yosh davrida shaxsning o‘z taqdirini o‘zi belgilashi mumkinligi, mutlaqo individual bo‘lgan hayot yo‘lini tanlash nuqtai nazaridan ahamiyati beqiyos ekanligi, o‘zini-o‘zi anglash,

o‘zini-o‘zi faollashtirish, kelajakka refleksiv munosabatni shakllantirishga yo‘naltirilgan masalalarga e‘tibor qaratish muhimligi bois o‘sprinning shaxs sifatidagi rivojlanishini ta‘minlanishida uning himoya mexanizmining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari bilan bog‘liqligini o‘rganish zarurati kuzatilmoqda.

Respublikamizda so‘nggi yillarda shaxsning ma‘naviy, ruhiy va aqliy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, o‘sprinlik davridan ularning ijtimoiy faolligini oshirish bo‘yicha zaruriy-me‘yoriy asoslar yaratildi. «Yoshlarning ma‘naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko‘maklashish, yoshlar uchun ochiq va sifatli ta‘limni ta‘minlash, yoshlarning mukammal ta‘lim olishi...»[2] ustuvor vazifa sifatida belgilanganligi o‘sprin shaxsida himoya mexanizmlarini shakllanishiga xizmat qiluvchi ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni ilmiy tadqiq etish orqali istiqboldagi vazifalarni amalga oshirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratdi. Bu borada yangi avlodning davlat taraqqiyoti uchun mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olishi uchun «... barqaror rivojlanishiga xizmat qiladigan bilim va ko‘nikmalarni egallashni ta‘minlash»[3] talab etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son «2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida», 2017 yil 5 iyuldagi PF-5106-son «Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar

ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida», 2019 yil 29 apreldagi PF 5712-son «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmonlar, 2019 yil 13 fevraldagi PQ-4190-son «2019-2025 yillarda O'zbekiston Respublikasi aholisining ruhiy salomatligini muhofaza qilish xizmatini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida» Qaror hamda ushbu sohada qabul qilingan boshqa me'yoriy hujjatlarda belgilangan keng ko'lamli vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek psixolog olimlaridan N.Boymurodov, L.B.Bekniyazova, M.G.Davletshin, V.M.Karimova, D.Sh.Nasirov, D.B.Norqo'ziev, N.S.Safoev, R.I.Sunnatova, N.I.Xalilova, K.A.Tillashayxova, G.B.Shoumarov, O.S.Qodirov, E.G'.G'oziev va boshqalar tomonidan o'quvchilarning o'sprinlik davrida shaxs himoya mexanizmining psixologik xususiyatlarini namoyon bo'lishini o'rganish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, N.G.Kamilovanning ilmiy ishlarida deviant xulq-atvorni belgilovchi yoshlarning o'zini-o'zi qadrlash xususiyatlari ilmiy tadqiq etilganligini qayd etish o'rinlidir.

Mustaqil Davlat Hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan E.N.Andreyeva, F.V.Bassin, M.K.Burlakova, L.I.Bojovich, L.S.Vigotskiy, V.N.Volkov, R.M.Granovskaya, S.V.Zvereva, V.G.Kamenskaya, A.B.Karpov, V.E.Kogan, I.S.Kon, V.V.Krigina, V.V.Nikolaeva, E.S.Romanova, E.T.Sokolova, I.D.Stoikov, V.A.Tashlikov, T.V.Tulupeva, E.V.Chumakova va boshqalar shaxsda psixologik himoya mexanizmining turli masalalari ilmiy tadqiq etilgan bo'lsa, B.S.Bratus, D.A.Leontev, V.N.Myasishev, V.A.Petrovskiy, S.L.Rubinshteyn, Z.I.Ryabikina, V.I.Slobodchik, E.N.Shiyanov va boshqalarning ilmiy ishlarida esa mazkur muammoning amaliyotga yo'naltirilgan jihatlari ilmiy tadqiq etilgan.

Xorij olimlaridan G.Yu.Ayzenk, A.Freud, A.Adler, A.Maslov, K.Rojers, K.Horney, F.Pearls, E.Fromm, V.S.Rotenberg, E.Erickson va boshqalar tomonidan shaxsning himoya mexanizmlari masalalari ilmiy tadqiq etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. ilmiy va nazariy adabiyotlarni ko'rib chiqish asosida psixologiya fanidagi muammoning holati va tasavvurdagi gender farqlarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga mavjud yondashuvlar ochib berilgan; olib borilayotgan tadqiqot nazariy jihatdan asoslangan; xorijiy va mahalliy psixolog olimlarning gender 1-jadval

Hayot tarzi indeksi darajalari va ko'rsatkichlari

	Me'yordan past		Me'yorda		Me'yordan yuqori	
	X	σ	X	σ	X	σ
O'rin almashish	28,46	13,47	39,85	16,19	51,53	13,76
Regressiya	17,73	11,37	27,27	11,83	31,38	10,89
Bo'sho'rinni egallash	8,07	9,38	20,42	13,87	28,84	17,73
Inkor	48,26	16,06	52,14	15,57	66,61	13,42
Proeksiya	51,00	17,76	66,21	15,11	71,46	12,82
Kompensasiya	34,61	12,07	46,71	17,08	55,76	19,21
Giperkompensasiya	39,23	14,67	52,57	21,03	55,00	15,03
Rasionalizasiya	53,73	12,57	62,82	13,49	68,61	11,37
NOZ	34,73	8,44	45,42	3,19	52,57	1,301

Hayot tarzi indeksining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish o'sprinlarda PHM (psixologik himoya mexanizmi) ko'rsatkichlarining o'rtacha qiymatlarini taqqoslashga

ijtimoiy psixologiyasi muammolari bo'yicha olimlar olib borgan ishlarining tahlillari keltirilgan, jumladan E.Erikson, E.T.Sokolova, V.V.Nikolaeva, F.V.Bassin, A.A.Rean, M.K.Burlakov, V.N.Volkov va boshqalar; V.A.Tashlikovning tadqiqotlarida idrok va baholashning adaptiv qayta tuzilishi sifatida, I.D.Stoykov himoya mexanizmlarini ichki xotirjamlik, muvozanat va hissiy barqarorlik usuli sifatida, V.S.Rotenberg, V.V.Arshavskiy himoya mexanizmlarini o'z-o'zini anglashning yaxlitligini qo'llab-quvvatlovchi omil sifatida ko'rib chiqilgan, asosan moslashish jarayonida ijobiy natijaga ularsiz erishi mumkin emasligi haqida fikr yuritilgan. Shu bilan birga K.Rojers, A.Maslou, K.Xorni kabi ko'plab nazariyotchilar va boshqalar psixologik himoyani birinchi navbatda buzilish omili sifatida ko'rishlari asoslangan.

O'zbek olimlaridan L.B.Beknazarova tomonidan boshlang'ich maktabdan o'rta maktabga o'tish davrida o'quvchilar moslashuvining psixologik xususiyatlari muammosini, N.G.Kamilova esa o'sprinlarning deviant xulq-atvorini belgilovchi o'z-o'zini baholashga xos psixologik xususiyatlarini tadqiq etishgan. Olimlarning tadqiqotlari shuni tasdiqladiki, o'z-o'zini baholash va himoya qilish mexanizmlari tartibga solish vazifalarini bajaradigan, insonning xulq-atvori, faoliyati, munosabatlarini tashkil etish uchun shaxsning shakllanishiga yordam beruvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Psixologik himoya murakkab vaziyatlarda hissiy zo'riqishni bartaraf etishga qaratilgan aqliy faoliyatning muhim jihati sifatida qaraladi. Rivojlanish psixologiyasi va yosh psixologiyasi sohasidagi mahalliy tadqiqotlar tahlili o'sprin davridagi zo'riqishning eng keskin pozitsiyalari – "o'sprinning o'z-o'ziga baho berishi", "oilaga munosabati", "o'sprinning ijtimoiy moslashuv jarayonidagi qiyinchiliklari" o'rtasidagi bog'liqliklarni ko'rsatdi.

Ushbu sohani o'rganish inson xarakterini shakllantirishi jarayonidagi murakkabliklarning o'ziga xos xususiyatlarini, shaxsning sog'lig'i va uning shaxsiy rivojlanish istiqbollarini yangicha anglashga imkon beradi. Tadqiqot natijasi psixologik ko'rsatkichlardan "himoya mexanizmlarini shakllantirishga ta'sir qiluvchi omillarni", "himoya usulini tanlashning o'ziga xosliklarini va ularning hissiy stressni engillashtiradigan asosiy imkoniyatlarini", "o'z-o'zini baholashni" va "shaxs rivojlanishini" kabilarning o'zaro bog'liqligini o'rganishga imkon berdi.

asoslangan. 1-jadvalda o'sprinlarda PHM ning o'rtacha qiymatlari ko'rsatilgan bo'lib, ular Styudentning t-mezoni asosida ishonchli farqlar bilan aniqlangan.

1-rasm. Yoshlardagi namoyon bo'ladigan psixologik himoya mexanizmlari

1. rasmda sakkizta himoya mexanizmidan beshtasining ko'proq namoyon bo'lishini va NOD shkalasi statistik jihatdan sezilarli darajada farqlanishini va normalar o'rtasidagi sezilarli farqlarni ko'rsatadi. Eng katta farqlar proeksyada pastki norma va yuqori norma o'rtasida qayd etilgan, ular 10,14 va rasionalizasiyalari 14,76 ni tashkil qiladi, bu "Men" va hulq-atvor o'rtasidagi chegaralarning aniq ekanligini anglatishi mumkin. Ammo, agar biz ularni introeksiya bilan solishtirsak, ular sezilarli siljish mavjudligi bilan tavsiflanadi. Ushbu siljish shunday amalga oshiriladiki, bu holda "Men" ning rad etilgan tomonlari go'yo o'ziga xos tarzda emas, balki tashqi muhitga xos tarzda qabul qilinadi. Bu shuni anglatadiki, oxir-oqibat, prognoz "Men" ichida sodir bo'layotgan hodisalarning sabablari va javobgarligi o'sprindan tashqi muhitga va uning tarkibiy qismlariga ko'chiriladi. Misol uchun, avtonomiyaning mumkin emasligi va sevilish qobiliyati ko'pincha odamni rasionalizasiya orqali mukammal tanlovni tanlashga va oqlashga majbur qiladi. Biroq, ikkinchisi ko'pincha regressiya kabi mexanizm bilan almashtiriladi, bu ushbu turdagi tanlovni amalga oshirish zarurati bilan kurashishga imkon beradi.

Xulosa va takliflar. "Yoshlarni individual-tipologik xususiyatlarida himoya mexanizmlari namoyon bo'lishining ijtimoiy-psixologik jihatlari" mavzusida o'tkazilgan tadqiqotdan olingan natijalar asosida quyidagi xulosalar ishlab chiqildi:

Yangi darajadagi kompetensiyaga erishilgandan so'ng dastlabki, erta davrlardagi, bolalik bilan bog'liq reaksiya

shakllari va xulq-atvor turlariga qaytish bo'lgan regressiya paytida almashinish sodir bo'lishi aniqlandi, bu esa o'z navbatida asabiy vaziyatning ta'siri ostida paydo bo'lgan hissiy bosimni anglatadi, lekin bu engillik yoki maqsadga erishishga olib kelmaydi. Bunday vaziyatda sub'ekt ba'zag ichki keskinlikni buzadigan, kutilmaganda ma'nosiz harakatlarni amalga oshirishi mumkin, ammo shu vaqtning o'zida haqiqat idrok etilgan holda tashqi tomondan bu harakat sezilmasligi mumkin.

Ilmiy tahlillar shuni ko'rsatdiki, (qiz) yoshlarda, shuningdek, (o'g'il) yoshlarda ham ijtimoiy muhitda ijtimoiy-psixologik moslashuvchanlik ularning o'z- o'zini borligicha qabul qilishlari, shuningdek boshqalarni ham qabul qilishlari, hissiy qulaylikni his etishlari, yuqori darajadagi sub'ektiv nazoratga ega ekanliklarining ko'rsatkichidir, bu kabi o'sprinlar ular bilan sodir bo'ladigan voqealarni, birinchi navbatda, ularning shaxsiy fazilatlarini (kompetensiya, qat'iyatlilik, qobiliyat darajasi va boshqalarga) va o'z faoliyatlarining tabiiy oqibatlarining natijasi deb hisoblashishlari isbotlandi;

Tadqiqot jarayonida yoshlarning o'zini o'zi baholashning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini va psixologik himoya mexanizmlarini aniqlash usullari yuzasidan ishlab chiqilgan mualliflik so'rovinomasi asosida qaltis vaziyatlarda o'sprinning o'zini o'zi baholashi va xulq-atvor reaksiyasi o'rtasidagi bog'liqliklar mavjud ekanligi tasdiqlandi.

ADABIYOTLAR

1. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarini to'plamlari. 2017.-(766)-son. B.36-37.
2. Sh.M.Mirziyoev. Birlashgan millatlar tashkiloti bosh assambeliyasidagi nutqi. 19.09.2017 y
3. O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasi
4. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. -T.: 2010. -544 b.;
5. G'.B.Shoumarov. Oila psixologiyasi-SHarq.:2010.-283 b.;

Dilnoza SHAMURATOVA,
O'zbekiston jahon tillari universiteti o'qituvchisi
E-mail:dizamura5@gmail.com
Sevara MUTALOVA,
O'zbekiston jahon tillari universiteti talabasi
E-mail:sevaramutalova9@gmail.com

TDPU professori,f.f.d G.Maxkamova taqrizi asosida

THE IMPLEMENTATION OF CLIL IN HISTORY LESSONS AT HIGHER EDUCATION

Abstract

Content and Language Integrated Learning (CLIL) is a methodology that combines the teaching of a specific content, such as history, with the teaching of a second language, such as English. This study aims to analyze the effectiveness of using CLIL in history lessons at the university level. The research is based on a literature review that identifies the benefits and challenges of implementing CLIL in the history classroom. The main findings suggest that CLIL has the potential to enhance students' motivation, language proficiency, and understanding of historical concepts. However, there are also concerns about the adequate teacher training, curriculum design, and assessment. The study concludes that CLIL can be a valuable pedagogical tool for history instructors if it is implemented with careful consideration of the context, objectives, and resources.

Key words: CLIL, history, university, content-based instruction, language learning.

ВНЕДРЕНИЕ CLIL НА УРОКАХ ИСТОРИИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

Реферативно-содержательно-языковое интегрированное обучение (CLIL) представляет собой методологию, сочетающую преподавание определенного содержания, например истории, с преподаванием второго языка, например английского. Это исследование направлено на анализ эффективности использования CLIL на уроках истории на университетском уровне. Исследование основано на обзоре литературы, в котором определяются преимущества и проблемы внедрения CLIL на уроках истории. Основные результаты показывают, что CLIL может повысить мотивацию учащихся, уровень владения языком и понимание исторических концепций. Тем не менее, есть также опасения по поводу надлежащей подготовки учителей, разработки учебных программ и оценки. В исследовании делается вывод, что CLIL может быть ценным педагогическим инструментом для преподавателей истории, если он применяется с тщательным учетом контекста, целей и ресурсов.

Ключевые слова: CLIL, история, вуз, предметное обучение, изучение языка.

OLIV TA'LIMDA TARIX DARSLARIDA KLIL TA'LIM ETILISHI

Annotatsiya

Mazmun va tilni integratsiyalashgan talim (KLIL) – tarix kabi muayyan mazmuni o'qitishni ingliz tili kabi ikkinchi tilni o'qitish bilan birlashtirgan metodologiya. Ushbu tadqiqot universitet darajasida tarix darslarida KLIL dan foydalanish samaradorligini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot KLILni tarix sinfida joriy etishning afzalliklari va muammolarini aniqlaydigan adabiyotlarni o'rganishga asoslangan. Asosiy topilmalar shuni ko'rsatadiki, KLIL o'quvchilarning motivatsiyasini, tilni bilishini va tarixiy tushunchalarni tushunishni kuchaytirish imkoniyatiga ega. Shu bilan birga, o'qituvchilarning malakasini oshirish, o'quv dasturlarini ishlab chiqish va baholash borasida ham xavotirlar mavjud. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, KLIL kontekst, maqsadlar va resurslarni sinchkovlik bilan hisobga olgan holda amalga oshirilsa, tarix o'qituvchilari uchun qimmatli pedagogik vosita bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: KLIL, tarix, universitet, kontentga asoslangan ta'lim, til o'rganish.

Introduction. Learning history involves not only acquiring knowledge of significant events and personalities of the past but also developing critical thinking skills, interpreting historical sources, and constructing arguments based on evidence. Moreover, history learning often requires reading, writing, and discussing complex texts, which pose a challenge for students who are not native speakers of the language in which history is taught. Many universities worldwide have adopted English as the medium of instruction, whether as an official policy or as a response to the demands of internationalization and globalization. In this context, Content and Language Integrated Learning (CLIL) has emerged as a way to reconcile the teaching of disciplinary content with the development of second-language proficiency. CLIL has been defined as "an educational approach in which a foreign language is used as a medium in the teaching and

learning of non-language subjects" (Coyle, Hood, & Marsh, 2010, p. 9). In other words, CLIL integrates language learning with content learning, ensuring that students use the target language for genuine communication and academic purposes. The purpose of this study is to examine the application of CLIL in history instruction at the university level. Specifically, the study seeks to answer the following research questions:

1. What are the benefits of using CLIL in history lessons at the university?
2. What are the challenges of implementing CLIL in the history classroom?
3. What are the best practices for designing and implementing CLIL in the university history curriculum?

The study uses a literature review approach to gather and analyze the existing research on CLIL and history

teaching. The main part of this article presents the theoretical frameworks and empirical evidence that support the use of CLIL in history lessons at the university. Then, the section on methods and techniques describes the strategies and materials that can be used to implement CLIL in the classroom. The following section on discussion presents the limitations and opportunities of CLIL and the implications for teacher training and curriculum design. Finally, the results and conclusion section summarizes the key findings and recommendations for the effective use of CLIL in history teaching at the university level.

Literature review. Theoretical Frameworks of CLIL in History Learning.

CLIL draws from several theoretical perspectives that support the integration of content and language learning. One of these perspectives is communicative language teaching, which emphasizes the use of language for real-world communication and meaningful tasks (Richards & Rodgers, 2001). In the CLIL context, communication is not limited to the exchange of information but also includes the negotiation of meaning, the expression of ideas, and the exploration of concepts. This approach recognizes that language and content are intertwined and that learning occurs when students engage in authentic and challenging tasks that require the use of both. History instruction provides ample opportunities for such tasks, as students are expected to analyze primary and secondary sources, generate hypotheses, compare and contrast different perspectives, and present arguments.

Numerous studies have investigated the effectiveness of CLIL in promoting content and language learning in various contexts. Many of these studies have focused on the benefits of CLIL in increasing students' motivation and engagement with the subject matter. For example, Coyle et al. (2010) reported that CLIL increased students' curiosity, confidence, and interest in the topic of history. Similarly, Del Pozo and Nussbaum (2013) found that CLIL increased students' participation and attention in the classroom, as well as their satisfaction with their own language and historical knowledge. These studies suggest that CLIL can foster a positive learning environment that values both content and language learning.

Another benefit of CLIL in history learning is the improvement of second-language proficiency. Several studies have demonstrated that CLIL can enhance students' vocabulary, grammar, and discourse skills in the target language (Marsh & Wolff, 2007; Dalton-Puffer, Nikula, & Odlin, 2010). Moreover, CLIL can develop students' ability to use language for specific disciplinary purposes, such as analyzing sources, constructing arguments, and evaluating evidence (Hüttner & Smit, 2014). These findings suggest that CLIL can contribute to the development of students' academic

language proficiency, which is necessary for success in higher education. A third benefit of CLIL in history learning is the enhancement of students' historical understanding. Research has shown that CLIL can facilitate the acquisition of historical concepts and methods, such as causality, contingency, chronology, and interpretation (Stefanowska, Czopek, & Klimczak, 2015). CLIL provides opportunities for students to engage in authentic historical inquiry, where they use the target language to access, analyze, and evaluate historical sources. By doing so, they develop critical thinking skills and historical literacy, which are essential for informed citizenship and lifelong learning.

Research methodology.

A research methodology that has been used in a study on the effectiveness of CLIL in history lessons at higher education:

1. Research question: "Does the use of CLIL in history lessons improve students' learning outcomes at the tertiary level?"

2. Research design: A quasi-experimental design was used in which two groups of students were selected: an experimental group (taught history using CLIL) and a control group (taught history using a traditional approach). The study lasted for one semester.

3. Participants: Participants were 60 undergraduate students studying history at a university in a non-English speaking country. The students were randomly assigned to either the experimental or control group.

4. Data collection: Data was collected through pre- and post-tests that assessed students' knowledge of history, as well as their language proficiency. The tests were designed to measure both content knowledge and language proficiency.

5. Data analysis: Descriptive statistics were used to analyze the data, and t-tests were used to compare the mean scores of the two groups on the pre- and post-tests.

6. Results: The results showed that students in the experimental group (taught using CLIL) had significantly higher scores on the history and language proficiency tests compared to the control group. This suggests that using CLIL in history lessons can improve both language proficiency and content knowledge.

This research methodology used a quasi-experimental design with pre- and post-tests to compare the performance of an experimental group (taught using CLIL) with a control group (taught using a traditional approach). The use of statistical analysis allowed for a rigorous evaluation of the effectiveness of CLIL in history lessons, and the results provided valuable insights into the potential benefits of this teaching approach.

Methods and Techniques of Implementing CLIL in the History Classroom

Chart#1: 4Cs in history lessons by using CLIL, source (<http://www.itis.biella.it>)

CLIL (Content and Language Integrated Learning) is an approach to teaching that integrates both language and content learning in a lesson. When applied to history lessons,

the 4Cs of content, communication, cognition, and culture can be effectively incorporated to enhance the learning experience for students.

1. Content: The content of the history lesson would be the historical events, people, and places that are being studied. The teacher can use a variety of resources such as textbooks, primary sources, maps, and multimedia to present the content in an engaging and informative manner.

2. Communication: Communication involves both the language used to convey the content and the interaction between the teacher and the students. The teacher can use a range of communication strategies such as questioning, discussion, and group work to encourage students to actively engage with the material and express their own ideas and opinions.

3. Cognition: Cognition refers to the mental processes involved in learning such as attention, memory, and critical thinking. The teacher can use a variety of learning activities that encourage students to think deeply about the historical content and develop their analytical and evaluative skills.

4. Culture: Culture encompasses the social, political, and economic context in which the historical events occurred. The teacher can help students to understand the cultural factors that influenced historical events by using examples from literature, art, and other sources.

By incorporating the 4Cs into history lessons using CLIL, students can develop a deeper understanding of the historical content and improve their language skills at the same time. The approach can also help to motivate students by making the content more relevant and engaging. To address the challenges of CLIL in history learning, several strategies and materials can be used to implement this approach effectively. One of the key strategies is content-based instruction, which integrates language learning with the exploration and analysis of historical content (Brinton, Snow, & Wesche, 1989). Content-based instruction involves the use of authentic historical texts, such as primary sources, academic articles, and multimedia, which provide rich and varied input for language learning. In addition, content-based instruction can incorporate authenticity and relevance by aligning the subject matter with students' interests and experiences, as well as with current social and political issues (Beacco et al., 2017). By doing so, students can connect their learning to real-world situations and develop a sense of ownership and engagement.

Analysis and results. The benefits of CLIL include increasing students' motivation, language proficiency, and understanding of historical concepts. However, the challenges of CLIL include the need for teacher training and expertise, the design of suitable curriculum and assessment methods, and the potential for linguistic and cultural imbalance. To address these challenges, history instructors can use a variety of strategies and materials that integrate content and language learning, such as content-based instruction, task-based instruction, and form-focused instruction. These strategies and materials can be adapted to the needs of different groups of students and the context of their learning. Moreover, the implementation of CLIL in the university history curriculum

has broader implications for teacher training and curriculum development. History instructors need to be equipped with the knowledge, skills, and attitudes necessary for integrating content and language learning effectively, such as through professional development opportunities and collaborative planning. Curriculum developers need to consider the integration of content and language learning in the overall curriculum design, such as through the selection and sequencing of topics, materials, and tasks that promote both content and language learning.

Conclusion. In conclusion, implementing Content and Language Integrated Learning (CLIL) in history lessons at higher education can be a highly effective approach to enhancing students' understanding of both historical content and language proficiency. By integrating language learning and content learning, CLIL can provide students with a more meaningful and engaging learning experience, while also preparing them for the demands of the globalized world. However, successful implementation of CLIL requires careful planning, appropriate materials, and well-trained teachers who can effectively scaffold both content and language learning. Despite these challenges, the potential benefits of CLIL in history education make it a worthwhile endeavor for educators and institutions seeking to enhance their students' learning outcomes. From the conducted research some recommendations are suggested for implementing CLIL in history lessons at higher education:

Set clear learning objectives: Before implementing CLIL in history lessons, it's important to clearly define what students should learn both in terms of content and language. This will help guide the selection of appropriate materials and activities.

Select appropriate materials: Choose materials that are relevant to the historical content and provide opportunities for students to practice language skills. This could include authentic historical documents, videos, and articles.

Provide language support: CLIL requires a focus on language development alongside content learning. Provide students with appropriate language support, such as vocabulary lists, language objectives, and sentence frames.

Scaffold learning: Students may struggle with both the content and language demands of CLIL. Scaffold their learning by breaking down complex concepts and providing support as needed.

Encourage collaboration: CLIL is a collaborative learning approach. Encourage students to work together in pairs or small groups to complete activities and assignments.

Provide feedback: Regular feedback on both content and language learning is crucial for students to progress. Provide feedback on language proficiency and content understanding to support students' learning and development.

By following these recommendations, educators can successfully implement CLIL in history lessons at higher education and provide students with a meaningful and engaging learning experience.

REFERENCES

1. Beacco J.-C., Gréciano, G., Krumm, H.-J., & Little, D. (2017). The linguistic integration of content in CLIL: An overview of European research. In C. Dalton-Puffer, T. Nikula, & U. Smit (Eds.), *Language Use and Language Learning in CLIL Classrooms* (pp. 27-47). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
2. Brinton D. M., Snow, M. A., & Wesche, M. B. (1989). *Content-based second language instruction*. New York: Newbury House Publishers.
3. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *CLIL: Content and language integrated learning*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
4. Dalton-Puffer, C., Nikula, T., & Odlin, T. (2010). Introduction. In C. Dalton-Puffer, T. Nikula, & T. Odlin (Eds.), *Language Use and Language Learning in CLIL Classrooms* (pp. 1-18). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
5. Del Pozo, V., & Nussbaum, M. (2013). Integrating history learning and language acquisition: A study with Chilean students. *Journal of Social Science Education*, 12(1), 56-68.
6. Ellis R. (2008). *The study of second language acquisition* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.

7. Hüttner J., & Smit, U. (2014). The use of English in teaching history and geography in Dutch and German classrooms: The languages of the curriculum. *Language and Education*, 28(5), 424-443.
8. Marsh D., & Wolff, D. (2007). *Diverse contexts – converged objectives: CLIL in Europe*. Frankfurt, Germany: Peter Lang.
9. Richards J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and methods in language teaching* (2nd ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
10. Stefanowska A., Czopek, R., & Klimczak, J. (2015). History learning through CLIL: The influence of learner and teacher variables on motivation and achievement in Poles' learning of English. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 18(2), 138-152.

Eldor SHERMANOV,
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti rektori v.v.b., PhD
E-mail: eldor.shermanov.01@mail.ru

T.f.n., dots. Z. Isoqov taqrizi asosida

SOCIO-PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF THE RELEVANCE OF EDUCATION IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Annotation

This article addresses the question of how to teach teenage students to approach the problem on a technological basis in order to turn involvement into a moral virtue. The reasons for their falling into various extremist movements and ways to prevent them will be shown.

Key words: Vovlechnost, sociobiology, soobshchestvo, stream, group, extremism, claim, faith.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АКТУАЛЬНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос о том, как научить школьников-подростков подходить к проблеме по технологическому принципу, чтобы превратить вовлеченность в нравственную добродетель. Будут показаны причины их попадания в различные экстремистские течения и пути их предотвращения.

Ключевые слова: Вовлеченность, социобиология, сообщество, поток, группа, экстремизм, да'ва, вера.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA DAXLDORLIK TARBIYASINING IJTIMOYIY-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

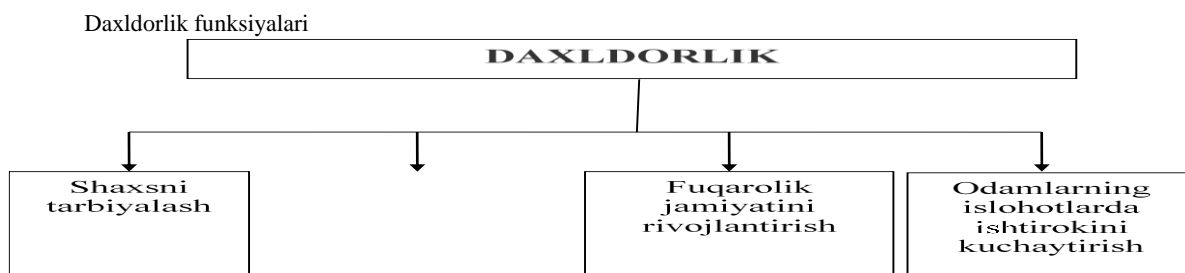
Annotatsiya

Mazkur maqolada o'smir yoshidagi o'quvchilarda daxldorlikni ma'naviy fazilatiga aylantirish uchun masalaga texnologik tamoyil asosida yondashishni o'rgatish masalasi ko'riladi. Ularning turli ekstremistik oqimlarga tushib qolish sabablari, oldini olish yo'llari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Daxldorlik, sotsiobiologiya, jamoa, oqim, guruh, ekstremizm, da'vat, e'tiqod.

Kirish. Daxldorlikni ta'lim muassasalari o'quvchilarining ma'naviy fazilatiga aylantirish uchun masalaga texnologik tamoyil asosida yondashish, ya'ni daxldorlikka o'rgatish kerak. Zero daxldorlik haqidagi bilim va tushunchalar daxldorlik tarbiyasining taxminan 30% ini tashkil etadi. (Agarda bu yuqori pedagogik-psixologik talablar asosida tashkil qilinsa). Chunki bunda ko'nikma, malaka emas, bilim shakllanadi, xolos. Zero sotsiobiologiya

aytuqlari ham insoniy fazilatlar, xulq-atvor meyorlari ijtimoiy hayot, tarbiya orqali orttirilishini isbotladi [1]. Qolaversa Islom ta'limoti ham odam yaxshi yo yomon bo'lib tug'ilmasligini e'tirof etadi. Shu tariqa o'quvchilarda daxldorlik fazilatini shakllantirishda uning quyidagi muayyan ijtimoiy tarbiyaviy vazifalarining belgilab olinishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

Tarix shuni ko'rsatadiki, insoniyat o'z taraqqiyot yo'lida xurofot va zolimlik, xudbinlikka qarshi kurashib kelgan. Bugun dunyoda dinni niqob qilib, ekstremistik harakatlarni o'z ish amaliga aylantirib olgan guruhlarining faoliyati va yoshlarni shu faoliyatga jalb etish usullari ham an'anaviy qabih niyatli insonlar ishlatib kelgan usullarga o'xshaydi. Xo'sh diniy ekstremistik guruhlar yoshlarni Vatan ravnaqi, milliy g'oyamiz ro'yobiga daxldorlikni so'ndirib, o'zlarining manfur niyatlariga daxldorlikni paydo qilishda nimalarga va kimlarga ko'proq e'tiborni qaratadi? Bu savolga javob berish uchun mavzuyimiz nuqtayi nazaridan biz uchun eng muhim bo'lgan diniy ekstremistik guruhlarining yoshlarga g'oyaviy ta'sir ko'rsatish usullarini tahlil qilamiz. Ta'lim

muassasalari o'quvchilariga o'zining buzg'unchi g'oyalariga daxldor qilishga urinib kelayotgan diniy ekstremistik oqimlardan biri – Nurchilardir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Nurchilar" diniy jamoasi Turkiyadagi diniy oqimlardan biri hisoblanadi. "Nurchilar" jamoasining asoschisi turkiyalik Said Nursiy (1873-1960) hisoblanadi. Bu ekstremistik guruhning g'oyalari Said Nursiy tomonidan yozilgan "Risolai nur" kulliyotida o'z aksini topgan bo'lib, bu turkum kitoblar dunyoning 15 tiliga tarjima qilingan.

"Said Nursiyning shogirdlariga bergan darslari risolalar tarzida chop etilib, ba'zilar to'g'ridan-to'g'ri darsning raqami bilan, masalan, "Yigirma beshinchi dars" deb

ataladi. Oqim adabiyotlarining mazmuni o'ta falsafiy mushohada va tamsillardan iborat bo'lib, ko'p jihatlarida chalkashlik mavjud. Xuddi shu jihati bilan oqim rahbarlari o'z a'zolarining ushbu falsafiy fikrlarni yecha bilish uchun hayot tajribasiga ega bo'lishi kerak, degan da'vo bilan, islomiy qonun-qoidalarni hayotga tadbiiq etish zarur [2], degan g'oyani singdirishga urinib kelmoqda.

Bu o'rinda yana bir narsaga e'tibor qaratish lozim. Oqim vakillari o'zlariga yangi a'zoni jalb etishda birinchi navbatda "Nur"chilar jamoasi faoliyati siyosatdan uzoq, degan fikrni beradi. Aslida bu bir niqob bo'lib, ularning faoliyati negizida siyosatga noqonuniy aralashuv yotadi.

1942-yilda Turkiyaning Erzurum shahrida tug'ilgan Fatxulla Gyulen "Nur" harakatining asoschisi Said Nursiy vafotidan so'ng uning o'rmini egallagach, nurchilarning Izmirdagi harakati rejalarini ishlab chiqqan va harakat ishtirokchilarining amaliy mashg'ulotlariga rahbarlik qilgan.

F.Gyulen notiqlik va odamlarni ishontira bilish qobiliyatiga ega shaxs. Uning qalamiga mansub 24 ta kitob va 130 dan ziyod turli videokasetalar mavjud. Turkiyada Gyulen tashkil qilgan 90 ta turli jamg'armalar, 103 ta xususiy maktab, 211 ta shirkat, 160 ta o'quv kurslari va 500 ga yaqin yotoqxonalar faoliyat ko'rsatgan. Shuningdek u "Sizinti", "Yni umit" va "Fontan" kabi 14 ta jurnal, "Zaman" kundalik gazetasi, "Samanyoli" xususiy telekanali va ikki radiostansiyaga egalik qilgan.

"Nur" harakati va uning rahbari F.Gyulen haqida Turkiyaning o'zida va undan tashqarida "Nurchilar maktablarida diniy targ'ibot olib boruvchi, jamiyatning yuqori-ziyoli tabaqasi uchun xavf tug'diruvchi harakat" degan fikrlar mavjud. Turkiyadan tashqarida, masalan Germaniyada Gyulen tarafdorlari tomonidan til maktabi, ikkita o'quv markazi, radiostansiya, kasalxona va bolalar bog'chasi, Gollandiya va Shvetsariyada ikkita jamg'arma, Bolqonda ikkita xususiy maktab, Markaziy Osiyoda 128 ta xususiy litsey va 6 ta universitet, Yaqin Sharq va Afrikada 3 ta maktab va 2 ta til kurslari, AQShda 2 ta yotoqxon va masjid tashkil qilingan. Gyulening iqtisodiy manbaya bo'lib "Aziya Faynens", "Ishik" kabi eng yirik sug'urta va ko'plab tijorat kompaniyalari xizmat qiladilar va odatda bu homiyilar o'z yordamlarini oshkora qilmaydilar.

Fundamentalistik guruhlar faoliyatini kuzatish uchun Turkiya qurolli kuchlari Bosh shtabi qoshida tashkil etilgan analitik guruhlardan biri ("G'arbiy ishchi guruh") 1998-yilning 27-martida Turkiya Milliy xavfsizlik kengashi yig'ilishida F.Gyulen va uning tashkilot faoliyati haqida maxsus ma'ruza tayyorladilar.

Nurchilar da'vatining eng xavfli jihati nimada? Ma'lumki, Hizbut Tahrir, ISHID, Vahhobiylik, Akramiylik to'dalarining ta'sir obyekti asosan 20 yoshdan oshgan yigit-qizlar bo'lsa, Nurchilar da'vatining bevosita o'quvchi-yoshlarga qaratilganidir. Ma'lumki, diniy aqidaparastlikka moyil shaxslarning fe'l-atvorida o'zgaralar to'g'risida, davlat tuzumi to'g'risida aniq bir asossiz yomon fikr, munosabat ko'proq uchraydi. Shu sababli ularning ko'pchiligida jangarilik, muvaffaqiyatga erishgan kishilarni ("harom bo'ylik topganlar", namoz o'qimaydiganlar, ochiq-sochiq kiyinadiganlar, qabilida) ko'rolmaslik va shu sababli ularga zarar yetkazishga intilish holatlari kuzatiladi [3].

Jahon dinlari misolida dindorlarning o'zlariga va boshqalarga munosabatlarini ilmiy jihatdan tahlil etgan amerikalik psixolog Gordon Olport jangari tabiatli bir nechta dindorlarning xatti-harakatlarini o'rganib, ular ruhiyatida asossiz adolatsizlik, zo'ravonlik va inkvizitsiya hukmron bo'lishini aniqlagan. Aniqlanishicha, haqiqiy dindor bilan jangari dindor o'rtasida katta farq bor. Masalan, dinning asl mohiyatini mukammal bilgan, dinni qadriyat sifatida idrok etguvchilarda milliy yoki irqiy masalalarda bid'atlar bo'lmaydi.

Olim e'tiqod va cherkovlarga qatnash o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish maqsadida 900 ta o'rta va katta yoshli ziyolilarning fikrlari, e'tiqod darajasi va har xil odatlarini o'rgangan. O'rganilganlarning uchdan biri umuman cherkovlarga qatnamaydiganlar bo'lib, ularning e'tiqodi ham, bid'atlarga berilish ko'rsatkichlari ham juda pastligi aniqlangan. Oyiga bir marta yoki biror sabab bilangina cherkovga boradiganlarning e'tiqod ko'rsatkichlari ularnikidan ikki barobar yuqori bo'lib, o'rtacha ko'rsatkichlar 25 tagacha ifodalandi. Bir oyda bir, ikki, uch martagacha ibodat maskanlariga borib turadiganlarning ko'rsatkichlari yuqoriroq va nihoyat, muntazam cherkovga boradiganlarning (5 martadan 11 martagacha) e'tiqodlilik ko'rsatkichlari birinchi guruhnikiga yaqin, ya'ni ikkinchi guruhnikidan 11,7 past ekani aniqlangan [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Diniy aqidaparastlar aslida o'zlari to'plagan guruh bilan muttasil neyropedagogik usullarni qo'llab, guruhni o'ziga daxldor qilishni amalga oshira borishadi va guruh a'zolarini mutaasiblikka olib borib, ularning onglik darajasini pasaytirib boraverishadi. Buning birinchi sababi – o'quvchilik chog'ida bu yoshlarda mafkuraviy immunitetni, ogohlilni, hushyorlikni va bu sifatlarning avvalida turuvchi daxldorlikning tarbiyalanmaganligidir. Bu haqda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev qayd etganidek "Bugun biz shiddat bilan o'zgarib borayotgan zamonda yashamoqdamiz. Dunyo miqyosida manfaatlar kurashi, raqobat tobora avj olib, xalqaro vaziyat keskinlashib bormoqda" [5],- deb nihoyatda aniq, ilmiy ta'rif bergan edilar.

Bu xulosa hayotda o'zining ko'plab tasdiqlarini topgan. Yuridik fanlar nomzodi, terrolog olim A.K.Zakurlayevning fikricha, "ma'lumotlar taqchilligi ham e'tiqodsizlikka olib keladi, zero, tashnalikda har qanday suvni sifatiga qaramay ichilganday, ma'lumotlar maydonidagi taqchillik har qanday fikrga ergashishga olib keladi. Ya'ni agar oilada, maktabda bolaga yetarli bilim va ko'nikmalar berilmasa, bola ongi va miyasining bo'shlig'i avtomatik yodlashga asoslangan otinchalarning o'qitishiga ham ko'nikishga olib keladi, bora-bora har qanday soxta da'vat e'tiqodsizlikni kuchaytiradi" [6]. Shuningdek, olim bu borada qator qimmatli tavsiyalarni beradi. Bu esa o'smir yoshidagi o'g'il-qizlarning o'z buzg'unchi g'oyalari daxldorlariga aylantirishga intilayotgan diniy aqidaparastlarning ishlash metodlarini pedagogik-psixologik talqin qilishni va o'qituvchilarni, jamoat tashkilotlari faollarini ularga qarshi kurashga tayyorlashni taqozo qiladi. Odatda, o'zga g'oyaviy ta'sirlarga beriluvchanlar toifasiga avvalo ayollar, yoshlar, ayniqsa o'smirlar kirishadi. Diniy ekstremizm ularga ta'sir ko'rsatishda quyidagi usullardan foydalanmoqda:

1) Kuzatish – ya'ni ro'y berayotgan hodisalar yoki voqealarga aralashmagan holda o'rganilayotgan obyekt (yoshlar, talabalar, xotin-qizlar)ning hayot tarzi, turmush darajasi, ehtiyojlari va muammolarini bevosita joyida, tabiiy sharoitda kuzatib, puxta o'rganiladi. Shu yo'l bilan o'zlarini qiziqtirgan shaxslarning psixologiyasini, xarakterini o'rganadi, ularning o'z oldiga qo'yan maqsad, orzularini aniqlashtiruvchi ma'lumotlar to'playdi.

2) Eksperiment. Bu usul tabiiy bir shakli qo'llaniladiki, uning natijasida aniqlangan obyektning "ichiga" kirib olishadi. Asta-sekin ular bilan tabiiy, kundalik hayot, faoliyat sharoitlarida hamkorlikka kirishiladi. Masalan, mahallalarga borib, mahallaning to'y-hashamlari, maraka va boshqa ommaviy tadbirlarida bevosita ishtirok etiladi. Ko'pchilik xorijlik "ko'ngilli – volontyorlar" ham aynan shu yo'l bilan o'zlarining g'oyalarni sekin-asta o'rganayotgan obyektlar – shaxslar ongiga singdira boshlagan edi.

3) So'rov. Bu usul o'smirlar bilan bevosita mulqotni nazarda tutadi. Ishonchga kirib olgan aqidaparastlar auditoriyaning har bir a'zosi bilan erinmay, yakka suhbatlar

o'tkazadi, o'zini qiziqtirgan savollariga javoblar to'playdi, ba'zan so'rovning yozma shakllaridan ham foydalanadi. Terrorchilarning ish usullaridagi o'ziga xoslik shuki, ular so'rovlar o'tkazishning individual ham guruhli usullarini keng qo'llaydi, o'zlariga zarur bo'lgan ma'lumotni ixtiyoriy, asta-sekin zo'rvonlik, qo'rqitish yo'li bilan ham oladi. Oddiy savollardan boshlangan savol-javobga qoniqarli ma'lumot olayotganligini sezgandan keyin "shuni yozma tarzda ham bera olasizmi?" deb so'raydi. Bir marta gunoh qilgan odam o'zida tobelikni sezgani sababli, u oxirgi shart – yozib berishga ham ko'nadi.

4) Hujjatlarni o'rganish – aqidaparastlar radio, televideniye orqali beriladigan materiallar, videotasmalarga tushirilgan turli materiallarni verbovka qilinayotgan odamga ko'rsatib, uning shaxsiy hayotidagi ayrim materiallarni ular bilan solishtirib, tazyiq qurbonini boshi berk ko'chaga kiritishda hujjat, asos, dalil sifatida foydalanadi. Bu psixikaga tez va kuchli ta'sir ko'rsatadi. Internet saytlari, messengerlari va ijtimoiy tarmoqlari orqali beriladigan ayrim shov-shuvli mish-mishlar ham aynan tinglovchi uchun hujjatlar rolini o'ynaydi, uning daxldorligini o'zgartirib, e'tiqodini susaytiradi.

Bundan tashqari, mafkuraviy tazyiq psixologik usullar yordamida amalga oshirilgani uchun har bir g'oyaviy guruhning o'ziga xos original usullari ham bo'lishi mumkin.

Masalan, mafkuraviy kurashlar jarayonida qo'llaniladigan eng samarali usullardan biri – "miyani tozalash" usulidir. Ushbu atama 50-yillarda bo'lib o'tgan shimoliy koreya urushida amerikalik asirlarning fikrini o'zgartirish maqsadida ilk marotaba qo'llanilgan. Aslida esa bu uslub xitoyliklarning "fikrlar ustidan nazorat" usulidan andoza sifatida olingan edi. Ular shu yo'l bilan amerikaliklar orasidan yuzlab asirlarni o'z raqiblari bilan hamkorlikda ishlashga ko'ndirgan, ayrimlarini, xattoki, o'z yurtiga qaytish fikridan ham voz kechishga majbur qilgan edilar (keyinchalik bu usul Stokgolm sindromi degan nom olgan).

Demak, e'tiqodga ta'sir ko'rsatilayotganda, yangi gap yoki fikr qo'l bilan yozilishi, til vositasida aytilishi, harakatda qo'llanilishi muhimdir. "Nima uchun? Nega shunday bo'ladi?" degan savol esa psixologlarni o'ylantiradi. Javob oddiy: ba'zan odam yaxshi taassurot qoldirish uchun ham notanish hamrohning arzimagan iltifotlarini qabul qilishga majbur bo'ladi, yoki notanish odamni xafa qilib qo'yishdan xijolat qilib ham bildirilgan iltifot yoki taklifni qabul qiladi.

Tahlil va natijalar. Siyosatda ham, mafkuraviy urushda ham shunday. Bunday holatlarni tushuntirish uchun Leon Festinger kognitiv dissonanslar nazariyasini asoslagan. Uning fikricha, agar odamda bir vaqtda ikki xil fikr paydo bo'lib, amalga oshirayotgan harakatiga shubhasi paydo bo'lsa, u buni fikran oqlashga urinadi. Masalan, agar bir odam chekishning salomatlik uchun zararini bila turib ham chekaversa, unda kognitiv dissonans paydo bo'ladi. Tashlay desa, chekishni boshlab qo'yg'an, tarki odat amri mahol. Shuning uchun u o'z harakatlarini oqlash uchun g'oyaviy asoslar qidiradi. Ingliz olimlari o'tkazgan eksperimentlarning birida shu narsa ma'lum bo'ldiki, umuman chekmaydiganlarning 100 foizi, chekadiganlarning sal kam 50 foizigina chekishning haqiqatan ham sog'liq uchun zarar ekanligiga ishonadi. Oxirgilar ishongani bilan chekishni

tashlay olmaydi, chunki unga o'xshaganlar atrofda ko'p, "men yolg'iz emasman-ku" degan fikr uni tinchlantiradi.

Demak, odamning xulqini o'zgartirish uchun eng avvalo, uning ongi va qalbini o'zgartirish lozim. Bu oson ish emas, chunki ko'pincha odamlarning o'y-fikrlari bilan xatti-harakatlari o'rtasida tafvut paydo bo'lib turadi. Insoniyat tarixi turli xil g'oyalarni inson ongiga singdirishga oid ko'p eksperimentlarni biladi. Ba'zan bunday ta'sirotlar odamlarni nafaqat axloqan, hatto jismonan yo'q bo'lishiga ham olib keladi. Buning yo'llari ham turlicha. Masalan, fashistlarning "buyuk mafkurachisi" Gebbels ommaviy axborot vositalarini, san'atni va kinematografni nazorat qilish yo'li bilan natsistlar mafkurasini nemis xalqi ongiga singdirgan. Boshqa bir millatchi Yulius Shtrayxer 500 ming tirajli bitta gazetasi bilan xalq ongiga ta'sir ko'rsatgan. Gitlerning o'zi bu gazetani boshidan oxirigacha o'qigan, chunki u Gitlerga daxldor g'oya – antisemistik yo'nalishda bo'lgan.

Xulosa va takliflar. Bugungi kunda ekstremizm, "demokratiya eksporti", missionerlik o'z g'oyalari yoshlarni daxldor qilib olishda turli psixologik-pedagogik usullarni qo'llaydi. Masalan, munnizmning asoschisi – "Birlashish Cherkovi" rahnamosi San Mung Min turli yengillik, imtiyoz, yangiliklar va'da qilib, o'z sektasiga yoshlarni daxldor qilishda o'zining noyob qobiliyatlarini namoyon etgan. Uning qarmog'iga ilingan yoshlar dastlab yengil majburiyatlar ola boshlaganlar, borgan sari bu olgan majburiyatlarini o'zlaricha oqlashga intilish kuchaygan, sekta a'zolari soni ortib borgan. Masalan, ular yo'lovchilarni to'xtatib: "Salom! Men munchiman, biz bilan birga bo'lishni xohlaysizmi?" deb murojaat qilmaganlar. Aksincha, yollovchi-missionerlar odamlarni avval ziyofatlarga, keyin ular bilan birga biror yerda hordiq chiqarishga taklif etadi, iliq muloqot, suhbatlar muhitida hayot haqida falsafiy suhbatlar o'tkaziladi. Oxirida birlashib qo'shiqlar aytishadi, munozaralar bo'ladi. Shu tarzda davom etgan hamkorlik oxiri xayriyalar to'plashda ishtirok etish yoki yangi a'zolarini sektaga jalb etish bilan tugaydi. Ya'ni munchilar shoshmaydi, hamma ishlar asta-sekin, bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. O'z navbatida sekta ta'limotida tashkilot qoidalari qattiq rioya qilish, moddiy mablag'lar yig'ishga alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu moddiy mablag'larning yig'ilishiga qarab har bir adept (sektada dastlab qabul qilingan a'zo)larning ruhiy o'sganlik darajasi belgilanadi [7].

Masalan, Jim Jons "Narodniy Xram" sektasining rahbari o'z izdoshlariga, sekta uchun hayr-u ehsonlar berish ixtiyoriy deb e'lon qilib, keyinchalik esa a'zolar umumiy daromadining 10%, so'ngra – 25%, oxiri bor mol-mulkini "muqaddas" ish yo'lida ehson qilishini talab qilgan. Qizig'i shundaki, bir marta ehson qilgan odam yana va yana ehson qilavergan.

Demak yuqoridagi tahlillar asosida o'quvchilarda daxldorlik fazilatini milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari g'oyaviy dastur asosida shakllantirish maqsadga muvofiq.

O'quvchilarda shakllangan daxldorlik fazilati mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy yuksaltirishning aosiy omili, ya'ni ulardagi ijtimoiy-axloqiy rivojlanganligiga bog'liq ekan.

Globalashuv sharoitida o'quvchilarda daxldorlik fazilatini shakllantirish, ularda turli xil ichki va tashqi tahdidlarga nisbatan mustahkam mafkuraviy immunitet tizimining shakllanishiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Уилсон Ч., Ч.Ламзден. Социологий. – М.: Мисл, 1986. – С. 49.
2. Qodirov U.A., Aminov A.A. Yosh xuquqshunoslar: Ilmiy maqolalar to'plami /Nashrga tayyorlovchilar.-T, 2018-y. O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2018.-B-13
3. Alimova M. "Markaziy osiyodagi Barqarorlik va xavfsizlikka tahdid solayotgan diniy ekstremistik va terrorchi tashkilotlar". Ma'ruzalar to'plami. 2010. B-12-14
4. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды / (Пер. с англ. Л.В.Трубитсиной и Д.А.Леонтева) – М.: Смысл, 2002.с.75.

-
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil 28-dekabrda Oliy Majlisga qilgan Murojaatnomasi. Xalq so'zi.2018-yil 29-dekabr.
  6. Zakurlayev A.K. Diniy ekstremizmga qarshi kurashda psixologik usullardan foydalanishi. Falsafa va huquq. №3 2008 34-36 b.b.
  7. Musayev M. Globallashuv sharoitida missionerlik va prozelitizmning salbiy oqibatlari. Ijtimoiy fikr - inson huquqlari jurnali. 2012-yil. №4 B.72.

UDK:091.2

Malika SHARAPOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti ijtimoiy fanlar fakulteti talabasi
Mirkomil ATAVULLAYEV,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti v.b

O'zMU professori O.Musayev taqrizi asosida

EKSTREMIZM VA XALQARO TERRORIZM KO'RINISHLARI TO'G'RISIDA AYRIM MULOHAZALAR

Аннотация

Ushbu maqolada ekstremizm hamda xalqaro terrorizm ko'rinishlari to'g'risida ayrim mulohazalar yuritilgan. Muallif ekstremizm va xalqaro terrorizm to'g'risidagi muammolarni ilmiy va nazariy jihatdan tadqiq etgan. Bugungi kunda ekstremizm hamda terrorizm bo'yicha bo'layotgan muammolarni hal etish choralari ko'rish hamda yoshlarni bu mafkuraviy oqimlardan yiroq tutmoqlik kerakligini batafsil bayon etgan.

Kalit so'zlar: Qonun, ekstremizm, terrorizm, xavfsizlikni ta'minlash, davlat, jamiyat, mafkuraviy oqimlar, ekstremist, terrorist, aqidaparastlik.

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ ОБ ЭКСТРЕМИЗМЕ И ПРОЯВЛЕНИЯХ МЕЖДУНАРОДНОГО ТЕРРОРИЗМА

Аннотация

Данная статья содержит некоторые комментарии о проявлениях экстремизма и международного терроризма. Автор научно и теоретически применил проблемы экстремизма и международного терроризма. Он подробно разъяснил необходимость принятия мер по решению проблем экстремизма и терроризма и отстранению молодежи от этих идеологических течений.

Ключевые слова: Право, экстремизм, терроризм, безопасность, государство, общество, идеологические течения, экстремист, террорист, фанатизм.

SOME REMARKS ON EXTREMISM AND INTERNATIONAL TERRORISM APPEARANCES

Annotation

This article contains some comments on the manifestations of extremism and international terrorism. The author applied the problems of extremism and international terrorism scientifically and theoretically. He explained in detail the need to take measures to solve the problems of extremism and terrorism and to keep young people away from these ideological currents.

Key words: Law, extremism, terrorism, security, state, society, ideological currents, extremist, terrorist, fanaticism.

Ma'lumki, ekstremizm va terrorizm eng xatarli hamda oqibati eng xunuk jinoyat xisoblanib, butun dunyoda tinchlik, xavfsizlik va barqarorlikka xavf soluvchi tahdididir. Bu mudhish qilmishlar yovuz niyatli kimsalar tomonidan dunyoning xohlagan mintaqasi, mamlakati, hududida turib, turli shakl va usullarda amalga oshirilishi mumkin. Ayni paytda dunyoning turli mintaqalarida xalqaro terrorizm va ekstremizmning yangi tahlidlariga qarshi kurashish borasida targ'ibot va amaliy faoliyatning kuchaytirilayotganligi hamda unga qarshi kurashish nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar, balki keng jamoatchilikning birinchi darajali vazifasi sifatida tan olingan. Terrorizm — siyosiy, diniy, mafkuraviy va boshqa maqsadlarga erishish uchun shaxsning hayoti, sog'lig'iga xavf tug'diruvchi, mol-mulk va boshqa moddiy obyektlarning yo'q qilinishi xavfini keltirib chiqaruvchi hamda davlatni, xalqaro tashkilotni, jismoniy yoki yuridik shaxsni biron-bir harakatlar sodir etishga yoki sodir etishdan tiyilishga majbur qilishga, xalqaro munosabatlarni murakkablashtirishga, davlatning suverenitetini, hududiy yaxlitligini buzishga, xavfsizligiga putur yetkazishga, qurolli mojarolar chiqarishni ko'zlab ig'vogarliklar qilishga, aholini qo'rqitishga, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni beqarorlashtirishga qaratilgan, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida javobgarlik nazarda tutilgan zo'rlik, zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitish yoki boshqa jinoy qilmishlar bo'lib xisoblanadi[1]. Terrorizm bu — ma'lum siyosiy maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan, tinchlikka, fuqarolar xavfsizligiga va hayotiga zo'ravonlik ishlatish, yoki uni qo'llash xavf xatarni

tug'diradi. Terrorchi — terrorchilik faoliyatini amalga oshirishda ishtirok etayotgan, shuningdek terrorchilik faoliyatida ishtirok etish uchun xorijga chiqib ketishni yoxud O'zbekiston Respublikasi hududi orqali harakatlanishni amalga oshirgan shaxs. Ekstremizm — ijtimoiy-siyosiy vaziyatni beqarorlashtirishga, O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini zo'rlik bilan o'zgartirishga, hokimiyatni zo'rlik ishlatib egallashga va uning vakolatlarini o'zlashtirib olishga, milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovat qo'zg'atishga qaratilgan harakatlarning ashaddiy shakllari ifodasidir. Ekstremist — ekstremistik faoliyatni amalga oshirishda ishtirok etayotgan, shuningdek ekstremistik faoliyatda ishtirok etish uchun xorijga chiqib ketishni yoxud O'zbekiston Respublikasi hududi orqali harakatlanishni amalga oshirgan shaxs.

Ekstremizmning oldini olish quyidagilardan iborat: aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jamiyatda ekstremizmga nisbatan murosasizlik munosabatini shakllantirish;

ekstremistik faoliyatni amalga oshirishga yo'l qo'ymaslik to'g'risida rasmiy ogohlantirish chiqarish;

yuridik shaxs tomonidan ekstremistik faoliyat amalga oshirilishiga yo'l qo'ymaslik to'g'risida taqdimnoma kiritish;

ekstremistik materiallarni olib kirish, tayyorlash, saqlash, tarqatish va namoyish etishni taqiqlash;

ekstremizmni moliyalashtirishni taqiqlash[2];

Terrorizmga va ekstremizmga qarshi kurashning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat: qonuniylik, shaxs

huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining ustuvorligi, terrorizmning oldini olish choralari ustuvorligi, jazoning muqarrarliligi, terrorizmga qarshi kurash oshkora va nooshkora usullarining uyg'unligi, jalb etiladigan kuchlar va vositalar tomonidan terrorchilikka qarshi o'tkaziladigan operatsiyaga rahbarlik qilishda yakkaboshchilik qilish kabilar kiradi. Terrorchilik va ekstremizm faoliyatining oldini olish davlat organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hamda jamoat birlashmalari, shuningdek, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar tomonidan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy va boshqa choralar majmuyini o'tkazish orqali amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasida "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida" maxsus qonun qabul qilindi (2000-yil 15 dekabr)[3]. Xalqimizning ming yillik tarixini, bugungi ma'naviy hayotini, din-u diyonatimizni muxtasar aytish mumkinki, Alloh bizning qalbimizda, yuragimizda. Islom dini qadriyatlarini mamlakatimizdagi ro'y berayotgan ma'naviy yangilanish jarayoni va milliy g'oya mezonini shakllanishining eng muhim omillaridan biridir. Zero, globallashuv dunyoni bir butun va yaxlit qila borishi bilan bir qatorda, uning hosilasi sifatida alohida olingan millat va jamiyatlar darajasida o'z-o'zini anglashga bo'lgan intilishning chuqurlashuviga ham zamin yaratmoqda. Diniy tashkilotlar qaysi konfessiyaga taalluqligidan qat'iy nazar, faoliyat borasida bir xil huquqqa egadirlar. Ushbu diniy tashkilotlarning emin-erkin faoliyat olib borayotgani ham yurtimizda hukm surayotgan diniy bag'rikenglikning amaliy ifodasidir.

2000-yil 15-dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risidagi"[4] qonunida terrorizmga "Xalqaro munosabatlarni murakkablashtirish, dlatning suverentini, hududiy yaxlitligini buzish, xavfsizligiga putur yetkazish, urush va qurolli mojarolar chiqarish, ijtimoiy siyosiy beqarorlashtirish, aholini qo'rqitish maqsadida davlat organlarini xalqaro tashkilotlarni, ularning mansabdor shaxslarini, jismoniy va yuridik shaxsning biror bir faoliyatini amalga oshirishdan tiyilishga majbur qilish uchun zo'rlik, kuch ishlatish, shaxs yoki mol-mulka xavf tug'diruvchi boshqa qilmishlar, ular amalga oshirish tahdidi, shuningdek terrorchilik tashkilotlarining mavjud bo'lishini, ishlab turishini, moliyalashtirishni ta'minlashga, terrorchilik harakatlarini tayyorlash va sodir etishga, terrorchilik tashkilotlariga, ularning faoliyatida ishtirok etayotgan shaxslarga bevosita yoki bilvosita har qanday mablag'vositalar va resurslar berish yoki yig'ishga, boshqa xizmatlar ko'rsatishga qaratilgan faoliyat" tarzida ta'rif beriladi. Terrorizm insoniyat jamiyati rivojlanishining kapitalizmga boshqarilgan davridir. Buyuk fransuz inqilobi bilan bevosita bog'liq bo'lgan feodalizm bilan kapitalizmga o'tish davri, bir qator Yevropa davlatlarida monarxiya tuzumi bilan kurashish, shuningdek, demokratiya qaror topish davrining tarixiy, ijtimoiy-siyosiy hodisasi sifatida o'rganish kerak. XX asrning 60-yillaridan boshlab, terrorizmning eng daxshatli turi avj oldi. Bu diniy ekstremizmdir[5]. Bu diniy niqob qilib olib, o'zlaricha islom davlatini tuzamiz deb, odamlarga ta'sir o'tkazish turli qo'poruvchilik haraktlarini olib borishdir. Diniy ekstremizm nima, u qanday paydo bo'ldi degan savol tug'iladi. Bu savollarga O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I. Karimov xulosalaridan javob topamiz: "Jamiyat hayotining bir qismi bo'lgan din, ijtimoiy hayotning boshqa sohalari bilan muqarrar ravishda munosabatda bo'lgan. Ularga ta'sir ko'rsatgan va o'zi ham boshqa sohalarning ta'siriga duch kelgan. Hozir mavjud bo'lib turgan diniy tartiblarning ko'pchiligi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy burilishlar, tangliklar davrida shakllanganligi bejiz emas. Shu tariqa din insoniyat tarixining turli davrlarida siyosat bilan ozmi ko'pmi ochiq oydin munosabatga kirishgan[6].

O'zbekiston va xorijiy davlatlar qonunchiligida terrorizmga qarshi kurash masalasining huquqiy tartibga solinganligi ma'lum. O'zbekiston Respublikasi birinchi

Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov II chaqiriq Oliy Majlisning uchinchi sessiyasida so'zlagan nutqida "Bizning yurtimiz bugungi kunda yon atrofimizda vujudga kelgan vaziyatdan foydalanib o'zining uzoqqa mo'ljallangan yovuz maqsadlarini amalga oshirishga urinayotgan turli ekstremistik aqidaparastlik markazlarining g'arazli intilishlari qaratilgan hududga aylanib qolmoqda" ta'kidlagan edi. Bu "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risidagi" qonun[7] loyihasini ishlab chiqishga asosiy turtki bo'lgan edi. Qonun loyihasida terrorizmga qarshi kurashning tamoyillarini belgilashda "BMT VIII kongresining jinoyatchilikni ogohlantirish va huquqbuzarlar bilan munosabatda bo'lish bo'yicha materiallardagi davlatlarning jinoyat qonunchiligiga tegishli qonunlarning o'xshashligini ta'minlashga ko'maklashish, garchi shu bilan birga davlatlar o'rtasida nizolar kelib chiqishi mumkinligini ogohlantirishi uchun milliy qonunchilikning haddan ortiq kengayib ketishini oldini olishga amal qilish mazmunidagi tavsiyalari inobatga olindi". Qonunning maqsadi terrorizmga qarshi kurash sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat bo'lib asosiy vazifalari etib shaxs, jamiyat va davlatning terrorizmdan xavfsizligini ta'minlash, davlat suverenteti va hududiy yaxlitligini himoya qilish, fuqarolar tinchligi va milliy totuvlikni saqlashdan iborat. Qonun "Umumiy qoidalar", "Davlat organlarining terrorizmga qarshi kurash sohasidagi vakolatlari", "Terrorchikka qarshi operatsiyaning o'tkazilishi", "Terrorchilik oqibatida yetkazilgan zararni qoplash" va "Jabrlangan shaxslarning ijtimoiy reabilitatsiyasi" hamda "Terrorizmga qarshi kurashda ishtirok etayotgan shaxslarning huquqiy va ijtimoiy himoyasi" deb nomlanuvchi 5 bo'lim va 31 moddadan iborat. Terrorizmga qarshi kurashni amalga oshirishda davlat boshqaruv organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar, fuqarolar ko'maklashishlari zarurligi 6-moddada belgilab qo'yilgan. Terrorizmga qarshi kurashish, O'zbekiston Respublikasi Milliy Xavfsizlik Xizmati, Ichki Ishlar Vazirligi, Davlat chegaralarini himoya qilish qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasi, Mudofaa hamda Favqulotda Vaziyat Vazirligi amalga oshiradi (8-modda). Jumladan, Favqulotda Vaziyatlar Vazirligi favqulotda vaziyatlardan aholini muhofaza qilish, terrorchilar harakat qilayotgan zonada joylashgan alohida, muhim, to'yifalangan va boshqa obyektlar barqaror ishlashini, shuningdek terrorchilik oqibatlarini tugatish yuzasidan vazirliklar davlat qo'mitalari, idoralar va mahalliy davlat hokimiyati organlarining faoliyatini muvofiqlashtiradi, hamda qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi[8]. Terrorizm bilan kurashish sohasidagi hozirgi bosqichdagi hamkorlik bir necha yo'nalishlarda amalga oshirilmoqda alohida qayd etish kerakki, O'zbekiston Respublikasi dunyoning ko'plab davlatlari bilan terrorizm, ekstremizm va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurashish to'g'risidagi shartnomalarni imzolagan. "Bugun biz butun insoniyatga tahdid solib turgan bu illatga barham berish borasidagi kurashdan hech qanday davlat chetda qolmasligi tabiiy. Jahondagi yuzdan ortiq davlatning mazkur masala bo'yicha o'z fikri qat'iy pozitsiyasini bayon qilgani ham haqiqatni tasdiqlaydi. Bugun terrorizmga qarshi tashkil qilinayotgan koalitsiyasi safiga o'zining siyosiy tuzumi va qarashlaridan qat'iy nazar turli davlatlar, shu jumladan barcha yetakchi arab va musulmon jamoatlari qo'shilayotgani e'tiborga sazovordir. Bunday kuchlar va davlatlarni birlashtirayotgan xalqaro hamjamiyatning qat'iyligi tobora mustahkamlanib bu kurash xalqaro tus olib borishiga hech qanday shubha qolmayapti. Gap shundaki, terrorizm tahdid mavhum tushuncha emas, balki xalqaro terrorizmning o'z oldiga qo'ygan siyosiy maqsadlariga erishish uchun jahondagi mavjud tartibni beqarorlashtirish, xalqaro, mintaqaviy va milliy xavfsizlikka

tajovvuz qilish orqali reja va niyatlarini amalga oshirish yo'lidagi harakatlardir. Bu narsa milliy huquq va xalqaro meyorlarning buzilishiga tinchlik va insoniyat xavfsizligiga qarshi jinoyatlar deb tavsiflanishi kerakligini bildiradi. Mana nima uchun xalqaro terrorizm va uning tahdidiga qarshi harakat faqat harbiy, siyosiy va maxsus xususiyatli choralar bilangina emas, balki terrorizm bilan kurashishda huquq doirasida, amaldagi milliy qonunchilik, xalqaro huquq me'yorlari asosida olib borish kerakligini talab qiladi. Shuning uchun ham surishtiruv va tergov idoralarning zimmasiga bu turdagi oqim partiyalarning O'zbekiston Respublikasida faoliyat ko'rsatishiga yo'l qo'ymaslik chorasini ko'rish, bu borada tezkor-tergov tadbirlarini o'tkazish, ma'lumotlarini tahlil qilib, ularni keltirib chiqaruvchi sabablar va shart sharoitlarni sinchikovlik bilan to'la, har tomonlama o'rganish, bartaraf etish, jinoiy uyushma a'zolaridan jinoyatlarni sodir etishdagi ishtirokini aniqlash mas'uliyatini yuklaydi. Dunyoda terrorizm tahdidlari ayniqsa, so'nggi yillarda kuchayib borayotgani ularga qarshi asosan kuch ishlatish yo'li bilan kurashish usuli o'zini oqlamayotganidan dalolat beradi. Bu borada ko'p hollarda tahdidlarni keltirib chiqarayotgan asosiy sabablar bilan emas, balki ularning oqibatlariga qarshi kurashish bilangina cheklanib qolinmoqda. Xalqaro terrorizm va ekstremizmning ildizini boshqa omillar bilan birga, jaholat va murosasizlik tashkil etadi, deb hisoblayman. Shu munosabat bilan odamlar, birinchi navbatda, yoshlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir. Ekstremistik faoliyat va zo'rvonlik bilan bog'liq jinoyatlarning aksariyati 30 yoshga yetmagan yoshlar tomonidan sodir etilmoqda.

Bugungi dunyo yoshlari – son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda. Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo'rvonlik g'oyasi "virusi" tarqalishining oldini olishdir. Buning uchun yosh avlodni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko'p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim, deb hisoblaymiz[9]. Bugun insoniyat yangi ming yillikka qadam

qo'ygan, o'z taraqqiyotining misli ko'rilmagan cho'qqilariga ko'tarilgan bir davrga kelib shunday muammoga ro'baro' bo'ldiki, uning halokatli nafasini butun dunyo yaqindan sezmoqda. Hozirgi vaqtda terrorizmning tajovuzidan o'zini xoli his qiladigan birorta qit'a yoki davlatning o'zi yo'q. Xuddi vabo kabi yer yuzining ko'plab mamlakatlariga yoyilib borayotgan bu balo-qazo er taga kimni nishonga olishini ham oldindan aytish qiyin. O'zbekiston davlati istiqbolning tarixan qisqa, ammo g'oyat sermazzmun yillari davomida Birinchi Prezident Islom Karimovning bevosita rahbarligida adolat ustuvorligiga asoslangan erkin, demokratik, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etishda o'zbek modeliga asos soldi. Markaziy Osiyoda barqarorlik tayanchi bo'lgan O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy yuksalishiga, hafsizligi va barqarorligiga ochiqdanochiq tahdid solayotgan din niqobi ostidagi ekstremistik kuchlar, fundamentalistlar, separatshilar va xalqaro terrorchilar, o'ta hafl jinoiyatchilar, ularning eng ashaddiyarlari qo'shni Tojikiston va Afg'oniston davlatlarida uya qurib, dunyoning turli burchaklaridagi ashaddiy terrorchi hamtavoqlarining moddiy va mafkuraviy madadiga tayangan holda yurtimiz sarhadlarini buzib o'tishga urinmoqdalar. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov 1993- yili Birlashgan Millatlar Tashkilotni bosh Assambleyasining 48- sessiyasida so'zlagan nutqida halqaro jinoiyatchilik, ayniqsa uning o'ta xafli ko'rinishi hisoblangan xalqaro terrorizm hamda narkobiznesga qarshi kurashda dunyodagi tinchliksevar davlatlar kuchlarini birlashtirish va muvofiqlashtirish tashabbusi bilan chiqqan edi. Xalqaro terrorizm va ekstremizmning oxirgi yigirma yil davomida tobora xavfli tus olib, kuchayib borayotganligi jahonda jinoiyatchilikning keskinlanuviga ta'sir etdi[10]. Hozirda terrorchilik miqyosi kengayishi xafi yanada yaqqalroq ko'zga tashlanmoqda. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, terrorchilar yadroviy, kimyoviy va biologik qurollardan ham jinoiy maqsadlarni amalga oshirishda foydalanish bilan tahdid qilishlari mumkin. Shuningdek, ular insonning hayoti va sog'lig'iga bevosita ta'sir etmagan holda kompyuter tarmoqlaridan ham jinoiy qilmishlari yo'lida foydalanib, harbiy harakatlarni boshlash niyatida ekanligi ma'lumdir[11].

ADABIYOTLAR

1. Karimov I. A., O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari, T., 1997.
2. <https://lex.uz>
3. O'zbekiston Respublikasida "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida" maxsus qonun qabul qilindi 2000-yil 15 dekabr
4. O'zbekiston Respublikasida "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida" maxsus qonun qabul qilindi 2000-yil 15 dekabr
5. Hasanov, Ahadjon. O'zME. Toshkent, 2000-yil
6. Karimov I. "Yuksak ma'naviyat- yengilmas kuch" asari 2008-yil.
7. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimovning II chaqiriq Oliy Majlisning uchinchi sessiyasida "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risidagi" qonuni.
8. Karimov I. A., O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari, T., 1997.
9. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutq so'zlad. 20.09.2017. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining rasmiy veb-sayti.
10. <https://president.uz/uz/list/view/1063> (murojaat sanasi: 01.12.2021)
11. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov 1993- yili Birlashgan Millatlar Tashkilotni bosh Assambleyasining 48- sessiyasida so'zlagan nutqi.
12. Ergashev I., Atavullayev M., Xudoynazarov A. Globallashuv va g'oyaviy-mafkuraviy tahdidlar. O'quv qo'llanma. –T.: "Universitet", 2021.203-219 bet.

UDK: 373.60KKBK: 74.57SH – 48

Eldor SHERMANOV,

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti rektori v.v.b., pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa fanlari doktori (PhD)

E-mail: eldor.shermanov.01@mail.ru

P.f.n., dots. M.Abdujabborova taqrizi asosida

THE ROLE OF THE QUALITY OF INVOLVEMENT IN THE MORAL AND PSYCHOLOGICAL STATE OF STUDENTS IN SECONDARY SPECIALIZED VOCATIONAL SCHOOLS

Annotation

This article reveals the role of the virtue of familiarizing students of secondary specialized vocational schools with spirituality, organizing spiritual and educational work in the modern difficult and dangerous period based on the requirements of the time, protecting our youth from various ideological attacks, the requirements for the formation of a conscious attitude to the life of our compatriots will be discussed.

Key words: Involvement, indifference, ignorance, continuity, global information, public information.

ТЕКСТ НАУЧНОЙ РАБОТЫ НА ТЕМУ «РОЛЬ КАЧЕСТВА ВОВЛЕЧЕННОСТИ В МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ СПЕЦИАЛЬНЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ»

Аннотация

В данной статье раскрывается роль добродетели приобщения к духовности учащихся средних специальных профессиональных учебных заведений, организации духовно-воспитательной работы в современный сложный и опасный период исходя из требований времени, защиты нашей молодежи от различных идеологических атак, будут обсуждаться требования формирования сознательного отношения к жизни наших соотечественников.

Ключевые слова: Вовлеченность, безразличие, неведение, преемственность, глобальная информация, публичная информация.

DAXLDORLIK FAZILATINING O‘RTA MAXSUS PROFESSIONAL TA‘LIM MUASSASALARI O‘QUVCHILARI MA‘NAVIYATIDA TUTGAN O‘RNI

Аннотация

Mazkur maqolada daxldorlik fazilatining o‘rta maxsus professional ta‘lim muassasalari o‘quvchilari ma‘naviyatida tutgan o‘rni, hozirgi murakkab va tahlikali davrda ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarni zamon talablari asosida tashkil etish, yoshlarimizni turli mafkuraviy xurujlardan himoya qilish, yurtdoshlarimizning hayotga ongli munosabatini shakllantirish talablari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Daxldorlik, loqaydlik, jaholat, vorisilik, global axborot, ommaviy axborot.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 28-iyulda qabul qilingan “Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida”gi PQ-3160-son qarorida “Mustaqillik yillarida mamlakatimizda jamiyat hayotining ma‘naviy-ma‘rifiy asoslarini mustahkamlash, milliy istiqloq g‘oyasining asosiy tushuncha va tamoyillarini hayotga joriy etish, yurtdoshlarimiz, ayniqsa, yosh avlod qalbida Vatanimiz taqdiri va kelajagi uchun daxldorlik va mas‘uliyat hissini oshirish, yot g‘oyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni kuchaytirishga yo‘naltirilgan targ‘ibot tizimi shakllantirish” [1] vazifasi belgilab berilgan.

Hozirgi murakkab va tahlikali davrda ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarni zamon talablari asosida tashkil etish, yoshlarimizni turli mafkuraviy xurujlardan himoya qilish, yurtdoshlarimizning hayotga ongli munosabatini shakllantirish, yon-atrofdagi yuz berayotgan voqealarga daxldorlik hissini oshirish, mamlakatimiz mustaqilligi, tinchoyishta hayotimizga xavf tug‘dirishi mumkin bo‘lgan tajovuzlarga qarshi izchil kurash olib borish zarur.

Bu fikr bizni xalqaro maydonda turli siyosiy kuchlar o‘zining milliy va strategik rejalariga erishish uchun “Erkinlik va demokratiyani olg‘a siljitish” niqobi ostida uzoqni ko‘zlagan siyosatni amalga oshirayotganligidan ham ogohlantiradi. Demak, biz bu siyosatning maqsad-mohiyatini

o‘z vaqtida sezishimiz, anglashimiz, loqayd bo‘lmasligimiz shart.

Shunday ekan, ogohlilikni, daxldorlikni o‘shirish kelayotgan o‘g‘il-qizlarimizning ongiga singdirish, ularni hayot sinovlariga bardoshli etib tayyorlash har bir ta‘lim muassasasi pedagogik jamoasining shu muqaddas yurt fuqarolari sifatidagi muqaddas burchidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Insoniyat boshiga uzoq-yaqin tarixida qancha kulfat, kasofat tushgan bo‘lsa, insonning o‘z hayotiga, taqdiriga loqaydligi, beparvoligi sabab bo‘lgan. Loqaydlik hodisasining mohiyatini aniqlash uchun, dastlab uning lug‘aviy ma‘nosi haqida tasavvurga ega bo‘lish kerak. Buning uchun “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”ning 436-betida “loqayd” degan so‘z arab tilidan olinib: ahamiyat, e‘tibor bermaslik; beparvolik, qiziqmaslik, befarqlik ma‘nolarida ishlatilishi ko‘rsatilgan [2]. Darhaqiqat, bu so‘zda insonning tashqi olam ta‘sirini sezgan taqdirida ham, o‘jarligi, mutaassibli, nodonligi va amaliy faoliyatsizligining oqibati, eng avvalo daxldorlik fazilati maqsadli tarbiyalanmaganligi o‘z ifodasini topgan.

Loqaydlik daxldorlikning ziddi sifatida nafaqat shaxs, oddiy odamlar balki butun boshli davlatlarning barbod bo‘lishiga sabab bo‘lganligi tarixiy xotira, davlat rahbarlarining xulosalaridan ma‘lum. Masalan, O‘zbekiston davlati hududida yashagan xalqlar uch ming yillik tarixida bir

qancha asrlar bosqinchilar zulmi ostida yashaganligi ma'lum. Buning sabababi nimada edi? Biz bugun xalqimizning xohish-irodasi bilan tanlab olgan, istiqloq yillarida bosib o'tgan og'ir va mashaqqatli, shu bilan birga, g'oyat sharafli yo'limizni sarhisob qilar ekanmiz, tarixan qisqa bir davrda o'z taqdirimizni o'zimiz hal etish, jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallash, milliy davlatchiligimizni, azaliy qadriyat va urf-odatlarimizni, muqaddas dinimizni tiklash, inson hukuk va erkinliklarini ta'minlash borasida ulkan yutuq va marralarni ko'lg'a kiritganimizni faxr bilan tilga olamiz [3]". Bunda, ikki sabab keltirilmoqda. Biri, jaholat, ikkinchisi, g'aflat. G'aflat bu – loqaydlikning oqibati, asorati, natijasi, deb qarasaq, bizning bir necha asrlik mustamlakalik domida yashashimiz, dunyo taraqqiyoti, texnologiya, ilm fan yutuqlaridan bebahra qolishimizga yurt hukmdorlari va amaldorlari xalqning taqdiriga loqaydligi, kelajagiga loqaydligi, millat haqida qayg'urish o'rniga o'zlarini aysh ishratga urib, aysh ahliga daxldor bilganlari sabab bo'lganligi kelib chiqadi. Xullas, bu uzoq davom etgan milliy fojening birdan-bir asosiy sababi – millatning g'oyaviy-mafkuraviy tarqoqligi, parokandaligi va o'z erkiga, mustaqilligiga, kelajak avlodlar taqdiriga nisbatan loqaydligi bo'lgan. Ularning xalqni uyushtirib, ommaviy ravishda ozodlik, mustaqillik g'oyalari sobit ergashtira olmaganliklari, loqaydlik kayfiyatlarini bartaraf qilish usullari, vositalarini topolmaganliklari sababli, mag'lub bo'lganlar. Mamlakat asrlar davomida moddiy va ma'naviy vayronaga aylangan. Shuning uchun Prezident Shavkat Mirziyoyev, "O'zimiz o'zimizga xiyonat qilmasak, o'zimiz o'zimizni aldamasak, halol-pok bo'lib mehnat qilsak, men aminman, ko'zlagan barcha marralarimizga albatta yetamiz. Bu borada men avvalo ko'p sinovlardan yorug' yuz bilan o'tgan olijanob xalqimizning mustahkam irodasi va bunyodkorlik salohiyatiga ishonaman" [3], degan fikrlardan to'g'ri, jumladan, pedagogik xulosalar chiqarishimiz zarur bo'ladi.

Insonning o'z ma'naviy borlig'iga loqaydligi va beparvoligi negizini: bir tomondan, milliy g'urur-iftixor tuyg'usining so'nishi, kelajakka umidsizligi, rahbarlarga ishonchsizligi va atrofidagi salbiy, g'ayriaxloqiy hodisalarga ko'nikishi, ikkinchi tomondan, qo'yilgan maqsadning mohiyatini bilmaslik, mutaassiblik va ma'naviy o'zlik tashkil qiladi. Millatning hayotida asrlar davomida uning ustidan hukmronlik qilib, davron surgan mustamlakachilik siyosatiga loqaydligi va ko'nikishi millat fojiasi bo'lgan.

Zero, millat bor ekan, milliy davlat bor ekan, uning mustaqilligi va erkinligiga, an'ana va urf-odatlariga tahdid soladigan, uni o'z ta'siriga olish, uning ustidan hukmronlik qilish, uning boyliklaridan o'z manfaati yo'lida foydalanishga qaratilgan intilish va harakatlar doimiy xavf sifatida saqlanib qolishi muqarrardir

Tadqiqot metodologiyasi. Inson muayyan shart-sharoitlar ta'sirida loqaydligi natijasida qullikka, o'z qadr-qimmatini, or-nomusi, sha'ni-sharafi toptalishiga ko'nikishi, hattoki, uning "jozibasiga" mahliyo bo'lib, maddohlik qilganligi haqida istalganicha tarixiy faktlarni keltirish mumkin.

So'nggi yillarida joriy etilgan shiorlarimiz o'zining muhim ijtimoiy pedagogik vazifasini bajarib, yoshlarimizni daxldorlikka, harakatga chorlamoqda:

Mustaqillik – ulkan mas'uliyat!

Yangicha fikrlash va ishlash – davr talabi!

Ozod bo'lsang – ozod bo'l, erkin bo'lsang – erkin bo'l, mustaqil bo'lsang – haqiqiy mustaqil bo'l!

Savob ishini har kim qilishi kerak, Savob ishini har kuni qilishi kerak!

Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz!

Biz qurish, yaratish yo'lidan boraveramiz!

Kelajakni jasoratli odamlar quradi!

Mardlar qo'riqlaydi Vatanni!

Xalqni rozi qilish barchamizning burchimiz bo'lishi lozim!

kabi shiorlar yoshlarni daxldorlikka da'vat qiladi.

Mamlakatimizda barcha sohalardagi islohotlarni takomillashtirish va yo'l qo'yilgan hato va kamchiliklarni bartaraf etish yuzasidan Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev boshchiligidagi videoselektor tarzida o'tkazilgan yig'ilishlarda so'zlagan nutqlari kontent tahlil qilinsa, ulardagi eng tanqidiy fikrlari rahbarlarning xalq taqdiriga loqaydligiga qaratilib, tanqid qilinganligi ma'lum bo'ladi. Ya'ni yo'l qo'yilgan eng ko'p xato-kamchiliklar loqaydlik tufayli sodir etilganligiga amin bo'lamiz.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ayrim yoshlarda yomon illatlarga loqayd bo'lish bilan birga mustaqilligimizdan keyin sodir bo'layotgan katta ijobiy o'zgarishlarga ham loqaydlik munosabati uchramoqda. O'tgan asrning 80-yillarida sobiq ittifoqda boshlangan iqtisodiy, siyosiy inqiroz natijasida oddiy xalqning peshtaxtalari bo'sh do'konlarda talon bilan beriladigan oziq-ovqat mahsulotlariga uzoq navbat kutishlari ham, hatto ziyolilarning turli xizmat safarlari vaqtida markazdan oziq-ovqat mahsulotlari, xususan go'sht yoki bolalar kiyim-kechaklarini xarid qilib qaytishlari ham, yaqin yillargacha barcha kasb egalari dala ishlariga jalb qilinishi ham ularning loqaydliklari tufayli yodidan, tarixiy xotirasidan ko'tarilganidek.

"Bundan keyingi eng muhim vazifamiz – mamlakatimizda tinchlik va farovonlikni mutahkamlash, odamlarni xalqimizni xayotdan rozi kilishdan iborat. Buning uchun el-yurtimiz avvalo biz-rahbarlarning faoliyatidan rozi bo'lishi kerak. Buning uchun har bir rahbar o'z aravasini o'zi tortishi, o'z sohasidagi ishlarning ahvoli uchun o'zi shaxsan javob berishi kerak. Shundan keyin jamiyatimizda o'zgarish bo'ladi, rivojlanish bo'ladi" [4], degan dasturiy fikrni bildirib o'tgan edi. Ushbu ijtimoiy buyurtma asosida daxldorlik tushunchasining pedagogik mazmuni lug'aviy, ma'naviy, huquqiy, falsafiy, ijtimoiy, keng pedagogik, tor pedagogik va amaliy ma'nolarda talqin qilinishi va uzluksiz ta'lim tizimi amaliyotiga joriy qilinishi lozim.

Islohotlarning natijalari avvalo ularni aholining keng qatlamlari qay darajada tushunishi va qo'llab-quvvatlashiga bog'liq. Ana shu haqiqatdan kelib chiqqan holda, o'rta masxus ta'lim tizimidagi o'quvchilarga islohotlarning ma'nomohiyatini aniq-ravshan tushuntirib, jamiyatda ishonch uyg'otish va bunyodkorlik sari safarbar etish zarurligi. Ommaviy axborot vositalari orqali keng targ'ib qilinib, suhbatlar, muloqotlar o'tkazilmoqda.

Tahil va natijalar. Global axborot oqimi sharoitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yutuqlaridan nafaqat yaratuvchanlik balki millat va milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an'analar, tarixiy va madaniy meros barqarorligi va vorisiyligini izdan chiqarishga yo'naltirilgan buzg'unchi g'oyalar va tajovuzkor mafkurali vayronkor tuzilmalarga xizmat qilmoqda. Bunda asosiy omil sifatida Internet XXI asrda dunyo aholisining, ayniqsa, yoshlarning istalgan mavzu va yo'nalishdagi axborotga bo'lgan ehtiyojini to'liq qondira oladigan ulkan elektron maydonga aylandi. Bu tuzilmaning o'ta chigal tarmog'ida joylashgan axborot uning qurshovi, ta'siri va muhitida mustaqil hayotga tayyorlanayotgan yoshlar ongi, kayfiyati, ruxiyati, ma'naviyatiga ijobiy yoki salbiy ta'sir etuvchi o'ta kuchli vositadir. G'araz niyatli kimsalar yoki guruhlar davlat, jamiyat rivojini izdan chiqarishga qodir ruhiy ta'sir mexanizmlari va vositalar, xususan, ijtimoiy tarmoqlar orqali mustaqil fikri, nuqtai nazariga ega bo'lmagan yoshlarni to'rga tushirib va o'zining salbiy niyatlarini, maqsadlarini amalga oshirish yo'lida foydalanmoqdalar. Bunday tarmoqlarning asosiy maqsadi esa yoshlar ongini, qalbini egallash, ma'lum bir mamlakat yoki mintaqadagi millat yoki xalqning ongiga, uning sezgi-tuyg'ulariga ta'sir

o'tkazish, uni o'z dunyoqarashiga bo'ysundirish, ma'naviy jihatdan zaif va tobe qilishdir.

Xususan bugungi kunda o'z joniga qasd qilishning oson yo'llarini targ'ib qiluvchi 9 ming sayt mavjud, erotik mazmunga ega 4 mingdan ziyod, 12% pornografik xarakterga ega saytlar mavjud, 42% bolalar va o'smirlar onlayn pornografiya ta'siriga tushmoqda, 49% kompyuter o'yinlari zo'ravonlik va yovuzlik ruhida, 41% o'ta jangari (beshavqat urushlar, o'ldirishlar, otishmalar, portlashlar va hokazo) [5] holatlar bunga yaqqol misol bo'ladi.

Ommaviy axborot vositalari ma'lumotlariga ko'ra hozirda yurtimizda o'n yarim milliondan ortiq internetdan foydalanuvchilar ro'yxatga olingan. Yoshlarning 90 foizi asosiy axborot manbai sifatida internetga murojaat qilmoqda. 30 yoshgacha bo'lgan aholi qatlami ya'ni, yoshlar mamlakatimiz aholisining 64% ini tashkil etishini hisobga olsak bu ko'rsatkich arifmetik darajadagi ulkan raqamlarni hosil qilishi mumkin. Bunda kommunikatsiyaning zamonaviy vositalaridan biri – mobil telefonlardan foydalanish o'ta ommalashgan. Statistik ma'lumotlarga ko'ra bugungi kunda jahon miqosida 2,5 mlrd. inson mobil telefonni 24 soatlik sutkada uzluksiz hamrohiga aylantirgan. Demak, hozirda mobil telefon nafaqat texnik yutuq balki ijtimoiy hayotning ajralmas qismi, yoshlararo kommunikatsiya tizimining shiddatli tezligini ta'minlovchi birlamchi omillardan biriga aylanib ulgurdi.

Mamlakatimizda 2017-yil 1-dekabr holatiga ko'ra, 1305 ta ommaviy axborot vositalari faoliyat yuritmoqda. Shulardan 712 ta gazeta, 264 ta jurnal, 16 ta axborotnoma-byulleten, 4 ta axborot agentligi, 63 ta televideniye, 34 tasi radio kanallaridir. Raqamli axborot texnologiyalari tarmog'i ushbu davr holatiga ko'ra, 210 dan ortiq ro'yxatdan o'tgan veb-saytlardan iborat [6]. Qayd etilgan vositalar ichida telekommunikatsiya tizimi teletomoshabinlar auditoriyasi ko'lam kengligi, barcha yoshdagilarni qamrab olishi bilan ahamiyatlidir. Ayniqsa, teleko'rsatuvlarning psixologik ta'siriga beriluvchanlik kuchli kuzatiladigan yosh tomoshabinlar auditoriyasining axborotni qabul qilish, qayta tahlil qilib uzata olish qobiliyati, telekommunikatsiya tizimi orqali uzatilayotgan ko'rsatuvlar, namoyishlarning yosh avlod ruhiyati, ma'naviyatiga ta'siri, ularda shaxsiyatni shakllanishiga ta'sirini ilmiy o'rganish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Televideniye turli xildagi axborot manbaidir. Bular tijorat, siyosiy, madaniy, ta'lim, ko'ngilochar va boshqalar. Bularning barchasi reklama bilan qo'shilib

ommaviy ongga egalik qilishning qudratli mexanizmiga aylandi.

Eng keng tarqalgan ommaviy axborot vositalaridan biri – televideniye. Oilalarda onalarning eng sevimli janrlaridan biri – bu seriallardir. Albatta, ular ichida tarbiyaviy jihatdan qimmatga egalari ham bor, lekin bizning milliy qadriyatlarimiz va an'alarimizga mos kelmaydigan, bizning o'zligimizga tamomila teskari, ma'naviy ekspansiyani amalga oshiruvchilari ko'p.

Sun'iy yo'ldosh va kabel televideniylari orqali namoyish etilayotgan seriallari go'yoki oddiy hayotiy vaziyatlar asosiga qurilgan syujet orqali teletomoshabin o'smirlarga zo'ravonlik, behayolik g'oyalarni huddi bir oddiy holat, g'arb madaniyati normasi sifatida singdirmoqda. Aslida g'arb davlatlari aholisining aksariyati ham bunday ahloqiy normalarni qo'llab quvvatlamaydi.

O'smirlar atrofidagi olamni obrazlar orqali tasavvur qiladi va anglaydi, ular asosida o'zining shaxsiy dunyoqarash modelini quradi. Masalan, o'smir qizlarimiz multfilmlardagi ayol qaxramonlarini tomosha qilar ekan, beixtiyor o'zlarining kelajak obrazlarini yaratadilar, ularga taqlid qilishga harakat qilishadi.

Xulosa va takliflar. Psixologlarning tadqiqot natijalariga ko'ra ba'zi xorijiy multfilmlardagi ayol obrazidagi qahramonlar shunday yaratilganki, ushbu multfilmlarni surunkali ravishda tomosha qilish yoshlarning ongida avlod va nasl qoldirish funksiyalarini so'ndirishga olib keladi. Shunday ekan, "yoqimli... va xavfli" mahsulotlar yot g'oyalari bilan farzandlarimiz ongini o'zgartirishiga tinch qarab turib bo'lmaydi.

Yoshlar orasida uchrayotgan maishiy qulaylikka ortiqcha intilish, tashqi go'zallikka haddan tashqari berilish, buyumparastlik, boqimandalik va milliy turmush tarzida odatiy hol bo'lib qolgan afzalliklar va ne'matlardan ongsiz ravishda foydalanish, ularni ma'naviy qadriyat sifatida to'la anglay bilmaslik, o'z Vatanida amalga oshirilayotgan islohotlar yutuqlaridan xabardor bo'lmagan holda xorij hayoti, ijtimoiy tarmoqlar tarqatayotgan ma'lumotlarga tobe bo'lib qolish kabi dunyodagi mavjud murakkab mafkuraviy tendensiyalar yoshlarimizda milliy g'oyami ro'yobiga daxldorlik fazilatini yanada faollashtirishni, har bir o'rta maxsus ta'lim muassasi o'quvchisi milliy g'oyani o'zining g'oyasi deb bilishini va uning ro'yobi uchun o'zini mas'ul deb bilishini talab qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 22-dekabrda Oliy Majlisga qilgan Murojaatnomasi. Xalq so'zi. 2017-yil. 23-dekabr.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. Ikki tomlik. – M.: 1981. – B. 436.
3. Mirziyoyev. Sh.M. Xalkimizning roziligi bizning faoliyatimizga bernilgan eng oliy baxt – T.: O'zbekiston, 2018. – B. 146 50
4. Mirziyoyev Sh.M.: Tankidiy tahlil, kat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi lozim, 2017 y – B. 53.
5. Ismoilov B.I, Maxmudova M.M. Voyaga yetmaganlarning axborot xavfsizligini muhofazalash: xorijiy va milliy tajriba. Ilmiy-uslubiy qo'llanma, Toshkent «Spectrum Media Group» 2015. 14-bet
6. Oliy jurnalistika kurslarida ixtisoslashuv masalalari. Ilmiy-amaliy seminar materiallari. www.news.uz

UDK: 37.022

Fatima ERGASHEVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi
E-mail: faergasheva@gmail.com

NVXTXOTMOHM dotsenti, p.f.n. A.M.Pulotov taqrizi asosida

PROBLEMS OF FORMING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Annotation

This article discusses the problems of forming the professional competence of future primary school teachers in a digital educational environment. In it, on the basis of various pedagogical approaches, methods for developing the professional competence of primary school teachers in the organization and implementation of the educational process based on digital technologies were analyzed and appropriate methodological recommendations were developed.

Key words: Primary education, professional competence, digital competence, primary school teacher, methodological approach, digital technologies.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются проблемы формирования профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов в цифровой образовательной среде. В ней на основе различных педагогических подходов были проанализированы методы развития профессиональной компетентности учителей начальных классов в организации и реализации образовательного процесса на основе цифровых технологий и разработаны соответствующие методические рекомендации.

Ключевые слова: Начальное образование, профессиональная компетентность, цифровая компетентность, учитель начальных классов, методологический подход, цифровые технологии.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI

Аннотация

Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinif o'qituvchilarining raqamli ta'lim muhitida kasbiy kompetentligini shakllantirish muammolari qaralgan. Unda boshlang'ich sinif o'qituvchilarining raqamli texnologiyalariga asoslangan o'quv jarayonini tashkil etish va amalga oshirishda kasbiy kompetentligini rivojlantirish usullari turli pedagogik yondashuvlar asosida tahlil qilingan va tegishli uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, kasbiy kompetentlik, raqamli kompetentlik, boshlang'ich sinif o'qituvchisi, metodologik yondashuv, raqamli texnologiya.

Kirish. Boshlang'ich sinif o'qituvchisi kasbiy faoliyatining asoslari davlat ta'lim standarti [1] va o'qituvchining kasbiy standarti talablari bilan belgilanadi. Umumiy ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida boshlang'ich ta'lim dasturlarini amalga oshirishda namunaviy pedagogik vazifalarni hal qilish o'qituvchi tomonidan turli ta'lim texnologiyalaridan, jumladan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va raqamli texnologiyalar, elektron ta'lim va zarur hollarda masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni nazarda tutadi. Shunday qilib, bugungi kunda o'qituvchining malakaviy xususiyatlaridan biri - bu uning raqamli kompetentlik darajasidir. O'qituvchilarni tayyorlashning kompetensiyaga asoslangan paradigmasiga ko'ra, davlat ta'lim standartida o'qituvchining raqamli kompetensiyasini shakllantirishning asosiy ko'rsatkichlariga qo'yiladigan talablar AKT funktsionalligi haqidagi bilimlarni qo'llash imkoniyatlariga ko'proq e'tibor qaratgan holda faoliyat shaklida tavsiflanadi va raqamli texnologiyalarni amalda qo'llashga yo'naltiriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini shakllantirishga bag'ishlangan tadqiqotlar D.A.Mezenzeva, Ye.S.Djavlax, O.V.Yeliseyeva, A.SH.Bagautdinova, N.V.Noskova, L.A.Petrovalar tomonidan

olib borilgan [1, 2]. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining raqamli kompetentligi muammolari esa G.A.Baklanova, E.N.Yakovleva, N.N.Drujinina, G.V.Voiteleva, I.E.Krasilova [3,4] kabi MDH davlatlari tadqiqotchilari, shuningdek, M.Lukas, P.Bem-Xaja, F.Siddiq, A.Moreyra, C.Redeker [5] kabi xorijiy olimlarning ishlarida qaralgan. O'zbekistonda axborot ta'lim muhitini tashkil etish va boshqarish, axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tadbiiq etish, bo'lajak o'qituvchilarda axborot va raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligi bilan bog'liq masalalar A.Abduqodirov, U.Begimqulov, R.Boqiyev, F.Zokirova, M.Matnazarova, N.Tayloqov, M.Mamarajabov va boshqalarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan.

Bo'lajak boshlang'ich sinif o'qituvchisining raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligi, birinchi navbatda, boshlang'ich sinif o'qituvchilarining raqamli savodxonligini shakllantirishda muhim rol o'ynashi bilan bog'liqdir [6], ya'ni o'qituvchilar raqamli texnologiyalar olamiga yo'l ko'rsatuvchi va ulardan ta'lim, kasbiy va kundalik faoliyatda samarali foydalanish kompetensiyasiga ega bo'lishi talab etiladi.

D.I.Pavlov, A.V.Kaplan [7] o'z tadqiqotlarida boshlang'ich sinif o'qituvchisi o'quvchilarga internetdan

maqsadli va oqilona foydalanish, internet olamida o'zini tutishi, shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash va shu sohada tajriba orttirishi kerakligini ta'kidlaydi. Axborot-ta'lim muhiti yordamida amaliy transformatsion faoliyat, kognitiv va kommunikativ muammolarni hal qilishda raqamli texnologiyalardan foydalanish, axborotlar bilan ishlash va boshqalar shular jumlasidandir.

Hatlevik I. K. va Hatlevik O. E. larning ta'kidlashicha, raqamli voqelikni idrok etish masalalarida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilarni qo'llab-quvvatlashi va yo'l-yo'riq ko'rsatishi - o'quvchilarning raqamli ma'lumotlarni olish qobiliyatini kengaytirishi, raqamli kontentni ishlab chiqish, qayta ishlash bo'yicha malakasining oshishi, axborotning ishonchligini baholash bo'yicha ko'nikmalari hosil bo'lishi va ularning mazkur sohada bilimlarining oshishiga hissa qo'shishi mumkin [8].

Tadqiqot metodologiyasi. Bizning tadqiqotlarimizda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqamli kompetentligini rivojlantirishda quyidagi metodolik yondashuvlar qaralgan [9]:

tizimli faoliyatga asoslangan yondashuv, bunda o'qituvchining ko'p qirrali faoliyatining barcha turlari va yo'nalishlari o'zaro bog'liqligi va o'zaro shartlanganligi, ta'lim sohasidagi amalga oshirilayotgan modernizatsiya va ustuvorliklarning o'zgarishini hisobga olish;

kompetensiyaviy yondashuv, ya'ni inson hayotining barcha jabhalarini global raqamlashtirish sharoitida zamonaviy o'qituvchining asosiy kasbiy kompetensiyalaridan biriga aylanishini nazarda tutuvchi yondashuv;

shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, ya'ni o'qituvchi shaxsining kompetentlik darajasi, imkoniyatlari, qiziqishlari va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratishni o'z ichiga olgan yondashuv;

aksiologik yondashuv, ya'ni o'qituvchining raqamli kompetensiyasi darajasini oshirish va o'z-o'zini rivojlantirish asosidagi raqamlashtirish sharoitida ta'limning ustuvor qadriyatlarini to'plamini belgilaydigan yondashuv;

axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan yondashuv, ya'ni zamonaviy axborot texnologiyalari asosida kognitiv faollikni oshirishning turli usullaridan foydalanilgan holda o'qituvchi va o'quv jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasidagi yuqori darajadagi aloqaga asoslangan yondashuv;

texnologik yondashuv, boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitish va tarbiyalash jarayonida o'qituvchi tomonidan axborot ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanishni o'z ichiga olgan yondashuv.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining AKT va raqamli texnologiyalardan foydalanishga asoslangan faoliyati boshlang'ich ta'lim dasturlari mazmunini amalga oshirish uslublari va texnologiyalarini yangilash, AKTdan foydalanishni tashkil etish va bu jarayonni samarali boshqarish, axborot-ta'lim muhiti asosida o'quvchilarning qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish, iqtidorli bolalarni qo'llab-quvvatlash, intellektual va ijodiy tanlovlar tashkil etish, ilmiy-texnik ijodkorlik va loyiha-tadqiqot faoliyatini, shu jumladan fanlararo xarakterdagi vazifalarni tashkil etishdan iborat. Ushbu vazifalarni yuqori kasbiy kompetentlik asosida amalga oshirish uchun pedagogika sohasida mutaxassislar, xususan, boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlaydigan oliy ta'lim muassasalari zimmasiga muhim vazifalar yuklaydi. Bunda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi elektron ta'lim va masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanilgan holda boshlang'ich ta'lim dasturini amalga oshirishda gigiena standartlari va sanitariya-epidemiologiya talablarini, Davlat Ta'lim Standartlari va boshqa boshlang'ich ta'lim uchun belgilangan axborot ta'lim muhitiga qo'yiladigan talablarni bilishi talab etiladi, shuningdek, muloqot va hamkorlik

muhitini yaratish, amaldagi me'yorlarga rioya qilish va axborot xavfsizligini ta'minlash, o'quvchilarning bilim olish va ijodiy faolligini rivojlantirishga ko'maklashish, bunda bo'lajak o'qituvchi raqamli ta'lim resurslarini mustaqil tanlash va yaratish, elektron portfelini yuritish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Natijada, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi individual ta'lim trayektoriyalarini loyihalashtiradi, o'quv jarayonining borishi va boshlang'ich ta'lim dasturlarini o'zlashtirish bo'yicha oraliq attestatsiya monitoringi natijalari to'g'risidagi ma'lumotlarni yozib oladi, elektron ta'lim va masofaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalanish sharoitida darslarni o'tkazish usullarini o'zlashtiradi va o'quvchilarning ota-onalari bilan hamkorlikni zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida tashkil eta oladi.

Ko'pgina tadqiqotlarda, o'quvchilarda virtual voqelik va ijtimoiy tarmoqlar olamida to'g'ri xulq-atvor, elektron axborot-ta'lim muhiti resurslari va xizmatlaridan foydalanish bo'yicha umumiy ko'nikmalar haqida g'oyalarni shakllantirish zarurligi qayd etilgan. O'qituvchi o'quvchilarning yosh xususiyatlariga muvofiq axborot muhitida xavfsiz xulq-atvor qoidalarini to'g'risida tasavvur hosil qilishiga metodik jihatdan tayyor bo'lishi, raqamli ta'lim muhitida ta'lim faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy hujjatlarni bilishi, axborot xavfsizligi qoidalariga rioya qilishi kerak boladi.

O'qituvchi oldiga qo'yilgan vazifalar maktab o'quvchilarida ta'lim fanlari bo'yicha axborot-ta'lim muhiti resurslari va xizmatlaridan foydalanish, raqamli ta'lim resurslari, masofaviy texnologiyalar va elektron ta'lim usullaridan yetarlicha, uslubiy jihatdan asosli foydalanish bilan bog'liq ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat. , boshqa o'qituvchilar bilan tajriba almashish, zamonaviy AKT va raqamli texnologiyalar yutuqlari asosida darslarni raqamli qurilmalar (kompyuter, noutbuk, planshet, multimedia uskunlari) hamda dasturiy va raqamli xizmatlardan (matn protsessori, elektron jadvallar, elektron pochta, internet brauzerlardan samarali foydalanish usullari, bulutli texnologiyalardan foydalanish va boshqalar) o'z faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sharoitida baholashning zamonaviy usullaridan foydalangan holda o'quv jarayonida nazorat-baholash faoliyatini amalga oshirish (elektron test sinovlarini tashkil etish, hujjatlarning elektron shakllarini yuritish, elektron jurnali va talabalar kundaliklari) kabi vazifalarni bajara olishi bilan belgilanadi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun o'qituvchi AKT va raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligiga ega bo'lishi zarur.

Yuqorida keltirilgan tahlil natijalari asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqamli kompetentligini shakllantirish quyidagi xarakterli jihatlarida namoyon bo'ladi:

raqamli axborot-ta'lim muhitida ta'lim faoliyati muammolarini hal qilishga tayyorligi, undan xavfsiz foydalanish va o'quvchilar uchun qulayligini ta'minlash;

ishchi hujjatlarni elektron shaklda yuritish, turli o'quv-tarbiyaviy tadbirlarni raqamli texnologiyalar asosida tashkil etish va o'tkazish;

o'quvchilarining intellektual rivojlanishi uchun raqamli ta'lim muhitining funksionalligidan foydalanish, ularning ijodiy o'zini-o'zi anglashi bilan bog'liq tadbirlarni tashkil etish va o'quv ishlarini olib borish;

AKT va raqamli texnologiyalar yordamida boshlang'ich ta'lim sifatini oshirish usullari va ta'lim texnologiyalarini diversifikatsiya qilish;

o'quvchilarning ta'lim yutuqlarini doimiy monitoring qilish va baholashni, tizimli pedagogik diagnostika, ta'lim natijalarini AKT orqali monitoring qilishni amalga oshirish;

internet-resurslar, raqamli vositalar va onlayn xizmatlar yordamida mustaqil yaratish hamda mavjud raqamli ta'lim platformalarining raqamli ta'lim resurslarini tanlash,

shu jumladan elektron ta'lim va masofaviy ta'limni tashkil qilish;

onlayn xizmatlar yordamida interaktiv o'quv materiallarini yaratish;

soha mutaxassislari bilan tajriba va uslubiy ishlanmalar almashish, malaka oshirish, tanlov va olimpiadalar haqida ma'lumot olish, o'quvchilar uchun tarmoq loyihalarini amalga oshirish uchun tarmoq kasbiy jamoalarida ishtirok etish;

o'quvchilarning ota-onalari bilan o'zaro aloqada bo'lish uchun onlayn xizmatlardan foydalanish, jumladan, so'rovnomalarni yaratish, bolalarning mustaqil ishini tashkil etish va rivojlantirish faoliyati.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish orqali o'quvchilarning yosh xususiyatlariga bog'liq holda o'quv faoliyati quyidagi xususiyatlar bilan baholanadi:

- o'quv faoliyati etakchi hisoblanadi, u majburiyat, samaradorlik, o'ylash qobiliyati, faoliyatni ichki rejalashtirish bilan belgilanadi;

- ko'rgazmali-obrazli tafakkurdan og'zaki-mantiqiy fikrlashga o'tish, voqelikka nazariy munosabat, nazariy tafakkur va nazariy ongni shakllantirish;

- o'quvchilar o'rganishning ijtimoiy ma'nosini tushunadilar, baholarga e'tibor qaratadilar;

- motivatsiyaning ustunligi, ya'ni o'quvchining erkinlik darajasi bilan ajralib turadigan diqqatni ushlab turish zarurati;

- e'tiborning dominantligi, aniq o'quv materialiga diqqatni jamlash qobiliyati;

- yozuvlarning mosligi, bola psixologik jihatdan o'rnatilgan normalar va qoidalarga rioya qilishga tayyor bo'lishi;

- o'quvchining ichki mavqeini mustahkamlash, bolaning o'zini shaxs sifatida anglashi, uning o'ziga xosligini tan olishi, mukammallikka intilishi muhim rol o'ynaydi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqamli kompetentligini shakllantirish quyidagi yondashuvlar asosida amalga oshadi:

- 1) onlayn forumlarda, vebinarlar, videokonferensiyalar, ijtimoiy tarmoqlarda muhokamalar davomida jamoaviy o'zaro hamkorlik orqali, raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiyalashuvi bilan bog'liq o'qitish usullarini ishlab chiqishda boshqa raqamli vositalardan foydalanish (kommunikativ-faollik yondashuvi);

- 2) real vaziyatlarda AKT va raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha orttirilgan tajribani refleksiv ravishda anglash orqali olingan natijalar to'g'risida o'z fikrlarini boshqa o'qituvchilarga video-keyslar, mikrota'lim formatida, muloqot bloglari (chatlar)dagi onlayn munozaralarda, forumlarda namoyish qilish (analitik-refleksiv yondashuv);

- 3) aralash ta'limni amalga oshirishda real pedagogik amaliyot jarayonida, raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish, turli texnologik resurslardan foydalangan holda olingan natijalarni tanqidiy tahlil qilish (shaxsiy-ijodiy yondashuv);

- 4) tajribali o'qituvchi (ustoz) yordamida ko'rsatmalar, misollar, AKT va raqamli texnologiyalardan foydalangan holda o'qitish strategiyalarini belgilash, o'quv vaziyatlarini modellashtirish, raqamli ta'lim resurslaridan amaliyotda foydalanish xususiyatlarini muhokama qilish (imitatsion-texnologik yondashuv);

- 5) boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan fanlar bo'yicha ta'lim jarayonining real vaziyatlarida tajribali o'qituvchi-ustozlarni raqamli texnologiyalardan foydalanish amaliyotiga jalb etish orqali o'z faoliyati samaradorligini baholash va ta'lim natijalarini bashorat qilish imkonini beradi (konstruktiv-bashoratlash yondashuvi).

Demak, ushbu tavsiflar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqamli kompetentligini shakllantirishning asosiy indikatorlari hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy pedagogik faoliyati kichik yoshdagi o'quvchilarni raqamli ta'lim muhitida ishlash uchun propedevtik tayyorlashga, ularning raqamli savodxonligini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv va kundalik faoliyat muammolarini hal qilish uchun AKT va raqamli texnologiyalardan foydalanishga tayyor bo'lishlari lozim. Bunday treningni raqamli kompetensiyasi yetarli darajada shakllangan o'qituvchi amalga oshirishi mumkin. Raqamli vositalar va onlayn xizmatlarning didaktik imkoniyatlaridan kelib chiqib, o'qituvchi kichik yoshdagi o'quvchilarning yosh xususiyatlari va qiziqishlariga to'liq mos keladigan o'quv materiallarini ishlab chiqishi, o'quvchilarni faol o'quv faoliyatiga jalb qila olishi, ularning o'qishga bo'lgan qiziqishlarini oshira bilishi, raqamli texnologiyalar resurslaridan foydalanishi lozim. Shuningdek, kommunikativ va kognitiv vazifalarga, fan texnologiyalariga muvofiq ta'lim muhitiga, faol mustaqil va birgalikdagi faoliyatga tayyor bo'lishi, ijobiy pedagogik tajribaga ega bo'lishi va tegishli uslubiy ishlanmalar bilan ta'minlangan bo'lishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Мезенцева Д.А., Джавлах Е.С., Елисеева О.В., Багаутдинова А.Ш. К вопросу о цифровой компетенции преподавателя // Высшее образование в России. 2020. № 11. С. 88–97.
2. Носкова Н.В., Петрова Л.А. Цифровая компетентность современного педагога: от теории к инновационной практике // Проблемы современного педагогического образования. 2020. № 68–4. С. 45–49.
3. Бакланова Г.А. Структура профессиональной компетентности учителя начальных классов в области использования цифровых образовательных ресурсов // Научно-педагогическое обозрение. 2015. №1(7). С. 14–20.
4. Яковлева Э.Н., Дружинина Н.Н., Воителева Г.В., Красилова И.Е. Проблема развития цифровой компетентности педагогов начального общего образования, принадлежащих к старшему поколению // Инновационные проекты и программы в образовании. 2021. № 1 (73). С. 46–55.
5. Lucas M., Bem-Haja P., Siddiq F. The relation between in-service teachers' digital competence and personal and contextual factors: What matters most? // Computers & Education. 2021. No. 160. P. 104052. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2020.104052>.
6. Бороненко Т.А., Кайсина А.В., Федотова В.С. Развитие цифровой грамотности школьников в условиях создания цифровой образовательной среды // Перспективы науки и образования. 2019. № 2 (38). С. 167–193.
7. Павлов Д.И., Каплан А.В. Обновленная редакция ФГОС НОО и ее влияние на развитие курса информатики в начальной школе // Наука и школа. 2022. № 2. С. 65–78. DOI: <https://doi.org/10.31862/1819-463X-2022-2-65-78>.
8. Hatlevik I.K., Hatlevik O.E. Examining the relationship between teachers' ICT self-efficacy for educational purposes, collegial collaboration, lack of facilitation and the use of ICT in teaching practice // Frontiers in Psychology. 2018. No. 9. P.1–8. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00935>.
9. Ergasheva, F.T. Formation of ICT competence of future primary school teachers in the process of studying the discipline "Information technologies in primary school" // Academic Research in Educat. Sciences, 2022. 3(10), P.221–229.

Muhayyo YAKUBJANOVA,
Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi katta o'qituvchisi
E-mail: moxa_1992@mail.ru

Filologiya fanlari doktori (PhD) M.A.Raximova taqrizi asosida

INKLYUZIV TA'LIMNING MAZMUN-MOHİYATI VA SAMARADORLIGI

Annotatsiya

Ushbu maqolada inklyuziv ta'limning mazmun-mohiyati, ta'lim jarayonidagi samaradorligi haqida atroflicha yoritilgan. Bugungi kunda butun dunyoda inklyuziv ta'limga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki nuqsonli bolalar bilan sog'lom bolalarning bir sinfda tahsil olishi barcha turdagi bolalarga bir xil ta'lim olish imkoniyatini beradi. Inklyuziv ta'lim jarayonida nogironligi bor bolalar ta'lim jarayonlariga to'liq jalb qilinadi. Bu o'z navbatida inklyuziv maktabning sharoitlari imkoniyati cheklangan bolalar uchun ham moslashish kerakligini bildiradi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, samaradorlik, integratsion yondashuv, inklyuziv yondashuv, inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari, ta'lim tizimining vorisiyligi, ijtimoiy sherikliklik tamoyili, ta'limning to'siqsiz muhiti yaratilishilishida komplekslik tamoyili, o'qituvchilarning professional kompetentligi.

СУЩНОСТЬ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье подробно рассматривается сущность инклюзивного образования, его эффективность в образовательном процессе. Сегодня во всем мире особое внимание уделяется инклюзивному образованию. Потому что наличие здоровых детей в одном классе с детьми с ограниченными возможностями дает всем типам детей возможность получить одинаковое образование. В процессе инклюзивного образования дети с ограниченными возможностями полностью вовлечены в образовательные процессы. Это, в свою очередь, означает, что условия инклюзивной школы также должны быть адаптированы для детей с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, эффективность, интеграционный подход, инклюзивный подход, основные принципы инклюзивного образования, преемственность системы образования, принцип социального партнерства, принцип комплексности в создании безбарьерной среды обучения, профессиональная компетентность педагогов.

CONTENT AND EFFECTIVENESS OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract

This article details the essence of inclusive education and its effectiveness in the educational process. Today, special attention is paid to inclusive education all over the world. Because disabled children and healthy children study in the same class, all types of children can get the same education. In the process of inclusive education, children with disabilities are fully involved in the educational process. This, in turn, means that the conditions of an inclusive school should be adapted for children with disabilities.

Key words: Inclusive education, effectiveness, integrated approach, inclusive approach, basic principles of inclusive education, succession of the educational system, principle of social partnership, principle of complexity in creating a barrier-free environment of education, teachers' professional competence.

Rivojlangan davlatlar tarixi haqida so'z ketganda, ularning barchasida jamiyat hayotini o'zgartirishga qaratilgan islohotlar, avvalo, ta'lim tizimidan - maktabgacha, umumiy o'rta maktab va tarbiya masalalariga diqqat qaratganini ko'rishimiz mumkin. Zero, maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim, professional ta'lim va tarbiyani tartibga solmay turib barkamol shaxsni u orqali jamiyatni o'zgartirib bo'lmaydi.

Bugungi kunda jahon hamjamiyatida jadal suratlar bilan inklyuziv ta'lim rivojlanmoqda. Chunki, aynan inklyuziv ta'limning rivojlanishi nogironligi bo'lgan bolalarga ta'lim olishning keng imkoniyatlarini beradi. O'zbekistonda ham inklyuziv ta'limni rivojlanishiga bugungi kunda katta ahamiyat qaratilmoqda. Jahon tajribasi chuqur o'rganilmoqda. Ekspertlarning fikriga ko'ra inklyuziv ta'lim rivojlanishida ijtimoiy sheriklikning o'rni beqiyosdir. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.Mirziyoyev O'zbekiston xalqiga 2022-yil 3-dekabr — Xalqaro nogironlar kuni munosabati bilan murojaat yo'lladi. Murojaatda shunday ta'kidlangan: "... asosiy maqsad – nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ijtimoiy hayotning barcha sohalarida himoya qilish, ularning muammolariga keng jamoatchilik

e'tiborini jalb etishdan iborat. ...Birinchidan, nogironligi bo'lgan yoshlarga barcha darajada sifatli ta'lim olishi uchun teng imkoniyatlar yaratiladi. Jumladan, kelgusi o'quv yilidan boshlab alohida ta'lim olishga ehtiyoji bor bolalarning 24 foizi, 2025-yilda esa 40 foizi oddiy maktablarda o'qishi uchun barcha sharoitlar yaratiladi. Shuningdek, inklyuziv ta'limning resurs markazlari soni 14 barobarga ko'payib, 200 tadan oshadi. Ikkinchidan, nogironligi bo'lgan shaxslarni kasb-hunarga o'qitish va ular uchun munosib ish o'rinlarini yaratish orqali ularning daromadini ko'paytirishga qaratilgan chora-tadbirlar yanada kuchaytiriladi. Bu borada ularni zamonaviy kasb-hunarga o'qitish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqiladi". [1]

BMTning O'zbekistondagi doimiy vakili Xelena Freyzer quyidagi fikrlarni bayon etadi: "Nogironlar atrofimizda, yonginamizda. Afsuski, jahon miqyosida nogironligi bo'lgan 1 milliarddan ziyod kishining juda ko'pchiligi hali ham nazardan chetda, ularning ehtiyoj va manfaatlarini ko'rinmas holatdaligicha qolmoqda, bunday insonlarning mavjudligiga e'tibor berilmayapti hamda mehnat mahsuldorligi talab qilinmayapti".

Shunday ekan, inklyuziv ta'lim nima?

Inklyuziv so'zi lotin tilidan olingan bo'lib, "jalb qilish" ma'nosida bildiradi. Inklyuziv ta'lim hamma uchun ta'lim jarayonlarini ochiqligi ma'nosini bildiradi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim barcha turdagi bolalarga ta'lim olish imkoniyatini beradi. Inklyuziv ta'lim jarayonida nogironligi bor bolalar ta'lim jarayonlariga to'liq jalb qilinadi. Bu o'z navbatida inklyuziv maktabning sharoitlari imkoniyati cheklangan bolalar uchun ham moslashish kerakligini bildiradi. Lekin, ko'p holatlarda integrasiya va inklyuziya iboralari adashtiriladi. Inklyuziyaning farqi shundaki, unda nogironligi bo'lgan bolalar ta'lim jarayonlariga to'liq jalb etiladi. Inklyuziyaning asosiy maqsadi esa, istiqbolida har bir maktab turli xil bolalarni qabul qilishga tayyorligini ta'minlashdir. Bu esa o'z navbatida maktabdagi ma'muriyat, o'qituvchilar, ota-onalarni nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan dunyoqarashi o'zgarishini talab qiladi. Bunda barcha o'quvchilarning sifatli ta'lim olish imkoniyatini ta'minlash, shuningdek, xilma-xillik va inson qadr-qimmatini hurmat qilishning ichki qiymatini tan oladi [17]. Shunday qilib, inklyuziv ta'lim bolalar, yoshlar va kattalar o'rtasida gender tengligini ta'minlash uchun rag'bat sifatida ijobiy nuqta nazardan qaralgan holda ta'limni tashkil etish nazarda tutiladi. Demak, inklyuzivlik va tenglik tamoyillari nafaqat ta'lim olish imkoniyatini ta'minlash, balki o'quvchilarning rivojlanishi, o'z voqeliklarini tushunish va adolatli jamiyat uchun ishlashga imkon beradigan sifatli ta'lim maydonlari, pedagogikaga ega bo'lishdir. Shu o'rinda antik davr filosoflaridan biri bo'lgan Platonning quyidagi so'zlariga yodga tushadi: "...Odamlar o'zaro tengdirlar, lekin ular majburiyatlariga munosabatlarida bir xil emasdirlar, ular qobiliyatlari jihatidan har xildirlar – bir xillari boshqarish uchun tug'ilganlar, boshqalari yordamlashishga, yana bir boshqalari – dehqonchilik, hunarmandchilik uchun yaratilgandirlar. Ularni hammasini... tilla, kumush, mis va temir kabi farqlash mumkin [11]".

Inklyuziv ta'lim (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion-uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi) bu davlat siyosati bo'lib, nogiron va maxsus ehtiyojli bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar va o'smirlarni rivojlanishidagi nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar, oilaning faol ishtirokida, xususan bolaning ehtiyojini qondirishga hamda ijtimoiy hayotga moslashtirish, umumta'lim tizimiga to'liq qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir.

Imkoniyati cheklangan shaxslarning ijtimoiy modeli, jamiyatdagi to'siqlarni bartaraf etish va imkoniyati cheklangan shaxslarning boshqalar bilan teng ravishda o'z huquqlaridan foydalanishiga urg'u beradigan yondashuvni qo'llamoqda. Xuddi shu kabi inklyuziv ta'lim ham o'quvchini tizimga moslashtirish emas, balki tizimni o'zgartirib, o'quvchi uchun qulay muhit, sharoit yaratishga urg'u beradi.

Ta'lim deganda, barcha odamlarning hayot davomida o'z salohiyatidan kelib chiqib ehtiyoji va hohishiga qarab o'rganish imkoniyati tushuniladi. Bunga "bilishni, bajarishni, birgalikda yashash va birga bo'lishni o'rganish" kiradi [5]. Ta'limni oila, maktabgacha muassasa, maktab va o'quv yurtlarida hamda jamiyatda olish mumkin. Umume'tirof etilgan xalqaro hujjatlar, xususan Inson huquqlari Umumjahon Deklarasiyasining 26-moddasi [8] va Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaning 28-moddasida [8] insonning ta'lim olish bo'yicha huquqlari mustahkamlab qo'yilgan. Mazkur deklarasiyada qayd etilishicha, har bir bola jamiyatning to'laqon a'zosi bo'lishi uchun, shuningdek, rivojlanishi uchun ta'lim olish huquqiga egadir. Xalqaro hujjatlarda boshlang'ich ta'lim barcha maktab yoshidagi bolalar uchun bepul va majburiy ekani, hech kimning bu borada kamsitilishga yo'l qo'yilmasligi qayd etilsa-da, amalda

vaziyat boshqacha ekani tan olinadi va shu bois so'nggi paytlarda bir necha shartnomada quyidagilarga urg'u berilgan:

- erta yoshdagi bolalar tarbiyasi va ta'limini kengaytirish va takomillashtirish;
- barcha uchun bepul, majburiy va sifatli boshlang'ich ta'limga erishish;
- kattalar uchun maqbul o'rganish, yashash ko'nikmalari hosil qilishga o'rganishga qaratilgan dasturlar, boshlang'ich va uzluksiz ta'limga ishtirok etish imkoniyatlaridan teng foydalanish uchun sharoitlarni kafolatlash;
- erkak va ayollar o'rtasidagi tenglikni targ'ib qilish;
- ajralib qolgan, zaif va kamsitilgan guruhlarni barcha bosqichdagi ta'limga jalb etilishiga ko'maklashish.

Yuqorida qayd etilgan huquqlarni yana bir bor e'tirof etgan "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya [3]" inklyuziv, ya'ni barcha uchun teng imkoniyatli ta'lim olish huquqini qayd etuvchi birinchi yuridik hujjatdir. Unda a'zo davlatlar "turli bosqichlarda inklyuziv ta'lim tizimini" yaratishga (24-modda, 1-band) va "inklyuziv ta'lim tizimini joriy etish maqsadi bilan hamohang bo'lgan akademik va ijtimoiy rivojlanishni kuchaytiradigan samarali individual yordam ko'rsatilishini" kafolatlashga (24-modda, 2 y-band) majbur ekani qayd etiladi. Shular jumlasiga Brayl, imo-ishora tili, muloqotning turli shakllari va vositalarini o'rganish hamda harakatlanish qobiliyatini rivojlantirish ham kiradi. Kam ta'minlanganlik, ayirmachilik va kamsitilishlar inklyuziv ta'lim yo'lidagi asosiy to'siqlardir [6]. YuNESKO tashkilotining ma'lumotiga ko'ra, kam rivojlangan mamlakatlarda imkoniyati cheklangan bolalarning 90 foizi maktabda o'qimaydi, uyi bo'lmagan bolalarning qariyb 30 foizi imkoniyati cheklanganlardir [2].

Yana bir muhim xalqaro hujjatlardan biri, 1960-yilda qabul qilingan "Ta'lim olishda kamsitilishga qarshi kurashish konvensiyasi"dir. Mazkur konvensiyada ta'lim olish jarayonida kamsitilishning har bir shakli taqiqlangan [7]. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan 1969-yilda qabul qilingan "Ijtimoiy taraqqiyot va rivojlanish deklarasiyasi"da aqliy va jismoniy nuqsonlarga ega bo'lgan insonlarning mehnat qobiliyatini tiklash haqida aytilgan. Ularning mehnat qobiliyatini tiklash tadbirlari quyidagilardan iborat bo'lish kerak: texnik vositalar va tibbiy muolajalar bilan ta'minlash, ularga ta'lim berish, ish bilan ta'minlash jarayonidan muayyan imtiyozlar berish, shuningdek, yordamning boshqa turlarini taqdim etish ko'zda tutilgan [15].

Inklyuziv ta'lim bo'yicha xorijiy tajribalarga nazar tashlasak, ta'lim muassasalari va korxonalar o'rtasida teng asosda hamkorlik yo'lga qo'yilganligini ko'ramiz. Inklyuziv ta'lim tizimi – bu birinchidan – biznes, ikkinchidan – bo'lajak mutaxassis kadrlar tayyorlash va uchinchidan – davlat manfaatlarini ko'zlashi mumkin bo'lgan ta'lim tizimlaridan biridir.

XX asrning 70-yillaridan boshlab barcha rivojlangan mamalakatlarda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga doir turli xil me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilina boshlangan. Xorijiy tajribalarda nogironlar jamiyatlarini tashkil etilib, nogironlarni jamiyatga jalb qilish uchun AQSH va Yevropa mamlakatlarida, asosan, 3 ta yondashuv keng tarqalgan [13]. Bular:

1. Meynstriming
2. Integratsiya
3. Inklyuziv

Meynstriming yondashuv - nogironligi bo'lgan o'quvchilar nogironligi bo'lmagan o'quvchilar bilan turli xil tadbirlarda, bayramlarda birga ishtirok etishadi. Shu asosida ular bir-birini xususiyatlarini, talablarini bilish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu yondashuv o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelgan o'quvchilarni muayyan vaqt oraliqida ularning malakalariga asoslangan holda muntazam sinflarda o'qitish

amaliyotini inobatga oladi. Maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar uchun mo'ljallangan sinflarni tashkil etish nazarda tutiladi.

Integratsion yondashuv - nogironligi bo'lgan bolalar umumta'lim maktablariga jalb qilinadi. Lekin, maktablardagi ta'lim tizimi va sharoitlar o'zgartirilmaydi. "Maxsus ta'lim ehtiyojlari" deb belgilangan o'quvchilar avvaldan mavjud tuzilmalar, munosabatlar va o'zgarimas muhitga mos kelishi sharti bilan, ba'zi moslashtirishlar va manbalar bilan asosiy ta'lim muassasalariga joylashtiriladi. "Shuni qayd etib o'tish kerakki, deb yozadi Ture Yonsan - integratsiyaning yolg'iz o'zi maqsad emas, nogiron bolani umumta'lim sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo'yilgan birinchi qadamdir. Ammo bu ta'lim tizimi bolani o'rganish orqali aniqlangan ehtiyojlarni to'la qondirishni talab etuvchi aniq resurslar va olib boriladigan ishlardan iborat aniq reja asosida amalga oshiriladi".

Inklyuziv yondashuv - nafaqat nogironligi bor bolalar jalb qilinadi, balki ularni jalb qiladigan maktablar ham ularning talablariga qarab moslashtiriladi. O'quvchilarning mavjudligi, ishtiroki va yutuqlarini cheklovchi to'siqlarni bartaraf etishga yordam beradigan jarayon. Barcha o'quvchilarni qamrab olish uchun ta'lim tizimining salohiyatini kuchaytirish jarayoni sanaladi. Ota-onalarning fikr-mulohazalari bilan yozma reja/dastur, shaxsiy ta'lim rejasi, maqsadlar va bu maqsadlarga erishish usullari o'quvchining akademik darajasini belgilaydi.

Buyuk Britaniyaning "Bolalarni qutqaring" jamg'armasi tomonidan nashr etilgan "Maktablar hamma uchun" nomli o'quv qo'llanmada esa "Ko'p hollarda inklyuziv va integratsion tushunchalari bir xil ma'noda ishlatiladi. Shunga qaramasdan, falsafada ushbu tushunchalar orasida juda katta farq mavjud. Bu farqlarni quyidagicha ifodalash mumkin:

- integratsiyalashgan ta'lim maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim maktabiga qatnashi (ya'ni diqqat markazida aynan maktabga kelib ketish turadi);

-inklyuziv ta'lim: maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim maktablarida samarali ta'lim-tarbiya olishi (ya'ni barcha e'tibor ta'lim sifatiga qaratiladi).

Tadqiqotchilarning ilmiy tadqiqotlariga ko'ra, inklyuziv ta'limni rivojlanishi ta'lim sohasida iqtisodiy samaraga erishishda ham muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda ko'pchilik rivojlangan mamlakatlarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish kerakligi borasida konsensus mavjud. Davlat va munitsipal maktablari ularga moliyaviy yordam berishadi [16]. Shuni ham aytib o'tish joizki, inklyuziv ta'limni rivojlantirish bu uzoq muddatli strategiya hisoblanadi.

Mazkur strategiyani ishlab chiqishda va amalga oshirishda, albatta, tizimli yondashuvni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Inklyuziv ta'limning asosiy elementlari quyidagilardan iborat:

Nogironligi bo'lgan bolalar mazkur maktablarda o'z nogironligini sezishlari kerak emas. Nogironligi bo'lgan bolalarning maktabdagi bolalar soni tabiiy holatdagi bolalar populyatsiyasi bilan bog'liq bo'lishi kerak. Bolalar aralash guruhlarda o'qishi, bolalar o'zi yoshiga to'g'ri keladigan sinflarda ta'lim olishi, o'qitishning nomarkazlashtirilgan modelining mavjudligi.

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillariga quyidagilar kiradi:

1. Ta'lim tizimining vorisiyligi;
2. Ijtimoiy sheriklik tamoyili;
3. Ta'limning to'siqsiz muhiti yaratilishilishida komplekslik tamoyili;

4. O'qituvchilarning professional kompetentligi [16].
Inklyuziv ta'limning tuzilmasi quyidagi komponentlarini o'z ichiga oladi:

1. Makon va moddiy komponent. Mazkur komponent asosan, maktabning moddiy imkoniyatlarini qamrab oladi. Maktab hududida to'siqsiz muhitni shakllantirishni taqozo qiladi. Metodika mazmuni shundaki, u asosan har bir bolaga nisbatan individual yondashuvni taqozo qiladi.

2. Kommunikativ tashkiliy komponent. Mazkur komponent pedagoglarni nogironligi bor bolalar bilan muloqot qilish ko'nikmasi hisoblanadi.

Muayyan maktabda inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun quyidagi asosiy prinsiplar namoyon bo'lishi kerak:

1. Maktabning o'zgarishlarga tayyorligi.
2. Boshqaruv mobilligi.
3. Gumanistik qadriyatlarining mavjudligi.
4. Ta'lim jarayonlarining individuallashuvi.
5. Individual ta'lim jarayonlariga oid resurslarning mavjudligi [16].

O'z navbatida inklyuziv ta'limni rivojlanish jarayonida xalqaro huquqiy hujjatlarining o'rni beqiyosdir. Chunki aynan huquq me'yorlari xalqaro hamjamiyat uchun inklyuziv ta'lim rivojlantirish uchun muhim omil hisoblanadi. Inklyuziv ta'limni rivojlanishida xalqaro huquqning taraqqiyot jarayonlari yarim asrdan ko'proq tarixga ega [15]. Bu boradagi eng muhim xalqaro hujjatlardan biri bu 1948-yilda qabul qilingan. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasidir. Mazkur hujjat inson huquqlarini ta'minlashga qaratilgan boshqa xalqaro huquqiy hujjatlarni rivojlanishiga olib keldi. Mazkur deklaratsiyada qayd etilishicha: "Har bir inson tengdir" [12]. Aynan shuning uchun har bir inson bepul boshlang'ich ta'lim huquqiga egadir.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш. 3 декабрь — Халқаро ногиронлар куни муносабати билан Ўзбекистон халқига мурожаати. 2022 йил 3 декабрь. // <https://daryo.uz/k/2021/12/03/shavkat-mirziyoyev>.
2. Children with disabilities. Paris, UNESCO (undated) (www.unesco.org/en/inclusive-education/childrenwith-disabilities, accessed 5 May 2010).
3. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York, United Nations, 2006 (www.un.org/disabilities/, accessed 30 March 2010).
4. Convention on the Rights of the Child. New York, United Nations, 1989 (www.un.org/documents/ga/res/44/a44r025.htm, accessed 5 May 2010).
5. Dakar Framework for Action: Education for All. Paris, UNESCO, 2000 (<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001211/121147E.pdf>, accessed 5 May 2010).
6. Education for all by 2015. Will we make it? Education for All global monitoring report 2008. Paris, UNESCO, 2007 (<http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001548/154820e.pdf>, accessed 5 May 2010).
7. Ta'lim olishda kamsitishga qarshi kurashish konvensiyasi. 1960-yil 14-dekabr. <https://lex.uz/docs/-2686486>.
8. Universal Declaration of Human Rights. New York, United Nations, 1948 (www.un.org/en/documents/udhr/, accessed 5 May 2010).
9. Гуревич К.М. Дифференциальная психология и психодиагностика. - М.: - 2008.
10. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. 1948 й.
11. Нишанбаева Э.З., Абдухалилов А.А. Инклюзив таълимни ривожланишида ижтимоий шерикликнинг туган ўрни // Ижтимоий тадқиқотлар. – Тошкент, 2020. 4-сон, 3-жилд. – Б.213-215.
12. Стандартные правила предоставления равных возможностей инвалидам. 1993 г.
13. Сушенцова В.Г., Буркова М.В. Правовая регламентация инклюзивного образования: Международный опыт // Марийский юридический вестник. №1 (20). 2017г. – С.12.

UDK :371.621.5

Bonu YAKUBOVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi I
E-mail: (p21008472@gmail.com1)
Dilfuza BEGMATOVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti
E-mail: (dilfuzafizic@mail.ru2)

O‘zbekiston Milliy universiteti “Umumiy fizika” kafedrası professorı, p.f.d. M.Qurbonov taqrızı asosida

STEM YONDASHUV ASOSIDA DARSLARNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Annotatsiya

Ma'lumki, ta'lim tizimida o'quvchilarning olgan nazariy bilimlarini amalyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishga alohida ahamiyat berilyapdi. Bunday bilimlarni amalda qo'llash hozirgi kunda dunyo ta'lim tizimining eng asosiy urf bo'lgan innovatsion metodlaridan hisoblangan STEM ta'limining ham maqsadidir.

STEM ta'lim texnologiyasi yoshlarni yangicha o'qitish metodikasi bo'lib, an'anaviy o'qitish metodikasidan farqli metodika hisoblanadi. Hozirgi ta'limni rivojlanishi ko'rgazmalilik, ko'rsatmalilik va uzviylikni o'zida mujassamlashtirgan, amaliy ko'nikmalarni hosil qiladigan, o'zining erkin fikriga ega yoshlarni tarbiyalashga asoslangan. Maqolada ana shunday yoshlarni o'qitish uchun STEM yondashuv asosida darslarni tashkil etish metodikasi berilgan

Kalit so'zlar: STEM ta'lim, yondashuv, texnologiya, loyiha, Arximed kuchi, Jismlarning suzish shartlari, "Gidravlik press".

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ УРОКОВ НА ОСНОВЕ STEM-ПОДХОДА

Аннотация

Как известно, в системе образования особое значение придается формированию у учащихся навыков применения полученных теоретических знаний на практике. Применение таких знаний на практике также является целью обучения STEM, которое в настоящее время считается одним из самых инновационных методов, которые являются основной традицией мировой системы образования.

Образовательная технология Steam - это метод обучения молодежи по-новому, метод, отличный от традиционной методики обучения. Развитие современного образования базируется на воспитании молодежи со свободой мысли, сочетающей в себе наглядность, наглядность и преемственность, формирующей практические навыки. В статье дана методика организации занятий на основе STEM-подхода к обучению такой молодежи

Ключевые слова: STEM образование, подход, технология, проект, сила архимеда, условия плавучести тел, "гидравлический пресс".

METHODS OF ORGANIZING LESSONS BASED ON THE STEAM APPROACH

Annotation

As you know, in the education system, special importance is attached to the formation of students' skills to apply the theoretical knowledge gained in practice. The application of such knowledge in practice is also the goal of STEM education, which is currently considered one of the most innovative methods that are the main tradition of the world education system.

Steam educational technology is a method of teaching young people in a new way, a method different from the traditional teaching methodology. The development of modern education is based on the education of young people with freedom of thought, combining visibility, visibility and continuity, forming practical skills. The article presents a methodology for organizing classes based on a STEM approach to teaching such young people

Key words: STEM education, approach, technology, project, Archimedes' force, buoyancy conditions of bodies, "hydraulic press".

Kirish. Bugungi kundagi ta'lim tizimi faoliyatini takomillashtirish orqali ta'lim oluvchilarda hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish hamda yuqori malakaga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash, uzluksiz ta'lim mazmunini sifat jihatdan boyitish va uning samaradorligini oshirishda ta'limga bo'lgan yangi talablar bilim oluvchilarning qiziqishi, iqtidori, qobiliyati kabi shaxsiy sifatlarni rivojlantirish hamda umumiy ta'limda tabiiy-texnik bilimlarning integrativ STEM yondashuvlar orqali tabiiy-ilmiy savodxonlik va amaliy kompetensiyalarni shakllantirish ta'lim tizimidagi asosiy talabdir.

STEAM - hozirgi kunda dunyo ta'lim tizimining eng asosiy innovatsion metodlaridan biri hisoblanadi. Ko'plab fan tarmoqlarida katta yutuqlarga erishish uchun o'zlashtiriladigan turli sohalaridagi bilimlarning integratsiyasi talab

etilayotganligi hech kimga sir emas. Shu kabi muammolarni hal qilishda STEAM texnologiyasi yordam beradi. Bu metodika ta'limni aralash turda olib borish va egallangan nazariy bilimlarni kundalik hayotda qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirishga imkon beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta'limda yangi STEM yondashuvi rivojlangan davlatlarda keng qo'llanilib, jahon hamjamiyati tomonidan ijobiy baholanmoqda va STEM ta'limi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilmoqda. Xorijiy davlatlarda kichik yoshdagi bolalarda STEM ta'limini tashkil etish muammolari Aaron D. Isabelle, Gilbert A. Zinn, Yehudit Judy Dori, Zemira R. Mevarech, Sanders. M, Robert M. Capraro, Mary M. Capraro, James R. Morgan tomonidan tadqiq qilingan va ular tomonidan mazkur ta'lim yo'nalishi bo'yicha didaktik ta'minotlar yaratilgan. (1-4)

Mamlakatimiz pedagog olimlari Z.B.Sangirovaning "Umumta'lim maktablarida STEM yondashuv asosida o'quv-loyiha ishlarni tashkil etish metodikasi" deb nomlangan dissertasiya ishida boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda STEM ta'limini qo'llash asosida o'quv-loyiha ishlarni tashkil etish metodikasini takomillashtirilgan. A.K.Raximov, F.I.Ochilovlarning ilmiy tadqiqot ishlarida esa tabiiy fanlarni kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitish metodikasi masalalari o'rganilgan. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari olimlari T.V.Volosoves, V.A.Markova, S.A.Averin tomonidan "Maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarga STEM ta'limi" parsial modul dasturida konstruktorlik, modellashtirish masalalari o'rganilgan (5-6).

Adabiyotlar tahlilga ko'ra, STEM ta'limiga oid ilmiy va uslubiy ishlar amalga oshirilgan bo'lsada, "Tabiiy fanlar"ni o'qitish metodikasini pedagogik muammo sifatida o'rganish hamda uni takomillashtirish zarurati mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi. STEM bu maktabda va maktabdan tashqarida loyiha va o'quv-tadqiqot faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini beruvchi innovatsion texnologiyadir. Ushbu metod yordamida fanlar alohida tarmoqlarda emas, balki integratsiyalashgan holda, umumiy bog'liqligini ko'rsatib o'rgatiladi. Fanlarni kundalik hayot bilan bog'liqligini ko'rsatishdan tashqari, texnologiya o'quvchilarning ijodkorligini ham ko'rsatib berishi mumkin. Ushbu yondashuv o'quvchilarning faoliyatiga bir qancha vazifalarni taqdim etadi, o'quvchi ularni hal qilishda ijodkorligini namoyon qilishni o'rganadi. Bunday vazifalar yordamida o'quvchi g'oyalarni nafaqat o'ylab topadi, balki ularni kundalik hayotida amalga oshirishni ham o'rganadi. Shu tariqa, o'quvchi o'z faoliyatini oldiga qo'yilgan vazifalari va mavjud imkoniyatlari doirasida hal qilishga o'rganadi.

STEM o'quvchilarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi:

- Muammolarni keng qamrovli tushunish
- Ijodiy fikrlash
- Muhandislik yondashuv
- Tanqidiy fikrlash
- Ilmiy metodlarni tushunish va qo'llash
- Dizayn asoslarini tushunish.

STEM yondashuvi tufayli o'quvchilar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o'rganishadi va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, o'z-o'zini namoyon qilish asoslarini o'rganishadi, o'z navbatida, o'quvchi rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta'minlaydi.

Masalan, "Arximed kuchi. Jismlarning suzish shartlari" 7-sinfda siz "plastilin qayig'i" STEM loyihasi yordamida plastilin bo'lagidan kema qurish uchun bajarishingiz mumkin. Vazifa: Eng katta yuk ko'tarish qobiliyatiga ega qayiqni qurish va yasash. Qurilmalar va materiallar: plastilin bo'lagi, suv idishi, tangalar, qog'oz qisqichlar, elektron tarozilar, o'lchagich, stakan.

Loyihani amalga oshirish jarayonida o'quvchilarga plastilinning zichligini aniqlash, plastilindan qayiqni har qanday shaklda haykaltaroshlik qilish, matematik hisob-kitoblarni amalga oshirish va nazariy jihatdan jismlarning suzish sharoitlari asosida plastilin kemasining maksimal yuk ko'tarish qobiliyatini aniqlash, so'ngra olingan nazariy xulosani eksperimental ravishda tekshirish taklif etiladi.

Mavzuga oid "Raqqos mayizlar" nomli qiziqarli tajribani bajarish mumkin. Buning uchun "Rangsiz kuchli gazlangan suv (Sprayt, 7-Up va h.k.), 6-8 dona mayiz, shaffof uzunchoq stakan kerak bo'ladi.

Tajribani amalga oshirish tartibi:

Stakanga ichimlikni soling. E'tibor bering, stakan tubidan yuqoriga qarab pufakchalar ko'tarila boshlaydi.

Stakanga mayizni soling. Mayizlar cho'kadimi yoki suzadimi? Bir necha daqiqa davomida nima ro'y berishini kuzatib turing.

Nima ro'y berdi? Bir ozdan so'ng ko'z oldingizda mayizlar bir maromda tepaga ko'tarilib yana pastga qarab tusha boshlaydi, xuddi suvda raqs tushayotganga o'xshaydi. Nima uchun shunday bo'ldi?-degan savolga o'quvchilar nazariy bilimlariga tayangan holda javob berishadi. Mayizning zichligi suvning zichligiga qaraganda yuqori, shuning uchun mayiz oldin pastga qarab harakatlanadi. Har qanday gazlangan suv o'zidan karbonat angidrid gazini ajratib chiqaradi. Hosil bo'lgan pufakchalar mayizning notekis yuzasiga yopishib, uni yuqoriga qarab ko'tarilishiga sabab bo'ladi. Mayiz suvning yuzasiga yetib borganda gaz pufakchalari yorilib, havo bilan aralashib ketadi. Mayizlar esa suzuvchanlikdan mahrum bo'lib, yana stakan tubiga qarab pastlay boshlaydi. Bu jarayon ichimlikdagi karbonad angidrid tugamaguncha davom etaveradi degan javobni berishi kerak.

"Gidravlik press" darsida (7-sinf), loyihalash ishlari stantsiyasida "stantsiyalarni aylantirish" aralash ta'lim modelini amalga oshirishda, shpritslardan gidravlik pressni loyihalash va uni kundalik hayotning turli sohalarida qo'llash bo'yicha loyiha taklif qilinishi mumkin.

9-sinfda "Statika" mavzusini o'rganayotganda o'quvchilarga "yiqilgan minora" loyihasi bajarish taklif qilinishi mumkin. Vazifa: beshta gugurt qutisidan qulab tushadigan minorani qurish, shunda yuqori quti eng past qutiga nisbatan iloji boricha siljiydi. Qurilmalar va materiallar: beshta gugurt qutisi, chizg'ich. Loyihani amalga oshirish, minora dizayni va eksperimental yechimdan tashqari, maksimal siljishni nazariy hisoblashni nazarda tutadi.

STEM yondashuvi an'anaviydan sezilarli darajada farq qiladi:

O'quvchilar o'z ustida ishlashga ko'proq vaqt ajratadilar, muammolarni topishni va ularni mustaqil ravishda hal qilishni o'rganadilar.

Ular o'zlarining muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz o'quv tajribalarini o'zaro baham ko'rishadi, loyihalar ustida birgalikda ishlashadi yoki muayyan muammolarni hal qilishadi. Birgalikda yangi ko'nikmalar va bilimlar orqali o'quv muammolarini hal qilish bilan bir-birlariga yordam berishadi va qo'llab-quvvatlaydilar. Bularning barchasi o'quvchilarni ma'lum darajada hayotga tayyorlaydi.

Texnologiyalarning jadal rivojlanishi kelajakda yuqori texnologiyalar bilan bog'liq kasblar eng ommabop bo'lishiga olib keladi: masalan, IT mutaxassislari, dasturchilar, muhandislar, yuqori texnologiyali sanoat mutaxassislari va boshqalar.

Ushbu ko'nikmalarni faqat laboratoriyalarda yoki ma'lum matematik algoritmlarni bilishdan olish mumkin emas. Shuning uchun mutaxassislar STEM fanlarini tobora ko'proq o'rganishlari kerak.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, STEM-ta'lim o'quvchilar ilmiy usullarni amalda qanday qo'llashni tushunishga kirishadigan aralash muhitni nazarda tutadi. Ushbu dastur bo'yicha talabalar, matematika va fizika bilan bir qatorda, o'z robotlarini ishlab chiqadigan va ishlab chiqaradigan [robotlarni](#) o'rganadilar. Darslarda maxsus texnologik uskunalari ishlatiladi.

Demak, agar biz an'anaviy ta'limning asosiy maqsadi bilimlarni o'rgatish va bu bilimlardan fikrlash va ijod qilish uchun foydalanish deb aytganda, STEM yondashuvi bizni olgan bilimlarni haqiqiy ko'nikmalar bilan birlashtirishga o'rgatadi. STEM yondashuvining asosiy farqi shundaki, o'quvchilar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o'rganish uchun ham miyani, ham qo'llarini ishlatadilar. Ular olgan bilimlarni o'zlari «qub oladilar». Amaliy qobiliyatga e'tibor berib, o'quvchilar o'zlarining irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi.

Ushbu ko'nikmalar va bilimlar asosiy ta'lim vazifasini tashkil integratsiyalangan dars ishlanmalarini ishlan chiqishi zarurdir. etadi, o'qituvchi esa ana shu vazifalarga mos

ADABIYOTLAR

1. Aaron D. Isabelle and Gilbert A. Zinn. STEPS to STEM – Student Science Notebook. Boston. Sense Publishers. – Rotterdam, 2017. – P. 224.
2. Yehudit Judy Dori., Zemira R. Mevarech., Dale R., Baker. Cognition, Metacognition and Culture in STEM Education. Springer International Publishing. – AG, 2018. – P. 386.
3. Sanders M. STEM, STEM education // The Technology Teacher, 2009. – № 68. – P. 20-26.
4. Robert M. Capraro., Mary Margaret Capraro., James R. Morgan. STEM Project-Based Learning. SENSE PUBLISHERS ROTTERDAM. – BOSTON/TAIPEI, 2013. – P. 197.
5. Сангирова З.Б. “Табиий фанлар” фанини ўқитишда STEM таълими//Science end innovation//UIF-2022:8.2 ISSN:2181-3337(Impact Factor: 8,2). – Uzbekistan, 2022. – №4. – P.343-349.
6. Сангирова З.Б. STEAM ўқувчиларда изланувчанлик қобилиятини ривожлантиришда восита сифатида //Uzluksiz ta'lim//– Тошкент, 2020, №6. – Б.54-57.